

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



ATATÜRK VE TIBBİYELİLER

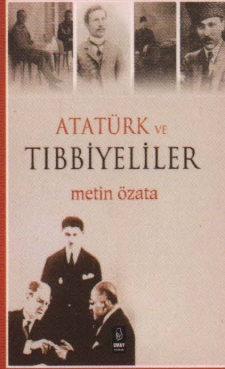
prof. dr. metin özata



Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

prof.dr. metin özata

ATATÜRK VE TIBBİYELİLER



Mustafa Kemal' in genç subaylık döneminden ölümüne dek arkadaşlık yaptığı, cephelerde birlikte çalıştığı, görev verdiği ve çeşitli nedenlerle karşılaştığı tıbbiyeliler vardır. Onlar, hem Atatürk' ün sağlık sorunlarını gidermeye çalışmış hem de ülkenin bağımsızlığı için çeşitli cephelerde mücadele etmişlerdir.

Mesleği gereği insan sağlığıyla uğraşan ve onları ölümden kurtarmaya çalışan tıbbiyeliler, vatan işgale uğrayınca müfrezeler kurmuşlar, Müdafaa-i Hukuk örgütlerinde görev almışlar, başkan ya da üye olarak Kuvayi Milliye emrinde savaşmışlardır.

Bilim ve teknolojinin ülkemize yerleşmesinde büyük katkıları olan Tıbbiye, bağrından çıkan vatansever öğrenci ve hekimler sayesinde ulusal direnişin en güzel örneklerini vermiştir.

Bu kitapta şimdiye dek pek yazılmamış bir pencereden Mustafa Kemal' in yaşam mücadelesini ve arkadaşlık yaptığı, sırlarını paylaştığı, gizli görev verdiği ve hastalıklarında hep yanında olan tıbbiyelileri bulacaksınız.



METİN ÖZATA

ATATÜRK VE TIBBİYELİLER

Umay Yayınları

Prof.Dr.Metin ÖZATA

1958 yılında Burdur'da doğdu. İlk ve ortaokul eğitimini Burdur'da tamamladıktan sonra 1975 yılında Burdur Lisesi'nden birincilikle mezun oldu. 1976 yılında *Ege Tıp Fakültesi*'ne başladı. 1981 yılında Ankara'da yeni kurulan *GATA Tıp Fakültesi*'ne nakil oldu. 1982 yılında *GATA Askeri Tıp Fakültesi*'nden birincilikle mezun oldu.

1990 yılında iç hastalıkları uzmanı, 1992 yılında endokrinoloji ve metabolizma hastalıkları uzmanı oldu. 1994 Nisan ayında Yardımcı Doçent, 1994 Ekim ayında Doçent, 2003 yılında Profesör oldu. 1986 yılında Federal Almanya'nın Wiesbaden şehrinde *USAF Regional Medical Center*'de çalıştı. 1992-1993 yıllarında *Chicago Üniversitesi Tiroid Ünit*'inde araştırmalar yaptı.

1995-2000 yılları arasında *GATA Araştırma Merkezi Tıbbi Araştırma Bölüm Başkanlığı* ve *Gülhane Tıp Dergisi* yardımcı editörlük görevlerini yapan Dr.Özata, *Türk Diyabet Cemiyeti Prof.Celal Öker Bilim Ödülü* (1996), *TÜBİTAK Bilim Teşvik Ödülü* (1998), *Roche Tıp Ödülleri Yarışması Birincilik Ödülü* (2000), *TÜBİTAK "Türkiye Tıp Araştırma" Ödülü* (2001), *İstanbul Üniversitesi Bilim Ödülü* (2003) ve *Bayındır Tıp Merkezi Bilim Ödülü* (2003) gibi 16 bilim ödülünün sahibidir. Dr. Özata 2008 Ağustos ayında kendi isteği ile emekli oldu. Halen muayenehanesinde serbest hekimlik yapmaktadır.

Dr.Özata'nın Yurtdışı dergilerde yayınlanmış 98 araştırma makalesi, yurtdışı kongrelerde sunulmuş 94 tebliği, 11 kitabı ve yurtdışı kongrelerde davetli konuşmacı olarak verdiği konferansları vardır. Evli ve 2 çocuk babası olup İngilizce ve Almanca bilmektedir.

Metin Özata

**ATATÜRK
VE
TIBBİYELİLER**

Umay Yayınları

ARAşTIRMA
ATATÜRK VE TIBBİYELİLER

Metin ÖZATA
İZMİR

1.Basım / Mayıs 2007
2.Basım / Mayıs 2009

YAYINCI
Umay Yayınları

KAPAK TASARIMI
Yunus Karaaslan

MİZANPAJ
Aynur Abancı

BASKI
M.E.L. Matbaacılık
1145/8 Sokak No:5/A Yenışehir-İzmir
Tel:0.232.433 33 43

Umay Yayınları
1437 Sokak No:17/7
Alsancak / İzmir

Tel : 0 232 422 31 14
Belgegeçer: 0 232 464 41 37

e - posta : umayyayinlari @ hotmail. com
e - posta : umayyayinlari @ yahoo. com
www.umayyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	12
ÖNSÖZ (Turgut Özakman)	15
1.BÖLÜM: BATIYA AÇILAN İLK PENCERE: TIBBİYE	17
Askeri ve Sivil Tıbbiye	19
İttihat ve Terakki'nin Tıbbiye'de Doğuşu ve İttihatçı Tıbbiyeliler	27
Tıbbiyelilerin Meşrutiyet'in İlanında Oynadıkları Rol	34
Teşkilat-ı Mahsusa'da Görev Yapan Tıbbiyeliler	35
Tıbbiyelilerin Türk Ocağı'nı Kurması	36
2.BÖLÜM:MUSTAFA KEMAL'İN İTTİHATÇI DOKTORLARLA TANIŞMASI	39
Mustafa Selanik	41
Mustafa Kemal ve Tıbbiyelilerin " <i>Vatan ve Hürriyet</i> " Cemiyeti'ni Kurması	43
Mustafa Kemal Selanik Askeri Hastanesi'nde	47
Mustafa Kemal'in Dr.Fevzi Öget'le Karşılaşması	49
Büyük Adam Kimdir?	52
Mustafa Kemal'in Gülhane'ye Yatması	53
Mustafa Kemal'den Askeri Tabiplere Vizyon	53
Mustafa Kemal'in Dr.Mustafa Şevket'le Trablusgarp'ta Tekrar Karşılaşması	54
Mustafa Kemal ve Harp Oyunu	57
Mustafa Kemal ve Dr.Tevfik Rüşdü'nün İttihat ve Terakki Kongresi'nde	59
Mustafa Kemal'in Fransa Seyahati	60
3.BÖLÜM:1911-1912 TRABLUSGARP SAVAŞI VE MUSTAFA KEMAL'İN GÖZ HASTALIĞI	63
Mustafa Kemal İkinci Kez Trablusgarp'ta	65
Mustafa Kemal'in Dr. Mim Kemal, Dr. Refik Saydam ve Dr. Fikret'le Tanışması	66
Mustafa Kemal'in Dr.İbrahim Tali'yle Tanışması	68
Göz Hastalığının Dr. Münir Bey Tarafından Tedavisi	69
Mustafa Kemal'in Dr.Yüzbaşı Giritli Hüseyin Hüsnü'yle Nekahathanede Karşılaşması	71
Trablusgarp Savaşı'na Katılan Bir Avuç Kahraman Tıbbiyeli	74
4.BÖLÜM:BALKAN HARBİ'NE KATILAN TIBBİYELİLER ..	79
Dr.Bahattin Şakir Edirne Savunmasında	81
Balkan Harbi'ne Katılan Tıbbiyeliler	82

5.BÖLÜM:ATATÜRK'ÜN SOFYA GÖREVİ SIRASINDA TANIŞTIĞI TIBBİYELİLER VE SARIKAMIŞ CEPHESİ	85
Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal	87
Mustafa Kemal'in Dr.Ethem Ruhi (Balkan) İle Karşılaşması ...	88
Mustafa Kemal'in Arkadaşı Dr.Fikret'i İzmir'de Ziyareti	90
Atatürk'ün Sofya'da Yazdığı Kitap: " <i>Zabit ve Kumandan İle Hasbıhal</i> "	91
Sofya'dan Dr.Tevfik Rüştü'ye Gönderilen Mektup	92
Sarıkamış Savaşı'na Katılan Tıbbiyeliler	92
6.BÖLÜM:BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KATILAN TIBBİYELİLER	95
Tıbbiye Öğrencileri ve Dr.Tevfik Sağlam Kafkas Cephesi'nde..	97
Birinci Dünya Savaşı'nda Tıbbiye ve Dr. Mim Kemal'in Çektiği Çile	105
7.BÖLÜM:MUSTAFA KEMAL VE TIBBİYELİLER ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA	109
Mustafa Kemal'in Gerçek Doğum Yeri: Arıburnu	111
Mustafa Kemal ve Dr. Hüseyin Hüsnü Anafartalar'da	114
Mustafa Kemal'in Hastalanması ve Dr.İbrahim Tali'nin Ziyareti	116
Dr.Bahattin Şakir ve Dr. Tevfik Rüştü'nün Anafartalar'da Mustafa Kemal'i Ziyareti	117
Çanakkale Savaşı'na Katılan Tıbbiyeliler ve Sağlık Hizmeti ..	119
Dr.Tevfik Rüştü'nün Geciken Generallik İçin Devreye Girmesi	124
Mustafa Kemal'in Dr.Rıfat Osman'la Edirne'de Tanışması.....	125
8.BÖLÜM: 2.ORDU, 7.ORDU VE YILDIRIM ORDULARI KOMUTANLIĞINDA MUSTAFA KEMAL VE TIBBİYELİLER	129
Cephede Kitap Okuyan Bir Komutan	131
Dr. Hüseyin Hüsnü ve Dr. İbrahim Tali Doğu Cephesi'nde ..	132
Dr. Hilmi'nin Mustafa Kemal'e Sığınması	134
Mustafa Kemal'in 7.Ordu Komutanı Olması ve Bu Cephede Çalışan Tıbbiyeliler	136
Mustafa Kemal'in Halep'ten Ayrılarak İstanbul'a Dönüşü	139
Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit'in Almanya Seyahati	140
Dr.Rasim Ferit'in Ruşen Eşref'i Mustafa Kemal'le Tanıştırması	141
Mustafa Kemal'in Tedavi İçin Karlsbad'a Gitmesi	142
Dr. Rasim Ferit'e: " <i>Tek Dostum Sen İmişsin</i> "	144
Mustafa Kemal'e Suikast Girişimi	145
Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit'in Tevfik Fikret'in Aşçıyan'daki Mezarını Ziyaret Etmeleri	146

Mustafa Kemal Yeniden 7. Ordu Komutanı	148
Beyrut Yetimhanesi'ndeki Tıbbiyeliler ve Dr. Lutfi Kırdar	149
Mustafa Kemal Yıldırım Ordular Grubu Komutanı	150
Mustafa Kemal'le Dr. Rasim Ferit Arasındaki Haberleşmeler ve Mondros Mütarekesi	152
Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir'in Yurtdışına Kaçması	154
9 BÖLÜM:TIBBİYE VE GÜLHANE'NİN İŞGALİ VE TIBBİYELİLERİN DİRENİŞİ	157
Tıbbiye'nin İşgal Edilmesi	159
Gülhane'nin İşgali	163
İşgale Karşı Karakol Cemiyeti'nde Örgütlenen Bazı Tıbbiyeliler	164
Eski Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Bey'in İntiharı	167
Tıbbiyelilerin Şehit Kaymakam Kemal Bey'in Cenaze Törenine Katılması	172
İstanbul'da Yapılan Mitinglerde Tıbbiyelilerin Öncü Rolü	175
Bazı Hekimlerin Malta'ya Sürgün Edilmesi	177
Malta Sürgünü Göz Hekimi Esat Paşa ve Faaliyetleri	177
Malta Sürgünü Diğer Tıbbiyeliler	184
Malta Sürgünü Tıbbiyelilerin Ana Vatana Dönüşü	186
10.BÖLÜM:MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL ÇALIŞMA- LARI, SAMSUN YOLCULUĞU VE İZMİR'İN İŞGALİNDE TIBBİYELİLER	189
Dr.Rasim Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa İstasyonunda Karşılması	191
Mustafa Kemal ve Dr. Rasim Ferit Talay'ın Kurduğu Minber Gazetesi	194
Mustafa Kemal'in Reçete Kâğıdına Çizdiği Krokide Çanakkale Savaşı'nı Anlatması	196
Mustafa Kemal'in İstanbul'da Hastalanması	196
Mustafa Kemal'in Dr.İbrahim Tali'yi Anadolu Görevine Davet Etmesi	197
Mustafa Kemal'in Dr.Tevfik Rüştü ve Fethi Okyar'ı Hapishanede Ziyareti	198
Mustafa Kemal'in "Le Temps" Gazetesindeki Bir Haberi Yorumlaması	199
Mustafa Kemal'in Dr.Refik Saydam'ı Anadolu Görevine Çağırması	199
Mustafa Kemal'e Bildirilen Bir Suikast İstihbaratı	201
Bandırma Vapuru'ndaki Üç Tıbbiyeli	202
İzmir'in İşgali ve Dr.Yarbay Şükrü Bey'in Şehit Olması	204
Mustafa Kemal'in Kocaeli Üzerinden Anadolu'ya Gizlice Geçme Planı ve Dr.Enis Fahri	208

11.BÖLÜM:ERZURUM-SİVAS KONGRELERİ VE ANKARA'DAKİ İLK GÜNLERDE MUSTAFA KEMAL VE TIBBİYELİLER	211
Dr.Fikri'nin Havza'ya Gelmesi ve Mustafa Kemal'in Amasya Yolculuğu	213
Mustafa Kemal'in Dr.İbrahim Tali'yi Önceden Sivas'a Göndermesi	214
Erzurum Kongresi'ne Katılan Tıbbiyeliler	216
Dr.Refik Saydam'ın Kalori Eksikliği Problemi	220
Mustafa Kemal'in Emriyle Rusya'ya Gönderilen İlk Siyasi Temsilci: Dr.Fuat Sabit	221
Mustafa Kemal ve Dr.Refik'in Sivas Yolunda Birlikte Tuttukları 3-5 Nöbeti	223
Tıbbiye Öğrencilerinin Sivas Kongresi'ne Delege Seçmesi	223
Tıbbiyeli Hikmet'in Mandayı Reddetmesi	225
Mustafa Kemal'in Tıbbiyeli Hikmet'i Milletvekili Yapma İsteği	227
Dr. İbrahim Tali'nin Kara Vasıf Bey'i Mustafa Kemal'le Buluşturması	228
Dr.Rasim Ferit'in İstanbul'daki İstihbarat Çalışmaları ve Ankara'ya Gitmesi	229
Mustafa Kemal ve Tıbbiyeliler Ziraat Mektebi'nde	231
Dr.Tevfik Rüştü'nün Anadolu'ya Geçışı	236
Çerkez Ethem'in Mustafa Kemal ve Dr.Tevfik Rüştü'ye Yaptığı Baskın	238
Dr.Refik'in Mustafa Kemal Paşa'ya Verdiği Rapor	240
12.BÖLÜM:KUVAYİ MİLLİYECİ TIBBİYELİLER	241
Eczacı Süleyman Ferit'in İşgal Altındaki İzmir'de Verdiği Mücadele	243
Bazı Tıbbiyelilerin İşgal Altındaki İzmir'de Yaptıkları İstihbarat Çalışmaları	243
Ödemiş "Yiğit Ordusu" ve Dr.Mustafa Şevket'in Çalışmaları	245
Gebze-İzmit Hattında Görev Yapan Kuvayi Milliyeci Dr.Fahri Can	247
Dr.Adnan Adıvar ve Halide Edip'in Anadolu'ya Geçmesi ...	251
Dr. Reşit Galip ve Köycü Doktorların Anadolu'ya Geçmesi .	255
Kuvayi Milliyeci Diğer Tıbbiyeliler	256
Müdafaa-i Hukuk Teşkilatlarında Çalışan Tıbbiyeliler	262
Trabzonlu Dr.Raik Bey'in İpsiz Recep'i Kuvayi Milliye Saflarına Katması	265
Antep Harbinde Görev Yapan Hekimler	266
13.BÖLÜM:23 NİSAN 1920 TBMM'NİN KURULUŞU VE TIBBİYELİLERİN FAALİYETLERİ	269
İlk Meclis'in Hekim Milletvekilleri	271

Milletvekili Dr.Mustafa Şevket'in Atatürk'ün Emriyle Gizlice Rodos'a Götmesi	278
Dr.Nihat Reşat (Belger)'in Yurtdışından Milli Mücadele'ye Destek Vermesi	281
Tıbbiyeli Öğrencilerin Meclise Başarı Telgrafı Göndermesi ..	283
Tıbbiyelilerin Öncülüğünde Yapılan Üniversite Grevi	283
14.BÖLÜM:TIBBİYELİLERİN İSTİKLAL HARBİ İÇİN ANADOLU'YA GEÇMESİ VE HİLAL-İ AHMER'İN FAALİYETLERİ	287
Tıbbiyeli Öğrencilerin Milli Mücadele İçin Anadolu'ya Kaçması	289
Dr.Tevfik Sağlam'ın Ordu Sağlık Başkanı Göreviyle Anadolu'ya Geçmesi	291
Gülhaneliler ve Bazı Sivil Hekimlerin Anadolu'ya Geçmesi	292
Hilal-i Ahmer'in Ankara ve İstanbul Faaliyetleri	298
15.BÖLÜM:İNÖNÜ, SAKARYA`SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ'DA ATATÜRK VE TIBBİYELİLER	303
Mustafa Kemal'in Yüzündeki Bir Apsenin Dr.Ömer Vasfi Bey Tarafından Tedavisi	305
Dr.İbrahim Tali'nin Moskova Görevi ve Ordu Sağlık Başkanı Olması	305
İlk Şehit Tabibimiz Üsteğmen Bakteriyolog İbrahim Daniş Bey	307
Sakarya Savaşı Öncesi Ordu Sağlık Başkanlığı'nın Çalışmaları	308
İnönü Savaşlarına Katılan Tıbbiyeliler	309
Tıbbiyelilerin Ankara'da İlkel Şartlarda Aşı Üretmesi	310
Mustafa Kemal'in Kaburga Kemiklerinin Kırılması ve Cephe Sağlık Başkanı Dr.Murat Cankat	313
Eskişehir-Kütahya ve Sakarya Savaşı'na Katılan Tıbbiyeliler	314
Sakarya Savaşı Sırasında Ankara'da Yaşanan Sıkıntılar	318
Ankara'da Savaş Ortamında Yapılan İlk Tıp Toplantısı	322
Mustafa Kemal'in Böbrek Hastalığı ve Arkadaşı Dr.Fikret Bey'e Bir Latifesi	325
Mustafa Kemal'in Cephede Tekrar Hastalanması ve Dr.Hulusi Bey'in Müdahalesi	326
Büyük Taarruz'a Katılan Tıbbiyeliler	327
Zafer Sonrası İstanbul'a Gelen Refet Paşa'yı Tıbbiyelilerin Haydarpaşa'da Karşılması	336
Dr.Adnan Adıvar'ın İstanbul'da Göreve Başlaması	338

16.BÖLÜM:CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN ÇEVRESİNDEKİ TIBBİYELİLER	341
Atatürk'ün Değişmez Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam	343
Atatürk'ün Kalp Krizleri ve Özel Doktoru Prof.Dr.Neşet Ömer İrdelp	346
Cumhuriyet'in İlanında Hekim Milletvekillerinin Rolü ve Eski Tıbbiyeli Tunalı Hilmi Bey	350
Atatürk'ün Komşusu Dr.Binbaşı Sıtkı Bey	351
Atatürk'ün Böbrek Rahatsızlığı Nedeniyle Dr.Behçet Sabit'le Tanışması ve Ona Bir Kitap Tavsiyesi	351
Atatürk'ün Dr.Tevfik Rüştü'nün Akrabası Latife Hanım'la Evlenmesi	352
Lozan Konferansı'na Katılan İki Tıbbiyeli	353
Atatürk'ten Yurtdışına Eğitime Giden Tıbbiyeli Sadi Irmak'a Anlamlı Bir Telgraf	354
Dr. Nâzım'ın Ülkeye Dönmesi	355
Ankara'da Meclis Binasında Yapılan İlk Milli Tıp Kongresi	355
Atatürk'ün Arkadaşı Dr. Rasim Ferit'in Milletvekili Olması	356
Dr.Adnan Adıvar ve Dr.Rıza Nur'un Yurtdışına Gitmeleri	359
Atatürk'ün Dr.Ziya Naki Yaltrak'la tanışması	360
Atatürk'ün Arkadaşı Dr.Mustafa Şevket Bengisu'yla Çankaya'da Tekrar Karşılaşması	364
Dr.Burhanettin Onat'ın Atatürk'ün İsteğiyle Serbest Fırka'ya Katılması	365
Atatürk'ün Denizli Devlet Hastanesi'nde Dr.Tevfik Berkman'la Karşılaşması	366
Atatürk'ün Eski Arkadaşı Dr.Hasan Ragıp Erensel	367
Atatürk'ten Dış Hekimi Sami Bey'e: "Meslek Kitaplarınız Dışında Başka Kitaplar da Okuyunuz"	368
Atatürk'ün İsteğiyle Afganistan'a Giden Prof. Dr. Rıfka Kamil Urga ve Diğer Hekimler	369

17.BÖLÜM:ATATÜRK'ÜN YÜKSEK EVLADI

DR.REŞİT GALİP	373
Mustafa Kemal'in Mersin'de Dr.Reşit Galip'le Tanışması	375
Dr.Reşit Galip'in Milletvekili Olması ve Faaliyetleri	377
Dr.Reşit Galip'in Serbest Fırka'nın Kurulmasındaki Rolü	379
Dr.Reşit Galip'in Sağlık, Tarih ve Dil Üzerine Yaptığı Çalışmalar	380
Dr.Reşit Galip'in Türk Devrimi'ne Olan Sarsılmaz İnancı	382
" <i>Türküm, Doğruyum, Çalışkanım</i> " Andı'nın Yazarı	
Dr.Reşit Galip	383
Dr.Reşit Galip'in Atatürk'ün Sofrasında Yaptığı Hırçınlık	384
Dr.Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversite	

Reformu'nu Gerçekleştirmesi	388
Dr.Reşit Galip'in Mustafa Kemal'e Yılbaşında Kitap Hediye Etmesi	391
Dr.Reşit Galip'in Bakanlıktan İstifası ve Genç Yaşta Ölümü	392
18.BÖLÜM:ATATÜRK'ÜN DİL, TARİH VE MUSİKİ ÇALIŞMALARINA KATILAN TIBBİYELİLER ..	397
Çankaya Düşünürü	399
Dr.Sadi Irmak'ın Dil Sınavı	400
Dr.Akil Muhtar ve Dr. Sadi Irmak Atatürk'ün Sofrasında	401
Mustafa Kemal'in "İbn-i Sina" Hakkındaki Görüşleri	402
Mustafa Kemal'in Dr.Süheyl Ünver'den "Selçuk Tababeti" Konusunu Yazmasını İstemesi	403
Atatürk'ün Dil Çalışmalarına Katılan Diğer Hekimler	406
Bursa Uludağ'a Adını Koyan Dr. Osman Şevki	408
Atatürk'ten Dr.Şevket Aziz Kansu'ya:"Doktor Bey Gibi Araştırma Yapmaları Profesör Görmek İstiyorum"	409
Bestekâr Dr. Şükrü Şenozan'ın Musiki Çalışmalarına Katkısı ..	411
19.BÖLÜM:ATATÜRK'ÜN HASTALANMASI VE SON GÜNLERİNDE TIBBİYELİLER	413
Dr.Nihat Reşat Belger Tarafından Siroz Teşhisinin Konulması	415
Atatürk'ün Son Yılbaşı Gecisini Arkadaşı Dr.Tevfik Rüştü İle Geçirmesi	416
Çankaya Köşkü'nde Yapılan Konsültasyon	418
Prof.Fissenger'in Çankaya'ya Gelmesi	418
Atatürk'ün Hasta Haliyle Hatay'a ve Sonra İstanbul'a Gitmesi	419
Hastalığın İlerlemesi	420
Atatürk'ün Komaya Girmesi ve Dr.Mim Kemal Öke'nin Son Görevi	423
DİPNOTLAR	427

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal'in genç subaylık döneminden ölümüne kadar arkadaşlık yaptığı, birlikte çalıştığı, görev verdiği veya çeşitli nedenlerle karşılaştığı ve vatanın kurtuluşu için çeşitli cephelerde kahramanca görev yapan hekimlerimiz kitabın esas konusunu oluşturmakta.

Bu *Tıbbiyeliler*, hem **Atatürk**'ün sağlık sorunlarını gidermeye çalışmış hem de ülkenin bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir. Ayrıca, Cumhuriyet döneminde *Türk Devrimi*'nin gerçekleştirilmesinde ve özellikle tarih ve dil çalışmalarında **Atatürk**'ün yanında görev almışlardır.

57 yıllık ömrünün 12 yılını cephelerde savaşarak geçiren **Mustafa Kemal**'in sıkıntıyla dolu yaşamında hastalıklar yakasını hiç bırakmamış; ancak o bunlara hiç aldırış etmeden ülkesini bağımsızlığa kavuşturmuştur. **Atatürk** 16 yaşındayken *sıtmaya* yakalanmış ve uzun süre rahat bu rahatsızlığı çekmiştir. Arkasından *böbrek rahatsızlığı*, daha sonra da *kalp krizleri* geçirmiş ve sonunda siroz hastalığına yakalanmıştır. Bu kitapta, **Atatürk**'ün yürek titreten yaşam mücadelesini şimdiye kadar sunulmamış bir açıdan vermeye çalıştım. Hem **Atatürk**'ün bugüne kadar pek az değinilen düşünür yanına hem de doktorlarla olan ilişkilerine vurgu yaptım.

Mesleği gereği insan sağlığıyla uğraşan ve onları ölümden kurtarmaya çalışan *Tıbbiyeliler*, vatan işgale uğrayınca *Müdafaa-i Hukuk* teşkilatlarında başkan veya üye olmuş, gizli görevle silah temin etmiş, hatta müfrezeler kurarak *Kuvayi Milliye* emrinde savaşmıştır. Bazı *Tıbbiyeliler*, **Mustafa Kemal**'in emri üzerine, *Meclis*'te görev yapmak için hemen Ankara'ya koşmuş, bazıları da İstanbul'dan Anadolu'ya kaçarak *Kurtuluş Savaşı*'na katılmıştır.

Tıbbiye, vatan işgale uğrayınca ulusal direnişin en güzel örneklerini vermiş ve işgale karşı İstanbul'da yapılan mitinglerin öncüsü olmuştur. Kuruluşundan itibaren bilim ve teknolojinin ülkemize yerleşmesinde büyük katkıları olan *Tıbbiye*, bağrından çıkan vatansever öğrenci ve hekimler sayesinde işgal yıllarında bağımsızlık ateşinin alevlendiği bir ocak olmuştur.

Osmanlı döneminden itibaren ülkemize her yeniliğin girişi *Türk Ordusu* ve *Tıbbiye* sayesinde oldu ve bugün de çağdaşlık açısından Batı ile boy ölçüşecek özelliklerini korumaktadırlar.

Mustafa Kemal Atatürk, 1922 yılında bir gece sabah saat üçe kadar **Halide Edip** ve **Dr.Adnan Adıvar**'la Türkiye'nin gelecek günlerdeki modernleşmesini konuşturlarken **Dr.Adnan Adıvar**'a şöyle demiştir: *"Adnan, sen Tıbbiye ile Ordunun en önce garplılaşmasından dolayı ilerlediğini söyledin. Biz şimdi bütün memleketi garplılaştıracğıız."*

Refet Paşa'da *Tıbbiyelilerin* mücadelesini takdir ettiği için İstanbul'un kurtuluşunda *Tıbbiye*'ye gelmiş ve öğrencilere şöyle seslenmiştir: *"Böyle bir fakülteye sahip olmak yalnız bu milletin tekelindedir. Nasıl ki yeryüzünün en yüce milleti Türk ise, yeryüzünün en cesur gençleri de sizlersiniz. Gıpta ile söylüyorum, ben sizin cesaretiniz önünde eğilmek istiyorum. Tıbbiyeliler uzun senelerden beri pek çok şeyler için öldü. Bu milletin tüm halkının canı sürüklenirken tek isyan sesi bu ocaktan yükselmiştir."*

Vatanın ne zorluklarla kurtarıldığını, bu kahraman insanların çektiği çileleri ve gösterdikleri fedakarlıkları hepimizin ve özellikle yeni yetişen gençlerimizin bilmesinde büyük yarar vardır. Tarihini bilmeyen insanların önünü görmesi ve vatanın kıymetini bilmesi mümkün değildir. Yüce **Atatürk**'ün dediği gibi *"Türk çocuğı ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."* Bu nedenle yakın tarihimizi, *Milli Mücadele*'yi öğrenmek ülkemizin geleceğı açısından büyük önem taşımaktadır. Tarih bilinci edinmemiş insanlardan oluşan bir topluluk, mütareke dönemindeki gibi kuru bir kalabalık haline gelir; aradaki bağlar gevşer ve millet olma özelliğini kaybeder. Böyle bir yıkımdan, bugünkü bunalım ve tehlikelerden kurtulmanın tek yolu **Mustafa Kemal**'in yaşam mücadelesini iyi öğrenmek, onun düşüncelerini özümsemek ve öğretmekten geçmektedir. **Gürsel Göncü**'nün *"Siperin Ardı Vatan"* adlı kitabında çok güzel vurguladığı gibi, *"Kendi tarihlerine sahip çıkan milletler yenilseler de yok edilemezler. Kazananlarsa, eğer kendilerini kaydetmezlerse, kendilerini kaybedecek duruma gelebilirler."*

Yusuf Ziya Ortaç'ın dediğı gibi *"Bizim kahramanlarımız dilsizdir."* Onlar kahramanlıklarını beyan etmek istemez ve ne kadar ararsanız arayın isimlerini kitaplarda veya belgelerde bulamazsınız. Bu nedenle kitapta ismi geçememiş kahraman *Tıbbiyeliler*

ya da “*Meçhul Tıbbiyeliler*” de vardır mutlaka. Onların ve şehitlerimizin anısı önünde saygı ve hürmetle eğiliyorum.

Bu kitap *Tıbbiye* veya *Tıbbiyelilerin* tarihini anlatmaz. Bu nedenle ismine yeterince yer verilemeyen veya adı geçmeyen değerli hocalarımız ve hekimlerimiz olabileceği gibi, benim bulaamadığım veya bilmediğim kaynaklarda ismi geçen kahraman *Tıbbiyeliler* de olabilir. Bu kusurların ve eksikliklerin bağışlanmasını dilerim. Ayrı bir çalışma konusu olduğu için kitabıma almadığım *İstiklal Savaşı*’na katılan *veteriner, eczacı, diş hekimi ve hemşire* gibi sağlık görevlilerinin hizmetlerini de bu arada unutmamak gerekir.

Kitap basılmadan önce değerli görüşleriyle beni yönlendiren ve büyük katkıda bulunan *Zeynep Kamil Hastanesi Çocuk Cerrahisi uzmanı*, ülkemizin yetiştirdiği nadir *Bilim ve Tıp Tarihi uzmanlarından* Dr.Şeref Etker’e yine kitap için değerli vakitlerini ayırarak önerilerde bulunan Sayın Nurettin Türsan’a, Doç.Dr.İsmet Görgülü’ye, Dr.Müfit Ekdal’a, verdiği değerli bilgiler için Prof.Dr.Günsel Koptagel-İlal hocama ve Prof.Ecz.Kd.Alb.Adnan Ataç’a şükranlarımı sunarım.

Bazı makale, fotoğraf ve kitapların bulunmasında yardımlarını esirgemeyen Prof.Dr.Sadık Tural’a, Prof.Dr.Zeynel Beyhan’a, Doç.Dr.Mustafa Özyurt’a, Dr.Selim Boynueğri’ye, Dr. Gökhan Üçkaya’ya, Zeynep Aydoğan’a, Refika Suna’ya, sanatçı Orhan Boran ve oğlu Dr.Burak Boran’a, gazeteci Attila Oral’a, Prof.Dr.Mebrure Değer’e, *Türk Yurdu Dergisi Editörü’ne*, *Ankara Sanat Kitabevi* ve *İstanbul Simurg Kitabevi’ne* ayrı ayrı teşekkür ederim.

Gerek akademik hayatımda gerekse bu kitabın yazılması sırasında beni büyük bir sabırla destekleyen sevgili eşime ve kendilerine yeteri kadar vakit ayıramadığım çocuklarıma anlayışlarından dolayı minnet duyguları içinde teşekkür ediyorum.

Metin Özata

ATATÜRK VE TIBBİYELİLER

Sayın Prof.Dr.**Metin Özata**'nın '*Mustafa Kemal Atatürk, Bilim ve Üniversite*' adlı ilk çalışmasını okumuş, hayran olmuşum.

Atatürk hakkında Türklerin ve yabancıların yazdığı kitapların sayısı on binleri aşıyor. Yine de ya hayatı, ya kişiliği, ya düşünceleri, ya yaptıkları hakkında daha yazılacak, işlenecek, araştırılacak birçok bilgi ve olgunun var olduğunu görmekteyiz.

Sayın **Özata** bu kez, kaderleri **Atatürk**'le kesişen *Tıbbiyelileri* uzun, dalgalı, acılar ve gururlarla dolu bir süreç içinde işliyor.

Öyle bir süreç ki bir zamanların en görkemli ve güçlü devleti, içten çürüye çürüye, dıştan budana budana ölüme yaklaşıyor. Avrupa'nın gücü ve entrikaları karşısında kimi yöneticilerin ve aydınların içine kökü kazınmaz bir aşağılık duygusu, bir teslimiyetçilik siniyor. Buna karşılık Avrupa'ya mahkum olmanın yazgı olmadığına inanan aydınlar, yurtseverler kurtuluş çözümleri üretmek için çırpırıyor, çarpışıyorlar. Sonunda kadim devlet ölürken yeni bir devletin şafağı ağaracak, bir ölüm-kalım mücadelesinden sonra kurtuluşa erişilecektir.

Bu bin çeşit ders ve deney ile dolu, şaşırtıcı, olağanüstü süreçte, herkesin bir rolü vardır ama *Tıbbiyelilerin* rolü, mesleklerinin sınırlarını çok aşan bir önemdedir.

Sayın **Özata**, gerçeklerin ve doğruların yer aldığı bu özenli ve dikkatli araştırmasında *Tıbbiyeliler* olgunu **Atatürk**'ün hayatı ve siyasal gelişimlerle birlikte, iç içe geçen halkalar halinde sergiliyor, anlatım üç boyutlu oluyor.

Bu değerli araştırmanın yakın tarihimizle ilgili ana başvuru kaynaklarından biri olacağını düşünüyorum.

Sayın **Özata**'yı yürekten kutluyorum.

Turgut Özakman

BİRİNCİ BÖLÜM

BATIYA AÇILAN İLK PENCERE TIBBİYE

Askeri ve Sivil Tıbbiye

Askeri Tıbbiye, ilk olarak “*Tıbhane-i Amire*” ismiyle **II. Mahmut** döneminde, hekimbaşı **Mustafa Behçet Efendi**’nin (1774-1834) çabaları sayesinde 14 Mart 1827 tarihinde, İstanbul’un Beyazıt’a yakın semtlerinden Vezneciler’deki Tulumbacıbaşı Konağı’nda kurulmuştu. Daha sonra bu okul Topkapı Sarayı’ndaki Otlukçu Kışlası’na taşındı.¹

1839 yılında Askeri Tıbbiye, şimdiki Galatasaray Lisesi’nin bulunduğu yerdeki eski *Enderun Mektebi*’nin binasına taşındı. Bina yeniden inşa edilmiş ve adı “*Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane*” olarak değiştirilmişti. “*Adli*” kelimesi o zamanlar Adli mahlasıyla şiirler yazan padişah **II. Mahmut**’a atfen verilmişti. Galatasaray Tıbbiyesi’nin başına Viyanalı genç hoca **Dr. Charles Ambroise Bernard** getirilmişti.

1848 yılında Galatasaray Tıbbiyesi’nin binası yandığı için Haliç kıyısındaki Humbaracılar Kışlası’na taşınıldı ve yanan bina onarıldıktan sonra tekrar Galatasaray’a gelindi. Bu sırada eğitim Fransızca yapılıyordu ve okulda okuyanlar daha çok müslüman olmayan gençlerdi. Bu okul kırk senede sadece üç yüz hekim yetiştirdiğinden memlekette hekim sıkıntısı devam ediyordu.² Buna çare bulmak için 1867’de Askeri Tıbbiye’nin bir köşesinde “*Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane*” (Sivil Tıbbiye) kuruldu ve bu okulda Türkçe eğitim yapılmaya başlandı. Sivil Tıbbiye’nin ilk Müdürü Kırmızı **Aziz Bey** (1840-1878) şimdi Kızılay’ın kullandığı amblemi çizen kişidir. 1870 yılında *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* (Askeri Tıbbiye)’de de Türkçe eğitime başlandı.

1878 yılında *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Okulu* Kadırga’daki ayrı binasına, *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* ise Demirkapı’da bulunan eski Gülhane Kışlası’na taşındı.³⁻⁴

Tıbbiye, kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun bilim ve teknolojiye açılan bir penceresi olmaya başladı. Toplumsal yenilikler, bu okulun yetiştirdiği aydın insanlar sayesinde gerçekleşti. Tıbbiye’nin ilk mezunlarından biri olan Keçecizade **Fuat Paşa**, Dışişleri Bakanlığı ve Sadrazamlık yaptı. Tıbbiye’nin **Agâh Efendi** ise henüz yirmi sekiz

yaşındayken, 1860 yılında, ilk özel gazete olan “*Tercüman-i Ahval*”ı çıkardı.⁵

1871’de okul müdürü olan meşhur **Marko Paşa** on yedi yıl süreyle devletin sağlık işlerinde önemli rol oynadı. Devamlı ipe un serdiği için “*Derdini Marko Paşa’ya anlat*” sözü bu okuldan çıkmış ve halk arasında söylenir olmuştu. **Marko Paşa** disiplini sağlayamayan ya da sevmeyen bir kişi olduğu için onun döneminde Tıbbiye’de disiplinsiz hareketlerde artış gözlemlendi.

Bu dönemde Tıbbiye’de hoca olan **Dr.Zeoros Paşa**, Paris’e giderek, 6 Temmuz 1885’te kuduz aşısını dünyada ilk defa insan üzerinde uygulayan ünlü bilim adamı **Pastör**’den kuduz aşısını öğrenmiş ve bu aşığı İstanbul’da hazırlayıp, 1887 Ocak ayında kullanmaya başlamıştı.⁶ Aynı dönemde **II. Abdülhamit**, çalışmalarına destek olması için **Pastör**’e 10.000 frank göndermişti.

Anatomi hocası **Mazhar Paşa** ise hazırladığı anatomi kitaplarından birini bastırabilmek için evini ipotek ettirmiş ve kitabı ancak kendi parasıyla bastırabilmişti. **Dr.Mazhar Paşa** emekli olduktan sonra da hiç para almadan Tıbbiye’de ders anlatmaya devam etmiştir. Bir gün öğrencisi **Dr.Adnan Adıvar**’a “*Benim en büyük emelim, cenazemin teşrihhaneden çıkmasıdır,*” demişti.⁷ Fizyoloji hocası **Prof.Dr.Şakir Paşa** da kendi cebinden aldığı aletlerle bir fizyoloji laboratuvarı kurmuş ve ülkemizdeki deneysel araştırmanın ve fizyoloji biliminin öncüsü olmuştu. **Şakir Paşa**, yanında yetişen genç hekimlere “*İstikbal sizindir. Kendinizi doktorluğun pratik işlerine kaptırmadan ilme veriniz,*” diye tavsiyede bulunurdu.⁸ Cumhuriyet döneminde Ortopedide **Şakir Paşa**’nın oğlu **Prof.Dr.Akif Şakir Şakar**’ın öncülüğünde kurulmuştur.

Ülkemizdeki ilk röntgen cihazını kuran Tıbbiye öğrencisi **Esat Feyzi Bey**’dir. 1895 yılında bilim adamı **Wilhelm Konrad Von Röntgen** *X ışınlarını* keşfettiğini okulun kütüphanesindeki dergilerin birinde okuyan Tıbbiye öğrencisi **Esat Feyzi**, fizik laboratuvarında bulunan **Crookes** tüpleri yardımıyla röntgen cihazı yaptı ve 1896 yılında Türkiye’de ilk kez bir röntgen filmi İstanbul’da **Esad Feyzi Bey** tarafından çe-

kildi. **Esad Feyzi Bey** (1874-1901), ne yazık ki 27 yaşında hayata veda etti. Onun yerine röntgen çekimleri yapmaya başlayan **Dr.İbrahim Vasıf Bey**'se (1879-1926), röntgen ışınlarının zararlı etkileri o tarihte bilinmediğinden her iki elini ve ayağını kangren nedeniyle kaybetti ve kısa süre sonra da yaşamını yitirdi.⁹

Marko Paşa'nın yerine Harbiye ve tıp okullarının müdürü olarak atanan **Mareşal Mustafa Zeki Paşa, Abdülhamit**'i ikna ederek yurtdışından hocalar getirtti.¹⁰ Askeri Tıbbiye, **Abdülhamit** zamanında özgürlük fikirlerinin ilk defa filizlendiği ve istibdat rejimine karşı direnişin başladığı bir okul oldu. O sırada öğrencilik yapan **Dr.Şehidullah Fikri Bey**'in anlatımıyla *"O zamanki Askeri Tıbbiye kendine özgüydü ve öğrencilerin çoğu ele avuca sığmaz gençlerden oluşuyordu. Tıbbiyeliler saltanatın karşısında, ordunun yanında ve politikacıların arkasında koşturan vatansever gençlerdi."*¹¹ Tıbbiyeliler, 1890'lı yıllarda okula yeni başlayan öğrencileri uyarırken şunları diyorlardı: *"Bu mektep ilim, hürriyet ocağıdır. Burada ilim, milleti istibdattan kurtarmaya çalışmalıdır. Bu mektebin ananeleri, terbiyeleri vardır. Her sınıf kenâinden yukarı sınıfa itaat ve hürmet eder. Arkadaşlar birbirini sever ve yardım eder. İdare heyeti istibdat heyetidir. Hocalar hürriyetperverdir; onlar bizdendir. Talebeler arasında yaşanan hiçbir şeyi talebelerden kimse idare heyetine haber veremez. Bu casusluktur. Hafiyelik edeni elbirliği ile döveriz. Ve aforoz ederiz."*¹²

O yıllarda iki Tıbbiye vardı, biri Sarayburnu Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye, diğeri Kadirga'da bulunan Sivil Tıbbiye'ydi. Askeri Tıbbiye, 1876-1903 yıllarında eski Gülhane Kışlası'nın olduğu yerde, Demirkapı'daki binasında kalmış, 1903 yılında ise öğrencilerin direnişleri ve ihtilalci görüşleri nedeniyle **Abdülhamit**'in isteğiyle Anadolu yakasındaki Selimiye Kışlası'nın yanına, şimdi Haydarpaşa'daki Marmara Üniversitesi'nin binasına taşınmıştı. Bu bina, o zamanlar **Abdülhamit**'in doktorluğunu yapan operatör **Dr.Cemil (Topuzlu) Paşa**'nın girişimleri sayesinde yapılmıştı. Ancak bina, okuldan çok bir kışla binası gibiydi. Tavanları 8 metre yüksekliğinde, duvarlar 1.5-2 metre kalınlığında ve koridorlar 190

metre uzunluğundaydı. Almanya'dan gelen Profesör Dr.Rieder (1861-1913), bu plana itiraz ettiyse de kabul ettiremedi. Bununla birlikte Dr.Rieder, binanın karşısına günümüzde Haydarpaşa Numune Hastanesi olarak hizmet veren yataklı klinikleri yaptırebildi. Bu klinikleri yaptırırken 1902 yılında inşaattan düştü ve topal oldu. Sakat kalmasına rağmen Rieder Paşa koltuk değneğiyle hem Gülhane'deki vazifesine devam etmiş hem de bu inşaatları yaptırmıştı.

Haydarpaşa Tıp Okulu 6 Kasım 1903'te bir törenle açıldı, ancak o sıralarda yaşanan bazı olaylar nedeniyle Dr.Rieder açılışa davet edilmedi. Rieder Paşa'yı kıskanan diğer hocalar onun sakatlığını bahane ettiler ve Rieder Paşa bu baskılara dayanamayarak 1904 yazında Almanya'ya döndü ve 1913 yılında vefat edene kadar Bonn Üniversitesi'nde görevine devam etti.¹³⁻¹⁵

Profesör Rieder, Almanya'ya dönüşünde "*Für die Türkei*" isimli bir kitap yayınlamış ve bu kitabında şöyle demişti: "*Türkiye'deki inkılap ve ıslahatın yabancılardan beklenmesi bir hatadır. Türkler kendi kendilerini düzeltmek mecburiyetindedir ve düzelteceklerdir.*"¹⁶

Bugünkü Haydarpaşa Numune Hastanesi'nin olduğu yerdeki kliniklerde (o zamanlar "Seririyat Pavyonları" denirdi) sağ taraftaki pavyonun alt katında Dr.Zoeros Paşa'nun dahiliye, üst katında Dr.Esat Paşa'nun göz, soldaki pavyonun alt katında Dr.Celal Muhtar Hoca'nun cildiye, üst katında Dr.Besim Ömer Paşa'nun doğum kliniği ve üçüncü pavyonda da Dr.Cemil (Topuzlu) Paşa'nun hariciye kliniği ve ameliyathanesi vardı.¹⁷

1908 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde Askeri Tıbbiye'nin kadrosu oldukça genişlemişken, Sivil Tıbbiye'de hoca ve para sıkıntısı vardı. 5 Eylül 1909'da Sivil ve Askeri Tıbbiye birleşmiş ve Darülfünun'a bağlanarak "*Darülfünun-i Osmanî Tıp Fakültesi*" adını almıştı. Böylece Askeri Tıbbiye, yani "*Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*" fiilen kapatılmış, bu dönemde Lyon Askeri Tıbbiyesi'nde eğitim görmüş olan Tabip Albay Galip Bey (Nurullah Ataç'ın ağabeyi) okulun müdürlüğüne getirilmişti.¹⁸ Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yeni fakültede asker ve sivil Tıbbiyeliler birlikte eğitim görüyordu. Askeri Tıbbiyeliler binanın Kadıköy tarafındaki bölümünde yatıyor ve dersleri sivil talebelerle birlikte binanın diğer bölümlerindeki sınıflarda görüyorlardı. Bu fakültenin ilk dekanı, operatör **Cemil Paşa** (1866-1958) olmuştu. **Cemil Topuzlu Paşa**, Türkiye’de ilk kez resmi bir binada kalorifer tesisatı yaptırmış ve yüksek tavanları nedeniyle bir türlü sobayla ısınamayan bina bu şekilde ısınmaya başlamıştı. O zamanlar askeri öğrenciler yurttan kalıyor, sivil öğrencilerse kendi imkânlarıyla eğitim görüyordu. **Cemil Paşa**’dan sonra fakültenin dekanlığını kadın doğum hocası **Besim Ömer Paşa** yapmıştır.¹⁹ Meşrutiyet sonrasında, Tıbbiyeliler Türk Ocağı’nın kuruluşunu sağlamışlar ve Türk Ocağı’nın yayınları Tıbbiyeliler arasında en çok okunan kitap ve dergiler olmuştu.

Askeri doktorlar, Tıbbiye’den mezun olduktan sonra 1870 yılında Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde “*Tatbikat-ı Askeriye ve Ameliyat Mektebi*” ismiyle açılan uygulama okulunda bir yıl süreyle staj görüyordu. Dersler sadece dahiliye, hariciye ve göz hastalıklarıyla ilgiliydi; askeri hekimlikle ilgili ise hiçbir ders yoktu. Türk-Rus Harbi’nde ordunun sağlık durumunun son derece kötü olması ve salgın hastalıkların ortaya çıkması bu okulun yetersizliğini göstermiş ve okul kapatılmıştır. Arkasından yurtdışından Prof.**Rieder Paşa** ve bazı Alman profesörler getirilmiştir.²⁰

1898 yılında, Askeri Tıbbiye’ye müdür olarak atanan Prof.**Rieder Paşa** askeri doktorlar için yeni bir staj hastanesi yapmaya karar verdi. Bu amaçla Topkapı Sarayı bahçesinde bulunan eski Gülhane Askeri Rüştiye Mektebi dört ay içinde yenilenerek güzel bir hastaneye dönüştürüldü. Bu hastane, padişahın doğum gününe rast gelen 30 Aralık 1898’de “*Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi*” adıyla açıldı.²¹ Profesör **Rieder** Gülhane Hastanesi’nin başkanı oldu. Yardımcılarıysa Dr.**Deycke** (Dayke) ile Akliye ve Asabiye Kliniği’nin Türkiye’deki ilk kurucusu Profesör Dr.**Raşit Tahsin** (Tuğsavul) **Bey**’di (1870-1936). Gülhane’nin kuruluşunda profesör olarak çalışan ilk Türk hekimleri **Raşit Tahsin Hoca**

hem kliniğin idareciliğini üstlenmişti hem de Alman profesörlere idari ve ilmi işlerde yardımcılık ve tercümanlık yapıyordu.²²

Gülhane'nin kuruluşuyla birlikte asker hekimliği ve harp cerrahisi gelişmeye başladı.²³ 1894 yılında Almanya'ya gönderilen askeri tabipler döndüklerinde Gülhane Tatbikat Hastanesi'nde hoca oldu ve Gülhane daha güçlü bir kadroyla yoluna devam etti. Gülhane Tatbikat Hastanesi ilk açıldığında Askeri Tıbbiye'yi tabip yüzbaşı rütbesiyle bitiren askeri doktorlar kıtalara gitmeden önce bir yıl süreyle burada staj yapıyorlardı. Gülhane, Fransızlar tarafından işgal edildiğinde, 1918 Aralık'ında üç gün içinde Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne taşındı. 23 Ağustos 1923'te Gülhane'nin adı "*Gülhane Askeri Tıp Encümeni-i Âlisi*" oldu ve 2 Ekim 1923'te eski binasının bulunduğu Sarayburnu'na geri taşındı. 1928'de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde okuyan Askeri Tıbbiyelilerin daha iyi yetişmesi için Haydarpaşa Askeri Hastanesi uygulama hastanesi olarak Tıp Fakültesi'ne bağlanmış ve oradaki servis şefleri de hasta başında öğrencilere eğitim vermişti. 1932 yılında nedense bu yararlı uygulamadan vazgeçilmişti.²⁴

1933 Üniversite Reformu'ndan sonra Tıbbiye Avrupa tarafına taşındı. Askeri Tıbbiye öğrencileri ise bu kez Beyazıt'ta üniversite giriş kapısının yanındaki sarı binada (eski Maliye Nezareti) kalmaya başladı. (Bu bina sonradan İstanbul Lisesi oldu.) Daha sonra Askeri Tıbbiye öğrencileri Kadırga'daki eski kışlada oluşturulan Askeri Tıbbiye Yurdu'nda kalmaya başladılar. Bu yurdun müdürlüğünü bir süre, İstiklal Harbi madalyası alan Dr.Yarbay **Siret Derviş** (Nurettin Türsan'ın teyzesinin kocası) yaptı (Bu bilgi E. General Nurettin Türsan'dan alınmıştır.)

Gülhane daha sonra, 21 Temmuz 1941'de Göz Kliniği Profesörü Albay **Niyazi İsmet**'in (sonra general) yönetiminde Ankara Cebeci'deki Mevki Askeri Hastanesi'ne taşındı ve adı "*Cebeci Gülhane Askeri Tababet Okulu*" oldu. 1947 yılındaysa Gülhane'nin adı "*Gülhane Askeri Tıp Akademisi*" olarak değişti.^{25,26} Gülhane, 1953 yılında binalarını Ankara Tıp Fakültesi'ne devrettiği ve bazı cerrahi klinikleri şimdiki Dışkapı

Mevki Askeri Hastanesi'nde kalmak üzere, şimdiki Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın eski binasına (o zamanki yedek subay okulu) taşınmıştır. Gülhane, Etlik'te hizmet verdiği binaya ise 28 Ekim 1971'de taşınmıştır. 1909 yılında kapatılmış olan Askeri Tıp Fakültesi GATA'ya bağlı olarak 7 Kasım 1980 günü, yani yetmiş bir yıl sonra tekrar açılmış ve o tarihte sivil tıp fakültelerinde okuyan, 6. sınıf hariç, bütün Askeri Tıbbiyeliler bu okulda toplanmış ve bu kitabın yazarının da dahil olduğu ilk mezunlarını 30 Haziran 1982'de vermiştir.²⁷

Abdülhamit, Tıbbiyelileri özgürlük fikirleri yüzünden pek sevmese de ülkede hekimliğin ilerlemesi için Avrupa'ya gidip gelen asker hekimlere dört yıl sonra Liva (tuğgeneral), Ferik (tümgeneral) rütbesi; sivil hekimlere de (Rum, Musevi ve Ermeni doktorlar dahil) Bala ve Vezir rütbeleri verirdi.²⁸ O zamanlar Sahra sıhhiye hizmetinin önemi yeterince bilinmiyordu. Almanya'dan gelen Mareşal Goltz Paşa'nın tavsiyesiyle 1911 yılında Ordu içinde sıhhiye bölükleri oluşturulmaya başlandı.²⁹

Askeri Tıbbiye, Demirkapı'da bulunduğu yirmi yedi yıl içinde birçok olaya sahne olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti burada kurulmuş, Türkiye'nin ilk doğum ve göz klinikleri 1892 yılında burada açılmış; aynı yıl içinde o zamanlar ayrı olan cerrah ve hekim sınıfları birleştirilmişti.³⁰

Haydarpaşa'daki Askeri Tıbbiye'de Dr.Cemil Topuzlu Paşa cerrah olarak ün salmış bir hocaydı. Dr.Cemil Topuzlu, Türkiye'de modern cerrahi yöntemleriyle, asepsi ve antisepsiyi uygulayan değerli bir bilim adamıdır. İstanbul Şehremnîliliği (Belediye Başkanlığı ve Valilik) görevinde de bulunan Cemil Paşa'nın kendi buluşu olan iki alet Fransız tıp kitaplarında yer almıştır. Ülkeye son derece değerli hizmetlerde bulunan Paşa 1958 yılında vefat etmiştir.

Dr.Süleyman Numan Paşa, dahiliye hocalığı yapıyordu; Almanya'da eğitim görmüş titiz bir hocaydı. *Ordu Sağlık Başkanı* olunca kliniğini Dr.Tevfik Salim (Sağlam Paşa) ve Dr.Süreyya Ali'ye (Kayaçan) devretti. Birinci Dünya Sava-

şı'nda *Ordu Sağlık Başkanı* olarak büyük hizmetlerde bulundu.

Dr.Hasan Mazhar Paşa, kendisi istemediği halde Meşrutiyet sonrası Tıbbiye Nazırlığı yapmış; ancak düzen ve disiplinin bozulduğunu görerek nazırlığı ve maaşı bırakarak hocalığını emekli ve gönüllü olarak devam ettirmişti.³¹

Dr.Celal Muhtar Hoca ise Cildiye Kliniği'ni yönetiyordu. "*Bir kuruşun hesabını bilmeyen Türk değildir*", sözünün halk arasında tanınmasını sağlayan **Dr.Celal Muhtar** hocaydı. Kişisel servetiyle *Hilal-i Ahmer'e* (Kızılay) destek olmuş ve gelir artırıcı önlemler alarak bu kuruluşun gelişmesine büyük ivme kazandırmıştır.³² İleri yaşlarında gözleri göremeyecek kadar kötüleşince tıp dergilerini komşusuna okutmuş, ölünceye kadar tıptaki gelişmeleri böyle takip etmiş, 1947'de öldüğünde bütün servetini Fransa'daki Pastör Enstitüsü'ne bağışlanmasını vasiyet etmişti.³³

Dr.Besim Ömer (Akalin) Paşa kadın doğum kliniğine Paris'te yaptığı eğitim sonrası başlamış ve kısa zamanda tümgeneral olmuştu. **Dr.Besim Ömer Paşa'nın** ebelik, çocuk bakımı, aile sağlığı konularında birçok eseri vardır. Ülkemizde Batı ölçülerinde ilk tıp yıllığını (Tıp Salnamesi) çıkaran **Dr.Besim Ömer Paşa** ayrıca "*Neusal-i Afiyet*" isimli bir dergi çıkarmıştır.³⁴ Cumhuriyet'in ilanından sonra Darülfünun'un (üniversite) ilk emini (rektör'ü) olmuş (1919-1923 arası), ilk doğum kliniğini kurmuş, uzun yıllar *Hilal-i Ahmer'in* başkanlığını yapmıştır. İlk hastabakıcılık teşkilatını kuran ve yaptığı eğitimlerle memleketi cahil ebelerden kurtaran kişidir **Dr. Besim Ömer Paşa**. Elli yıllık bir hizmetten sonra "*Türk Çocukunu Nasıl Yaşatmalı?*" isimli kitabını yayınlamış ve bu kitabı okuyan **Atatürk**, ona "*Bu güzel tavsiyeleri Meclis'te müdafaa ediniz*", diyerek ona milletvekili olmasını önermiş, **Dr.Besim Ömer Paşa** önce Bilecik sonra İstanbul milletvekili olarak parlamentoda hizmet etmiştir. Ankara Karpiç Lokantası'nda yemek yerken geçirdiği bir kalp kriziyle 79 yaşında vefat etmiştir.³⁵

Okulda bu sırada öğrencilerin "*lüpçüler*" adını taktığı bazı muallimler de vardı. Bunlar okula çok nadiren gelirdi.

Günün birinde okula gelen bu hocalardan biri Tıbbiye diye yanlışlıkla yandaki Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne gidince bir erle Tıbbiye'ye geri gönderilmişti.³⁶

Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin ilk dekanı olan **Cemil Topuzlu Paşa**'dan sonra, dekanlığa önce **Dr.Besim Ömer Paşa**, sonra da **Ziya Nuri Paşa** getirildi. **Dr.Besim Ömer Paşa** zamanında **Dr.Bahattin Şakir** ikinci dekan, idare müdürü ise **Dr.Adnan Adıvar**'dı.³⁷ Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin baştabipliğini ise Birinci Dünya Savaşı süresince **Miralay Sivash Şevki Bey** ve **Miralay Hilmi Kadri Bey** yapmışlardır.³⁸

İttihat ve Terakki'nin Tıbbiye'de Doğuşu ve İttihatçı Tıbbiyeliler

Tıbbiye'de eğitim Fransızca olduğundan öğrenciler o yıllarda yabancı yayınlardan özgürlük, eşitlik, adalet ve ihtilal gibi kavramları öğrenmeye başlamıştı. Bu yayınların da etkisiyle bazı Tıbbiyeliler, tek kişiye dayalı yönetim sistemini ülkenin kötüye gidişinin ve felaketlerin nedeni olarak görüyor, Meşrutiyet ilanının bu gidişe dur diyebileceğine inanıyordu. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla **İbrahim Temo**, **Abdullah Cevdet**, **Mehmet Reşit** ve **İshak Sükuti** adlı Askeri Tıbbiye öğrencileri, 21 Mayıs 1892 (Bazı kaynaklarda bu tarih 4 Haziran 1889, bazılarında ise 1 Mayıs 1889 olarak geçmektedir) tarihinde okuldaki hamamın önünde bulunan odunlar arasında gizli olarak İttihat (Birlik) ve Terakki (İlerleme) Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyetin yazı işlerini **Şerafetin Mağmumi Bey** üstlenmişti. Bu cemiyetin o zamanki adı İttihat ve Terakki değil, "*İttihad-ı Osmani*"dir.^{39,40} Bu kafadar öğrenciler, iki yıl içinde 100 kişilik bir topluluk oluşturmuş, daha sonra Harbiye ve Bahriye öğrencilerini de Cemiyet'e katarak dördüncü yılda üye sayısını 400'e çıkarmıştı.⁴¹

Bu cemiyetin bir numaralı üyesi **Dr.İbrahim Murad Temo** (1865-1939), on dört yıl Avrupa'da yaşamış, daha sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde **Dikran Bey**'in yanında ihtisas yapmıştır. Hekimlikten çok politikayla ilgilenmiştir. 1897'den sonra Romanya uyruğuna geçmiş ve orada ayan ü-

yesi olmuştu. 1909-1911 yılları arasında İstanbul'da yaşamış ve Demokrat Fırkası'nu kurmuştur. Dr.İbrahim Temo, Prof. Dr.Süheyl Ünver'in isteği üzerine 1939'da Romanya'da bir gazetede anılarını yayınlamış ve aynı yıl Romanya'da ölmüştür.⁴²

Dr.İshak Sükuti'ye (1868-1903) İzmir ve Selanik'teki faaliyetleri yüzünden önce hapsedilmiş, sonra Rodos'a sürülmüş, oradan da Paris'e firar etmiştir. Daha sonra İsviçre'ye giden Dr.İshak Sükuti orada "Osmanlı" gazetesini çıkardı. 1897'de Roma'da Türk Elçiliği doktoru olarak çalıştı; ancak verem hastalığına yakalanarak 1902'de San Remo'da, otuz altı yaşındayken vefat etti. 1909 yılında cenazesi Dr.Rıza Nur tarafından İstanbul'a getirilmiş, 1946 yılında da Dr.Akil Muhtar Özden kabrini yaptırmıştır.⁴³⁻⁴⁴

Dr.Abdullah Cevdet (1869-1923), Haydarpaşa Hastanesi'nde Dikran Bey'in yanında göz hastalıkları uzmanı olduktan sonra Trablusgarp'a sürülmüş, oradan kaçarak Avrupa'ya gitmiş, 1887 yılında Viyana Sefareti doktorluğuna başlamıştı. Viyana'da elçiyle kavga edip Cenevre'ye geçen Dr. Abdullah Cevdet burada "İçtihat" matbaası ve mecmuasını kurmuş daha sonra o sıralar İngiliz egemenliğinde olan Kahire'ye yerleşmiş, burada özel himaye görmüş, İçtihat mecmuasını ve kitaplarını yayınlamayı sürdürmüştür. Mütareke'de İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kurulmasında etkili olmuş, 1923 yılında İstanbul'da ölmüştür.⁴⁵

Türk Ocağı'nın ilk kurucularından olan Dr.Hüseyinza-de Ali (Turan), Azerbaycan'da 1864'te doğmuş, Petersburg Üniversitesi fiziko-matematik bölümünde okuduktan sonra 1889'da Türkiye'ye göç etmiştir. 1890'da Askeri Tıbbiye'ye kaydını zorlukla yaptırabilmiştir. Tıbbiye'ye girerken yaşadığı zorlukları "Numune Mektebi" başlıklı makalesinde anlatmıştır. 1895'te Askeri Tıbbiye'den tabip yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Profesör Düring'in yanında deri ve frengi hastalıkları kliniğine asistan olmuş, 1897 Yunan Harbi'nde Hilal-i Ahmer heyetine operatör muavini olarak katılmış, 1900'de muallim muavinliği (doçent) sınavını kazanarak Celal Muhtar Hoca'nın yanında

görevine başlamıştı. Çoğu kaynakta Dr.Hüseyinzade Ali'nin İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda yer aldığı belirtilmiş olmasına rağmen, Ege Üniversitesi Tıp Tarihi Kürsü Başkanı Sayın Prof.Dr.Ali Haydar Bayat'ın ortaya koyduğu hatıralara göre Hüseyinzade Ali Bey bu cemiyetin kurucusu değil, sonradan üyesi olmuştur. 1903'te İttihatçı olduğu için Kafkasya'ya kaçmak zorunda kalmış, 1911'de tekrar İstanbul'a gelerek Tıp Fakültesi Cildiye Kliniği'ne atanmıştı. 1911'de dönerek tekrar İttihat ve Terakki Merkez Üyesi olmuş, 1916'da göz doktoru Esat Paşa ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'yla birlikte "*Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti*"ni kurmuştur. 1919'da İngilizler tarafından tutuklanmış; Malta'ya sürülmekten sonra anda kurtulmuştur. 1926'da müderris (profesör) olan Hüseyinzade Ali, İzmir'de Atatürk'e yapılan suikast girişimi nedeniyle tutuklanmış; ancak beraat etmiştir. 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kalmış ve 1940'ta İstanbul'da ölmüştür. Hüseyinzade Ali Bey, tıp profesörü ve doktor olmasının yanı sıra kültürlü bir insandı. O, aynı zamanda ressam, gazeteci, şair, dilci, ideolog ve hümanist biriydi.⁴⁶ Dr.Hüseyinzade Ali, Petersburg'tan İstanbul'a gelip Tıbbiye'ye girdikten sonra Türklerin son yüzyıllardaki gerileme sebeplerini araştırmış ve daha ikinci sınıf öğrencisiyken arkadaşlarına "*Buldum, buldum! İctimai hastalığımızın adını buldum, biz yangeldizm hastalığına tutulmuşuz!*" demiştir.⁴⁷

Prof. Dr. Hüseyinzade Ali Turan, *Tan Gazetesi*'nde 1938'de yayınlanan "*İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu? Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller*" başlıklı makalesinde Jön Türkler'den Ubeydullah Efendi'nin Tıbbiye talebelerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmasında önemli rol oynadığını, İshak Sükuti'nin bir gün kendisine gelerek "*Cemiyetimize biraz para vereceksin, seni de aza olarak kaydettik*", dediğini ve o sayede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden haberdar olduğunu belirttikten sonra, cemiyetin ilk üyelerinin Dr.İbrahim Temo, Dr.Abdullah Cevdet, göz tabibi Dr.İsmail Şükrü, Washington elçisi B.Münir'in amcası Dr.Cemalettin, Dr.Mehmet Reşid, Prof.Dr.Bahaettin Şakir, Dr.Şerafettin Mağmumi ve Eskişehirli Dr.Nazım olduğunu belirtir.⁴⁸

İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularından Kafkasya doğumlu Dr.**Mehmed Reşit** (Şahingiray), 1894'te Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Dr.Yüzbaşı olarak Alman Profesör **Dü-ring**'in muavinliğini yaptıktan sonra Anadolu'ya geçerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkilatını üstlenmiş, sonra Jön Türkler'le ilişkisi olduğu gerekçesiyle on yıllığına Trablusgarp'a sürülmüştü. Meşrutiyet'in ilanından sonra mülki (idarecilik) hayata atılarak kaymakam ve valilik yapmıştı. Mütareke döneminde İngilizlerin baskısıyla Damat Ferit hükümeti tarafından Diyarbakır valiliği sırasında Ermeni göçüne neden olduğu gerekçesiyle tutuklanmış, hapisten kaçmış; ancak polisler etrafını sarınca tabancasıyla intihar etmiştir.⁴⁹

1896'da İttihat ve Terakki'nin **Abdülhamit**'e yapacağı suikast girişimi önceden öğrenilmiş ve yapılan takibat sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilgili görülen 324'ü öğrenci toplam 630 kişi tutuklanmıştı. Taşkısla Divanharbi'nde yapılan mahkeme sonucunda tutuklulardan suçlu görülen 78'i aynı renk hapisane kıyafetleri giydirilerek Şeref vapuruyla 8 Eylül 1897'de Trablusgarp Fizan'a sürülmüş, Dr.**Reşit Bey** ve birkaç kişi hariç, hepsi Trablusgarp'taki askeri hapisaneye gönderilmişti. Gönderilenlerin yedisi doktor, yirmi altısı Tıbbiye öğrencisi, geri kalanı Harbiye ve Mülkiye öğrencisiydi. Bazıları orada hayatını kaybetti. Bu sürgünlerin hepsine birden "**Şeref Kurbanlı**" adı verildi. Şeref Kurbanlı'nın arasında Dr.Yüzbaşı **Süleyman Emin** (sonraları İstiklal Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ordu Sağlık Başkanlığı yapacak ve general olacaktır), Dr.Yüzbaşı **Cevdet Osman**, Dr.**Halil Kadri**, Dr.Yüzbaşı **Mehmet Reşit Bey** (Şahingiray; Diyarbakır eski valisi), Dr.**Şerafettin Mağmumi** (sonradan Mısır'a yerleşerek meşhur bir hekim olmuş, kitaplar yazmıştır), Dr.Yüzbaşı **Hamid**, Dr.**Salih Said Aytün**, Tıbbiye öğrencilerinden **Ziyaettin**, **Galip Mahmut**, **Ethem Ruhi** (Balkan) gibi öğrencilerle, **Ferit Bey** (sonradan Tokyo sefiri ve bakan Ahmet Ferit Tek) ve erkânıharp mülazımı **Kazanlı Yusuf Akçura** (tarihçi, bilim adamı) vardı.⁵⁰⁻⁵¹

Şeref Vapuru, 17 Eylül 1897 günü Trablusgarp'a varmış ve tutuklular deniz kıyısındaki bir askeri hapisaneye konul-

muştur. Buradaki vali ve diğer yetkililerin ısrarıyla Padişah, Fizan'a sürgün edilen mahkûmların Trablusgarp'ta kalmasını kabul etmiş, aralarında Dr.**Reşit Bey** ve arkadaşlarının da bulunduğu sekiz kişi serbest bırakılmıştır. Yaklaşık bir yıl sonra mahkûmlar Padişah tarafından sadece Trablusgarp'ta kalmak şartıyla affedildi ve serbest bırakıldı. Tıbbiyeli **Ethem Ruhi**, **Yusuf Akçura**, **Fahri Ağababa** ve birkaç kişi ise Trablusgarp'taki hapishaneden kaçarak Avrupa'ya gitmiştir.⁵²⁻⁵³ Tıbbiyeli **Ethem Ruhi** sonraki yıllarda Filibe şehrinde gazete çıkaracak ve Sofya'da askeri ateşe olarak çalışan **Mustafa Kemal**'le karşılaşacaktır.

Tıbbiye'de "*İttihad-ı Osmanî*" adıyla kurulan cemiyet sonraki yıllarda İttihat ve Terakki adıyla başlıca çalışmalarını Selanik'te yürütmüştür. Dr.**Nazım**, Dr.**Bahattin Şakir** ve Dr.**Rusuhi** (Dikmen) Cemiyet'in üst yönetiminde önemli rol oynamıştır. İttihat ve Terakki ilk önce Bulgaristan Rusçuk'ta, daha sonra da Selanik'te bir şube açtı. Ardından Edirne'de bir şube açmaya çalıştı. Edirne şubesi için çalışanlar arasında Edirne Merkez Hastanesi Başhekimisi Dr.**Mehmet Bey**, süvari alayı doktoru **İsmail Bey**, **Faik Kaltakkıran** ve posta memuru **Talat** (sonradan sadrazam Talat Paşa) Bey vardı.⁵⁴ 1906 yılının Eylül ayında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile merkezi Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 27 Eylül 1907'den itibaren Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında birleşmiş, bu isim 1908'in ilk günlerinde İttihat ve Terakki'ye çevrilmiştir. 1908 yılında Makedonya ve Balkanlar'da yaygın bir şekilde örgütlenen İttihat ve Terakki II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan eylemleri de yürütmüştü.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan ve **Mustafa Kemal**'le çeşitli görevlerde karşılaşmış doktorlardan bazıları şunlardır: Dr.**Nazım**, Dr.**Rusuhi**, Dr.**Bahattin Şakir**, *Hilal-i Ahmer* Başkanı Dr.**Esat Paşa**, Dr.**Akil Muhtar**, Dr.**Tevfik Rüştü**, Dr.**Abdülhak Adnan**, Dr.**İbrahim Tali** ve Dr.**Nihat Reşat**.⁵⁵

Dr.**Nihat Reşat**, Dr.**Bahattin Şakir**'le birlikte önce Mısır'a sonra Paris'e gitti ve orada **Prens Sabahattin**'in yanında yer aldı. O dönemde Avrupa'da bulunan **Yeni Türkler**'in ö-

nemli isimleri arasında **Ahmet Rıza**, **Prens Sabahattin**, **Sami Paşazade Sezai**, **Dr.Nihat Reşat**, **Dr.Bahattin Şakir**, **Doktor Rıfat**, Trabzonlu **Dr.Kerim Sebati Göken** (Sonradan Trab-lusgarp savaşına katılmıştır ve Tıbbiye’de cerrahi hocası ol-muştur, 1870-1942) ve **Dr.Sabri** gibi kişiler vardı. **Dr.Nihat Reşat** ve **Dr.Bahattin Şakir** arasında görüş ayrılığı oluşmuş; **Dr.Nihat Reşat**, **Prens Sabahattin**’in tarafını tutarken, **Dr.Ba-hattin Şakir** İttihat ve Terakki’yi desteklemişti. Meşrutiyet ilan edilince **Dr.Nihat Reşat** 1908’de İstanbul’a dönmüş; an-cak İttihat ve Terakki’ye karşı suikast teşebbüsünde bulun-duğu iddiasıyla İstanbul muhafızı **Cemal Paşa** tarafından tu-tuklanması söz konusu olmuş, İttihat ve Terakki’nin lideri **Talat Paşa** da **Dr.Nihat Reşat**’a el altından haber göndererek kaçmasını sağlamıştı.⁵⁶

Dr.Bahattin Şakir (1870-1922), Paris’te Tıp Fakültesi’ne giderek adli tıp okumuş, dönüşünde Tıp Fakültesi’nde 1909-1918 arasında Tıbbi-i Kanuni (adli tıp) müderrisi olarak ça-lışmıştı.⁵⁷⁻⁵⁸ Profesör **Dr.Bahattin Şakir** 1910 yılında Tıp Fa-kültesi ikinci reisi (dekan yardımcısı) oldu ve aynı yıl Türkçe olarak yazılmış ilk Adli Tıp kitabını yayınladı.⁵⁹ **Dr.Şakir**, Balkan Savaşı’nda, 1912’deki Edirne Kuşatması sırasında E-dirne Askeri Hastanesi Başhekimisi ve *Hilal-i Ahmer* Reisi ola-rak görev yaptı ve kuşatma sonrasında esir düşerek hapse-dildi. 1913 yılında da “*Şurayı Ümmet*” gazetesini çıkaran **Dr. Bahattin Şakir**, 1918’e kadar İttihat ve Terakki genel merkez üyesi olarak görev yaptıktan sonra ülkeyi terk etti.

Doktor Nazım ise yirmi bir yaşında Paris’e gitti ve Sor-bonne Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne kayıt oldu.⁶⁰ **Dr.Nazım** ve **Ahmed Rıza** Paris’te bulundukları sırada İttihat ve Terak-ki Cemiyeti’nin Paris şubesini kurdular. **Dr.Nazım**, 1895’te kadın-doğum ihtisasını bitirdi ve Paris’te “*Meşveret*” gazete-sini çıkardı. **Dr.Nazım**, 1907 yılında Paris’te yaşayan **Dr.Ba-hattin Şakir** ve **Dr.Tevfik Rüştü**’yle tanışarak dostluk kur-muştu.⁶¹

Dr.Tevfik Rüştü, Paris’te kadın-doğum ihtisası yaptı ve 1907’de İzmir’e giderek Memleket Hastanesi’nde çalışmaya başladı. **Mustafa Kemal**, Selanik’ten **Sarıca** dönerken İzmir

Konak Meydanı'ndaki bir kiraathanede onunla tekrar karşılaşmıştı. Bu nedenle Dr.Tevfik önce "*Vatan ve Hürriyet*" gizli cemiyetine, daha sonra da İttihat ve Terakki'ye girdi. Dr.Nazım da İzmir'e gittiği bir gün onunla tanışmış ve dost olmuşlardı.⁶²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, merkezini 1897'de Cenevre'ye taşıdı. Cenevre'de **Abdülhamit**'in istibdadından kaçan Dr.**Abdullah Cevdet**, Tıbbiyeli **Mustafa Ragıp**, eski Tıbbiyeli **Tunalı Hilmi**, Dr.**Hasan Arif** ve Dr.**Akil Muhtar Özden** Beyler vardı.⁶³ **Abdülhamit**, Paris'teki Jön Türkler'i kazanabilmek için onlara İstanbul'da güzel iş imkânları teklif edince bazı Jön Türkler İstanbul'a döndü ve İttihatçılar arasında bölünme yaşandı. Hatta Dr.**Akil Muhtar Özden** padişahın tekliflerini kabul ederek İstanbul'a dönen Mizancı **Murat**'ı boğma girişiminde bulundu.⁶⁴

Dr.**Nazım**, İzmir'de Meşrutiyet öncesi tütüncü esnafı kılığına girerek "*Yakup Ağa*" takma adıyla çalışmalara başladı. Kordonboyu'ndaki tütüncü dükkânının üst katında çeşitli toplantılar yapıyor, subayları İttihat ve Terakki'ye katmak için uğraşıyordu. Buraya gidenlerden birisi de topçu yüzbaşı **İsmet (İnönü) Bey**'di. O sırada İzmir'de bulunan eczacı **Süleyman Ferit (Eczacıbaşı)** de onun çalışmalarına katılmış, **Celal (Bayar) Bey** de İttihat ve Terakki'nin İzmir temsilcisi olarak çalışmaya başlamıştı.⁶⁴ Dr.**Nazım**, İstibdat'ın sona ermesi ve Meşrutiyet'in gerçekleşmesi için "*İnkılâp yapabilmek için önce teşkilat sonra neşriyat gerekli*", diyerek 1913-1914 yıllarında İzmir'de **Celal Bayar**'la birlikte "*Halka Doğru*" gazetesini çıkarmıştı.⁶⁵

Dr.**Şerafettin Mağmumi** de (1870-1927) İttihat ve Terakki'nin ilk kurucularındandı. Diğerleri gibi Paris'e kaçtı ve orada Dr.**Nazım**, Mizancı **Murat**, **Süleyman Nazif** ve **Tunalı Hilmi Bey**'le birlikte çalıştı, sonra Mısır'da vatan hasreti içinde hayatını kaybetti.⁶⁶

Mustafa Kemal de, Harbiye'de ve Harp Akademisi'nde öğrenciyken Jön Türkler'in çıkardığı "*Meşveret*", "*Mizan*" ve "*Osmanlı*" gibi gazete ve dergileri takip eder ve onların görüşlerini öğrenirdi.

Tıbbiyelilerin Meşrutiyet'in İlanında Oynadıkları Rol

1905 ve 1906 yıllarında Sultan **Abdülhamit**'in Askeri Tıbbiye'ye uyguladığı baskı sonucunda birçok Tıbbiyeli mahkûm olmuş, bu nedenle öğrencilerin hareketleri ve faaliyetleri azalmıştı. Okula tıp konularının dışında kitap ve gazete getirmek yasak olduğu gibi, öğrencilerin Çamlıca ve Beşiktaş taraflarına gitmeleri de yasaklanmıştı. Ancak edebiyat öğretmeni **Raif Necdet Bey** yine de güvendiği öğrencilere Avrupa'dan gelen bütün gazete ve dergileri veriyordu. İşte bu sırada Tıbbiye son sınıf öğrencilerinden Selanikli **Mazlum** (Dr. Tümgeneral Mazlum Boysan, sonraları İstiklal Savaşı'nda fiilen cephede bulunmuş ve Cumhuriyet döneminde on iki yıl Ordu Sağlık Başkanlığı yapmıştır) okul tatilinde Selanik'te bulunan ünlü ittihatçılardan hatip **Ömer Naci** ile topçu mülazımı **Hüsrev Sami** (Kızıldoğan) **Bey**'le tanıştı ve onlarla Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi hakkında görüşmeler yaptı. Tıbbiyeli **Mazlum**, Selanik'ten ayrılırken iyice bilmişti ve beraberinde Şurayı Ümmet ve benzeri gazetelerle dergileri getirerek bunları arkadaşlarına okuttu. Böylece okulda hürriyet fikirleri yeniden alevlendi.

Tıbbiyeli **Mazlum**'un girişimiyle okulda 1 Mayıs 1323 (1907) günü yeni ve gizli bir cemiyet kurulmuştu. Bu cemiyette Selanikli **Mazlum**, Hasekilili **Nazım Şakir** (sonradan Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve Gülhane'de Akliye ve Asabiye Hocası olmuştur, 1888-1969), Kadıçeşmeli **Ahmet Nuri**, Kocamustafapaşalı **Avni**, Amasyalı **Nail** ve Kastamonululu **Sadrettin Bey** vardı. Özellikle Tıbbiyeli **Mazlum** ve **Nazım Şakir** okulun duvarlarına "*Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat!*" yazıları yazmışlardı. Durum öğrenilince yapılan soruşturma sonucunda Tıbbiyeli **Mazlum** Tophane Zindanı'na gönderilmişti. Tıbbiye'deki bu hareketler baytar mektebi ve Harbiye mektebine de sıçramış, oradaki öğrenciler de bu tür eylemler yapmaya başlamışlardı.⁶⁷

Dr. Mazlum Boysan, Meşrutiyet döneminde Paris'te eğitim görmüş ve operatör olmuştu. İstiklal Savaşı'nda Büyük Taarruz'un en kritik yerinde bulunan 4. Kolordu Sıhhiye Re-

isliğı yapan Dr.**Mazlum Boysan** zaferden sonra Bursa Askeri Hastanesi'ni kurmuştur.

Meşrutiyet, Temmuz 1908'de ilan edilince bir kısım Tıbbiyeliler o zamanlar "*Kâbe-i Hürriyet*" denilen Selanik'e gitti. Bu ziyarete Tıbbiyeler dışında Müşir Operatör **Cemil**, göz tabibi **Esad Paşa** ve birçok hoca katılmıştı. Bu amaçla küçük bir vapur kiralandı ve bir askeri muzıkayla 12 Eylül 1908'de yola çıkıldı ve 14 Eylül 1908 günü Selanik'e varıldı. Belediye ve Selanik doktorlarının misafiri olarak üç gün üç gece konuk olundu. Birinci gece **Enver**, **Cavid** ve **Rıza Tevfik**, **Kristal Gazinosu**'nda verilen yemekte konuşma yaptılar.⁶⁸ Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi ve İstiklal Savaşı'nda bulunmuş olan Dr.**Mehmet Derviş** (Kuntman) bu konudaki anılarını **Süheyl Ünver** Hoca'ya şöyle anlatır:⁶⁹ "12 Eylül 1908'de askeri Tıbbiyelilerden bir grup ile Selanik'i ziyaret ettik. Orada üç gün üç gece kaldık. Enver Bey'in yaptığı konuşma beğenilmedi. Dr.**Rıza Tevfik**'in konuşması çok alkış topladı. 19 Eylül'de döndük. O zaman talebe çığırından çıkmış, Tıbbiyeliliği unutmuydu. Bir gün hocamız Dr.**Salim Ali** (Dilemre, 1878-1954) 'Efendiler! Yaşasın Hürriyet demekle bir millet hürriyete kavuşmaz. Hürriyet, huni ile insanın ağızına akıtılmaz. İnkılâp yukarıdan aşağıya olmaz. Büyük halk kitlesinde şuurlu bir inkılâp fikri olmadıkça bağırıp çağırmaktan bir fayda hasıl olmaz'⁷⁰ diyerek öğrencileri itidale ve derslere çalışmaya davet etti."

Bir yandan itidal çağrısı yapılırken Tıbbiyeliler, Sultan **Hamid**'in yasakladığı Vatan-Silistre piyesini okulun bahçesinde oynayarak elde ettikleri 1000 kadar altını Donanma Cemiyeti'ne teslim ediyordu.⁶⁸

Teşkilatı Mahsusa'da Görev Yapan Tıbbiyeliler

Teşkilatı Mahsusa, Harbiye Nazırı **Enver Paşa**'ya bağlı olarak 1913 yılında **Süleyman Askeri Bey**'in başkanlığında kuruldu. Devleti korumak ve işgalden kurtarmak amacıyla yola çıkan bu gizli örgüt Makedonya'da faaliyete başlamıştı. Teşkilatı Mahsusa'nın başkanlığını 1915'e kadar **Süleyman Askeri Bey**, 1915-1918 arası **Ali Başhampa** ve son olarak 5 Aralık 1918'te **Albay Hüsamettin Ertürk** yapmıştı.⁷¹ **Ali Baş-**

hampa, aslen Tunuslu'ydu ve **Enver Paşa'nın** dostuydu. *Mondros Mütarekesi'nin* imzalandığı gün Akaretler'deki evinde genç yaşta öldü. İstanbul işgal edildiğinde İngilizler onun öldüğüne inanmamış, mezarını açarak inceleme yapmışlardı. 1962'de **Ali Başhampa'nın** cenazesi Tunus'a götürülmüştür.⁷²

Teşkilatı Mahsusa üyesi olup Trablusgarp'a giden subaylar "*Fedai-yi Zabitan*" grubu olarak adlandırılıyordu. Teşkilatın Fedai-yi Zabitan listesinde **Yakup Cemil**, Bnb.**Ali Fethi Okyar**, **Nuri Conker**, **Dr.Bahattin Şakir**, **Fuat Balkan**, **Hüsrev Sami** (Kızıldoğan), **Dr.Eğinli Hasan Rıza**, **Ali Çetinkaya**, Bnb. **Fuat Bulca** ve Bnb.**Mustafa Kemal** (Atatürk) gibi subayların yanı sıra **Dr.Abdülrahim Bey**, **Dr.Refik Saydam**, **Dr.Sezai Paşazade**, **Dr.İbrahim Tali** (Öngören), **Dr.Fuat Sabit** (Ağacık) ve **Dr.Nihat Sezai** (Güran) vardı.⁷³⁻⁷⁴

Tıbbiyelilerin Türk Ocağı'nı Kurması

Tıbbiyeliler *İttihat ve Terakki*'den sonra *Türk Ocağı'nın* kurulmasına da öncülük etmişlerdir. Askeri tıbbiye öğrencileri **Hüseyin Haşim** (Çinilili) ve **Hüseyin** (Baydur) tarafından başlatılan bu girişim toplantılarına gizli olarak önce okulda daha sonra *Karacaahmet mezarlığında* başlamış ve her sınıftan delegeler oluşturularak başlarına **Dr.Fuat Sabit** geçmiştir. Bu kuruluşa daha sonra *sivil tıbbiye* öğrencileri ve *Mülkiye* öğrencileri katılmıştır. **Hüseyin Baydur** tarafından 11 Mayıs 1911 tarihinde 190 tıbbiyeli Türk evladı adına açılma yapılarak kendini duyurmaya başlayan bu kuruluştaki öğrenciler **Mehmet Emin Yurdakul**, **Ahmet Ferit Tek** ve **Ahmet Ağaoğlu** ve bazı yazarları ziyaret edilmiş, 20 Haziran 1911 tarihinde fiilen *Türk Ocağı* kurulmuş ve **Mehmet Emin Reis**, **Yusuf Akçura** 2.**Reis**, **Mehmet Ali Tevfik katip**, **Dr.Fuat Sabit veznedar** olarak seçilmiştir. *Türk Ocağı'nın* resmi kuruluşu 12 Mart 1912'de olmuş; *İttihat ve Terakki* ileri gelenleri de büyük destek vermişlerdir. **Hamdullah Suphi Tanrıöver'in** başkanlık yaptığı dönemde faaliyetlerini artıran *Türk Ocağı*, **Enver Paşa**, **Dr.Nazım**, **Dr.Akil Muhtar**, **Dr.Hüseyinzade Ali** gibi ittihatçılar tarafından da maddi ve manevi olarak des-

teklenmiştir. Daha sonra **Ziya Gökalp**, **Halide Edip Adıvar** ve **Ömer Seyfettin**'in *Ocağa*'a katılması fikir olarak bu kuruluşu kuvvetlendirmiştir. *Türk Ocağı* kendine bağlı olarak *Türk Gücü Derneği*, *Köycüler Cemiyeti*, *Türk Bilgi Derneği* gibi dernekler de kurmuştur. *Türk Ocağı* bünyesinde kurulan *Köycüler Cemiyeti*'nin başkanlığını **Halide Edip Adıvar** yapmakla birlikte fiili öncülüğünü **Dr.Reşit Galip** yapıyordu. Türk milliyetçiliğinin doğmasında ve Türk ulusu bilincinin oluşmasında önemli rolü olan *Türk Ocağı* 1931 yılında kapatılarak *Cumhuriyet Halk Fırkası*'na katılmış ve yerine *Halkevleri* kurulmuştur.⁷⁵

hampa, aslen Tunuslu'ydu ve **Enver Paşa**'nın dostuydu. *Mondros Mütarekesi*'nin imzalandığı gün Akaretler'deki evinde genç yaşta öldü. İstanbul işgal edildiğinde İngilizler onun öldüğüne inanmamış, mezarını açarak inceleme yapmışlardı. 1962'de **Ali Başhampa**'nın cenazesi Tunus'a götürülmüştür.⁷²

Teşkilatı Mahsusa üyesi olup Trablusgarp'a giden subaylar "*Fedai-yi Zabitan*" grubu olarak adlandırılıyordu. Teşkilatın Fedai-yi Zabitan listesinde **Yakup Cemil**, Bnb.**Ali Fethi Okyar**, **Nuri Conker**, Dr.**Bahattin Şakir**, **Fuat Balkan**, **Hüsrev Sami** (Kızıldoğan), Dr.Eğirli **Hasan Rıza**, **Ali Çetinkaya**, Bnb. **Fuat Bulca** ve Bnb.**Mustafa Kemal** (Atatürk) gibi subayların yanı sıra Dr.**Abdülrahim Bey**, Dr.**Refik Saydam**, Dr.**Sezai Paşazade**, Dr.**İbrahim Tali** (Öngören), Dr.**Fuat Sabit** (Ağacık) ve Dr.**Nihat Sezai** (Güran) vardı.⁷³⁻⁷⁴

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İTTİHATÇI DOKTORLARLA TANIŞMASI

Mustafa Selanik

Manastır Askeri İdadisi'nde okumakta olan **Mustafa Selanik**, önceleri sadece askeri derslerle ilgilenen bir öğrenciydi. Bir gün arkadaşı **Ömer Naci** kendisinden okuduğu kitapları göstermesini isteyince fen kitaplarını getirmiş, arkadaşıyla onları hiç beğenmemişti. Bu duruma çok bozulan **Mustafa**, **Ömer Naci**'nin verdiği **Namık Kemal** ve **Tevfik Fikret**'in şiir kitaplarına büyük ilgi duymuş, fakir olmasına rağmen, artık cebindeki iki kuruşun bir kuruşunu kitaplara yatırmaya başlamıştı. Kitaplar en büyük arkadaşı olmuştu; ancak, bu durumun farkına varan Askeri Kitabet öğretmeni **Mehmet Asım**, *"Bunlar, senin asker olmana engel olur. At bu kitapları, kendini askerliğe ver"*, dedi. Ama **Mustafa**, edebi kitapları okumaya devam etti. Çünkü o sadece meslek kitaplarını okumakla aydın bir insan olunamayacağına inanıyor ve devamlı öğrenmek istiyordu. Fransızcası yeteri kadar iyi olmadığından yaz tatillerinde Selanik'teki Fransız Freres Koleji'nin özel kurslarına giderek Fransızcasını ilerletmeye çalışıyordu.¹ Amacı, ülkede yetersiz sayıda basılan kitapların yanı sıra, Fransızca kitapları da okumaktı. Fransızcası ilerledikçe Fransız yazarların ve düşünürlerinin kitaplarını da okumaya başladı; bunlar arasında **Voltaire**, **Rousseau**, **Auguste Comte** ve **Montesquieu** de vardı. Bu yazarları okuyarak Batı'nın yenilikleri ve gelişmeleri hakkında bilgi sahibi oluyordu. Tarih öğretmeni Kolağası **Mehmet Tevfik Bey**'in katkısıyla tarihe de merak sardı.² **Namık Kemal**, **Abdülhak Hamit**, **Ahmet Mithat** ve tarihçi **Mithat Bey**'in kitaplarını okuyor, tarih bilgisini artırıyor.

Mustafa, Manastır'da bir ara sıtma hastalığına yakalanmıştı. Durumundan endişe eden annesi **Zübeyde Hanım** tanıdıkları olan **Selanik Askeri Hastanesi** Başhekimisi **Dr. Muhsin Bey**'e giderek, *"Doktor Bey, ben sana kanlı canlı, aslan gibi bir delikanlı teslim ettim. Oğlumun sıhhi vaziyeti ile niçin meşgul olmadınız? Bak, benim Mustafa'm sıtmaya yakalanmış. Onun kaybetmiş olduğu sıhhatini mutlaka sizden geri istiyorum"*, diye çıkmış ve **Mustafa**, Manastır'dan 3 ay izinli olarak Selanik'e

gelmişti. **Mustafa**, Selanik'te annesinin evinde tam iki ay ateşler içinde yatıp iyileştikten sonra okuluna devam etti.³⁻⁴

Mustafa, Selanik doğumlu olduğu için okulda **Mustafa Selanik** olarak anılıyordu. Selanik Askeri Rüstiyesi'nde matematik öğretmeninin ona **Kemal** adını vermesiyle artık **Mustafa Kemal** olmuştu. **Mustafa Kemal**, 14 Mart 1899'da 1283 yaka numarasıyla İstanbul'daki Harp Okulu'na piyade olarak başladı. Burada da özellikle **Namık Kemal** ve **Abdülhak Hamit** gibi yazarların şiirlerini ve kitaplarını okumaya devam etti. Özellikle **Namık Kemal**'in "*Vatan Kasidesi*"ni çok seviyor ve hafta sonu tatillerinde Fransız *Matine* ile *Püte Parisien* gazetelerini okuyordu. Türk tarihini ise Fransızca eserlerden okumaya ve öğrenmeye çalıştı. Harbiye'deyken vatan sevgisi ruhunda ateşlendikçe şiirler tercüme ediyor, bunları Baba **Tahir**'in çıkardığı *Malumat* dergisine gönderiyordu. **Mustafa Kemal**, 1902 yılında, 21 yaşında bir teğmen olarak Harp Okulu'nu bitirdi.

Harbiye mezunu **Mustafa Kemal**, daha sonra Harp Akademisi'ne başladı. Kurmay olmak onun için çok önemliydi. Bu nedenle "*Eğer kurmay olmasaydım ilk fırsatta askerlikten çıkar ve kendime başka bir meslek arardım*", diyordu.⁵

Mustafa Kemal, bilgiye ulaşmanın yolunun yabancı dil bilmekten geçtiğine inanıyor ve Fransızcasını iyice ilerletmeye çalışıyordu. Akademideki arkadaşı **Ali Fuat Cebesoy**'a sık sık "*Bir Kurmay Subay muhakkak yabancı dil bilmelidir. Bunun aksini düşünmek hatadır*", diyordu.⁶

Mustafa Kemal, akademideyken Fransızca *Temp* ve *Matine* gazetelerini, **Voltaire** ve **Victor Hugo**'nun eserlerini ve ayrıca **Montesquieu**, **Rousseau** ve **Mirabeau**'nun *Nutuk*'ları ile **Stuart Mill**'in *Ekonomi ve Politika*'sını okudu. "*Zeuve*" birahanesinde Avrupa'da çıkan gazeteleri okuma imkânı bulduğu için arkadaşı **Ali Fuat**'la sık sık oraya giderdi. Bu arada pansiyoncu bir madamın yardımıyla Paris'ten getirttiği *Figaro* gazetesini ve Jön Türkler'in Paris'te çıkarttığı dergileri okumaya devam etti.

Mustafa Kemal, okumayı ve araştırmayı seven bir subaydı. Harp Akademisi'nde araştırmacılarla birlikte okumak-

tayken (1903-1904) *Hakikat* isimli bir gazetenin başyazarına gönderdiği mektupta şunları yazmıştı: “*Engellerden hiçbirini, bilim ve anlayışınızdan yararlanmayı önleyememiştir. Yüzyılımızda parlak sütunlar ortaya koyan o aydın fikri eserlerinizi seve seve, sevine sevine gördükçe, dimağınızın yüceliğine karşı bağlılığım artmaktadır. Hakikat... O sayın gazetenizle Osmanlı basınının, uygarlıktaki ilerleyişine layık bir yüksek mevkiye çıkmasına hizmet ettiğinizden dolayı, kutsal sayılacak değerdensiniz. Kanlar içinde kalan, dumanlı ufuklara bürünen Doğu’nun bitim noktalarına kadar gelişmekteki olayları, mevcut çeşitli kaynaklardan izlemek ve incelemek, inandığım ve uyguladığım yoldur.*”

Okumak onun için büyük bir tutkuydu. Orta Asya’daki Türkler, Anadolu Uygarlıkları, İslam-Osmanlı tarihi ve hukuk gibi konularda okuduğu kitaplarla kendini geliştirip yetiştirmişti. İşte böyle bir bilgi birikimiyle **Mustafa Kemal** 11 Ocak 1905’te 37 kurmay arkadaşıyla birlikte akademiden mezun oldu ve Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. O artık cephelerde bile okumaya devam edecek, boş cephane sandıklarıyla kitap taşıyacaktı.

Mustafa Kemal, mezun olur olmaz arkadaşları **Ali Fuat** ve **Müfit**’le İstanbul’da bir apartman dairesi kiralamış; toplantılar yapmaya başlamıştı. Bu durum saraya jurnallerince Bekirağa Bölüğü Hapishanesi’nde üç ay hapis yattı. **Mustafa Kemal** ve arkadaşları, Harbiye Okul Müdürü **Ali Rıza Paşa**’nın girişimiyle hapisten kurtuldular; ancak **Mustafa Kemal** Selanik’i istemesine rağmen Şam’daki 5.Ordu’ya bağlı 30.Süvari Alayı’na tayin oldu. Bu bir bakıma sürgün demektir.

Mustafa Kemal ve Tıbbiyelilerin “Vatan ve Hürriyet” Cemiyeti’ni Kurması

5 Şubat 1905’te **Mustafa Kemal**, Şam’daki 5. Ordu 30. Süvari Alayı’na, arkadaşı **Müfit Özdeş** (sonradan Kırşehir milletvekili olmuştur) 19. Süvari Alayı’na, **Ali Fuat** (Cebe-soy) ise Beyrut’a tayin olmuştu. **Mustafa Kemal**, arkadaşları **Ali Fuat** ve **Müfit**’le birlikte İstanbul’dan bir Nemse vapuruna bindi ve sekiz günlük bir yolculuk sonrasında Beyrut Li-

manı'na geldi. **Ali Fuat**, görev yeri olan Beyrut'ta kalırken **Mustafa Kemal** ve **Müfit** bir trenle Şam'a geçtiler ve orada iki odalı bir ev tuttular. Şam'daki Süvari Alayı Kumandanı **Lütfi**, onların yakın arkadaşı olmuştu.⁸

Bu sırada Şam'da **Mustafa Elvan** (Cantekin) adında bir askeri Tıbbiyeli yaşıyordu. **Mustafa Elvan**, Askeri Tıbbiye'de okurken, 1900 yılında "*Hürriyetçilik*" suçlamasıyla hapsedilmiş, arkasından da 3 yıl kürek cezasıyla cezalandırılmış ve okuldan çıkarılarak 1903'te Şam'a sürgün edilmişti.⁹ Tıbbiyeli **Mustafa**, Şam'a gelmeden önce İstanbul'da Mehterhane Hapishanesi'nde yatarken **Süreyya** (Yiğit) isminde bir gençle tanışmıştı. Bir gece Tıbbiyeli **Mustafa** hapishaneden Şam'a sürülmüş, **Süreyya** da arkadaşından ayrıldığı için çok üzül-müştü.¹⁰ **Süreyya** ve Tıbbiyeli **Mustafa** daha sonra **Mustafa Kemal**le arkadaş olacaklarını o zamanlar bilmiyorlardı.

Tıbbiyeli **Mustafa**, Şam'a gelince geçimini sağlamak amacıyla Hamidiye Çarşısı'nda küçük bir dükkân açtı ve tüccarlığa başladı. Sürgün hayatı ondaki hürriyet ve inkılâp düşüncelerini daha da alevlendirmişti. Bu nedenle Şam'da bulunan Dr. **Yusuf**, Eczacı **Raşit Tahsin**, Baytar **Mehmet**, Kimyager **Hüseyin Kerim**, **Kazım** ve **Lütfi** Beylerle iletişim kurmuş ve onlarla birlikte "*Vatan*" adlı gizli bir siyasi dernek kurmuştu.¹¹⁻¹² Bu nedenle Tıbbiyeli **Mustafa**'nın Şam'da bulunan dükkânı aydınların ve genç subayların uğrak yeri olmuştu.

Mustafa Kemal'in Tıbbiyeli **Mustafa**'yla tanışması çok uzun sürmedi; çünkü Şam'da herkes birbirini tanıyordu. Bir gün **Mustafa Kemal**, **Müfit** ve **Lütfi**, Şam'ın Hamidiye Çarşısı'nda dolaşırken ufak bir dükkânın önünde durdular. Kumandan **Lütfi**, "*Mustafa neredesin?*" diye seslendi. Dükkân sahibi tüccar **Mustafa** (Cantekin) onları Türkçe selamlamış ve ayağında ayakkabı yerine takunya olduğu halde, onlara doğru takır tukur yürüyerek gitmişti. Dükkânda oturacak yer olmadığı için Tıbbiyeli **Mustafa**, dükkânın önüne birkaç sandalye koydu ve oturdular. **Mustafa Kemal**, bir süre sonra meraklanarak dükkânın içini görmek istedi ve içeri girdi. Raflarda birkaç tane kitap vardı. Ortadaki uzun masa üze-

rindeyse felsefe, sosyoloji ve tıp konusunda Fransızca kitaplar duruyordu. **Mustafa Kemal**, bu kitapları karıştırdı ve Tıbbiyeli **Mustafa**'ya, "Siz tüccar mısınız, filozof musunuz, doktor musunuz, nesiniz?" diye sordu.

Tıbbiyeli **Mustafa** şu cevabı verdi. "Tüccarım. Bu kitaplar eskiden kalma şeylerdir. Unutmamak için ara sıra okurum."

Oradan buradan konuştuktan sonra Tıbbiyeli **Mustafa**, **Mustafa Kemal** ve arkadaşlarını birkaç gece sonrası için evine davet etti. 1905 Ekim ayında Dr.**Mahmut**, **Müfit**, **Lütfi** ve **Mustafa Kemal**, Tıbbiyeli **Mustafa**'nın Şam'ın karanlık bir çıkmaz sokağında bulunan evine gittiler.¹³ Tüccar **Mustafa** elinde bir lamba ile kapıyı açıp "Buyurunuz," dedi. Bir odaya girerek toplantıya başladılar. Toplantı sırasında Tıbbiyeli **Mustafa**, "İhtilal yapmalı, inkılap yapmalı", dedi ve devam etti. "Ben Tıbbiye'nin son sınıfında iken bu emeli takip ettiğim için, evvela Mehterhane'de yattım, sonra sürüldüm. Çok kıymetli arkadaşlarımız vardır, inkılâbı yapmalıyız!" dedi.

Müfid ayağa kalkarak bağırdı. "Behemehal yapmalıyız!"

Lütfi Bey'se, "Ben, çoluk çocuk sahibiyim, size tabi olurum, fakat benden bir şey beklemeyiniz" dedi.

Mustafa Kemal, bunun üzerine **Lütfi**'ye, "O halde siz buradan derhal gidiniz; bizim bundan sonra konuşacağımız şeyleri sizin dinlemeniz caiz değildir" dedi.

Lütfi bunun üzerine evden ayrıldı. Orada kalanlar inkılap üzerine konuşmaya devam ettiler ve bir ara Tıbbiyeli **Mustafa**, "Bu uğurda ölmeliyiz!" diyerek bağırdı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine Tıbbiyeli **Mustafa**'ya dönerek, "Mesele ölmekte değil, ölmeden idealimizi yaratmak, yapmak ve yerleştirmektedir." dedi.

O gece, Dr.**Mustafa**'nın evinde inkılâp yolunda çalışmak üzere "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli cemiyet kuruldu. Bu toplantıya katılanlardan Dr.**Mahmut** daha sonra genç yaşta öldü.¹⁴ **Afet İnan**, "1908 inkılâbının esasını Şam'da, Doktor **Mustafa**'nın evinde aramak lazım gelir," diyerek bu ilk toplantının önemini belirtmiştir.¹⁵

Daha sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Beyrut şubesini **Ali Fuat** ve birkaç arkadaş kurduysa da diğer şehir-

lerde bu cemiyetin şubelerini kurmakta başarılı olamadılar.¹⁶ Bu nedenle **Mustafa Kemal** gizlice Selanik'e giderek cemiyetin şubelerini orada kurmayı düşünmeye başladı.¹⁷ Şam'da **Mustafa Kemal**'in bu cemiyeti kurmasının nedeni istibdat ve keyfe dayanan yönetimi yıkmak için başka çare kalmadığına inanmış olmasıdır. **Mustafa Kemal**, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kesin olarak Ordu'nun siyasetten ayrılması ilkesini savunacaktır.

Tıbbiyeli **Mustafa Elvan Cantekin**, Şam'daki evinde *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'nin kurulmasından sonra, Meşrutiyet'in ilan edilmesini takiben 1908 yılında Tıbbiye'ye geri döndü ve 1909'da Tabip Yüzbaşı oldu. 27 Mart 1920'de Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katıldı.¹⁸ Dr.**Mustafa Cantekin**, ilk mecliste Kozan milletvekili oldu, daha sonra da uzun yıllar boyunca Çorum milletvekilliği yaptı.¹⁹

Aradan yıllar geçtikten sonra Cumhurbaşkanı Gazi **Mustafa Kemal Atatürk**, bir gece toplantısında Dr.**Mustafa Cantekin**'in eşine, "*Hanımefendi... Eşiniz doktor; ancak ona yaşama bahsinde ilk gerçek dersi ben vermiştim, sorunuz da anlat-sın*" diyerek Şam'daki günlerini hatırlattı.²⁰

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet kurulduktan sonra "*Vatan ve Hürriyet*" gizli cemiyeti hakkında soru sorulduğunda şöyle demiştir: "*Ancak hür fikirlere sahip olan insanlar vatanlarına faydalı olabilirler ve onlardır ki vatanlarını kurtarıp muhafaza etme kudretine malik olurlar.*"²¹

Mustafa Kemal'in yaşamında Şam'daki görevi sırasında tanıştığı ve dost olduğu iki doktor daha vardı; Dr.**Mustafa Şevket** (Bengisu) ve Dr.**Tevfik Rüştü** (Aras).

Askeri Tabip **Mustafa Şevket**, 1903 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra önce Ödemiş Redif Taburuna, sonra Yemen'e ve nihayet 1904 yılında Şam'a tayin olur. Dr.**Mustafa Şevket**, **Mustafa Kemal**'le burada tanışır ve "*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*"ne üye olur.²²

Mustafa Kemal, Dr.**Tevfik Rüştü**'yle 1904-1905 yıllarında Beyrut'un Burç Meydanı'ndaki bir kahvehanede tanışmıştı.²³ Bu sıralarda **Tevfik Rüştü**, Beyrut'taki Fransız Tıp Fakültesi'nde okuyordu. 1883 yılında Şam'da doğan

Tevfik Rüştü, babası Beyrut Vilayeti Bidayet Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayin olduğu için Beyrut Tıp Fakültesi'ne başlamıştı.²⁴

Dr.Tevfik Rüştü, babasının Trabzon'a tayin olması nedeniyle daha sonra Trabzon'a, ardından da Paris'e, kadın doğum ihtisası yapmaya gitti.²⁵

Mustafa Kemal, Selanik Askeri Hastanesi'nde

Mustafa Kemal, *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'nin şubelerini kurmak için gizlice Selanik'e gitti; ancak Kumandan **Şükür Paşa**'dan (daha sonra Edirne Savunması'nı yapacaktır) destek bulamadı. İzinsiz geldiği için Selanik Askeri Rüstiyesi'nden öğretmenî olan Erkânıharbiye (Kurmaya) Miralay (Albay) **Hasan Bey**'e başvurdu. **Mustafa Kemal**, ona durumunu ve kaçarak, izinsiz geldiğini anlattı.

Mustafa Kemal'i dikkatlice dinleyen Albay **Hasan**, "Çocuğum" dedi. "Sen her şeyi yıktıktan, altüst ettikten sonra buraya gelmiş bulunuyorsun, ben şimdi sana ne yapabilirim?"

Mustafa Kemal bunun üzerine "Ne yapacağınızı ben değil, siz takdir edeceksiniz. Görüyorsunuz ki ben milletime faydalı olabilecek bir hale gelmiş bulunuyorum. Siz bu fikirde değilseniz ve bu azmimde bana yardım etmezseniz, hayatım tehlikeye girer. O vakit ben de başka çare düşünmek mecburiyetinde kalırım. Kendi başıma düşünüp bulacağım bu çare, beni belki muvaffak edebilir; fakat edemezse o vakit ben, bu yetişmiş adam, hiç olurum. Beni hiç olmaktan kurtarmak şu dakikada sizin elinizdedir. Size söz veririm beyefendi, öyle hareket ederim ki size zerre kadar sorumluluk getirmem."

Hasan Albay, Türkiye'de inkılâp olmasını isteyen ve bunu gerçekleştirecek olanlara yardım etmeyi düşünen bir adamdı. **Mustafa Kemal** onun Selanik Askeri Rüstiyesi talebesi olduğu günden beri dikkatini çeken bir çocuk olduğu için ona şu tavsiyede bulundu: "Vaziyet hakikaten dediğiniz gibi fenadır ve tehlikededir. Şu dakika hatırıma gelen çareyi size söyleyeyim: Müşiriyet makamına bir dilekçeyle müracaat ediniz, hastalığınızdan bahsederek hava değişimi talebinde bulununuz. Fakat sadece Erkânıharbiye Tıbbî Şifası **Mustafa Kemal** diye imzalayınız.

Ben bu dilekçeyi Heyet-i Sıhhiye'ye havale ettirir, Sıhhiye Reisi Dr. İskender Paşa'yı ayrıca görür ve lazım gelen tavsiyede bulunurum. Pek söz veremem amma, umarım başarılı olursunuz."

Ertesi gün **Mustafa Kemal**, Selanik Askeri Hastanesi'nin muayene odasında, birtakım genç doktorlar arasında, muayene edildi. Ona hastalığını soruyorlardı; fakat o açık bir cevap veremiyordu. Yalnız arada sırada, "*Hastalığımın ne olduğunu İskender Paşa Hazretleri bilir*" diyordu. Dr. **İskender Paşa** hakikaten **Hasan Bey**'den tavsiye almış; fakat bunu hastanedeki doktorlara söylemeyi unutmuştu. Nihayet Paşa meseleyi hatırladı ve **Mustafa Kemal** için bir raporla dört ay Selanik'te hava değişimi kararı verildi. Bu rapor İstanbul'a gönderildi. Böylece zaman kazanan **Mustafa Kemal**, orada arkadaşları hatip ve şair **Ömer Naci**, topçu subayı **Hüsrev, Hakkı Baha**, Selanik Askeri Rüstiye Müdürü Bursalı **Tahir** ve Selanik Öğretmen Okulu Müdürü **İsmail Mahir Hoca**'yla buluşarak çalışmalarına devam etti.²⁶⁻²⁷

Mustafa Kemal, 1906 yılında *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'nin Selanik şubesini kurmak amacıyla arkadaşı **Yüzbaşı Hakkı Baha**'nın Çınarlı Mahallesi'ndeki evinde arkadaşlarıyla toplantı yaptı. Toplantıya Selanik Askeri Rüstiyesi tarih ve edebiyat öğretmeni **Yüzbaşı Hakkı Baha** (Pars), Askeri Rüstiye Müdürü **Tahir, Ömer Naci, Mustafa Necip** ve **Hüsrev Sami** de katıldı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları bir masa etrafında toplandıktan sonra cebinden bir kâğıt çıkardı ve üzerinde yazılı olan düşüncelerini planlarını arkadaşlarına okumaya başladı. Arkadaşları düşüncelerine aynen katıldı. Bu sırada **Ömer Naci** de şu konuşmayı yaptı: "*Mustafa Kemal, arkadayız, seni takip edeceğiz. Ölümler, cellatlar, işkenceler bile bizi bu azmimizden çeviremeyecektir. Hürriyet verilmez; ancak alınır. Zulüm ve istibdat altında inleyen bu masum ve biçare milleti kurtaracağız, yaşasın hürriyet ve ihtilal!*"

Artık komiteye sadakat yemini yapılması gerekiyordu. **Mustafa Kemal**, bu yeminin silah üzerine yapılmasını teklif etti; çünkü inkılâbın yürüyebilmesi için, gerekirse müracaat edilecek vasıtâ silah olacaktı. **Mustafa Kemal** topçu zabiti

Hüsrev'e (Hüsrev Sami Kızıldoğan, sonradan TBMM'de Kars milletvekili olacaktı) dönerek, *"Silahınız var mı?"* dedi.

Hüsrev, *"Var efendim"* cevabıyla tabancasını çıkardı. **Mustafa Kemal** tabancayı alıp masanın üstüne koydu ve şöyle seslendi: *"Arkadaşlar! İnkılâp için bu silah üzerine yemin ediyoruz, unutmayınız ki burada birbirimize verdiğimiz söz, inkılâp sözüdür ve onun gerçekleşmesi için icabında silah kullanmaktan da çekinmeyeceğiz!"*

Orada hazır bulunanlar, birer birer silahı alıp öptü ve silahın üzerine yemin etti. Bu merasim bittikten sonra **Mustafa Kemal** topçu **Hüsrev'e** dönerek, *"Al silahımı, bu silah mukaddes bir silahtır; onu iyi sakla! Bir gün bana verirsin!"* dedi. Yıllar sonra **Hüsrev**, silahı **Mustafa Kemal'e** verecekti.²⁸⁻²⁹⁻³⁰

Mustafa Kemal Selanik'te dört ay kaldı ve tutuklanması için İstanbul'dan emir gelince Yafa'ya döndü. 27 Eylül 1907 tarihinde **Mustafa Kemal'in** kurduğu *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* ve *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*, Paris'ten gizlice Selanik'e gelen Dr.**Nazım'ın** girişimiyle *İttihat ve Terakki*'yle birleşerek tarih sahnesinden yok oldu.³¹⁻³²

Mustafa Kemal'in Dr.Fevzi Öget'le Karşılaşması

Selanik'ten Yafa'ya dönen **Mustafa Kemal** bir süre sonra topçu stajı yapmak için Şam'a gitti. **Mustafa Kemal** 20 Haziran 1907'de *kıdemli yüzbaşı* (kolağası) rütbesiyle Şam'daki 5. Ordu Kurmay Heyeti'ne atandıktan sonra 13 Ekim 1907'de Selanik'teki 3. Ordu Müşirliği'nin kurmay heyetine tayin edildi. **Mustafa Kemal**, yeni görevine başlamak üzere deniz yoluyla Selanik'e giderken İzmir'e uğradı ve Kemeraltı girişindeki askeri kıraathanede Dr.**Tevfik Rüştü**'yle tekrar karşılaştı. Bir süre sonra Dr.**Tevfik Rüştü**'nün de gelmesiyle birlikte, Selanik'te **Salih** (Bozok), **Nuri** (Conker), **Fethi** (Okyar) ve Rumeli gazetesi başyazarı **Yunus Nadi**'den oluşan bir arkadaş topluluğu kuruldu.³³

Mustafa Kemal, 1908 Şubat'ında *İttihat ve Terakki*'ye arkadaşı **Ali Fethi** sayesinde üye oldu. **Mustafa Kemal'e**, II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesinden önce, 22

Haziran 1908'de, ek görev olarak Selanik-Üsküp (Skopje) demiryolu müfettişliği görevi verildi. Bu görevle aslında **Mustafa Kemal** İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki merkeziyle Üsküp şubesi arasında iletişimi sağlayacak ve yeni üyeler bulmaya çalışacaktı. Bu nedenle Selanik-Üsküp arasında seyahatler yapmaya başladı.³⁴ **Mustafa Kemal**, bu gidiş gelişler sırasında 1907 yılında Üsküp'e giden bir trenin aynı kompartımanında Dr.**Fevzi**'yle karşılaştı.

Dr.**Fevzi** (Öget), Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Gülhane'de **Asaf Paşa**'nın (Prof. Dr.Asaf Derviş Paşa, kadın doğum hocası, 1868-1928) yanında asistan olarak çalışmaya başladığını, saraya mensup bir hanımın evlenme teklifini kabul etmediği için Selanik'teki 3.Ordu'ya tayin edildiğini, Selanik'e gittikten sonra Manastır'a tayin edildiğini, bir ara Tikveş'teki 4. Alay'ın 3. Taburu'na, daha sonra da Komonova'ya tayin edildiğini anlattı. O yıllardaki her Tıbbiyeli gibi Dr.**Fevzi** de bölgede teşkilatlanmaya başlayan İttihat ve Terakki'ye ilgi duyuyordu.

Mustafa Kemal, Dr.**Fevzi**'nin bir jurnalle oraya geldiğini öğrendikten sonra onu İttihat ve Terakki'ye almak için ağını aramaya başladı. Sohbet ilerledikten sonra bir ara **Mustafa Kemal**, Dr.**Fevzi**'ye "*Abdülhamit'i devirmek için nasıl bir teşkilat yapılmalıdır?*" diye sordu.

Dr.**Fevzi** bu soru karşısında şaşırmıştı. O şaşkınlıkla "*Bunu neden soruyorsunuz?*" dedi.

Mustafa Kemal de doktora, "*İki gün sonra hat müfettişi Fethi gelecek, o size anlatır,*" dedi. **Mustafa Kemal** bir süre sonra trenden inmişti.

İttihat ve Terakki'nin yöntemi böyleydi. Cemiyet'e dahil edilecekler önce yoklanır, sonra takip edilir ve arkasından da cemiyete alınırdı. Bir süre sonra Dr.**Fevzi**, Komonova'da kendisi gibi sürgün olan Dr.**Kazım Bey**'le buluştu. Daha sonra da hastaneye gelen erkânıharp (kurmay) **Fethi Bey**, Dr. **Fevzi Bey**'le konuştuktan sonra onu Cemiyet'e dahil etmek istediklerini söyledi ve Dr.**Fevzi Bey** o gece yemin ederek cemiyete üye oldu.³⁵

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilince **Mustafa Kemal** Üsküp'ten bir trene atlayarak Selanik'e gitti. Birkaç saat sonra Beyaz Kule önünde bir yıl önce trende rastladığı Dr.**Fevzi**'yle karşılaştı ve ona "*Hayrola doktor! Yoksa Meşrutiyet'i kutlamak için mi geldin Selanik'e?*" dedi.

Dr.**Fevzi** de gülerek "*Komanova'daydım. Görev icabı bir marşandize atlayarak geldim. İnanılacak gibi değil, bugün Selanik'te gördüğüm bu manzara bizim gençlik rüyamızdı*" dedi. Birlikte şehrin iç sokaklarına kadar yürüdüler ve daha sonra Dr. **Fevzi, Mustafa Kemal**'den ayrılarak kayınpederinin evine gitti.³⁶ Dr.**Fevzi**'nin kayıinvalidesi bu sırada dışarı çıkarak, Selanik'teki "*Islahane Caddesi*" tabelasını karalayıp üzerine tebeşirle "*Mithat Paşa Caddesi*" yazmıştı.

Mustafa Kemal ve Dr.**Fevzi** 31 Mart Ayaklanması'nda Selanik'ten İstanbul'a giden Harekât Ordusu'nda yine bir araya geldiler. **Mustafa Kemal**, 11. Tümen Kurmay Başkanı olarak, Çatalca'ya gelen ilk kurmaydır. Harekât Ordusu adını koyan kişi de kendisidir. Bu ordunun komutanı **Ferik Mehmet Şevket Paşa**, Kurmay Başkanı ise bu orduya İstanbul'dan katılan Kurmay Albay **Pertev Bey**'dir (E. General Nurettin Türsan'dan alınan bilgi). Dr.**Fevzi**, bu görevi sırasında Şişli Karakolu'nu ele geçirmiş daha sonra da arkadaşı Dr.**Mazlum** ile kendilerine teslim edilen isyancıları Merkez Komutanlığı'na götürmüşlerdir.³⁷

Dr.**Ömer Fevzi Öget** (1882-1964), 1882'de Selanik'te doğmuştur. Tacir **Osman Efendi**'nin oğludur. İlköğrenimini Selanik'te yapmış, ortaokulu Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde, liseyi Askeri Tıbbiye İdadisi'nde okuduktan sonra 1905'te yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Rumeli'deki çeşitli birliklerde tabiplik yaptıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda önce Ayastafanos İntaniye Hastanesi'nde daha sonra da Kafkas Cephesi'nde Teşkilatı Mahsusa'da çalışmıştır. 1913 yılında harp malulü olarak emekliye ayrıldıktan sonra Bakırköy ve Eminönü Belediye Başhekimliklerinde bulunmuş, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Başmüfettişi olmuş, Bakırköy Doğumevi ve Bakırköy Çocuk Esirgeme Kurumu'nda çalışmıştır.³⁸

Büyük Adam Kimdir?

Mustafa Kemal, Selanik'teki 3. Ordu Kurmay heyetindeyken birlikte çalıştığı subaylar arasında kendinden yaşlı ve ileri rütbede olan Albay **Cemal** (daha sonra Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı olmuştur) ve Binbaşı **Fethi** (Okyar) Bey vardı. Buradaki subaylar içinde Albay **Cemal** en yaşlı, **Mustafa Kemal**'se en genç ve en küçük rütbeli olardı. O devirde **Cemal** Albay için 'büyük adam' denilmeye başlanmıştı. Albay **Cemal**, bir gazetede imzasız olarak çıkmış ve yönetimdekileri göklere çıkaran yazısını bir gün **Mustafa Kemal**'e göstererek görüşlerini sormuştu. **Mustafa Kemal** de sıradan bir yazı olduğunu belirttiikten sonra şunları söylemişti: *"Siz şu veya bu tarzda kuş beyinli kimselere kendinizi beğendirmek hevesine düşmeyiniz, bunun hiçbir kıymeti ve önemi yoktur. Siz, bulunduğunuz vaziyeti mütalaa ediniz ve evvela kabul ediniz ki biraz feragat sahibi olmak lazımdır. Eğer şunun bunun teveccühünden kuvvet almaya tenezzül ederseniz halinizi bilemem; fakat geleceğiniz çirüük olur. Çünkü bizim henüz hakikatle hiç temasa gelmemiş vâsi muhitlerimiz vardır. Bu muhitlerde henüz acemkari hayalat ile meşbu olanlar çoktur. Büyüklük odur ki, hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, memleket için gerçek ilkü neyse onu göreceksin, o hedefe yürüyeceksin. Herkes senin aleyhinde bulunacaktır. Herkes seni yolundan çevirmeye çalışacaktır. İşte sen bunda karşı koymaları yok eden olacaksın. Önüne sayılamayacak güçlükler yığacaklardır. Kendini büyük değil küçük, zayıf, vasıtasız, hiç telakki ederek, kimseden yardım gelmeyeceğine inanarak bu güçlükleri aşacaksın. Ondan sonra sana büyüksün derlerse, bunu diyenlere de güileceksin."*³⁹

Mustafa Kemal, 2.Meşrutiyet'in ilanından önce Selanik'te Bulgar Türkologlarından **İvan Monolof**'la karşılaşır ve ona şunları söyler: *"Batı medeniyetine girebilmemize engel olan yazıyı atarak Latin kökiinden bir alfabe seçmeli, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara uymalıyız. Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır."*⁴⁰

Mustafa Kemal, II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'teki Askeri Kulüp'te verilen bir konferans dolayısıyla yaptığı konuşmada, *"İnkılabı ikmal etmek lazımdır. Biz bunu ya-*

pabiliriz. Ben bunu yapacağım. (...) Bu güne kadar yapılan inkılâp kâfi sayılmaz. Fazlasını yapacağız. Memleketi bin bir akılsızın eline ve keyfine bırakmayız..." demişti.⁴¹⁻⁴²

Kasım 1908'de **Mustafa Kemal** Avusturya-Macaristan devletinin yaptığı yığınak hakkında bilgi sahibi olmak için gizlice Bosna'ya gitti. Burada Binbaşı **Fevzi** (Çakmak) **Bey**'le tanıştı ve ondan detaylı bilgi aldı. Döndüğünde ise ülkede fes giyilmesinin ne kadar uygunsuz olduğuna ilişkin güçlü bir his vardı içinde.⁴³

Mustafa Kemal, okumayı ve yazmayı seven bir kurmay subaydı. 23 Şubat 1909'da Berlin Askeri Akademisi eski komutanlarından general **Litzman**'ın bir eserini "*Takımın Muharebe Eğitimi*" adıyla Türkçeye çevirdiğinde rütbesi Kurmay Kıdemli Yüzbaşı'ydı.⁴⁴ 12 Eylül 1909'da Selanik'te "*Cumalı Ordugâhı*" adlı kitabını yazdı. Kitabının önsözünde bu kitabı asker arkadaşlarına hediye ettiğini belirterek şöyle demiştir: "*Asker hediyesi, asker olanlarca makbule geçer.*"⁴⁵

Mustafa Kemal'in Gülhane'ye Yatması

Mustafa Kemal, Mayıs 1909'da Gülhane Hastanesi'ne yatmış ve üç gün sonra çıkmıştır. Ancak bu konuda yeterli bilgi yoktur. Kendisine ait 10 numaralı not defterinde "*15 Mayıs 1909, Gülhane Hastanesi'ne yattım; 18 Mayıs 1909, çıktım*" notları vardır sadece.⁴⁶

Mustafa Kemal'den Askeri Tabiplere Vizyon

Mustafa Kemal, Ordu Kurmay Başkanı **Ali Rıza Paşa**, Kurmay Binbaşı **Bahattin**, Kurmay Kıdemli Yüzbaşı **Sami** ve Yüzbaşı **Nuri Bey**'le birlikte 23 Ağustos-8 Eylül 1909 tarihleri arasında yapılan Süvari Tugayı'nın eğitim tatbikatına katılmıştır. Bu tatbikatla ilgili olarak **Ali Rıza Paşa** adına "*Genel Eleştiri*" yazarak askeri taktik ve stratejiyle ilgili düşüncelerini belirttikten sonra askeri doktorlar için şu uyarılarda bulunmuştur: "*Doktorlarımız da askeri kıtaların sağlık hizmetlerini düzenlemekten uzaktır. Askeri tabiplerimiz muharebe nedir, avcı hattının gerisini, ateşten korunacak yerin neresi olabileceğini ta-*

savvur edemez, bilmez ise muharebede bazen ateş hattının pek yakınına gitmek lazım geleceğini öğrenmezse, öyle bir askeri tabip görevli olduğu tabura, tabur erlerine borçlu olduğu vazifeyi yerine getiremez. Askeri doktorlar, yalnız şehirlerdeki büyük hastanelerin koşuşlarında değil, muharebe meydanında da vazife yapmakla mükellef olduklarını bilmeli ve ona göre gerekli hususları zamanında öğrenmiş bulunmalıdır. Şimdiye kadar açık olan bu eksiklik doktorlarda değil onları yetiştirenlerle ilgilidir. Güney Ordusu sıhhiye reisinin, bir tabibin, kurmay seyahatine katılmasındaki maksadı anlamış olduğuna ve öteki doktorları bu konuda icap eden izahatı verebileceğine şüphe yoktur.”⁴⁷

Mustafa Kemal’in eleştirilerini yönelttiği Süvari Tugayı’nın o zaman komutanlığını yapan **Suphi Paşa**, bu eleştirilere gücenmediğini belirtmiş olmasına rağmen, Milli Mücadele zamanında İstanbul Hükümeti Hilafet Ordusu’nu kurup Ankara Kuvvetleri’ne karşı saldırdığında bu ordunun komutanlığını yapmıştı.⁴⁸

Mustafa Kemal’in Dr.Mustafa Şevket’le Trablusgarp’ta Tekrar Karşılaşması

Mustafa Kemal, *İttihat ve Terakki* ileri gelenleriyle pek anlaşamıyordu. Bu nedenle yöneticiler onu harcamak amacıyla Trablusgarp’a gönderdiler. **Mustafa Kemal**’in Trablusgarp’a yaptığı bu ilk seyahat Eylül 1908-Ocak 1909 arasında gerçekleşmişti.⁴⁹

Trablusgarp’ta görev yapan **Recep Paşa** Harbiye Nazırlığı yapmak üzere İstanbul’a çağrılınca, orada Meşrutiyet ve Jön Türkler aleyhinde yapılan propagandalar sonucu gerici hareketler görülmüştü. **Mustafa Kemal** de, bu hareketi yatıştırmak amacıyla *İttihat ve Terakki Genel Merkezi* tarafından görevlendirilmişti. Selanik’teki *İttihat ve Terakki Genel Merkez* toplantılarına başkanlık eden **Hacı Adil Bey** (sonra Edirne Valiliği, Dahiliye Nazırlığı, Meclis-i Mebusan Başkanlığı ve Darülfünun’un müderrisliği yapmıştır) **Mustafa Kemal**’e kararı bildirir ve yolluk masrafını karşılaması için 1000 altın verir. **Mustafa Kemal** Brindisi yoluyla 1908 yılının Eylül ayı sonlarında Trablusgarp’a gider ve oradaki gerici isyanı büyük

bir kabiliyetle bastırır. Trablusgarp'ta halkla yaptığı konuşmaları dinleyen Trablusgarp Britanya Konsolosu **Alvarez, Mustafa Kemal**'den etkilenmiş ve kendisiyle de görüştüktan sonra ülkesine yazdığı raporda *"Kendisinin çok sakın ve az konuşan bir ruh hali içinde bulunduğunu dikkat etme olanağını elde etmişim. Bende, daha sonra doğrulanacağına inandığım, enerjik ve kararlı mizaç sahibi bir kişi izlenimi bıraktı"* demişti.⁵⁰

11 Ekim 1908'de ise Fransa'nın Trablusgarp Konsolosu **A.Allick** ile görüşme yapar. Trablusgarp'ta halkla yaptığı etkili konuşma ve iletişim nedeniyle **Mustafa Kemal** sonraki yıllarda İttihat ve Terakki kongrelerine Trablusgarp delegesi olarak katılmıştı.

Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan ayrılıp İstanbul'a döneceği sırada, Bingazi'de çalışan eski arkadaşı Dr.**Mustafa Şevket**'ten Bingazi'ye gelmesi için bir mektup aldı. Dr. **Mustafa Şevket** (Bengisu) mektubunda: *"Buraya uğramadan gitme..."* diye yazmıştı.

Mustafa Kemal, Şam'daki görevi sırasında dost olduğu Dr.**Mustafa Şevket**'in bu davetini kabul etti ve bir vapurla 19 Ekim 1908'de Bingazi koyuna girdiği zaman birçok kayık vapura yanaştı ve onu tezahüratlarla karşılayarak karaya çıkardı.

Karşılama gelenlerin başında Dr.**Mustafa Şevket** de vardı. **Mustafa Kemal**'i sahile yakın küçük bir otele götürdü. Bu otelde onun için küçük bir yatak odası ve küçük bir salon hazırlanmıştı. Salonda aralarında konuşurlarken, Bingazi Polis Komiseri **Hüseyin Bey** (sonradan Büyük Millet Meclisi'nde Elazığ mebusu olmuştur) telaşla salona girdi ve heyecanlı bir sesle *"Şeyh Mansur Hazretleri teşrif ediyorlar"* dedi.

Komiser, bu sözü söyledikten sonra kapının yanında hazır ol vaziyetinde beklemeye başladı. Beş dakika sonra ise heybetli bir şeyh salondan içeri girdi.

Mustafa Kemal, bu **Şeyh Mansur**'un kim olduğunu önceden öğrenmişti. **Şeyh**, Bingazi şehrinin ve çevresinin kralı gibiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bingazi'de bir sancak yöneticisi, bir hükümet teşkilatı, polisi ve jandarması, hatta bir piyade alayı vardı; fakat hüküm ve nüfuz yine de

bu **Şeyh Mansur**'un elindeydi. Polis komiserinin telaşı **Mustafa Kemal**'in şeyh hakkında öğrendiklerini destekliyordu. Şeyh efendi salona girip birkaç adım ilerledi; fakat **Mustafa Kemal** yerinden kıınıldamamıştı. Hatta oturmak için ona yer bile göstermedi ve derhal şu sözleri söyledi: "*Şeyh Mansur! Sen hiç sıkılmaz mısın? Buradaki devlet teşkilatını kendi hükiüm ve iradene ram edebileceğini zannederek bir takım cüretkârlıklarda bulunuyorsun, bu küistahlığın derecesini takdir etmiyor musun? Ben sana haddini bildireceğim!*"

Bunun üzerine **Şeyh Mansur** odadan çıkıp gitmişti. **Mustafa Kemal**, daha sonra **Şeyh Mansur**'un emriyle hareket eden Bingazi sancak yönetimini davet etti. Sancak yönetiminin başında bulunan **Galip Bey'e Mustafa Kemal** şöyle dedi: "*Ben buraya bir davet üzerine geldim. Bu davetten muhakkak sizin haberiniz olsa gerektir. Nezaket icabı beni karşılamanız lazım gelmez mi idi?*"

Galip Bey ise şöyle cevaplamıştı **Mustafa Kemal'i**, "*Sizi Bingazi'ye ben davet etmedim. Gerçi bu davetten haberim vardı, ancak davet sahipleri benim hasımlarımdır.*"

Bu sözleri işiten Dr.**Mustafa Şevket** kızgınlıkla ayağa kalkmış ve yüksek bir sesle "*Efendim, bu zat hitabınıza layık değildir. O, Şeyh Mansur'un sadece bir uşağıdır. Ona ne diye davetten haber verecektim?*" demiştir.

Şiddetli bir tartışmaya doğru yönelen bu atışmayı **Mustafa Kemal** yatıştırmıştı; çünkü onun amaçları arasında bu insanlarla ağız dalaşına girmek yoktu. Onun takip ettiği büyük gaye Bingazi'de devlet otoritesini ve disiplinini yerleştirmekti. **Mustafa Kemal** bu amaçla çalışmaya koyuldu ve birkaç gününü Bingazi ve çevresini araştırmakla geçirdi.

Birkaç gün sonra Kurban Bayramı başlamış ve bayram sabahı **Mustafa Kemal**, Dr.**Mustafa Şevket** ve sancak yönetimi Bingazi'deki piyade alayında toplanmıştı. Alay komutanı Miralay **Arif Bey'le** önceden konuşan **Mustafa Kemal** tüm kuvvetleri alay içinde toplamış ve daha sonra alaya tatbikat yaptıracığı bahanesiyle **Şeyh Mansur**'un evini sardırmıştı. **Şeyh Mansur**, durumun kötüye gittiğini görünce teslim olmak zorunda kalmış ve sonunda yapılan anlaşmaya uyarak

Bingazi'deki devlet otoritesini kabul etmişti. Böylece **Mustafa Kemal** Trablusgarp'tan sonra Bingazi'deki isyan hareketini de bastırmıştı.⁵¹

Mustafa Kemal, Ocak 1909 başlarında Bingazi'den Selanik'e döndü ve Selanik'teki 11. Redif Tümeni'nin Kurmay Başkanı oldu (13 Ocak 1909). Tümen Komutanı ise **Hüseyin Hüsnü Paşa**'ydı. **Mustafa Kemal**, üç aydır bu tümenin kurmay başkanı olarak çalışırken 31 Mart'ta (13 Nisan 1909) İstanbul'da irtica isyanı patlak verdi ve Harekât Ordusu Kurmay Başkanı olarak İstanbul'daki isyanın bastırılmasında görev aldı.

Dr.**Mustafa Şevket** ise 1913 yılında Balkan Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Trablusgarp İtalyanlara teslim edilince alayı ile birlikte anayurda dönmüştü.

Mustafa Kemal ve Harp Oyunu

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Ordusunda yapılan yeniliklerde büyük hizmetler veren Alman Mareşal **Von Der Goltz Paşa**, Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar Türkiye'ye geldi. Mareşal **Von Der Goltz Paşa**, Makedonya'daki Türk Ordusu'na garnizon tatbikatı yaptırmak üzere Ağustos 1909'da Selanik'e gitti. Bu sırada **Mustafa Kemal** Harp oyununu için planlar hazırlıyordu. Ancak amirlerinin çoğu, "*Canım, buraya gelecek olan Goltz Paşa bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor*" dediler.⁵²

Mustafa Kemal de onlara şöyle bir karşılık verdi: "*Büyük âlim, filozof 'Millet-i müsellaha' müellifi (yazarı) olan Goltz'tan istifade etmek, üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk erkânıharbiye (kurmay) ve kumanda heyetlerinin, kendi vatanlarını nasıl müdafaa etmek lazım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok mühimdir. Bir de, buraya yorgun gelecek olan Mareşal'e, fazla külfet yüklememek de münasip olur kanaatindeyim.*"

Mustafa Kemal'e serzenişler devam etmekteydi. Onun hareketini doğru bulmayanlar henüz fikirlerini değiştirmemişlerdi. Bunun üzerine **Mustafa Kemal** daha ileri giderek, "*Efendim, benim hazırlayacağımı meseleyi Mareşal'e göstermek a-*

yıp değildir, bunun aksi ayıptır. Benim eserim Mareşal'in fikrine uygun düşmez veyahut Mareşal benim eserime alaka göstermezse, kendi istediğini tatbik ettirmek onun elindedir. Fakat bütün Makedonya'ya şamil, büyük bir Türk Ordusu kumanda ve erkânıharbiye heyetinin hiçbir şeyi düşünmez ve hiçbir müdafaa tertibatı almaz, insanlardan teşekkül ettiği izlenimini onda uyandırırsak, işte asıl Türklüğe ve Türk askerliğine yakıştırılamayacak hareket bu olur" dedi.

Mustafa Kemal'in bu özgüveni ve cesareti yıllardır kendisini kitap okuyarak yetiştirmesine bağlıydı. O, askerlikle ilgili kitapların yanı sıra çok geniş bir yelpazede her türlü kitabı okuyordu. Yabancı askeri kitapları tercüme ediyor ve askeri kitaplar yazıyordu. **Mustafa Kemal**, bilginin güç olduğuna inanıyor ve bilgi birikimini devamlı artırıyor. Bu amaçla da fırsat buldukça yabancı dil öğrenmeyi ihmal etmiyordu.

Mustafa Kemal, bu olayı yıllar sonra **Afet İnan**'a anlattıktan sonra *"Kumandanlar madunlarından (astlarından) yüksek ve âlim olmalıdırlar"* demişti.⁵³

Mustafa Kemal, daha sonraki yıllarda Türk subayının maneviyatını yükseltmek ve kendisine olan güvenini artırmak amacıyla düşünce bakımından hep yabancılara uymaya muhtaç olmadıklarını, Almanların ve diğer orduların bize saygı duyması gerektiğini söyler ve öyle davranırdı. Sürekli olarak *"kendine özgü bir sentez"* yapılmasını isteyen **Atatürk**, eski Cumhurbaşkanlarımızdan **Fahri Korutürk**'e (o zamanlar deniz istihbarat yüzbaşısı olan **Fahri Sabit**'e) 1935 yılında bir yemek sırasında şunları yazdırmıştır: *"Her iyiyi ve her güzeli daima ecnebiye mal etmeye taraftar olmayınız. Türk milleti medenidir, cesurdur. Almış olduğu vazifeyi her Türk genci müşkiil şartlar altında da başarmaya kabiliyetlidir."*⁵⁴⁻⁵⁵

Mustafa Kemal ve Dr.Tevfik Rüştü İttihat ve Terakki Kongresi'nde

Dr.Tevfik Rüştü, 2 Şubat 1909'da İzmir'den Selanik'e giderek Vilayet Sıhhiye Müfettişliği'nde çalışmaya başlamıştı. Burada doktorluğun yanı sıra İttihat ve Terakki'de de ö-

nemli görevler yapmaya başladı. Bu arada İttihat ve Terakki'nin önemli adamı Dr.Nazım'la Dr.Tevfik Rüştü bakan olmuşlardı ve her ikisi de İzmir'in ünlü Evliyazedeler ailesinin damadıydı.⁵⁶

Mustafa Kemal, Selanik'e dönüşünde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne arkadaşı **Fethi** (Okyar) aracılığıyla 1908 Şubat'ında kayıt olmuştu.⁵⁷ İttihat ve Terakki'nin 2.Büyük Kongresi 22 Eylül 1909 günü Selanik'te toplandı ve bu toplantıya **Mustafa Kemal** Trablusgarp delegesi, Dr.Tevfik Rüştü ise İzmir delegesi olarak katıldı. Dr.Tevfik Rüştü kongrenin sekreterliğini yapıyordu. Kongrede **Mustafa Kemal**'in "*ordudaki subayların siyasetle uğraşmaması*" tezi destek görmüş ve **Mustafa Kemal**'le Dr.Tevfik Rüştü arasındaki işbirliği fiilen ilk defa bu kongrede gerçekleşmişti.⁵⁸ Kongrede başkanlık sırayla yapılıyordu. **Mustafa Kemal** başkan olunca tüm delegeleri etkilemiş ve onları görüşleri etrafında toplamayı başarmıştı. İttihat ve Terakki'nin liderleri **Mustafa Kemal**'in görüşlerine karşı çıktılar; hatta onu kendileri için tehlikeli gördüklerinden öldürülmesi için karar aldılar. İlk olarak İttihat ve Terakki'nin fedailerinden **Yakup Cemil** ve **Hüsrev Sami**'ye **Mustafa Kemal**'i öldürme görevi verildi; ancak onlar **Mustafa Kemal**'i sevdiklerinden böyle bir görevi kabul etmediler. Bu kez öldürme görevi **Enver**'in amcası **Halil** (Kut) ve **Abdulkadir**'e (sonradan Ankara Valisi olmuştur, İzmir Suikastı davasından sonra asılmıştır) verildi. **Mustafa Kemal**, vurulacağını önceden haber almış ve tetikte gezmeye başlamıştı. **Halil**'le **Abdulkadir**, bir gün gizlice **Mustafa Kemal**'e yanaşmışlar, ancak **Mustafa Kemal** takip edildiğini anlayıp silahuna onlardan önce davranmıştı. İttihat ve Terakki planlarında başarılı olamamıştı. **Mustafa Kemal Abdulkadir Bey**'i suikast girişimine rağmen, yıllar sonra Ankara Valiliğine getirmiştir.⁵⁹

Kongreden sonra **Mustafa Kemal** 38. Piyade Alayı Komutanı, 6 Haziran 1910'da da Selanik'te açılan 3. Ordu Subay Talimgâh Komutanı ve 15 Ocak 1911'de de 5. Kolordu Kurmayı oldu.

Mustafa Kemal, kongreden sonra Dr.Tevfik Rüştü'ye Selanik'te şöyle söylemişti: *"İttihat ve Terakki'nin giittiği dış siyaset hastalıklıdır. Doktor, bir gün gelecek ve bu hastalıklı siyaseti sana tedavi ettireceğim."*⁶⁰ Yıllar sonra bu söz gerçekleşmiş, Dr.Tevfik Rüştü, **Mustafa Kemal Atatürk**'ün değişmez Dışişleri Bakanı olmuştur.

Mustafa Kemal cumhurbaşkanı olduğunda bir akşam sofrasında Dr.Tevfik Rüştü'ye bu kongreyle ilgili olarak şunları dile getirmişti: *"Doktor, fikirlerimi nasıl müdafaa etmiştim? Muarızlarımı nasıl kandırmış, ekseriyeti nasıl kendime çekmiştim? Reislik sırası bana gelince müzakereleri nasıl idare ettim? Ben haklı değil miydim?"*⁶¹

Mustafa Kemal, bu kongreden sonra İttihat ve Terakki'yle arasına bir mesafe koymuş ve hareketlerini onlardan bağımsız olarak sürdürmüştür. İstiklal Savaşı sırasında da eski İttihat ve Terakkicilerin tek tek siyaset yapmaları dışında grup olarak etkinlik kazanmalarına izin vermemiştir.⁶²

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin hatalarını kabul etmekle birlikte bu Cemiyet'te çalışanların vatanseverliğinin tartışma konusu olamayacağını belirtmiştir. Samsun'a gitmeden önce, İstanbul Şişli'deki evinde çalışmalarına devam ederken, kulağından rahatsız olduğu bir sırada, İstanbul'da oturan yabancı bir kişi **Mustafa Kemal**'le konuşmaya gelir. Bu kişi İttihat ve Terakki'nin aleyhinde atıp tuttuktan sonra onların vatan haini olduğunu söyler. **Mustafa Kemal** ise *"Evet, İttihat ve Terakki'nin temsilcisi değilim; fakat müsaadenizle söylemeliyim ki İttihat ve Terakki vatansever bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyetin içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize (hakaretlerinize) hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama, vatanseverliği münaakaşaların iistiindedir"* diyerek itiraz etmiştir.⁶³

Mustafa Kemal'in Fransa Seyahati

Mustafa Kemal, 1910 Eylül'ünde *Fransa Picardie* büyük manevralarına Osmanlı Ordusu'nu temsilen katılan üç subaydan biriydi. Fransa, aslında o yıllarda Osmanlı Devle-

ti'nin Almanya'dan satın alacağı topları kendisinden satın alması için bu manevralara temsilci davet etmişti. **Mustafa Kemal**, Paris'e gitmek üzere arkadaşı Binbaşı **Selahattin**'le Selanik'ten trene binmişti. **Mustafa Kemal** yolda başına bir kasket giyerken, arkadaşı **Selahattin** fes giymişti. Tren Belgrad istasyonuna gelince **Selahattin** Binbaşı istasyondaki çocuklardan sandviç almak istemiş; ancak sandviçleri bir türlü seçemeyince çocuklar **Selahattin** Binbaşı'nın başındaki fesi işaret ederek "*Türk! Türk!*" diye bağırmaya başlamıştı. Bunun üzerine **Selahattin Bey** kızarak yerine oturmuş ve çantasındaki kasketi çıkararak giymişti.

Mustafa Kemal, o sırada Paris askeri ateşesi olan arkadaşı **Ali Fethi** ile birlikte manevra öncesi Belçika, Hollanda ve İsviçre gezisi yapmış ve oraların durumu hakkında bilgi sahibi olmuştu. Üç gün süren manevralardan sonra **Mustafa Kemal** ülkesine geri dönmüştü.

1911'de **Mahmut Şevki Paşa** komutasındaki bir birliğe katıldığında fes ve dağcı kasketi tartışması çıktığında ise **Mustafa Kemal**, "*Şapka giyilmelidir*" diyerek görüşlerini belirtmişti.⁶⁴ 1911'in yaz aylarında **Mustafa Kemal** Almanya'da eğitim görmüş üst rütbeli bir subayın 3. Ordu'ya atanmasını ve böylece bu ordudaki subayların daha iyi yetişmesini talep etmişti. Bu subay Selanik'e atanmış; ancak kendisinden çekindiği için **Mustafa Kemal**'i sicil masasına, yani masa başı görevine vermişlerdi. Bu göreve itiraz eden **Mustafa Kemal**'in tayini bu kez İstanbul'da Genelkurmay 1.Şube'de masa başı bir göreve çıkarılmıştı. Kendisine karşı yaptığı bu davranışına rağmen yıllar sonra **Mustafa Kemal** bu subayı milletvekili yapmıştır.⁶⁵

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1911-1912 TRABLUSGARP SAVAŞI VE MUSTAFA KEMAL'İN GÖZ HASTALIĞI

Mustafa Kemal İkinci Kez Trablusgarp'ta

İtalyanlar, bugün Libya olarak bilinen eski Osmanlı Trablusgarp vilayetine 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek saldırırlar. **Mustafa Kemal** Genelkurmay 1. Şube'de görevliyken Trablusgarp'a gönüllü olarak gazeteci "*Mustafa Şerif*" takma adıyla ikinci kez gitmek ister. Bu arada Paris askeri ateşesi Kurmay Binbaşı **Ali Fethi** ve Berlin askeri ateşesi Kurmay Binbaşı **Enver** ve Kurmay Binbaşı **Hafız Hakkı** da Trablusgarp yollarına düşerler. Emekli Tümgeneral **Ethem Paşa** da koyun tüccarı **Şakir Ağa** adı ile Tobruk dolaylarına gitmiş ve kumandanlığı ele almıştı.

Mustafa Kemal ilkinde bir vapurla yola çıkmasına rağmen, üç gece vapurda kaldıktan sonra arkadaşlarıyla birlikte geri döndürülür. Daha sonra İstanbul'dan **Ömer Naci**, Sapançalı **Hakkı** ve **Yakup Cemil**'le birlikte Trablusgarp'a gitmek üzere 15 Ekim 1911 günü yeniden yola çıkar. Seyahat öncesinde paraları olmadığından **Mustafa Kemal** borç senedi imzalayarak 200 İngiliz lirası alır ve hareket edilir.¹

17 Ekim 1911'de bindikleri vapur İzmir'e uğradığında arkadaşı **Fuat Bulca**'ya yazdığı mektupta **Mustafa Kemal**, "(...) *Endülü's tarihinin son sayfalarını okuyunuz. Vatanı kurtarmak için şimdiye kadar olduğundan fazla gayret ve fedakârlık elzemdir*" der.

Mustafa Kemal 30 Ekim'de İskenderiye'ye varır ve orada **Rauf Bey**'le (Orbay) karşılaşır. Kafile halinde Trablusgarp'a doğru yol alırken 2 Kasım 1911'de at tepmesi nedeniyle hastalanır ve İskenderiye'ye döner. **Eşref Kuşçubaşı**'nın tanıdığı ünlü Yunan Doktor **Çeçani**'nin hastanesine yatırılır. Bu nedenle hareket, 17 Kasım 1911'e kadar gecikir.

İskenderiye'den 15 Kasım 1911'de arkadaşı **Salih Bozok**'a **Şerif** takma adıyla yazdığı mektupta "(...) *Seyahatin bir noktasında hayvandan vurularak tedavi için İskenderiye'ye geldim. İyileşmek üzereyim...*" diye belirtir durumunu.

Mustafa Kemal, on beş gün kadar hastanede yatar. Bu sırada arkadaşları **Nuri** (Conker) ve **Fuat** (Bulca) hastaneye gelir ve bir süre sonra onlarla birlikte tekrar yola çıkar. Bu

kez trenle seyahat etmeyi kararlaştırırlar. Mısır sınırı geçildikten sonra yola atlarla devam edilir. Bu arada 12 Aralık 1911 muharebelerine katılır ve nihayet Tobruk üzerinden Derne'ye gelir. Tarih, 18 Aralık 1911'dir. Derne kuvvetleri, Derne vadisiyle iki bölüme ayrılmıştır. **Enver**, batıdaki kuvvetlerin komutanı ve aynı zamanda umum kumandan, onun kurmay başkanı da **Nuri** (Conker) olur. Binbaşı **Mustafa Kemal**'se **Fuat**'ı yanına alır ve "*Derne Doğu Kolu*" kumandanı olarak çalışmalarını *Ayn-ı Mansur* karargâhında sürdürür. **Mustafa Kemal**, Trablusgarp'ta akademideki hocası **Nuri Bey**'den öğrendiği gerilla savaşının en iyi örneklerini göstermeye başlar.

Trablusgarp'ta **Mustafa Kemal**'le birlikte **Fuat Bulca**, **İbrahim Süreyya** (Yiğit), **Yakup Cemil**, **Deli Halit**, **Nuri Conker**, **Fethi Okyar**, **Kel Ali** (Çetinkaya), **Dr.Refik** (Saydam), **Dr.Fikret** (Onuralp), **Dr.İbrahim Tali** (Öngören), **Cevat Abbas**, **Süleyman Askeri**, **Dr.Nihat Sezai** (Güran), **Eşref Kuşçubaşı** ve **Halil Binbaşı** (Enver Paşa'nın amcası) görev almışlardı.² **Mustafa Kemal**'in emrinde çalışan kıdemli yüzbaşı **Dr.Abdülgani** Bey ise 16-17 Ocak muharebelerinde makineli tüfek bölüğü hakkında kendisine raporlar vermiştir.³

Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta bulunduğu sırada Osmanlı Devleti'nin kötü gidişini görmüş ve arkadaşı Yarbay **Behiç Erkin**'e 29 Temmuz 1912'de Derne'den yazdığı mektupta "(...) *İhtirasat, cehalet ve mantıksızlık yüzünden koca Osmanlı devletini mahvedeceğiz. Kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu viicuda getirmeyi tasavvur ederken vaktinden evvel esir, sefil ve rezil olacağız*" demiştir.⁴

Trablusgarp Savaşları sırasında **Mustafa Kemal** savaşla ilgili bilgiler veren "*Şahben*" isimli bir dergi çıkarmıştı.⁵

Mustafa Kemal'in **Dr.Mim Kemal**, **Dr.Refik Saydam** ve **Dr.Fikret**'le Tanışması

Mustafa Kemal, Derne'de tabip yüzbaşı operatör **Mehmed** (Mim) **Kemal**'le tanışmıştı. **Dr.Mim Kemal**, atanmış olduğu Gümüşsuyu Askeri Hastanesi operatörlüğünü kabul etmeyerek izinsiz ve kaçak olarak Trablus'a giden bir Kızılay

kafilesine katılmış ve bir Fransız gemisiyle Mısır'a ulaşmış oradan da Derne'ye gitmişti. Dr.**Mim Kemal**'in bu yolculuğunda yanında Dr.**Lütfi**, Dr.**Mehmet Nuri**, Dr.**Selami Neşet**, Dr.**Kolağası Mehmet Ali**, göz tabibi **Rıfat Ahmet Bey** de vardı.⁶⁻⁷ Dr.**Mim Kemal** giderken yanında ufak bir röntgen cihazı da götürmüştü; çünkü cerrah olmasının yanı sıra aynı zamanda röntgen uzmanıydı. Cephe alanında röntgen cihazını bir çadır içinde kurup çalıştırmayı başarmıştı.⁸

Dr.**Mim Kemal**, Derne cephesi kumandanı olan **Mustafa Kemal**'le yakın dostluk da kurmuştu.⁹

Sonraki yıllarda **Mim Kemal** Gülhane'de hoca oldu ve "Öke" soyadını **Mustafa Kemal**'den aldı. Prof.Dr.**Mim Kemal**'e verilen bu soyad "dâhi" anlamına geliyordu.¹⁰

Dr.**Mim Kemal** (Öke) hatıralarında **Mustafa Kemal**'le olan tanışmasını 1955 yılında şöyle anlatır. "Atatürk ile ilk olarak 40 sene kadar evvel Trablus cephesinde karşılaştık. Yüzbaşı **Mustafa Kemal Bey**'le o zaman karargâhtaydık. Memleketten uzakta bulunmamız herkesi birbirine yaklaşıtıyordu. **Mustafa Kemal**'in o sıralarda dişlerinden rahatsız olması da aramızdaki münasebeti takviye etti. Böylece yüzbaşı **Mustafa Kemal Bey**'le ahbab olduk.Müsalaha olunca **Mustafa Kemal Bey** esterine binerek bize veda etti ve karargâhtan ayrıldı. Ben de bir müddet sonra İstanbul'a döndüm."¹¹

Dr.**Mim Kemal** (Öke), yurtdışına kaçak olarak gittiğinden dönüşünde Çanakkale'ye tayin edilerek cezalandırılmış, sonra Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne dönmüştür.⁶

Mustafa Kemal, Derne'de Dr.Yüzbaşı **Refik** (Saydam) ve Dr.**Fikret**'le (Onuralp) de tanıştı. Dr.**Refik** daha sonra 16 Mayıs 1919'da **Mustafa Kemal**'in isteğiyle Samsun'a gidecekler arasında yer alacaktı. Orada dost olduğu diğer bir doktorsa **Fikret Bey**'di.

11 Eylül 1912 gecesı İtalyanlar Derne mevzilerine ağır bir topçu ateşı açmış ve muharebe başlamıştı. Bu sırada **Hilali Ahmer**'in sahra hastanesinde görev yapan doktor ve bakıcılar siper gerisinden koşarak yaralılara ilk müdahaleyi yapmışlardı. Dr.**Fikret** bu çarpışma sırasında at üzerinde oradan oraya koşmuş ve yaralılara büyük yardım sağlamıştı. Bu sı-

rada Dr.**Fikret** atın altında kalmış ve bacağını kırmıştı. Dr. **Fikret**'e savaşın bitiminden iki gün önce ulaşılabilmiş, tedavisi ancak yapılmıştı. Bir yanlışlık sonucu adı şehit olanlar listesine yazılmış, İstanbul'daki ailesi de onun şehit olduğunu sanmıştı. **Mustafa Kemal**'in Dr.**Fikret**'le olan dostluğu ilerde devam etmiştir ve **Mustafa Kemal** onu daha sonra ilk Meclis'te milletvekili yapmıştır.¹²

Mustafa Kemal'in Dr.İbrahim Tali'yle Tanışması

Yusuf Tali Paşa'nın oğlu olan Dr.**İbrahim Tali** (Öngören), 1875 yılında İstanbul'da dünyaya geldikten sonra ilk ve ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamlar ve 1893'de tabip yüzbaşı olarak Askeri Tıbbiye'den mezun olur. 1896 yılında operatör olan **İbrahim Tali Bey** 1911'de Yemen'de, Kevkeban'da çalışıyordu. Trablusgarp'ta İtalyan saldırısı olunca oraya gitmek istedi ve bir İngiliz gemisiyle önce Aden'e, oradan da Kahire'ye ulaştı. Kahire'de Osmanlı komiserine başvurarak son teşrinin (ekim ayının) başlangıcında Derne'ye gitti, **Enver Bey**, **Nuri Conker** ve **Reşit Beyler** tarafından karşılandı. **Enver Bey**'in emriyle operatör yarbay **İbrahim Tali Bey** Bingazi ve havalisi kumandanlığı sağlık başkanlığı görevini yapmaya başladı. Dr.**İbrahim Tali Bey**, bir pansuman çadırında mesleğini yapıyor, aynı zamanda idari işleri de yürütüyordu.¹³⁻¹⁴ Bu sırada Derne Menzili seyyar hastanesinde Dr.Op.**Hasan Bey** de operatör olarak çalışmaya başlamıştı.

16-17 Ocak 1911'de Harun Kasrı harabeleri içinde yapılan savaş sırasında **Mustafa Kemal**'in yanında patlayan şarapnelden sıçrayan bir kireçtaşı sol gözüne girerek, gözünde ve çevresinde yara oluşturmuştu. **Fuat Bulca**, bu olayı anılarında şöyle anlatır: "*Mustafa Kemal'in bulunduğu merkez binası harabelerine vardığımda yüzi tanınmaz bir haldeydi. Bir elinde kılıcı vardı, diğer eliyle de mendille sol gözüni kapatıyordu. Yaralandığını zannettim. Hayır, yaralı değildi; fakat harabeler arasında yıkılan bir sütundan fırlayan kireçli bir taş parçası şiddetle gözüne çarpmıştı. Sönmüş kireç olmasına rağmen bir kısmı gözüne girmiş ve zarar vermişti.*"¹⁵

Bu göz yarasına rağmen **Mustafa Kemal** hastaneye gitmek istemiyordu ve çadırında yatmaya devam ediyordu. **İbrahim Tali Bey**, işte bu sırada **Mustafa Kemal**'i çadırında ziyaret ederek onunla ilk defa tanışır. **İbrahim Tali** anılarında bu tanışmayı şöyle anlatır: *"Ertesi sabah kumandanı (Enver Binbaşı) ziyarete gittim. Bana Bingazi muntıkası sıhhiye reisliği vazifesini verdi. Kendisine, vazifemle alakadar olarak askeri vaziyeti sordum. Harita üzerinde anlattı; not aldım. Şark Cephesi'nde Seyit Abdülaziz'de Kumandan Mustafa Kemal Bey'in bulunduğunu söyledi. Bir gün sonra bir kılavuz alarak kendisini ziyarete gittim ve yaveriyle haber gönderdim. Yaver, 'Kumandan Bey rahatsız olduğundan yataktadır, sizi öyle kabul edecek, kusura bakmamanızı rica ediyor,' diyerek beni mahruti bir çadıra götürdü. Mustafa Kemal Bey portatif karyolasında oturuyordu. Tüm eşyası bir seyyar masa, iki seyyar sandalye ve yere serilmiş bir kurt derisinden ibaretti. Kumandan Bey'in bir göziinde kan vardı. Sık nefes alıyordu. Elini sıkarken biraz da ateşli olduğunu hissettim. Kendimi takdim ettim ve hemen ateşini ölçmeye davrandım. O bana, 'Hoş geldiniz, nereden geliyorsunuz, seyahat nasıl geçti?' diye sordu. Ben de kendisine 'Ne vakitten beri rahatsızsınız? Neden cephe gerisinde Mısır'dan gelmiş olan Kızılay hastanesinde istirahat etmiyorsunuz?' gibi sualler soruyordum. İşte Atatürk'ü böyle bir vaziyette tanıdım. Mustafa Kemal Bey'i ancak orada bulunan arkadaşların ısrarı ve Enver Bey'in müdahalesiyle hastaneye götürebildim. Dr.Münir Bey'in ihtimamı ile on beş-yirmi gün içinde iyileşerek Derne Kumandanlığı'nı ele aldı."*¹⁶

Mustafa Kemal, **İbrahim Tali**'nin ve diğer doktorların ısrarıyla hastaneye yatmıştı.

Göz Hastalığının Dr.Münir Bey Tarafından Tedavisi

Mustafa Kemal, gözünün yaralanması nedeniyle bir ay *Hilal-i Ahmer* hastanesinde yatar ve tedavisini **Dr.Münir Bey** üstlenir. Bir ay sonra tam olarak görememesine rağmen hastaneden çıkar.¹⁷ Bu sırada diğer doktorlar ülkeye geri dönmelerini uygun görürler. Ancak **Dr.Münir Bey** gözündeki sorunun geçici olduğunu, esasen kumandan vaziyetinde bulunan kimselere şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir sırada ayrıl-

masının uygun olmayacağını belirterek gitmesine karşı çıkar. **Mustafa Kemal**, İstiklal Savaşı'ndan sonra Dr.**Münir Bey**'le temasa geçmiş ve kendisine Sağlık Bakanlığı teşkilatında görev verilmesini emretmiştir.³¹ Dr.**Münir Bey** yıllar sonra İstanbul Haseki Hastanesi'nin başhekimliğini yaparken vefat etmiştir.¹⁸

3 Mart 1912'de gerçekleşen savaş sonrasında **Mustafa Kemal**'in göz rahatsızlığı nükseder ve 15 gün kadar yataktan kalkamaz. Doktorlar Mısır'a gitmesini tavsiye etse de **Mustafa Kemal** buna razı olmaz.¹⁹ **Mustafa Kemal**, 22 Mayıs 1912'de arkadaşı **Kerim Bey**'e bir mektup yazar ve hastalandığını, doktorların Mısır'a gitmesini istediklerini ancak razı olmadığını belirtir.²⁰ Harun Kasrı Savaşı'nda büyük kahramanlık gösteren **Eşref** (Kuşcubaşı) **Bey** de anularında **Mustafa Kemal**'in göz tedavisiyle ilgili olarak şunları anlatır: *"Mustafa Kemal Bey sol göze giren kireç parçasıyla hastalanmıştı. İskenderiye'den Mısırlı Prens Ömer Tosun Paşa'nın gönderdiği ilaç sandığından çıkan asit borikle yaptığımız tedavi işe yaramamıştı. Kendisi çadırımda misafirdi. Ağrı başladığı zaman ne oturbiliyor, ne de yatabiliyordu. Ben de çok üzgündüm. Nihayet güçbela Derne'ye getirebildiğim bir göz uzmanı (Müşir Deli Fuat Paşa'nın torunlarından birinin kocası olan) Suriyeli Doktor Münir Bey'in bizim tek doktorumuz pratisyen Hakkı Bey'le (İsmail Hakkı Evin)²¹ yaptıkları muayene sonunda Mustafa Kemal Bey'in yetkili bir göz uzmanı tarafından acele muayene ve tedavi edilmesi kararlaştırıldı. Tanıdığım Avusturyalı Profesör Dr. W. Fox'u söylediğim zaman ikisi de kabul etti. Mustafa Kemal önce karşı çıktı. 'Eşref Bey, (...) Bu hayati devirde sizleri yalnız bırakıp nasıl giderim? Zaten kaç kişiyiz? Gün geçtikçe vaziyetimiz düzeliyor, kuvvetleniyoruz. Benim yerime gelecek arkadaş, bu neticeye varabilmek için zaman kaybedecektir. Acaba bu doktorların arızayı Dr. Fox'a bir rapor halinde bildirerek onun önerilerine göre ve vereceği ilaçlarla tedavi imkânı yok mudur?' 'Doktorlar başka çare göremiyorlar.' 'Bilmiyorum Eşref Bey kardeşim, dönünce sizleri ve bu toprakları bulabilecek miyim?' 'İnşallah. Görüyorsun ki durumumuz gün geçtikçe düzeliyor... Gider, sağlığına kavuşur, yine dönersin. Daha yapılacak nice nice hizmetler var.' Mustafa Kemal'e Mısır hududuna kadar kendi atımı verdim. Maddi yardımı Mısır'dan*

*sağladık. Enver Bey, Yaveri Fehmi Bey'in katılmasını da uygun gördü, daha sonra kendisinden dinledim. Profesör Fox büyük ilgi göstermiş. Diğer göze sirayeti önledikten sonra müdahalesini yapmış."*²²⁻²³

Mustafa Kemal Derne'den 24 Ekim 1912'de ayrılır ve sonra Mısır'a gider, oradan pasaport ve 200 altın alıp Viyana'ya varır ve devrin meşhur göz hekimi Prof.**William Fox**'a tedavi olur. Profesör **Fox**, on beş dakika süren cerrahi bir müdahalede bulunur.²⁴ **Mustafa Kemal** 20 Kasım 1912'de Romanya üzerinden İstanbul'a gelir.²⁵ Bu sırada Balkan Harbi patladığından **Mustafa Kemal** Trablusgarp'a dönmez ve Bolayır'da **Fahri Paşa**'nın kolordusunda erkânıharp reisi olarak görev alır.

Mustafa Kemal'in göz tedavisi gördüğü, Trablusgarp'tan İktidam gazetesine mektuplar gönderen bir doktor sayesinde öğrenilir. Bu mektuplar daha sonra "*Muharebe Mektupları*" adıyla basılmıştı. Annesi bu nederle **Salih Bozok**'a "*Oğlum kör oldu,*" diye ağlamıştır (E. General Nurettin Türsan'dan alınan bilgi).

Mustafa Kemal'in Dr.Yüzbaşı Giritli Hüseyin Hüsnü'yle Nekahathanede Karşılaşması

Trablusgarp'a gönüllü olarak katılan hekimlerden birisi de, tıp tarihi hocası Sayın Prof.Dr.**Mebrure Değer**'in çok güzel bir çalışmayla anılarını ortaya koyduğu, Dr.Yüzbaşı Giritli **Hüseyin Hüsnü Bey**'dir. Dr.**Hüseyin Hüsnü**, 29 Ekim 1911'de İstanbul'dan bir kafileyle hareket eder. 17 Kânunuevvel günü Tobruk'tan Derne'ye doğru 12 kişi yola çıkarlar. Bu kafilede kendinden başka milletvekili **Yusuf Şeşvan** (Şetvan) **Bey**, Op.Dr.Binbaşı **İbrahim Bey** ve Op.Dr.Kolağası **Hüseyin Hüsnü Bey** adında iki doktor ve eczacı **Mustafa Bey** vardır.²⁶ Kafile, Derne'ye 22 Kânunuevvel 1327 günü varır ve 24 Kânunuevvel günü **Enver** Binbaşı'yla görüşür. Bu sırada karargâhın yakınındaki vadide çalışan Mısır *Hilal-i Ahmer* hastanesinin doktorlarıyla tanışır ve 2 Kânunusani (Ocak) 1327 günü on iki kişi birlikte yemek yerler.²⁷ Bu yemekte savaş sırasında **Mustafa Kemal**'le birlikte bilfiil çar-

pışmış olan Dr.Kolağası **Abdülğani Bey** de bulunmuştur ve makineli tüfek bölüğü hakkında kendisine rapor vermiştir. Bu tarihte Derne'ye Selanik *Hilal-i Ahmer*'inde çalışan Dr. **Hasan Hamdi** gelir. Bu sırada Dr.**Cevdet Alkaya**; (sonra İstiklal Savaşı'na katılacaktır) Bey'de orada çalışmaktadır. Dr. Giritli **Hüseyin Hüsnü**, daha sonra Suse yoluyla kar ve şiddetli soğukta yola devam eder ve İstanbul'dan çıkışından kırk gün sonra, 20 Kânunusani 1327'de, görevli olduğu *Şehat Nekahethanesi*'ne ulaşır.²⁸

Bu kafiide adı geçen Op.Dr.Kolağası **Hüseyin Hüsnü**, Tobruk'ta bir seyyar hastane açar ve daha sonraki yıllarda Anafartalar'da, Doğu Anadolu'da ve Kurtuluş Savaşı'nda **Mustafa Kemal**'in emrinde olur; bu nedenle aralarında samimi bir arkadaşlık gelişir.²⁹

6 Kânunusani 1327 Cuma günü **Mustafa Kemal**'in gözünden rahatsızlandığı haberi, *Şehat Nekahatnesi*'ne ulaşır. 21 Mayıs 1328 günü, **Mustafa Kemal** yanında yaveri mülazim-mevvel **Süleyman Fehmi Bey**, **Süreyya Bey**, Mülazım **Nuri** ve 12 erle birlikte *Şehat Nekahethanesine* gelir.³⁰ 12 Haziran 1328'de **Mustafa Kemal** hastaneden ayrılırken Dr.Yüzbaşı Giritli **Hüseyin Hüsnü Bey**'in hatıra defterine şunları yazar: "20 Mayıs 328, saat 8'de *Şehat'a* vasil oldum. Bura nekahathanesinin güler yüzlü tabibi **Hüseyin Hüsnü Bey** tarafından pek büyük sevinçlerle istikbal olundum. Bazı işler için birkaç gün ayrıldıktan sonra, 28/29 Mayıs gecesi tekrar avdet ettim. 12 Haziran sabahına kadar *Şehat'ta* geçen günlerim,, doktorun beşuş çehresi, nezih kalbi, mihman-niivaz hareketi ile cidden meserretle geçmiş ve kıymetli hatıratla mali bulunmuştur. Herhalde bu hatırat defterine sığamayacak olan, unutulmaz günlerin sönmez hissiyatına bir işaret olmak üzere bu satırları yazıyor ve kalbi teşekküratımı dahi burada kaydediyorum. "³¹⁻³²

12 Haziran 328

Derne Osmanlı Kuvvetleri Kumandanı

Erkânıharbiye Binbaşısı **Mustafa Kemal**

İmza

Bu hatıradaki sözü edilen Şehat, Derne ile Tobruk arasında ve Derne'nin 5-6 mil açığındaki Şehat deresinin kenarındaki bir beldedir. Belde eski Sirenaika Hükümdarlığı'nın başkenti olması nedeniyle birçok tarihi kalıntılar barındırıyordu. İşte burada bir nekahethane açılmış ve idaresini de Dr.**Hasan Kadri (Dirim) Bey** (sonradan İstiklal Savaşı'nda Ankara'daki Sağlık Daire'sinde görev almış, Gülhane'de profesör olmuştur) yapıyordu. Bu nekahethane bir dinlenme yeri olmakla beraber, orada bir çeşit poliklinik hizmeti de veriliyordu.³³ Dr.Giritli **Hüseyin Hüsnü Bey**'in anılarında Derne'de çalışan doktorlar arasında ismi geçen Dr.Kolağası **Abdurrahman Bey**, Dr.**Halit Bey** ve Bingazi'de çalışan Dr.**Suphi Bey** de vardır.³⁴

Doktor Giritli **Hüseyin Hüsnü Bey** 1928 yılında vefat eder, ancak ailesine bir türlü maaş bağlanmaz. **Atatürk**'ün İzmir'i ziyaretinde Dr.Yüzbaşı Giritli **Hüseyin Hüsnü**'nün kızı **Atatürk**'ün karşısına çıkarak "*Trablusgarp'ta Derne'de tanıdığımız babam doktor Hüseyin Hüsnü Bey vefat etti. Biz hâlâ maaş alamıyoruz,*" deyince **Atatürk**'ün gözleri dolar ve kızı kucaklar. Bu görüşmeden kısa bir sonra maaşları bağlanır.³⁵

Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta göz rahatsızlığından başka bir taarruz sırasında sağ kolundan da yaralanıp tedavi görür. **Mustafa Kemal**, kendi yazdığı "*Zabit ve Kumandanla Hasbıhal*" isimli kitabında bu yaralanmayı şöyle anlatır: "*100 kişi kadar mücahit ve muhafızıye (koruma) efradıyla (askeriyle) düşmanın Eritre taburuna taarruz ettim. 500 metreye kadar yaklaştım. İstihkamat (istihkâm birliği) üzerimize ateş açtı. Sağ kolumdan kurşunla yaralandım. Çok kan zayi ediyorsam (kaybediyorsam) da askerin kuvve-i maneviyesini (manevi kuvvetini) bozmamak için hatt-ı harpten (harp hattından) çekilmeyeceğim. Ölürsem yanımda Remzi Efendi vardır. O, benim de kuvvetimi idare eder.*"³⁶

Trablusgarp Savaşı 12 Mayıs 1912'de Ouchy (Uşi) Anlaşması'yla sonuçlandı ve Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalyanlara bıraktı.³⁷

Trablusgarp Savaşına Katılan Bir Avuç Kahraman Tıbbiyeli

Trablusgarp Savaşı'na sağlık desteği vermek üzere gönüllü tabipler *Hilal-i Ahmer* (Kızılay) aracılığıyla yola çıkmaya başladı. Trablusgarp'a gönderilen ilk *Hilal-i Ahmer* ekibi, operatör Dr.Binbaşı **Kerim Sebati** (Gürgün) **Bey** (Daha sonra Tıbbiye'de Cemil Topuzlu Hoca'nın ardından Hariciye Hocası olacaktır) başkanlığında altı doktor, bir eczacı, on beş hastabakıcı ve bir muhasebeciden oluşuyordu. Ekip Marsilya üzerinden Trablusgarp'taki Aziziye kasabasında çalışmak üzere yola çıkmıştı. Kafile Marsilya'dayken, Dr.**Kerim Sebati Bey** Paris'e geçmiş ve o sırada Paris'te bulunan *Hilal-i Ahmer* ikinci başkanı Dr.**Besim Ömer Paşa**, Dr.**Kazım İzzettin**, Dr. **Nihat Reşat** (Belger) ve Dr.**Akil Muhtar Bey**'in yardımıyla Fransız hükümetinden çadır, ilaç, sedye ve alet gibi eksikleri temin edip yaklaşık 200 koliyle Marsilya'daki arkadaşlarının yanına gitmişti. Yolculuğunu Tunus üzerinden Trablusgarp'taki İsfaks bölgesine 25 Kasım 1911'de ulaşarak tamamlamıştı. Burada sekiz yataklı on üç çadır kurmuştu. Ekip daha sonra Aziziye bölgesine vardı.³⁸⁻³⁹ Tıp tarihi hocası Sayın Prof.Dr.**Mebrure Değer** ve **Zuhal Özaydın**, Dr.**Kerim Sebati**'nin İstanbul'dan kafileyle değil de direkt olarak ekspresle Paris'e gittiğini, Fransız Kızılhaç'ından iki ambulans alarak Marsilya'ya ulaştığını ve kafilenin diğer elemanlarıyla buluştuğunu belirtir.⁴⁰⁻⁴¹ Bu kafilede, Dr.**Kerim Sebati**'nin yardımcılığını Dr.**İsmail Saip** (Giray) yapmıştı.⁴² Aziziye'de bu sırada askeri birliklerde görev yapan altı askeri doktor ve Paris'te eğitim gördüğü halde gönüllü olarak Aziziye'ye giden beş doktor daha vardı. Bu gönüllü doktorlardan Dr.Yüzbaşı **Şerif** (Bazı yayınlarda Eşref olarak geçer) 6 ay sonra tifodan ölmüştü. Dr.**Kerim Sebati**, Aziziye'de *Hilal-i Ahmer*'in açtığı 160 yataklı hastanenin başhekimliğini yürütüyordu, Dr. **Lütfü**, Dr.**İsmail**, Dr.**Abdüsselam**, Dr.**İsmail Saip** (Giray) **Bey** ve eczacı **Suphi Bey** de yardımcıları olarak çalışıyordu. Savaşın ilerleyen dönemlerinde personel, araç ve gereç yetersiz

olmaya başlayınca **Dr.Kerim Sebati Bey** (1870-1942) bölgeye ikinci bir *Hilal-i Ahmer* ekibinin gelmesini istemişti.⁴³

İkinci *Hilal-i Ahmer* ekibi Operatör **Dr.Emin Bey**'in (Se-yitoğlu) başkanlığında yirmi dokuz kişilik bir heyetle 1911 yılının Aralık ayında yola çıktı. Bu kafiyele **Atatürk**'le daha sonra çok yakın arkadaşlıklar kuran Operatör **Dr.Rasim Ferit** (Talay) ve operatör **Dr.Sadettin Vedat** (Koçak) da bulunuyordu. Bu kafiye de önce Marsilya'ya uğrayıp araç gereçler alarak 4 (bazı yayınlarda 17 olarak geçer) Ocak 1912'de Fransız Tevaş kumpanyasının *Manuba* adlı gemisiyle Tunus'a doğru yola çıktı. Ancak heyet, ertesi gün yolda İtalyan harp gemileri tarafından tutuklanarak Cagliari'ye götürüldü ve burada gerçekten doktor olup olmadıklarını anlayabilmek için tıp sınavından geçirildi. İtalyanlar bu gemidekilerin doktor değil de harbe giden subaylar olduğuna inanıyordu. Doktorlar bu sınavı kazanarak (!) İtalyanları ikna ettiler ve tekrar Marsilya'ya döndüler.³⁹⁻⁴⁴ Daha sonra Tunus yoluyla Aziziye'ye gelen heyet orada Garyan Hastanesi'ni kurdu. **Dr. Kerim Sebati Bey**, İstanbul'a dönmüştü ve bu nedenle *Hilal-i Ahmer* tarafından Giryan 'da (bazı yayınlarda Garyan) açılan hastanenin başhekimliğini Operatör **Dr. Emin Bey** yürütmeye başlamıştı. Operatör **Dr.Ertuğrul Baydur**, **Dr.Lütfü**, **Dr. Aziz**, **Dr.Sadettin Beşir**, **Dr.Abdüsselam**, Eczacı **Nazif** ve Eczacı **Suphi** hastanede görev yapmaya devam etmişti. Bu sırada Garyan bölgesinde tifo salgını ortaya çıkmış; Osmanlı, İngiliz ve Alman sağlık kuruluşları tifoya karşı birlikte mücadele etmişlerdi.⁴⁵

Bu sırada *Homs*'da (bazı yayınlarda Humus) 50 yataklı hastane açmak için **Dr.Rasim Ferit** (Talay) başkanlığında **Dr. Beşir Fuat Bey**, Eczacı **Yunus Bey** ve beş hastabakıcıdan oluşan bir ekip bölgeye doğru yola çıktı. Bu doktorlar, *Homs*'da 25 Ocak 1912 tarihinde Rüştüye Mektebi'nin (bazı yayınlarda Reşadiye Okulu) binasında çalışmaya başlamıştı. 13 Haziran 1912'de dört yüz yaralı birden gelince büyük bir evi ve iki kahvehaneyi hastaneye dönüştürerek yaralıları tedavi etmişlerdi.⁴⁶

Opr.Dr.Emin Erkul Seyitoğlu, (sonradan TBMM'de milletvekili olmuştu), 21 Ocak 1911'de Derne'de bir ovanın yamacında çadırli bir seyyar hastane kurmuş ve bu hastane-
de altmışını geçmiş olmasına rağmen Deniz Kuvvetleri'nden emekli albay Dr.Tahir Bey başta olmak üzere operatör Ha-
san, Dr.Bafralı Cevdet, Dr.Nurettin, Operatör Dr.Sadettin Vedat (Koçer) ve eczacı Selanikli Lutfi Bey canla başla çalış-
mıştı.⁴⁷ Operatör Dr.Sadettin Vedat Koçer, daha sonra, İstan-
bul işgal edildiğinde Kadıköy'de hekimleri bir araya getir-
mek amacıyla "*Kadıköy Teaviin Cemiyeti*"ni kurmuş ve *Kadır-
ga Mülkiye-i Tıbbiyesi*'nde (Sivil Tıbbiye) hariciye kliniği pro-
fesörü olmuştur.⁴⁸

Trablusgarp Savaşı'na katılan üçüncü *Hilal-i Ahmer* eki-
bi, Dr.Arif Bey başkanlığında Bingazi'ye gitmek üzere 17 Ka-
sım 1911'de (Bazı kaynaklarda 30 Kasım olarak geçer) İstan-
bul'dan İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Bu kafiye katılan
Dr.Nihat Sezai (Güran) ve Dr.Fikret (Onuralp) tıp fakülte-
sinden henüz mezun olmuşlardı. Bir gün Tıbbiye mektebin-
de otuz kadar öğrenci birlikte öğle yemeği yerken Tıbbiye
Müdürü gelir ve "*Çocuklar, yarın Trablusgarp'a bir Hilal-i Ah-
mer heyeti gidiyor. Heyet kadrosundan iki asistan istifa etmiş, on-
ların yerine gitmek isteyen var mı?*" diye sorar.

O anda Dr.Nihat Sezai ve Dr.Fikret gitmeye karar ve-
rirler ve Tıbbiye Müdürü'nün verdiği kâğıtla *Hilal-i Ahmer*
merkezine giderek orada Dr.Mehmet Ali Beybaba'yla görüş-
ürler. Dr.Mehmet Ali Beybaba onlara "*Onar altın aylığınız
var. Yarın Galata rıhtımından kalkacak Romanya vapurunda hazır
bulununuz!*" der.

Ertesi gün öğleden sonra Dr.Fikret ve Dr.Nihat Sezai
Galata Rıhtımı'na giderler ve *Hilal-i Ahmer* Reisi Dr.Arif
Bey'le tanışrlar. Dr.Arif Bey'i uğurlayanlar arasında damadı
gazeteci-yazar Aka Gündüz Bey de vardır.⁴⁹ Yaşlı başlı *Hilal-
i Ahmer* kafilesinin en genç doktorları onlar olmuştu.

Heyette, Reis Dr.Arif Bey'den başka Dr.Operatör Lüt-
fullah İsmail, Dr.Kolağası Abdülgani, Dr.Kolağası İsmail
Nasır, Dr.Yüzbaşı Hasan Hüsnü, Dr.Aziz, Dr.İhsan, Eczacı
Nesib Bey ve iki hastabakıcı vardı.⁵⁰ Bu heyet bir Kızılay

heyeti gibi değil, bir seyyah gibi yolculuk ediyordu, yanlarında hiçbir alet ve eşya yoktu. Vapur nihayet İskenderiye'ye vardığında ekip otele yerleşti. Otelde Dr.**Nihat Sezai**'nin bir ziyaretçisi vardı, bu genç **Süreyya** (Yiğit) **Bey**'di. O da kaymakamlığı bırakıp Trablusgarp'taki cepheye koşanlar arasındaydı.

Heyet daha sonra Kahire'ye vardı ve orada onlara Mısır *Hilal-i Ahmer* üyesi Dr.**Nazım Bey** '**Şakir**' ve **Ali Rıza Bey** '**Şakir**' yardım etti. Dr.**Nihat Sezai** ameliyat malzemeleri, Dr. **Fikret** erzak ve yiyecek heyet reisi Dr.**Arif** ilaç temini ve Dr. **Aziz Bey** de kervan tertibi için koşturdu. Heyete aşçı, yiyecek tedarikçisi de katılınca ekibin sayısı 15'i buldu. O sırada Kahire'de bulunan *Hilal-i Ahmer* üyelerinden **Esat Paşa**'nın da yardımı ve aracılığıyla bu ekip için 312 deve ve 4 beygirden oluşan büyük bir kafilе kuruldu.

Kafilе 3 Ocak 1912 günü trenle Kahire'den ayrıldı ve tren hattının son durağı olan Ebulhacac istasyonunda inerek o geceyi çadırlarda geçirdiler. Ertesi gün develere eşyaları yükleyip şose bir yolda yolculuğa devam ettiler. Hepsinin üzerinde ihram, başlarında ise mavi püsküllü yuvarlak kırmızı fes vardı; sakalları uzamış vaziyette yollarına devam ettiler. Bu sırada **Hidiv Abbas Hilmi Paşa** geldi ve onlara yolculuklarının iyi geçmesini diledi. Bu şose yolda altı gün ilerledikten sonra oldukça soğuk bir bölge olan Mersa Matruh'a vardılar. Mersa Matruh'a gelen heyete Osmanlı Bankası on bin altın teslim etti. Kara yolculuğunun on beşinci gününde 17 Ocak 1912'de Defne'ye varan kafilе, burada mülazım (teğmen) **Fazıl**, hukuk öğrencisi gönüllü **Nazım Bey** ve Bahriye zabiti **Yusuf Beylerle** karşılaştı. Dr.**İhsan Bey**, buradaki yaralılara bakmak için Defne'de kalıp on yataklı bir şube açtı. Ancak diğerleri Tobruk'a doğru yola devam etti. Tobruk'ta **Ethem Paşa**'yla görüşen kafileye gönüllü olarak gelen üç Alman subayı daha katıldı ve savaş alanına 1912 Şubat'ında varıldı. Bu ekip El Hudarede'de bir hastane açtı. Bu heyete Dr. **Arif Bey** başkanlık ediyor ve heyette ayrıca Dr.**Nihat Sezai**, Dr.**Aziz**, Dr.**Fikret Tahir** (Onuralp) ve eczacı **Nesib Bey** bulunuyordu. Dört ay görev yapan bu heyet, hastaneyi orduya

devrederek geri döndü. Ancak Dr.**Fikret Tahir** henüz savaşın devam ettiğini belirterek orada kalmak istedi. 6 Temmuz 1912'de *Hilal-i Ahmer* Bingazi temsilciliğine atandı ve savaş bitinceye kadar Tobruk Hastanesi'ni yönetti.⁵¹ Dr.**Nihat Sezai Bey** ise, Kumandan **Ethem Paşa** hasta olunca onunla birlikte Trablusgarp'tan ayrıldı ve gemiyle Mısır'a geçti.⁴⁹

Dr.**Nihat Sezai**, Balkan Savaşı'nda 32. Fırka (Tümen) hariciye uzmanı olarak çalışırken Türklere yapılan zulümlere dayanamayarak hekimliği bıraktı ve elinde silah bizzat cepheye çarpışmaya gitti. Dr.**Nihat** daha sonra Teşkilat-ı Mahsus'a girerek Irak'a savaşmaya gitti. İstanbul işgal edildiğinde de askerlikten ayrılarak Trabzon *Hilal-i Ahmer* reisliği yaptı.⁴⁹

Dr.**Adnan Adıvar**, *Hilal-i Ahmer*'in açtığı hastaneleri denetlemekle görevlendirildi ve Trablusgarp'a gelerek denetlemelerde bulundu.⁵²

Operatör Dr.**Muhittin Bey** başkanlığındaki başka bir kafileyse Dedeagaç'tan kalkan Hidiv Posta vapuruyla önce İskenderiye'ye, oradan da Sellum yoluyla Tobruk'a ulaştı. Orada Dr.Sivaslı **Hüseyin Bey**'in (Operatör Dr.Hüseyin Hüsnü Bey, daha sonra Çanakkale Savaşı'nda Mustafa Kemal'le birlikte çalışacak ve onun arkadaşı olacaktır) açtığı seyyar hastanede misafir kaldıktan sonra Derne'de Karargâh yakınındaki vadide açılan Mısır *Hilal-i Ahmer*'inin çalıştırdığı hastanede görev yapmaya başladı.⁵³

Trablusgarp Savaşlarında görev yapan Binbaşı Dr.**Rıfkı Kamil Urga**, (1880-1966) ise erken terfiyle ödüllendirilmiş, daha sonra da İstiklal Savaşı'nda bulunmuştur. Dr.**Urga** yıllarca Afganistan'da çalışarak görevine devam etmiştir.⁵⁴

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞI'NA KATILAN TIBBİYELİLER

Dr. Bahattin Şakir Edirne Savunmasında

*İttihat ve Terakki'nin en önemli adamlarından biri olan Dr. Bahattin Şakir, Balkan Harbi'nde Edirne'de, Küçük Zabıt Mektebi'nde bulunan Kızılay tesisinin başkanlığını yapmıştı. Bulgarlar şehri kuşatınca 7 ay mahsur kaldı; 21 Ocak 1913'te şehir düşünce esir oldu ve hapse atıldı. Dr. Bahattin Şakir, 6 Mayıs 1913'te eşine Edirne Zindanı'ndan şöyle bir mektup yazdı: "Kırk günden fazladır zindandayım. Vücutum sıhhattedir. Çocuğa iyi bakman, bana olan muhabbetine bir delildir. Yavruma baba lakırdısından evvel 'vatan' lakırdısını öğret... İftihar et."*¹

Edirne düşünce bütün doktorlar esir alınmıştı. O sırada Merkez Hastanesi başhekimisi olan Dr. Rıfat Osman da esir edilenler arasındaydı. Bu doktorlardan sadece Bahattin Şakir savunmaya yardım ettiği gerekçesiyle hapse atılmış, diğer doktorlar ise esir askerlere bakmakla görevlendirilmişti. Esir subaylara sert ve küflü ekmek kırıntısı verilirken, erler aç bırakılmıştı. Açlık yüzünden her gün 20-30 asker ölmüştü. Hastanede yatmakta olan hasta veya yaralı askerlerin 70 kadarını Bulgar doktorlar taburcu etmiş ve bunlar yürüyüş sırasında yayılım ateşiyle şehit edilmişti. Edirne'de doğum uzmanı olarak çalışan Dr. Mehmet Kazım ise dört yüz kişilik bir Türk kafilesini büyük fedakârlık göstererek Bulgar zulmünden kurtarıp İstanbul'a getirmeyi başarmıştı.

Bahattin Şakir, Tıbbiye'den 1896 yılında tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştu. 1900 yılında Tıp Fakültesi'nde müderris muavini(doçent) olarak görev yaptı. Ziya Gökalp'la çok yakın arkadaş olduklarından çocuklarının adlarını Ziya Gökalp koymuştu.² Dr. Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki'nin en faal üyelerinden olduğu için önce Erzincan'a sürülmüş, oradan Mısır'a ve nihayet Paris'e gitmişti. Paris Tıp Fakültesi'nde Adli Tıp ihtisası yapan Dr. Bahattin Şakir, 1905 yılında Paris'te Dr. Nazım'la tanışmış ve arkadaşlıkları ölünceye kadar devam etmişti. Paris'te "Şurayı Ümmet" ve Fransızca Meşveret gazetesini çıkaran Dr. Bahattin Şakir'in o sıralarda Selanik'te bulunan Mustafa Kemal'le yazıştığı belirtil-

miştir. 17 Nisan 1922'de Almanya'da Ermeni kurşunlarıyla şehit olmuştur.³

Atatürk, Dr.Bahattin Şakir'in ölümünden sonra eşine ev vermiş ve çocuklarını okutmuştur.⁴ Ayrıca **Dr.Bahattin Şakir**'in eşine "*Erk*" soyadını vermiştir.⁵

Balkan Harbi'ne Katılan Tıbbiyeliler

Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan İstanbul'a dönerken Balkan Savaşı başlamış, Rumeli elimizden çıkmış, Bulgarlar Çatalca'ya kadar ilerlemişti. Balkan Savaşı sırasında sağlık hizmetlerinde büyük bir kargaşa yaşanmış ve yeteri kadar etkili bir sağlık hizmeti verilememişti. Bunun başlıca nedeni de sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelerin iyi organize edilememesiydi. Almanya'dan getirilen seyyar hastaneler yeterince kullanılmadan düşman eline geçmişti.

Balkan Savaşı'na bazı Tıbbiye öğrencileri gönüllü olarak katıldılar. Bu öğrencilerden biri olan **Dr.Ahmet Lebib** (Karan) **Yakup Cemil** çetesiyle birlikte Bulgarların arka cephesine sarkan çetelerin sıhhiye çavuşluğunu yapmıştı.⁶ *Balkan Harbi*'nde Birinci Ordu Baştabipliği'ne Muallim Sakızlı **Dr. Ali Çalımlı** (1856-1936) atanmış ve büyük hizmetler vermiştir.⁷

Balkan Savaşı'ndaki çekiliş ve çöküş sırasında Bulgar ordusundan daha öldürücü bir düşman vardı; kolera salgını. Çatalca'daki birliklerde 400 kadar asker koleradan ölmüş, hastalar Çekmece'nin ilerisindeki bir sahra hastanesinde toplanmaya başlamıştı. Muratlı Bölge Hastanesi Baştabibi **Dr. İhsan Bey** de koleraya yakalanarak ölmüştü. Bu sırada Hadımköy'deki bir hastanede **Dr.Fahri** (Mökay) bir laboratuvar kurarak kolera mücadelesine katılmıştı.⁸ 2 Kasım 1912'de 536, ertesi gün 952 asker koleradan ölmüş, 300 hasta alabilen Hadımköy Hastanesi'ne 4000 kişi sevk edildiğinden hastalar yerlere serilmişti. Susuzluktan ötürü birikinti sular içiliyordu; hastalık bu yüzden salgın halinde yayılmıştı.⁹ Bu sırada Hadımköy'de, gömülmemiş yüzlerce ölü vardı. Her iki askerden biri hastaydı. Sadece Çatalca hattında koleradan 40.000 kişi ölmüştü.¹⁰

Hastaların bir kısmı trenle İstanbul'a gittiğinden hastalığın İstanbul'a da yayılma tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bu nedenle hastaların Yeşilköy'de indirilmesine ve orada tedavi edilmesine karar verilmişti. Gülhane'nin bütün asistanları cepheye sevk edilmişti. Yeşilköy'de kurulan *Baraka Hastanesi* Başhekimisi bu sırada Dr.Binbaşı **Hulusi (Alataş) Bey**'di (daha sonra İstiklal Savaşı'nda cephede bulunmuştur). Bu hastanede asabiye asistanı Dr.Yzb.**Nazım Şakir**, Dr.**Abdülkadir Lüt-fi** (Noyan), Dr.Sivaslı **Azmi** ve Dr.Yzb.**Süleyman Mehmet Bey** görev yapıyorlardı. Askeri Tıbbiye I. ve II.sınıf öğrencileri sıhhiye onbaşısı, diğer sınıflarsa sıhhiye çavuşu rütbesiyle buraya yollanarak görevlendirilmişti. Burada görev yapan Tıbbiyelilerden birisi olan **Ekrem Şadi** (Kavur) (daha sonraları Gülhane'de Askeri Sıhhi Hizmetler profesörü ve tümgeneral olmuştur) anılarını 1973 yılında yazmıştır.¹¹ O zamanlar yüzbaşı olan Dr.**Abdülkadir** (Noyan Paşa) da anılarında o günlerle ilgili olarak *"Yeşilköy'de çadırılı hastane ve çadır kurulan tarla bir mahşer halini almıştı. Çatalca hattından nakledilen hastaların bir kısmı ölü olarak geliyordu. Ölenler boş tarlalara kazdırılan derin hendeklere elbiseleriyle gömülüydü"* demiştir.¹²

Trenle gelen asker hastalar, Sarayburnu Parkı'nda açık havada kalmaya başlamışlardı. Bunların sayısı bir ara 4000'i bulmuştu. Bu hastalar Sarayburnu Parkı'ndan çeşitli hastanelere ve orada yer kalmayınca da camilere yerleştirilmeye başlandı. Felaket o kadar büyümüşü ki, Sirkeci Garı ilan tahtasına *"Allah'ını seven doktor Hadımköyü'ne gitsin"* diye bir genelge yazılmıştı.

Ancak idarenin yetersizliği nedeniyle doktorlar gerekli yerlere gidememiş, çalışan doktorlar da tıraş olmaya vakit bulamadığından bir karış sakalla dolaşmaya başlamıştı.⁹

İşte bu sırada Bolayır'da kurulan Kolordu'da, **Fahri Paşa** komutan, **Fethi** (Okyar) Kurmay Başkanı, **Mustafa Kemal Harekât Şube Müdürü** ve Gülhane Dahiliye muallimi, Dr. Yarbay **Neşet Osman Usman**, (1875-1949) **Bey** de Kolordu Başhekimisi olarak çalışıyordu. Tarih 25 Kasım 1912'yi gösteriyordu. Dr.**Tevfik Rüştü** bu sırada *İstanbul Meclisi Umuru Tıbbiyei Mülkiye ve Sıhhiyei Umumiye* üyesi olarak görev yap-

maktaydı. **Mustafa Kemal**'le İstanbul'da buluşan Dr. **Tevfik Rüştü** ona yakın olmak için Çanakkale'de kurulacak olan 230 yataklı Kızılay Hastanesi'nin başhekimliğine, Dr. **Rasim Fehri** (Talay) **Bey** ise 120 yataklı Gelibolu *Hilal-i Ahmer* hastanesi baştabipliğine atandı. Bu hastaneler Balkan Savaşı sırasında birliklerde eksik olan sağlık malzemelerini temin edecekler ve hızlı bir şekilde hastalara müdahale edeceklerdi.¹³ Bu sırada **İsmail Besim Paşa** Ordu Sağlık Başkanı, **Niyazi İsmet Bey** (sonradan Gülhane'de göz profesörü olmuştur) Üçüncü Kolordu Menzil Hastanesi Baştabibi, Dr. **Abdüsselam Paşa** (sonradan Malta sürgünü olmuştur) Sıhhiye Müfettişi ve Dr. **İbrahim Tali Bey** Kolordu Baştabibi'ydi. Bu doktorlar askeri tabiplerin ve sıhhiye erlerinin yetiştirilmesi ve ordunun sağlık teşkilatının kuvvetlenmesi için çalışıyorlardı.¹⁴

Dr. **Tevfik Rüştü**'nün Çanakkale *Hilal-i Ahmer* Hastanesi Baştabibi olmasıyla birlikte Dr. **Fethi Okyar** ve **Mustafa Kemal**'le sıkı bir temas içine girdi. Ancak 23 Ocak 1913 günü Binbaşı **Enver Bey** başkanlığındaki 40 kişilik İttihat ve Terakki ileri geleni Babiâli'yi bastı ve **Yakup Cemil Nazmi Paşa**'yı öldürerek iktidarı ele geçirdi.¹⁵

Çatalca'ya kadar gelmiş olan Bulgarlara karşı bu sırada bir taarruz yapılmak istenmiş, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. **Fethi Bey**'le **Enver** arasında yaşanan anlaşmazlık yüzünden **Fethi Bey** önce İstanbul'daki İttihat ve Terakki Genel Sekreterliği'ne atandı; fakat bu kez **Talat Paşa**'yla arasında uyumsuzluk oluşunca Sofya Elçisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Bolayır'da bulunan **Mustafa Kemal**, 22 Temmuz 1913'te atlı tugayıyla Edirne'ye girdi ve büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu sırada Alman Ordusu'nun Osmanlı Ordusu'nu ıslah etmesi istenmiş, hatta ordunun yönetimi Alman generalerin inisiyatifine teslim edilmişti. Bu duruma karşı çıkan **Mustafa Kemal** de Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla anlaşma yaptığı 27 Ekim 1913'te Sofya askeri ateşeliğine atandı. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin fikirleri nedeniyle anlaşamadıkları **Fethi** ve **Mustafa Kemal**'i Sofya'ya göndererek onlardan kurtulmak istediği açıktı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

**ATATÜRK'ÜN SOFYA GÖREVİ SIRASINDA
TANIŞTIĞI TIBBİYELİLER VE SARIKAMIŞ
CEPHESİ**

Sofya Askeri Ateşesi Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Sofya'da askeri ataşe olarak çalışmaya başlamıştı; ancak ordudaki aktif görevinden uzaklaşmak canını sıkıyordu. Ataşelik görevi sırasında Madam **Hilda** isminde bir bayanın pansiyonunda kalırken ondan Almanca dersi alarak yabancı dilini geliştirmeye çalıştı. Ayrıca arkadaşısı **Mehmet Nuri Conker**'in yazdığı "*Zabit ve Kumandan*" adlı kitabını okuyarak bazı eklemeler yaptı ve "*Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*" adlı yapıt ortaya çıktı. Ancak bu kitabı Sofya'da bastırma imkânı bulamadı.

3 Ocak 1914'te ise **Enver**, yarbay iken iki rütbe ilerleyerek tuğgeneral ve harbiye nazırı oldu. **Mustafa Kemal**, arkadaşısı Dr.**Tevfik Rüştü**'ye o sırada yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "*Enver enerjiktir ve bir şeyler yapmak isteyecektir; ancak hesapsızdır. Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne İsmail Hakkı'yı (padişahın damadı) getirmeyi düşünmektedir. O da bir şey yapamaz. Ben o makama gelirsem iyi işler görebiliriz.*"

Dr.**Tevfik Rüştü**, bu mektubu bacanağı ve İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Dr.**Nazım**'a gösterdiği gibi, **Talat Paşa**'ya da gösterdi. Dr.**Nazım** ve **Talat Paşa** bu işe sıcak bakarken **Enver Paşa** istemedi. **Enver Paşa**, **Mustafa Kemal**'den çekiniyor ve onu orduda aktif görevlere getirmek istemiyordu. Bu nedenle **Enver Paşa**, **Mustafa Kemal**'e ek görev olarak 11 Ocak 1914'te Bükreş ve Çetine askeri ataşeliklerini de verdi. Mart 1914'te **Mustafa Kemal** yarbay oldu.

Mustafa Kemal, Sofya askeri ataşeliği sırasında Bulgar Genelkurmay Başkanı **Fıçev**'den çok önemli bir gerçeği öğrendi. Bulgar generali Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Alman subaylarının kendisine bilgi verdiklerini şöyle anlatmıştı. "*Ben Osmanlı Genelkurmayı'nın planlarını ve bütün stratejik yığınak hesaplarını tümüyle öğrenmiştim. Bunların hepsi saklıdır. Bana bu bilgileri Alman subayları vermiştir. Özellikle Golç Paşa'dan çok yararlandık.*"

Bu gerçek yabancı subayların Genelkurmay'da tam yetkili kılınmasının sakıncalarını bir kez daha ortaya koymuştu ve **Mustafa Kemal**'in Alman generallerin orduda yetkili kılınmasına olan itirazlarındaki haklılığı kanıtlanmıştı. **Mus-**

tafa Kemal, bu nedenle Alman askeri heyetine tanınan yetkililere şiddetle karşı çıkmaya devam etti; ancak **Enver Paşa** bunları pek de dikkate almadan Alman generallerle ortaklaşa hareket etmeye devam ederek ülkeyi ve orduyu sıkıntılı durumlara soktu.¹

Mustafa Kemal'in Dr.Ethem Ruhi (Balkan) İle Karşılaşması

Mustafa Kemal, Sofya'dayken Bulgaristan'da Türkçe olarak yayınlanan gazeteleri kontrol altına almaya çalıştı. Bu gazetelerden "*Türk Sadası*"nı Sofya'da **Ahmet Fazıl Bey**, "*Balkan Gazetesi*"ni ise Filibe'de **Dr.Ethem Ruhi (Balkan) Bey** çıkarıyordu.

Dr.Ethem Ruhi Bey İstanbul'da büyümüştü. Demirkapı'da bulunan Askeri Tıbbiye'ye başladığında İttihat ve Terakki'yi kuran Tıbbiyeli **İbrahim Temo**'yla tanışarak bu gizli cemiyete girmişti. Okulda ona "*Küçük Ethem*" diyorlardı ve hep bu isimle anılır olmuştü. Daha sonra **Abdülhamit** tarafından tutuklanarak Şeref Vapuru'yla Trablusgarp'a sürülen **Ethem Ruhi**, oradaki hapisshaneden kaçıp Mısır'a gitmiş ve gazete çıkarmıştı. Daha sonra bir Mısır pasaportu çıkartarak önce Paris'e gitti ve Jön Türkler'e katıldıktan sonra Viyana-Belgrad yoluyla Bulgaristan'a geçip Rusçuk'a yerleşti. Buradaki faaliyetlerinden sonra tekrar Mısır'a dönüp orada Osmanlı gazetesinin yayınlanmasını sağladı. Rusçuk'tayken padişaha suikast yapmak üzere İstanbul'a gönderdikleri, Balpınar'da öğretmenlik yapan Tıbbiyeli Keçi **Arif** isimli arkadaşının başarısız olduğunu öğrenen **Ethem Nuri** istibdata karşı koymak için Mısır'dan tekrar yola çıktı ve Bulgaristan'ın Filibe şehrine yerleşti. Önce burada "*Rumeli*" isminde bir gazete çıkardı. Padişaha karşı olan eylemleri **Abdülhamit**'in hafiye-leri tarafından öğrenilince gıyabında ömür boyu sürgüne mahkûm edildi. Artık İstanbul'a dönmesi mümkün olmadığından uyruğunu değiştirip Bulgar vatandaşı oldu. Kurduğu "*Rumeli*", "*Ağabey*" ve "*Osmanlı*" gazetelerindeki yazılarıyla Padişah **Abdülhamit** ve devrin ileri gelenlerine saldırdı. **Abdülhamit**, bunun üzerine hafiyelerine onu bir çuval içinde

yakalayıp getirmeleri emrini verdi. **Ethem Ruhi**, bunu önceden öğrenip dikkatli olduysa da birçok defa suikasttan sonra anda kurtuldu. Meşrutiyet ilan edilince **Ethem Ruhi** İstanbul'a döndü; ancak hükümet ondan Filibe'de Türkler lehine çalışmasını isteyince Filibe'ye geri döndü. Dr.**Ethem Ruhi** artık "*Rumeli*" gazetesini haftada bir, "*Balkan*" gazetesini ise günlük olarak çıkarmaya başlamıştı.²

Dr.**Ethem Ruhi**, Filibe'de çıkardığı *Balkan Gazetesi*'nde Türk azınlığın haklarını korumak için sert makaleler yazıyordu. **Mustafa Kemal**, onunla konuşup prensip birliğine varmıştı. Ancak, Dr.**Ethem Ruhi Bey**, bazen **Mustafa Kemal**'in direktifleri dışında da yazılar yazıyordu. Aslında aydın bir insan olmasına rağmen **Mustafa Kemal** ve **Fethi Bey**'in Sofya'da şapka giymelerini de gazetesinde eleştirmişti. Bu nedenle **Mustafa Kemal** ile **Fethi Bey** birlikte Filibe'ye gitmişler ve **Ethem Ruhi Bey**'e ağzının payını vermişlerdi.³⁻⁴

Dr.**Ethem Ruhi**, 1914 yılında Bulgaristan'da yapılan seçimlerde **Radoslov**'un Liberal Partisi'nden Gümölcine milletvekili adayı oldu ve 17 Türk'le birlikte Bulgar Meclisi'ne girdi.⁵

Bulgar komitacıları **Mustafa Kemal**'in Sofya'da bulunduğu sırada onu öldürme planı yapmışlardı. **Mustafa Kemal**'in Bulgar dostu **Dimo Açkof** bunu öğrenmiş ve elçiliğe giderek onu haberdar etmiştir. **Mustafa Kemal** durumu İstanbul'daki İttihat ve Terakki Merkezi'ne bildirdikten sonra, bir gün, Filibe'de *Balkan Gazetesi*'ni çıkaran Dr.**Ethem Ruhi**'nin yanına İstanbul'dan İttihat ve Terakki'nin ünlü fedaisi Bulgar **Sadık** uğradı. Dr.**Ethem Ruhi**, Bulgar **Sadık**'a **Mustafa Kemal**'i öldürmek isteyen komitacılar hakkında bilgi verdikten 15 gün sonra Bulgar **Sadık** tekrar Dr.**Ethem Ruhi**'ye uğrayarak "*Benim işim tamam. Artık dönüyorum, hakkını helal et*" dedi.

Dr.**Ethem Ruhi** biraz açıklama isteyince "*Kokusu nasıl olsa çıkar, öğrenirsin*" diyerek İstanbul'a doğru yola çıktı. Üç gün sonra gazeteler cinayeti yazarken Bulgar **Sadık** çoktan sınırı aşmış, İstanbul'a gelmişti. Bu şekilde **Mustafa Kemal** bir suikasttan kurtulmuştu.⁶

Dr.**Ethem Ruhi** (Balkan) Bulgaristan'da mebus seçilmiş ve *Türk Mektepleri Umum Müfettişliği* yapmıştı. Bulgaristan'da defalarca hapse girdi ve ölüm tehlikeleri atlattı. 1920'de Türkiye'ye kaçarak İstanbul'da yaşamaya başladı. Sarıyer'de öldüğünde cenazesi parasızlıktan dolayı Belediye tarafından defnedildi.⁷

Mustafa Kemal'in Arkadaşı Dr.Fikret'i İzmir'de Ziyareti

Sofya'da kaldığı sırada iyice sıkılan **Mustafa Kemal** Trablusgarp'ta Derne Cephesi'nde hiç yanından ayrılmayan can dostu Dr.**Fikret**'i ziyaret etmek istedi. Onunla birkaç kez mektuplaşmışlardı. Önce elçiliğe gitti. Durumu **Ali Fethi**'ye anlatacaktı; ancak onu bulamayınca şöyle bir not yazdı: "*Fethiciğim, seni bugün bulamadım. Biraz sıkıldım, belim de çok ağrıdı. Birkaç günlüğüne Varna'ya gidiyorum. Biraz dinleneceğim. Beni merak etme, gözlerinden öperim. Kemal.*"

Mustafa Kemal, ilk otobüsle Varna'ya gitti ve oradan vapura binerek İzmir'e doğru yola çıktı. Dr.**Fikret** o sırada İzmir Memleket Hastanesi'nde çalışıyordu. **Mustafa Kemal**, İzmir'e varınca doğru hastaneye gitti ve Dr.**Fikret**'i buldu. İkisi de **Namık Kemal** ve **Tevfik Fikret** hayranıydı, ayrıca a-laturkayı ve halk türkülerini seviyorlardı.

Dr.**Fikret** seçkin bir ailenin çocuğuydu. Annesi tarafından soyu **Şeyh Edebalı**'ye dayanıyordu. Dedesi Kayseri Kumandanı **Şerif Paşa**'ydı. Tıbbiye'deyken hürriyetçi fikirleri yüzünden tutuklanmış ve işkence görmüştü. Tıbbiye'yi bitirdikten sonra *İttihat ve Terakki*'ye girmiş, daha sonra da **Mustafa Kemal** gibi gönüllü olarak Trablusgarp'a gitmişti.

Mustafa Kemal ve Dr.**Fikret** üç gün boyunca ülke sorunlarını görüşüp gezdiler. **Mustafa Kemal** izinsiz geldiği halde dönmeyi pek istemiyordu. Dördüncü gün kahvaltı yaparken dönme konusunu Dr.**Fikret** açmıştı. "*Sofya'ya ne zaman döneceksin Kemal?*"

Mustafa Kemal, "*Döneceğim zamanı bilirim,*" demişti. Ancak dönmeye hiç niyeti yoktu. Dr.**Fikret** arkadaşının başının belaya girmesini istemiyordu. Bu nedenle bir bilet alarak Haziran ortalarında onu zorla Sofya'ya gönderdi.

Dr.Fikret, Ankara'da Meclis kurulurken **Mustafa Kemal**'in yanına ilk gelenlerden oldu. Önce Kozan'dan, sonra Ertuğrul ve Bilecik'ten milletvekili oldu. 1925 yılına kadar da **Atatürk**'ün sofrasını paylaşanlardan biri olmuştu.⁸

Atatürk'ün Sofya'da Yazdığı Kitap: "Zabit ve Kumandan İle Hasbıhal"

Mustafa Kemal, daha sonraki yıllarda söyleyeceği "*Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir,*" sözünün güzel bir işaretini 1914 yılında Sofya'dayken yazdığı "*Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal*" isimli kitabında da şu şekilde vermişti: "*Şüpheli yok ki, bizim milletimizin seciyesi de bütün seciyeler gibi tealiye, matlup şekle tahavvüle müstaittir. Fakat binefsihi olmak şartıyla! Eğer bizim seciyemize, hariçten bizim seciyemizden başka seciyelerdeki müessirler tarafından bir şekil verilmek istenirse, bundan sabit ve muayyen hiçbir şekil, hiçbir netice hasıl olamaz!*"⁹ **Mustafa Kemal**'in çocukluk arkadaşı olan **Fuat Bey**, Trablusgarp dönüşü evlenir ve o tarihte Sofya elçiliğimizde ataşemiliter olarak çalışan **Mustafa Kemal**'i düğüne davet eder. **Mustafa Kemal**, arkadaşı **Fuat**'a oldukça duygulu bir tebrik mektubu yazar. Bu mektubun özelliği içeriğinden anlaşılacağı üzere **Mustafa Kemal**'in daha o yıllarda ne kadar çok kitap okuduğunu, onun bilgi birikimini ve edebiyata olan ilgisini göstermesidir. Mektup şöyledir: "*Aziz Kardeşim Fuat, Müjdeli haberini beşaretle telakki ettim. Mes'ut ve bahtiyar olmanı bütün mevcudiyetimle temenni ederim. Sen bu neticeye layıksın. Bana da aynı yolu tavsiye ediyorsun, Evet... Benim ismim Kemal; ama ben izdivaç bahsinde kendimde bu vasfı ne yazık ki henüz göremiyorum. Şimdilik Sofya'dayım. Kısmet buradan hangi diyarın yolunu gösterir, bilemiyorum. Bir Fransız şairi Jean Richepin, hayatı şöyle anlatıyor: 'Biraz ümid, biraz heyecan biraz güzel günler hasreti ve bunlara kavuşma hazzı içinde ebedi süikût...' Bir başka Fransız şairi Baudelaire de şöyle tarif ediyor hayatı: 'Biraz tecessüs, biraz direniş, sonra ebedi çile...' Ben de inanıyorum ki insanlar akıl ve iradelerini kullanırlarsa yaşamayı ümid ve güzel günler olarak mısralaştıran Richepin'in temennisine mazhar olurlar. Sende bu meziyetlerin tamamiyetine kalben kaniim. Valide ile hemşire bu habere çok*

sevinmişlerdi. Onlar bana vekâlet ederler. Sefirimiz Fethi (Okyar) Bey de tebriklerini bildirmemi hassaten söyledi. Müstakbel yengemize de hürmetler eder hasret ve muhabbetle gözlerinden öperim kardeşim.”¹⁰

Sofya'dan Dr.Tevfik Rüştü'ye Gönderilen Mektup

3 Ağustos 1914'te Almanya, Fransa'ya savaş ilan eder ve 27 Ağustos'ta Alman Orduları Paris üzerine yürür. Herkes Almanların zafer kazanacağını sanırken 5-10 Eylül'de *Marn Savaşı*'nda Almanlar yenilir. Bu sırada Osmanlı Devleti'ni yönetenler hemen savaşa girmeyi ve Almanya'nın yanında yer almayı düşünürler. İstanbul Meclisi Mebusan Başkanı **Halil** (Menteşe) Bey Bulgarların Osmanlı Devleti'yle birlikte savaşa (Birinci Dünya Savaşı) katılmalarını sağlamak için Sofya'ya gelir. **Mustafa Kemal**, Birinci Dünya Savaşı'na katılmamız konusundaki görüşlerini işte bu sırada, daha *Marn Savaşı*'nda Almanlar ilk yenilgiyi almadan önce, Ağustos 1914'te, 17 küçük yaprak üzerine yazdığı bir mektupla, arkadaşı Dr.**Tevfik Rüştü**'ye gönderir. Bu mektupta **Mustafa Kemal** özetle şöyle der: *“Bu savaş çok uzun sürecektir, ona girmekte geç kalınmaz, bundan korkup acele etmeyelim. Fransızlar durumu düzeltebilirler, eğer bu mektubu aldığında Almanlar Paris'e girmiş olurlarsa arkadaşlar beni yine kötümserlikle suçlarlar, ancak aldırış etmem.”*

Dr.**Tevfik Rüştü**, bu mektubu bacanağı Dr.**Nazım**'a gösterir, **Talat** ve *İttihat ve Terakki* diğer genel merkez üyeleri de **Mustafa Kemal**'e hak verirler. Ancak atılan yanlış adımlar yüzünden Osmanlı Devleti birkaç ay sonra, 29 Ekim 1914'te savaşa girer¹¹ ve **Mustafa Kemal** ileri sürdüğü görüşlerinde haklı çıkar.

Sarıkamış Savaşı'na Katılan Tıbbiyeliler

Enver Paşa, Sarıkamış Savaşı'nda Ruslarla savaşmak için 112 bin kişilik bir kuvvet kullanır ve bunların 86 bini Allahuekber dağlarında tek kurşun atmadan, soğuktan donarak şehit olur. Sarıkamış Savaşı sırasında Kurmay Başkanı

Feldman ile **Enver Paşa**'nın yaveri Binbaşı **Kazım** (Orbay) ayaklarındaki donmalar nedeniyle Dr.Yüzbaşı **Şükrü Hazım Tiner** eşliğinde Erzurum Hastanesi'ne nakledilir. Kaygılı ve şaşkın bir halde olan **Enver Paşa** daha Doğu'da iken Harbiye müsteşar vekili olan **İsmail Hakkı Paşa**'ya bir telgraf çekerek **Mustafa Kemal**'in tümen komutanı yapılmasını ister.¹²⁻¹³

Sarıkamış Savaşı'na katılarak büyük fedakârlıklar gösteren Kilisli Dr.**Derviş Mehmet Kuntman** cephedeki kahramanlıkları, felaketleri ve hastalıkları yazdığı anılarında o günleri çok güzel anlatmıştır. Dr.**Derviş Kuntman** bu anılarını 1965 yılında Harp Akademileri Komutanlığı'na götürür ve "*Silahlı Kuvvetler Dergisi*" nin 215. sayısının ekinde basılır.¹⁴⁻¹⁵ Bu anılar yakında Genelkurmay ATESE Başkanlığı tarafından kitap halinde tekrar basılacaktır.

Mareşal **Fevzi Çakmak**, Sarıkamış Harekâtı'ndaki sağlık hizmetlerini 1935 yılında Harp Akademileri'nde verdiği yedinci konferansta şöyle anlatır: "*Herkes sıhhiye teşkilatını ikinci derecede bir şey zannetmiştir. Sağlık meselesi tamamıyla ihmal edilmiştir. Doktor meselesi de böyleydi. Birçoğu hastalanıp ölmüş veya ayrılmış olduklarından 250-300 hastaya bir doktor düşüyordu. Bu hepimizin yüreğini sızlatan bir sonuç doğurmuştur. (...) Sarıkamış Muharebesi'nin gerek hazırlık gerek taarruz emirlerinde sağlık hazırlıkları hakkında maddelere veyahut bunlara ait sıhhiye emirlerine rastlanmıyor. Demek ki geri hizmete ait sıhhiye emrinin beraberce verilmediği, eldeki araçların işletilmediği görülüyor. Aralık ayında, 15.951 yaralı hastaneye gelmiş, bunlardan 3453'ü ölmüştür. Hasta askerin bir kısmı, yollarda ölüp kalmış, bazıları da yakın olan köylerine dağılmıştır. Üç gezici hastaneye 1243 hasta ve yaralı yatırılmıştı. İd, Tortum ve Köprüköy'de hastaneler dolmuştu. Hasankale'de 2600 yaralı ve hasta vardı. Hasankale civarındaki Hertev köyünde 1000 yaralı ve hasta olmasına rağmen başlarında bir doktor yoktu. Erzurum'da 300 hastaya bir doktor düşüyordu. Erzurum'da halka salgın hastalık geçmişti. Halktan her gün 30 kişi ölüyordu. Salgın Erzincan'a da ulaşmıştı. (...) Özetlersek sağlık işleri yolunda gitmemiştir. Aşılar zamanında uygulanmamış, bulaşık çevre, giysi, iase ve barınma bozukluğu hastalıkları doğurmuştur. Başta komutanlar olmak üzere sağlık heye-*

tinin, levazımın elbirliğiyle yapacağı görevler yapılmamıştı. Bu işler görülmezse bir ordu ne harp eder, ne de başarı kazanır.”¹⁶

Sarıkamuş Savaşı’nda Ruslara esir olan bazıları Dr.Şehidullah Fikri, Dr.İsmail Ali (Arsever)¹⁷ ve Dr.Rıfat Evsen’idir.¹⁸

Sarıkamuş Savaşı’rı “Sarıkamuş Dramı” isimli eserinde anlatan Sayın Alptekin Müderrisoğlu, Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki farkı şöyle anlatır: “Enver Paşa’nın cephelerde ülkenin kaynaklarını tüketmesi sonucu, Anadolu Kurtuluş Savaşı için her şeye sıfırdan başlamak zorunda kalacaktı. Enver Paşa, Sarıkamuş’ta 113 bin askeri hiç uğruna karlara gömdü. Oysa Mustafa Kemal bin bir güçlülle bulabildiği 129.041 askeriyle Ankara’nın 60-70 km yakınındaki Polatlı ve Haymana’ya dek gelen Yunanlıları durdurmaya çalışacak, bir tek erini, bir tek subayını kırdırmamak için didinecek, Sakarya boylarında kanlı dövüşü ustalıkla uzatarak Yunanlıları yıpratacak, geceli gündüzlü 22 gün süren uzun savaştan sonra 5713 şehit vererek Yunanlıları Eskişehir ve Afyon’a sürecekti. Mustafa Kemal ertesi yıl 207.942 askere yükselen ordusuyla 30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar zaferini kazandı.”¹⁹

ALTINCI BÖLÜM

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KATILAN
TIBBİYELİLER**

Tıbbiye Öğrencileri ve Dr.Tevfik Sağlam Kafkas Cephesi'nde

Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu içinde sağlık hizmetlerinin daha iyi yürütülebilmesi için Genelkurmay'ın Beşinci Şubesi, "*Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumisi*" adı altında toplanmış ve 24 Ekim 1913'te başına Müderris (Profesör) Dr. **Süleyman Numan Paşa** (1868-1925) tayin edilmişti.¹ **Süleyman Numan Paşa** bu görevini 1919 yılına kadar başarıyla sürdürmüş, Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir sağlık kadrosu kullanarak salgın hastalıklarla mücadele için aşı kampanyası başlatmıştı. Dr.**Refik Saydam** da 5 yıl **Süleyman Numan Paşa**'nın yardımcılığını yaparak deneyim kazanmış ve bu deneyimlerini ileride Cumhuriyet döneminde Sağlık Bakanı olunca uygulamıştır.²

Bu arada 1 Ağustos 1914 tarihinde çıkarılan 1097 sayılı kanunla 20-45 yaş arası sivil hekim, eczacı ve diş hekimleri de orduya alınmaya başlamıştı. Askeri hekimleri böyle bir savaşa hazırlamak için Gülhane'de konferanslar verilmiş, hekimler bilgilendirilmeye başlamıştı. O sırada Doğu'daki hastanelerde 76 hekim ve 20 eczacı vardı.³ Dr.**Albay İbrahim Tali** (Öngören), *Sarıkamuş Savaşı*'nın yapıldığı 22 Aralık 1914-9 Ocak 1915 tarihleri arasında 3.Ordu Sıhhiye Başkanlığı yapıyordu.⁴ Sarıkamuş Savaşı sırasında yeterli sağlık önlemleri alınmadığından Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında tifüs ve diğer salgın hastalıklar artmış, bu kez askerler soğuk yerine salgın hastalıklardan şehit olmaya başlamıştı. Sarıkamuş Harekâtı'ndan sonra yayılan şiddetli salgınlarda tifüslülerin yüzde 53'ü, tifoluların yüzde 52'si, dizanterililerin yüzde 37'si ölmüştür.⁵ 1914 yılının Ağustos ayında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle seferberlik ilan edildiğinde Tıp Fakültesi öğrencilerinin hemen hepsi silah altına alınmış; 1894 doğumlular Harbiye mektebinde, diğerleriye Bostancı'daki talimgâhta askeri eğitim yapmaya başlamışlardı. 1915 yılındaysa 1894 yılından daha önce doğanlar birliklere dağıtılırken, diğer sınıflar değişik birliklere gönderilmişti.⁶

İşte bu sırada **Reşit Galip**'le **Hüseyin Hulki** henüz Askeri Tıbbiye 4.sınıftayken Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Maltepe Askeri Hastanesi'ne tayin olmalarına rağmen buradaki görevi beğenmeyerek Kafkas Cephesi'ne gitmek istediler. Bu amaçla da Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumi-si Dr.**Süleyman Numan Paşa**'ya başvurdular. Dr.**Süleyman Numan Paşa** da genç Tıbbiyelileri **Enver Paşa**'ya çıkardı. **Enver Paşa**'ya çıkarken Tıbbiyeli öğrenciler arkalarında çantalar, kollarında çavuş işaretleriyle Harbiye Nezareti'ne geldiler. Tıbbiyeli **Reşit Galip**, **Enver Paşa**'nın huzurunda güzel bir konuşma yaptıktan sonra **Enver Paşa** onların Kafkas Cephesi'ne gitmelerine izin verdi ve ellerini sıkarak, "*Arzu ile istekle sarılan yaralar çabuk iyi olur, yolunuz açık olsun*" dedi. Tıbbiyeliler **Enver Paşa**'yı selamlayarak odadan çıktılar ve Mer-can Yokuşu'ndan büyük bir sevinçle indiler. Ertesi gün İstanbul'dan kalkan Akdeniz isimli vapura binen 8 Tıbbiyeli öğrenci Trabzon'a geldi.⁷

Bu Tıbbiyelilerden **Vefik Vassaf** (daha sonra Tıp Fakültesi'nde profesör olmuştur) ve diğer 3 arkadaşı Trabzon'dan Erzurum'a doğru yola çıktı ve o günün şartlarında 18 günde Erzurum'a vardı. İkisi Hasankale'ye (Pasinler) diğer ikisiyse Erzurum'a tayin edildi. Daha sonra Erzurum'a bir kafile daha Tıbbiyeli geldi.⁸⁻⁹ Bu yeni kafilede Tıbbiyeli **Suphi Neşet** (Beken) ve **Cevdet** (Akın) de vardı.¹⁰⁻¹¹

Taarruz başladığında felaketler de birbirini takip etmeye başlamıştı; öğrencilerin hepsi lekeli humma (tifüs) hastalığına yakalandı ve birçok Tıbbiyeli bu nedenle şehit oldu. O tarihte Tıbbiyeli **Vefik Vassaf** (Akan), Dr. **Yüzbaşı Nazım Şakir**'le Erzurum'da Süvari Kışlası'nda hastalara bakmaktaydı. Kışlada 3000 asker vardı ve lekeli humma hastalığından her gün 50-100 asker ölmeye başlamıştı. Yerler donmuş olduğundan mezar kazmak ve ölüleri gömmek zordu; zavallı askerlerin cesetleri tepeler oluşturmıştı.⁸ Tıbbiyeli **Vefik Vassaf** ise daha sonra bakteriyolog oldu ve İstiklal Savaşı'nda görev yaptıktan sonra Tıp Fakültesi'nde profesörlüğe kadar yükseldi.

Profesör **Nazım Şakir** anılarında bu olayı şöyle anlatır: *"Harbin başlamasıyla tifüs bir afet halini aldı. Yetişemiyorduk. O esnada mektepten çıkan 1914'lü genç doktorlar Erzurum'a geldi. Bunlar çok genç ve tecrübesiz olduğundan bizden evvel tifüse yakalandılar. İyi bakamıyorduk. Vasıta ve eleman kâfi değildi."*¹² Dr. **Yüzbaşı Nazım Şakir** daha önce Balkan Savaşı'na katılmış ve o sırada tifüs geçirmişti. Balkan Savaşı sonrasında Gülhane Tatbikat Mektebi'nde görevlendirilen Dr.**Nazım Şakir**, Ağustos ayının başında seferberlik ilan edilince 3.Ordu'ya atanmış ve Erzurum'da görevlendirilmişti. Bir ara, Amerikalıların Erzurum'da açtığı ve yöneticiliğini Dr.**Kreis**'in yaptığı hastanenin baştabipliğini de yapmıştı. Dr.**Nazım Şakir**, tifüse yakalanırsa ne yapılması gerektiğini Ermeni asıllı emir eri **Kegam**'a öğretmişti. Dr.**Nazım Şakir** tifüse yakalanmış ve komaya girmişti. Emir eri **Kegam**, bir hafta komada kalan Dr.**Nazım Şakir**'in komadan çıkmasını sağlamış ve nekahethaneye yatırmıştı. Yanındaki yatakta ise yine tifüs hastalığına yakalanmış; ancak komadan çıkamamış olan Dr. Üsteğmen **Fehmi Bey** yatıyordu. Dr.**Nazım** iyileşip hastanesine döndüğünde ise tanıdık hiçbir doktor kalmadığını ve çoğunun öldüğünü gözyaşları içinde öğrenmişti.

Trabzon'a gelen 8 Tıbbiye öğrencisinden diğer dördü yani Tıbbiyeli **Reşit Galip**, **Hulusi**, **Behçet** ve **Hüseyin Hülki Yakup Cemil**'in yönetimindeki *Teşkilatı Mahsusa*'ya girmek üzere Trabzon'da kaldı. Daha sonra bu dört arkadaş motorla Hopa'ya gitti ve oradan muharebelerin yapıldığı bölgeye ulaşarak birliklerde görev aldı. Havanın neredeyse -35 °C kadar soğuk olduğu cephede Tıbbiyeli **Reşit Galip** kan tükürmeye başladı ve derhal Trabzon'a geri gönderildi; ancak iyileştikten sonra bir buçuk sene daha Kafkas Cephesi'nde çalıştı.¹³ **Reşit Galip** bu nedenle 4.sıvıf Tıbbiye öğrencisiyken harp madalyası aldı.

Tıbbiyeli talebeler iki sene Kafkas Cephesi'nde bulunduktan sonra İstanbul'a okullarına geri döndüler. Kafkas Cephesi'nde Tıbbiyeli şehitlerden isimleri tespit edilebilenler **Nuri**, **Naim Hamit**, **Ahmet Hamdi**¹⁴, **Ahmet Hasan Efendi**

(Tıbbiye 5.sınıf öğrencisi), **Ali Efendi, İzzettin Efendi** (Tıbbiye 3.sınıf öğrencisi) ve **Rüstem Efendi**'dir.¹⁵

Reşit Galip, Kafkas Cephesi'nden dönünce şehitler için aşağıdaki şiiri yazar ve şiiri bestelenir: *"Hürmet Kafkas Şehitleri sizlere /Söyleyiniz açtığımız izlere /Yol göstereceğin rehber olsun bizlere / Sizi örten kanlı toprak nerededir / Gelmeyenler hangi arazidedir / Coşkun ırmak matemiyile çağlasın / Size herkes, size dünya ağlasın / Hep anneler kara yaslar bağlasın / En sevgili arkadaşlar nerededir / Gelmeyenler hangi kara yerededir."*¹⁶

Ocak 1915 ayı sonlarında 3.Ordu Karargâh tabiplerinden **Adil ve Şükrü Bey**'ler hastaneye yatmış, kurmay subay **Şemsettin Bey** hummayı raciadan ölmüştü ve yaklaşık yirmi doktor hasta olarak yatıyordu.¹⁷

Dr.Süleyman Numan Paşa'nın öğrencisi olan **Dr. Tefik Salim Bey** (Sağlam, 1882-1963) 14 Mart 1915 tarihinde Erzurum'da bulunan 3.Ordu'ya 32 yaşında Tabip Yarbey rütbesiyle Sıhhiye Reisi olmuş ve Kafkas Cephesi'nde Mehmetçikler için varını yoğunu ortaya koymaya başlamıştı. **Dr.Tevfik Sağlam**, **Dr.İbrahim Tali Bey**'den Ordu Karargâhının bulunduğu Hasankale'de bu görevi devralarak çalışmaya başlamıştı. **Dr.Tevfik Sağlam** yıllar sonra Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da Milli Savunma Sağlık Daire Başkanlığı görevini yine **Dr.İbrahim Tali Bey**'den devir alacaktı.

Dr.Tevfik Salim Bey bu göreve İstanbul'da bulunan 2. Ordu Sıhhiye Reisliğinden gelmişti. **Dr.Tevfik Salim**, 3.Ordu Kumandanlığına tayin edilen **Mahmut Kamil Paşa**'yla birlikte 17 Şubat 1915'te İstanbul'dan hareket etmiş; ancak Kayseri'den Erzurum'a giderken otomobil Sivas'ta bir virajda devrilmiş, şoför ölmüş, **Dr.Tevfik Salim** kürkü sayesinde kurtulmuştu.¹⁸⁻¹⁹ **Dr.Tevfik Sağlam**, 1914 yılında bu cephede yapılan fedakârlıkları *"Üçüncü Orduda Sıhhi Hizmet"* isimli bir kitapta toplamıştır. Bu kitabının önsözünde **Dr.Tevfik Sağlam** Hoca şöyle der: *"3.Ordu'nun Meçhul Sıhhiye Subayına, ... Erzurum önünde müthiş bir kış ortasında -32 derece soğukta çarpışan Türk askerini tanıdım. Sivri Gediği'nde mekkâresiz kalan taburunu sargısız ve ilaçsız bırakmamak için, bir bohça içine doldurduğu ilaçları binek hayvanına yükleterek, yanında kendisi yaya*

giden, ellisini geçmiş bir tabur hekiminin sakin ve mütevazı çehresinde Türk'ün hakiki simasını seçtim. Ordu Erzurum hattına çekildiği zaman Korucuk'taki hastalarını nakletmek için avcı hattının ilerisinde kalan genç ve ateşli bir hekimin telefonla soğukkanlı ve sakin bir sesle verdiği raporunu dinlerken, Türk'ün, istikbaline olan sarsılmaz imanını sezdim. 1917'de ordu iase darlığından bunaldığı bir zamanda Giresun'la Karahisar arasında 65'lik ninenlerin ve 10 yaşındaki çocukların sırtlarında torbalarla orduya erzak taşıdıklarını gördük... Suşehri kapısında Menzil Kurmay Başkanı'nın, ihtiyar bir ninenin sırtından aldığı buğday torbasını yüklenerek Yeniköy'e yollandığını yaşlı gözlerle seyrettim. Bunlar büyük felaketten sonra İstiklal Harbi'ni yapacak milletin evlatları idi. Türk Ordusu Cihan Harbi'nde, Kafkas Cephesi'nde yalnız kendinden çok kuvvetli bir düşmanla değil, aynı zamanda kahir bir tabiatla, açlıkla ve her türlü yoksullukla cenkleşti. Türk Milleti orada da tarihinin büyük destanlarından birini yazdı. Bu büyük işte Türk sıhhiye subayları da diğer silah arkadaşları gibi bütün kudretlerini, varlıklarını, vatanın hizmetine hasrettiler; birçokları bu uğurda vazifeleri başında hayatlarını, sıhhatlerini seve seve feda ettiler..."²⁰

Sarıkamış faciasından sonra birliklerde tifüs salgını olmuş, başta Erzurum Hastanesi Başhekimisi **Ziya Bey** olmak üzere birçok hekim tifüsten ölmüştü. Bu cephede tifüse yakalanmayan hekim kalmamıştı. Cepheyi teftiş eden Ordu Sağlık Daire Başkanı Dr.**Süleyman Numan Paşa** kendine özgü konuşmaları olan biriydi. Bu teftişler sırasında, "*Tifüse yakalanan subay eşek, hekim olursa eşek oğlu eşektir*" diyerek büyük konuşmuş; ancak, kendisi de tifüse yakalanmıştı. Bu sırada 3. Ordu Kumandanı olan **Hafız Hakkı Paşa** 8 Ocak 1915 başlarında tifüse yakalanmış ve 12 Şubat 1915'te vefat etmiştir. Öyle zamanlar olmuştu ki bazen bin hastaya bir doktor bakabiliyordu.²¹⁻²² Bazı askerler bitlerden korunmak için elbiseleleri bir araya getirip üzerini toprakla örterek bir kümbet yapıyor ve üzerinden bir delik açıyorlardı. Bitler bu delikten karıncaların yuvasından çıktığı gibi çıkıyordu.²³

Tifüs hastalığı Erzurum'dan sonra Erzincan'a da yayılmıştı. Konya halkının yardımlarıyla bir *Hilal-i Ahmer* Hastanesi 26 Mart 1915 günü Erzincan'da kurulmuştu ve baştabipliğini Dr.**Server Kamil** (Tokgöz) yapıyordu. Bu hastanede ça-

lışan Dr.Süfyan, Dr.Recai, Dr.Hayri ve 3 doktor daha yeni bir tifüs aşısını uygulamaya başlamalarına rağmen 1915 Mart ayında tifüsten ölmüştü. Bu arada her gün 50-60 asker tifüsten ölüyordu.²⁴

Dr.Tevfik Sağlam'ın ısrarıyla tifüse karşı Erzincan'da Dr.Hamdi Suat Bey (Aknar, sonra Gülhane'de ve Tıp Fakültesi'nde Patoloji profesörü, 1873-1936) tarafından dünyada ilk kez bir aşı geliştirilmiş ve önce beş hekime yapılarak denenmiştir. Bu hekimler Dr.Haydar (Draman), Dr.Tevfik İsmail (Gökçe), Bakteriyolog Dr.Server Kamil (Tokgöz, sonra Prof.), Dr.Hayri Edip ve Dr.Fikri Bey'di.²⁵

Erzurum'da 1915 yıllarında hazırlanan kolera aşısıyla iki milyon kişi aşılanmıştı. Dr.Hamdi Suat daha sonra Tıp Fakültesi'nde hoca olmuş, savaş boyunca yaptığı araştırmalara devam etmiş; ancak, 1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kalmıştı. Dr.Refik Saydam bunun üzerine ona Gureba Hastanesi'nde çalışma imkânı sağlamış ve Dr.Hamdi Suat orada araştırmalarına devam etmiştir.²⁶

Doğu Cephesi'nde o sırada 12 bin 642 kişi dizanteriye yakalanmış ve bunların 5 bin 942'si ölmüştü.²⁷ Dizanteri aşısı da ilk kez o sıralarda geliştirilmiş ve dünyada ilk kez uygulanmıştı. Dr.Süleyman Numan Paşa ve Prof.Ziya Nuri Bey 1918'de yapılan Alman-Avusturya Silah Kardeşliği Derneği ikinci kongresinde bunu açıklamıştı.²⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda tifüs aşısını ayrı ayrı uygulayan Dr.Tevfik Salim, Dr. Servet Kamil ve Dr. Abdülkadir (Noyan) bu aşı fikrini Gülhane hocalarından Dr.Reşat Rıza (Kor, 1877-1941) ve Dr. Mustafa Hilmi (Sagun)'den öğrenerek yapmışlardı. Dr. Reşat Rıza Kor (1877-1941) bu aşıyı ilk önce kendine yaparak zararsız olduğunu kanıtlamıştı.²⁹

1916 yılında Dr.Ahmet Fikri Bey'in (bazı yayınlarda Ahmet Lütfi) bulduğu "*Buğu Sandığı*" metodu etüvden daha fazla yararlı olmuş; bit ve mikrop öldürmek için başarıyla kullanılmış ve ordu, bitle yapılan mücadelede büyük başarı kazanmıştı.³⁰⁻³¹ Yine aynı yıl Tokat Hastanesi Baştabibi Dr. Hüseyin Bey seyyar bir "*Buğu Fıçısı*" yapmıştı. 1917 yılında Dr.Ahmet Lütfi Bey "*Buğu Kazanı*" adını verdiği basit bir ci-

haz daha yapmış ve bu cihaz etüv veya fırın bulunmayan yerlerde kullanılmıştı.³² Bu sırada Bitlis'te çıkan bir koiera salgını için Erzurum'da tümen baştabibi olan Dr.**Kazım Nuri Bey** görevlendirilmiş ve salgın önlenmiştir.³³ Dr.**Kazım Nuri Lakay** (1888-1971) daha sonra Haydarpaşa Numune Hastanesi'nin ilk başhekimisi olmuştur. 1916'da Erzurum'dan geri çekilirken ve Of taarruzunda kolera salgını meydana gelmiş ve 1638 hastadan 1048'i hayatını kaybetmiştir. 5.Kolordu Bakteriologu Dr.**Hulusi Behçet** gece gündüz çalışarak 9.Tümen'in koleraya yakalanmasını önlemiş ve tümeni tam zamanında Of taarruzu için cepheye yetiştirmiştir.³⁴

Sadece Hasankale ve Erzurum Askeri Hastanelerinde, 1914-1915 yıllarında tifüs hastalığından 132 askeri doktor, 25 eczacı, 1 dişçi ve 7 Tıp Fakültesi öğrencisi ölmüştü.³⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda 1914-1916 yılları arasında ise toplam 262 hekim şehit olmuştu. Hekimlerde görülen kayıplar daha çok bulaşıcı hastalık ve salgınlarla mücadele esnasında olmuştu. Ölenlerin altısı koleradan, dördü veremden, birisi dizanteri, birisi hummayı raciadan hayatını kaybetmiş, yirmisi cephede şehit düşmüş, geri kalanı tifüsten vefat etmişti.³⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda tifüs hastalığına yakalanan askerleri İnebolu Devlet Hastanesi'nde tedavi ederken kendisi de tifüse yakalanarak yaşamını yitiren Tosyalı Dr.**İsmail Hakkı Bey** ve diğer doktorlar için 1923 yılında halk tarafından İnebolu'da "*Şehit Doktorlar Anıtı*" dikilmiştir.³⁷

Dr.**Tevfik Sağlam**'a göre, 1915-1918 yılları arasında 3. Ordu bölgesinde hastalık ve yaralanmadan dolayı yaklaşık 109 bin şehit verilirken cephedeki çarpışmalarda 9001 şehit verilmişti. Bu durum, orduyu felakete sürükleyen cephedeki savaş değil salgın hastalık ve yaralar olduğunu ortaya koymaktadır.³⁸ Prof.Dr.**Hikmet Özdemir Hoca**'nın "*Salgın Hastalıklardan Ölümler*" isimli çok güzel eserinde de belirttiği gibi "*1914-1918 Dünya Savaşı'nda hastalıktan ölenlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu tek ülke Türkiye'dir.*"³⁹

Dr.**Tevfik Sağlam Hoca** 1882 yılında İstanbul'da doğmuş, Soğukçeşme Askeri Rüştisi ve Çengelköy Askeri Tıbbiye İdadisini bitirdikten sonra Demirkapı'daki Askeri Tıbbi

biye'den 1903 yılında Tabip Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Daha sonra staj için Gülhane Tatbikat Hastanesi'nde Prof. **Süleyman Numan Paşa'nın** dahiliye kliniğine gider ve staj sonrası buraya asistan olarak başlar. 1906 yılında Gülhane'de dahiliye kliniği muallim muavini olur. 1912'de Balkan Savaşı patlayınca kılıcını kuşarımış ve Selanik Redif Fırkası Sıhhiye Bölük Başhekimliği'ne tayin olmuştur. Ordu yenilip geri çekilince Yassıviran Menzil Hastanesi'ne tayin olmuş, burada tifüs ve kolera salgınıyla uğraşırken kendisi de tifüse yakalanmış ve Gülhane'ye gönderilmiştir. Nekahet dönemini geçirmek için Almanya'nın Wiesbaden şehrine gitmiş, bir buçuk yıl sonra Tıp Fakültesi'ne dönmüş ve binbaşı olmuştur. 1914'te Dünya Savaşı patlayınca Askeri Tıbbiye'deki görevine dönmüş, 17 Ocak 1915'te İstanbul'daki 2. Ordu Sağlık Başkanlığı'na, 15 Şubat 1915'te Erzurum'daki 3. Kolordu emrine verilmiş, 14 Mart 1915'te 3. Ordu Sıhhiye Reisi olmuştur. 1917 yılında albay olan Hoca, tifüs aşısını yanlış yaptı diye ihbar edilince 1918 yılında Nemrut **Mustafa Paşa** Divanı'nda yargılanarak beraat etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda 19 Ekim 1921 günü İnebolu yoluyla Ankara'ya gelmiş ve 3 Ocak 1921'de Milli Savunma Bakanlığı Ordu Sağlık Daire Başkanlığı yapmıştır. Dr.**Tevfik Sağlam** 1923 yılı Ekim ayında Gülhane Baştabibi ve Müdürü ve iç hastalıkları profesörü olur ve 1927 yılına kadar bu görevi yapar. Bu dönemde Gülhane'de büyük atılımlar yapılır. 1923-1925 yılları arasında Kızılay Genel Başkanlığı yapan **Tevfik Sağlam** Hoca, 1925'te yapılan 1. Milli Türk Tıp Kongresi'nin genel sekreterliğini yaptıktan sonra 1927'de general olur. 24 Ocak 1928'te kendi isteğiyle askeriye-den emekli olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğretim üyeliğine başlar ve Verem Savaş Derneği kuruculuğunu ve başkanlığını yaparak veremin ülkemizden silinmesi için büyük başarılar sağlar. **Tevfik Sağlam** Hoca, sıtmayla mücadele konusunda da çalışmış, "*Osmanlı Seririyatı* (Kliniği)" isimli bir dergiyle iç hastalıkları ve anı kitapları yazmıştır. 1943-1946 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü yapan Dr.**Tevfik Sağlam**; 1952 yılında 70 yaşında emekli olmuş ve 1963 yılında vefat etmiştir. UNESCO Milli

Temsilcisi olarak da başarılı çalışmalar yapan Dr.**Tevfik Sağlam** Hoca ülkemizdeki nadir değerli bilim adamlarından biridir. Dr.**Tevfik Sağlam** 1.Dünya Savaşı, Balkan Savaşı, Kafkas Cephesi ve Kurtuluş Savaşı'nda görev alarak cepheden cepheye koşmuştur.⁴⁰⁻⁴¹

Prof. Dr.**Tevfik Sağlam**, 1946 yılında üniversitede hekimlik üzerine verdiği bir seminerde şunları söylemiştir: *"Ordu mevcudunun yüzde 15'i kadar hasta yatağına ihtiyaç vardır. Bunlar yapılmazsa, epidemiler (salgın hastalık) mutlaka çıkacaktır. (Askeri) Hekimler bunu kumandanlara mutlaka telkin etmelidir. Hekim gayet kuvvetli ve yüksek şahsiyet sahibi olmalıdır. Düşünün ki en büyük adama dünyada siz emredecek ve onun hayatı hakkında hüküm vereceksiniz. Bu ağır bir iştir. Şahsiyeti küçük ve bilgisiz hekimler bunu yapamaz. Bizden her şey olur. Hariciye vekili ve başvekil olur. Bizim fakültemiz her uzmanı ve bazen hekim yetiştirir. Çok doğrudur; ama asıl hekimliğimize ait özelliklerimizi korumalıyız..."*⁴²

Birinci Dünya Savaşı'nda Tıbbiye ve Dr.Mim Kemal'in Sıkıntıları

1915 yılında Mektebi Tıbbiye öğrencileri altı hafta süreyle Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde kurs gördü ve bu sırada her birinin rütbesi sıhhiye çavuşuydu.⁴³ Dünya Savaşı çıkınca üçüncü ve daha üst sınıflar askeri cerrahi tatbikatı için hastanelere operatörlerin yanına yardımcı olarak gönderilmiş ve burada 7-8 ay staj gördükten sonra 1915 Mayıs'ında birliklere sevk edilmişti.

Nisan 1915'te Tıbbiye öğrencileri, Reşit Paşa vapuruy-la Gelibolu'ya gelmiş ve hastanelere dağılmışlardı.⁴⁴ Tıbbiye öğrencisi **Burhanettin** (Onat) de Birinci Dünya Savaşı'nda Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne verilmiş ve orada Dr.Op. **Mim Kemal**'in yanında çalışmıştı.⁴⁵ Dr.**Burhanettin Onat** daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve büyük işlere imza atmıştır.

Askeri Tıbbiyelilerin 1914 yılında giydikleri bir üniformaları vardı. Pantolon ve redingot gibi uzun bir ceket, haki

sırmalı bir kalpak, sırmalı apolet ve yılanlı düğmelerle donatılmış bir ceketten oluşuyordu bu üniformalar.⁴⁶

Giilcemal, Akdeniz ve Reşit Paşa vapurları ile Şirketi Hayriye gemilerinin 61, 62, 63, 67 ve 70 numaralı vapurları içindeki yaralılarla Haydarpaşa İskeleyi'ne yanaşırlardı, gemiler Çanakkale'den gelirdi ve yaralılar Tıp Fakültesi binasına (Şimdiki Haydarpaşa Marmara Üniversitesi binası) ve diğer hastanelere taşınırdı. Tıp Fakültesi binasıysa "*Askeri İhtiyat Hastanesi*" ismiyle Kızılay tarafından çalıştırılıyor ve yaralılar burada tedavi ediliyordu. Bu hastanenin baştabibiyse Prof. Dr.**Ziya Nuri Paşa**'ydı. Bu sırada Galatasaray Lisesi, Laleli'deki Darülfünun, Darüşşafaka ve Saint Benoit Lisesi gibi okul binaları da hastaneye dönüştürülmüştü. İstanbul'da açılan 16 geçici hastanenin çalışanları ise doktorlara yardımcı olarak çalışmaya başlayan tıp öğrencileriydi.⁴⁷

Bu sırada Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde çalışan Op. Dr.**Mim Kemal Öke** 3500 yaralının röntgen tetkiklerini ve tedavilerini yapmıştı. O zamanlar röntgen ışınlarından iyi korunulamadığından Dr.**Mim Kemal Öke**'nin parmaklarında hasar meydana gelmiş ve parmakları kısmen kesilmişti. Bu yetmiyormuş gibi Dr.**Mim Kemal Öke**'nin eşi genç yaşta vefat etmiş ve iki aylık bir bebeği ve 3 yaşındaki diğer çocuğuyla kalakalmıştı. Bu acılara rağmen Dr.**Mim Kemal Öke**, İstiklal Savaşı başlarında Anadolu'ya kaçmış ve Ankara Cebeci Hastanesi'nde cerrah olarak vatan hizmetinde bulunmuştu. Bu parmak yaraları Dr.**Mim Kemal Öke**'nin yaşamı boyunca başlıca sorunu oldu ve 30 Ocak 1955 günü parmağı ameliyatla kesilirken kalbinin aniden durmasıyla vefat etti.⁴⁸

Dr.**Mim Kemal Öke** Birinci Dünya Savaşı sırasında pansuman malzemesi yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan "*açık yara tedavisi*" usulünü ilk defa ortaya koyan doktordu. Bu yöntem, 1918 Alman Cerrahi Kongresi'nde tartışma konusu olmuş ve üstünlüğü kabul edilmişti.⁴⁹ Bu yöntem sayesinde zamandan ve materyalden yararlanılmış ve yaralar kısa zamanda kapanarak askerler birliklerine erken dönmüştü.

Kimya ve dahiliye ihtisası sahibi olan Dr.**Süreyya Hidayet Serter** (1885-1945) ise tüm yokluklara rağmen Birinci

Dünya Savaşı'nda ordunun ihtiyacı olan hidrofil pamuğu Türkiye'de ilk defa yapmış ve bu nedenle Harp Madalyasıyla ödüllendirilmişti.⁵⁰ Prof.Dr.**Süreyya Hidayet Serter Paşa** GATA'da Müdürlük, Baştabiplik ve II. Dahiliye Kliniği hocalığı yapmıştır.

1915'te Tıbbiye son sınıf öğrencisi **Reşit Galip** ve **Tevfik Remzi Kazancıgil**'in etkisiyle Mektebi Tıbbiye'nin bütün öğrencileri Türk Ocağı'na girmeye karar verdiler.⁵¹ **Reşit Galip** son sınıf öğrencisiyken içlerinde **Süheyl Ünver**'in de bulunduğu, okula yeri başlayan birinci sınıf öğrencilerine şöyle demişti: *"Arkadaşlar; bizim bir Tıbbiyeli ananemiz vardır, size sonradan öğrenecekleriniz hariç, bir kısmından bahsetmek isterim. Bizler son sınıfa geldik. Yakında gidiyoruz. Nerede görürseniz, bizlere, zabıt olmuş bir hekime olduğu gibi selam vereceksiniz. Sonra Tıbbiye kahvehanesinde her sınıfın yeri ayrıdır. Rasgele yer işgal etmezsiniz, lakin yükseğinizdeki sınıflarda herhangi bir arkadaşınız sizi davet eder veya beraber gelerseniz ve arzu ederse sınıfının bulunduğu yerde misafir olarak oturabilirsiniz. Akşam yemeklerinden sonra bütün salonda hep birlikte dolaşır ve bazen vals yaparız. Orada hep beraber bulunur, bütün tanıdıklar birbirine kavalye olabilir. Bir de İstanbul Türk Ocağı'na bütün Askeri Tıbbiye talebesi söz birliğiyle girmiştir. Sizler de oraya vakit geçirmeden kaydolanız ve ocağımızın harsi çalışmalarıyla alakadar olur, birçok çeşitli toplantılara ve konferanslarına sizler de iştirak edersiniz."*⁵²

Bu sıralarda Tıbbiye öğrencisi olan Dr.**Süheyl Ünver**, **İbrahimağa Mahallesi** karşısındaki çayırda kendisinden bir sınıf önceki Askeri Tıbbiyeli **Hikmet**'le (daha sonra Sivas Kongresi delegesi olmuştur) resim yapardı. Bu iki Tıbbiyeli de daha sonra çeşitli zamanlarda **Mustafa Kemal**'le karşılaşmıştır. 1914 yılında savaş nedeniyle Tıbbiye'de eğitim yapılamamış ve bu nedenle 1915 yılında mezun verilmemişti. Eğitime ancak 4 Mart 1916 tarihinde başlanabilmişti.⁵³ 1917 yılı mezunlarının çoğu ise Suriye cephesinde Yıldırım Orduları Grubu emrine verilmişti.

1916-1917 yıllarında İstanbul'da açlık baş göstermiş ve verem yaygınlaşmıştı. Tıbbiye'de ekmeklik un bulunmadığından süpürge otu tohumuyla ekmek yapılıyor, Tıbbiye ta-

lebeleri karınlarını doyurmak için Kadıköy ve Acıbadem'deki bahçelerden meyve ve sebze topluyorlardı.⁵⁴ Yetersiz beslenme yüzünden bir yılda 20'ye yakın öğrenci vereme yakalanmıştı. *Hilal-i Ahmer*, Tıbbiye öğrencilerine sabah ve akşam yemek ve birer tayın (asker ekmeği) veriyordu.⁵⁵

YEDİNCİ BÖLÜM

**MUSTAFA KEMAL VE TIBBİYELİLER
ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA**

Mustafa Kemal'in Gerçek Doğum Yeri: Arıburnu

Yarbay **Mustafa Kemal**, 20 Ocak 1915 tarihinde Sofya Askeri Ataşeliği'nden ayrılarak Tekirdağ bölgesinde yeni kurulmakta olan 19.Tümen Komutanlığı'na atandı. 24 Ocak 1915 günü **Mustafa Kemal** Tekirdağ'a vardı; ancak ortada tümen yoktu, arkasından 25 Şubat tarihinde Çanakkale savunması-na katılmak üzere Maydos'a (Eceabat) gitti. Burada 3. Kolor-du Komutanı **Esad Paşa**'ya bağlı olarak çalışmaya başladı ve 25 Şubat 1915 tarihinde Ece Limanı-Seddülbahir-Morto Limanı kıyısını korumakla görevlendirildi.

Çanakkale Savaşı'nın başlangıcında Alman General **Liman Von Sanders**'in yanlış strateji ve emirleri yüzünden kıyılar iyi korunamayacak, İngilizler karaya kolayca çıkarma yapacaktı. Bunun başlıca nedeniyse **Liman Von Sanders**'in, birliklerinin çoğunu geri bölgelerde konuşlandırması, kıyılarda ise az bir kuvvet bırakmasıydı. **Mustafa Kemal** bu savunma planına her zaman karşı çıkmış, öncelikle düşmanın kıyılarda karşılanmasını istemişse de onun görüşlerini dinleyen olmamıştı.

Böylece düşman rahatlıkla Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale bölgesine 25 Nisan 1915 sabahı çıkarma yaptı ve arkasından Conkbayırı ve Kocaçimen bölgelerine kolayca ilerledi. Sekiz buçuk ay sürecek olan Çanakkale kara muharebeleri böylece başlamış oldu. Düşmanı ilk olarak Yarbay **Mehmet Şefik Bey** komutasındaki 27.Alay karşılamış ve kahramanca savaşımaya başlamıştı. 27.Alay'ın başhekimliğini bu sırada Dr.Binbaşı **Rakım Bey** yapıyordu.¹ Saat 6.30'da 9.Tümen'den **Mustafa Kemal**'e yardım çağrısı geldi. **Mustafa Kemal** durumun kötüye gittiğini anlayıp ihtiyatta olmasına rağmen 19.Tümeni harekete geçirmek istemiş; ancak General **Liman Von Sanders**'den bir türlü emir alamamıştı. Bunun üzerine kendisi emir beklemeden inisiyatifini üzerine alarak bağlı alaylarıyla birlikte harekete geçti. Bu sırada düşmanın sağ kolunun karşısında Albay **Halil Sami Bey** komutasındaki 9.Tümen vardı. **Mustafa Kemal** tek güvendiği alayı olan 57.Alay ve bir batarya topla düşmanın sol koluna doğru Bi-

galı Köyü'nden başlayarak Conkbayırı'na doğru birliklerini hareket ettirdi. Amacı stratejik öneme sahip olan Conkbayırı ve Kocaçimendağı silsilesini düşmana kaptırmamaktı.²

Conkbayırı'na ulaştığı sırada 9.Tümen'e bağlı 27.Alay'a ait ufak bir birliğin geri çekildiğini gördü ve sordu: *"Niçin kaçıyorsunuz? 'Efendim, düşman!' 'Nerede?' 'İşte!' diyerek 261 rakımlı tepeyi gösterirler. 'Düşmandan kaçılmaz!' 'Cephanemiz kalmadı.' 'Cephaneniz yoksa süngünüüz var'"* der ve bağırarak süngüyü taktırır. Türk askeri yere yatınca düşman askeri de yere yatar. Böylece Conkbayırı'nın düşman eline geçmesi önlenir. Daha sonra Yarbay Manastırlı **Hüseyin Avni** komutasındaki 57.Alay'ın yardımıyla düşman geri püskürtülür. 628 kişiden oluşan bu kahraman 57.Alay'ın subay ve erleri tamamen şehit olur.³ 57.Piyade Alay'ının sancağı bugün Avustralya'nın Melbourne Müzesi'nde sergilenmektedir. Müzede sancağın yanında şunlar yazılıdır: *"Bu Alay Sancağı Gelibolu savaş alanından getirilmiştir. Ama esir edilememiştir. Çünkü Türk ordusunun milli geleneklerine göre bir Alay'ın sancağı, Alay'ının son eri ölmeden teslim edilmez. Bu sancak, son muhafızının da altında ölü olarak yattığı bir ağacın dalında asılı olarak bulunmuştur. Kahramanlık timsali olarak karşımızda duran bu Türk Alay Sancağı'nı selamlamadan geçmeyiniz."*

57.Alay'ın kahraman şehitleri içinde Alay Tabibi Dr. Yüzbaşı **Dimitroyati** de vardı. Dr.Yüzbaşı **Dimitroyati** son nefesinde yanında bulunan **Ali Çavuş'a**, *"Sakın ha Ali Çavuş... Gâvur mavur dersiniz başka yere gömersiniz. Beni sizden ayırmayın"* diyerek samimiyetini dile getirmişti.

Mustafa Kemal'in emir almadan kendi inisiyatifiyle yaptığı ve başarı kazandığı bu taarruz sayesinde büyük bir yıkımın önüne geçilmiş ve Gelibolu yarımadasının en hâkim tepesi olan Koçaçimen'e ilerleyen İngiliz birlikleri durdurularak kıyıya kadar sürüklenmiştir. **Mustafa Kemal**'in Arıburnu Savaşları'nı yönettiği ve karargâhını kurduğu yere de **Fahrettin Altay**'ın önerisiyle 10 Mayıs 1915 tarihinde *"Kemal-yeri"* adı verilmişti.

Seddülbahir Savaşları'nda **Mehmet** adındaki Bigalı bir çavuş, tüfeğin mekanizması işlemez olunca hırsından tüfeği

yere atmıştı, bunu gören bir İngiliz askeri ayağa kalkarak ateş etmeye başlamış, bunun üzerine **Mehmet Çavuş** hemen eline istihkâm küreğini alarak İngiliz denizcisine saldırmış ve böylece hem kendini hem de yanındaki askerleri kurtarmıştır. Olayı öğrenen **Mustafa Kemal**, **Mehmet Çavuş'u** bulmuş ve 7 Mart 1915'te bu kahraman çavuşa madalya verilmesi için yazı yazmıştı. Bu haber toplumda da yankı bulmuştu. Türk askerine *Mehmetçik* denmeye başlanması ise bu olaydan sonra gerçekleşmişti.⁴⁻⁵

Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te albay oldu. O, düşmanın Suvla Koyu'ndan çıkarma yapacağını söylemiş; ancak, Kolordu Komutanlığı buna önem göstermeyerek birlikleri başka yerlere yerleştirmişti. Düşman, **Mustafa Kemal'in** tahmin ettiği gibi Suvla Koyu'ndan 6 Ağustos'ta çıkarma yaptı ve kolayca ilerleyerek Conkbayırı'nı aldı; çünkü önlerinde sadece 2500 kişilik bir Türk kuvveti vardı. Bunun üzerine birçok Türk birliği oraya sevk edildi; ancak, herhangi bir nizam ve intizam yoktu. General **Liman Von Sanders**, bunun üzerine **Mustafa Kemal'i** arayarak durum hakkındaki görüşünü sordu. **Mustafa Kemal**, Anafartalar bölgesinde durumun çok kritik olduğunu, başarı sağlamak için bu bölgedeki tüm kuvvetlerin kendi kumandasına verilmesini istedi. **Liman Von Sanders**, bunun üzerine "*Çok gelmez mi?*" diye sorunca, **Mustafa Kemal** karşılığında "*Az gelir*" diye cevapladı. Daha üç aylık albay olan **Mustafa Kemal'in** bu büyüklükteki bir birliği "*az gelir*" diyerek kumanda etmek istemesi, onun kendine olan özgüveninin bir ifadesidir ki, bunun temelinde yıllarca kendini çok iyi yetiştirmesinin ve donanımlı olmasının etkisi vardır.⁶ Bunun üzerine, verilen emirle **Mustafa Kemal** 8-9 Ağustos gecesi Anafartalar Grup Komutanı oldu ve 9 Ağustos'ta İngilizlere saldırma emrini aldı.⁷

Mustafa Kemal'in Bingazi ve Şam'dan arkadaşı olan Dr.**Mustafa Şevket** (Bengisu) de Çanakkale'de Conkbayırı'nda görev yapıyordu. Karargâha doğru geri çekilirken bir bomba sonucu atı parçalanmış ve mucize eseri ölümden kurtulmuştu. Bütün bu güçlüklerin sonrasında Dr.**Mustafa**, Çal-

nakkale Savaşı'ndaki başarılarından dolayı gümüş liyakat muharebe madalyası almıştı.⁸

Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'nda tanıştığı başka bir asker de Topkapılı **Mehmet**'ti. Topkapılı **Mehmet**'i **Mustafa Kemal** onbaşı yaparak manganın başına geçirmiş ve ona "*Haydi göreyim seni Topkapılı*" diyerek cesaret vermişti. Topkapılı **Mehmet** yıllar sonra İstanbul işgal edildiğinde "*Topkapılı Cambaz Mehmet*" olarak nam salmış, **Mustafa Kemal**'i Şişli'deki evinde ziyaret etmiş ve görev istemiştir. Cambaz **Mehmet**, Paşa'nın Şişli'deki evini kimsenin haberi olmadan adamlarıyla koruma altına almış ve Anadolu'ya silah ve cep-hane kaçırmıştır. Topkapılı **Cambaz Mehmet**, daha sonra M. M. Grubunda yer alarak Milli Mücadele için kahramanlıklar göstermiştir.⁹

Mustafa Kemal'in "*Arıburnu Muharebeleri Raporu*"nda teşekkür ettiği subaylar arasında iki doktorun da adı geçer. Raporda geçen satırlar şöyledir: "*...Sıhhiye hizmetlerini hakkıyla yerine getirmek hususunda fedakarca mesai sarf eden Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'e, binlerce yaralıyı kabul ederek iyi tedavi edilmelerini sağlamayı başaran 19.Tümen Sıhhiye Bölük Baştabibi Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Efendi'ye... Teşekkürlerimi alenen belirtmeyi vecibeden sayarım,*" **M.Kemal**.¹⁰

Mustafa Kemal ve Dr. Hüseyin Hüsnü Anafartalar'da

Mustafa Kemal, verilen emir üzerine 19.Tümen Komutanlığı'nı bırakıp ayrı gece bin bir güçlkle Anafartalar Grubu'nu aramaya başlar ve onun başına geçer. **Mustafa Kemal**, yanına bir süvari subayı ve çok sevdiği arkadaşı Dr.**Hüseyin Hüsnü**'yü de alır. **Mustafa Kemal**, anılarında Dr.**Hüseyin Hüsnü Bey**'i yanında götürmek istemesinin nedenini şöyle anlatır: "*... 24 Temmuz'dan (6 Ağustos 1915) beri devam eden muharebeler beni iç gün ve iç gece uykusuzluğa ve durmadan çalışmaya mecbur etmişti. Adeta hasta bir haldeydim, zaten iç dört aydan beri Arıburnu cephesinin kanlı muharebeleri beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüştü ki, bu son günlerin yorgunluğu olmasaydı da gene hasta denecek bir halde idim. Bunun için; fakat bundan daha önemli bir sebep için, Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i*

yanıma almak istedim. Bu sebep şuydu: Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifesini seven, emsalsiz, gayretli ve takipçi bir askeri doktordur. Pekâlâ, tahmin ediyordum ki, Anafartalar Grubu'nda cereyan eden ve edecek olan muharebelerde fevkalade yaralılarımız meydanlarda yığılmış ve yığılacaktır. İşte bu kahraman yaralıların hayatını kurtarmak ve onların gösterdikleri kahramanlıklardan pişmanlık duymamaları için fevkalade bir sıhhiye başkanına ihtiyacım açıktı. Bu zat da bence Hüseyin Bey olabilir. Dolayısıyla Hüseyin Beyi ve bir de o gün şehit olan kahraman yaverim Teğmen Kazım Efendi'nin yerine bir süvari subayı olarak gece yarısından yarım saat evvel 19. Tümen Karargâhı'ndan Çamlı Tekke'ye hareket ettim..."¹¹

Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanlığı'na gelince Dr.Hüseyin Hüsnü'yü hemen Grup Sıhhiye Baştabibi olarak görevlendirir. **Mustafa Kemal**, anılarında bu konuya şöyle değinir. "Yapılacak taarruz sırasında sıhhiye hizmetleri, iaşe ve muhabere bakımından acil tedbirler almak lazımdı. Beraber getirdiğim 19.Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i Grup Sıhhiye Başkanlığı ile görevlendirdim. Kendisine gerekli talimatı verip hemen işe başlattım."¹²

Mustafa Kemal, 9 Ağustos sabahı dört İngiliz tümenine saldırır ve İngilizleri Anafartalar'dan geri püskürtür. Bu savaşta **Mustafa Kemal** bir albay olmasına rağmen 11 tümen ve bir atlı tugayı komuta etmişti. Conkbayırı'nın geri alınması için saldırıyı bizzat yöneten **Mustafa Kemal** askerlerin önüne geçerek sabah 4.30'da kırıbaşıyla işaret verir. Conkbayırı alınır; ancak düşman karadan ve denizden Conkbayırı'nı top ateşine tutar. Şarapnel parçalarından biri **Mustafa Kemal**'in göğsüne çarpar, ancak parça saatine rastladığı için **Mustafa Kemal** kurtulur.¹³

Anafartalar Komutanı **Mustafa Kemal**'in yanında o zaman çalışan subaylar İzzettin Çalışlar, Yüzbaşı Tefik, Dr. Hüseyin Hüsnü, Levazım Yüzbaşı Pertev, Kurmay Yüzbaşı Neşet ve Yüzbaşı Hamit'tir.¹⁴⁻¹⁵

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı sırasında bile okumayı hiç bırakmamıştı. Fransızca kitaplar, felsefe kitapları, edebiyat ve şiir kitapları okurdu. Genellikle sayfalara notlar

alarak okurdu. Çanakkale Savaşı sırasında **Madam Corri-ne**'ye yazdığı mektuplarla kitap siparişi verir, gittiği her yere kitaplarını götürürdü.

Mustafa Kemal'in Hastalanması ve Dr. İbrahim Tali'nin Ziyareti

Mustafa Kemal, İngilizler Çanakkale'yi boşaltmadan bir ay önce hastalandı ve ateşi yükseldi. **Dr.İbrahim Tali Bey**'se Mayıs 1915'te İkinci Ordu Sağlık Dairesi Başkanı olarak Çanakkale'ye gönderildi ve **Seddülbahir Savaşları**'na katıldı. Bu sırada **Mustafa Kemal**'i de ziyaret etti. **Dr İbrahim Tali**, bu ziyaretini anılarında şöyle belirtir: "... *Mustafa Kemal Bey Anafartalar'ın son günlerini görmedi. Çünkü göğsünden hasta idi. Hekimler İstanbul'da tedavi edilmesinde ısrar ediyorlardı. O sıralarda kendisinden ayrı düşmiştük. Bizim ordu Seddiilbahir'den değiştirilmiş, ihtiyatta bulunuyordu. Ziyaret kasdiyle karargâhına gittim ve kendisini ciddi surette hasta buldum. Arkadaşlarla birlikte ısrarımız üzerine teklifimizi kabul etti. Birkaç gün sonra karargâhımızdan geçen Anafartalar müdafaasının yaratıcısını çok rahatsız bir halde gördüm ve pek üzüldüm. Mustafa Kemal Bey'in hastalığı uzun sürmedi. Birkaç ay istirahattan sonra Şark'ta bir Kolordu kumandanı olarak vazife aldı.*"¹⁶

19.Tümen ve Anafartalar'da **Mustafa Kemal**'in yanında kurmay başkanı olarak çalışan **Kur.Bnb.İzzettin Çalışlar** anılarında **Miralay Tabip İbrahim Tali** ve **8.Fırka Kumandanı Nuri (Conker) Bey**'in 17 Ekim 1915 günü kendilerini ziyarete geldiğini belirtir.¹⁷

Mustafa Kemal 20 Eylül 1915'te tekrar hastalandı. Bu nedenle **General Liman Von Sanders**, **Anafartalar Grubu Karargâh**'ına gelerek onu ziyaret eder ve tedavisi için özel doktorunu gönderir. **Liman Von Sanders** 22 Eylül'de tekrar **Karargâh**'a geldiğinde **Mustafa Kemal**'i yatar bir halde bulur.¹⁸ 23 Eylül 1915'te **Almanya'nın İstanbul Elçiliği** görevlilerinden **Dr.Ernest Jackh**, **Mustafa Kemal**'i çadırında ziyaret eder ve hatıralarında bunu şöyle anlatır: "*Mustafa Kemal ağır surette hastaydı ve bu yüzden kendisini ziyaret için çadıma gittim. Ma-*

*larya'ya tekrar yakalanmıştı. O kadar zayıflamıştı ki ilkin tanıyamadım..."*¹⁹

Mustafa Kemal, Çanakkale'den ayrıldığında İstanbul'a döner ve annesinin Akaretler'deki evinde birkaç gün yatar.²⁰

Dr.Bahattin Şakir ve Dr.Tevfik Rüştü'nün Anafartalar'da Mustafa Kemal'i Ziyareti

Kasım 1915'te İngilizler Çanakkale savaş alanından çekilmeye başlamıştı. **Mustafa Kemal** bu çekilme sırasında az bir kayıp vererek yapılacak bir taarruzla büyük bir başarı elde edilebileceğine inanıyordu. Ancak, **Liman Von Sanders** geri çekilme zamanını saptamak için yapılacak keşiflere bile izin vermiyordu. Düşmanların böyle bedavadan ve kolayca çekilmesine razı olmayan **Mustafa Kemal** 27 Eylül 1915'te istifasını gönderdi. 6 Ekim'de ise **Mustafa Kemal'e** Irak ordusu kumandanlığı teklif edilmişti; ancak bunu kabul etmedi. Bu arada Dr.**İbrahim Tali** 17 Ekim 1915 ve 23 Ekim 1915 günlerinde **Mustafa Kemal'in** karargâhına gelerek **İzzeddin Çalışlar**'la birlikte akşam yemeği yemişti.²¹

30 Kasım 1915'e kadar **Mustafa Kemal ve Liman Von Sanders** arasında taarruz yapma konusundaki anlaşmazlık devam etmişti ve General **Liman Von Sanders** onun istifasını hava değişimine çevirerek istifayı kabul etmedi. Emir gereği **Mustafa Kemal** komutanlığı **Fevzi Çakmak'a** devredebekti.²² Mareşal **Liman Von Sanders** 5 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu Karargâhı'na geldi ve hava değişimi belgesini kendi elleriyle **Mustafa Kemal'e** verdi.²³

1915'in Aralık ayında İstanbul'daki Osmanlı Meclisi Çanakkale Savaşı nedeniyle Meclisi temsilen bir grubun cepheyi ziyaret etmesine karar verdi. **Fethi** (Okyar), Dr.**Bahattin Şakir** ve Dr.**Tevfik Rüştü'den** (Aras) oluşan heyet 8 Aralık 1915 akşamı **Mustafa Kemal'in** misafiri olarak Anafartalar Grubu Karargâhı'na geldi. Aynı gün **Mustafa Kemal'in** hava değişimi alması nedeniyle komutanlığı devralmak için **Fevzi (Çakmak) Paşa** da Anafartalar Grubu Karargâhı'nda bulunuyordu. **İzzeddin Çalışlar** kendi odasını **Fevzi Paşa'ya** vererek Dr.**Hüseyin Hüsnü'yle** birlikte misafir odasında kalmış-

tı.²³ Komutanlık devrinden önce 9 Aralık 1915 günü **Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak**'la beraber cepheyi görmek için 7.Tümen'e gitmişti.

Mustafa Kemal, akşam baş başa kalınca arkadaşı Dr. **Tevfik Rüştü**'ye "*Durum o ki İngilizlerin burada kalmasında artık fayda yok, dolayısıyla çekilip gideceklerdir. Onlar çekilirken ben buna seyirci kalamam. Bu benim için ayıp olur*" diyerek durumla ilgili düşüncelerini açtı.

Aynı heyet 10 Aralık 1915'te yanlarına **Mustafa Kemal**'i ve Sertabip **Hüseyin Hüsnü**'yü de alarak Çanakkale'den İstanbul'a hareket etti.²⁴⁻²⁵⁻²⁶

Mustafa Kemal Çanakkale'den ayrılırken birlikte çalıştığı subaylara teşekkür mesajı gönderdi. Bu mesajda teşekkür ettiği subaylar arasında Dr.**Hüseyin Hüsnü** de vardır. "*... Sıhhiye hizmetlerini tam bir düzen içinde yürütmek, sağlamak ve durmadan sıhhiye kurumları yapılmasıyla bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmaması hususunda fedakârca hizmetlerini esirgemeyen Grup Baştabibi Hüseyin Bey ile (...) teşekkür ve takdirlerimi özellikle beyan ederim.*"²⁷

İngilizler Suvla bölgesinden 19-20 Aralık 1915 gecesi çekilmişti. Türk kuvvetleri bunu son anda öğrenir; ancak bir şey yapılmaz. Türk vatanına saldıran ve binlerce insanımızın şehit olmasına neden olan İngilizler, Alman generali **Liman Von Sanders** sayesinde ellerini kollarını sallayarak ve tüm silah ve teçhizatını yanlarına alarak çekilip giderler.

Mustafa Kemal bu çekiliş sırasında İstanbul'dadır. 20 Aralık 1915 sabahı, Dr.**Tevfik Rüştü** Sıhhiye Müfettişliği Umumiliği'ne geldiğinde arkadaşı **Mustafa Kemal**'i odasında bulur. **Mustafa Kemal, Tevfik Rüştü**'ye İngilizlerin çekilmesiyle ilgili olarak düşüncelerini şöyle dillendirir: "*Kaçtılar ve yalnızca konserve kutusu bıraktılar.*"²⁸

Çanakkale Savaşı'na ihtiyat zabıt namzedi olarak katılan ve bu çekilmenin canlı şahidi olan **Mahmut Esad** (yazar Mahmut Yesari) yıllar sonra 11 Kasım 1938 tarihinde *Tan Gazetesi*'nde çıkan yazısında şunları yazar: "*Çanakkale'de çarpışan düşman, Çanakkale'den, ilk önce acz göstererek çekilmek istedi. Bizim fırkamız İsmilbeyoğlu sırtlarını tutmuştu, sisli bir gecedен*

istifade ederek kaçmak isteyen düşmanın niyetini anlamıştık, gruba haber verdik ve gruptan alınan emirle düşman hatlarına ateş açıldı. Fakat ordu karargâhından, yani Leyman (Liman) Fon (Von) Sanders Paşa'dan gelen emirle, bizim düşmana açtığımız ateş durduruldu ve düşman, tereyağından kıl çeker gibi, askerlerini çekip gemilere bindi. Çanakkale Harbi'nin muvaffakiyetini kendilerine mal etmek isteyen Alman kumandanlarının marifetlerini gözümlerim gördüm. Türk vatanında, yabancı kumandanlar, hiçbir zaman Türk zaferine yardım etmemiş, bilakis engel olmuşlardır.”²⁹

Çanakkale Savaşı'na Katılan Tıbbiyeliler ve Sağlık Hizmeti

19.Tümen'in başhekimisi olan operatör doktor **Nevres (Kuyaş) Bey** (Orgeneral Suat Kuyaş'ın babasıdır) Çanakkale Savaşı'nda seyyar bir hastaneyi idare ediyordu. Biga'da açılan Menzil Hastanesi Başhekimisi Dr.Binbaşı **İhsan** (Tepegöz), Şarköy'de açılan harp hastanesinin başhekimisi Kastamonulu Dr.**İpokrat Kasapoğlu**'ydu.³⁰ Beşinci Ordu Karargâhı Gelibolu'ya geldiğinde ordu başhekimisi Dr.Yarbay **Mustafa Talat Bey**'di. Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr.**Mayer de Sahra** Sıhhiye Müfettiş Vekili olarak ordu karargâhında Ordu Sıhhiye Reisi'ne yardımcı olmaktadır.

Çanakkale Savaşı sırasında **Hilali Ahmer**'in Gelibolu'da Fransız mektebinde açtığı 200 yataklı bir hastanesi vardı. Bu hastanede Baştabip Dr.**Rasim Ferit** (Talay; Atatürk'ün yakın arkadaşı) **Bey**'di. Ayrıca bu hastanede Dr.**Sedat**, Dr.**İhsan** ve Dr.**Behçet Sabit** (Erduran, sonradan Tıp Fakültesi Üroloji Profesörü olmuştur) de görev yapmışlardı. General **Liman Von Sanders**, Gelibolu **Hilali Ahmer Hastanesi**'ni ziyaret etmiş ve yetkili Dr.**Talha Yusuf Bey**'e hastanenin düzeni için teşekkür etmişti.³¹ Gelibolu'da ayrıca kapasitesi 250'den 1000 yatağa çıkarılan Gelibolu Askeri Hastanesi ve 150 yataklı bir harp hastanesi vardı. Bu hastanelerin büyük kısmı bombardıman yüzünden daha sonra Şarköy'e ve oradan da Tekirdağ'a kaydırılmış, sadece 150 yataklı bir bölüm bırakılmıştır.

Çanakkale savaşlarında birliklerde açılan seyyar hastane, ağır yaralı hastanesi ve tümen hastanelerinin sayısı top-

lam olarak 50'nin üzerindedir.³² Ayrıca birçok *Hilal-i Ahmer* hastanesi de görev almıştır.

Akın halinde gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılan Tıbbiye öğrencileri, Nisan 1915'te **Reşit Paşa** vapuruna bindirilmiş ve aynı vapurda bulunan 45. Sungurlu Taburu'yla birlikte Çanakkale'ye ve oradan da Gayreti Vatanîye isimli muhrip eşliğinde Gelibolu'ya getirilmiş ve seyyar ve sabit hastanelere dağıtılmıştı.³³

Tümenlerin sıhhiye bölükleri cephenin hemen arkasındaki yerlerde sargı yerleri açmışlardı. Burada yaraları hafif olanların yaraları sarıldıktan sonra yeniden cepheye gönderiliyor, ağır yaralıları seyyar hastanelere sevk ediliyordu. Ağa Dere bölgesinde 9.Tümen Seyyar Hastanesi, Akbaş bölgesinde de 19.Tümen Seyyar Hastanesi görev yapıyordu. Sargı yerinde çalışan hekimler günlerce gözlerini kırpmadan Mehmetçiklerin yaralarını sarıyor, uykusuzluk ve açlıktan dermansız kalıp düşüp bayılıyorlardı. 25-30 Nisan 1915 tarihlerinde sıhhiye bölükleri ve kıta teskerecileri yaralıları toplayıp Ağaderesi ve Akbaş yönünde açılan seyyar hastanelere getiriyordu. Akbaş İskelesi bu sırada bir yaralı aktarma merkezi olarak çalışıyordu. Geriye nakledilecek yaralılar buraya gelen gemilerle taşınıyordu.

Kanın durması için çoğu kez yaralar ip ya da bir bez parçasıyla sıkılıyor ya da merminin açtığı yaraya bez, ot, hat-ta toprak konuyordu. Kavrucu sıcak altında milyonlarca sinek yaraların üzerini bir anda kaplıyor ve yaralar kurtlanıyordu. Yaralıların çoğu tedavi görmeden beklerken şehit oluyor, kimisi de şok içinde olduğundan öldü sanılarak bırakılıyordu.³⁴

19 Mayıs 1915'te Türk taarruzu altı buçuk saat sürmüş ve Türk birliklerinin yüzde otuzu erimiş, toplam kayıp ise on bini aşmıştı. Bu beklenmedik yaralı sayısı hastaneleri ve sargı yerlerini hızla doldurmuştu.³⁴

Çanakkale Sığındere'de (bazı kitaplarda Zığındere) 1915 Haziran'ında karşılıklı büyük kayıp verilmiş, şehitler ve yaralıların kokusu her yanı sarmış, sinek sürüleri oluşmuştu. Bu felaketi önlemek amacıyla 15.Kolordu Başhekimî **İhsan**

Ali Bey'in yapmak istediği kısa süreli ateşkes önerisine İngilizler karşı çıkmış ve ertesi gün daha şiddetli bir ateşe başlamışlardı. Böylece sağlık çalışmaları yürütülememiştir.³⁵ Sinek sürülerinden etkilenen bir Avustralyalı sonraki yıllarda şöyle bir şiir yazmıştır: *"Sinekler! Allahım, o sinekler, / Kutsal ölülerimizi kirlettiler. / Ölünün gözünden kalkıp / Askerin ekmeğini yediler."*³⁶

Çanakkale Savaşı'na katılan Tabip Yüzbaşı **Abdülkadir** (Noyan, sonradan Gülhane'de profesör ve tümgeneral olmuştur) savaş alanını şöyle anlatır: *"İlk siperlerin manzarası çok elemliydi. Önde yatan şehitlerimiz ve düşman ölüleri o derece sıkı ki, Cuma namazında bir camide cemaatin secdeye yatmış manzarasını andırıyordu. Yalnız bu yatış gayri muntazamdı ve ebedi bir sükûna dalmış şehit ve maktullerin mahşeri halinde görünüyordu. Bu ölülerin ağız ve burnuna sinekler yumurtlamış ve buralarda büyüyüp, beslenen kurtlar tombul ve beyaz birer şekil almış olduğu halde siperlere karınca gibi yürüyor, dayanılmaz bir manzara hasil ediyordu. Günlerce açıkta kalmış cesetler kokmuş, etrafa çok fena bir koku yayılmıştı. İtiraf ediyorum. Mektepte kokmuş kadavralar üstünde anatomi dersi yapmış ve birçok otopsi yapmak mecburiyetinde kalmış bir doktorem. Sinek kurtları ile de Askeri Hıfzısıhha derslerimde ve et muayenelerinde meşgul olmuş bir insanım. Öyle olduğu halde ilk hattaki o koku bir hafta burnumdan çıkmadı, et yiyemez oldum. Kahraman Türk askeri her mihnete, her keder ve zahmete alışmış, verilen eti de ilk siperde yiyor, Hak'ına, kuvvetine ve imanına güvenerek düşmana silah sıkıyor, hücum edene süngü sokuyordu."*³⁷⁻³⁸

Savaşların başladığı 25 Nisan 1915'ten 1 Temmuz 1915 tarihine kadar toplam 56.394 yaralı ve 2358 hasta tahliye edilmişti. Bu büyük kayıpların yerini doldurmak için Gelibolu Yarımadası'na İkinci Ordu gönderilmişti. Bu ordunun başhekimliğini Dr. **İbrahim Tali** yapıyordu.³⁹ Gelibolu'nun Akbaş İskelesi'nde İstanbul'a taşınmak için bekleyen gazilerin durumunu yedek subay **Aptullahat Akşin**, *"Kurtlanan yaralarını deniz suyu ile hatta kireç koyarak temizlemeye çalışan binlerce gazinin semaya yükselen feryatları"*na tanık olmuştu.⁴⁰

Çanakkale Savaşı'nda şehit olanların cesetlerinin gömülmemesi de ayrı bir sorun yaratıyordu. Cesetler çoğunlukla

büyük çukurlara doldurularak toplu olarak gömülüyorlardı. Yılın en sıcak ayları olan Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında cesetler hemen kokmaya başlıyor, şişiyor ve kurtlanıyordu. Bunları çok engebeli yerlerden getirmek zor olduğundan ya oldukları yerde üzerlerine biraz toprak atılıyor ya da ceset koktuğu, döküldüğü için taşımak neredeyse imkânsız olduğundan ip bağlayarak çekilip ya da sopalarla ittirilip sürüklenerek çukura bırakılıyordu.⁴¹ Ölülerin gömülmesinde yaşanan sorunlar Anzak askerleri için de geçerliydi. Bu nedenle **Malcom Ross** adlı Avustralyalı bir Anzak "Gömülme-mişler" adında bir kitap yazmıştır.⁴¹

Çanakkale Savaşı'nda Güney grubunda Ağadere'de açılan yaralı hastanesinde Operatör Dr.**Murat İbrahim** (sonradan Sakarya ve Kurtuluş Savaşı'na katılacak olan Gülhane Hariciye Kliniği Hocası Prof.Cankat), Operatör Dr.**Kemal** (Keskinel), Operatör Dr.**Ömer Vasfi** (Aybar, sonradan Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da görev almıştır) ve Operatör Dr.**Nevres** (Kuyaş) gece gündüz durmadan dinlenmeden Türk kahramanların hayatlarını kurtarmak için ameliyat yapmışlardır.⁴² Anafartalar Grubu Ağır Mecruhin (yaralı) Hastanesi Baştabipliğini bu sırada Dr.**Kemal Sönmez** yapmaktaydı. 6. Fırka (Tümen) baştabipliğini ise Dr.**Hacı Baheddin Bey** yapmış ve görev döneminde büyük fedakarlıklar göstermişti.⁴³

Kuzey grubundaki ağır yaralı hastanesinin başhekimiyse operatör Dr.Tatar **İsmet Bey**'di. Dr.**İsmet Bey** kahramanlığı nedeniyle 5.Ordu'da ilk madalyayı alan doktor olmuştu. Bu sırada Ordu Sahra Sıhhiye Müfettiş Yardımcısı olarak çalışan Dr.Binbaşı **Refik** (Saydam)'le Ordu Başhekim Muavini Dr.**Hüseyin Ragıp Bey**, Dr.Tatar **İsmet Bey**'e destek oluyorlardı. Dr.**Fuat Kamil** (Beksan) ise Ordu Menzil Başhekimliği yapıyordu (daha sonra GATA'da profesör olarak ürolojiyle ilgilenir).⁴²

9.Fırka (Tümen) cephesinde tabur doktoru olarak bilfiil ateş altında çalışan Dr.**Nazmi Bey** büyük fedakârlıklarda bulunmuş, 22 Eylül 1915'te bu fırkanın baştabibi siperde dolaşırken göğsünün sağ tarafından vurularak yaralanmış, daha sonra da şehit olmuştu.⁴⁴

Yaralıların bir kısmı Çanakkale Merkez Hastanesi'ne nakledilerek orada tedavi oluyordu. Ayrıca Arıburnu-Kocadere'de Şimal Grubu 16.Fırka Ağır Yaralı Hastanesi ve Cenup Grubu Sevk Yaralı Hastaneleri de önemli görevler yapmışlardı.⁴⁵

Çanakkale Savaşı sırasında Bandırma'da Dr.Yzb.Niyazi İsmet Bey (daha sonra GATA Göz Hastalıkları profesörü olmuştur, General) halkın yardımıyla 200 yataklı bir hastane açmıştı.⁴²

Mustafa Kemal, Arıburnu Savaşı'nı yönetirken Tıp Fakültesi öğrencileriyle birlikte Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde kurs görüp 16.Tümen Seyyar Hastanesi'yle Çanakkale-Arıburnu'na giden Tıbbiye son sınıf öğrencisi **Cemil Şencan**'da orada görev yapmaktaydı. Tıbbiyeli **Cemil Şencan** harp madalyasıyla ödüllendirilip terhis edilince fakültesine döndü. 1917'de Tıbbiyeyi bitirince Dr.Üsteğmen olarak bu kez Kafkas Cephesi'ne gitti. İşte bu Dr.**Cemil Şencan**, Erzurum Kongresi'nde **Mustafa Kemal**'le Erzurum'da karşılaşacak ve Şebn Karahisar delegesi olarak Erzurum Kongresi'ne katılacaktır.⁴⁶

Diğer bir Tıbbiyeli öğrenciyse **Ali Naci Duyduk**'tu. 1914 baharında 3. sınıfa geçmeden askeri cerrahi tatbikatı için Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne operatörlerin yanına yardımcı olarak gitti ve 7-8 ay staj görüp, 1915 Mayıs'ında Çanakkale'de 15.Tümen emrine girdi. Gelibolu güney bölgesinde Soğanlıdere Sargı Merkezi'nde bir ay çalıştıktan sonra Yeşilköy'e döndü ve sonra tekrar Çanakkale'ye gitti. Savaş sonrasında tahsiline devam etmek için İstanbul'a dönen **Ali Naci** 1918'de Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Dr.**Ali Naci** daha sonra Erzurum Kongresi'ne Giresun delegesi olarak katılmış ve **Mustafa Kemal**'le karşılaşmıştır.⁴⁷

Çanakkale Savaşı'nda 2.Fırka (Tümen) karargâhından hareket ederek 9 Mayıs 1915'te Lambro çiftliği yakınlarında yaralıların tedavisiyle uğraşan diğer bir askeri doktor Dr. **Şükrü Bey**'dir. Dr.**Şükrü Bey**, anılarında 13 Mayıs 1915 günü Kolordu Baştabibi **Tevfik Bey**'le yaralıların hastanede gezdiğini belirtir.⁴⁸ Askeri doktor **Şükrü Bey**, yarbay rütbesindey-

ken İzmir'in işgal edildiği gün (15 Mayıs 1919) Yunanlılar tarafından şehit edilecektir.

Resmi kayıtlara göre Çanakkale Savaş'ında 8 doktor şehit olmuştur. Bunlar 126.Alay'dan tabip binbaşı **Mehmet İsmail Bey**, 64.Alay'dan tabip binbaşı **Hasan Fuat Bey**, **Anagastos Efendi**, **Avram Kohen Efendi**, 127.Alay 1.Tabur'dan tabip yüzbaşı **Hayri Bey**, tabip yüzbaşı **Hüseyin Hüsnü Bey**, **Yazıcıyan Efendi** ve 38.Alay tabibi yüzbaşı **Muammer Hilmi Bey**'dir.⁴⁹

Çanakkale Savaşı'nda büyük hizmetlerde bulunan Dr. Yüzbaşı **Niyazi İsmet Gözcü** (daha sonra GATA'da profesör ve general olmuştur) verilen sağlık hizmeti için şu değerlendirmede bulunmuştur: *"Çanakkale muharebeleri esnasında Türk Sağlık Teşkilatı, dar bir sahada sıkışık vaziyette bulunan bir ordu da, önemli bulaşıcı bir hastalık çıkmasına meydan vermemiştir. Dokuz aylık bir sürede 110.220 yaralı, 70.939 hasta ve hava değişimine ihtiyacı olanları menzil ve vatan hastanelerine sevk etmiştir. Ordu menzil emrine verilen 5 adet 500 yataklı ve 5 adet 150 yataklı toplam 10 hastanenin normal kadroları gereğince gerekli 95 doktor yerine 61 doktor olduğu halde, bunlar genişletilerek 9950 yataklı 14 hastaneye çıkartılmıştır. Hastanelerde bu dokuz ay zarfında 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi edilmiş; hastaların yüzde 11.6'sı, yaralıların da yüzde 2.7'si hayatını kaybetmişti."*⁵⁰

Dr.Tevfik Rüştü'nün Geciken Generallik İçin Devreye Girmesi

Dr.Tevfik Rüştü, arkadaşı albay **Mustafa Kemal**'in Çanakkale'de üstün başarılar göstermesine rağmen tuğgeneralliğe terfisinin geciktiğini bacanağı Dr.**Nazım**'a bildirmişti. Dr.**Nazım**, bunu önce **Talat Paşa**'ya sormuş ve terfiinin neden uzadığını araştırmasını istemişti. Bundan bir sonuç çıkmayınca Dr.**Nazım**, **Enver Paşa**'ya gitmişti. Aslında **Enver Paşa Mustafa Kemal**'in general olmasını pek istemiyordu.⁵¹ Dr.**Nazım**, **Enver Paşa**'ya gittiğinde *"Paşa! Paşa! Mustafa Kemal'in terfi işi ne oldu?"* diyerek yüksek sesle çıkmış, **Enver Paşa** da Dr.**Nazım**'ın sözünü keserek ve daha fazla konuşmasına fırsat vermeden *"İşin bana ait kısmı bitmiştir. İnhası hu-*

susu Zatı Şahane'ye arz olundu. Bugün veya yarın Mustafa Kemal Bey generalliğe terfi etmiş olacaktır" dedi. Bunun üzerine Dr. Nazım Bey, ayağa kalkarak Enver Paşa'yı kucakladı ve yanaklarından öperek teşekkür etti.⁵² Buna rağmen Mustafa Kemal'in generalliğe terfisi Doğu'ya atanma tarihine kadar uzamıştır.

Dr.Nazım, yayın hayatı 1913 Kasım'dan 1914 Haziran'ına kadar sürmüş olan *Bilgi Mecmuası*'nı çıkarıyordu. Bu dergide bacanağı Dr.Tevfik Rüştü, Dr.Bahattin Şakir, Dr.Akil Muhtar Özden, Dr.Adnan Adıvar, Salah Cimcoz, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ömer Seyfettin ve Mehmet Emin Yurdakul'un yazıları vardı.⁵³

Mustafa Kemal'in Dr.Rıfat Osman'la Edirne'de Tanışması

Albay Mustafa Kemal Çanakkale'den İstanbul'a döndükten sonra izninin birkaç gününü geçirmek için Sofya'da elçi olarak çalışan arkadaşı Fethi Okyar'ın yanına gitti.

14 Ocak 1916 günü Çanakkale'den İstanbul'a gelen İzzeddin Çalışlar (sonradan orgeneral olmuştur) Harbiye Nezaretine gider ve orada çalışmakta olan doktor Hüseyin Hüsnü'yle görüşür; ondan M.Kemal'in 16.Kolordu'ya atanmasının muhtemel olduğunu öğrenir.⁵⁴

Mustafa Kemal 27 Ocak 1916'da Sofya'dayken Çanakkale'den Edirne'ye gelmekte olan 16.Kolordu'nun yeniden komutanı olur. Bu nedenle Karaağaç'a giderek görevine başlar ve 28 Ocak 1916'da otomobiliyle vali ile birlikte şehre girer. Edirne'de zafer takları yapılmış, her yer süslenmiş ve Abacı Caddesi'nde "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanları" ve yaşasın "Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey" yazılı iki büyük levha asılmıştı. Halk Mustafa Kemal'i coşkuyla alkışlayarak karşılamıştı.⁵⁵

Mustafa Kemal, 23 Şubat 1916 günü Edirne'de yapılan Harp Oyunu hakkında eleştiride bulunur ve dokuz sayfadan oluşan "Taktik Meselesinin Çözümleri ve Emirlerin Yazılmasına Dair Öğütler" isimli bir broşür yazar. Askeri bilgi birikimini

ve strateji ustalığını sadece cephede uygulayarak değil yazarak da göstermektedir artık.⁵⁶

Mustafa Kemal, Edirne’de çalışan röntgen uzmanı ve askeri doktor **Rıfat Osman Tosyavizade**’yle tanışmış ve onun çok değerli kütüphanesinden faydalanmıştı. **Dr.Rıfat Osman Tosyavizade**, **Atatürk**’le arasında geçen bir olayı **Dr. Süheyl Ünver**’e şöyle aktarmıştı: “*Çanakkale Harbi’nden sonra Atatürk’ün Edirne’de bulunduğu bir sırada kendisine memleketimizdeki tekkelerle türbeler kadar fabrikamız olsa Avrupa’yı geçerdik*” deyince **Atatürk** bu sözlerle kahkahalarla gülmüş ve Er-kânıharp reisine “*Kalemini çıkar da yaz. Doktor bir deha yumurtladı*” demiş; ancak **Dr.Rıfat Osman**’ın bu temennisini unutmayacağını da eklemişti.⁵⁷

Dr.Rıfat Osman (1874-1933), orduda sıhhiye bölümü oluşturulması fikrini ilk defa 1910’lu yıllarda ortaya atan değerli bir düşünce adamı ve tıp doktoruydu. **Dr.Rıfat Osman**, Edirne Askeri Hastanesi’nde röntgen uzmanı olarak çalışırken Edirne’de yapılan bir askeri manevrada sağlık hizmetinin olmadığını görmüş ve Ordu Kurmay Başkanı **Hasan Rıza Bey**’e bir önerge vererek önlemler alınmasını istemişti. Bu önergeyi haklı bulan Kurmay Başkanı’nun emriyle **Dr.Rıfat Osman**’ın gözetiminde Edirne Piyade Kışlası’nda Japon Sahra Sıhhiye Hizmeti’nden esinlenerek seçilen bazı erlere eğitim verilmiş ve Osmanlı Ordusu’nda ilk defa sıhhiye bölümü fikri oluşmuştu.⁵⁸ Bu olaydan sonra 1910 yılında kolordular da açılacak sıhhiye bölüklerinin ilki Selimiye Kışlası’nda muallim **Dr.Kerim Sebati Bey** (sonradan Tıp Fakültesi hariciye kliniği profesörü olmuştur) tarafından kurulmuş ve burada teskereci ve sıhhiye erleri yetiştirilmeye başlanmıştır.

Rıfat Osman yıllar sonra yazmış olduğu “*Edirne Sarayı*” isimli eseri nedeniyle **Mustafa Kemal Atatürk**’ü Yalova’da ziyaret etmişti. **Mustafa Kemal**, bu ziyarette eski dostu **Dr. Rıfat Osman**’dan kendisini muayene etmesini istemişti. **Dr. Rıfat Osman** Edirne’ye dönüşünde general **Kazım Dirik**’e bu konuda şunları söylemişti: “*Alkolü tedrici olarak bıraksın, hatta tamamen bırakmasın, asgari hadde indirsin, tabiatın uyku saati olarak tanzim ettiği siikûn saatlerinde yatağına girsin, hâlâ yir-*

mi beş yaşının şartları içinde olan kalbi ve hayati organları ile dinç ve gençtir. Kendisine bu teşhisimi cesaretle söyledim. Tebessüm etti ve uzun uzun yüzüme baktı. Gözleri nemlendi. Ben de çok duygulandım. Bir şeyler söylemek istedi, sonra vazgeçti..."⁵⁹

Dr.Rıfat Osman, çok yönlü, eşi az bulunur bir bilim adamıdır. Doktorluğunun yanı sıra ressam, fotoğrafçı, müzeci, kütüphaneci, mühendis-mimar ve tarihçidir. Manastır, Selanik ve Edirne asker hastanelerinin röntgen cihazlarını bizzat kendi kurmuştur. Edirne'deki İttihat ve Terakki kulübü binasının (günümüzde Halk Eğitim Merkezi) mimarı ve inşaat mühendisidir. Edirne Memleket Hastanesi ve Kırklareli Asker Hastanesi onun çizdiği projelerle yapılmıştır. Resim hocası **Seyit Nuri Bey** ona bir gün *"Belgesiz tarih yazmak, mangal başında masal anlatmaya benzer"* der ve o, bu kuralla, yani belgeye dayanarak tarih yazar.⁶⁰

Dr.Rıfat Osman'ın babasından kalan çok değerli kitaplık **Abdülhamit** döneminde yakılmış, 1912-1913'te Balkan Harbi sırasında Bulgarlar tarafından yağmalanmış, 1921'de de Yunanlılar tarafından eşya ve kitapları çalınmıştı.⁶¹

Rıfat Osman, 1874'te Üsküdar'da doğdu. 1898'de Askeri Tıbbiye'den yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Askeri Tıbbiye'de **Rieder Paşa**'nın yanında asistan olarak çalışıp röntgen uzmanı olmuştu. 21 Ekim 1903'te kolağası rütbesiyle radyoloji uzmanı olarak Edirne Merkez Asker Hastanesi'ne atanmıştır. 10 Mayıs 1933'te Edirne'de vefat etmiştir.⁶⁰

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**2.ORDU, 7.ORDU VE YILDIRIM ORDULARI
KOMUTANLIĞINDA ATATÜRK VE
TIBBİYELİLER**

Cephede Kitap Okuyan Bir Komutan

Ruslar 1915-1916 kışında Kafkas Cephesi'nde büyük saldırılarda bulunur ve 16 Şubat 1916'da Erzurum düşer. Osmanlı Devleti bunun üzerine 2. Ordu adı altında Doğu'da görev yapmak üzere, Batı'dan gelen kuvvetlerce oluşturulacak bir ordu kurmaya başlar. Bu ordunun komutanı **Ahmet İzzet Paşa**'dır. **Mustafa Kemal**'in Edirne'deki 16. Kolordu Karargâhı aynı isimle Güneydoğu'ya gönderilir ve Murat Su-yu-Muş-Bitlis çizgisi üzerinde görev yapmaya başlar. **Mustafa Kemal**, 27 Şubat 1916'da yeni görevine başlamak üzere Edirne'den ayrılır ve 11 Mart'ta Diyarbakır'a 16.Kolordu'yu nakleder.

1916-1917 kışı çok soğuk geçtiğinden ve gıda sıkıntısı yaşandığından 2.Ordu kayıplara uğrar. Erzak sıkıntısı had safhadadır. **Mustafa Kemal** bir gün karargâh subaylarıyla birlikte Hazro'ya gelir. Orada bulunan **Mehmet Nuri** (Budak) subayları ve **Mustafa Kemal Paşa**'yı zengin bir sofraya davet eder. **Mustafa Kemal Paşa** sofrayı görünce "*Asker cephe-de açken ben bu nefis yemekleri yiyemem*" diyerek sofraya oturmaz. Bunun üzerine **Mehmet Nuri Bey** "*Paşam askerlerin bir aylık ekmek ihtiyacının teminini üzerime alıyorum, siz yeter ki bizi bu şereften mahrum etmeyin*" deyince birlikte sofraya otururlar. O gün 1400 kilo buğday toplanarak ordu levazımına teslim edilir.¹

Mustafa Kemal 1 Nisan 1916 tarihinde mirliva (tuğgeneral) olur ve buradaki görevi sırasında 8.Tümen ile saldırarak Rus alayını yenip Muş'u geri alır (7 Ağustos 1916). Daha sonra da Çapakçur dağlarındaki çarpışmalarla Bitlis'i Rus işgalinden kurtarır (8 Ağustos 1916). Çanakkale'de savaşan kahraman 16.Kolordu'dan arta kalanlar bu kez Çapakçur dağlarında kar, kış, açlık, susuzluk, hastalık ve Ruslarla mücadele ederek erimeye başlar.² **Mustafa Kemal** Çapakçur Muharebeleri'nde gösterdiği üstün komutanlık yeteneğinden dolayı takdir edilmiştir. Ancak bu sırada kuzeyde bulunan 3. Ordumuz Ruslara yenilir.

Mustafa Kemal'in, bu cephede savaşırken de yanında kitapları vardı. 10 Aralık 1916 günü hatıra defterine okudukları ile ilgili şöyle notlar almıştı: *"Sabah pek ziyade bir nezleye yakalanmış olarak kalktım. Kemal Bey'in (Namık Kemal) Makalatı Siyasiye ve Edebiye'sini okudum. İkinci kitabın sonunda idim, hitam buldu. Arıburnu raporunu okuttum. Sonra Neşet Bey, Çapakçur Cephesi'ne ait muharebe takririni okudu. Badehu, yeni gelmiş olan istihkâm yüzbaşısı Fuat Efendi'ye hayvanlarımı gösterdim. Sonra tekrar ikametgâhıma geldim. Kemal Bey'in (Namık Kemal) Tarih-i Osmanî'sini takibe başladım. Yemekten evvel Emin Bey'in (Mehmet Emin Yurdakul) Türkçe Şiirleri'yle Fikret'in (Tevfik Fikret) Rûbab-ı Şikeste'sinden aynı zeminde bazı parçalarını okuyarak bir mukayese yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil."*³

2.Ordu Komutanı **Ahmet İzzet Paşa** izinle İstanbul'a gidince 12 Aralık 1916'da **Mustafa Kemal** ona vekâlet eder. Albay **İsmet** de bu ordunun kurmay başkanıdır ve onunla ilk defa işbirliği yapar. **Mustafa Kemal** orduyu beslenebileceği daha uygun geri kısımlara çeker ve 7 Mart 1917'de 2.Ordu Kumandanlığı'na vekâleten atanır.⁴ Daha sonra da 5 Temmuz 1917'de Halep'te oluşturulan 7.Ordu Kumandanlığı'na tayin edilir.

Dr.Hüseyin Hüsnü ve Dr.İbrahim Tali Doğu Cephesi'nde

Mustafa Kemal'in kumandanlığını yaptığı 16.Kolordu'nun kurmay başkanı yarbay **İzzeddin Çalışlar**, baştabibiyse Dr.**Hüseyin Hüsnü**'dür. Bu sırada 2. Ordu Sağlık Daire Başkanlığını Dr.**İbrahim Tali**, 2.Ordu Komutanlığı'nı da **İzzet Paşa** yürütmektedir.

Mustafa Kemal 27 Mart 1916 tarihinde, Diyarbakır'dan hareketle Bitlis Cephesi'ne giderken yanında erkânı-harbiye reisi yarbay **İzzettin** (Çalışlar), diğer subaylar ve sıhhiye reisi yarbay Dr.**Hüseyin Hüsnü** vardır.⁵⁻⁶

Mustafa Kemal, Madam Corinne'ye yazdığı 6 Mart 1916 tarihli mektupta Dr.**Hüseyin**'den bahseder. Bu mektup-

ta Dr.Hüseyin'le ilgili satırlar şöyledir. *"Bu satırları yazarken Doktor Hüseyin Bey, yanımda, size ne yazdığımı soruyor ve bunların Matmazel Edith'e ait olacak kısımlarını anlamakta ısrar ediyor(...). Doktor, Matmazel Edith için yazdığım cümleyi dinledikten sonra beni yalnız bıraktı."*⁷

29 Temmuz 1916 günü **M.Kemal**, yarbay **İzzeddin Çalışlar**, Baştabip **Hüseyin** ve **Cevat Abbas**, ordu kumandanı **İzzet Paşa'yı** karşılamak için Azlık Köyü'ne giderler. **İzzet Paşa'yla** Dr.**İbrahim Tali** (Öngören) birlikte gelirler. **İzzet Paşa'nın** otomobiline **Mustafa Kemal**, Dr.**Hüseyin** ve Dr.**İbrahim Tali** biner, 16.Kolordu otomobiline ise **İzzeddin Çalışlar**, **İsmet İnönü** ve **Cevat Abbas** binerek 2.Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Silvan'a giderler.⁸ 1 Haziran 1917 günü Dr.**Hüseyin Bey** hasta olur ve 2 Haziran'da ameliyat olunca **Mustafa Kemal** ve **İzzeddin Çalışlar** onu ziyarete giderler.⁹

Mustafa Kemal'in hem doktoru hem de arkadaşı olan operatör doktor **Hüseyin Hüsnü** 1883 yılında Sivas'ta doğmuş ve 1907 yılında Tıbbiye'yi bitirmiştir. İlk önce Yemen'e tayin oldu, daha sonra Trablusgarp'ta **Atatürk'le** tanıştı ve Balkan Harbi'ne katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda 19.Fırka başhekimisi olarak **Atatürk'ün** maiyetinde çalışmış, daha sonra **Atatürk'ün** Anafartalar Grubu'na tayini üzerine Anafartalar Grubu Sağlık Başkanlığı görevini üstlenerek Çanak-kale'deki hizmetlerinden dolayı takdirini kazanmıştır. Çanak-kale'den sonra yine **Atatürk'le** birlikte Bitlis Cephesi'nde bulunmuştur. İstiklal Savaşı'nda ise Konya'da sıhhiye müfettişliği yapmıştır. 30 Ağustos 1922'de albay olarak Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Müfettişliği ve Sıhhiye Daire Başkanlığı görevlerinde bulundu. 30 Ağustos 1929'da general oldu. 16 Mart 1930 Pazar günü 47 yaşında Ankara Cebeci Hastanesi'nde vefat etti.¹⁰⁻¹¹

Dr.İbrahim Tali Bey 1916 Aralık'ında Doğu Orduları Grubu Sağlık Müfettişi olarak Elazığ'a gönderilmişti. Bu konuyu Dr.**İbrahim Tali** anılarında şöyle anlatır: *"Mustafa Kemal Bey liva olmuştu. İkinci Ordu Kumandanı rahatsızlanınca ona vekâleten ordu karargâhının bulunduğu Pola civarından Sekrate köyüne geldi. Kış oldukça şiddetli geçiyordu ve ordu yiyecek mal-*

zemeler konusunda çok sıkıntı çekiyordu. Kumandayı aldığı ikinci günde önceden hazırlanmış olan plan gereğince orduya kışı geçirmek üzere belli bir hatta çekilme emrini verdi. Ordunun erkânıharbiye reisi olan Miralay İsmet Bey de o günlerde tayin olduğu bir kolorduya kumandan olarak ayrılmak üzereydi. Hatırimda kaldığına göre ordu karargâhı bir günde Diyarbakır'a nakledildi. İsmet Bey de cepheye yeni vazifesi başına hareket etti. Diyarbakır seyahati Osmaniye'ye kadar pek güç şartlar içinde yapıldı. Atlarla gidiyorduk. Her taraf kalın kar tabakasıyla örtülüydü ve şiddetli bir soğuk vardı. İlk geceyi Sarıkamış ismindeki bir muhacir köyünde geçirdik. Mustafa Kemal Paşa pek neşeli değildi. Hep havadan ve askerin iâşesinden bahsediyordu. Bir aralık söz İsmet Bey'e intikal etti. Kumandan Paşa'nın şu sözleri aynen hatırımdadır: 'İsmet Bey Erkânıharbiye Umumiye Reisi olacak bir askerdir.' 1916 senesinin son ayında ona münasip ve layık gördüğü makamı 1920'de kendisi verdi. Derin görüşlü ve anlayışlı Atatürk... Diyarbakır'da bir iki defa hastalandı. Bir defasında hayli telaş ettik. Yapılan çok ihtimamlı tedavi ve kendi iradesinin yüksekliği sayesinde hastalık az zamanda bertaraf oldu. Bu hastalığında da ordu işleri ile meşgul olmaktan bir gün geri kalmadı. Mustafa Kemal Paşa asaleten İkinci Ordu Kumandanı tayin edildi. Bir defa daha kendisinden ayrıldım."¹²

Dr.Hilmi'nin Mustafa Kemal'e Sığınması

İttihat ve Terakki'nin silahşoru **Yakup Cemil, Enver Paşa**'ya bir suikast yapmak istiyordu. Başarılı olduğunda çok sevdiği **Mustafa Kemal**'i önemli bir mevkiye getirmeyi de düşünüyordu. Ancak olay duyuldu ve **Yakup Cemil** İstanbul'da **Enver Paşa**'nın emriyle yakalandı ve mahkeme sonrasında 11 Eylül 1916'da idam edildi. **Yakup Cemil** İran'a götüreceği askeri birlikte Dr.Selanikli **Mehmet Hilmi**'yi (Oytaç) de görevlendirmişti. **Yakup Cemil** ile arkadaşlık eden Dr. **Mehmet Hilmi** asılmaktan korkarak Diyarbakır'a kaçtı ve Silvan'da 2. Ordu Komutanlığı'nda bulunan **Mustafa Kemal**'e haber göndererek önemli bilgiler vereceğini bildirdi. Diyarbakır'da bulunan **Mustafa Kemal**'in yaveri **Cevat Abbas Bey** 22 Eylül 1916'da (İzzeddin Çalışlar Paşa'nın gün-

lüğünde tarih 27 Eylül 1916 olarak geçer) Dr.Hilmi'yi **Mustafa Kemal'e** getirdi. Dr.Hilmi, **Mustafa Kemal'e Yakup Cemil** olayını anlatır ve konuşulanları orada bulunan **İzzettin Çalışlar** da dinler. Dr.**Selanikli Hilmi**, "*İstanbul'da kalamazdım ve kalamadım; çünkü beni de asacaklardı*" der.

Mustafa Kemal, kendisine sığınan Dr.Hilmi'yi korumasına alır ve İstanbul'la yaptığı yazışmalar aracılığıyla onu kendi birliğinde görevlendirir.¹³ Dr.Hilmi daha sonraları Malatya milletvekili olur ve **Atatürk'**ün sofralarına katılır.¹⁴

Mustafa Kemal, Silvan'a ziyarete gelen **Ali Fuat Cebesoy'a** "*Ben o gibi (Yakup Cemil) adamların tavsiyesiyle iktidar mevkiine gelecek bir adamsam, adam değilim*" diyerek bu konu hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir.¹⁵

Dr.Hilmi **Mustafa Kemal'e** sığınmasıyla ilgili olarak 3 Nisan 1926'da *Milliyet Gazetesi'*nde yayınlanmak üzere gönderdiği bir yazıda, **Yakup Cemil'in** İran'a gidecek tümeninde baştabiplik yapmayı kabul etmediğini, Sıhhiye Reisi Dr. **Süleyman Numan Paşa'ya** başvurarak tayinini 2.Ordu birliklerine yaptırdığını, bu şekilde Diyarbakır'a geldiğini, yoldayken **Yakup Cemil'in** idam edildiğini öğrendiğini ve **Yakup Cemil'le** aynı fikirde olmadığını anlatır. Ayrıca **Mustafa Kemal'in** kendisini çocukluğundan beri Selanik'ten tanıdığını; Çanakkale'de, Şark'ta, Suriye'de ve muhtelif görevlerde emirlerinde, hizmetlerinde ve mütareke sırasında temaslarda bulunduğunu belirtir.¹⁶

Dr.**Mehmet Hilmi Oytaç** (1881-1942), Selanik'te doğmuştur. Bursa sıhhiye müdürlüğü yapmış ve TBMM'de II, III, IV, V, VI. Dönem Malatya milletvekili olarak çalışmıştır. 5. Dönem Malatya milletvekiliyken İkinci Dil Kurultayı için bir "*Kurultay Marşı*" yazmış ve Maestro **Kapoçelli** bunu bestelemiştir. Bu marşın nakaratı "*Selam sana kurultay, yeni doğan tolun ay, selam sana ey gazi, bizden sana bin ohtay!*" şeklindedir.¹⁷

Mustafa Kemal 'in 7.Ordu Komutanı Olması ve Bu Cep- hede Çalışan Tıbbiyeliler

10 Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline geçer. Osmanlı Devleti burayı tekrar ele geçirmek amacıyla Alman devletine başvurur. Almanlar da general **Falkentayn** komutasında bir tugay gücünde kuvvet gönderirler.

Mustafa Kemal, 7. Ordu Kumandanlığı'na atanmadan önce 24 Haziran 1917'de Halep'teki komutanlar toplantısına katıldı ve haziran sonlarında kendisine teklif edilen 7.Ordu Komutanlığı'nı kabul etti. 5 Temmuz 1917'de atama işlemi yapılan **Mustafa Kemal** karargâhını oluşturmak amacıyla İstanbul'a geldi ve bir ay kaldı. Bu sürede özel ve resmi temaslarda bulunmaya başladı. Bu arada, Pangaltı'da Dr.**Rasim Ferit** (Talay) **Bey**'in evinde 16 Temmuz 1917 Perşembe günü yapılan bir söyleşi toplantısına katıldı. Bu söyleşide Almanların Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceğini söyledi. **Mustafa Kemal**, ayrıca Harbiye Şişli Caddesi üzerinde sağ taraftaki binalardan birinde oturan Dr.**Tevfik Rüştü**'yü birkaç defa ziyaret etti. Hatta bir defasında onu evinde bulamadıklarında yaveri **Şükrü Tezer**'le kartvizitinin kenarını kırarak doktorun evine gönderdi.¹⁸ Bu sırada general **Falkentayn** komutası altında Yıldırım Ordular Grubu kuruldu ve bu gruba Halep'te bulunan **Mustafa Kemal**'in 7.Ordusu, Irak'ta **Halil** (Kut) **Paşa**'nın kumandasındaki 6.Ordu ve Filistin cephesindeki 8.Ordu bağlandı. **Cemal Paşa**'ysa Toroslar'ın güneyi, Arabistan ve Yemen bölgelerinin grup komutanı olarak görev yapıyordu.

General **Falkentayn**'a Alman devleti Osmanlı'ya borç olarak yazılan beş milyon altın İngiliz lirası verdi ve bu parayı istediği gibi kullanmasını, istediği adamı bu parayla ele geçirmesini istedi. General **Falkentayn** da bu parayı Arap aşiret reislerine dağıtmaya başladı. Onun bir amacı da demiryoluna el koymak ve Alman çıkarlarına uygun olacak şekilde bu bölgede değişiklik yapmaktı. **Falkentayn**, **Mustafa Kemal**'e de birkaç ufak sandık içinde altın gönderdi; ancak o, bu altınları kendisine iade etti.¹⁹ **Mustafa Kemal**, general

Falkentayn'ın davranış ve hareketlerine karşı çıkmaya başladı ve bu adam hakkında Osmanlı Devleti'ne uyarılarda bulundu. Ancak **Enver Paşa** bir türlü **Mustafa Kemal Paşa**'nın uyarılarına sıcak bakmadı ve Almanların her dediğini yapmaya devam etti. **Falkentayn** ve Osmanlı Devleti doğru dü-rüst yığınak yapamadığından İngilizler general **Allenby** ko-mutasında yaptıkları bir taarruzla Kudüs'ü de ele geçirdiler.

Mustafa Kemal, **Falkentayn**'ın Osmanlı Devleti'ni kü-çük düşürücü hareketlerine karşı çıkmaya devam etti ve **Ce-mal Paşa**'yla bu generale karşı ortak hareket etme kararı aldı; hatta istedikleri düzenleme olmazsa beraber istifa etmeyi ka-rarlaştırdılar. Gelişmeler **Mustafa Kemal Paşa**'nın istediği gi-bi olmayınca 7.Ordu Komutanlığı'ndan 9 Ekim 1917'de istifa etti.

Mustafa Kemal 7.Ordu Komutanı olarak Halep'te çalışırken, Bingazi'den arkadaşı Dr.**Mustafa Şevket** (Bengisu) bu sırada Kudüs'te sahra hastanesinde yaralılarla uğraşıyor ve cerrahlik yapıyordu. Bu sırada Bağdat düşmüştü. Dr. **Mustafa Şevket** askerlerin moralini yükseltmek için akşam-ları garnizonda konuşmalar yapıyordu.

Kudüs'te bulunan *Hilal-i Ahmer* hastanesi müdürü bu sırada muallim doktor **Neşet Ömer** (İrdelp) **Bey**'di ve daha sonra bu hastanedeki görevinden 4.Ordu Sıhhiye Müfettişli-ği'ne (Ordu Sağlık Başkanı) tayin edildi. Dr.**Neşet Ömer**, or-du Sağlık başkanıyken Halep-Resulayn demiryolu hattında yaşayanların sağlık durumunu inceliyor ve bu hatta bulunan birliklerde ve şehirlerde bulaşıcı hastalıklardan korunulması için çalışmalar yapıyordu.²⁰ Dr.**Neşet Ömer Bey**, Halep'te bütün hekimleri toplayarak lekeli humma hakkında konfe-ranslar verdi.²¹ Bu sırada Halep'te bulunan nekahethanenin başhekimliğini Dr.**Ziya Nuri** (Ağıcı) yapıyordu (daha sonra İstiklal Savaşı'na katılmış ve bir fırkanın baştabipliğini yap-mıştır).²²

Dr.**Neşet Ömer Bey**'in Kudüs'te bulunduğu günlerde, bir gün, Dr.**Emin Bey** sıtma hastalığına neden olan bir para-zit türünü keşfettiğini söyleyerek ona başvurdu. Diğer dok-torlar daha önce Dr.**Neşet Ömer**'e Dr.**Emin Bey**'in keşif yap-

tiğini söyleyen şarlatan biri olduğunu söylemişlerdi. Dr.**Neşet Ömer**, Dr.**Emin Bey**'in getirdiği preparatlara baktı, ancak önceden duymuş olduğu şeylerin etkisiyle ne preparatlara ne de **Emin Bey**'e inandı. Yıllar sonra **Neşet Ömer** (İrdelp) Tıbbiye'de iç hastalıkları hocası olarak çalışırken 1923 yılında yabancı bir hekim (Stephan's) Dr. **Emin Bey**'in bulduğu paraziti "*Plasmodium Ovale*" ismiyle yayınladı. Hoca, bunu öğrendiğinde Dr.**Emin Bey**'e yaptığı haksızlıktan son derece üzüntü duydu ve bu pişmanlığını her zaman dile getirdi.²³

Dr. **Neşet Ömer** daha sonra dahiliye profesörü oldu ve 1923 yılından itibaren ölünceye kadar **Atatürk**'ün doktorluğunu yapmıştır. Dr.**Neşet Ömer** Hoca, **Atatürk**'ün ölümünden sonra maalesef onun sağlık hayatıyla ilgili hiçbir hatıra yazmamıştır.²⁴ Prof.**Neşet Ömer** Hoca bekârdı ve annesine son derece saygılı ve düşküncüydü. Son günlerini kalp yetmezliği içinde geçiren Dr.**Neşet Ömer**, ölümünden kısa bir süre önce "*Elli sene biz onu yendik; amma şimdi o bizi yeniyor*" demiş ve 1948 yılında vefat etmiştir.²⁵

Neşet Ömer, 4.Ordu Sıhhiye Reisliği yaparken, karar-gâh tabibi Dr.Yüzbaşı **Akif Şakar**'dı. **Akif Şakar** sonradan profesör olarak GATA'da hariciye kliniğinde çalışmıştır.

Dr.**Hasan Ferit** (Cansever) isimli bir doktor, Kudüs'ten Hafiretülave'ye gönderilen seyyar hastanenin yönetiminde bulunmuş ve bu hastanede görev yapanlar arasında operatör **Selahattin Bey**, operatör **Akif Şakir Bey** ve Dr.**Hamid Bey** de vardı. Dr.**Hasan Ferit** sonraki yıllarda "*köycü doktor*" grubuna dahil olarak Anadolu'ya geçmiş ve Kurtuluş Savaşı'nda görev almıştır.²⁶

Dr.**Mustafa Şevket** (Bengisu) Kudüs'te bulunan seyyar hastanede çalışırken bir gün hastaneye şarapnelle ayağı kopmuş ve karnından yaralanmış genç bir yüzbaşı getirilmişti, durumu ağırdı. Müdahale yapıldı; ancak durumu pek ümitli değildi. Yaralı yüzbaşı, doktor **Mustafa Şevket**'e anne ve babasına haber vermesini rica etti ve kanlı ceketinin cebini işaret ederek bir şey çıkarmasını istedi. Dr.**Mustafa Şevket** ceketin cebinden bir not defteri bularak çıkardı. Bu sırada yüzbaşının defterinden bir fotoğraf yere düştü. Doktor, fo-

toğrafı yerden aldı ve genç bir kızın fotoğrafıyla karşılaştı. Fotoğraftaki kız yüzbaşının nişanlısıydı. Doktor resme baktı ve “Çok güzel bir nişanlın var. Tanrı, inşallah sizi yakında birbirinize kavuşturur” diyerek teselli etmeye çalıştı. Yüzbaşı’nun gözleri uzaklara daldı... Sonra da kapandı. Yüzbaşı şehit olmuştu. Doktor **Mustafa Şevket**, bu olaya çok üzülmüş ve etkilenmişti. Kendisi de dört yıl önce Bingazi dönüşü Ödemiş’te Mısırlızade **Abdüllatif Bey**’in büyük kızı **Suat Hanım**’la nişanlanmıştı. O gece yatağına yorgun argın uzanınca ölen yüzbaşını ve nişanlısının haberi alınca düşeceği durumu düşündü. Sonra da Ödemiş’i, nişanlısını düşünmeye başladı. Cephenin sakinleştiği bir ayın sonunda Dr.**Mustafa Şevket**, Tarsus 23.Fırka baştabibi olarak tayin oldu. Doktor, 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalanınca ülkenin gidişinin iyi olmadığını anlayarak Tarsus’taki görevinden istifa etti ve ailesiyle birlikte Ödemiş’e gelerek Kuvay-i Milliye için çalışmaya başladı.²⁷

Birinci Dünya Savaşı’nda 1202 askeri hekimden 163’ü, 1283 yedek tabipten 187’si, yani hekimlerin yüzde 12,5’i şehit olmuştu. Doğu Cephesi’nde tifüse yakalanmayan hekim kalmamıştı.²⁸

Mustafa Kemal’in Halep’ten Ayrılarak İstanbul’a Dönüşü

Mustafa Kemal, 9 Ekim 1917’de 7.Ordu Komutanlığı’ndan istifa eder; ancak istifası kabul edilmeyerek 2.Ordu Komutanlığı teklif edilir. **Mustafa Kemal**, bu görevi de kabul etmeyince önce bir ay, sonra da üç ay izinli sayılır ve 7 Kasım 1917’de İstanbul’da Genelkurmay emrine verilir. **Mustafa Kemal** bunun üzerine Halep’ten İstanbul’a dönme hazırlıkları yapmaya başlar; ancak parası yoktur. Bu nedenle atlarını satmaya çalışır; ama satamaz. Nihayet, atları **Cemal Paşa**’ya satması için verir ve ondan 2000 lira borç alır. **Cemal Paşa** daha sonra atları Halep’te sattırarak 3000 lira daha gönderir. Ekim 1917’de **Mustafa Kemal**’in önce 7.Ordu, daha sonra da 2.Ordu Komutanlığı’ndan çekilip açıkta kalması hükümette

de rahatsızlık yaratmıştı. **Mustafa Kemal**, İstanbul'a gelince yaveri ve otomobili de elinden alınmıştı.²⁹

Enver Paşa, İstanbul'a gelir gelmez **Mustafa Kemal'i** Kuruçeşme'deki yalısına çağırır. Ancak bir anlaşmazlık yüzünden kapıcı **Mustafa Kemal'e** "*Enver Paşa yok*" der, **Mustafa Kemal** de kızgın bir biçimde geri döner. Daha sonra **Mustafa Kemal Enver Paşa'yla** Harbiye Nezareti'nde buluşur. Aralarında sert bir tartışma yaşandığına Dr.**Rasim Ferit** de tanık olur.³⁰

Mustafa Kemal, o sırada İstanbul'da Pera Palas'ta kalıyor ve ülkenin sorunlarını düşünüyordu.

Mustafa Kemal ve Dr.Rasim Ferit'in Almanya Seyahatı

Pera Palas'ta kalan **Mustafa Kemal'e** bir gün **Enver Paşa** veliaht **Vahidettin'le** beraber Osmanlı ordusunu temsilen Almanya'ya gitmesini önerir. **Mustafa Kemal** kabul eder ve gezi, 16 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihleri arasında yapılır.

Mustafa Kemal, gezi öncesi veliahtla tanışmak için onun Vaniköyü'ndeki köşküne gider. Beşiktaş'tan karşıya geçmek için bindikleri istimbotta yaveri **Cevat Abbas** ve Dr.**Rasim Ferit** vardır. Doktor, onları istimbotta bekler. **Mustafa Kemal** veliaht **Vahidettin'le** görüşüp istimbota dönünce Dr. **Rasim'e** "*Ya çok zeki ya da çok aptal, anlayamadım*" der.

Veliaht **Vahidettin**, **Mustafa Kemal** ve yanındakiler 15 Aralık 1917 tarihinde Almanya'ya gitmek üzere Sirkeci'den trenle yola çıkarlar. **Mustafa Kemal**, yaveri **Cevat Abbas** ve Dr.**Rasim Ferit'le** birlikte istasyona erken gelir. **Mustafa Kemal** bu geziye katıldığında hastadır.³¹ Almanya'dan dönerken ise yeniden böbreklerinden rahatsızlanır.

Almanya seyahatinde **Naci** (Eldeniz) Albay (sonra paşa olmuştur) da heyette bulunmuştu. Bu sırada Albay **Naci'yi** Veliaht kendisine yaver olarak almak istemiş; ancak o Saray'da çalışmak istememişti. **Mustafa Kemal**, vatansever bir subay olan **Naci Bey'e** yaver olmasını önerir ve ısrar eder. Bu şekilde veliahtın yaveri olan **Naci** Albay ilerde **Mustafa Kemal'in Vahidettin'le** olan haberleşmelerinde yardımcı olma-ya başlar.

Mustafa Kemal Paşa bu geziden trenle İstanbul'a dönerken, aynı trende Darülfünun Tıp Fakültesi Akıl Hastalıkları hocası Profesör Dr.**Mazhar Osman**'la gazeteci **Ahmet Emin** (Yalman) de bulunuyordu. **Mazhar Osman** Hoca (1884-1951) ülkemizde Psikiyatri'nin yerleşmesine katkılarda bulunmuş büyük bir bilim adamımızdır. Bir ara Dr.**Mazhar Osman**, **Ahmet Emin**'e "*Mustafa Kemal, bu trende bulunuyor farkında mısın?*" der. **Ahmet Emin Bey**, bu haberi duyunca Çanakkale Savaşı kahramanı **Mustafa Kemal**'i trende bulmuş ve onunla ilk kez tanışmıştı. **Ahmet Emin** (Yalman), **Mustafa Kemal**'in Selanik Askeri Rüstiye'den hocası **Osman Bey**'in oğluydu.³²

Dr.Rasim Ferit'in Ruşen Eşref'i Mustafa Kemal'le Tanıştırması

Gazeteci **Ruşen Eşref** (Ünaydın), 24 Mart 1918 Pazar günü, çalışmakta olduğu *Yeni Mecmua* dergisi için Çanakkale Savaşları'yla ilgili olarak bir röportaj yapmak amacıyla **Mustafa Kemal**'in Akaretler'deki 76 numaralı evine gider. **Ruşen Eşref**, **Mustafa Kemal**'in çalışma odasındaki kitapları şöyle anlatır: "*Bir gümmüş Çerkez kamasının yanı başında Balzak'ın 'Kolonel Şayer'i, Mopassan'ın 'Böl Dö Süüf'i, Lavra'nın 'Servir'i bulunuyordu. Şüphesiz ki Paşa, sükûnetli dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor.*"³³

Ruşen Eşref, bu röportajı "*Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülakat*" adı altında *Yeni Mecmua* dergisinde yayınlar. Bu görüşme öncesi **Ruşen Eşref'i Mustafa Kemal**'le ilk kez tanıştıran Dr.**Rasim Ferit Talay Bey** olmuştu. Bir gün Dr.**Rasim Ferit**'le **Ruşen Eşref** Şişli'de **Selim Sırrı** (Tarcan) **Bey**'in Nişantaşı'ndaki apartmanında karşılaşır ve Dr.**Rasim Ferit** onu ertesi akşam (15 Mart 1918 günü) evinde yapılacak bir yemeğe davet eder. **Ruşen Eşref**, Dr.**Rasim Ferit**'in o zamanlar Şişli'ye doğru giderken sağ kolda köşe başında bulunan evine (bu ev sonradan yıkılarak İş Bankası binası olmuştur) gider ve **Mustafa Kemal Paşa**'yla tanışıp, röportaj yapmak istediğini anlatır. O gece Dr.**Rasim** ud çalar. Bir süre sonra da Dr.**Rasim Ferit**, **Ruşen Eşref**'e "*Paşa, seninle tanış-*

maktan pek memnun kalmış. Ondan bir mülakat istemişsin. Seni yarın saat üçte bekliyor. Evini biliyor musun? Gayet kolay yerdedir: Beşiktaş Akaretler, 76 numara," der.³⁴

Mustafa Kemal'in Tedavi İçin Karlsbad'a Gitmesi

Veliahtla Almanya'ya giderken hasta olan **Mustafa Kemal** 4 Ocak 1918'de İstanbul'a döner; ancak dönüş yolunda böbreklerinden rahatsızlanır yine. **Mustafa Kemal**, Pera Palas'ın 101 no'lu odasında ağrılar içinde yatmaya başlar ve bir ay yatağından çıkamaz.³⁵ Kendisini muayene eden doktorlar sol böbreğinde kolibasiline bağlı iltihap saptarlar.

Bu sırada arkadaşı Dr.**Hüseyin Hüsnü** onu ziyarete gelir. Bu ziyaret, **Mustafa Kemal**'in 29 Ocak 1918'de arkadaşı **Ali Fuat'a** (Cebesoy) Mirлива (general) olması nedeniyle yazdığı bir tebrik mektubunda şöyle yer alır: "... Burada pek aksi olarak rahatsızlıktan baş alamıyorum. Veliaht hazretleriyle Almanya seyahatine yataktan kalkıp gittim. 20 gün seyahat esnasında bir şey yok, tam avdetle trende yeniden hastalandım. Bir aydır gene yataktayım. Bu mektubu, eski arkadaşım ordunuz sıhhiye reisi **Hüseyin Bey'in** hareketinden bilistifade yazabiliyorum."³⁶

Mustafa Kemal, hastalığı düzelmeyince arkadaşı Dr. **Rasim Ferit**'in önerisiyle yurtdışında tedavi olmaya karar verir. İstanbul İl Sağlık Müdürü olan Dr. **Rasim Ferit** idrarda koli basili olduğuna dair dilekçeyle **Enver Paşa**'ya başvurur ve **Enver Paşa** da yurtdışına tedavi için gitmesini hızla onaylar. **Mustafa Kemal**, 25 Mayıs 1918 Cumartesi günü yanında **Cevat Abbas**'ın emir eri **Şevki**'yle birlikte Sirkeci'den Viyana'ya doğru hareket eder.³⁷ Viyana'ya vardıklarında bavullarının kaybolduğunu anlarlar. Bunun üzerine kendine yeni bir takım elbise, iç çamaşırı, fötr şapka, gözlük ve giyecek bir şeyler alır ve Viyana'daki Bristol Oteli'ne yerleşir.

İlk başvurduğu Dr.**Buyes**'in önerisiyle Prof.Dr.**Zucker-kandl'a** muayene olur ve idrarda kolibasili olduğu saptanarak Viyana'daki Cottage Sanatoryumu'na yatması tavsiye edilir.³⁸

Sanatoryuma yattığının ertesi günü Dr.**Rasim Ferit'e** şöyle bir mektup yazar:

5 Haziran 1918

Dr. Rasim Ferit Beyefendiye,

Azizim Doktor,

İstanbul'a dönmüş olduğunuzu kabul ederek bu mektubu yazıyorum.

Sizce malum olan rahatsızlığım burada Dr. Buyes'in tavsiyesiyle müracaat ettiğim Prof.Dr.Zuckerkanl tarafından da aynen kabul edildi. Kolibasilinden başka bir şey bulunmadı. Cottage Sanatoryumu'na yattım, profesör bizzat tedavi ediyor.

Üç hafta burada kaldıktan sonra, üç hafta kadar da kür için bir hamama gitmemi tavsiye ediyor. Rahatım çok iyidir, ıstırabım yoktur. Eşyalarım kâmilen kayboldu, çırılçıplak kaldım. Cevat'ın işini ne yaptınız? Kendisinden aldığım telgrafnameden tam bir mana çıkaramadım. Sarih bir cevap beklerim, gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal."³⁹

Sanatoryumda tedavisi sona eren **Mustafa Kemal** kaplıca tedavisi için 30 Haziran 1918 akşamı trenle Karlsbad'a (günümüzde Çek Cumhuriyeti sınırları içindeki Karlay Vary) gider. Orada *Rudolfs Hof* adlı konağın bir dairesine yerleşir. Burada tedavisini yapan Dr.**Vermer**'le arasında geçen konuşmayı **Mustafa Kemal** hatıra defterine şöyle not eder: "Dr. Vermer gıda meselesini belirtirken ekmek söz konusu oldu. 'Tabii beraberinizde un getirdiniz...' dedi. Ben de 'Hayır,' dedim. 'O halde, burada ekmek bulamayacaksınız; çünkü burada hükümet yalnız yerlileri doyurmak mecburiyetindedir, yabancıları değil,' dedi. 'Öyle ise doktor, benim burada oturmama imkân yoktur. Hemen yarın memleketime döneyim. Bizim memleketimizde yabancılar yerlilerden daha çok yiyip içmektedir. Ben de hükümetin nezdinde yabancılara ekmek verilmesinin önlenmesini teklif edeyim.' Neticede doktor bizzat un veya ekmek bulmayı üstlenmişti."⁴⁰

Mustafa Kemal, 1-27 Temmuz arasında tedavi olmaya başlamıştı. Sabah 5.30'da uyanıyor, saat 7.00'de yakındaki Marksbrün Kaplıcası'ndan su içiyor, ardından yürüyüşe çıkıyor ve saat 8.00 de kahvaltı masasına oturuyordu.⁴¹

Mustafa Kemal'in "Karlsbad Hatıraları" daha sonra yayınlanmıştır. Bu anılardan anlaşıldığı üzere **Mustafa Kemal**, Almanca ve Fransızcasını iletme için ders alır ve kitaplar o-

kur. Orada bulunan Maliye Bakanı **Cavit**, gazeteci Hüseyin **Cahit Yalçın** ve diğer kişilerle görüşmeler yapar. Bu anılarda Dr.**Rasim Ferit**'le ilgili olarak şu satırlar vardır: *"Bu münasebetle, arkadaşım Doktor Rasim Ferit Bey söz konusu oldu. Doktorun eşi bir Fransız'dır. Muharebe münasebetiyle, çocuğunu doğurmak için gittiği Paris'te bulunuyor. Gerçi Madam Rasim Bey pek iyi huylu, gayet kıymetli bir kadındır. Fevkalade de güzeldir. Kocasını da çok sever. Rasim Ferit de onun için ağlar. (...) Mebruke hanım da doktoru tanıyor ve eşi için ağladığını biliyormuş. Epeyce övdük."*⁴²

Bu anıda Dr.**Rasim Ferit**'in eşinin Fransız olduğu geçmektedir. Dr.**Rasim Ferit Talay**'ın milletvekili olduğunda el yazısıyla verdiği özgeçmişinde eşinin adı **Fatine** olarak geçmektedir.⁴³ Dr.**Rasim Ferit Talay**'ın tek çocuğu olan kızı ünlü viyolonsel sanatçısı ve müzisyen **Feyha Talay**'sa **Fatine Hanım**'dan 1923 yılında doğan kızıdır.⁴⁴ Bu anılarda bahsedilen Paris'teki doğum ve Fransız eş konusunda yeterli bilgi bulunamamıştır.

Mustafa Kemal, Karlsbad'tayken **Vahidettin** 3 Temmuz 1918'de padişah olur ve başyaverliğe **Naci Eldeniz**'i atar. **Mustafa Kemal**, **Cevat Abbas**'tan gelmesi gerektiğine dair bir telgraf alınca 27 Temmuz'da Karlsbad'tan ayrılır. Viyana'da İspanyol gribine tutulup bir süre orada kalmak zorunda kalır. Bu nedenle 4 Ağustos 1918 günü ancak İstanbul'a varır.⁴⁵ İstanbul'da başyaver **Naci Eldeniz** aracılığıyla birkaç kez padişahla görüşür. 22 Eylül 1918'de **Vahidettin**, **Mustafa Kemal**'e *"Padişah Fahri Yaveri"* unvanı verir.

Dr.**Rasim Ferit**'e: "Tek Dostum Sen İmişsin"

Mustafa Kemal Karlsbad'a gitmeden önce, bir gün, **Vahidettin**'in musahibi **İbrahim Bey**, **Mustafa Kemal**'in evine gelir. **Mustafa Kemal** evde yoktur. Musahip, yaver **Cevat Abbas**'a, *Veliaht*'ın, kızı **Sabiha Sultan**'ı **Mustafa Kemal**'le evlendirmek istediğini söyler.

Sadrazam Talat Paşa, **Fethi Okyar** ve **Rauf Orbaylar** da **Mustafa Kemal**'in bu evliliği yapmasında ısrarcı olurlar. Ancak **Mustafa Kemal** ne evet ne de hayır der.

Bir gece bir yemekten birlikte dönerlerken **Mustafa Kemal Dr.Rasim Ferit Talay**'ın koluna girip onu yürüyerek Maçka Kışlası karşısındaki parka kadar götürür ve ikisi birden bir sıraya otururlar. **Mustafa Kemal**, sultanla evlenme işini açıp doktorun düşüncesini sorar. **Dr.Rasim Ferit, Mustafa Kemal**'in sultanla evlenmesine karşı çıkar. *"Sultanla evlilik hayatı sana ağır gelecek merasime tabidir, yanına gidebilmek için izin istemelisin veya onun davetini beklemelisin. Bir sultanla evlenirsen çok kızdığım Enver Paşa'ya benzersin."*

Bunun üzerine **Mustafa Kemal** *"Tek dostum sen imişsin, herkes bu işi yapmam için ayak diriyor"* der ve evlenmesi için onu sıkıştıranlara artık bu işi unutmalarını söyler.

Yıllar sonra Hilafet ortadan kalkıp hanedan sınır dışı edildiği gece **Mustafa Kemal Dr.Rasim Ferit Talay**'ı sofraya çağırır ve herkesin önünde bu sonuçtan onun payına düşeni söyler.

Atatürk'le evlenmesi düşünülen **Sabiha Sultan** son halife **Abdülmecit**'in oğlu **Ömer Faruk Efendi**'yle evlenmiştir.⁴⁶

Mustafa Kemal'in arkadaşı **Dr.Tevfik Aras** *"Ben bu işin olmayacağına o kadar inanıyordum ki, ona hiç karışmadım"* demiştir.

Mustafa Kemal'e Suikast Girişimi

Bir gece **Mustafa Kemal** ve **Dr.Rasim Ferit Talay** anesinin kaldığı Akaretler, 76 numaralı eve gitmek üzere Akaretler yolu üzerinden ilerlerken, yolun daraldığı Valideçeşmesi'nin aşağısında Vişnezade Camisi'ne giden köşeye geldiklerinde **Mustafa Kemal Dr.Rasim Ferit**'e *"Doktor tabancan var mı?"* diye sorar. **Rasim Ferit**, *"Yok"* deyince, **Mustafa Kemal** *"Benim sol ceket cebimde bir tane var, al ve tetiği aç, arkadan bir adam geliyor, bir suikast yapacak"* der. Doktor **Rasim Ferit** tabancayı alınca **Mustafa Kemal** sağ cebindeki tabancayı çekip döner ve arkadan gelene *"Dur!"* der. Adam, iri yarı bir çavuştur, şaşırıp elindeki parabellum tabancasını yere düşürür. **Dr.Rasim Ferit** tabancayı alır ve çavuşu önlerine katarak eve gelirler. Sorguya çekilen kişi **İdris Çavuş** adında biridir

ve **Mustafa Kemal**'i öldürmekle görevlendirildiğini anlatır. **Mustafa Kemal** bu **İdris Çavuş**'u daha sonra atanacağı 7. Ordu Komutanlığı Karargâhı'na aldırır. **İdris Çavuş** Eylül 1918'deki geri çekilmede şehit olur.⁴⁷

Mustafa Kemal ve Dr.Rasim Ferit'in Tevfik Fikret'in Aşîyan'daki Mezarını Ziyaret Etmeleri

Mustafa Kemal'in düşünce yapısının oluşumunda etkili rol oynayanlardan birisi de şair **Tevfik Fikret**'tir.⁴⁸ **Tevfik Fikret**, ilerici ve çağdaş düşünceleriyle gençliğe yol gösteren ve toplumsal sorunlara eğilen bir vatanseverdir. "Gençler, bütün ümid-i vatan şimdi sizdedir" diye haykıran **Tevfik Fikret** ünlü "Ferda" şiirinde de gençlere şöyle seslenir: "Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır, / Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır."

Mustafa Kemal, **Tevfik Fikret**'i şöyle tanımlıyordu: "Fikret kimdir biliyor musunuz? Onu tanıyanlar, benim ne yapmak istediğimi kavrayacak kimselerdir." Kendisini "Fikret dostu" olarak tanımlayan **Mustafa Kemal**, 19 Ağustos 1918 tarihinde Dr.Rasim Ferit, Süleyman Nazif, Faik Ali, Muslihiddin Adil (Taylan) ve birçok tanınmış şair ve edebiyatçıyla birlikte **Tevfik Fikret**'in Rumelihisarı'ndaki "Aşîyan" mezarında yapılan ölüm törenine katılır ve deftere o gün şunlar yazılır: "19 Ağustos 1918-Pazartesi /Anma ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret dostları, /M. Kemal, /Süleyman Nazif, /Faik Ali." Bunun altında ise şu yazı vardır: "Eğilmeyen bir başın manevi huzurunda hürmetle eğiliyorum /Rasim Ferit,/Muslihiddin Adil."⁴⁹

Bu ziyarete katılanlar arasında **Halide Edip**, Dr.**Adnan** (Adıvar) ve **İbrahim Alaattin** (Gövs) de vardı. **Mustafa Kemal**, bu ziyaret sırasında Çanakkale'yle ilgili şiirlerini okuduğu **Alaattin Gövs**'yla tanışmak istemiş ve şiirlerinden dolayı onu tebrik etmişti. Ve ona "Ben, edebiyatı ve şiiri severim. Bilhassa askeri mahiyetteki eseri dikkatle okurum. Sizin Çanakkale'ye ait şiirlerinizin hepsini okudum ve sevindim" der.

Bu ziyaret sırasında orada bulunanlardan **Orhon Seyfi Orhon**, **Mustafa Kemal**'in etrafında toplananlarla yaptığı

sohbet sırasında şöyle konuştuğunu duyar: “*Sevkuiceyş (strateji), askeri olmaktan daha ziyade siyasidir. Bir ordunun strateji vaziyetini, devletlerle yapılan ittifaklar ve anlaşmalarla diplomatlar sağlar.*”⁵⁰

Edebiyatı ve şiiri seven **Mustafa Kemal**, birçok özel toplantıda **Tevfik Fikret**’in *Sis, Tarih-i Kadim* ve *Ferda* şiirlerini ezbere okumuş ve bir konuşmasında “*Tevfik Fikret*’in *Tarih-i Kadim*’i yok mu; işte o, dünyada yapılması gereken bütün inkılâpların kaynağıdır” demiştir.

Atatürk’ün birçok sözünde **Fikret**’ten etkilendiğini gösteren işaretler vardır. **Mustafa Kemal**, “*Ben inkılâp ruhunu ondan aldım,*” demiştir.

Çankaya’da sofrasında bulunan davetlilerden birisi, **Fikret**’in iyi bir şair olmadığını söyleyince, **Mustafa Kemal** kaşlarını çatarak hiddetle şunları söylemiştir: “*O, karanlıklar içinde bir nur gören ve halkını o nura doğru götürmeye çalışan Fikret, feryat koparıırken, sizler nerelerdeydiniz? Niçin içinizden kimse onun gibi feryat etmedi? Ben Fikret’e yetişemedim. O’nun sohbetinden istifade edemedim. Fakat onun bütün eserlerini okudum. Birçoğunu da ezberledim. O, hem büyük bir şair, hem de büyük bir insandır. Efendiler! Zaten parmakla gösterilecek kadar az olan büyük adamlarımızı küçültmeye kalkışmayalım.*”⁵¹

Bu ziyarette Dr.**Rasim Ferit**’le birlikte imzası olan **Muslihiddin Adil Bey** o zamanlar hukuk fakültesi müdürlüğü ve idari hukuk hocalığı yapmaktaydı. **Muhiddin Ali Bey**, Osmanlı Devleti Maarif Vekâleti Müsteşarı’yken **Ali Kemal** bakan olunca hemen azledilir. Kendi imkânları ile “*Tarik*” gazetesini çıkarır ve mandacılığa karşı çıkar. Damat **Ferit** altınlar vererek **Mustafa Kemal** aleyhinde yazmasını istese de onu reddeder. Bunun üzerine Damat **Ferit** gazetesini kapatır ve o da avukatlığa başlar. **Muslihittin Adil**, daha sonra *Lozan Konferansı*’nda Türk Murahhas Heyeti’ne delege olarak katılır ve hukuk fakültesinde idare hukuku derslerine girer. Darülfünun reformunda kadro dışı kalır; bu nedenle üzüntüsünden hasta olur ve hayatını kaybeder.⁵²

Mustafa Kemal bu ziyaret sonrasında hazırlıklarını bitirerek 7.Ordu Komutanlığı’na hareket eder.

Mustafa Kemal, Yeniden 7.Ordu Komutanı

Enver Paşa, Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak için padişah aracılığıyla onu ikinci defa Suriye'deki 7. Ordu Komutanlığı'na atar. Tarih 16 Ağustos 1918'dir. **Mustafa Kemal**, 26 Ağustos 1918'de Halep'e ulaşır. Oradan 27 Ağustos'ta ayrılıp güneye gider. 27 Ağustos 1918'de Doktor **Rasim Ferit Talay'a** bir mektup yazar: "... Kardeşim Doktor, *Dün akşamüzeri Halep'e vardım ve geceyi burada geçirdim. Bugün de burada kaldıktan sonra akşam güneye hareket edeceğim. Seyahat ve burada karşılanma pek parlak olmuştur. Her an sizi hatırladım ve tabii ki hatırımdan çıkmanız ihtimali yoktur. Gözlerinizden öperim. Bütün tanıdıklara selam ve saygılar.*⁵³

Mustafa Kemal, karargâhının bulunduğu Nablus'a geldiğinde hastadır. Kısa zaman içinde cepheyi sıkı bir teftiştten geçirmesi hastalığının artmasına neden olur ve yatmak zorunda kalır. Bu ordunun iki kolordusu vardı ve bunlardan birisini Albay **İsmet** (İnönü), diğerini **Ali Fuat** (Cebesoy) **Paşa** kumanda etmekteydi. **Mustafa Kemal**, İngiliz saldırısından bir hafta önce 11 Eylül 1918'de Nablus'dan Dr.**Rasim Ferit Talay'a** bir mektup yazar:⁵⁴ "*Kardeşim Rasim Ferit, Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir daha 'etüde' ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan, zabıt, efradımızı gördüm. Netice-i müşahadatım şöyle hülasa edilebilir: Suriye umumiyetle şayan-ı merhamet bir hale gelmiştir. Vali yok, kumandan yok. İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilat-ı hafiyesi her tarafta hal-i faaliyette, ahali hükümetten müteneffir, bir an evvel İngilizlerin vüruduna muntazır. Düşman kıtaatça vesaitçe kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği. İngilizler şimdilik muharebeden ziyadesiyle propaganda ile bizi kazanacaklarını zannediyorlar, her gün tayyareleriyle bombadan ziyade beyannameler atıyorlar ve daima Enver ve şürekâsından bahsediyorlar. Bu mektubu hamil erkânıharbiye kaymakamı Arif'ten beyannameleri isteyip okuyunuz. Ruşen Eşref Bey'e ve refikası hanıma mahsus selam ve ihtiram... Benim burada ıstırabım çoğaldı. Yaverliğin saçma olduğunu zannedirim. Hasretle gözlerimden öperim kardeşim. Mustafa Kemal"*

1917'de İstanbul Sıhhiye Müdürü olan Dr.**Rasim Ferit** (Talay) **Mustafa Kemal'in** yakın arkadaşıydı. Dr.**Rasim Fe-**

rit, İstanbul'dan tüm haberleri **Mustafa Kemal'e** özel bir şifreyle gönderir ve ondan yönerge alırdı. Dr.**Rasim**, şifreleri 7. Ordu'nun İstanbul'daki sevk memuru üsteğmen **Ahmet Efendi** aracılığıyla gönderirdi. **Enver Paşa** bu durumu öğrenmiş; ancak engellememişti.⁵⁵

Dr.**İbrahim Tali**, Mart 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Sağlık Müfettişi olarak Filistin'e gönderildi. Anılarında *"1918'de Filistin'de Yıldırım Orduları Grubu'nda Mustafa Kemal Paşa ile birleştik"* der.⁵⁶ Dr.**İbrahim Tali**'nin Yıldırım Orduları Sağlık Başkanlığı sırasında yardımcısı Dr.**Talat Simer**'di.⁵⁷

Bu sırada Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı'nda askerliğini yedek subay olarak yapan Dr.**Ali Naci** (Duyduk) vardı. Dr.**Ali Naci**, 1918'de Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra yedek subay olarak Şam'da bulunan Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı emrine verilir. Burada Reyak Bölgesi baştabibi Profesör **İsmail Hakkı Bey**'le çalışır. Sonra Zahle'ye gider ve yeni kurulan 4.Ordu'ya katılır. Yıldırım Orduları Grubu Sağlık Başkanı **İbrahim Tali Bey** onu karargâh doktoru yapar. Halep'te **Mustafa Kemal'i** görür. 1918 Ekim'inde terhis olur ve Giresun'a gelir. Dr.**Ali Naci** daha sonra Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmış ve **Mustafa Kemal'i** tekrar görmüştür.⁵⁸

Beyrut Yetimhanesindeki Tıbbiyeliler ve Dr.Lütfi Kırdar

Birinci Dünya Savaşı'nda Beyrut'a yakın Aya Tura (Antora) şehrindeki Manastır'da Bahriye Nazırı **Cemal Paşa**'nın açtığı bir yetimhanede Dr.**Reşit Galip**, **Halide Edip** ve Müdür Dr.**Lütfi Kırdar** birlikte çalışmaktaydı.⁵⁹ Dr.**Reşit Galip** buradaki görevinden sonra İstanbul'a döndü. Dr.**Lütfi Kırdar** ise Kuvayi Milliye döneminde Nazilli'deki *Hilal-i Ahmer*'e ait Beşinci İmdat Kafilesi'nin açtığı hastanede çalıştı.⁶⁰

Dr.**Lütfi Kırdar**, yetimhanede ilk defa Dr.**Reşit Galip**'le tanışır ve dost olurlar. Dr.**Lütfi Kırdar**, anılarında bu olayı şöyle anlatır.⁶¹ *"Ben Reşit'i, ta Harb-i Umumi'de, Cebeli Lübnan'da Antura'da 1500 yataklık çocuk yetimhanesi müdürü iken tanımuştım. Bana onu ilk defa tanıtan Halide Edip Hanım oldu,*

‘Doktor, sana ahlaken olduğu kadar fikren de yüksek bir arkadaş tanıtacağım, üç gün sonra size muavin olarak geliyor...’ demişti. Bir sene kadar kaldığı bu vazifede mektebin Fransızlardan kalma kütüphanesinde çalıştı. Milli Harekât esnasında ben Nazilli’de bulunuyordum. Tavşanlı’nın düşman tarafından işgali üzerine Burdur’da buluştuk. Sonra Antalya’ya geçti.”

Emekli Orgeneral **Ali Fuad Erden** Suriye hatıralarında **Cemal Paşa**’nın Lübnan’ın Aynitura Manastırı’nda bin göçmen çocuğu için bir yetimhane kurduğunu ve bu yetimhanenin müdürlüğünü göz doktoru **Lütfi Kırdar**’ın yaptığını belirtir.⁶² Dr.**Lütfi Kırdar** (1887-1961) Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir Sağlık Müdürlüğü, daha sonra da Manisa Valiliği yaptı. Manisa Valisi’yken Dr.**Refik Saydam** tarafından 1938 yılında İstanbul Valiliği ve Belediye Reisi’liğine atandı ve 8 Aralık 1938 ile 24 Ocak 1949 arasında 10 yıl İstanbul Belediye Başkanlığı yaptı. İlk işi vaktiyle staj yaptığı darülacezeyi düzeltmek oldu. İstanbul’a birçok eser kazandırdıktan sonra 1949 yılında elçiliğe tayin edilmek istenmesine rağmen kabul etmedi. 1954 ve 1957 seçimlerinde DP listesinden İstanbul milletvekili oldu. Son Menderes hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (1957-1960) olarak görev yaparken, 27 Mayıs’ta tutuklandı. Yassıada’da yargılanırken 17 Şubat 1961’de geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etti.⁶³

Mustafa Kemal, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı

Eylül ve Ekim 1918 aylarında Filistin ve Suriye’de İngilizlerle yapılan savaş devam eder. **Mustafa Kemal**, hasta yatağından kalkıp kurmay heyetini toplayarak önlemler alır. Bu arada İngiliz saldırılarında **Cevat Çobanlı Paşa** komutasındaki 8.Ordu yenilir ve İngilizler cephe gerisine sarkar. İngilizler **Liman Von Sanders**’in Nasıra’daki karargâhına bile girer ve kendisi zor kurtulur. 8.Ordu’nun yenilmesiyle **Mustafa Kemal**, 21 Eylül 1918’de bin bir güçlkle 7.Ordu’yu Şeria Nehri’nin doğusuna çekerek kuşatılmaktan kurtarır. 23 Eylül’de Hayfa ve Akka İngilizlerin eline geçer. **Mustafa Kemal** 28 Eylül’de kuvvetlerini Şam ve Rayak hattına çeker. Daha sonra kuzeye doğru geri çekiliş başlar. Şam’a gelince **Mus-**

tafa Kemal'in 7.Ordu'yu general **Cemal Mersinli**'ye devretmesi ve Rayak bölgesindeki komutansız birliklerin başına geçmesi emredilir. Birlikler darmadağındır. 1 Ekim'de Şam İngilizlerin eline geçer ve 8 Ekim'de **Talat Paşa** istifa eder. Bu arada İttihat ve Terakki de yönetimden uzaklaşır. **Mustafa Kemal**, 25-26 Ekim'de Halep sokak savaşlarında İngiliz ve Arap kuvvetlerini püskürtür ve kimseye danışmadan tüm kuvvetlerin toplanmasını ve kuzeye çekilmesini emreder. Bu arada **Liman Von Sanders**'le konuşmaya gider. **Liman Von Sanders** bunun üzerine şöyle der: *"Ben nihayet bir ecnebiyim, bu kararı veremem. Bunu ancak memleketin sahipleri verir."*

Mustafa Kemal bunun üzerine, *"O halde karar tatbik olunacaktır,"* der.

Böylelikle ordu ve komutasının yönetimini Alman generallere teslim etmenin cezasını Osmanlı Devleti çok ağır ödemiş olur.

Mustafa Kemal Suriye'de başarıyla gerçekleştirdiği bu çekilme hareketini Sakarya Savaşı öncesinde de gerçekleştirir ve arkasından Sakarya Savaşı kazanılır.

Mustafa Kemal, İngilizleri daha sonra Katma bölgesinde durdurur. Ancak Alman ordularının çoğu yerde dağılmaları ve yenilmeleri, Osmanlı Devleti'ni yönetenlerin paniğe kapılması ve İstanbul'u tehlikede görmeleri nedeniyle 30 Ekim 1918'de *Mondros Mütarekesi* (Ateşkes Anlaşması) imzalanır. Bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu fiilen sona erer. Hicaz, Yemen, Asir, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır elden çıkar. Birinci Dünya Savaşı'na girmemizin sonucu olarak 550 bin şehit ve 103 bin 731 kayıp olmak üzere 653 bin 731 Türk hayatını kaybeder.

31 Ekim 1918'de **Mustafa Kemal Paşa**, **Liman Von Sanders**'in yerine Yıldırım Ordular Grup Komutanı olur. Adana'da yapılan komuta devir tesliminde **Mustafa Kemal**, **Liman Von Sanders**'e *"Müsterih olunuz. Sizde hiçbir kusur ve kabahat diişinemiyorum. Kusur ve kabahatin büyüğü sizi mensup olmadığınız bir milletin ordularının başına getirenlerdedir"*⁶⁴ demiştir.

Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grup Komutanı iken yayınladığı bir emirle 5 Kasım 1918'de Adana'da İtilaf Devletleri'yle yapılacak toplantı için Yıldırım Orduları Sıhhiye Müfettişi **Dr.İbrahim Tali Bey**'i görevlendirir.⁶⁵ O sırada Halep'teki Ağır Mecruhın Hastanesi başhekimisi olan operatör **Dr.Murat (Cankat) Bey** Halep'in boşatılması sırasında hastanenin tahliye işlemini yürütür. **Dr.Murat (Cankat)** sonraki yıllarda Sakarya Savaşı'nda ve Büyük Taarruz'da görev yapmış ve sonra GATA'da 2.Hariciye Kliniği Direktörü olmuştur.⁶⁶

Mustafa Kemal, kasım ayında Osmanlı yönetimine nasıl bir politika izlermesi gerektiği konusunda raporlar gönderir; ancak bu önerilere yönetim pek fazla dikkat göstermez.

Mustafa Kemal'le Dr.Rasim Ferit Arasındaki Haberleşmeler ve Mondros Mütarekesi

Mustafa Kemal, 7.Ordu Komutanlığı'ru yaptığı sırada Padişah **Vahidettin**, 7 Ekim 1918 tarihinde **Talat Paşa** sadrazamlıktan çekildiği için hükümeti kurma görevini **Tevfik Paşa**'ya verir. Ancak **Tevfik Paşa** Padişah'a karışıklık nedeniyle hükümet kuramayacağını bildirir. Bunun üzerine Padişah, **Talat Paşa**, **İzzet Paşa** ve **Tevfik Paşa**'yla uzun bir toplantı yapar. **Tevfik Paşa**'nın karşılaştığı güçlükleri öğrenen **Dr.Rasim Ferit Talay** durumu özel bir şifreyle **Mustafa Kemal**'e bildirir. **Mustafa Kemal** bunun üzerine **Dr.Rasim Ferit** aracılığıyla Padişah'ın başyaveri **Naci**'ye verilmek üzere şu şifreyi gönderir: *"Ser Yaver'i Hazret-i Şehriyari Naci Bey Efendiye, (Gayet mahremdir) 'Talat Paşa kabinesinin mefluç bir halde, Tevfik Paşa Hazretlerinin muayyen bir kabine teşkilinde müşkiilata maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuvayı mevcuda müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şurut ihraz etmektedir. Müttetikten olmadığı taktirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lazımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi taktirde memleketin kâmilten elden çıkması ve devletimizin gayrikabili telafi mehalike maruz kal-*

ması baid-ül ihtimal değildir. Muhterem padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temin-i selameti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülata tesadüf etmişlerse sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi ve müşariüni-leyhin de esası Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve acizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevat-ı mezkûrenin vücuda getireceği kabine vaziyete hakim olabileceği zan-nü itikadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri size isimlerini söylediğim zevata müracaat ettiği takdirde mazharı teşkilat olabilir, zannederim. Miimkiin ise bu zevatın Şevketmeap Efendimize arzını rica ederim."

Dr.Rasim Ferit Talay, bu telgrafı Dolmabahçe Sarayı'nda başyaver **Naci'ye** (Eldeniz) götürünce, o da **İzzet Paşa'nın** hükümetini kurmak üzere içerde ve huzurda olduğunu söyler. Doktor da "*Teli vermenin tam zamanıdır,*" der ve başyaver de, teli götürüp padişaha verir.

İzzet Paşa Hükümeti 14 Ekim'de çıkan hattihümayunla kurulduğuna göre Mustafa Kemal'in teli Halep'ten 11-13 Ekim arasında çekilmiş demektir.

Bu şifre de **Mustafa Kemal** ayrıca **İzzet Paşa'nın** başbakan olmasını ve kendisinin harbiye nazırı olursa memleketin kötü gidişini düzeltebileceğini belirtir. **İzzet Paşa** sadrazam olmasına rağmen bunu yapmaz.

Bunun üzerine **Mustafa Kemal** 16 Ekim 1918'de **Dr. Rasim Ferit'e** şu şifre telgrafı çeker: "*İzzet Paşa'nın bana harbiye nezareti ve başkumandanlık erkânıharbiye riyasetini vermemesine sebep ve müessir-i hakikisini tahkik ile serian işarını rica ederim. Bu babta bizzat Rauf ve Fethi Beylerle de görüş ve sor."*

Bunu araştıran **Dr.Rasim Ferit'e Rauf** (Orbay) ve **Fethi** (Okyar) pek bilgi veremezler. **İzzet Paşa** harbiye nazırlığını üzerine alır ve **Mustafa Kemal'e** görev vermez.⁶⁷ **Hikmet Bayur**, yıllar sonra **Mustafa Kemal'e** bu konudaki görüşünü sorduğunda aralarında şöyle bir konuşma geçer: "*İsteğiniz olseydi ne yapardınız?" "Padişah ve hükümeti alıp Anadolu'ya çekilir, bırakışma ve barış görüşmelerini oradan idare ederdim."*

Mustafa Kemal, bu sırada **Fethi Bey**'e bir mektup yazarak milleti uyandırmak amacıyla bir gazete çıkarılmasını ve isminin kürsü anlamına gelen "*Minber*" olmasını önerir.⁶⁸

30 Ekim 1918'de İngiliz amirali Calthrop ve bahriye nazırı **Rauf** arasında imzalanan Mondros Mütarekesi gereği Boğazlar açılacak, ordunun silahları alınacak ve askerler terhis edilecekti. **Mustafa Kemal** ateşkes hükümlerinin uygulanması konusunda Sadrazam **İzzet Paşa**'yla anlaşamaz ve karşılıklı telgraflar çekilir. **Mustafa Kemal**, 6 Kasım 1918 tarihinde İskenderun'a asker çıkarmak isteyen İngilizlere ateş açılması emrini verir. 7 Kasım 1918 günü **Mustafa Kemal**'in komuta ettiği Yıldırım Orduları kaldırılır ve Harbiye Nezareti emrine ataması çıkar. **Mustafa Kemal**'in İstanbul'a gitmekten başka çaresi kalmaz. Ülke artık bir uçuruma doğru sürüklenmektedir.

Dr.Nazım ve Dr.Bahattin Şakir'in Yurtdışına Kaçması

Dr.Tevfik Rüştü, bacanağı **Dr.Nazım**'la Moda'da bir evde oturuyordu. Yurtdışına kaçmadan önce **Dr.Nazım**, **Dr.Tevfik Rüştü Aras**, **Talat Paşa**, **Dr.Bahattin Şakir** ve **Dr. Ru-suhi Beylerle** Moda'daki evde buluşurlardı.⁶⁹ **Dr.Nazım**, İstanbul'dan ayrılırken *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin kendisine verdiği beş aylık maaşı olan 300 lirayı eşi **Beria Hanım**'a bırakmış, yanına sadece 18 lira alarak yola çıkmıştı.⁶⁹

2 Kasım 1918 Cumartesi gecesi saat 10'da bir Rus istimbota binen (Bazı kaynaklarda bir Alman denizaltısı olarak geçer) **Talat Paşa**, **Enver Paşa**, **Cemal Paşa**, **Dr.Bahattin Şakir** ve **Dr.Nazım**'ın kaçmasıyla birlikte *İttihat ve Terakki* Partisi kapanmıştı. Bunun yerine Teceddüt Partisi isminde bir parti kurulmasına karar verildi. **Dr.Tevfik Rüştü Aras** bu partiye girdi ve genel meclisinde görev aldı. **Mustafa Kemal**'in de bu partiye girmesini istemişti; ancak **Mustafa Kemal** bunu kabul etmemişti. Bu sırada *Hürriyet ve İtilaf* Partisi iktidara geçmiş ve onlardan oluşan hükümet *İttihat ve Terakki* üyelerini tutuklatıp divaniharbe vermeye başlamıştı.⁷⁰

Hürriyet ve İtilaf Partisi 1911 yılında *İttihat ve Terakki*'yi yıkmak için kurulmuştu. Bu partide *İttihat ve Terak-*

ki'den ayrılanlar, İttihat ve Terakki'nin ordudan emekliye ayırdığı eski askerler, sürgün edilenler ve dinin elden gittiğini savunan bazı din adamları vardı. Bu nedenle de İttihat ve Terakki partisi üyeleri ve ileri gelenlerinden intikam almak için her şeyi yapıyorlar ve İngilizlerle işbirliği içinde bulunuyorlardı.⁷¹

Dr.Tevfik Rüştü de bu sırada tutuklanarak Bekirağa Bölüğü hapishanesine konuldu. Bu hapishane o zamanlar Harbiye Bakanlığı (bugünkü İstanbul Üniversitesi) bahçesinde bulunuyordu. Hiçbir sorguya tutulmadan hapsedilmesi nedeniyle açlık grevine giren **Dr.Tevfik Rüştü'nün** üçüncü gün ifadesi alındı.⁷² **Dr.Tevfik Rüştü'nün** hapisteki yakın arkadaşlarından biri de **Dr.Müfit (Altıoluk) Bey'di**. **Dr.Müfit Bey** sonradan Cumhuriyet döneminde CHP müfettişi olmuştu.⁷³

Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'ne götürülenlerden birisi de Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin başhekimliğini yapan **Dr.Fuat Kamil Beksan'dır**. Mütareke öncesi bu hastanenin ıslahı için görevlendirilen **Dr.Fuat Kamil**, Mütareke ilan edildikten sonra bu hastanede esirlere kötü davranıldığı bahanesiyle dört ay Bekirağa Bölüğü ve Arapyan Hanı'nda hapsedilmiş, daha sonra Gülhane Tatbikat Okulu'nda üroloji kliniğinde profesör olmuştur.⁷⁴

İstanbul işgal edildiğinde İngilizler başta Teşkilatı Mahsusa olmak üzere tüm İttihat ve Terakki mensuplarını ve ülkenin önderlik yapabilecek evlatlarını Bostancı'da inşa ettikleri barakalarda topladı. Bunların bir kısmı yol ve inşa işlerinde, bir kısmı da Çanakkale'ye gönderilerek İngiliz mezarlarının yapımında çalıştırıldılar. Kendileri için çok tehlikeli gördüklerini ise Malta'ya sürdüler.⁷⁵

İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri 2 Kasım 1918'de denizaltıyla kaçtıktan sonra, önce Kırım sahilindeki Odessa'ya, oradan da trenle Berlin'e geçtiler. Artık onlar için sürgün hayatı başlamıştı. Bu paşalar bir Alman denizaltısıyla Karadeniz'den kaçarken, onların "*Sarı Paşa*", "*Selanikli Mustafa*", "*Anadolu Şefi*" gibi ifadelerle küçümsedikleri **Mustafa**

Kemal Paşa 6 ay sonra bir Türk vapuruyla yine Karadeniz'e, ama bu kez Anadolu'ya gidecektir.⁷⁶

Doktor **Nazım**, Berlin'de büro kurdu ve **Talat Paşa**'yla birlikte Avrupa'nın çeşitli dergilerinde Türkler lehine makaleler yazdı. Bu sırada **Mustafa Kemal**'den aldığı mektupların ışığında Ankara'nın faaliyetleri konusunda da çalışmalar yaptı.⁷⁷ Dr.**Nazım** bir ara Moskova'ya gitti ve orada **Enver Paşa**'yla görüştü. 30 Temmuz 1921'de **Enver Paşa**, Dr.**Nazım** ve Trabzon'dan Rusya'ya kaçmış olan Dr.Yüzbaşı **Faik**'le birlikte Batum'a geçtiler. Orada **Enver Paşa**'nın amcası **Halil (Kut) Paşa**'yı gördüler.⁷⁸

Dr.**Nazım** Ankara'ya ülkeye dönmesi için mektuplar yazmasına rağmen cevap alamadı.⁷⁹ **Talat Paşa**, Berlin'de Ermeni katiller tarafından şehit edildiğinde Dr.**Nazım** da yanındaydı.

Bu sırada Padişah **Vahidettin** İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'na, devleti olduğu gibi teslim almalarını, Anadolu'ya asker göndermelerini istedi ve Türk askerini İngilizlerin buyruğuna vermeye hazır olduğunu belirtti. Bu durumu General **Milne** İngiltere'ye gönderdiği raporda şöyle yazmıştı: *"Padişah İngilizlerin Türkiye'nin idaresini mümkün olduğu kadar çabuk ellerine alması için istirhamda bulundu... İç kısımlara İngiliz subaylarının gönderilmesini ve idareye yardımcı olmalarını rica etti. Buna karşılık Kafkasya'daki Türk askerini İngilizlerin buyruğuna vermeye, istenmeyen subayları görevlerinden almaya ve birlikleri İngiliz subaylarının komutası altına vermeye hazır."*⁸⁰

DOKUZUNCU BÖLÜM

**TIBBİYE VE GÜLHANE'NİN İŞGALİ VE
TIBBİYELİLERİN DİRENİŞİ**

Tıbbiye'nin İşgal Edilmesi

İstanbul'un işgal edildiği günlerde Dr.**Tevfik Sağlam** Hoca, Cephe'den (Doğu'daki 3. Ordu'dan) dönüp Tıbbiye'de derslerine başlamıştı. Bir gün top sesleri duyulmuş, hocalar ve öğrenciler Haydarpaşa'daki Tıbbiye'nin penceresinden kalabalık bir düşman donanmasının limana doğru ilerlediğini görmüşlerdi. *Mondros Mütarekesi* imzalanmış ve düşman gemileri İstanbul'u işgale başlamıştı. Mütevazi ve sessiz bir insan olan **Tevfik Sağlam** Hoca bu durumu görünce öğrencilerine şöyle demişti: *"Efendiler, ordusu asla mağlup olmamış bir milletin çocuklarısınız. Çanakkale'de aylarca ateş ve ölüm saçan ve sizin büyüklerinizi korkutup yenemeyen, arzuladığı bugüne o yoldan kavuşamayan o donanmanın, bugünkü kuru gürültüsü sizi telaşlandıramaz ve herhalde bu yaygarayı koparanların içinde hakiki asker ve mert ruhlu olanları sevindiremez."*¹⁻² 13 Kasım 1918 günü Tıbbiye talebeleri ve hocalar bu manzarayı pencereden gözyaşları içinde izlemişti.

1918 Aralık'ında İngilizler Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'da bulunan binasını işgal ettiler ve kışla olarak kullanmak istediler. Tıbbiyeliler direniş gösterisinde bulununca gözdağı vermek için okulun saat kulelerine ağır makineli tüfekler yerleştirildi. Tıp Fakültesi Dekanı Profesör **Akil Muhtar Özden**'in İngilizlerle yaptığı uzun konuşmalar ve çabalar sonrasında binanın ancak bir kısmında Tıp Fakültesi'nin çalışması için izin alınabildi. İngilizler Askeri Tıbbiye'nin büyük bir kısmını işgal ettiler ve bir dershaneyi de sinema ve kilise olarak kullanmaya başladılar. İşgal kuvvetleri askeri öğrenci alımını da özellikle sınırlandırmış ve 1919 yılında 20, 1920 yılında ise 30 öğrenci alınmasına izin vermişlerdi. Bu sırada Askeri Tıbbiye Müdürü olan Yrb.Dr.**Hulusi** (Alataş) **Bey** (sonraları Milli Mücadelede 1. Ordu Sağlık başkanı) bekâr olduğundan okulda yatıyor ve öğrencilerle ilgileniyordu. İşgal kuvvet komutanının direktmesiyle dört Fransız doktoru da eğitimci olarak Tıbbiye'nin hoca kadrosuna dahil edilmişti.³⁻⁴

Akil Muhtar Hoca parasızlığa ve türlü imkânsızlığa rağmen Tıbbiye'yi açık tutmak başarısını göstermişti. Ocak 1919'da Haydarpaşa Tıp Fakültesi binasına bir İngiliz birliği

yerleştirildi. Gülhane Hastanesi de Fransız işgal kuvvetlerinin hastanesi haline getirildi.

İşgalci İngiliz komutanı kendi askerlerinin rahatı için Askeri Tıbbiyelilerin karyolarını almış ve Tıbbiyeliler de yer yataklarında yatmaya başlamıştı. Bu yetmiyormuş gibi tuvaletleri geceleri kendilerine tahsis ettiklerinden, Askeri Tıbbiye öğrencileri yatakhane ve koridorlara idrar kovaları koymak zorunda kalmıştı. Okulun nizamiye kapılarına süngülü İngiliz askerleri konmuş, buradan giriş ve çıkışlar yasaklanmıştı. Daha sonra İngilizler Askeri Tıbbiyelilerin üniforma giymelerini ve üniformayla dolaşmasını yasakladılar. Kahraman Askeri Tıbbiyeliler bunun üzerine bina içinde aylarca gecelik entarileriyle gezdiler, derslere ve laboratuvarlara da gecelik entarileriyle ya da pijamalarla girerek durumu protesto ettiler. Fizyoloji hocası **Dr.Kemal Cenap** (Berksoy) dersine pijamayla gelen öğrenci **İbrahim Hasan'a** *"Bu ne kıyafet? diye söylenince, İbrahim Bey "Efendim bu halimize 'Se-faleti Fizyolociya' derler. Bir memleket işgal edilir, düşman çizmesi altına girerse varlıkları ile beraber kılık ve kıyafetleri bu hale gelir,"* diye karşılık vermişti. Bu açık sözler karşısında **Dr.Kemal Cenap** hoca da *"Hayatımda fizyolojiyi senin kadar anlamış kimse görmedim, tebrik ederim,"* demişti.

Tıbbiyelilerin mücadeleleri sonucunda yasak kalkmış ve Askeri Tıbbiyeliler üniformalarını giymişlerdi.⁵⁻⁶⁻⁷

Bir ara Tıbbiye koridorunda İngiliz askerlerinden bisküvi, konserve, marmelat, fanila ve çorap alışverişi de yapılmaya başlandı. Uyanık öğrencilerden Çorumlu **İbrahim Bey** (albay ve operatör olmuştur sonradan) İngiliz askerlerden bir liraya İngiliz mavzeri, beş liraya makineli tüfek satın almış, bunları da **Ferhat Paşa'nın** yeğeni **Küçük Kemal Bey** (sonradan anatomi-patoloji uzmanı Prof.Kemalettin) Milli Kuvvetlerin gizli polis teşkilatı A.P.'ye (Ayın-Pe) teslim etmişti.⁸

Askeri Tıbbiye öğrencilerinden **Recep Bey** Haydarpaşa Garı'na giderken bir İngiliz asker onun İngiliz mezarlığının kenarından geçmesini engelleyince aralarında tartışma çıkmıştı. İri yarı pehlivan yapılı bir öğrenci olan **Recep Bey**, İngiliz asker tüfeğini kullanmak isteyince onu itmiş ve tüfeği

bu sırada düşerek kırılmıştı. **Recep Bey** bunun üzerine İngiliz askerlerince tutuklanmış, Maltepe'de işkence görmüş ve seyyar tuvaletleri temizlemek zorunda kalmıştı. Üç aylık bir tutuklamadan sonra Askeri Tıbbiyeli **Recep** okuluna dönmüştü. Tıbbiyeli **Recep** okulunu bitirdikten sonra Milli Mücadele'ye katılmış ve Büyük Taarruz'da bir şarapnelle yaralanarak felç olmuştu. Tedavisini cephede yapan alay doktoru **Sudi** (Albay Ural) sağlık işlerini bırakarak elinde silah düşmanı takip etmiş ve bir samanlıkta kıstırdığı Yunanlı askerlerin kurşun yağmuruna rağmen, onlardan Dr.**Recep Bey**'in öcünü almıştı.⁹

Tıbbiye'de gizli Ayın-Pe teşkilatına üye olan 15 öğrenci bir gün İngilizlerin Bahariye'deki silah deposundan el bombaları çalmış ve okula getirmişlerdi. Yapılan bir ihbar üzerine okul basılmış, bu işle ilgili öğrenciler sınıf doktoru **Bedri Bey**'in yardımıyla okuldan kaçmışlardı.⁹

Tıbbiyeliler, Tıbbiye'nin işgalinden 2 ay sonra düşmana karşı direnişin bir sembolü olarak Tıbbiye'nin kuruluş günü olan 14 Mart'ı Tıp Bayramı ilan etmişler ve büyük bir miting düzenlemişlerdi. 10 Nisan 1919'da Tıbbiyeliler bir başka miting daha yapmış ve Anadolu'ya gizlice kaçmaya başlamışlardı.¹⁰

Tıbbiyeliler, 16 Mart 1920'de, yani İstanbul'un resmen işgal edildiği gün, Haydarpaşa'daki Tıp Okulu'nun (şimdiki Haydarpaşa Marmara Üniversitesi binası) iki kulesi arasına kocaman bir Türk bayrağı asmışlardı.¹¹ Aynı gün İngiliz askerleri Meclis'te bulunan **Rauf Orbay** ve Kara **Vasıf Beyi** tutuklayıp Malta'ya sürmüş ve Şehzadebaşı Karakolu'nu basıp beş erimizi şehit ederek, 15 erimizi yaralamıştı.

O günlerde Müderris **Rıza Tevfik** ise, işgalcilere tepki gösterenlere "*Medeniyeti temsil eden İngiltere gibi devlete itiraz etmek küstahlıktır,*" diyordu. **Rıza Tevfik** bu söylem ve hareketleri yüzünden Cumhuriyet kurulunca vatandaşlıktan çıkarılmıştı.

İşgal yıllarında Tıp Fakültesi Dekanı olan Prof. Dr.**Akil Muhtar** Hoca İstanbul'da, 1877 yılında doğmuştu. Babası da doktor olan **Akil Muhtar** Hoca'nın kardeşleri **Celal Muhtar**

(Dermatolog) ve **Kemal Muhtar** (bakteriyolog) da meşhur doktor olmuşlardır. **Akil Muhtar** Hoca Askeri Tıbbiye’de okurken *İttihat ve Terakki*’ye girmiş ve bu nedenle birkaç kez hapsedilmiştir. Bu yüzden 1896 yılında İsviçre’ye kaçmış ve 1897 yılında Cenevre Tıp Fakültesi’ne birinci sınıftan başlamıştı. Bu sırada *İttihat ve Terakki Cemiyeti*’nin üyeleriyle temasını sürdürmüştür. 1902 yılında mezun olduğunda daha önceden sık sık derslerine girdiği Paris’teki Pasteur Enstitüsü’ne gitti ve bir yıl kaldıktan sonra tekrar Cenevre’ye döndü, Cenevre Tıp Fakültesi’nde dahiliye asistanlığına başladı. Bu arada farmakodinami asistanlığı da yaptı ve hijyenle ilgilendi; sonra farmakodinami privat doçenti oldu. 1908 yılında Kadirga Tıp Fakültesi hijyen hocası olarak Türkiye’ye geldi. Haydarpaşa Tıp Fakültesi’nde fenni tedavi ve tedavi-i tecrübe hocası oldu. İlk farmakodinami laboratuvarını kurarak deneysel çalışmalar yaptı. 1916 yılında dekan oldu ve bu zor dönemde 1921 yılına kadar Tıp Fakültesi’ni eğitime açık halde tuttu. **Akil Muhtar** Hoca Türkiye’de deneysel tedavi ve farmakolojinin kurucusu olduğu gibi Paris Tıp Akademisi’ne ilk defa seçilen Türk bilim adamıdır aynı zamanda.¹²

Dr.Akil Muhtar Özden Hoca masraflarını kendi cebinden karşılayarak 10 kadar doktoru Fransa’ya ihtisasa göndermiştir. **Dr.Akil Muhtar Özden**’in tüm masraflarını karşılayarak Paris’e gönderdiği öğrencilerinden birisi de Prof.Dr. **A.Süheyl Ünver**’di.¹² **Dr.Süheyl Ünver**, Paris’te o zamanın meşhur doktoru Prof.Dr.**Marcel Labbe**’nin yanında dahiliye, nütrisyon ve tüp digestif konularında iki yıl ihtisas yapmıştı. **Dr.Akil Muhtar**, **Dr.Süheyl Ünver**’e bu yolculuk öncesi şöyle demiştir: “*Süheyl! Seni Avrupa’ya herhangi bir maksat için göndermiyorum. Senden bir ricam var. O da şu; avdetinde bu memlekette biraz da bilim için çalışman.*” Bunu söylerken gözleri yaşarmış ve **Süheyl**’i öpmüştür.¹³

Dr.Akil Muhtar Hoca’nın kendi adıyla anılan “*Muhtar Refleksi*” ilaç etkileşiminin anlaşılması üzerine bulduğu önemli bir keşiftir.¹⁴

Akil Muhtar Hoca “*Büyük hekimler ancak yüksek ahlaklı kimselerden olur*”, “*Bugünün hakikatleri yarının yanlışlarıdır*”,

"Vcdanı karşısında sorumluluktan kurtulabilmek için hekim, daima bilgisini artırmaya ve dikkatini güçlendirmeye çalışmalıdır", "Hakiki vatansever mesleğinde en yüksek olmaya çalışandır" gibi güzel sözlerin de sahibidir.¹⁵⁻¹⁶ Dr.**Akil Muhtar** Hoca daha sonraki yıllarda **Atatürk**'ün hastalığını takip eden hekimlerden birisi olmuştur. Dr.**Akil Muhtar** Hoca'nın *"Türk Kodeksi"* isimli bir kitabı ve 264 eseri vardır. 1949 yılında vefat etmiştir.

Gülhane'nin İşgali

16 Mart 1919'da İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettikten sonra Fransız Kuvvetleri Kumandanlığı, Osmanlı Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi'ne bir Fransız askeri doktorunu göndererek birliklerinin sağlık ihtiyacı için bir hastane istemişlerdi. Bir hastane bulunması için Yrb.Dr.**Kemal Muhtar Bey** görevlendirilmiş ve hastane aranmaya başlanmıştı. Fransızlarsa askeri birlikleri Ahırkapı'da olduğu için yakınlarında bulunan Gülhane Hastanesi'ni istiyorlardı. Hocaların direnişine rağmen Gülhane Hastanesi daha sonra Fransızlar tarafından işgal edildi. O zaman Gülhane Hastanesi Müdürü olarak çalışan cildiye kliniği hocası Yrb.**Talat Arif Bey**'in gayretleriyle hastanenin bazı eşyaları güçlkle kurtarılmış ve Gülhane kendilerine tahsis edilen Gümüşsuyu Hastanesi'ne taşınmıştı. Gülhane, 30 Aralık 1918'de Gümüşsuyu Hastanesi'ne verilen emir gereği 3 gün içinde taşındı; ancak taşınma sırasında birçok kıymetli alet ve malzeme kayboldu.¹⁷ Gülhane Hastanesi Sarayburnu'ndaki eski yerine Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, 2 Ekim 1923 günü dönebildi. İzmir'de dahiliye uzmanı olarak görev yapan Dr.**Tevfik Sağlam** Hoca, müdür olarak bu tarihte Gülhane'ye tekrar atandı.¹⁸

14 Mart Tıp Bayramı 1919'da Beyazıt'ta Darülfünun Konferans Salonu'nda Tıp Fakültesi öğrencilerinin önyak olmaları sayesinde kutlandı. Tıbhane'nin açılışının 92.yılını kutlamak üzere dahiliye profesörü Dr.**Fevzi Paşa**, Dr.**Besim Ömer Paşa**, Dr.**Akil Muhtar Özden** ve diğerleri toplantıda hazır bulundu. Hatta İngiliz ordusu başhekimini de bu kutlamaya katıldı.¹⁹

İşgale Karşı Karakol Cemiyeti'nde Örgütlenen Bazı Tıbbiyeliler

Karakol Cemiyeti'ni kurma fikri Kasım 1918'de ilk önce *İttihat ve Terakki* üyesi **Baha Sait Bey**'den çıkmıştı. **Baha Sait Bey** ve arkadaşı avukat **Refik İsmail (Kakmacı) Bey** işgal günlerinde elleri kolları bağlı oturmanın uygun olmadığını tartışırken arkadaşları **Kara Vasıf Bey**'e durumu açarlar. Bu tartışma sırasında Mahmutpaşa Camisi avlusundaki bir kahvehanede oturmaktadırlar. Burada gizli bir cemiyet kurulmasına karar verirler. Cemiyetin adını **Baha Sait Bey**'in isteği ile "*Karakol Cemiyeti*" koyarlar. Karakol Cemiyeti, kelimelerin eski yazıdaki ilk harfleri olan K.G. (Kaf-Gayın) rumuzunu alır. Üyelerin isimleri gizlidir ve *İttihat ve Terakki* cemiyetinden esinlenilerek üyelere 55, 555, 88 gibi numaralar verilir.

Karakol Cemiyeti'nin merkez heyeti **Baha Sait Bey, Kara Vasıf Bey, Refik İsmail Bey, Albay Kemalettin (Sami) Bey, Albay Galatalı Şevket Bey** (Karadeniz Boğazı Kumandanı), Albay **Edip Servet (Tör) Bey** ve **Ali Rıza Bey**'den (Sevkiyatçı, Mecliste birinci dönem mebus) oluşur. Bu isimlere sonradan **Çerkez Reşit, Topçuoğlu Nazmi Bey, Yenibahçeli Nail Bey** ve Yenibahçeli **Şükrü Bey** de katılır.²⁰

Görev paylaşımına göre **Kemalettin Sami** askerlerle, **Kara Vasıf Bey** aydınlarla ve **Ali Rıza Bey** de takacı, motorcu ve mavnacı gibi nakliyatçılarla temas etmeye ve cemiyete üye kazandırmaya başlar.

Karakol Cemiyeti üyesi avukat **Refik İsmail Bey** bu cemiyetin başkanı olması için **Mustafa Kemal Paşa'yı** ziyaret eder; ancak **Mustafa Kemal**, İttihatçılara pek güvenmediğinden buna sıcak bakmaz. O, kurtuluşun Anadolu'da gerçekleşeceğine inanıyor ve hazırlıklarını ona göre yapıyordu.²¹

Karakol Cemiyeti birçok ordu mensubunun Anadolu'ya geçmesini sağlar ve ayrıca düşman kontrolünde olan silah ve cephane depolarını basıp, nöbetçileri yok ederek Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmaya başlar.

Karakol Cemiyeti'nin Anadolu teşkilatını Yenibahçeli **Şükrü Oğuz**, Dayı **Mesut** ve **İhsan Bey** oluşturur. Sevkıyatçı **Ali Rıza Bey**'se takacılar, motorcular ve diğer deniz vasıtalarıyla Karamürsel ve Mudanya gibi Anadolu iskelelerine sevkıyat yapar.²² Karakol Cemiyeti'nin işbölümüne göre Yenibahçeli **Şükrü Bey** Kocaeli ve havalisi Kuvayi Milliye Kumandanlığı'nı da üstlenir. O'nun görevi "*Menzil Hattı*" denen İstanbul-Kocaeli-Gebze-Geyve hattını güvene almak ve İstanbul'dan Anadolu'ya adam, silah ve cephane kaçırmaktır. Yenibahçeli **Şükrü**, o yıllarda **Mustafa Kemal**'in yaşlarındaydı. **Enver Paşa**'nın yaverliğini yapmış ve koyu bir İttihatçı olan Yenibahçeli **Şükrü** çok iyi silah kullanıyordu, bu nedenle Maltepe Atış Okulu'nun komutanı olarak atanmıştı. Yenibahçeli **Şükrü Bey**, zaman zaman **Mustafa Kemal**'le görüşüyordu. Bir gün Tokatlıyan Oteli'nde **Mustafa Kemal Paşa**'yla buluşmuş ve Şişli'deki eve yürüyerek gitmişlerdi. Yenibahçeli **Şükrü Bey**'e Üsküdar, Kadıköy, Gebze, Şile, Kartal, Beykoz, Kefken ve Tepeören bölgelerindeki müfrezeler bağlıydı. Bunlar Rum çeteleriyle mücadele ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmeden önce Galatalı **Şevket Bey** bu örgüte öncülük etmişti. Dr.**Fuat Sabit**'ten 1919 Eylül'ünde **Mustafa Kemal Paşa**'nın sözlü emriyle Kafkaslara giderek burada Bolşeviklerle temas etmesi ve yardım sağlaması istenmişti. Ancak, o daha sonra Karakol Cemiyeti adına Bolşevik gizli servisiyle ilişkiler kurarak yardım sağlamaya çalıştı.²³⁻²⁴

Karakol Cemiyeti'nde ayrıca Dr.Trabzonlu **Raif** (Raik) **Bey** de görev almıştı.²⁵⁻²⁶ Adapazarı'nda çalışan Trabzonlu Dr.**Raif** daha sonra İpsiz **Recep**'i Kuvayi Milliye saflarına kattı ve Kefken havalisinde büyük başarılar elde edildi.

Karakol üyesi eczacı **Ahmet Numan Bey**'se diğer arkadaşlarıyla Beyoğlu bölgesini avuçları içine aldılar ve olayları anında Cemiyet'e bildirdiler. Örgüt aynı zamanda 1919 ile 1921 yılı arasında 2000 subayı Anadolu'ya kaçırmayı başarmıştır.²⁷

Karakol Cemiyeti'nde bizzat çalışanlar arasında Dr.**Lüt-fi Kırdar**, Dr.**Galip Bey** ve Dr.**Adnan Adıvar** da vardı.²⁸ Ka-

rakol Cemiyeti için çalışan sağlıkçılar içinde Topkapı semtinde oturan eczacı **Ahmet**, Bakırköy Eczanesi Sahibi **Hulusi Bey**, Kadıköy'de Opr.Dr.**Cemil** (Topuzlu) **Paşa**, Dr.**Necmettin Rifat**, Erenköy'de Dr.**Hayri Bey**, Sarıyer'de Dr.**Süreyya Hidayet** de (daha sonra General Serter olarak anılacaktı) vardı.²⁹

Karakol Cemiyeti'ne bağlı Kadıköy İnzibat Karakolu'nda görevli Dayı **Mesut**'un altında çalışan Dr.**Fahri Bey** de önemli faaliyetlerde bulunmuştu.³⁰

Karakol Cemiyeti, Elazığ Valisi Kayserili **Ali Galip**'e Sivas Kongresi'ni basması için İstanbul Hükümeti tarafından verilen emir ve talimatı haber alarak **Mustafa Kemal Paşa**'ya bildirmişti.³¹

Karakol Cemiyeti'nin bu faydalı işlerine karşın Erzurum Kongresi sırasında bazı ileri gelenleri **Mustafa Kemal**'e karşı doğru olmayan şeyler yapacaklardı. **Kara Vasıf Bey** "*Karakol Cemiyeti Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi*" başlıklı bir nizamname yayınlarak **Mustafa Kemal**'in haberi olmadan bunu ordu komutanlıklarına göndermişti. Bu nizamnamede ulusal bir ordudan bahsediliyor; ancak komutanları belirtilmiyordu. Bu durum **Mustafa Kemal**'in bir taraftan kongre toplarken, öte yandan gizli örgüt kuruyormuş gibi yanlış bir izlenim uyandırmasına neden oluyordu. Albay **Kara Vasıf Bey**, yaptığı hareketlerle Anadolu'daki Milli Hareketi İttihat ve Terakki'ye mal etmeye çalıştığı izlenimi veriyordu. Bu arada Karakol Cemiyeti **Baha Sait Bey**'i Kafkasya'ya göndermiş ve Ruslarla anlaşmalar yapılmıştı. **Mustafa Kemal**, Sivas Kongresi sırasında bu girişimlerinin nedenini **Kara Vasıf Bey**'den sormuş ve yaptıkları anlaşmaları tanımadığını belirtmiştir. Daha sonra **Rauf Bey** ve **Kara Vasıf**'ın **Mustafa Kemal**'e muhalefet etmeleri nedeniyle Anadolu'daki ve İstanbul'daki Karakol mensupları örgütten ayrıldı.³²

Karakol Cemiyeti'nin lideri Galatalı **Şevket Bey**'in yakalanarak Malta'ya sürülmesinden sonra bu cemiyet Zabitan Cemiyeti adını alır; ancak **Atatürk** bu örgütü tanımamıştır. Ankara'nın tanıdığı ilk ve en önemli grup **Kemal Koçer** başkanlığında kurulan M.M.(Milli Müdafaa) örgütüydü ve bu

örgüt *Karakol Cemiyeti*'nin faaliyetlerini devam ettirmiştir.³³⁻³⁴ Bunlardan başka *Hamza Grubu* (daha sonraki isimleri Mücahit, Muharip ve Felah olur), *Bahriye Grubu*, *İmalat-ı Harbiye grubu* gibi bazı gizli örgütler de Kasım 1918 tarihinden itibaren Anadolu'ya subay, silah ve cephane kaçırdılar.³⁵

Eski Diyarbakır Valisi Dr.Reşit Bey'in İntiharı

Dr.Reşit Bey, (1872-1919, Kafkasyalı Mehmet Reşit Şahingiray) Askeri Tıbbiye'nin odunluğunda, Tıbbiyeli arkadaşları **İbrahim Temo**, **İshak Sukuti** ve **Abdullah Cevdet**'le birlikte *İttihat ve Terakki*'yi kurmuştu. Önce Dr. Yüzbaşı rütbesiyle Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde profesör **Düring**'le birlikte çalışmış, daha sonra Anadolu'da *İttihat ve Terakki*'nin teşkilatını kurmuş, ancak Jön Türkler'le ilişkisi olduğu gerekçesiyle *Abdülhamit* zamanında 1897'de tutuklanarak Taşkış-la'daki Divaniharp'te yargılanmıştı. Yargılamadan sonra 77 kişilik bir mahkûm grubuyla birlikte 9 Eylül 1897 tarihinde "*Bir beladan bin belayı icat eden hain yezit*" marşıyla Şeref vapuruyla Trablusgarp'a sürgün edildi. 20 Eylül 1897 tarihinde kendisinin de bulunduğu bir grubun tahliye edilmesi sonucu Trablusgarp Belediyesi'nde 600 kuruş maaşla göreve başladı ve Trablusgarp'taki *İttihat ve Terakki* şubesinin faaliyetlerinde yer aldı. Orada 10 yıl kaldıktan sonra, Meşrutiyet ilan edilince, 1909 yılında ülkeye döndü ve askeri doktorluktan istifa ederek, mülki hayata geçti. Aynı yıl "*İnkılâp Niçin ve Nasıl Oldu?*" başlıklı kitabını "*Cevri*" takma adıyla yayınladı. İstanbul kaymakamlığı, Humus, Kozan ve Balıkesir mutasarrıflıkları yaptıktan sonra 1914 yılında Diyarbakır Valisi olmuştu.³⁶⁻³⁷

Dr.Reşit Bey, Diyarbakır'a gittiğinde orada Ermenilerin silahlandığını ve örgütlü halde olduklarını gördü. Vali **Dr. Reşit Bey** evlerde aramalar yaptırdı ve bir orduyu havaya uçuracak kadar silah ve cephane ele geçirdi. **Dr.Reşit Bey**, böylece Ermenilerin Türk vatanına karşı ihanet planlarını altüst etmişti. Ermenilerin Diyarbakır, Van, Muş ve Bitlis havalisindeki silahlandırma faaliyetlerini öğrenmiş ve İstanbul'a bildirmişti.³⁸ **Dr.Reşit Bey**, ayrıca 1915'te çıkartılan Tehcir

Kanunu'nu Diyarbakır'da uyguladı. Bazı şikâyetler nedeniyle İstanbul'a geri çağrıldığında *İttihat ve Terakkî*'nin Genel Merkezi'nde Genel Sekreter **Mithat Şükrü** (Bleda) kendisinin bir hekim olarak neden bu tehcir olayına katıldığını sorunca şöyle bir cevap vermişti: *"Hekim olmak, bana milliyetimi unutturamazdı. Reşit, elbette bir doktordur. Fakat dünyaya bir Türk olarak gelmiştir. Diyarbakır'da Ermenilerin ne türlü vaatlerle, el altından nasıl zehirlenip, refah içinde yaşadıkları, bu memlekete karşı ne korkunç düşmanlık duygularıyla beslendiklerini benim gibi yakından görüp tetkik etmek imkân ve fırsatını bulmuş olsaydınız şimdi bana böyle hitaplarda bulunamazdınız. Doğu Ermenileri aleyhimize öyle kışkırtılmışlardı ki, eğer oldukları yerde bırakılmış olsalardı, çevrelerinde canlı olarak bir Türk ve Müslüman yaşatmayacakları muhakkaktı. Diyarbakır'da bulunduğum zaman süresinde bunların birçoklarının sicillerini inceledim ve yaşantılarını takip ettim. Evlerinde yaptığım araştırmalarda, bir orduyu havaya uçurmaya yetecek kadar silah ve cephane ele geçti. Baktım, korkunç ve müthiş bir teşkilatları var. Memleketin her tarafına dal budak salan bu teşkilatı olduğu gibi bırakırsak çok geçmeden Türk'ü Anadolu'da mumla arayacağız. Yani ya onlar bizi, ya biz onları. Fakat onlar bize kastetmek için kararla hazırlanmış olmamış olsalardı, bizim onlara el sürmek aklımızdan bile geçmezdi. Yani, taarruz eden ve böylece bizi meşru müdafaa için harekete sevk eyleyen onlardır. Vaziyet bu merkezde olunca, kendi kendime düşündüm 'Hey Doktor Reşit, ortada iki ihtimal var: Ya Ermeniler Türk'ü temizleyecek yahut da Türkler tarafından temizlenecekler.' Bu iki ihtimalden birini tercih etmek zarureti karşısında tereddüt edemezdim ve etmedim. Türklüğüm, hekimliğime galebe çaldı. Onlar bizi ortadan kaldıracaklarına, biz onları ortadan kaldırıyoruz dedim."*

Bunun üzerine **Mithat Şükrü**, Dr.**Reşit Bey**'e *"Bu hareketinizden dolayı vicdanınız, sizi rahatsız etmiyor mu?"* diye sorduğunda şöyle cevap verir: *"Etmez olur mu? Fakat ben bu işi ne şahsi gururumu tatmin için, ne de cebimi doldurmak için yaptım. Baktım ki, vatan elden gidiyor, milletimin hayrına gözü kapalı hareket ettiğim kanaatiyle pervasızca ileri atıldım."*

Mithat Şükrü daha sonra *"Ya tarihi mesuliyet?"* diye sorunca Dr.**Reşit Bey**, *"Eğer bu hareketimden dolayı kendi tarihim beni mesul ederse, ona da eyvallah. Başka milletlerin tarihi, hak-*

*kımda ne yazarsa yazsın hiçbir umurumda değildir” diye cevaplar.*³⁹⁻⁴⁰

Dr.Reşit, Diyarbakır valiliğinden sonra Musul, Basra ve Ankara Valiliklerinde bulundu. Son olarak bulunduğu Ankara Valiliği'nden 1917'de ayrılmıştı. Tehcir olayı zamanında **Dr.Reşit Bey**'in düşüncelerini herkes onaylarken, ağır *Mondros Mütarekesi* sonrası işgal kuvvetleri İstanbul'a gelince özellikle işbirlikçi basının kışkırtmasıyla Tehcir Kanunu'nu uygulayan devlet görevlileri suçlu ilan edilmişti. İngiliz İşgal Komutanlığı'nın ısrarıyla *Damat Ferit hükümeti* tarafından 5 Kasım 1918 tarihinde **Dr.Reşit Bey**, 16 Aralık'ta Boğazlıyan Kaymakamı **Kemal Bey** ve 6 Nisan 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıfı **Nusret Bey** ve birçok görevli, Ermeni tehcirinden sorumlu tutuklanarak divanıharbe sevk edildi.⁴¹⁻⁴²

Dr.Reşit Bey, sorgusu sırasında Ermeni mezalimini bütün açıklığıyla ve vesikalarla ispat etmesine rağmen tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişti. **Dr.Reşit Bey**, kaçmak için bir akrabasından yardımcı olmasını istedi. Hapishanedeyken böbreklerindeki taş nedeniyle ağrıları oluyordu. Bu nedenle hapishaneden izin alarak Tahtakale civarındaki bir hamamda banyo yaparak tedavi olmaya başladı. 20 Ocak 1919 günü Bekirağa Bölüğü'ne gelen İngiliz, Fransız ve Yunan subaylarından oluşan bir heyet, bazı gayrimüslim mahkûmları serbest bıraktıktan sonra **Dr.Reşit Bey**'in odasına gitmiş, ismini ve hüviyetini sormuşlardı. Kimliğinden **Reşit Bey** olduğunu anladıklarında “*İnşallah ilk olarak sen asılacaksın*” demişlerdi.⁴³

Bir gün ona muhafız olarak verilen genç teğmen yolda karşılaştığı biriyle konuşmaya dalınca birbirlerini kaybederler. **Dr.Reşit**, teğmenin başı belaya girmesin diye dönüp onu bulur ve hamama beraber giderler. Bu şekilde birkaç defa hamama gidip gelirken yapılan bir planla 25 Ocak 1919 günü yanında muhafız olarak bulunan Binbaşı **Cemal Bey**'i **Dr.Reşit**'in bir mutasarrıf arkadaşının oğlu yere serdi ve orada beklemekte olan otomobille kaçtı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **Calthorpe**, idam ettirmeyi düşündüğü **Dr.Reşit Bey**'in Bekirağa Bö-

lüğünden kaçtığını duyunca küplere bindi. Hemen Sadrazam **Tevfik Paşa**'ya müsteşarını yolladı ve şu ultimatomu gönderdi: "*Olayı çok vahim görmekteyim. Bu yalnız Türk Hükümetine karşı değil, aynı zamanda İtilaf Devletleri'ne (işgal güçleri) karşı bir meydan okumadır. İngiliz Devleti ilgili kişileri sorumlu tutacaklarını ilan etmiştir. Reşit Bey'in kaçıışı bir Türk oyunudur. Hükümetiniz üyeleri sorumluluktan kaçamaz.*"

Aynı İngiliz amiral Londra'ya gönderdiği mektupta "*Padişahın gittikçe ürkekleştiğini, kendisini desteklemek gerektiğini*" bildirdi.

Bu arada düşmanla işbirliği yapan Hürriyet ve İtilaf Partisi üyeleri harekete geçerek Dr.**Reşit Bey**'in yakalanması için hücumla geçer. Yabancıların kuklası durumundaki İstanbul Hükümeti polisi harekete geçirir ve sıkı bir çalışmayla Dr.**Reşit Bey** aranır. Dr.**Reşit Bey** dostlarının evlerinde saklanmış olmasına rağmen dostları bile onun teslim olmasını ister. Bu nedenle sinir krizleri geçirir. Dr.**Reşit Bey**, Anadolu'ya kaçıp Milli Mücadele'ye katılmak istiyordu. O, bir müddet Sultanahmet civarında, birkaç gün de amcazadesi **Rüstem Bey**'in Şişli semtindeki evinde saklanır. Amacı uzaktan da olsa çocuklarını görmektir. Eşi ve çocukları Beşiktaş Akaretler'de oturuyordu ve evin etrafında polisler nöbet tutuyordu.

6 Şubat 1919 sabahında Dr.**Reşit Bey**, saklandığı evden gözünde siyah bir gözlükle, paltosunun yakasını kaldırmış ve başını atkısıyla sarmış bir halde sokağa çıkar ve Beşiktaş'a iner. Orada **Nail Halit** eczanesinin önüne geldiğinde, tutukluymuş kendisini birkaç kez muayene etmiş olan **Emraz-ı Zühreviye Hastanesi** tabiplerinden **Hüseyin Hüsnü** ile karşılaşır. Göz göze geldiklerinde, Dr.**Reşit**, tabip **Hüseyin Hüsnü**'nün kendisine dikkatle bakarak tanıdığını anlayınca tabancasını çıkar, bunun üzerine **Hüseyin Hüsnü** kaçar ve derhal Polis Genel Müdürlüğü'ne telefon ederek haber verir. Polis müdürlüğü hemen Beşiktaş ve Pangaltı polislerini merkez memuru Ermeni Kirkor'un emrinde seferber eder.

Birkaç dakika içinde olay polis müdürlüğünde, Babıâli'de, parti merkezinde, İngiliz ve Ermeni çevrelerinde duyul-

lur. Telefonlar harıl harıl işlemiş ve İstanbul'un dört bir tarafından harekete geçirilen ayak takımı serseriler güruhu **Reşit Beyi** ölü veya diri yakalamak için otomobillerle Beşiktaş'a koşmuştu. Beşiktaş Polis Merkez Memuru **Çerkez Şevki** de yanına aldığı polis kuvvetleriyle kaçağın arkasına düştü.

Bu süre içinde **Reşit Bey** nefes nefese durmadan koşuyor, kırlara doğru açılıyordu. Nereye gideceğini ve kime sığınacağını bilmiyordu. Teşvikiye Karakolu polisleri arkadan yetişmişlerdi. Bunu fark eden **Reşit Bey** yolunu değiştirmiş ve İhlamur deresine doğru koşmak istemişti. Fakat o taraftan da **Çerkez Şevki**'nin idaresinde Beşiktaş Merkezi polisleri geliyordu.

Beşiktaş'ın İhlamur köşkünden sonra gelen ve o zamanlar Fulya tarlası denilen yerde polisler ve kalabalık serseriler tarafından sarılan Dr.**Reşit Bey** bir an şaşırdı ve bu durumdan kurtulmanın imkânsız olduğunu düşündü. Polis kuvvetleri etrafı sarmaya başlamıştı. Tek çaresi teslim olmaktı. Teslim olmak! Kime ve niçin? Hangi suçu yüzünden? Teslim olduğu takdirde sonuç ne olacaktı? Ermenilerin keyfi için asılmak değil mi? Bir anda kararını vermişti, ipten asılmaktansa intihar edecekti.

Büyük bir soğukkanlılıkla paltosunun cebinden tabancasını çıkardı, namluyu sağ şakağına dayadı, tetiği çekti ve anında yere yuvarlandı. Kurşun, bir saniye içinde beynini dağıtmıştı. Dr.**Reşit Bey**'in cenazesi defnedilirken *Damat Ferit* hükümeti takibe çıkmış olan polisleri büyük miktarlarda para ile ödüllendiriyordu.⁴⁴

Padişah hükümeti, İngilizlere verdiği sözü tutmuş, kendi evlatlarından birisinin gözlerinin önünde ölmesine neden olmuştu. Arama gevşek tutulmuş olsaydı Dr.**Reşit Bey** Anadolu'ya kaçabilecekti. Ama işbirlikçi hükümet Türk'e karşı kan davası sürdürmüş ve ilk kurban verilmişti. Bu olaydan İngilizler çok memnun oldular. **Damat Ferit Paşa** da iktidara geldiğinde polisleri ve ihbarda bulunan Dr.**Hüseyin Hüsnü**'yü liyakat madalyasıyla ödüllendirdi.⁴⁵⁻⁴⁶⁻⁴⁷

Dr.**Reşit Bey**'in cebinden hapishanede yazdığı hatıralarını ve vasiyetini içeren küçük bir cep defteri çıktı. Dr.**Reşit**

Bey vasiyetinde şunları yazmıştı: *“Pek sevgili refikam ve çocuklarım, Firarımdan dolayı Muhafız Paşa ile Polis Müdürü bütün şiddet ve kuvvetleriyle beni arıyorlar. Ermeni tazıları da bunlara iltihak etmiştir. Gayretsiz ve hissiz bazı dostlarımın ihmali, programımı sekteye uğrattı. Utanmadan teslim olmamı tavsiye ediyorlar. Neticeyi karanlık görüyorum. Yakalanıp düşmanlarımın eğlencesi olmamak için son dakikada intihar etmek fikrindeyim. Revolverim (tabancam) bir dakika yanımdan ayrılmıyor ve hazırdir. Hayatımın bence hiçbir kıymeti kalmadı... Sizi milletim için ihmal ettim. İstikbalinizi düşünemedim.. Herkes beni Ermeni malı ile zenginleşmiş biliyor. Hâlbuki sizi temin-i maişetten (geçindirmek) aciz bırakıyorum. Bu talihin bir cilvesi...”*⁴⁸

Dr.Reşit Bey’in ilginç kişiliği romancı-yazar **Kemal Tahir**’in dikkatini çekmiş ve bir romanında bu motifi kullanmıştır.⁴⁹

Dr.Reşit Bey’den sonra yine suçsuz olan Urfa Mutasarrıfı **Nusret Bey**, yalancı şahitler huzurunda **Nemrut Mustafa** Divanı tarafından idama mahkûm edilmiş ve 5 Ağustos 1920’de asılmıştır.⁵⁰

Tıbbiyelilerin Şehit Kaymakam Kemal Bey’in Cenaze Törenine Katılması

Tıbbiye talebeleri, yabancı devletlerin dayatmaları sonucunda **Nemrut Mustafa Paşa** başkanlığındaki mahkeme tarafından Ermeni tehciri nedeniyle suçlanarak günahsız yere asılan Yozgat’ın Boğazlıyan ilçesi kaymakamı **Kemal Bey**’in cenazesine kalabalık bir kitleyle katılmıştı. Bir milyon Türk’ün Ermeniler tarafından katledilmesi konusunda hiçbir şey yapmayan **Damat Ferit Hükiümeti**’nin bu tavrına tüm halk isyan etmiş ve protesto gösterilerinde bulunmuştu.⁵¹

Kemal Bey’in yargılanacağı mahkeme için önce **Hayret Paşa** başkan olarak atanmış ve idam kararı vermesi emredilince **Damat Ferit**’le münakaşa edip, istifa etmişti. Daha sonra atanan **Nemrut Mustafa** başkanlığındaki mahkemenin üyeleri ve şahitleri Rum ve Ermeni, savcı ise Rum’du. Mahkeme yalancı şahitlik yapan Ermenilerle doluydu. **Nemrut**

Mustafa Kaymakam Kemal Bey'e hakaret ederek, idam kararı verdi.

Kaymakam **Kemal Bey**, 10 Nisan 1919 Perşembe günü öğleden sonra saat 19.30'da Beyazıt Meydanı'nda toplanan halk önünde asıldı. Asılmadan önce bir konuşma yapan Kaymakam **Kemal Bey**, "*Ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Sizlere yemin ederim ki ben masumum. Yabancı devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer buna adalet diyorlarsa kahrolsun bu adalet!*" demiş, halkın içinden de "*Kahrolsun böyle adalet!*" sesleri yükselmişti. Orada bulunan İngiliz ajanı ve adliye müsteşarı **Sait Molla** idam mangasına "*Söyletmeyin bu alçak herifi, hemen asın bu köpeği, ne duruyorsunuz!*" diye bağırmağa başlamıştı. Bunun üzerine çingene cellatlar Kaymakam **Kemal Bey'i** asmıştı.

Kemal Bey'in asılması İstanbul'da ve tüm yurttaki büyük bir tepki doğurmuştu. **Kemal Bey'in** cenazesi vasiyeti üzerine Kadıköy Kuşdili Çayırı'ndaki (Şimdiki Kadıköy Salı Pazarı'nın olduğu yer) oğlunun mezarı yanına gömülecekti. Kaymakam **Kemal Bey'in** cenazesinde gösteri yapmak hükümet tarafından yasaklanmasına rağmen Kadıköy Askeri İnzibat Komutanı Yüzbaşı Dayı **Mesut**, aldığı emre uymak yerine muhteşem bir cenaze alayı programı tertip etti. O vatansever ve cesur bir Türk subayıydı.

Tıbbiyeliler cenaze töreni gününden önce fakülte binasında toplanmış ve Gaziantep'li **Faik Abdullah** (daha sonra Dr.**General Taşcıoğlu** olarak anılacaktır) **Bey'in** konuşmasından sonra büyük bir tören düzenlenmesi ve bir çelenkle törene katılınması kararlaştırılmıştı. İngiliz askerleri öğrencilerin okuldan çıkmalarına engel olmak istemişti; ancak resmi kıyafetleriyle kaçan birçok öğrenci cenaze için Kadıköy'e gitmişti.⁵² Cenaze, Kadıköy rıhtımına geldiğinde askeri inzibat ve Tıp Fakültesi talebeleri tarafından karşılandı. Bunu gören halk da kalabalığa katıldı.⁵³

Cenaze eller üstünde Kızıltoprak'taki Zühtü Paşa Camisi'ne getirilmiş ve namazdan sonra büyük bir cenaze töreni düzenlenmişti. Düzenlenen cenaze alayında üzerinde "*Milletin Masum Kurbanına*" yazılı çelenklerin yanında, Tıbbiyeliler

“Türklerin Büyük Milli Şehidi Kemal Bey” yazan çelenkle katılmışlardı.⁵⁴ Tıbbiyeliler Kaymakam **Kemal Bey**’in cenazesini iki sıra kordon altına alarak kimsenin dokunmasına izin vermeden mezarına kadar takip etmişti.⁵⁵

Kemal Bey’in cenazesi toprağa verildikten sonra **Tahsin Bey** adındaki bir Tıbbiye talebesi mezar başında şöyle haykırıyordu: “*Dinle Ey Millet! Dinle ey Müslümanlar. Burada toprağa verdiğimiz insan kahraman Kemal Bey’dir. İngilizleri Odessa’dan attılar; Haydin biz de İstanbul’dan kovalım. Ne bekliyoruz? İngilizleri atmak borcumuzdur. Felaketimizi hazırlayan İngiliz’i yok etmek zorundayız. Allah’ın yardımıyla yakında İngiliz’in kafasını ezeceğiz!*”⁵⁶⁻⁵⁷

Cenazeyi izleyen İngiliz istihbaratçısı yazdığı raporda “Hükümetin böyle bir törene izin vermekle gösterdiği güçsüzlük, affedilemez” diyordu.

Cenaze töreninden sonra Tıbbiye’de ne kadar **Tahsin** isminde öğrenci varsa tutuklanarak sorguya çekilmiş, iki gün sonra salıverilmişti. Hükümetin soruşturması üzerine Tıp Fakültesi Müdürü **Tevfik Bey**, diğer görevli **Tahsin Bey** ve cenazede çekilen fotoğraflarda resmi bulunan on bir Tıbbiyeli, Polis Müdürlüğü’ne çağırılmış ve ifadeleri alınırken Askeri Tıbbiye Müdürü Dr.**Hulusi Alataş**, (daha sonra Büyük Taarruz’da Cephe Sağlık Başkanı olmuştur) **Bey**’in müdahalesiyle kurtarılmışlardı. Buna rağmen soruşturma devam etmiş, bu sırada hükümet değişikliği olduğundan sanıklar hakkındaki soruşturma durmuştu.⁵⁸

Bu hareketin önderliğini yapan öğrencilerden **Nurettin Osman Otmar** (Savcı) İngiliz takibinden kurtulmak için daha sonra Ankara’nın gizli askeri polis örgütü A. P. tarafından Anadolu’ya kaçırılmıştı.

Kemal Bey’in idamından sonra 28 Nisan 1919 günü İttihatçıların yargılanmasına başlandı. 17 Mayıs’ta yapılan duruşmada **Ziya Gökalp** mahkeme önünde öfkesini kusmuştu: “*Milletimize iftira etmeyiniz. Türkiye’de bir Ermeni kırımı değil, bir Türk-Ermeni vuruşması vardır. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk.*”

Ziya Gökalp, iftirayı, iftira atanların yüzüne çarpmıştı. İngilizlerin, Türkleri Türklerin eliyle mahkûm ettirmesi planı suya düşmeye başlamıştı. **Kemal Bey**'in cenazesinde gördükleri direniş heyecanı onları ürkütmüştü. Bu nedenle İngilizler, ülkenin önder evlatlarını Malta'ya sürmeyi düşünmeye başladılar ve öyle de yaptılar.⁵⁹ Malta'ya sürülen ve daha sonra Malta dönüşünde Ankara'ya gelen, yakalanmadan Ankara'ya kaçabilen Osmanlı Meclisi'nin milletvekili sayısı da maalesef 88'dir. Yarı 168 milletvekilinin ancak yarısı TBMM'ye katılacaktır.⁶⁰

İstanbul'da Yapılan Mitinglerde Tıbbiyelilerin Öncü Rolü

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgal edildiği haberi duyulunca 17 Mayıs 1919 günü İstanbul Üniversitesi (o zamanlar Darülfünun) toplantı salonunda yapılan üniversite toplantısını Emin (Rektör) Dr.**Besim Ömer** (Akalin) Paşa şu sözlerle açtı: *"Felaket o kadar derindir ki duygulanmayan ne bir Osmanlı ne de bir müslüman vardır. Uzun uzadıya sözden ziyade fiiliyata ihtiyaç vardır ve üniversite bir milletin ruhu ve dimağıdır. Hissiyatımızın yüceliği ve şiddeti zamanında makul teşebbüsler lazımdır. Üniversite profesörleri toplanarak, her fakülte adına bir profesörün konuşmasını ve kurulacak bir heyet tarafından gereken protestonun yapılması kararlaştırılmıştır."*

Tıp Fakültesi Dekanı Prof.**Akil Muhtar Bey** de özetle şu konuşmayı yapmıştı: *"İnsanın kederi ve yeisi bir dereceye ulaştığı zaman nasıl gözyaşları kuruyorsa, dil de bu zamanlarda kelime bulmakta aciz kalıyor. Fakat şu dakikada en ince duygularımızdaki titreşimler ve darbenin yarattığı ıstırap fırtınası kelimelere ihtiyaçtan vareste kalacak. En korkunç gördüğüm nokta, geleceğe ait bütün ümitlerimizi bağladığımız prensiplerin karanlıkta kalmasıdır. Yalnız haksızlıkların tabiate karşı mukavemeti yoktur. Hak ne zaman olsa yerini bulacaktır. Hiçbir siyasi kurul bir gün esecek adalet rüzgârının darbelerine karşı koyamaz. Yıkar gider... Ortalığı bir cinnet istila etmiş gibi görünüyor. Bunun için bugün milli bir vazife değil, beşeri bir vazife terettüp ettiği gündür. Bu kadar yoğunlaşan karanlık yerine gerçeğin ışığını getirmek lazımdır. Bizim*

getirdiğimiz şule küçük bir kandilden de ibaret olsa bazen onun ışığı tutulan yolu aydınlatmaya yeter.”⁶¹

İzmir işgal edildiğinde İstanbul’daki Tıbbiyeliler bu işgali protesto eden ve yapılacak mitingleri duyuran binlerce ilanı gizlice duvarlara yapıştırdı, öğrencilerin lideri ise Tıbbiyeli **Reşit Galip**’ti.

İlk miting **Halide Edip**’in öncülüğünde 19 Mayıs 1919 günü Fatih Belediyesi önünde yapıldı. Tıbbiye öğrenci kuruluşunun başında olan **Reşit Galip**, Tıbbiye öğrencilerini bu mitinge getirmişti.⁶² **Reşit Galip** miting ilanlarının yapıştırılma işini iki günde halletmişti. Hatta bir ilan Babıâli’nin duvarında ve polisin gözü önünde duruyordu. Bu nedenle ilanları tehlikeli gizli bir örgütün yapıştırdığına inanılıyordu. Oysa Dr.**Reşit Galip**, bu ilanı dost olduğu bir polisle konuşmaya gittiğinde yapıştırıvermişti. Mitinge çok sayıda kişi katılmış, her tarafa “*İzmir Türk’ündür*” pankartları asılmıştı.

İkinci miting 20 Mayıs’ta Üsküdar Doğancılar’da yapıldı ve 30 bin kişi toplandı. Bütün Üsküdar, Çamlıca ve Kısıklı halkı oradaydı. Bu mitingde şair **Talat Bey**, Asri Kadınlar Cemiyeti namına **Sabahat Hanım**, Dr.**Ferruh Bey**, **Mazhar Bey** ve **Naciye Hanım** konuştu. Üçüncü mitingi Tıbbiyeliler 22 Mayıs 1919’da Kadıköy’de düzenlediler. O gün aşırı yağmur yağmasına rağmen 20 bin kişi toplandı ve bu mitingte Tıbbiyelilerden birinin haykırışı hafızalara kazındı: “*Ölmeyi bilmeyen, yaşamasını da bilemez!*”

En kalabalık ve en coşkulu miting 23 Mayıs 1919 tarihinde Sultanahmet’te yapıldı. O gün yaklaşık 200 bin kişi mitinge katıldı. Bu mitinge **Halide Edip**, Dr.**Adnan Adıvar**, yazar ve hatip **Naciye Hanım**, göz doktoru **Esat Paşa**, **Cemil Bey** ve Kasımpaşa Eczanesi sahibi **Vasıf Bey** de destek olmuştu. Tıbbiyelilerin hepsi o gün oradaydı. Bütün esnaf dükânları kapatarak miting alanına koşmuştu. Mitingde konuşan **Halide Edip**, “*Her gecenin bir sabahı vardır!*” diye bağrımış; **Hüseyin Ragıp Baydur** (Dr.**Reşit Galip**’in kardeşi, daha sonra elçilik yapmıştır) “*Hiçbir devletin bize efendi olmasına tahammül edemeyiz*” demişti.⁶³⁻⁶⁴ **Halide Edip**’ten sonra **Naciye Hanım**, **Hamdullah Suphi**, **Selim Sırrı** (Tarcan), Dr.**Sabit**

Bey ve Mehmet Emin Yurdakul gibi konuşmacılar toplantıya katılan binlerce İstanbulludan işgale ve bölünmeye karşı direniş göstermelerini istediler.⁶⁵⁻⁶⁶

Bazı Hekimlerin Malta Adası'na Sürgün Edilmesi

İngilizler İstanbul'u işgal edince ülkeye önderlik edebilecek ve direnişi örgütleyebilecek vasıfta olan İttihat ve Terakki üyesi 144 kişiyi Malta'ya sürgün ettiler. Yzb.Opr.Dr. **Fazıl Berki** (Kastamonu Mebusu), Dr.**Yüzbaşı Halil Sezai** (Sezer) **Bey**, Ordu Sıhhiye Reisi Prof.Dr.**Süleyman Numan Paşa**, Dr.**Faik Öz** (eski Merzifon Kaymakamı) göz hekimi Prof.Dr.**Esad Işık Paşa** (Kızılay Başkanı, Milli Kongre Kurucusu ve Başkanı), ve Dr.**Abdüsselam Paşa** (3.Ordu Sağlık Müfettişliği'nden emekli, eski Yemen komutanı) Malta'ya sürgün edilen tıbbiyelilerden bazılarıydı.⁶⁷⁻⁶⁸⁻⁶⁹

Malta Sürgünü Göz Hekimi Esat Paşa ve Faaliyetleri

Malta'ya sürgün edilen Dr.**Esat (Işık) Paşa** (1865-1936) göz hekimliğinin yanı sıra koyu bir İttihat ve Terakki üyesi olarak çalışıyordu. 1865 yılında İstanbul'da doğan **Esat Paşa**, 1889 yılında Askeri Tıbbiye'den genç bir yüzbaşı doktor olarak mezun olduktan sonra, hürriyetçiliğinden dolayı jurnallenmesine rağmen Beşiktaş Muhafızı "*Yedi-Sekiz Hasan Paşa*"nın sayesinde o yıl açılan sınavı birincilikle kazanarak 1890 yılında Paris'e gitti. Burada hem göz ihtisası yaptı hem de dört yıllık Tıp Fakültesi'ne devam etti. Göz stajını Val de Grace Askeri Hastanesi'nde (1891), daha sonraları da Prof. **Panas** ve Prof.**Despagner**'in göz kliniklerinde yaptı. 1893 yılında Prof.**Despagner**'in kliniğinden ihtisas diplomasını aldı. İki ay sonra da Paris Tıp Fakültesi'ni bitirerek 366 nolu diploma ile tıp doktoru oldu. Dr.**Esat**, "*Oftalmoskop Esat*" denen bir göz aleti icat etmiş ve bu nederle ismi Fransız tıp kitaplarında yer almıştı.⁷⁰ Altı ay Viyana ve Berlin göz kliniklerinde incelemelerde bulunduktan sonra 1894 yılının sonlarında İstanbul'a döndü. Büyük ümitlerle İstanbul'a gelen Dr. **Esat Bey** İstanbul dışında bir hastaneye atandı. Bu duruma

çok üzülen Dr.**Esat Bey** Askeri Mektepler Nazırı **Zeki Paşa**'ya halini anlatan bir mektup yazdıktan sonra Askeri Tıbbiye Mektebi Göz Hastalıkları muallim muavinliğine atandı. Dr.**Esat Paşa** Türkiye'de ilk defa, o zamanlar Demirkapı'da bulunan Askeri Tıbbiye'nin bahçesine özel bir baraka kurdu; içine 15 yatak koydurup Tıp Fakültesi'nin ilk göz kliniğini kurdu. 36 yıl profesörlük yapan **Esat Paşa**, 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Gazi **Ethem Paşa**'nın karar-gâhında hizmet etmiş ve zaferden sonra rütbesi tümgeneralliğe yükselmişti. Dr.**Esat Paşa** üniversite hocalığının yanı sıra *Hilal-i Ahmer* başkanlığı ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti başkanlığı da yapıyordu. Dr.**Esat** temiz, dürüst ve son derece vatansever bir kişiydi.

Dr.**Esat**, *Mondros Mütarekesi*'nin imzalanmasından sonra ülkenin kötü gidişine isyan etmiş, arkadaşları **Süleyman Nazif** ve **Halide Edip Hanım**'la birlikte neler yapılabileceğini konuşmuştu. Fransız işgal kumandanı General **Franchet d'Esperey**'e giderek ona "*İşgal kuvvetlerinin Türklere yaptığı hakareti Fransız ulusuna yakıştıramadığını ve Türklerin böyle bir davranışı hak etmediğini*" söylemişti.⁷¹ Bir şeyler yapabilmek için yakın arkadaşı **Şeref Cavuşoğlu**'yla Osmanlı Meclis Başkanı **Ahmet Rıza**'ya gitmiş; ancak bir sonuç alamamıştı. Bu arada İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin işbirlikçi çalışma ve söylemlerine kızıyor ve onlara karşı mücadele etmeye, gençliği harekete geçirmeye çalışıyordu. Bu nedenle Sultanahmet Mitingi organizasyonunda etkin bir rol oynadı.

Dr.**Esat Paşa** daha ateşkesin ilk günlerinde, 29 Kasım 1918'de, *Talim ve Terbiye Cemiyeti Başkanı* sıfatıyla Binbirdirek'te bulunan Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi'nin binasında 51 parti, dernek ve kuruluşun katıldığı bir "*Milli Kongre*" topladı. **Esat Paşa** ileriye görüyor ve "*Yarın işgal kuvvetleri memleketimize gelecek, ağır imtahanlara tabi olacağız. Tedbir lazımdır. Karşı tarafın karşısına dağınık bir halde değil, milli bir cephe halinde çıkmamız lazımdır*" diyordu. Partiler üstü ve yalnız milli menfaatleri korumak amacıyla yapılan bu kongre işgal altında olan bir şehirde yapılmış, Milli Kongre adıyla bir cephe oluşturulmuştu. **Esat Paşa** ve arkadaşları var güçle-

riyle çalışarak ateşkes devrinin ümitsizliği ve bozgunculuğu karşısında sağlam ve zinde bir ulusal hava yaratmaya çalışmışlardı. Bu kongre Anadolu'da milli hareketin oluşması açısından çok faydalıydı.⁷²

Esat Paşa'nın Çamlıca'daki çiftliği Anadolu'ya kaçacak vatanseverlerin ilk toplandıkları yerlerden birisi olmuştu. İngilizler ve hükümette olan işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi, **Esat Paşa**'ya bu nedenle dış bilemeye ve onu tutuklamak için zaman kollamaya başladılar. **Mustafa Kemal** Samsun'a gitmeden dört gün önce, yani 12 Mayıs 1919'da profesör **Fuad Köprülü**'yle birlikte tutuklandı ancak birkaç gün sonra salıverildi.

İşbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinin emriyle polis 12 Haziran 1919'da, Milli Kongre merkezini bastı ve Dr.**Esat Paşa** tekrar tutuklandı. Bu kez gazeteci **Talha Ebuzziya**'yla birlikte aynı gün Kütahya'ya sürüldü.⁷³ **Esat Paşa**'dan önce Kütahya'ya gazeteci **Ahmet Emin Yalman** da sürülmüştü. Dr.**Esat Paşa** Kütahya'da da boş durmamış bir aylık sürgün hayatında sağlık müdürü Dr.**Ziya Hüznü**, **Ahmet Emin Yalman** ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte Milli Mukavemet Teşkilatı'nı kurmuştu.⁷⁴ Kütahya sürgününden İstanbul'a gazeteci **Ahmet Emin Yalman**'la birlikte döndü. Dr.**Esat Paşa** dönüşünde yine boş durmamış ve Milli Kongre çalışmalarına devam etmiştir. Artık o İstanbul'da bir bayrak olmuştu. Anadolu'ya kaçan subaylar ve ileri gelen yurtseverler onun Çamlıca Libadiye'deki çiftliğini kullanmaya devam ediyorlardı.

Dr.**Esat Paşa**, *İttihat ve Terakki* kapatılınca bu kez onun yerine İstanbul'da kurulan Teceddüt Partisi'ne girdi. Bu partide toplanan eski İttihatçıları Osmanlı Meclisi'ne seçtirmek için çeşitli şehirlere özel mektuplar ve adamlar göndermeye başladı. Sivas Kongresi'nin toplandığı sıralarda, 10 Eylül 1919'da *Teceddüt Partisi* adına bir kısım evrakı **Mustafa Kemal**'e ulaştırılmak üzere bir adamla Trabzon'a gönderdi. Trabzon'dan Erzurum'a gelen evrakı **Kazım Karabekir Paşa** aldı ve görüşlerini de yazarak Sivas'ta bulunan **Mustafa Kemal**'e gönderdi.⁷⁵ Bu evrakta Osmanlı Meclisi için yapılacak

seçimde Teceddüt Partisi'ne destek verilmesi istenmekteydi. **Esat Paşa** bununla da kalmayarak gereksiz yere *Heyet-i Temsiliye*'nin taraf tuttuğunu, seçimlere karıştığını ilan etti ve bu ilanını İstanbul'daki gazetelerde yayımlattı. Bununla da kalmayan **Dr.Esat Paşa Mustafa Kemal**'e çektiği telgrafta *Müdafai-i Hukuk Cemiyeti*'ni seçime müdahale ettiği gerekçesiyle itham etti. Bunun üzerine *Heyet-i Temsiliye* 4 Kasım 1919'da "*Seçimlere karışılmadığı, seçimlerin tamamen milletin arzu ve iradesine tabi olduğu, kendisi hakkında ittihatçılığı canlandırmakta olduğuna dair rivayetlerin mevcut olduğu*" şeklinde bir karar aldı ve **Dr.Esat Paşa**'ya bildirildi.⁷⁶⁻⁷⁷ **Mustafa Kemal**, Kuvayi Milliye'nin İstanbul'daki önemli adamı Albay **Şevket Bey**'e (Dersaadet'te Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı) gönderdiği şifrede, "*Göz tabibi Esat Paşa hakkında ise kati bir fikrim yoktur. Yalnız kendisini yakından tanıyan bir kısım arkadaşlarımız, bu zatı son derece dar görüşlü pek fazla şan ve şöhret hırslısı gösteriyorlar*" diyordu.⁷⁸

Mustafa Kemal, 5 Kasım 1919'da **Esat Paşa**'ya "*Milli Kongre Umumi Kâtipliği Namına İmza Koyan Esat Paşa'ya*" diye başlayan bir mektup yazarak seçimlerde *Heyeti Temsiliye*'nin kendisinin düşündüğü gibi taraf tutmadığını belirtti ve bu kararın ayrıca gazetelerde yayınlanmasını istedi.⁷⁹

9 Kasım 1919 tarihli *Heyeti Temsiliye* kararındaysa **Esat Paşa** şiddetle eleştirilerek, "*Göz Tabibi Esat Paşa'nın yaptığı hareketin tamamen hatalı olduğu; çünkü Milli Kongre'nin siyasi bir cemiyet olmayıp, sırf ilmi bir encümenden ibaret olduğu, kendisinin en koyu bir ittihatçı olduğu*" vurgulandı.⁸⁰

Böylece boşu boşuna, biraz da **Dr.Esat Paşa**'nın heyecanlı hareketleri yüzünden, **Dr.Esat Paşa**'yla *Heyet-i Temsiliye* arasına soğukluk girdi.

Bu sırada **Dr.Esat Paşa** İngilizler tarafından "*Milliyetçi, İngiliz aleyhtarı, tehlikeli bir entrikacı ve propagandacı*" olarak nitelenmişti. Başka hiçbir Malta sürgünü bu şekilde nitelendirilmemişti. İngilizler, Milli Kongre'yi toplamasının acısını onu çok zalimce bir muameleye tabi tutarak çıkardılar. Malta'ya sürüleceği gece arkadaşları **Şeref Çavuşoğlu** ve **Dr.Besim Ömer Paşa**, **Dr.Esat Paşa**'nın Nuruosmaniye'deki evine gidip

onu kaçması için iknaya etmeye çalışıp yalvardılar. Ancak o inat etti ve kaçmadı. Sanki başkaları bilmiyormuş gibi İttihatçılığını gizlemiş ve *"Ben doktorum, bana bir şey yapmazlar"* demişti. Ona, o zamanlar *"keçi gibi inatçı, deve gibi kincidir"* deniyordu. İngiliz askerleri aynı gece saat 02.00'de Dr.Esat Paşa'nın evini bastılar ve üzerinde pijaması, tek ayağında terlikle bir kamyona bindirip Sirkeci İskeleyi'ne götürdüler. Paşa'nın eşi **Makbule Hanım** ona bir robdöşambr yetiştirmek için merdivenlere koşmuş; ancak merdivenler İngiliz askerleriyle tıklım tıklım dolu olduğundan tırabzanlardan kayarak aşağı inmiş; iner inmez de bir İngiliz askeri tarafından bacağından süngülenmişti. Paşa, eşinin kendisini bu halde tutsak olmasını görmüş olmasına kızarak, *"Makbule, içeri gir, beni böyle görme!"* diye bağırmıştı.

Dr.Esat Paşa, o gece limanda demirli olan bir İngiliz gemisine bindirildi ve askerler onu kollarından tutup ambara indirdiler. Orada kendisine pis bir kamara gösterip *"Burada yatacaksın,"* dediler; kamarada leş gibi kokan bir battaniye ve simsiyah bir yastık vardı. Dr.Esat Paşa, *"Ben generalim"* diyerek orada kalmak istememişti; ancak onu kimse dinlemedi. Paşa da geceyi rüzgârda, dimdik ayakta geçirmiş, bu nedenle çok kötü üşütmüştü. Dr.Esat Paşa, Malta'ya yumruklarını sıkı sıkı, dişlerini gıcırdata gıcırdata gitmişti sürgüne.⁸¹⁻⁸²

Dr.Esat Paşa, daha sonra bu olayı şöyle anlatmıştır: *"O gece çocuğumun ciğerinde kan toplanmıştı. Gece yarısından sonra bir buçuğa kadar onun tedavisi ile uğraşmış ve yorgun argın yatmıştım. Bir gürültü ile gözlerimi açtım, yatağında doğruldum. Alacakaranlıkta odamı dolduran bir kalabalığı fark etmemle yüzüme dayanmış dört silahın soğuk namlularıyla karşılaşmam bir oldu. 'Ne istiyorsunuz? Kimsiniz siz?' diye bağırdım. Ve gittikçe açılan gözlerim, pencerelerden sızan şafak renginin ışıldattığı süngüleri görünce, anladım ki, karşımdakiler bayağı hırsız ve soyguncular değil, fakat medeni bir baskının kahramanlarıdır. Yatağımdan fırladım ve karşılarında dimdik durdum. 'Kimsiniz? Ne istiyorsunuz?' Cevap olarak silahlarını yüzüme biraz daha yaklaştırdılar. Süngülerini renk versin diye olacak, oynattılar... İşte o kadar. Aynı odada yatan on dört yaşındaki hasta çocuğum da uyanmış, korkusundan*

bir çılgılık atarak tekrar yatağına düşmüştü. Onu kurtarmak için odadan fırladım, dışarı çıktım, sofa, merdivenler, her taraf askerlerle, düşman askerleriyle dolu idi. Ve bunlar 'Evim, kalemdir' diye övünen İngiliz milletinin çocukları, onun askerleri idi. 'Bırakın da giyineyim,' dedim. Cevap verecekleri yerde, beni öylece pijama ile so-kağa doğru sürükleyip götürüyorlardı. Bütün ısrarlarım boşunaydı. Etrafımı saran süngü-lülere, silahlara bir daha baktım. Evi basılmış, yatağından alınmış bir adamı sürükleyip götürmek için bu orduya ne lüzum vardı? O sırada gördüm ki, yukarı katta lohusa bulunan kızımın odasına da, diğer bütün odalara da girmişler, kuvvet ve azametlerini bütün ev halkına göstermek isteyerek herkesi uyandırmışlar ve damadım ile oğlumu tıpkı benim gibi, giyinmele-rine müsaade etmeden pijama ile aşağı indirmişler. Üçümüzü de bir kamyonu bindirdiler; süngüleriyle etrafımızı kuşattılar ve neye uğradıklarını bilmeyerek şaşır-mış ağlaşan bir ev halkının gözleri önünde kamyonları sürdüler... Yolda soruyorduk: 'Ne var?' Hiç cevap vermiyorlar. Kamyon sarsıla sarsıla Babiâli yokuşunu inerken damadım kesik kesik cümlelerle refikamı süngü ile ayağından yaraladıklarını, kızımı tekmelediklerini anlatıyordu... Galata köprüsünden geçerken baktım, ben de elimden yaralıyım. Ve bu yaramdan sızan kan bir anda bana bir şifa oldu. Yumruklarımı kuvvetle sıktım. Dişlerimi gıcırdata gıcırdata kendi kendime 'İntikam...' diye inledim. Tophane'ye geldik. Bizi rıhtımda kamyonlardan indirdiler, oracıkta bağlı olan bir İngiliz gemisine soktular. Gemide birçok paşayı, arkadaşı buldum. Biraz sonra damadım ile oğlumu serbest bıraktılar ve bizi bu pis gemiden naklettikleri yine İngiliz bandıralı bir dretnot ile Malta'ya götürüp, oradaki sürgün hayatına mahkûm ettiler..."⁸³

Bu olay sırasında 4 yaşında olan **Dr.Esat Paşa'nın** oğlu **Hasan Esat** (Işık) daha sonra Cumhuriyet devrinde bakan olmuştur.

22 Mart 1920 tarihinde Malta'ya varan 11 kişilik sürgün kafilesi içinde **Rauf** (Orbay), Galatalı **Şevket Albay** ve **Mersinli Cemal Paşa** da vardı. O zamanlar Türk gizli örgütünü yöneten **Hüsamettin Ertürk**, anılarında göz doktoru **Esat Paşa'nın** yanından çalışan ve Suriye'den gelen **Nizameddin** isimindeki bir delikanlının İngiliz casusu olduğunu ve bu nedenle Malta'ya sürüldüğünü belirtir.⁸⁴

55 yaşında Malta sürgünü olan Dr.Esat Paşa'ysa Malta'da sürgüne en şiddetli şekilde isyan edenler arasındaydı ve bunu her zaman açığa vuruyordu. İstanbul'da vapura bindirilirken pijamalarıyla geldiği için üşütmüş, böbreklerinden rahatsızlarıymıştı. Bu hastalıktan dolayı bazen haftalarca yataktan kalkamaz ve çocuklarını tekrar göremeyeceği korkusuyla üzülmüştü. Sürgünde hastalığıyla Dr.Süleyman Numan Paşa ilgilenmişti. Oradaki İngiliz doktorlar hastalığı nedeniyle İstanbul'a geri gönderilmesini tavsiye etmişlerdi; ancak İngiliz Hükümeti bunu kabul etmemişti.

Dr.Esat Paşa vatan ve millet sevgisiyle dolu bir insandı. Malta'dan beş yaşındaki kızı Tomris'e şöyle şiirler gönderdi: "Öksüzleri güldüren/Bayramları getiren/Hepimizi giydiren /Güzel hediye veren/Asıl ana vatandır/Vatanımız cennettir/Bizim için nimettir/Allah'ın emri böyle/Vazifemiz sevmektir/Asıl ana vatandır"

Dr.Esat Paşa Malta'dan gönderdiği mektuplarda yine vatan sevgisiyle dolu şöyle satırlar yazmıştı: "*Vatan öz ve müşterek bir anadır. Onun saadet ve felaketlerinden hissedar olacaklar, evlatlarıdır. Ona hizmet edecekler de gene evlatlarıdır. Evlatlar bigane kalırsa, vatanın hali ne olur? En büyük servetim, hayatı maneviyemdir. Muhakkak bir şey varsa vatan için çalıştım. Bu hatıranın manevi zevki, elemelerimi teskin eder. Hissi vazife bu memlekette artmalıdır. Terbiye-i ibtidaiyemiz zayıftır. Bu yükseltilmelidir. Cahilden büyük fenalık yoktur. Münevver mürsitler olmadıkça, ahlaken ve ilmen yükselmedikçe, reha bulmaya imkân yoktur.*"⁸⁵

Dr.Esat Paşa, hapishanede gözünden hasta olan Malta sürgünü Ahmet Ağaoğlu'nun ameliyatını yaptığı gibi göz hastalıklarıyla ilgili geniş bir de eser yazmıştı.⁸⁶

Malta'dan dönüşünde Dr.Esat Paşa gençlere şöyle diyordu: "İngilizlere soruyordum: 'Medeniyet bu mudur?' 'Yes,' diyorlardı. 'Evladım, bu bir eski masaldır ki, bizim için kalan değeri bir acı hatıradan başka bir şey değildir. Fakat siz gençler için, her zaman, her an, şu manası vardır: Yenilmeyeceksin!'"⁸⁷

Yazar ve tarihçi Bilal Şimşir'in de çok güzel söylediği gibi "Bu sözleriyle, o, Malta'da gördüğü insanlık dışı muameleler-

den sonra gençlere doktor olarak bir reçete veriyordu: 'Yenilmeyeceksin!'"⁸⁸

Dr.Esat Paşa, Malta dönüşünde İngilizlerin işgali altında bulunan İstanbul'da oturmayı Türklük gururuna yedirememiş ve Ankara'ya yerleşmişti. Epeyce çökmüştü. Politika-dan çekildi ve Ankara Numune Hastanesi'nde hastalara bakmaya başladı.⁸⁹⁻⁹⁰ Zaferden sonra İstanbul'a döndü ve Tıp Fakültesi'nde derslerine devam etti. Soyadı kanunu çıkınca "*Işık*" soyadını aldı. 1943 yılında vefat etti.

Malta Sürgünü Diğer Tıbbiyeliler

Dr.Abdüselam Paşa'nın Malta sürgününe gitmesinin ilginç bir öyküsü vardı. İstanbul'un işgal edildiği günlerde, 3 Temmuz 1919'da **Karabet Tülbentçian** isimli bir Ermeni yanına İngiliz polisini alarak Kadıköy Kuyubaşı'nda bulunan **Dr.Osman Bey'in** evini basar. Ev, bir Ermeni çocuğun saklandığı ihbarı üzerine basılmış; ancak ihbar asılsız çıkmıştı. Bu evden çıkıp **Dr.Abdüselam Paşa'nın** evinin önünden geçerken, evin önünde oynayan ve **Dr.Abdüselam Paşa'nın** evlatlık olarak büyüttüğü 14 yaşındaki **Ayşe Vicdan** ismindeki kızı gören **Tülbentçian**, bu kızın Ermeni olduğunu iddia ederek İngiliz polisiyle evi bastı. **Dr.Abdüselam Paşa'nın** eline 234 numaralı bir senet bırakarak çocuğu bağırış çağırış içinde alıp gittiler. **Dr.Abdüselam Paşa** hemen kızını aramaya başladı ve onun Sivaslı bir Ermeni olarak *Ermeni Öksüzler Yurdu'na* kapatıldığını öğrendi. Bunun üzerine küplere binen Paşa, bütün Türk-İngiliz makamlarına telgraflar çekti. Bu arada çocuk *Balat Öksüz Yurdu'na* nakledilmişdi. Paşa hemen oraya koşmuş; ancak sonuç alamamıştı. **Ayşe Vicdan** iki hafta sonra yurttan kaçarak eve gelmiş ve kendisinin Hristiyan olmaya zorlandığını söylemişti. Paşa bu kez durumu İngilizlere şikâyet etmiş; ancak İngilizler her defasında Paşa'ya daha şiddetli davranmaya başlamıştı. Bu arada bir Ermeni papazın ihbarıyla Paşa'nın evi bir daha basıldı ve **Ayşe Vicdan'la** birlikte evde misafir olarak kalmakta olan iki kız öğrenciyi daha yanlarına alıp gittiler. **Dr.Abdüselam Paşa** elinde belgelerle tekrar İngilizlere başvurdu. İngilizler ona

hiçbir cevap vermediği gibi Malta'ya sürmüşlerdi. Malta'ya gidince Dr.**Abdüsselam Paşa** elindeki belgelerin kopyalarını tüm ilgililere ve İngiltere'ye göndermeye başladı. Bu mektuplar sayesinde evden götürülmüş olan kızlardan birisi, doğum yeri Bulgaristan sınırları içinde kaldığından Bulgaristan elçiliğine teslim edilmişti. Bunu öğrenen Paşa bu kez mektuplarını Bulgaristan elçiliğine göndermeye başladı. Ordu Sağlık Müfettişliğinden emekli, kavgayı, gürültüyü sevmeyen, sessiz ve uysal bir adam olan Dr.**Abdüsselam Paşa** böylece yerinde duramayan ve isyankâr bir adam haline gelmişti. Dr.**Abdüsselam Paşa**, Yemen'de kalmış, botanikle ilgilenmiş ve bu konuda kitaplar yazmıştı. Dr.**Abdüsselam Paşa** Malta'dayken diğer sürgünlerin sağlık sorunlarıyla da ilgilenmişti.⁹¹⁻⁹²

Dr.**Süleyman Numan Paşa** (1868-1925), Malta'dayken diğer sürgünlerin sağlık sorunlarıyla ilgilendi ve onları tenis oynamaya, denizde yüzmeye ve güneşlenmeye alıştırdı. Bu alışkanlıklar sürgüne gelenler için çok yeni davranış biçimleriydi. Güneş banyosu yapanlara "*Süleyman Paşa Çıplakları*" ismi verilmişti.⁹³ **Süleyman Numan Paşa** daha o zamanlar arkadaşlarına üzümleri çekirdekleriyle birlikte yemelerinin daha faydalı olduğunu söylüyordu. Mahpushanenin temiz durması için elinden geleni yapıyor, günün birkaç saatinde güneş altında yarı çıplak tenis oynadıktan sonra duş alıyor, İngilizce ve Fransızca romanlar okuyordu. İngiliz yazarı **Charles Dickens**'in bin sayfalık bir eseri olan "*Pickwick'in Defteri*"ni bitirdikçe yeni baştan okuyor, herkesin bu eseri ezberlemesini istiyordu. Ancak **Süleyman Numan Paşa** tıptan uzak kaldığı için kendisini bir boşlukta hissediyordu. Hapishane komutanlığı gün içinde serbest dolaşma izni verdiğinde Malta Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne öğrenci olarak kayıt oldu. Böylece uzak kaldığı tıp dünyasına kavuşmak istemişti. Dr. **Süleyman Numan Paşa** Malta Tıp Fakültesi'nde İngilizce ve İtalyanca verilen dersleri dinlerken hem yabancı dilini geliştiriyor hem de tıp alanındaki ilerlemelerden haberdar oluyordu.⁹⁴⁻⁹⁵

Malta sürgünü diğer bir Tıbbiyeli ise Kastamonululu göz doktoru Dr.Yzb.**Fazıl Berki Bey**'dir. Dr.**Fazıl Berki Bey**, yurtdışına gönderilecek asker hekimleri seçme sınavını kazanan 11 askeri hekimden biri olarak 1910 yılında iki yıl süreyle *Kayzer Wilhem Tıp Akademisi*'nde eğitim almak üzere Almanya'ya gönderilmişti.⁹⁶ Dr.**Fazıl Berki**, Birinci Dünya Savaşı sırasında *Hilal-i Ahmer*'in Konya ve Ereğli'de örgütlenme çalışmalarını tamamlamıştı.⁹⁷ 1914 yılında Osmanlı Meclisi'nde Kangırı mebusu olarak çalışan Dr.**Fazıl Berki**, Malta sürgünü öncesi Donanma Cemiyeti'nin propaganda şefliğini yapıyordu.⁹⁸ Dr.**Berki**, Tıp Fakültesi'nin yanı sıra hukuk fakültesini de bitirmişti. Dr.**Fazıl Berki Bey**, Malta'da sürgünlere gelen mektuplarla ilgilendi ve Malta'da kaldığı sürede Dr.**Esat Paşa**'yla birlikte bir göz hastalıkları kitabı hazırladı. Ülkeye dönünce milli mücadele için uğraştı ve milletvekili oldu.⁹⁹

Malta sürgünü diğer bir hekimse Bakırköylü dişçi **Atıf Bey**'di. Sürgünlerin dişlerine bakıyordu. Malta Adası'ndaki ahaliyle çok çabuk kaynaşmış, izin günlerinde bir eczanede dişçilik yapmaya başlamış ve ünü arttığından Malta'daki dişçiler iş yapamaz olmuştu. Dişçi **Atıf Bey**'in eczanede yaptığı muayene için 15-20 kişi sıraya giriyordu.¹⁰⁰

Dr.**Halil Sezai Sezer Bey** Elazığ Askeri Hastanesi operatörüyken Malta'ya sürgün edilmiş, Malta'dan döndükten sonra Yıldız ve Konya hastaneleri operatörlüğü yapmıştır.¹⁰¹

Malta Sürgünü Tıbbiyelilerin Ana Vatana Dönüşü

Malta Sürgünü olan Türkler İngiliz esirlerle değiş tokuş edilmek amacıyla 1 Kasım 1921 Salı günü İnebolu'ya ayak basarlar ve 11 Kasım 1921'de Dr.**Abdüsselam Paşa** ve diğer Malta sürgünlerinden **Cevat Paşa**, **Rauf Bey**, **Yakup Şevki Paşa** ve **Mürsel Paşa** (Bakü) birlikte Ankara'ya varırlar.¹⁰²

Dr.**Abdüsselam Paşa**'yı Dr.**İbrahim Tali** bir hastaneye misafir olarak alır.¹⁰³ **İbrahim Tali**, Batum Konsolosluğu'na atandığı için İnebolu'ya doğru giderken yolda Ravlı-Çadırhanı bölgesinde 14 Kasım 1921 günü Ankara'ya doğru giden Dr.**Esat Işık Paşa** ve Dr.**Süleyman Numan Paşa**'yla karşılaşır.

Dr.**Süleyman Numan Paşa**, Ankara'ya geldikten sonra daha faydalı olacağı düşüncesiyle İstanbul'a Tıp Fakültesi'ne gönderilir ve orada görevine devam eder. Dr.**Süleyman Numan Paşa** Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi olarak Birinci Dünya Savaşı'nda ordu sıhhiye hizmetinin büyük bir düzen ve başarı ile yürütülmesini sağlamıştı.¹⁰³

ONUNCU BÖLÜM

**ATATÜRK'ÜN İSTANBUL ÇALIŞMALARI,
SAMSUN YOLCULUĞU VE İZMİR'İN
İŞGALİNDE TIBBİYELİLER**

Dr.Rasim Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa İstasyonunda Karşılması

Komuta ettiği Yıldırım Orduları kaldırılınca **Mustafa Kemal** önce Adana'ya gelir ve 10 Kasım gecesi Adana'dan trenle yola çıkıp, 13 Kasım 1918 günü saat 12.45'te İstanbul'a varır. **Mustafa Kemal** bir müfreze asker tarafından törenle karşılanır. Askerlere selam verip yürüyünce kendini karşılamaya gelen Dr.**Rasim Ferit Talay**'la karşılaşır. Birlikte yürüyerek rıhtıma gelirler. Ancak aynı gün İtilaf donanması İstanbul önüne gelmiş ve İstanbul fiilen işgal edilmeye başlamıştır. Aralarında Yunan kruvazörü *Averof*'un (*Averof* adında zengin bir Yunanlının, Yunan Donanması'na hediye ettiği bu harp gemisi Balkan Savaşı'nda Yunanlıların ağır basmasına neden olmuş, biz ise sadece **Rauf Orbay**'ın kumanda ettiği Hamidiye'nin korsan hareketleriyle başarı sağlamıştı; bu nedenle o zamanlar *Averof*'a karşı bir öfke vardı) da bulunduğu altmış kadar savaş gemisi yavaş yavaş Haydarpaşa'nın önünden geçerler. Bu geçiş bitene kadar Anadolu ve Rumeli kıyıları arasında gidiş-geliş yasaklanmıştı. **Mustafa Kemal** ve Dr.**Rasim Ferit** bu geçişi ağır düşüncelerle seyretmişler ve **Mustafa Kemal**, Dr.**Rasim Ferit**'e "*Hata ettim. İstanbul'a gelmemeliydim, ne yapıp edip Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı*" dedikten sonra, yaveri **Cevat Abbas**'a dönerek "*Geldikleri gibi giderler!*" demiştir.

Düşman donanmalarının gösteri geçişi bitince saat 15.00'den sonra **Mustafa Kemal**'le Doktor **Rasim Ferit Kartal** istimbotuyla Galata'ya geçer ve oradan Pera Palas oteline giderler.¹

Mustafa Kemal'in bu gelişini önceden haber alıp onu eczacı arkadaşıyla Haydarpaşa'da bekleyen başka bir doktor daha vardı. **Mustafa Kemal**'in Haydarpaşa Garı'na geleceği önceden bilindiğinden güvenlik önlemi alması için Kadıköy-Altıyol Karakol Müdürü ve Dr.**Fahri Can**'ın arkadaşı olan yüzbaşı Dayı **Mesut**'a haber verildi. Dr.**Fahri Can** ve arkadaşı eczacı zabıt **Celal Bey** 13 Kasım'da **Mustafa Kemal Paşa**'yı görmek için Haydarpaşa İstasyonu Gar Lokantası'nda bulu-

şurlar. Tren gelir ve iki arkadaş, **Mustafa Kemal** önlerinden geçerken hazır ol vaziyetinde selam verirler.² Dr.**Fahri Can** daha sonra Dayı **Mesut** ve Yenibahçeli **Şükrü Bey**'le birlikte Gebze-Kocaeli hattını kontrol etmiş ve Kuvayi Milliye için çarpışmıştır. Eczacı **Celal Yüzbaşı** ise Cumhuriyet döneminde CHP İstanbul teşkilatında görev almıştır.³

Daha sonraki günlerde Fransız generali **Desperay**, beyaz bir at üstünde galip bir imparator edasıyla Topkapı'dan şehre girerek, caddelerde azınlıkların çınlayan alkış ve "Zito!" (Rumca "Yaşa") sesleri arasında Galata Köprüsü'nden geçip, Kuruçeşme'deki **Enver Paşa**'nın yalısına yerleşmişti.⁴ Çoğunluğu Türk ve Müslüman olan İstanbul halkı susmuş, mateme bürünmüş, Beyoğlu İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla geceli gündüzlü donatılmıştı.

Mustafa Kemal, Pera Palas'ta bir hafta kalır. Burada uzun süre kalmak için maddi durumu uygun olmadığından daha önce Halep'ten tanıdığı Fansa ailesinin Beyoğlu Hava Sokağı'nda bulunan konak şeklindeki evine taşınır. **Salih Fansa** ve eşi **Selma Fansa** Halep'te iken geniş çiftliğinin tüm imkânlarını orduya açmış ve koca ordu Fansaların çiftliği sayesinde doyurulmuştu.⁵

Salih Fansa ve eşi ona binalarında bir daire ayırırlar ve **Mustafa Kemal** çalışmalarına burada devam eder. **Fansa** ailesi Milli Mücadele sonrasında Çankaya'da bir bağ evi alarak **Mustafa Kemal**'e komşu olmuşlardır.

Mustafa Kemal, 18 Kasım 1918'de Dr.**Rasim Ferit**'le birlikte **Tevfik Paşa** hükümetinin güvenoyu almasını engellemek için Meclis'e gider ve orada milletvekilleriyle konuşmalar yapar. Konuştuğu milletvekilleri güvenoyu vermeyeceklerini söylerler ve o da bir locada Dr.**Rasim Ferit** ve Dr. **Adnan Adıvar**'la birlikte oturarak neticeyi bekler. Maarif nazırı feylesof **Rıza Tevfik**, kürsüye çıkarak "*Hüküm galibindir, elimizden bir şey gelmez. Onlar koca Almanya'yı bile dize getirdiler. Biz ne yapabiliriz?*" der. **Mustafa Kemal**'e söz veren milletvekilleri sözünde durmaz ve hükümet güvenoyu alır. Dr. **Adnan** ise **Mustafa Kemal**'e siyasetçilerin bazen bu şekilde davrandıklarını söyleyerek onu teselli etmeye çalışır.⁶

Mustafa Kemal, Pera Palas'a bir gün İttihatçı silahşörlere Maltepe Atış Okul Komutanı Yenibahçeli **Şükrü**'yü çağırarak Gebze-İzmit hattını kontrol etme isteğinde bulunur. Yenibahçeli **Şükrü** bunun ne demek olduğunu o gün anlayamaz. **Mustafa Kemal**, **Fansaların** evindeyken onu tekrar çağırır ve harita üzerinde kontrol etmesi gerektiği yerleri gösterir ve bunun başkaları tarafından duyulmasının idamı gerektiren bir suç olduğunu söyler.⁷ **Mustafa Kemal**, Samsun'a gidip milli mücadeleyi başlattığında Yenibahçeli **Şükrü**, **Mustafa Kemal**'in emrinin önemini anlamaya başlar. Sonraki aylar içinde bu hattı kontrol eden Yenibahçeli **Şükrü**, Dayı **Mesut** ve Dr.**Fahri Can** sayesinde Dr.**Adnan**, **Hali-de Edip**, **İsmet** (İnönü) ve birçok vatansever subay görevli olarak Anadolu'ya geçmeye başlar...

Mustafa Kemal, Yenibahçeli **Şükrü**'den İnebolu yolunu da güvene almasını ister. Yenibahçeli **Şükrü** de Dr.**Fahri Can**'ı Şile tarafını kontrol etmesi için görevlendirir. Dr. **Fahri Can** Şile'ye giderek köylülerle konuşur ve onlara silah sağlar.⁸

Bu sırada iktidarda olan *Hürriyet ve İtilaf Partisi*'nin en önemli adamı olan Hoca **Zeynel Abidin** her gün İngiliz generallerin yanında dolaşıyor, *İttihat ve Terakkicilerin* hapsedilmesini ve idam edilmesini savunuyordu. Bunu öğrenen Yenibahçeli **Şükrü**, Dr.**Fahri Can**'ı çağırarak **Zeynel Abidin**'in İngiliz Sefareti'nin önünde vurulması emrini vermişti. Bu arada **Mustafa Kemal**'in bu konudaki fikrini sorunca, bunun hedef teşkil etmeye neden olacağını belirterek karşı çıktı ve suikast yapılmadı.⁹

Mustafa Kemal, **Fansaların** evinde bir ay kaldıktan sonra, yine onların yardımıyla Şişli Halaskargazi Caddesi üzerindeki iki katlı bir eve yerleşti. O dönemlerde kullandığı bu ev şimdi müze olarak düzenlenmiştir.¹⁰ **Mustafa Kemal** artık Pera Palas'ta kalmamasına rağmen sık sık oraya gidiyor ve yabancı diplomatlar, komutanlar ve gazetecilerle görüşmelerine devam ediyordu.

Bir gün Pera Palas'ta *İttihat ve Terakki*'nin önde gelen liderleri **Talat Paşa**, Dr.**Nazım**, **Mithat Şükrü** (Bleda), Dr.**Ba-**

hattin Şakir ve Dr.Rusuhi'yle Mustafa Kemal bir yemekte buluştular. Talat Paşa, Enver Paşa'nın yerine geçmesi için Mustafa Kemal'in fikrini sormak istemiş; ancak Mustafa Kemal bu konularda konuşmak istememişti.¹¹

Mustafa Kemal, Samsun'a gidinceye kadar İstanbul'da kaldığı 6 ay boyunca son derece önemli görüşmeler yaptı. 14 Kasım 1918 Perşembe günü *Daily Mail* gazetesinin muhabiri Ward Price'le, İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza'yla (sonradan İtalya Dışişleri Bakanı olmuştur), 11 Nisan 1919 günü Kazım Karabekir'le ve kendisine yakın olan Fethi (Okyar), Dr.Tevfik Rüştü (Aras), Anadolu'ya geçinceye kadar Ali Fuat (Cebesoy), Rauf Orbay, İsmet (İnönü) ve gerek Suriye'de gerekse Anadolu'dayken başlıca haber kaynağı olacak olan yakın arkadaşı Dr.Rasim Ferit Talay'la görüştü. Bu arada Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa, *İttihat ve Terakki* ileri gelenlerinden Albay Kara Vasıf, Yenibahçeli Şükrü ve sevkıyatçı Bnb.Ali Rıza Bey'le de görüşmeler yapmıştı.¹²

Mustafa Kemal ve Dr.Rasim Ferit'in Kurduğu Minber Gazetesi

İstanbul'da kurulan Osmanlı Hürriyetperver Avam Partisi'ni Sofya'dan dönen Ali Fethi (Okyar) kurmuş ve otuz kadar milletvekili de bu partiye katılmıştır. Minber gazetesi bu partinin gazetesidir; ancak eslında gazeteyi Mustafa Kemal kurdurmuş ve sermayesini de Dr.Rasim Ferit'le ortak olarak vermiştir. Gazetenin imtiyaz sahibi Feriköy'de oturan Dr.Rasim Ferit Talay, başyazarıysa Fethi Okyar'dır. Yayın hayatı elli bir gün süren Minber gazetesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra, yani 1 Kasım 1918'te İstanbul'da çıkmaya başlamış¹³, idare yeri de Babiâli Caddesi'ndeki Minber Matbaası olmuştur. O tarihte Mustafa Kemal Paşa Suriye Cephesi'nde, Halep'te bulunuyordu. Gazete, savaşta uğranılan yenilgiye karşın, halka moral vermeye çalışıyordu ve 4 Kasım 1918 günü "Kötümserliği haklı gösterecek bir belirti yok. Şimdi harbin yaraları sarılmalıdır" diyordu. Başka bir yazı-

sında da Amerikan mandasına karşı çıkıyor ve Amerika'ya sığınmanın doğru olmadığını yazıyordu.¹⁴

Mustafa Kemal'in 1914'te Sofya'da yazdığı "*Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal*" kitabı da bu gazetenin matbaasında bin adet basılmış ve yedi buçuk kuruşa satışa sunulmuştu. Subayların cesaretini artırmak bu çalışmaların en önemli amacıydı.¹⁵⁻¹⁶

Mustafa Kemal'le yapılan bir söyleşi 17 Kasım 1918 tarihinde *Minber Gazetesi*'nde yayınlandı. Bu söyleşide **Mustafa Kemal** Ordu için şunu söylemişti: "*Bugünkü insan toplulukları içinde insan olarak bir mevki edinebilmek için elde silah tutmak yeterli değildir. Benim anlayışıma göre, kuvvetli bir Ordu denildiği zaman onun her bireyi, bilhassa subayı, komutanı, uygarlığın ve teknolojinin gereklerine göre eylemlerini ve hareketlerini uygulayan, yüksek ahlakta bir heyettir.*"¹⁷

Bu söyleşinin yayınlanmasından 3 gün sonra, yani 20 Kasım 1918'de memleketin gidişatından endişelenen İstanbul Kadıköy kadınları gazetelere yolladıkları bildiride şöyle demektedirler: "*Milli haklarımızı ve namusumuzu koruyacak hükümet ve erkek yoksa, biz varız.*"¹⁸

Minber gazetesinin mali durumu iyi değildi. Bu nedenle 20 Aralık 1918 günü büyük bir zararla kapandı. **Mustafa Kemal Paşa** böylece bütün birikimlerini kaybetmiş oldu.¹⁹

Dr.Rasim Ferit'in basınla olan ilişkisi sadece *Minber* gazetesiyse başlamamıştı. Babası Lofçalı **Ferit Paşa**'nın Görüce Mutasarrıfı olduğu yıllarda Kastamonululu şair **Sadık Vicedani**'yle arasındaki mektuplaşmaları okumuş ve kendisi de Selanik'te çıkan '*Çocuklara Rehber*' dergisinde '*Ferid Paşazade Rasim*' adıyla şiirler yayınlamıştı. **Dr.Rasim Ferit Talay, Suphi Nuri İleri**'nin 1921-1922 arasında çıkardığı "*Yarın*" dergisinde Manyatizma-İspiritezma konularında makaleler yazmıştı. *Vatan* gazetesi sahibi **Hakkı Tarık Us**'la "*İleri*" gazetesinde bulunmuş ve *Türk Basın Birliği*'nin 1948 yılında düzenlenen İkinci 50 Yıl Jübilesi'ne katılan 93 yazardan birisi olmuştu.²⁰ **Dr.Adnan Adıvar**'sa bu sırada "*Milli Türk*" partisine girmiş ve Milli Mücadele'yi desteklemişti. Bu partinin gazetesi olan *İfham* gazetesinde de **Dr.Adnan Adıvar, Hamdul-**

lah Suphi Tanrıöver ve **Şair Mehmet Emin Yurdakul** yazarlık yapmaktaydı.²¹

Mustafa Kemal'in Reçete-Kâğıdına Çizdiği Krokide Çanakkale Savaşı'nı Anlatması

Mustafa Kemal, Pera Palas otelinde kalırken Çanakkale Savaşı sırasında İngiliz kuvvetlerini yönetmiş olan İngiliz generali **William Birdwood**, İstanbul İşgal Komutanı olarak karargâhıyla birlikte aynı otele yerleşmişti. Bir gün onun refakat subayı sporcu **Sedat Rıza**, Dr.**Rasim Ferit Talay**'a generalin **Mustafa Kemal**'le görüşmek istediğini söyleyip bunu ayarlamasını istedi. Dr.**Rasim Ferit** durumu **Mustafa Kemal**'e iletince, hemen kabul etti. 20 Kasım 1918 Cumartesi günü general geldi ve "*Ekselans, bizi nasıl yendiniz?*" dedi.

Mustafa Kemal, "*Sizin de benim de tarih ceridemiz var, tarih yazar*" dedi. Ancak **Birdwood** ricasında ısrarlıydı. "*Ekse-lans, sizin ağzınızdan dinlemek istiyorum, lütfediniz,*" dedi.

Bunun üzerine **Mustafa Kemal**, Dr.**Rasim Ferit**'ten kâğıt ve kalem istedi, Dr.**Rasim Ferit** de çantasından çıkardığı bir reçete kâğıdıyla altın muhafazalı kurşun kalemını verdi. **Mustafa Kemal**, reçete kâğıdının arkasına bir kroki çizerek İngilizleri nasıl yendiğini anlattı. General bu krokiyi ve kalemı hatıra olarak alıp sakladı.²²

General **Birdwood** 1935 yılında İstanbul'a Hindistan Ordusu Başkomutanı olarak, gezmeye geldi. **Mustafa Kemal Atatürk** öldüğündeyse ileri yaşına rağmen cenazeye katılmak üzere geldi ve **Atatürk**'ün tabutu, önünden geçerken hüngür hüngür ağladı.²³

Mustafa Kemal'in İstanbul'da Hastalanması

Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmeden önce geçirdiği bir hastalığı yaveri **Cevat Abbas Gürer** şöyle anlatır: "*Samsun'a hareket hazırlığında idik. Atatürk, bir müddettir rahatsızdı. Oldukça ciddi olan ve o zaman pek korkulan İspanyol Nezlesi'ni, Beşiktaş'ta, Akaretler'deki evinde atlatmıştı. Şişli'de, daha sonra Halaskar Gazi olarak adlandırılan caddedeki evde yine rahatsızlan-*

muştı. Anadolu'ya geçmeden önce ancak İstanbul'da bulunan tanınmış hekimlere muayene olmasını rica ettim. O sırada ziyaretine gelmiş olan Ali Fethi Bey de (rahmetli Başvekil Ali Fethi Okyar) bu ricama katıldı. Müsaadesini alınca Ordu Sıhhiye Dairesi Reisi ve Reis Muavini olarak bizimle Samsun'a çıkacak Dr.Refik Bey'i (Başvekil Dr.Refik Saydam) ve İbrahim Tali Bey'i (Birinci umumi-de müfettiş, rahmetli Dr İbrahim Tali Öngören) buldum. Diyebilirim ki, birkaçı tanınmış üstad hekimler olan on kadar hekimi toplayarak, emrivaki yapıp götürdüm. Böyle kalabalıktan ve kendisiyle meşgul olunmasından hiç hoşlanmamasına rağmen, kendisine mahsus misafirperverlik ve nezaketle gelenleri kabul etti. Onlar önce rica edilmiş olduğu için mukaddimeye ve izin almaya adeta lüzum görmeden kan aldılar, film çektiler, testler ve tahliller yaptılar, sordular, sorup soruşturdular. Bir aralık yarı sinirli yarı şaka şöyle dediğini hatırlarım: 'Beni Manastır Askeri Rüştıyesi'ne alırken bile böyle sıkı muayene etmemişlerdi' (...)”²⁴

Prenses **Mevhibe Celalettin** anılarında, **Mustafa Kemal**'in kendisini Samsun'a gitmeden önce gizli bir görev vermek için çağırdığını ve Şişli'deki evine gittiğinde onu mide hastalığından rahatsız olarak bulduğunu şöyle anlatır: “Evine gittim; **Tevfik Rüştü** ve **Dr.Rasim Ferit Beyler** orada idi. **Mustafa Kemal**'in hafif bir mide humması geçirdiğini söylediler. On yedi gün süren bu hastalığında üçümüz de kendisine baktık.”²⁵

Mevhibe Sultan, padişah **Vahidettin**'in kız kardeşi **Cemile Sultan**'ın torunuydu. **Mustafa Kemal**, onu Samsun'a giderken kendisiyle gitmesi için davet etmiş; ancak o gitmemişti.²⁶

Mustafa Kemal, İstanbul'da kaldığı süre içinde ayrıca kulak ameliyatı da olmuştu.

Mustafa Kemal'in Dr.İbrahim Tali'yi Anadolu Görevine Davet Etmesi

İşgal döneminde (Mondros Anlaşması sonrası), Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi 2. Başkanlığı'na getirilen **Dr.İbrahim Tali**, bu dönemdeki anılarını şöyle anlatır: “Mütareke günlerinde İstanbul'da **Mustafa Kemal Paşa**'yı kulağından rahatsız buldum. Bu kez Paşa çok üzüntüde idi. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dai-

resi Reisi olan zatin rahatsızlığı üzerine ben işi idare etmek üzere ikinci reisliğe tayin edileceğimi haber aldım. İstanbul durulmaz ve yaşanmaz bir halde olduğundan taşraya (uzak yakın neresi olursa) gitmek niyetinde idim. Bir defa Paşa'ya (Mustafa Kemal'e) danışayım dedim. Kendisine ziyaretimde ahvalin her gün daha fenalaşmasından çok mustarip bir halde buldum. Kulağı da pek iyileşmemişti. Bu tayini pek muvafık buldu ve hemen kabul etmemi emretti. 'Sonra görüşürüz,' dedi. Hemen her gün daireden çıktıktan sonra M.Kemal Paşa'yı ziyaret ediyordum. 'Ey, benimle gelir misin?' diye sordu bir gün. Ben de 'Bunu sormanız fazla, daima emrinizdeyim,' dedim."²⁷

Atatürk'ün 30 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine verdiği kadro teşkilinde Ordu Sıhhiye Müfettişi (Sağlık Başkanı) olarak tabip albay **İbrahim Tali** de yer almıştır.²⁸

Mustafa Kemal, Samsun'a gideceğini Akaretler'deki evde annesi **Zübeyde Hanım**'a anlatırken annesi bayılmıştı, **Mustafa Kemal** emir eri **Halit**'i hemen Dr.**Rasim Ferit**'e gönderip annesini tedavi etmesi için çağırmıştı.²⁹

Mustafa Kemal'in Dr.Tevfik Rüştü ve Fethi Okyar'ı Hapishanede Ziyareti

Dr.Tevfik Rüştü, **Mustafa Kemal**'in kendisini Bekir- ağa Bölüğü Hapishanesi'nde ziyaret etmesini şöyle anlatır: "1918 Şubat'ında İstanbul'da tutuklanmışım (İç güvenliği bozma suçundan). Hâlbuki yapmamıştım böyle bir şey. Ama, sonra fazlasıyla yaptım. Bu yüzden bazen suçsuz insanların haksız yere ne eziyetler çektiğini şahsımda denediğim için bu durumu daima göz önünde tuttum. Hayatım boyunca... Bundan ötürü o zaman tecrit edildim. Sonra polis müdürlüğü gözetiminde alıkonuldum. Oradan da Bekir- ağa Bölüğü'ne aktarıldım. Fethi Okyar da tutuklanıp oraya getirilmişti... İşte, Mustafa Kemal 1919 yılında Samsun'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı sırada, Bekir- ağa Bölüğü tutukevinde beni ve Fethi Okyar'ı ziyarete geldi. Pırıl pırıl üniforması içinde... Bu hem sevgi bağını gösterir hem cesaretini... Çünkü, o sırada bizi tutukevinde ziyarete gelmek, çıkarken tutukevi kapısının üzerine kapanması tehlikesini göze almak demekti. Ama vefalıdır. Geldi. Fethi Okyar'la ayrı, benimle ayrı, uzun uzun konuştu. Samsun'a

gideceğini ve tasarladığı programın ana hatlarını bize anlattı. Bundan dolayı heyecan içinde, onun Samsun'a varmasını bekliyorduk."³⁰

Mustafa Kemal'in Le Temps Gazetesinde Bir Haberi Yorumlaması

Mustafa Kemal, Samsun'a gitmeden birkaç ay önce Şişli'deki evinde Fransızca *Le Temps* gazetesini okurken **Kazım** (Dirik) **Bey** ziyaretine geldi. Gazetede basılmış olan Türkiye haritasında ülke dört bir taraftan tarama çizgilerle siyah benekli işgal noktalarına ayrılmıştı. **Mustafa Kemal**, haritayı **Kazım Bey**'e göstererek şöyle dedi: *"Bakınız Kazım Bey, memleketi nasıl taksim edeceklermiş. Bütün Trakya elden gidiyor, İstanbul ve İzmir havalisi vesayet altına alınıyor. Çukurova'yı Fransızlar, Akdeniz sahillerini İtalyanlar alıyor. Karadeniz'de Pontus hükümeti kuruluyor, Şark'ta müstakil birer Ermenistan ve Kürdistan vücuda getiriliyor. Geri kalan da bizim oluyor. Sebep de nedir biliyor musunuz?"* **Mustafa Kemal** acı acı gülererek devam etti. *"Bizim vahşi olmamız! Biz vahşi onlar medeni imiş... Harpte birçok insan öldürmüştük. Anlaşılmış ki müstakil devlet kurmak kudret ve liyakatine sahip değilmiz!"*³¹

Mustafa Kemal'in Dr.Refik Saydam'ı Anadolu Görevine Çağırması

Mustafa Kemal birtakım zorluklar sonucunda 9.Ordu Müfettişliği'ne (Kumandanlığı) tayin olduktan sonra yanında götüreceği subayları seçmeye başlamıştı. Bu müfettişliğin kurmay başkanı olarak Albay **Kazım Dirik**'i düşündüğü için o zamanlar bir sabah Şişli'deki evine komşu olan **Kazım Bey**'in evine uğrar ve gerekirse kendisiyle beraber Anadolu'ya gidip gitmeyeceğini sorar. **Kazım Bey**, görevi derhal kabul eder ve sonraki gün Genelkurmay'da buluşup tayin işlemlerine başlarlar. Birkaç gün geçtiği halde bir haber çıkmayınca **Kazım Bey Mustafa Kemal Paşa**'nın evine uğrar ve misafir salonunda şöyle bir konuşma geçer: **Mustafa Kemal Paşa** *"Merak ettiniz anlaşılan Kazım Bey. Ben de size gelmek üze-*

re çıkıyordum. Samsun'a gidiyoruz!" der. **Kazım Bey**, heyecanla cümleyi tekrarlar, "Samsun'a gidiyoruz!" **Mustafa Kemal Paşa**, gülmeye başlar ve "Ya! Demek haber almadınız öyle mi? Geçen gün sizinle görüşürken, benimle beraber Anadolu'ya gidip gitmeyeceğinizi sormuştum, siz de bana müspet cevap vermişsiniz. Kararınızdan dönmediğinizi umarım" der. Bunun üzerine **Kazım Bey** üzüntüyle, "Böyle bir şeye nasıl ihtimal verirsiniz?" der. "Siz benim çok iyi tanıdığım, sevgili arkadaşsınız. Ben 9. Ordu Müfettişliği'ne tayin edildim. Siz de Erkânıharbiye Reisi oldunuz. Birlikte Samsun'a gideceğiz. Merkez orası... Sizi Cevat Paşa vasıtasıyla güçbela tayin ettirebildim" diye cevaplar **Mustafa Kemal**.

Daha sonra, **Mustafa Kemal Paşa**, **Kazım Dirik**'e nasıl tayin olduğunun hikâyesini anlatır ve cümlelerinin sonuna geldiğinde acı acı gülerek şunu ekler: "Ordu müfettişliği var, amma ortada ordu yok! 'Acaba ne zaman gidebiliriz Paşam?' 'Bilmiyorum Kazım Bey. Bize bir vapur tahsis edecekler sanırım. Yarın Cevat Paşa'yı tekrar göreceğim. Tabii siz resmi bir emir alınca kadar hiç kimseye bir şeyden bahsetmeyiniz'."

O gün hiçbir emir çıkmaz, **Kazım Dirik** de durumu kimseye anlatmaz. Akşam saatlerinde **Kazım Bey**'in evine Dr.**Refik Saydam** gelir ve misafir odasına oturduklarında Dr.**Refik Bey** söze başlar: "İhtiyarlamışız artık, beş saattir ayıktayım. Köşe kapmaca oynadık." "Kiminle?" "Sen **Mustafa Kemal Paşa**'yı görmedin mi?" "Evet, gördüm, evvelki akşam kendisini ziyaret ettim." "Peki, o buraya gelmedi mi?" "Beni istintak mı ediyorsun?"

Dr.**Refik** bunun üzerine ayağa kalkarak **Kazım Dirik**'in yanına gelir ve elini onun omzuna koyduktan sonra sessiz bir şekilde, "Beraber gidiyoruz **Kazım Bey**" der. "Tarih belli oldu mu?" "Hayır... Benim hiçbir şeyden haberim yoktu. Paşa haber göndermiş. Derhal gittim. Uzun boylu anlattı ve kendisiyle gidip gitmeyeceğimi sordu." "Sen ne cevap verdin?" "Sen ne cevap verdiysen ben de aynısını söyledim."

Dr.**Refik** konuşmaya devam eder, "Kazım Bey... Paşa'nın muayyen fikirleri olsa gerek. O kadar heyecanlı bir hali var ki tasavvur edemezsin. Sanki verilen sözlerin geri alınacağından

endişe ediyor gibi... Memleketin vaziyeti malum... İstanbul'da kurtuluş ümitlerinin yok denecek kadar azaldığı şu sırada onun Anadolu'ya geçiş hususundaki ısrarının herhalde bir manası vardır." "Ben de aynı fikirdeyim." "Bizden gayri gidecekleri öğrendin mi?" "Hayır." "Kazım Bey, zannederim ki gençliğimizi unutturan işler göreceğiz. Herhalde bizi bir harp gemisi ile göndermeyeceklerdir." "Sen bazı şeyler biliyorsun amma, pek itimat edemediğin için söylemek istemiyorsun. Yoksa bu, Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için yapılmış bir tertip mi?"

Refik Saydam, Kazım Dirik'in kolunu sıkarak şöyle cevap verir: *"Bu kadar atak bir adamı Ordu Müfettişliği salahiyeti ile göndermek, istediklerini yanına almak imkânını vermek ne anlatır? Sen ne sarayın, ne hükümetin böyle bir şeyi isteye isteye yapacağını umar mısın? Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra elbette ki bazı şeyler yapacaktır. Bunları ya hesapladılar ya da onu ne pahasına olursa olsun tasfiye etmek istiyorlar."*

Kazım Dirik ise *"Memleketin ancak Anadolu'da gelişecek bir hareketle kurtulacağını Paşa'dan gayrisinin tahmin edeceği bir himmet ve mucize olduğuna ben inanmam. Dediğin doğru, onlar sadece kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmayı düşünüyorlar"*³² demiştir.

Mustafa Kemal'e Bildirilen Bir Suikast İstihbaratı

Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a götürecek olan Bandırma Vapuru'nun Boğaz'ı geçtikten sonra İngilizler tarafından batırılacağını İngiliz dostlarından duyan İstanbul Osmanlı Bankası müdürlerinden Ermeni asıllı **Berc Keresticiyan Efendi Mustafa Kemal'in** Samsun'a yola çıkmasından bir gün önce durumu avukat **Sadettin Ferit'e** (Talay) haber vermişti. *"Siz Paşa hazretlerinin hem avukatı hem dostusunuz, ikaz ediyorum"* demişti.

Avukat **Sadettin Ferit** de sabaha karşı Şişli'deki evde bulunan **Mustafa Kemal'e** durumu bildirmişti. Ancak **Mustafa Kemal** programını değiştirmemişti.

Berc Keresticiyan Efendi, Kurtuluş Savaşı boyunca İstanbul'da Kızılay ikinci başkanlığı görevini yaptı, bu sırada *Hilal-i Ahmer* 2.Başkanı **Hamit Bey'di. Berc Keresticiyan** hem

Osmanlı Bankası müdürlüğü nedeniyle para yardımı yapmış hem de Anadolu'ya Kızılay aracılığıyla ilaç ve diğer gerekleri göndererek büyük faydalar göstermişti. **Atatürk**, bu yurtsever **Berc** efendiye daha sonra "*Türker*" soyadını vermiş ve doğum yeri olan Afyonkarahisar'dan bağımsız milletvekili olarak seçilmesini sağlayarak ödüllendirmiştir.³³

Aynı istihbarat, 9.Ordu Kurmay Başkanı olarak tayini çıkan **Kazım Bey**'e de gelmiş ve durumu Dr.**Refik**'le konuşmuşlardı.³⁴ Dr.**Refik Saydam**'ın ısrarıyla **Kazım Dirik**, **Mustafa Kemal**'e bunu bildirmeye karar vermiş olsa da ancak hareketten beş-on dakika önce haber verme fırsatı bulabilmiştir. **Mustafa Kemal Paşa** bunun üzerine **Kazım Dirik**'in yüzüne dikkatle bakar ve "*Ne kadar garip, ben de böyle bir haber almıştım*" der. **Kazım Dirik**'in merakını endişe sanarak ilave eder, "*Ne yapmamı istiyorsunuz Kazım Bey, kalalım mı?*" diye sorar. Ancak o yoluna kararlılıkla devam eder.

Aynı ihbarı **Rauf (Orbay) Bey** de yola çıkmadan önce **Atatürk**'e bildirmişti. **Mustafa Kemal**, yıllar sonra yazacağı *Nutuk*'ta bu konuya şöyle değinmiştir: "*...Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı müreccah gördüm. Ve hareket ettim.*"

Bandırma Vapuru'ndaki Üç Tıbbiyeli

30 Nisan 1919 günü **Mustafa Kemal**'in 9.Ordu Müfettişliği'ne atanması onaylanır ve 16 Mayıs sabahı Yıldız Sarayı'na giderek padişahla görüşüp Şişli'deki evine döner. **Mustafa Kemal**'e bölgede asayiş sağlama, silahları toplama ve "*şura*"ları dağıtma görevi verilir. Şişli'deki evde kendisini bekleyen Samsun yolcuları arasında Albay **Refet Bele**, Albay **Kazım Dirik**, Albay **Arif**, Kurmay Binbaşı **Hüsrev Gerede**, Binbaşı **Kemal Doğan**, Sıhhiye Reisi Dr.**İbrahim Tali** ve onun yardımcısı Dr.**Refik Saydam** olmak üzere 15 kişi vardır.³⁵

Bandırma Vapuru 16 Mayıs 1919 günü öğleden sonra 16.30'da hareket eder. Vapurdaki yolculardan **Mustafa Kemal Paşa** 9.Ordu Müfettişliği'ne, Albay **Refet Bele**'yse Sivas'taki 3.Kolordu Komutanlığı'na atanmıştı. Bandırma va-

purunda tam 48 kişi vardı; bunların 22'si kurmay heyeti, 25'i erbaş ve erdi.³⁶ Personel arasında 3 de doktor vardı; bunlar Müfettişlik Sağlık Başkanı Dr.Albay **İbrahim Tali** (Öngören), Sağlık Başkan Yardımcısı Dr.Binbaşı **Refik** (Saydam) ve karargâh tabibi Dr.Yüzbaşı **Behçet** (Feyzioğlu) **Bey**'di.

Hareketten dört saat sonra *Bandırma* vapuru Boğaz'dan çıkmış ve Karadeniz'in ufak dalgaları vapuru sallamaya başlamıştı. Gece yarısı Binbaşı **Hüsrev** ve Binbaşı **Kemal** (Doğan) güvertede bir süre oturdular; ancak hava soğuk olduğundan aşağı indiler ve yataklarına uzandılar. 17 Mayıs 1919 günü de hava kötüydü. Dr.**Refik**, topçu **Kemal**, mitralyöz **Arif** ve Binbaşı **Hüsrev** bir kamarada oturuyorlar, arada birkaç kelime konuşuyorlardı. Saat 09.30 sularında İnebolu'ya, 18 Mayıs öğle saatlerinde ise Sinop'a varıldı. Sinop'a gelince vapurun sallantısı kesildi ve yolcular güverteye çıkarak hava alıp güneşlendi. Dr.**Refik**'in hazırladığı nane suyu yolcuları rahatlatmıştı. 19 Mayıs 1919 sabahı saat 06.00'da, güzel bir havada Samsun'a varmışlardı.³⁷ *Bandırma* vapurunda bulunan doktorlardan ikisi, yani Dr.**İbrahim Tali** ve Dr.**Refik Saydam** çoğu kaynakta geçtiği halde, Dr.**Behçet**'in ismi pek geçmemektedir.³⁸

Dr.Yüzbaşı **Behçet** Samsun'dan Havza'ya, Amasya'ya ve Sivas'a kadar **Mustafa Kemal**'in maiyetinde bulunmuştur. Sivas Hastanesi'nde bakteriyolog olarak görev yaptığı sırada akrabası Elazığ Valisi **Ali Galip** (Mustafa Kemal'i Sivas Kongresi öncesi Sivas'ta tutuklamak isteyen ve daha sonra kaçan Ali Galip Feyzioğlu) Dr.**Behçet**'in (Feyzioğlu) Elazığ ve Diyarbakır vilayetlerinde sıhhiye müfettişi olarak atanmasının istemiştir; ancak sonuç alamamıştır.³⁹ **Kazım Karabekir Paşa**'nın "*İstiklal Harbimiz*" isimli kitabında yer alan bir şifrede Elazığ Valisi **Ali Galip**, Dahiliye Nazırı **Adil Bey**'e şöyle demektedir: "*Mülga 3.Ordu Müfettişliği maiyetine memur ve esrarına vakıf Doktor Yüzbaşı Behçet Bey'dir. Elazığ ve Diyarbakır vilayetleri Sıhhiye Müfettişliği'ne ikinci sınıf maaşla tayin kılınması...*"⁴⁰

Dr.Behçet Feyzioğlu, 1887 yılında Kayseri'de doğmuş, ilk ve ortaöğrenimini İstanbul'da bitirmiş, 1903'te Haydarpa-

şa Askeri Tıbbiye İdadisi'ne girmiş ve 1912'de yüzbaşı rütbesiyle hekim olmuştur. Gülhane'de stajını bitirdikten sonra asistan olmuş; ancak aynı yıl içinde çıkan Balkan Harbi'nde çeşitli kıtalarda hekimlik yapmıştır. Birinci Cihan Harbi'nde birçok cephede bulunmuş, Halep'te kaldığı bir sene içinde Prof.Dr.**Ziemann**'ın idaresindeki Alman Hıfzısıhha kurumuna devam ederek bakteriyoloji stajını yapmıştır. İstiklal Harbi'nde **Mustafa Kemal**'in Karargâh Tabipliği'ne tayin edilerek Anadolu'ya geçmiş, karargâh Sivas'ta lağvedilince, Kayseri, Maraş, Gaziantep, Adana ve Afyonkarahisar Askeri Merkez Hastaneleri bakteriyoloğu olarak çalışmıştır. 1924'te *Şeyh Sait İsyanı*'nı bastırmaya sevk edilen kuvvetlerde sıhiye bölümü başhekimisi olarak bulunmuş, sonra Afyon'a dönmüş ve kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Dr.**Behçet Feyzioğlu** Kayseri Memleket Hastanesi'nde bir müddet çalıştıktan sonra bu görevinden ayrılarak Kayseri'de serbest hekim olarak çalışmış ve 1975 yılında ölmüştür.⁴¹⁻⁴²

Hüsrev Gerede de anılarında "28 Haziran 1919, bugün bizim Tabip Yüzbaşı Behçet'in akrabası, eski muhaliflerden Kayserili Kurmay Yarbay Ali Galip ile konuştum"⁴³ diye yazmaktadır.

Mustafa Kemal Samsun'da bulunduğu sıralarda tekrar sıtmaya yakalanmıştı. Bu sıtma türünün Tersiyana cinsi bir sıtma olduğu bir yıl sonra (1920'de) Cebeci Hastanesi'nde yapılan muayenede Dr.**Arif İsmet** (Çetingil) tarafından teşhis edilmişti. Kanda "*plazmodyum*" denilen sıtma mikrobi bulunmuştu.⁴⁴

İzmir'in İşgali ve Dr.Yarbay Şükrü Bey'in Şehit Olması

İzmir 15 Mayıs 1919'da işgal edilmeden önce, 6 Kasım 1918 Çarşamba günü İzmir'e İngiliz savaş gemileri gelmiş ve yerli Rumlar İngiliz kumandan **Dixon**'a kutsal sayılan ekmek ve tuz sunmuşlardı. Türk düşmanı Rum doktor **Stefanopulas** bu sırada arkasına taktığı binlerce kişiyle, elinde Yunan bayrağı, Kordon'dan Metropolithane'ye kadar en önde yürümüş ve elindeki bayrağı kiliseye çekmişti. Reji müdürü **Kartalis** ve Dr.**İpsaltos** da ellerinden gelen kötülüğü yapmakta geri kalmamışlardı.⁴⁵

Moralizade kardeşler bu taşkınlıkları görünce hemen o gün "*İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye*" cemiyetini kurma kararı aldılar. Bu cemiyette **Halit** ve **Nail Moralizade** (Moralı), emekli binbaşı **Hüseyin Lütfi**, banka müdürü **Sami** ve **Abdurrahman Sami Bey** vardı.⁴⁶ Bu sırada **Mahmut Celal** (Bayar) **Bey**, Dr.**Hacı Hasan****zade Ethem Bey**'i bu derneğin kuruculuğu için ikna etti ve toplantı yapmaya başladılar. Doktor **Menekşeli Hüsnü** de İzmir'in işgal edileceğini öğrenince büyük bir heyecanla toplantıya katılmıştı. Eczacı **Süleyman Ferit** (Eczacıbaşı, Eczacıbaşı İlaç Sanayi'nin kurucusu) de bu toplantılara katılmaktaydı.⁴⁷ **Celal Bey**, Dr.**Hasan****zade Ethem Bey** ve eczacı **Süleyman Ferit** bu cemiyetin örgütlenmesine aktif olarak katıldılar.⁴⁸ Dr.**Behçet Uz**'sa İzmir *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin İstanbul temsilciliğini yapıyordu.⁴⁹ Cemiyet 1 Aralık 1918'de resmen kuruldu ve 17-19 Mart 1919'da Ege çapında bir kongre düzenledi. İzmir'in işgal edileceğini öğrenen yurtseverler Musevi Maşatlığı'nda (sonradan Bahribaba Parkı) toplandılar ve kendilerine "*Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi*" adını verdiler. Örgüt 14 Mayıs 1919'da aynı yerde çok sayıda insanın katıldığı bir miting düzenledi.

Emperyalist ülkeler mütarekeyle maşa olarak kullandıkları Yunanlıları İzmir'e çıkmaya ikna etmişlerdi. Bu işgalin bazı işaretleri önceden seziliyordu ve söylentileri ortada dolaşmaya başlamıştı. İzmir'de bulunan 17. Kolordu Karargâhı'nda çalışan **Nurettin Paşa**, "*Yunanlılar İzmir'e çıkarsa kan dökülür*" diyerek sert bir açıklama yapmıştı. Ancak işgal öncesi onun yerine gelen teslimiyetçi ve Damat Ferit Hükümeti'nin adamı olan **Ali Nadir Paşa** İstanbul Hükümetinden "*İşgale Uyun*" emri almış, işgale karşı konulmaması için 17. Kolordu birliklerine emir yayınlamıştı. **Ali Nadir Paşa** bununla da kalmamış, işgalin bir gece öncesinde, yani 14 Mayıs 1919'da bütün subayları evlerinden getirterek kışlada toplanmalarını sağlamıştı.⁵⁰ İzmir Valisi Kambur İzzet de "*Yunan birliklerinin özel bir tören ve saygı ile kabuliinü*" isteyen bir genelge yayınlamıştı. Bu nedenlerden dolayı subaylar direnmek yerine, ertesi gün kışlanın pencerelerinden işgali seyretmek zorunda kalmıştı. Oysa İzmir'de bulunan 56.Tümen as-

kerleri o sırada bir direniş için örgütlenebilirdi ya da en azından Manisa tarafına çekilerek, ileride yapılacak bir karşı koyma için kullanılabilirdi.

15 Mayıs 1919 sabahı iki vapurdan inen Yunan askerleri dubalar yoluyla rıhtıma çıkınca İzmir metropoliti tarafından takdis edildiler ve bir resmigeçit yaptılar. Bu sırada bütün kiliselerin çanları çalıyor, limandaki vapurların düdükleri durmadan ötüyordu. Rumların oturdukları Frenk Mahallesi, birinci ve ikinci Kordon, Liman ve Pasaport semtleri Yunan bayrakları ve **Venizelos**'un resimleriyle donatılmıştı. Müslüman mahallelerindeyse ölüm sessizliği vardı.⁴⁶

Takdis ve geçit resmi bittikten sonra iki Yunan Efzun taburu Kokaryalı'ya doğru yürümüş ve Kemeraltı girişindeki üstü otel altı kahvehane olan, adına Askeri Otel veya Kiraathane denilen binanın önüne geldiklerinde otelde bir silahın patlatıldığı işitilmişti. Bunun üzerine tüm Efzun taburu rıhtıma doğru geri kaçmaya başladı. Bu silahı *Hasan Tahsin* atmış ve Yunan askerleri tarafından şehit edilmişti. Yunan Efzun alayı toplanacakları yere geldiğindeyse ismi öğrenilemeyen genç bir delikanlı sokağın başından nişan alarak ateş etti ve Yunan alayının sancağını taşıyan askeri vurarak kaçtı.⁵¹

Bu olaylardan sonra toparlanan ve öfkeyle dolu olan bir Yunan bölüğü Kolordu Karargâhı kışlasına gidip ateş açmaya başladı. Kışladan beyaz bayrak sallanunca Yunan askerleri süngü takmış olarak kışlaya girdiler. Bu Yunanlı askerlerin önünde yüzlerce başıbozuk yerli Rum vardı. Bu Rumlar ilk rastladıkları Türk subaylarını dipçiklerle yere yatırarak üstlelerini başlarını soydu. Bu esnada durumu gören bir kısım subay pencerelerden kaçmış; ancak çoğu **Ali Nadir Paşa**'yı takip etmek zorunda kalmıştı. **Ali Nadir Paşa** elinde beyaz bir bayrakla kışladan çıkmış en önde gidiyordu ki, ilk karşılaştığı Yunan subayından ağzına üç tokat yedi ve kalpağı düştü. **Damat Ferit**'in paşası, hiçbir direniş göstermemenin cezasını görmeye başlamıştı. Diğer subaylara da yumruk ve tokat atılmış, kalpakları yerlere atılmış ve paraları gasp edilmişti. Sonra subaylar ikişerli sırayla ve üzerlerindeki kaputları, ayaklarındaki çizmeleri çıkararak kışladan çıkmaya ve Pasa-

port'a kadar yürümeye zorlandı. Dışarı çıkar çıkmaz yüzlerce yerli Rum bu kafileyi sararak, yürüyen subaylara taş, sopa, demir ve taşlarla kudurmuşçasına saldırdı. Zabitler daha sonra saat kulesinin dibine dizildikten sonra başlarındaki kalpakları yere atılıp çiğnendi sürekli olarak hakarete ve saldırıya uğradılar. Papaz **Hirostomonos**, bu sırada valiye bağırarak "*Hak ettiniz*" diyordu. "*Yunan askerine Ateş ettiniz! Adamın elini böyle kırarlar! Biz adalet getiriyoruz*" diye bağırıyordu.⁵²

Bir Yunan çavuşu **Nadir Paşa'yı** dipçiğiyle dürterek "*Zito (Yaşasın) Venizelos! Bağır sen de*" diye söylendi. **Paşa** etrafına bakmıyordu. Yerli bir Rum "*Duydun söylediğini çavuşun, bağır; Zito Venizelos!*" diye söylendi. Çavuş dipçikle Paşa'nın göğsünü dürtüyordu. **Nadir Paşa** sessiz şekilde "*Zito Venizelos,*" dedi. Bir Yunan askeri Askerlik Daire Başkanı olan **Miralay Fethi'nin** kalbine süngüsünü dayamıştı, bir başka Yunan askeriye tabip yarbay (kaymakam) **Şükrü Bey'in** önüne dikildi ve ondan "*Zito Venizelos*" diye bağırmasını istedi. Dr.**Şükrü Bey** göğsünü şişirdi ve gözlerini Yunanlı'nın gözlerine dikti. **Fethi Albay** bu sırada "*Kato Venizelos!*" diye bağırdı. Yunan askeri **Fethi Bey'in** kalbine süngüsünü sapladı, **Fethi Bey** ağır yaralandı ve o gün hastanede şehit oldu. Dr.**Şükrü Bey**, yukarı kaldırdığı ellerini indirdi ve o da "*Kato Venizelos!*" diye bağırdı. Süngü onun da kalbine saplandı ve yere düştü. *Kato Venizelos, "Kahrolsun Venizelos!"* demekti.⁵³

Bu saldırıda ayrıca bir kurmay subay, 15 subay ve 6 er şehit düşmüştü. Cesetleri rıhtım boyunca sürüklenerek denize atıldı. Dipçik darbesi almamış veya yaralanmamış subay yoktu... Harbiye Nezareti Şimendifer Şubesi Müdürü Yarbay **Cemil** dipçik darbesiyle kaşından, kurşunla bacağından ağır yaralanmış, Türkçe bilen bir Yunan subayına "*Ya hastaneye gönderin yahut beni öldürün, bu işkenceye son verin*" demişti. Yunanlı subay "*Türk için hastane yoktur*" demiş ve onu zorla ayağa kaldırarak iki süngü dürtüsüyle şehit etmiştir.⁵⁴ Önyüzbaşı **Necati Bey'se** 8 yaşındaki oğluyla birlikte katledildi. Bu sırada yağın şiddetli yağmur yüzünden katliam devam edemedi. Kafile Patris gemisine bindirilip hayvan ahırına ko-

nuldu.⁵⁵ Daha sonra subayların evleri yağmaya uğradı, eş ve çocuklarına tecavüz edildi.⁵⁶

İzmir'in işgalinin ilk üç gününde 400 asker ve 2000'den fazla sivil şehit edildi, şehitlerin cesetleri denize atıldı. İzmir halkı daha sonraki günlerde denizden iki hafta boyunca Yunanlıların katlettiği Türklerin cesetlerini toplamak zorunda kaldı.

İşgal komutanlığının yaptığı bir diğer iş de İzmir Milli Kütüphanesi'nin yönetim kurulunu feshederek adının "*İslam Kütüphanesi*" olmasını istemesiydi. Bu kütüphaneyi kuran eczacı **Süleyman Ferit** yönetim kurulundan alındı. Yunanlılarla işbirliği içindeki *Hürriyet ve İtilaf Partisi* İzmir Başkanı avukat **Sadık Bey**'in önerisiyle kütüphanenin ismindeki Milli sözü kaldırılıp atılmıştı. **Celal Bayar** anılarında bu olay için "*Türk olmayan unsurlar bu teşebbüsten memnun olmuşlardı. Bazı hocalar bunun mesleki itibarlarını kuvvetlendireceğini sanmıştı. Bu isim Yunanlıları sinirlendiriyormuş... Yunanlılar ve her istilacı devlet, girdiği yerde Milli ve Türk kelimesini, onun benliğiyle birlikte unutturmak istiyordu*" demiştir.⁵⁷

Bu sırada Aydın'da bulunan vatanseverler Dr.**Mazhar Germen** başkanlığında bir toplantı yapmış; ancak halk şüphe içinde olduğundan toplantıya yeterince katılım sağlanamamıştı.⁵⁸ Vatansever Dr.**Mazhar Germen** daha sonra Demirci **Mehmet Efe**'nin yanında bulunur ve ona yol gösterir.

İşgal günü tek kurşun atmadan İzmir'i Yunanlılar'a teslim eden **Ali Nadir Paşa** daha sonraları *Damat Ferit Hükümeti*'nin kurduğu ve milli direnişi bastırmak isteyen *Kıvayî İnzibatiye*'de çalıştığından Cumhuriyet kurulduktan sonra '150'likler' listesine girerek vatandaşlıktan çıkarılmıştır.⁵⁹ Aynı **Ali Nadir Paşa**, 8 Kasım 1912'de de Selanik şehrini hiç savunmadan Yunanlılara teslim etmişti.⁶⁰

Mustafa Kemal'in Kocaeli Üzerinden Anadolu'ya Gizlice Geçme Planı ve Dr.Enis Fahri

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkma planı gerçekleşmediği takdirde Kocaeli üzerinden gizlice Anadolu'ya geçme planı olduğu pek bilinmez. Bu planın ortaya çıkması-

nı değerli araştırmacı-gazeteci **Atilla Oral**'ın **Atatürk**'ün yaveri **Cevat Abbas** (Gürer)'in anıları üzerinde yaptığı çalışmalarıyla öğrenmiş bulunmaktayız. **Mustafa Kemal**, Samsun'a çıkmadan aylarca önce bir alternatif olarak Kocaeli üzerinden Anadolu'ya geçme planları yapmıştı. Bu amaçla güvenliği sağlayacak küçük silahlı gruplar kurması için yaveri **Cevat Abbas**'ı görevlendirmişti. **Cevat Abbas**, Kocaeli yöresine gizlice giderek **Yahya Kaptan**'ı bulmuş ve onun liderliğinde silahlı bir *Kuvayi Milliye* örgütü kurmuştu. Plana göre **Mustafa Kemal** ve yaveri **Cevat Abbas** cephanesiyle birlikte birer mavzer flintası ve iki el bombasıyla hareket edecekler ve Gebze civarından Tavşancıl'a inen yolu takip ederek **Yahya Kaptan** ve arkadaşlarıyla buluşacaklardı. Daha sonra Yarımca civarından Değirmendere, İznik-Yenişehir havalisini geçerek Yirminci Kolordu kıtalarından birisine ulaşacaklardı.

Yahya Kaptan'ın kurduğu *Kuvayi Milliye* teşkilatında en büyük yardımcısı Dr.**Enis Fahri Bey**'di. **Enis Fahri** Balkan Savaşına katılmış, daha sonra da 1.Dünya Savaşında akrabası olan **Yakup Cemil** ile birlikte Osmancık taburuyla birlikte Irak'a gitmişti. Mütareke sonrası İngilizler tarafından tutuklanan **Enis Fahri** kendisini muhafaza eden İngiliz askerini öldürerek kaçmış ve **Yahya Kaptan** ile birleşmişti. Dr.**Enis Fahri Yahya Kaptan**'la birlikte Tavşancıl köyünün koruculuğunu yapmaya başlamıştı.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra **Yahya Kaptan** ile temasını sürdürdü. Ancak İstanbul'daki Karakol Cemiyeti **Yahya Kaptan**'ın başarılarını ve doğrudan **Mustafa Kemal**'den emir almasını kıskanmaya başladı ve ona destek olmadılar. *Kuvayi Milliye*nin ilk kurucularından olan **Yahya Kaptan** İstanbul Hükümetinin adamları tarafından tuzağa düşürülerek 7 Ocak 1920 tarihinde kallesçe şehit edildi. **Atatürk**, çok sevdiği **Yahya Kaptan** için *Nutuk*'da sayfalar dolu su yer ayırmış ve bu sayfaları yazarken üzüntüsünden ağlamıştır.⁶²

ONBİRİNCİ BÖLÜM

**ERZURUM-SİVAS KONGRELERİ,
ANKARA'DAKİ İLK GÜNLERİNDE MUSTAFA
KEMAL VE TIBBİYELİLER**

Dr.Fikri'nin Havza'ya Gelmesi ve Mustafa Kemal'in Amasya Yolculuğu

25 Mayıs 1919 günü saat 09.00'da Samsun'dan hareket edilmiş, üç saat sonra Havza'ya varılmıştı. **Mustafa Kemal Paşa**, kaplıca yakınındaki Mesudiye Otel'i'ne yerleşmiş ve böbrek ağrıları Samsun'dayken başladığından, Havza'daki kaplıcalarda tedavi olmaya çalışmıştı.¹⁻²

Bu sırada 5. Kafkas Tümeni'nin 13. Alay'ı da Havza'da bulunuyordu. Bu Alay alevlenen Pontus olayları yüzünden Havza'ya taşınmıştı. Tabip olarak katıldığı Sarıkamış Savaşları'nda esir düşen Dr.**Şehidullah Fikri Bey** daha sonra kaçarak bu alaya atanmıştı (sonraları General Dr. Fikri Altan).³ Dr.Fikri hem alayın tabipliğini hem de Kavak'taki hastane-nin baştabipliğini yapıyordu. Dr.Fikri daha sonra 1921 yılı-nın Aralık ayında Havza'dan Ankara'ya geçecek olan Ukray-na'nın olağanüstü elçisi **M.Vasilyeviç Frunze**'yi ve arkasın-dan Rusya'nın Ankara Büyükelçisi **S.İvanoviç Aralov**'u ağır-lamıştı.⁴

Mustafa Kemal, Havzalılara; *"Hiçbir zaman ümitsiz ol-mayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız"*, diyordu; ancak bu sırada durum oldukça farklıydı; elde para yoktu, İstan-bul'da bütün askeri depolar ve tesisler, bütün kritik noktalar ve demiryolları işgal altında, işgal devletlerinin askeri gücü 107.900 asker (sonradan 400.000 askere çıkmıştır), bütün Türk Ordusu'nun asker gücü ise kâğıt üzerinde 40.000 olarak görünmekteydi.⁵

13 Haziran 1919 günü saat 08.00'de Havza'dan hareket edilerek saat 17.00'de Amasya'ya gidildi ve kışlaya yerleşil-di. Ramazan başladığı için belediyenin 15 Haziran akşamı hükümet konağında verdiği iftar yemeğine katıldılar. Dr. **Refik Saydam** ve Binbaşı **Hüsrev** birlikte Sultan Beyazıt ca-misini ve Selçuklu eserlerini gezdiler. 16 Haziran 1919'da da Posta Genel Müdürü **Refik Halit Karay**, Müdafaa-i Hukuk dernekleri ve **Atatürk**'ün telgraflarının çekilmemesi için bir emir yayınladı. Bu nedenle **Atatürk** 20 Haziran 1919'da pos-tanelere el konulmasını emretti. **Refik Halit Karay**'ın, milli

harekete karşı yaptığı bunun gibi girişimler Cumhuriyet kurulunca vatandaşlıktan çıkarılarak cezalandırılmıştır.⁶

18 Haziran 1919 günü **Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat Paşa, İbrahim Süreyya (Yiğit), Osman Tufan, Recep Zühtü** ve Edirneli **Cevdet Bey** Havza yoluyla Amasya'ya geldi ve gece görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerden sonra 21 Haziran'da **Dr.Refik** ve Binbaşı **Hüsrev** Burma Minareli Cami'deki murnyaları görmeye gittiler.

22 Haziran 1919'da *Amasya Genelgesi* yayınlanarak "*Vatanın bütünlüğünün ve bağımsızlığın tehlikede olduğu, bağımsızlığı milletin kararı ve direnişinin kurtaracağı*" belirtilerek her il-den üç temsilcinin gizlice seçilerek *Sivas Kongresi*'ne katılması istendi. Anadolu İhtilali bu genelgeyle artık başlamıştı.⁷

25 Haziran sabahı saat 08.00'de Tokat'a hareket edilmişti ancak otomobil bozulduğu için Turhal'a kadar yola yaya olarak devam edildi. 26 Haziran 1919'da **Dr.Refik, Rauf Bey** ve Binbaşı **Hüsrev**, Tokat Kalesi'ne çıkıp kenti seyretti. 27 Haziran'da saat 12.00'de Yenihan kasabasına varıldı ve burada Yıldızhan kaplıcalarına girildikten sonra Sivas'a hareket edildi.⁸

Mustafa Kemal'in Dr.İbrahim Tali'yi Önceden Sivas'a Göndermesi

Mustafa Kemal, **Dr.Albay İbrahim Tali** ve topçu Binbaşı **Kemal**'i resmi bir mektupla önceden Sivas'a gönderip teşkilatlanmalarını istedi. **Dr.İbrahim Tali**, arkadaşı topçu binbaşısı **Kemal Bey**'le birlikte Sivas'ta çalışmalara başlamış ve durumu her gün **Mustafa Kemal**'e haber vermiştir. **Dr.İbrahim Tali Bey**, **Mustafa Kemal**'e İstanbul Hükümeti tarafından Ordu Müfettişliği'nden azledilme kararı verildiğini önceden Sivas'ta öğrenip Amasya'ya ilk defa bildiren kişidir.

O zamanlar Sivas'ta bulunan eski Sivas mebusu (Osmanlı Meclisi) **Rasim Bey** anılarında bu konuyu **Yunus Nadi**'ye şöyle aktarmıştır: "*1919 senesi, Haziran'ın son haftası idi. Bir gün doktor miralay İbrahim Tali Bey ile arkadaşı topçu binbaşı Kemal Bey'e Sivas çarşısında tesadüf ettim. Tali Bey'le esasen tanışırdım. Kendisine ne zaman geldiklerini sordum. Henüz bir saat*

evvel muvasalat ettiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir mektubuna hamil olduklarını, icap eden zevatla münasip bir zamanda görüşmek lazım olduğunu ve Paşa hazretlerinin de birkaç gün sonra teşrif edeceğini söyledi. Hemen o gün mahalli mülakat tayin ve bazı zevat da davet olunarak Tali ve Kemal Beylerle görüşüldü. Aynı gün de, Paşanın (Mustafa Kemal) resmi vazifelerinden tecrit olduğuna dair Dahiliye Nazırı Ali Kemal'den vilayete bir şifre geldiğini öğrendik. İbrahim Tali Bey 'Onun ehemmiyeti yoktur. Paşa Babiâli'nin (İstanbul Hükümeti'nin) âzil ve nasbı ile hareket etmeyi çoktan ayakları altına almıştır,' diyerek Paşa'nın mektubunu verdi. Mustafa Kemal Paşa mektuplarında çok veciz ve kat'i idiler. Memleketin içine düştüğü uçurumun önüne geçmenin en önemli vazife olduğunu ikaz ettikten sonra, İbrahim Tali ve Kemal Beyleri güvenilir arkadaşlar olarak tavsiye ediyor, onların söyleyeceklerine itimat ve dikkat tavsiye ediyorlardı..."⁹

Dr.İbrahim Tali, Mustafa Kemal gelmeden önce Sivas'ta hazırlık yapmış ve vali Reşit Paşa'ya durumu anlatmıştı. Vali Reşit Bey, İbrahim Tali'ye bazı şüpheleri olduğu izlenimini veriyordu. Hem Kuvay-i Milliye'yi destekler görünüyor hem de İstanbul Hükümeti tarafındaymış gibi hareket ediyordu. Bu sırada Elazığ'a gitmek üzere Sivas'a gelmiş bulunan Elazığ Valisi emekli kurmay albay Ali Galip, Mustafa Kemal'i tutuklamak istiyordu. Sivas'ta duvarlara Mustafa Kemal'in hain ve asi olduğuna dair yaftalar asılmıştı. Mustafa Kemal, herhangi bir baskına uğramamak için Tokat'tan hareket ettikten altı saat sonra Sivas'a geleceğini bildiren bir telgraf çekilmesini istemişti. Böylece karşı tarafı hazırlıksız yakalamak istiyordu. Telgraf valinin eline ulaştığında Mustafa Kemal zaten Sivas yakınlarına gelmişti. Vali Reşit Paşa telgraf eline geçince karşılama hazırlığı yapmak üzere Dr.İbrahim Tali'den Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas'a yakın olan Numune Çiftliği'nde karşılamasını istedi, kendisinin de arkadan karşılamaya geleceğini söyledi. Bu sırada odada bulunan Ali Galip'e "Tutuklayacak mısın?" diye sorunca Ali Galip kendisinin Elazığ Valisi olduğunu ve burada tutuklayamayacağını belirtti.

Dr.İbrahim Tali, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Sivas'a yakın olan Numune Çiftliği yöresinde karşıladı. **Mustafa Kemal**'e Sivas'taki durumu anlatarak valinin de kendisini oraya karşılamaya geleceğini, burada biraz istirahat etmesinin istendiğini, görevinin kendilerini burada biraz oyalamak olduğunu ve halkın Sivas'ta karşılamaya katılacağını belirtmişti. **Mustafa Kemal**, bunu duyunca hemen arabalara binip hareket etmek gerektiğini söylemiştir; ancak o sırada Vali **Reşit Paşa** ve Albay **Refet Bey** Numune Çiftliği'ne gelmişti. **Mustafa Kemal** her türlü baskın ihtimaline karşı Vali **Reşit Paşa'yı** arabasına aldı ve 27 Haziran 1919'da saat 18.00'e doğru Sivas'a girdi.¹⁰ **Mustafa Kemal** akşam toplantılar yaptı, bir ara yüreğini ve beynini bu işe tam olarak vermeyen emekli Albay **Ali Galip'i** çağırıp şunları söyledi: *"Askerler mert olur. Türk askeri ise mertlerden mert ve pek civan-mert olur. Siz, cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?"*¹¹

Her şeye rağmen **Mustafa Kemal**, **Ali Galip'in** ılımlı davranışını dikkate alarak Elazığ'a gitmesine engel olmaz. Ancak bir ay sonra *Sivas Kongresi* toplandığında **Ali Galip** yeniden sahneye çıkar ve kongreyi basma girişiminde bulunur.

29 Haziran 1919'da Sivas'tan hareket edilir. Suşehri ve Erzincan'da birer gece kaldıktan sonra 3 Temmuz 1919'da saat 20.00'de Erzurum'a varılır. Erzurum Kongresi yapıldıktan sonra Sivas'a gitmek üzere 29 Ağustos 1919'da hareket edilir. Dr.İbrahim Tali Erzurum'da kalarak kolordu baştabipliğine devam eder ve 1920 Haziran'ında Ermenistan harekâtı için kurulan Şark Cephesi'nin Sıhhiye Reisi olarak görev yapar.¹²

Erzurum Kongresi'ne Katılan Tıbbiyeliler

Atatürk ve yanındakiler 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gitmiş ve törenlerle karşılanmıştı. Bu sırada İstanbul Hükümeti, **Mustafa Kemal Paşa'yı** 3. Ordu Müfettişliği görevin-

den almaya karar verdiğinden, **Mustafa Kemal Paşa** 8 Temmuz 1919 gecesi Harbiye Nezareti ve **Vahidettin'e** telgraf çekerek "*resmi vazifesiyle birlikte askerlikten istifa ettiğini*" bildirdi. 9 Temmuz'da ise **Kazım Karabekir Paşa Atatürk'ü** ziyaret ederek "*Ben ve kolordum emrinizdeyiz*" dedi. Dr.**Refik Saydam**, **Mustafa Kemal'in** karargâhı resmen dağıtıldığı için Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliği'ne atanmış; ancak bu görevi kabul etmeyerek, ordudan ayrılmış ve **Mustafa Kemal'in** yanında Erzurum ve Sivas Kongresi'nin çalışmalarına katılmıştı. Dr.Binbaşı **Refik Saydam** son derece kararlı bir şekilde, Erzurum'da kongre hazırlıklarının yapıldığı tüm toplantılara katılmıştır.

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 tarihinde başlamış ve kongre başkanı olarak **Mustafa Kemal Paşa** seçildikten sonra 7 Ağustos 1919 tarihine kadar devam etmiştir. Çalışmalar devam ederken **Mustafa Kemal**, aralarında **İbrahim Süreyya**, Dr. **İbrahim Tali**, Albay **Kazım**, Binbaşı **Hüsrev** ve **Mazhar Müfit Bey'in** de bulunduğu Erzurum'daki kongre üyelerinin çekirdeğini teşkil eden grubu 5 Ağustos gecesi toplantıya çağırmıştır.¹³

Erzurum Kongresi'ne katılan dört hekim şu isimlerden oluşuyordu: Dr.**Ali Naci Bey** (Giresun), Dr.**Cemil Bey** (Şebinkarahisar), göz doktoru Dr.**Nazmi Bey** (Elazığ) ve Dr.**Necati Bey** (Mardin).¹⁴

Albayrak Gazetesi Müdürü ve sahibi **Süleyman Necati** (Güneri) ve **Cevat Dursunoğlu**, anılarında, göz hekimi Dr. **Nazmi** ve dört arkadaşının Elazığ'dan (o zamanki ismi Elaziz) Erzurum Kongresi'ne katılmak istemelerine rağmen Elazığ Valisi **Ali Galip** tarafından engellendiğini aktarmış; yine Mardin'den katılmak isteyen Dr.**Necati** (Beşkardeş) **Bey'le** birlikte seçilen **Sırrı Efendizade Ali** ve **Hüseyin Hüsnü'nün** (veya Reşit) Elazığ'a kadar geldiklerini ancak **Ali Galip'in** bunların hareketlerini de engelleyerek kongrenin bitiminden sonra serbest bıraktığını belirtmişti.¹⁵⁻¹⁶

Erzurum Kongresi'nde görüşmeler bitmek üzereyken **Ömer Fevzi**, **İbrahim Hamdi**, Dr.**Ali Naci** ve **Yusuf Ziya** başkanlığa bir önergeyle 22 maddelik bir parti program tas-

lağı sunmuşlardı. Bu bir ıslahat programıydı. Son dakikada yapılan bu teklif pişmiş aşı su katmak olarak değerlendirildi. Çünkü zaman siyasi parti kurma zamanı değildi ve sadece İstiklal Savaşı için toplanılmıştı. Verilen bu önerenin 22. maddesinde düzenli ordu yerine milis kuvvetleri kurulması önerilmişti. Teklif reddedildi. Önergeyi hazırlayanlar **Mustafa Kemal**'in Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesine de karşı çıkmışlardı. Erzurum Kongresi'ne Giresun delegesi olarak katılan Dr.**Ali Naci Bey** (Duyduk) İzmir'in işgalini Giresun'da yapılan toplantılarda protesto etmiş, vatansever bir kişiydi. Dr.**Ali Naci** ayrıca, o zamanlar Keşap bölgesinde çetesiyle birlikte hareket eden **Topal Osman**'ı Milli Mücadele için ikna edip Giresun'a getirmişti. Ancak kongrede Erzurum Kongresi Beyannamesini imzalamayan beş kişiden biri olmuş ve muhalefet etmişti.¹⁷ Erzurum Kongresi Vakfıkebir delegesi ve başkanlık divanı kâtibi **Abdullah Hasip Bey** bu konuda yazar **Mahmut Goloğlu**'na yazdığı mektupta şunları belirtmişti: "...7 Ağustos'ta memleketin kurtuluşuna ait bilinen temel kararlar alındıktan sonra Heyeti Temsiliye için 8 kişi seçildi. Bu kararnameyi bütün üyelerle imza ettirdim. Beş kişi imza etmemiştir. Bunlar Hüseyin Abanoz (Trabzon), Ömer Fevzi Eyüboğlu (Trabzon), Yusuf Ziya (Tirebolu), Dr. Ali Naci Duyduk (Giresun), İbrahim Kitapçı'dır (Giresun)..."¹⁸

Yazar **Mahmut Goloğlu** genç doktor **Ali Naci**'nin **Mustafa Kemal Paşa**'nın şahsiyetini ve düşüncesini tanımadığı için böyle davrandığını belirtir.¹⁹

Ali Naci Duyduk, yıllar sonra yazar **Mahmut Goloğlu**'na anılarını şöyle anlatır: "Kongre bitince İbrahim Hamdi ve Dr.Cemil ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gittik. Mustafa Kemal Paşa'ya, 'Paşam, kongrenin cereyanı sırasında bazı ihtilaflarımız oldu, fakat artık karar verildi, memleketin dedikodu ve fikri münaakaşasına tahammülü yoktur. Hepimiz için alınan kararlar dairesinde çalışmak vicdan borcudur, Allah muvaffak etsin,' dedim. Mustafa Kemal Paşa elimi sıkarak şöyle dedi: 'Sen mert bir arkadaşsın, bana her zaman merdane söyledin.'¹⁸

Bu muhalefet nedeniyle **Topal Osman**, Dr.**Ali Naci** ve **İbrahim Hamdi**'yi hiç bir zaman bağışlamadı. Diğer genç-

lerden Giresun Gençler Birliği Başkanı olan Dr.**Ali Naci**'nin başkanlıktan atılmasını istedi, kabul edilmeyince de bu derneğin binasını dağıttı. Bu iki delege birkaç suikast teşebbüsünden de zor kurtuldu. Bu nedenle Dr. **Ali Naci** ve **İbrahim Hamdi Kitapçı** (sonradan Muhsin Elgen ismini almıştır, elektrik mühendisidir) Giresun'dan bir Fransız ticaret gemisine binerek kaçtı. Dr.**Ali Naci** önce İstanbul'a sonra Viyana'ya gitti, ancak parasızlıktan dolayı uzmanlığını yapamadı ve daha sonra Hatay'a yerleşti. Burada 5-6 yıl hekimlik yaptıktan sonra Gaziantep Valisi **Hüsnü Çakır**'ın sayesinde pasaport sağlanarak Giresun'a dönmesine izin verildi. Dr.**Ali Naci Bey** Giresun'da hükümet tabibi olarak çalıştıktan sonra, 1950'den itibaren, Yassıada'ya gidinceye kadar on iki yıl Demokrat Parti'den Giresun milletvekili olarak çalışmış, 1968'de ise Giresun Belediye Başkanı seçilmiş ve şehrin imarı için çalışmıştır.

Dr.**Ali Naci Bey**, Erzurum Kongresi'nin 50. yılında şeref konuğu olarak Erzurum'a gelmiş ve özlü konuşmalar yapmıştır; hatıralarını ve bazı belgelerini Edebiyat Fakültesi'ne armağan etmiştir.²⁰⁻²¹

Dr.**Ali Naci Duyduk**, 1893'te Giresun'da doğmuş ve 1911'de Haydarpaşa Tıbbiyesi'ne girmiştir. İkinci sınıftayken Türk Birleşme Derneği'nin kâtibi olmuş ve yaptığı çalışmalardan dolayı 27 gün tutuklanmıştır. 3. sınıftayken Birinci Dünya Savaşı çıkınca Harp Okulu emrine verilmiştir. Burada harp cerrahisi kursu gördükten sonra arkadaşlarıyla birlikte 15. Tümen emrine girip Çanakkale Savaşı'na katılarak Soğanlıdere sargı merkezinde çalışmıştır. 1916'da terhis edilip fakültesine dönmüştür. Mayıs 1918'de mezun olunca doktor teğmen olarak Şam'a gönderilmiş, Kasım 1918'de terhis olunca da Giresun'a dönmüştür. Şehit ağabeyinin gazetesi olan *"Karadeniz"*i 22 Mart 1919'da yeniden çıkararak Pontusçu Rumlara karşı mücadeleye başlamıştı. Mühendis **İbrahim Hamdi**'yle *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin Giresun şubesini kurmuş, İzmir'in işgalini protesto eden Giresun mitinglerinin teşvikçisi ve öncüsü olmuştur.²⁰

Erzurum Kongresi'ne Şebinkarahisar kazası delegesi olarak katılan Dr.Mahmud Cemil Şencan ise 1893'te doğmuştur.²² 1910'da Haydarpaşa Tıbbiyesi'ne başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı patlak verince Tıp Fakültesi son sınıf öğrencileriyle birlikte Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde kurs görmüş, daha sonra da 16. Tümen Seyyar Hastanesi'yle Çanak-kale-Arıburnu'na gitmiştir. Harp madalyasıyla ödüllendirilip terhis edilince fakültesine dönmüştür. 1917'de Tıbbiye'yi bitirdiğinde ise bu kez doktor üsteğmen olarak Kafkas Cephesi'ne gitti. 1918'de terhis oldu ve Erzurum'da tabipliğe başladı. Bu sırada Şebinkarahisar'dan Erzurum Kongresi'ne üye seçildi. 1920'de Doğu Cephesi'nde seferberlik ilan edilince üçüncü kez askere alındı. 29.Alay'ın 2.Tabur'una verildi. 1 Eylül 1921'de terhis edilince Erzurum'daki vazifesine döndü.

Şebinkarahisar delegesi Dr.**Cemil Bey**, Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmasını şöyle anlatmıştır: *"Ben Erzurum'da bulaşıcı hastalıklar doktoruydum. Bir gün Erzurum'a bir ordu müfettişinin geleceği duyuldu. Sağlık müdürü beni yanına alarak İstanbul Kapısı'na götürdü. Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa orada gördüm."*²³ O tarihte Erzurum'da bir hükümet doktoru, bir sağlık müdürü ve birisi kendi olmak üzere toplam üç doktor vardı. Dr.**Cemil Bey** daha sonra çeşitli şehirlerde tabiplik yaptı ve 1954'te emekli oldu.

Erzurum Kongresi'nde Sivas Kongresi'ne katılacak Heyet-i Temsiliye üyeleri seçildi. Bunlar **Atatürk, Rauf Orbay, Raif Hoca, Bekir Sami Kunduh, Servet Bey, İzzet Bey, Sadullah Bey, Musa Efendi ve Fevzi Efendi**'dir.

Manastırlı **Kazım Bey**'le (Dirik) Dr.**Albay İbrahim Tali Bey** Erzurum'da kaldı ve diğerleri Sivas'a geri döndü. Dr. **İbrahim Tali Bey** Erzurum'da kolordu başhekimisi olarak **Kazım Karabekir Paşa**'ya birlikte çalışmaya başladı.²⁴

Dr.Refik Saydam'ın Kalori Eksikliği Problemi

Erzurum Kongresi'nde delegelere yemek verecek para olmadığı için herkes kendi parasıyla yemek yiyordu. Fakirlik yüzünden yeterli beslenme imkânı da yoktu. Dr.**Refik Saydam** arkadaşlarına bu durumdan dolayı şikâyetçi oluyordu.

Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşa'yla arasında bu konuda geçen bir konuşmayı anılarında şöyle anlatır: “... Bu doktor Refik Bey'le halimiz nice olacak bilmem? Yemeği bulduğuna şükretmiyor da bir de kalori noksanından bahsediyor! Paşa kahkahalarla gülererek, 'Demek doktor, daha çok kalori istiyor!' dedi. 'Hem de ne isteyiş Paşam, feryat hali,' diyerek devam ettim. 'Mamafih, kendisine yorgan bu, ayağını ona göre uzat,' dedim. Yine hep birlikte güülüştük.”²⁵

Mustafa Kemal'in Emriyle Rusya'ya Gönderilen İlk Siyasi Temsilci: Dr. Fuat Sabit

Dr.Fuat Sabit (Ağacık) **Bey** (1887-1957), Erzincan'ın Kemah kazasında 1887'de doğmuş, Askeri Tıbbiye'den 1910 yılında tabip yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra İstanbul'da 3 Temmuz 1911'de kurulan Türk Ocağı'nın dört kurucusundan birisi olmuştur. **Dr.Fuat Sabit** daha sonra, aynı yıl Erzurum Askeri Hastanesi Baştabibi olarak atandı. Mondros Mütarekesi'ne kadar Teşkilatı Mahsusa ve İttihat ve Terakki'de görev yapan **Dr.Fuat Sabit**, Ardahan Kongresi'nin toplanmasında da önemli rol oynamıştı.

Dr.Fuat Sabit Bey, Mondros Mütarekesi'ndeki ateşkes şartlarındaki ağır hükümler nedeniyle Albayrak gazetesi sahibi **Süleyman Necati** (Güneri) **Bey'e** destek vererek Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin çekirdeğini oluşturacak olan İstihlas-ı Vatan Cemiyeti'nin kurulmasına destek olmuş ve bu teşkilatta “*Demir*” kod adıyla çalışmaya başlamıştı.²⁶ Bu sırada Erzurum'da bulunan ve gözlerinden rahatsız olan **Yakup Şevki Paşa'nın** göz doktoru Harputlu **Nazmi Bey** de böyle bir teşkilat kurulması için halk arasında propaganda yapmıştı.²⁷ **Damat Ferit Paşa** hükümetinin görevden almak için emekliye sevk ettiği Trabzon Jandarma Alay Komutanı Binbaşı **Küçük Kazım Bey** de Birinci Dünya Savaşı'nda kahramanlıklar göstermiş bir subaydı. **Küçük Kazım Bey** Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk'un temellerini atıp Erzurum'a gelmişti. Bunlara katılan **Cevat Dursunoğlu** ve diğer kahraman insanlar sayesinde teşkilat gelişmiş ve sonunda

Raif Efendi başkanlığında Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşmuştu.

Erzurum Kongresi sonrası milli mücadeleye silah ve para desteği sağlamak için Erzurum Askeri Hastanesi'nin başhekimisi **Dr.Fuat Sabit, Mustafa Kemal** ve Kongre heyeti tarafından tam yetkiyle sözlü talimatla Bakü'ye gönderildi. **Kazım Karabekir Paşa** uzun süre kendisinden haber alamayınca endişelenmişti ki, **Dr.Fuat Sabit**'ten Sivas'taki **Rauf Bey** aracılığıyla şifreler geldi.²⁸ **Dr.Fuat Sabit**, Ekim 1919'da Kafkasya Bakü'de Bolşeviklerle görüşmüş ve onlara Türkiye'ye yardım edip edemeyeceklerini sormuş, onlar da henüz arada yol olmadığı için sadece para yardımı yapabileceklerini, ne miktar gerekirse derhal vereceklerini söylemişlerdi.²⁹⁻³⁰

Ancak **Mustafa Kemal, Kazım Karabekir Paşa**'ya 20 Haziran 1920'de gönderdiği telgrafta sözlü talimatla ilk defa Sovyetlerle temas için gönderilen **Dr.Fuat Sabit Bey**'in görevinin bittiğini bildirmişti.³¹

Dr. Fuat Sabit, Bakü'ye yine kendisi gibi Erzincanlı olan **Dr. Ömer Lütfi Bey**'le birlikte gitmişti. **Dr. Ömer Lütfi** 2 Eylül 1919'da Bakü'den döndüğü halde o, Bakü'de bir yıldan fazla kalmış ve orada Bolşevik olduğu belirlenmişti. Ocak 1921'de ülkeye dönen **Fuat Sabit** nezaret altında tutulmuş ve hakkında soruşturma açılmıştı. 1927 yılında askerlikten ayrılan **Dr. Fuat Sabit** daha sonra akliye ve asabiye ihtisası yaptı. Çeşitli hastanelerde uzmanlık yapan **Dr. Fuat Sabit** 1951 yılında emekli olmuştur. **Dr. Fuat Sabit** 1943 yılında bu kez Türkçülük yaptığı gerekçesiyle soruşturmaya uğramış, 1957'de İstanbul'da vefat etmiştir.³²

Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatı için çalışan Harputlu göz doktoru **Nazmi Aziz** (Selcen) **Bey** aslen Harputlu'dur (Elazığ)ve 1887'de Arapkir'de doğmuştur. 1911'de Tıbbiye'den mezun olduktan sonra göz hastalıkları ihtisası yapmıştır. **Yakup Şevki Paşa** gözlerinden rahatsız olduğundan onun tedavisiyle ilgilenmiştir. Son görevi Haseki Hastanesi baştabipliğidir (1933-1942). Buradan ayrıldıktan sonra ölünceye kadar Çarşıkapı'daki muayenehanesinde çalışmış ve 1945 yılında ölmüştür.³³

Mustafa Kemal ve Dr. Refik'in Sivas Yolunda Birlikte Tuttukları 3-5 Nöbeti

Mustafa Kemal ve yanındakiler Erzurum'da 27 Ağustos gecesi Amerikan mandası konusunu görüştüler. **Mustafa Kemal**, manda konusunda yazışmaların bulunduğu dosya-daki mektupları okuttu, mektuplar **Vasıf Bey**, **Ali Fuat Paşa**, **Halide Edip** ve **Selahattin Bey**'den gelmişti. **Mustafa Kemal**, *"İstanbul bir Amerikan mandası tutturmuş gidiyor. Bu olmayacaktır. Türkiye istiklal bütünlüğüne sahip olacaktır. Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal, bu ne gaflettir. Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan, sinirleri ve zaafı ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Tek ve değişmez parola şudur: Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar mücadele yahut da, ya istiklal ya ölüm!"* diyerek son noktayı koymuştur.

Heyet-i Temsiliye üç arabayla 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a yola çıkmıştı. İlk arabada **Mustafa Kemal**, **Rauf Bey** ve **Raif Hoca**, ikinci arabada **İbrahim Süreyya**, **Mazhar Müfit** ve **Hüsrev Bey**, üçüncü arabadaysa Dr. **Refik Saydam**, yaver **Cevat Abbas**, yaver **Muzaffer** ve yüzbaşı **Osman Tufan** vardı.

İbrahim Süreyya ve **Mustafa Kemal** yolda fırtına ve rüzgâr yüzünden hastalandı. **Mustafa Kemal**'in Trablusgarp'tan beri doktoru olan Dr. **Refik** onu tedavi etmişti. Yol boyunca yedikleri sadece ekmek, peynir ve zeytindi.

Erzurum'dan Sivas'a giderken Suşehri'ne gelmeden önce geceyi ormanda geçirmeye karar verildi. Akşam yemeği peynir, zeytin ve ekmekten ibaretti. Kafileye nöbet taksimini bizzat **Mustafa Kemal Paşa** yaptı ve o gece 3-5 nöbetini **Mustafa Kemal** ve Dr. **Refik Bey** birlikte tuttu.³⁴

Tıbbiye Öğrencilerinin Sivas Kongresi'ne Delege Seçmesi

Tıbbiye öğrencileri vatanın işgal edilmesi karşısında boş zamanlarında bildiriler hazırlayıp İstanbul sokaklarına gizli-

ce yapıştırıyorlardı. Tıbbiye’de yapılan bir toplantıda öğrenci **Emin Ali (Şavlı) Bey** “*Arkadaşlar, imza toplamak, bildiri dağıtmak gibi şeyler boştur. Yapılacak iş, bugünlerde Anadolu’ya geçen kumandanın arkasından gitmek ve orada hizmet etmektir*”, diyerek harekete geçilmesini önermişti.³⁵

Bu sırada Tıbbiye’de çalışan ve “*Parmaksız*” diye anılan Dr.**Talat Bey** öğrencilerin Sivas Kongresi için delege seçmelerini teşvik etti ve Tıbbiyeli **Yusuf**’la konuşarak toplantı yapılmasını sağladı. Öğrenciler **Mustafa Kemal Paşa**’nın Sivas’ta yapacağı kongreye katılmak için alacakaranlıkta okulun hamamındaki göbektaşında toplandılar. Son sınıf öğrencileri bir an önce mezun olabilmek için imtihanlarla meşgul olduğundan (1335 mezunları) toplantıya bu sınıftan sadece **Nazım Hülagü** ve **Baydur**, üçüncü sınıftan **Hikmet Mehmet** (Boran), **Yusuf İsmail** (Balkan), **Sudi Cavit** (Ural), **Yusuf Naci** (Ceylan), **Şefik Tevfik** (Ural) ve **Faik**; dördüncü sınıftan **Reşat Mahmut Ayan**, **Şükrü Sevki**, **Fahri Ünseren**, **Kamil Kaptanoğlu**, **Sezai Konukgil**, **Emin**, **Ekrem Şerif Eğeli** (sonradan Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniği Profesörü ve Dekanı olmuştur, 1957-1958), **Nüzhet Şakir Dirisu** (1941’de Gülhane’de Türkiye’nin ilk yataklı Fizik Tedavi kliniğini kurmuştur), **Şefik Tevfik** (Erdemir), **Nermi** (Karadeniz), **Ahmet Hamit** (Selgil), **Kamil Hurşit** (Kaptanoğlu) ve **Hüsnü Ahmet** (Gürol) olmak üzere toplam 25 kişi katıldı.³⁶

Toplantıda Sivas Kongresi’ne iki kişinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunlar üçüncü sınıftan **Hikmet**’le **Yusuf Bey**’di. Arkadaşları onlara oradaki duruma göre hareket etmelerini ve memleketin istiklali için çalışmalarını söyledi. Sonra Sivas’a kadar gitmeleri için gerekli olan parayı sağlamak amacıyla öğrenciler ceplerindeki 25, 35 ve 50 kuruşları çıkarıp verdi. Toplam 950 kuruş toplandı. Bunun üzerine **Yusuf**, bu parayla **Hikmet**’in gönderilmesini teklif etti ve arkadaşları da bu öneriyi kabul etti. Tıbbiyeli **Hikmet**’in gidebilmesi için bir belgeye ihtiyacı vardı. Askeri idareden bu belgeyi alma imkânı olmadığı gibi, fakülte kâtibine yapılan müracaattan da bir sonuç alınamamıştı. Sonunda dördüncü sınıf sivil talebesi olan Talebe Cemiyeti Reisi **Kemal Bey Yu-**

suf'tan durumu öğrenince hemen kalemini çıkarıp **Hikmet'in** Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti adına gönderildiğine ait bir vesika yazıp mühürledi ve **Hikmet** ancak bu vesikayla Sivas Kongresi'ne gidebildi.³⁶

Tıbbiyeli **Hikmet**, trenle Haydarpaşa'dan Ankara'ya gitmek üzere yolcu edildi ve Ankara'da **İsmail Fazıl Paşa**'yla (Ali Fuat Cebesoy Paşa'nun babası) Sivas'a hareket ederek, kongreye katılmış ve on beş gün sonra geri gelmişti.

Tıbbiyeliler, Sivas Kongresi öncesi "*İzmir Faciaları*" adlı bir kitap hazırlamışlardı. 1000 tane basılacak olan kitap için bin lira gerekiyordu. Bu parayı **Ali Sait Paşa**'nın kardeşi **Kadriye Melek Hanım** verdi. **Nermi** (Karadeniz) **Bey** ve **Hikmet** (Boran) **Bey**'in düzeltme ve baskı işlerini bitirmesiyle, **Hikmet Bey**'in kongreye gitmesinden önce kitabın baskısı tamamlandı.³⁷ Kitabı Tıbbiyeli **Hikmet**, Sivas Kongresi'nde delegelere dağıttı.

Öğrencilerden Zileli **Abdullah Mazhar** (Atay), Düzceli **Rusuhi**, **Nureddin Osman**, **Münir** (Atakan) ve Denizlili **Salih** (Sonat) **Bey** de milli mücadeleye katıldı. Sivas Kongresi'nden döndükten sonra, **Hikmet**'le **Yusuf**, 1920'de Çamlıca-İzmit-Adapazarı yoluyla milli mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya gitti. Bir yıl kaldıktan sonra mektebi bitirmek üzere İstanbul'a döndüler. 1338 yılında mezun olan diğer askeri tıp öğrencileri teğmen olarak mezun olduğu halde, **Yusuf** ve **Hikmet** üsteğmen olarak mezun oldu.

Tıbbiyeli **Hikmet**'in Mandayı Reddetmesi

Sivas Kongresi toplanmış; ancak bazı delegeler Amerikan mandasının kabul edilmesini konuşmaya başlamışlardı. Mandacılık demek bağımsızlığı kabul etmeden bir devletin himayesi altına girmek demektir. Sivas'ta Temsil Kurulu'nun kaldığı lise binasında, 9 Eylül 1919 gecesi manda konusu yeniden tartışıldı ve Tıbbiyeli **Hikmet**, **Mustafa Kemal**'e mandayı kabul edemeyeceğini belirtti. Bu olaya tanık olan **Mazhar Müfit Kansu** anılarında şöyle anlatır: "... *Hikmet* isminde Askeri Tıbbiye talebesi ve Sivas Kongresi'nde Askeri Tıp talebesi

delegesi olan bir genç, İstanbul efendi ve paşalarına vatanseverlikte, memleketçilikte, milliyetçilikte rehber ve örnek olacak ölçüde doğru düşünce, milli inan ve iman sahibi bulunuyordu. Bu genç de Paşa'nın odasında idi. Sanki birdenbire ateş ve heyecan kesilmiş olarak, yüksek sesle 'Paşam, murahhası bulunduğum Tıbbiyeliler beni buraya istiklal davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i 'vatan kurtarıcısı' değil, 'vatan batırıcısı' olarak adlandırır ve tel'in ederiz,' diye bağırdı. Bu gencin yürekte kopup gelen bu sözleri karşısında hazırunun birçoğunun gözləri yaşarmıştı. Mustafa Kemal Paşa da müteheyyiç olmuştu. Heyecanlı bir sesle 'Arkadaşlar gençliğe bakın, Türk milli bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin,' dedi sonra da Hikmet Bey'e dönerek 'Evlat, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, ekaliyetle kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklal ya ölüm!' Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı: 'Var ol Paşam...' diyerek Mustafa Kemal'in elini öptü.

Kongrede Türk münevver gençliğinin olduğu kadar daima ileri ve inkılâpçı fikirlere alemdarlık etmiş, Tıbbiye'nin de mümesili olan ve askeri üniformasıyla kongreye iştirak eden bu biricik gencin de Mustafa Kemal alnından öptü. 'Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır,' dedi. Ve mecliste hazır bulunan bütün murahhaslar da aynı hararetle paşayı teyid ettiler."

Mustafa Kemal Paşa yıllardan sonra Ankara'da 'Acaba bizim Sivas Kongresi'ndeki biricik ateşli genç Tıbbiyelimiz nerede?' diye sormuştu. Hikmet'i mebus yapmak istiyordu. Bulunamadı ve ölmüş dendi. Oysa ki geçen sene hayatta olduğunu, albay rütbesini ibraz etmiş bulunarak bir askeri hastanenin başhekimliğinde bulunduğunu memnuniyetle öğrendim."³⁸

Sivas'ta alınan kararla Anadolu ve Rumeli'deki Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri birleştirilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını aldı ve Batı Anadolu Kuvayi Milliye Komutanlığı'na Ali Fuat Paşa atandı. Sivas Kong-

resi'nde 7 Eylül 1919'da yapılan ikinci celsede verilen önergede Tıbbiyeli **Hikmet**'in de imzası vardı.³⁹

Mustafa Kemal'in Tıbbiyeli Hikmet'i Milletvekili Yapmak İstemesi

Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas'ta 4 Eylül 1919'da başlayan ve 11 Eylül'de sona eren kongrede ancak otuz bir kadar delege sağlayabilmişti. Bu delegeler içinde Askeri Tıp Okulu'nun öğrencisi **Hikmet Bey** de vardı. Tıbbiyeli **Hikmet** asker-sivil bütün tıp öğrencileri adına **İsmail Fazıl Paşa** (Cebesoy) ve **İsmail Hami Bey**'le (Danışment) birlikte İstanbul'un üçüncü delegesi olarak Sivas Kongresi'ne gitmişti.

Sivas'tan dönen **Hikmet** (Boran) yakın arkadaşı **Yusuf Balkan**'la birlikte tekrar Anadolu'ya geçip Ankara'ya gitmiş ve milli mücadele için hizmet vermiştir. Bir yıl sonra İstanbul'a dönmüş ve tahsilini tamamlamıştır.

Yıllar sonra **Atatürk** eski günleri anarken tıp öğrencisi **Hikmet Bey**'in hemen bulunup mebus yapılmasını emreder. Fakat **Hikmet Bey** bulunamaz ve öldüğü söylenir. Çok üzülen **Atatürk**, sofrayı dağıtır. Oysa **Hikmet Bey** sağdır ve Anadolu'nun bir köşesinde doktorluk yapmaktadır. Hiçbir zaman kendini **Atatürk**'e hatırlatmak istemez. **Atatürk**'ün ölümünden birkaç ay sonra **Mazhar Müfit Kansu** sokakta **Hikmet Bey**'e rastlar. Boynuna sarılır ve yapılan yarlışığı anlatır.

Aradan yıllar geçer, Dr.**Hikmet Boran** bir gün Balıkesir'den mebus yapılmak istenir, ancak "*Balıkesir'in yabancısıdır, Giresunludur*" diye aleyhinde propaganda yapılır. Oysa **Hikmet Boran** Balıkesir Savaştepelidir. Savaştepe'nin eski adıyla Giresun'dur. Dr.**Hikmet Boran**'ın oğlu ünlü sanatçı ve spiker **Orhan Boran**'dır. Dr. **Yusuf Balkan**, Dr. **Hikmet Boran**'ın kız kardeşiyle evlidir. 1970'te yazar **Mahmut Goloğlu** hastanede Dr. **Yusuf Balkan**'ı ziyaret ederek bu durumu öğrenir.⁴⁰

Dr.**Hikmet Boran** hakkında detaylı bilgileri okul arkadaşı Dr.**Ahmet Selgil**, yazar **Mahmut Goloğlu**'na 29 Ocak

1970'de şöyle anlatmıştır: *"Hikmet çok sessiz, fevkalade hassas, sinirlendiği zaman yıkıcı, kırıcı fakat arkadaşları tarafından çok sevilen bir gençti. 1943 yıllarında Halk Partisi tarafından Balıkesir'den milletvekili adayı gösterilmek istendi. Karadeniz Giresunludur diye propaganda yapıldığından kaybetti. Zannederim 1944 veya 1945 yıllarında tüberkülozdan vefat etti. Rahmetli Mazhar Müfit bir gün mecliste anlatmıştı. Atatürk sofrada konuşurken Hikmet'i hatırlamış. Mebus adayı gösterilmesini söylemiş, Mazhar Bey de 'Paşam Allah sizlere ömür versin, Hikmet öldü,' demiş. Atatürk çok üzülmüş, o akşam sofrayı dağıtmış. 1938'de Atatürk vefat ettikten sonra Mazhar Bey köprüden geçerken Hikmet'e rastlamış ve şaşırmış. 'Boynuna sarıldım, yaptığım yanlışlığı anlattım,' derdi. Hikmet çok mütevazı, iddiasız, fakat kıymetli bir insan, eşsiz bir hekimdi. Hiçbir gün kendini Atatürk'e hatırlatmamış, hatta rahatsız ederim düşüncesiyle, Atatürk Hikmet'in çalıştığı şehirlere geldiği zaman karşısına çıkmaktan sakınmış. Hakkında biraz daha geniş malumat almak isterseniz Ankara'daki Numune Hastanesi altındaki Rehabilitasyon Hastanesi'nde, bir ameliyat dolayısı ile maalesef bacaklarında hasıl olan rahatsızlık yüzünden yatan Dr. Yusuf Balkan'la konuşunuz."*⁴¹

Tıbbiyeli **Hikmet**, 1901 yılında Balıkesir'in Savaştepe bucağında doğmuştur. Posta-Telgraf memurlarından **Hakkı Bey**'in oğludur. 1922 yılında fakülteden mezun olmuş ve 1944-1945 yıllarında boğuştuğu veremden ölmüştür.⁴²

Dr.İbrahim Tali'nin Kara Vasıf Bey'i Mustafa Kemal'le Buluşturması

Mustafa Kemal 2 Eylül Perşembe sabahı Sivas'a girdiği zaman çok yakın arkadaşı doktor **İbrahim Tali Bey**, **Mustafa Kemal'e** "K.G" parolalı Karakol Teşkilatı'nın Erkânıharp Miralayı **Kara Vasıf Bey** tarafından yazılmış bir nizamnamesini uzatmış ve ona *"Paşam, milli mücadeleye hizmet eden ve gizli çeteleri, gizli kaptanları, gizli zabitleri, gizli erkânıharpleri sinesinde toplayan gizli mukavemetin bütün şubelerini kucaklayan Karakol Teşkilatı'nın bir nizamnamesini yazan Erkânıharp Miralayı Kara Vasıf Bey de buradadır,"* demişti.

Kara Vasıf Bey, Sivas Kongresi'ne üye seçilerek gelmişti. **Mustafa Kemal** maceraperest oldukları için İttihatçılardan memnun değildi. Özellikle Anadolu mücadelesine bu eski komitacıları karıştırmayı hiç istemiyordu.

Mustafa Kemal, **Kara Vasıf Bey**'le karşılaştı ve ona *"Kuzum Vasıf Bey bu gizli mücahidler kimler ve nerededir? Bahusus bütün bu gizli teşekküllerin başkumandanı kimdir? Bunları biz de bilelim, öğrenelim,"* dedikten sonra *"Karakol Teşkilatı memuruyla, talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir. Eğer bizimle çalışacaksanız buradaki teşkilatın ismi 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' dir. Bizimle bu nam altında hareket edeceksiniz,"* diyerek lafını tamamlamıştı.⁴³

Kara Vasıf Bey, bunun üzerine başkomutanın **Mustafa Kemal** olduğunu belirtmişti. **Kara Vasıf**, Sivas Kongresi'nde Temsil Kurulu'na seçildi. Bir süre sonra İstanbul'a döndü. 18 Aralık 1919'da yapılan seçimlerde Osmanlı Meclisi'ne girdi ve **Rauf Bey**, **Cami** (Baykut), **Bekir Sami** ve **Celalettin Arif**'le Ankara'dan yana olan Felah-ı Vatan grubuna dahil oldu. Daha sonra Malta'ya sürüldü. Dönüşte Ankara'da milletvekili oldu. Ancak **Mustafa Kemal**'e karşı olan grubun içinde yer aldı. 1931 yılında vefat etti. Ailesi onun ölümünden sonra *"Karakol"* soyadını aldı.⁴⁴

Dr. Rasim Ferit'in İstanbul'daki İstihbarat Çalışmaları ve Ankara'ya Gitmesi

Mustafa Kemal, Anadolu'dayken İstanbul'da olup bitenleri Dr. **Rasim Ferit Talay** yoluyla öğreniyordu. Dr. **Talay** özellikle Babiâli ve saray çevresinde olup bitenler hakkında **Atatürk**'e bilgi sağlıyordu. **Rasim Ferit Talay**, sarayla ilgili gelişmeleri **Tevfik Paşa**'nın oğlu **İsmail Hakkı Bey**'den, hükümet haberlerini de **Nafia Nazırı Ferit** (Tek)'ten öğreniyor ve bu bilgileri Dilizade **Murat Bey** adındaki bir nakliyecinin takalarıyla İnebolu yoluyla **Atatürk**'e ulaştırıyordu.⁴⁵⁻⁴⁶

Mustafa Kemal çalışmalarına artık Sivas'ta devam etmeye başlamıştı. 14 Eylül 1919 günü Sivas'ta *"İrade-i Milliye"* gazetesi **Mustafa Kemal**'in emriyle yayınlanmaya başladı. **Mustafa Kemal**'in İstanbul'da kalan arkadaşı Dr. **Rasim Fe-**

rit Talay için Heyet-i Temsiliye 31 Ekim 1919'da aldığı kararda "... **Dr. Rasim Ferit Bey ve Yüzbaşı Ali Şevket Efendi'ye lüzumlu hazırlıkları yapmaları...**" görevi verildi.⁴⁷ Bu görevin ne olduğu kararda belirtilmemiştir. Ancak aynı kararda **Yahya Kaptan**'ın Gebze Kuvayi Milliye kumandanı olduğu kesinleşmiştir.

Dr. Rasim Ferit, İstanbul'da kaldığı sürece **Mustafa Kemal**'e gerekli istihbarat bilgilerini toplamış ve bunları gizlice ona göndermişti. Artık kendisi de Ankara'ya gitmek istiyordu. Bunun için **Gülnihal Vapuru**'yla **İnebolu**'ya geçti. **Mustafa Kemal**, **Dr. Rasim Ferit**'in **Gülnihal Vapuru**'yla **İnebolu**'ya geleceğini bildiği için Dahiliye Vekaleti'ne 9 Haziran 1921 tarihinde bir yazı yazarak "*İstanbul'dan Gülnihal Vapuru ile İnebolu'ya gelecek olan Dr. Rasim Ferit Bey'in Ankara'ya gelmesine müsaade edilmesini rica ederim*", şeklinde bir yazı göndererek karşılaşılabilecek zorlukları önlemiştir.⁴⁸

Dr. Rasim Ferit, 1888 yılında Trablusgarp'ta doğdu. TBMM'deki dosyasında kendi el yazısıyla yazılmış biyografisinde kendisini "*Halil Rifat ahfadından Katiboğlu Dr. Rasim Ferit*" olarak tanıtan **Dr. Rasim Ferit**'in babası Lofçalı **Mehmet Ferit Paşa**'dır. İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi'nden 1908 yılında mezun olduktan sonra Paris'e gitmiş ve orada genel cerrahi ihtisası yapmıştır. Hilal-i Ahmer Heyeti Reisi olarak Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katıldı, 1913 sonunda Sıhhiye Müfettişi, 9 Kasım 1915'te İstanbul Sağlık Müdürü oldu. Sağlık Müdürlüğü'nden 20 Ekim 1918'de istifa eden **Dr. Rasim Ferit** bir süre serbest çalıştıktan sonra İstiklal Savaşı'ndan önce Ankara'ya geçti. 1 Mart 1920'den itibaren üç ay Emniyet Genel Müdürlüğü kadrosunda çalıştı. 1923 senesinde İstanbul Sıhhiye Müfettişi ve 1923 sonlarında İstanbul (Şişli) Çocuk Hastanesi Baş Operatörlüğü'ne atandıktan sonra bu görevinden 15 Haziran 1925'te ayrıldı ve ticaret yaptı. TBMM'ye 4. Dönem Bursa milletvekili olarak 4 Mayıs 1934'te katıldı ve daha sonra 5., 6. ve 7. Dönem Niğde milletvekili olarak 1946 yılına kadar görevini sürdürdü. 1969 yılında İstanbul'da vefat etti. **Dr. Rasim Ferit Talay**'ın tek evladı olan **Feyha Talay** (1923-1968) İstanbul Konservatuarı viyo-

lonsel ve musiki tarihi öğretmenliği yapan meşhur bir müzisyenimizdir.⁴⁹⁻⁵⁰

Mustafa Kemal ve Tıbbiyeliler Ziraat Mektebi'nde

Mustafa Kemal ve arkadaşları 27 Aralık 1919'da 14 kişilik bir kafiyeyle Ankara'ya vardıklarında büyük törenlerle karşılandılar. Şoför Balıkesirli **Mehmet**'in sürdüğü ve **Mustafa Kemal**'in bulunduğu arabada Dr. **Refik Saydam**, **Cevat Abbas**, **Ahmet Rüstem**, yaver **Muzaffer Bey** ve emir çavuşu **Ali** vardı.⁵¹

Mustafa Kemal, Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı olarak düzenlenen Kalaba köyündeki eski Ziraat Mektebi binasına (şimdiki Meteoroloji binası) yerleşti. Bu bina iki katlıydı ve giriş katında sağda sırayla ve karşılıklı olarak üç dört oda vardı; odalardan birinde kalem müdürü **Hayati Bey** kalıyor, biri şifre odası, biri yatak odası ve diğeri de telgraf merkezi olarak kullanılıyordu. Bu odada şifre kâtabi **Faik Bey** ve ona yardım eden birkaç genç telgrafçı daha vardı. Üst katta sağ koridorda sıralanan odalardan birincisi **Recep** (Peker) **Bey**'in odasıydı bu odada **Recep Bey**'in yatağı ve masası vardı. Daha sonra bu odaya bir yatak daha konuldu ve **Hüsrev** (Gerede) **Bey** de orada kalmaya başladı. Ankara tarafına bakan biraz büyük oda **Mustafa Kemal Paşa**'ya ayrılmıştı. Bu odada ısınmak için borusu pencereden dışarı verilmiş bir tane saç soba, bir kanep, bir masa, iki koltuk ve birkaç sandalye vardı. O, burada çalışır ve gelenleri kabul ederdi. Üst katta ayrıca Dr. **Refik** (Saydam), yaver **Cevat Abbas** ve **Muzaffer Kılıç Bey** kalıyordu.⁵²⁻⁵³ Bu karargâh, askerler dahil 36 kişiden oluşuyordu.

Bu binada kalan ve bekâr olan Dr.**Refik**'in **Kadife** Hanım isminde güzel, sarı bir kedisi vardı; yavruladığı zaman herkese şerbet ikram ederdi.⁵⁴ Dr.**Refik**'in vazifesi bilhassa **Paşa**'nın sıhhatiyle meşgul olmak, onun hareket ve istirahattından yemeğine kadar her şeyine dikkat etmektir.⁵⁵ Bir gün Meclis'e seçilecek milletvekilleri hakkında konuşulurken bazı kişilerin onları İttihatçı olmakla suçlamaları söz konusu o-

lunca, **Dr.Refik** “*Şu İttihatçılık töhmeti olmasaydı?*” dedi. **Mustafa Kemal** bunun üzerine, “*Nankör olmayalım! İttihatçılık bir ocaktır; yetişmemizde dahli var, bu gayr-ı kabil-i inkâr bir hakikat... Ne var ki, onlar Garplılaşmak temayülünde idi, biz medeniyetçi olacağız. Onlar komitacıydı, biz inkılâpçıyız. Onlar Osmanlılaşma taraftarıydı, biz milliyetçiyiz. Eğer bu hakikatleri anlatabilirsek... Millet davamızı tecviz edecektir*” dedi.⁵⁶

Dr.Adnan ve eşi **Halide Edip** ise eski Ziraat Mektebi’ne yakın, bahçe içinde bulunan ve eskiden okul olan Numune Çiftliği binasında oturuyordu. Evin çatı katındaki bir odayı da **Yakup Kadri**’ye vermişlerdi.⁵⁷⁻⁵⁸ **Dr.Adnan**’ın oturduğu bu binanın önünden Çubuk Çayı geçiyordu. Odaların eşyalarını **Dr.Refik** (Saydam) sağlamıştı.⁵⁹ Onlar da henüz yemek pişirecek ortamları olmadığından yürüyerek karargâha geliyor ve orada hep birlikte yemek yiyorlardı. **Halide Edip** bu sırada sıtma hastalığına yakalanmıştı.⁶⁰

Genellikle yemek olarak ekmek, zeytin, bulgur, nohut, fasulye ve üzüm hoşafı vardı. Para olunca **Ali Onbaşı** şehre giderek beyin ve kelle alırdı pişirilmesi için. Bir ara parasızlıktan **Refet Paşa**’nın Bolu İsyanı’na giderken verdiği 50 lira harcanmaya başlandı ama o para da bitti. Para kalmayınca **Mustafa Kemal**, emir eri **Ali Onbaşı**’ya “*Valizde annemin bir parça ziyneti var. Al, Osmanlı Bankası’nda rehin bırak, para al,*” dedi ve bankadan 200 lira alınarak yemek parası olarak kullanılmaya başlandı.

Refet Paşa Ankara’ya geldiğinde parasının harcandığı öğrenip sinirlenmişti. Bunun üzerine **Mustafa Kemal**’in emriyle kendisine **Ali Onbaşı** 30 lira verdi. Kuvvetleriyle Güney Cephesi’ne giden **Refet Paşa**’nın cebinde sadece 30 lira vardı.⁶¹

Meclis açılışından önceki günlerde Ziraat Mektebi’nde yeteri kadar asker yoktu. Bu sırada İngilizlerin ve Padişah’ın teşkilatlandığı isyanların Bolu, Gerede, Beypazarı ve Ayaş üzerinden Ankara’ya sarkma tehlikesi baş gösterdi. Tümen kumandanı yarbay **Mahmut Bey** asiler tarafından şehit edilmiş; katiller cesedini gömdürmeyip hayvanlara parçalatmış ve tümen dağılmıştı. Ankara’dan Gerede’ye gönderilen Dr.

Fuat (Umay), **Hüsrev Bey** ve arkadaşları Gerede'de hapsedilmiş, Ankara'nın asiler tarafından basılacağından dahi korkulmuştu. O günlerde bu isyancı vatan hainleri Bolu Hastanesi'nde yatan yaralı bazı subayları yataklarından sürükleyip hastanenin önünde kafalarını taşla ezmişti. Karargâhtaki bir kısım askerin isyancıları bastırmak için Ayaş tarafına gittiği ve asker sayısının çok az olduğu bir gece yarısı silah sesleri duyulunca karargâhtakiler ellerindeki silahlarla merdiven başlarında ve pencerelerde sabaha kadar nöbet tutmuştu. Dr.**Adnan Adıvar**, isyancılar elinde boğazlanmaktansa kendini öldürmek amacıyla yanında zehir taşımaya başlamıştı. **Halide Edip** ve Dr.**Adnan** gece karargâhtan evlerine de korku içinde gidip gelmeye başlamışlardı.⁶² Hatta kaldıkları evi koruyan köpekleri bile öldürülmüştü. Bu sırada **Mustafa Kemal Paşa**'nın böbrek sancıları tutmuş; ancak Dr.**Refik Saydam** çaresizlik içinde hiçbir şey yapamamıştı.

Mustafa Kemal, güvenliğin yetersiz olması nedeniyle Antep'e ve Denizli'ye telgraf göndererek askeri birlik gönderilmesini istedi. Nihayet **Refet Paşa**'nın Denizli'den gönderdiği 120 kişilik yarısı atlı yarısı yaya bir birlik üsteğmen **Şerif** (Güralp) komutasında Ankara'ya gelmişti. Ankara Valisi **Yahya Galip** müfreze komutanının boynuna sarıldı; çünkü o sırada Ankara'da 120 asker bile yoktu. Üsteğmen **Şerif**, *Ziraat Mektebi*'ne gittiğinde **Mustafa Kemal** onu **İnönü**'yle arasına oturttu ve binanın etrafına siperler kazdırılıp askerler yerleştirildi. Aynı günün gecesini dışarıdan ateş sesleri gelince **Mustafa Kemal** elinde filintasıyla bu siperlere birkaç defa gidip durumu kontrol etti. Kahraman insanlar günlerini bu zor koşullar altında geçirmeye başlamıştı. Bu sırada Antep'ten **Kılıç Ali**'nin 70 kişilik bir müfrezeyle gelmesiyle biraz olsun rahatladılar. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığında **Mustafa Kemal**'in elinde işte bu 70 kişilik asker kuvveti vardı.⁶³

Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta öğle yemeği çok basit ve çabuk geçer, daha sonra **Mustafa Kemal**, Dr.**Adnan**, **Camî Bey** ve Albay **İsmet** Ankara'ya inip yeni Meclis'in hazırlıklarıyla uğraşırlardı. Akşam yemeklerini eski *Ziraat Mektebi*'ndeki karargâhta yine hep birlikte yiyorlardı. At nalı şek-

linde üstü muşamba kaplı bir masa üzerinde sadece üç çeşit yemek çıkıyordu. **Hamdullah Suphi** (Tanrıöver) Ankara'ya geldiğinde Dr.**Adnan**'ların evinde kalmış ve ilk akşam yemeğini 1 Nisan gecesini karargâhta yemişti. Aynı gece II. İnönü Savaşı devam ediyordu. Cepheden ilk gelen haberler kötü olmasına rağmen **Hamdullah Suphi** Türk ordusunun kazanacağını söylüyordu. Hariciye Vekili **Bekir Sami**, **Hamdullah Suphi**'ye böyle bir şey söylediği için aklını yitirmiş olduğunu söyledi. Dr.**Refik**, Dr.**Adnan** ve **Halide Edip** heyecan içindeydiler ve sabah saatlerine kadar endişeli bir bekleyişe koyuldular. Birden Binbaşı **Şemsettin** odaya girerek bir telgraf getirdi; telgrafta düşmanın mağlup olduğu yazıyordu. **Mustafa Kemal**, daha önce aklını yitirmiş denilen **Hamdullah Suphi**'ye bakarak "*Hamdullah Suphi Bey, bu zaferi herkesten evvel siz bize haber verdiniz. Geliniz, buraya oturunuz ve tebrik telgrafını siz yazınız*" dedi. **Hamdullah Suphi**, **Mustafa Kemal**'in yerine oturduğunda şu tebrik telgrafını yazmıştı: "*Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine, Bulunduğunuz mevkinden yalnız şerefle dolu bir muharebe meydanı değil, aynı zamanda ümitle dolu bir de İstiklal görünüyor. Siz düşmanla beraber Türk Milletinin makûs talihini de yendiniz.*"

Mustafa Kemal Paşa yazıyı okuyunca "*Hissiyatımıza ne kadar güzel tercüman oldunuz,*" demiş ve altına eski Arap harfleriyle bir yırtıcı kuşun pençesini hatırlatan üç çengelli imzasını atmıştır.⁶⁴

Meclis açılınca oluşan ilk kabinede Dr.**Rıza Nur** Maarif Vekili, Dr.**Adnan**'sa Sıhhiye Vekili oldu. Dr.**Adnan** ve Dr.**Refik**, **Mustafa Kemal Paşa** hasta olduğu zaman onu muayene etmeye ve ilaçlarını sağlamaya devam ettiler.⁶⁵

TBMM'nin açıldığı günlerde Ankara'da bulunan yazar **Yakup Kadri** (Karaosmanoğlu) **Mustafa Kemal Paşa**'nın böbrek sancıları içinde meclis çalışmalarına nasıl devam ettiğini şöyle anlatır: "*... Ara sıra da ıstırap çeken bir adam gibi belini tutardı. O arbedede bir de böbrek hastalığı vardı. Sıkı bir tedavide bulunması lazım geldiği halde sabaha kadar orada otururdu. Doktorlar sıcak suya girsin demiş kendisine. Sıcak suya girmek için banyo yoktu orada. İşte, tenekeden bir banyo yapmışlar, oraya ya-*

tırırıldardı. İki-üç neferi vardı yanında. Zaten başka kimse yoktu. Neferler sıcak su yapar, getirirler ve biraz açılırdı. Ondan sonra da meclise gidip laf anlatması lazım gelirdi.”⁶⁶

Numune çiftliği tekrar okula dönüştürüleceği için **Hali- de Edip**, Dr. **Adnan** ve **Hamdullah Suphi**, Kalaba köyünün karşısında bulunan vadide küçük bir eve yerleştiler. Bu ev iki odalıydı; bir odasında Dr. **Adnan**'la eşi **Halide Edip**, diğer odada **Hamdullah Suphi** ve **Hikmet Bayur Bey** oturmaya başladı.⁶⁷

Halide Edip, 2 Haziran 1921'de **Ruşen Eşref'in** (Ünay- dın) eşi **Saliha Hanım**'la birlikte gönüllü hastabakıcı olmak üzere Eskişehir'deki Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gitti ve hastane başhekimini Dr. **Şemsettin Bey**'le görüşüp burada çalışmaya başladı.⁶⁸⁻⁶⁹

Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz sırasında Dr. **Adnan**, TBMM İkinci Başkanı olarak görev yaparak **Mustafa Kemal** adına her şeyi idare etti. O, yorgunluktan bitkin düşmesine ve sık sık sıtma nöbetine tutulmasına rağmen görevini başarıyla yapmaya devam etti.

1922 yılında bir gece sabah saat üçe kadar **Halide Edip Adıvar**, Dr. **Adnan** (Adıvar) ve **Mustafa Kemal**, Türkiye'nin gelecek günlerdeki Batılılaşmasını konuştular. Bu konuşma sırasında **Mustafa Kemal**, Dr. **Adnan**'a şunları söyledi: “*Adnan, sen Tıbbiye ile ordunun en önce Garplılaşmasından dolayı ilerlediğini söyledin. Biz şimdi bütün memleketi Garplılaştıracağız.*”⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa daha sonra eski Ziraat Okulu'ndan tren istasyonundaki Direksiyon binasına taşındı. Direksiyon binası, Ankara istasyonuna 20-30 metre mesafede taşlardan yapılmış iki katlı bir binaydı. 1920-1922 yıllarında Ankara'da belki de banyosu olan tek bina buydu. Daha sonra bu binaya 1920 Kasım'ının sonlarında İstanbul'dan **Fikriye Hanım** geldi ve evin temizliğini, düzenini sağladı. **Mustafa Kemal** bu binadan II. İnönü Zaferi sonrası Çankaya'ya taşındı ve bu bina Çankaya Hususi Kalemî olarak kullanılmaya başlandı, ancak buradaki çalışma odasına **Mustafa Kemal** her gün gelir ve misafirlerini burada karşılardı. Sakarya Sa-

vaşı sonrası Fransa adına Kilikya işini konuşmak için gelen ve sonunda Ankara Antlaşması'nı imzalayan **Franklin Bo- uillion** da 9 Haziran 1921 tarihinde bu binada misafir edilmişti.⁷¹

Binarın bir odasında bir ara **Dr.Tevfik Rüştü** kalmıştı. **Kılıç Ali**'nin oğlu **Altemur Kılıç**'ın doğumunu o yıllarda jinekoloji uzmanı **Dr.Tevfik Rüştü Aras** yaptırmıştı.⁷²

Dr.Tevfik Rüştü'nün Anadolu'ya Geçişi

Dr.Tevfik Rüştü, Bekirağa Bölüğü'nde hapisteyken (Şimdi Beyazıt'ta bulunan İstanbul Üniversitesi binası o zamanlar Harbiye Nezareti'ydi ve onun bahçesinde bulunan iki katlı bina Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'ydi) 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Sultanahmet Meydanı'nda bir miting yapılmasına karar verilmişti. Hükümet bu sırada Bekirağa Bölüğü'ndeki 41 tutukluya bir günlük izin verdi. İzin verilenler arasında bulunan **Dr.Tevfik Rüştü** Anadolu'ya gitme düşüncesindeydi. O günlerde Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığı'na **Ali Fuat Paşa** yerine İstanbul hükümetinin adamı ve Kuvayi Milliye karşıtı Kiraz **Hamdi Paşa** atanmıştı. **Dr.Tevfik Rüştü**, Kiraz **Hamdi**'yle görüşerek ona faydası dokunacağına ikna etti ve hapisten bu şekilde kurtularak onunla birlikte Eskişehir'e gitti.⁷³

Bu sırada Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı **Ali Fuat** (Cebesoy) **Paşa** Eskişehir'deki karışıklığa müdahale etmek amacıyla 9-10 Eylül 1919'da 24. Tümen Kumandanı **Mahmut Bey**, Dr. Binbaşı **Kemal** ve diğer subaylarla birlikte yola çıkmıştı.⁷⁴ **Ali Fuat Paşa** Sivrihisar'a geldiğinde **Dr.Tevfik Rüştü Bey** telefonla kendisini aradı ve görüşmek istediğini bildirdi. **Ali Fuat Paşa**, **Dr.Tevfik Rüştü**'yü Selanik'ten tanımaktaydı ve onun İngiliz askerlerinin olduğu Eskişehir'den aramasına şaşırmıştı. **Dr.Tevfik Rüştü** bir yaylı arabayla Sivrihisar'a gelmiş ve **Ali Fuat Paşa**'ya şöyle demişti: "1919 Ağustos'unda Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunuyordum. Beş günlüğüne geçici olarak tahliye edilmiştim. Bu sırada Teceddüt Partisi'nin kongresine katıldım. Kongrede Anadolu'ya nasıl yardım edileceği konuşuldu. Bir bölümümüz 'manen' yardım, öbür

bölümümüz de eylemle katılmayı benimsemiştik. Eylemle katılmayı benimseyenler arasında ben de vardım. Anadolu'ya geçmenin çarelerini ararken bir gün Kadıköy vapurunda 20. Kolordu Komutanlığı'na atandığımı duyduğum Kiraz Hamdi Paşa'ya rastladım. Kiraz Hamdi hem Kuvayi Milliye'yi hem de İstanbul'u idare edebileceğini sanıyordu. Ona 'Anadolu'dakileri tanıımıyorsunuz, onlar da sizi tanımıyor ve İstanbul'dan atanana iyi niyetle karşılamıyorlar. Bir yanlışlık olabilir,' dedim. Kiraz Hamdi Paşa bunun üzerine beni Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'nden kurtardı ve böylece birlikte Eskişehir'e geldik."

Daha sonra Dr.Tevfik Rüştü, Ali Fuat Paşa'ya Kiraz Hamdi Paşa'yı kandırmaya çalışacağını söyleyerek gitti.

O zamanlar Eskişehir mutasarrıfı olan Hilmi Bey İstanbul taraflısıydı. Bu mutasarrıf Kiraz Hamdi Paşa'nın Jandarma'dan atılmış olan kardeşi Faik Bey'in rütbesini iade ederek, onun Kuvayi Milliye'ye karşı gizli bir örgüt kurmasını sağladı. Bu örgüt Kuvayi Milliyecileri ve Ali Fuat Paşa'yı ölü ya da diri yakalamak istiyordu. Bunlar işi azıtmışlar, Eskişehir'deki birçok aydını yakalamış ve kendilerine direnen doktor Tahsin Bey ve birkaç kişiyi de öldürmüşlerdi.⁷⁵ Kiraz Hamdi Paşa'yla mutasarrıf Hilmi bu zulüm ve ihanetin en önemli sorumlularıydı. Sonunda Ali Fuat Paşa Eskişehir'i 6 Ekim'de kansız bir şekilde ele geçirdi.⁷⁶ Dr.Tevfik Rüştü de Ankara'ya geçti ve bundan sonra hep Atatürk'ün emrinde çalışmaya başladı. Bir ara Dr.Tevfik Rüştü TBMM tarafından Sovyetlerle görüşme yapmak üzere Kasım 1920'de Moskova'ya gitti ve orada bacanağı Dr.Nazım'la karşılaştı.⁷⁷

Ali Fuat Paşa, Gediz Savaşı sonrasında Kolordu Karargâhı'nı Eskişehir'e taşımıştı. Bu karargâhta başhekim olarak Dr.Binbaşı Kemal Bey görev yapmaya devam ederken Eskişehir Hastanesi'nde Başhekim Dr.Binbaşı Haşim Bey ve eczacı Rüştü Bey görev yapıyordu. Hastanede sadece bir doktor bulunmaktaydı ve karyolalar tahtadandı. Bir ara bu hastaneye Ankara'dan milletvekili Dr.Rıza Nur kısa bir süre için gelmiş, daha sonra operatör ihtiyacı olduğu için yine milletvekili olan Opr.Dr.Emin Bey on beş gün süreyle Ankara'dan gelip ameliyatlar yapmıştı.⁷⁸

Çerkez Ethem'in Mustafa Kemal ve Dr.Tevfik Rüştü'ye Yaptığı Baskın

1920 yılının Kasım ayıydı. **Çerkez Ethem** kurulan düzenli ordunun emrine girmek istemiyordu ve bu nedenle **Mustafa Kemal**'le arası gittikçe bozuluyordu. İşte o günlerde **Çerkez Ethem** Ankara'ya gidip, Taşhan'da karargâhıyla birlikte kalmaya başlamıştı. **Çerkez Ethem** bu sırada **Mustafa Kemal**'e bir suikast girişiminde bulunmayı düşünmekteydi. **Mustafa Kemal**'se bu sıralarda **Ali Fuat Paşa**'yı Moskova'ya büyükelçi olarak göndermeyi düşünüyordu.

Milletvekili Dr.**Tevfik Rüştü** ise Kastamonu İstiklal Mahkemesi'ndeki görevinden Ankara'ya yeni dönmüş ve faytonuyla Direksiyon binasına gelmişti. Orada önce onu emir subayı **Hayati Bey** karşıladı ve **Mustafa Kemal Paşa**'nın üst kattaki odasına çıktı. Bu sırada **Mustafa Kemal Paşa** böbrek sancıları nedeniyle odasında yatmaktaydı. Dr.**Tevfik Rüştü**, odaya girdiğinde **Mustafa Kemal Paşa**'yı üzerinde geceleri giydiği keten gecelik, yorganın üstünde tespihi, sigara tabakası ve kül tablası olduğu halde sırtını yastığa dayamış bir halde buldu ve Paşa'nın karşısındaki koltuğa oturdu. Oradan buradan konuştuktan sonra Rusya'yla olan ilişkileri ve onun **Ali Fuat Paşa**'yla Moskova'ya gitmesini konuşmaya başladılar.

Tam bu sırada kapı aniden açıldı ve **Çerkez Ethem** siahlı olarak kapıda belirdi. **Çerkez Ethem**'in iki silahlı adamı da hemen arkasından girip kapattıkları kapının iki yanında yer aldı. **Çerkez Ethem Atatürk**'ü öldürmek amacıyla kalmakta olduğu Taşhan'dan çıkmış ve yanında getirdiği on beş silahlı adamıyla Direksiyon binasındaki nöbetçileri atlatarak hızlı hızlı merdivenleri çıkmıştı. Bu arada adamlarından birkaçını aşağıda bırakmış, birkaçını da merdivenlere yerleştirmişti.

Mustafa Kemal ve Dr.**Tevfik Rüştü** merak ve hayretle **Çerkez Ethem**'e baktılar. **Mustafa Kemal** bu gelişin iyi bir şey olmadığını hemen anlayıp sağ elini yastığın altına soktu ve tabancasının kabzasını kavradı. **Çerkez Ethem, Mustafa**

Kemal'e bakarak iki adım attı. İçerde **Dr.Tevfik Rüştü'nün** olacağı hiç aklına gelmemişti. Bu sırada **Dr.Tevfik Rüştü** elinde kahve fincanı, ne yapacağını şaşırılmış bir haldeydi.

Çerkez Ethem, soğuk bir sesle konuşmaya başladı. *"Geçmiş olsun Paşam, rahatsızlığınızı işittim de hazır Ankara'dayım, bir bakayım dedim! Zahmet ettiniz Ethem Bey, hoş geldiniz, buyurun oturun!"*

Çerkez Ethem yatağa en yakın koltuğa oturdu ve ellerini tabancasına yakın şekilde, önünde kavuşturdu. **Mustafa Kemal** konuşmaya devam etti: *"Ya sizin tedaviniz? O nasıl gidiyor?"*

Çerkez Ethem bu kez *"Gidiyor, iyi gidiyor da, iyi gitmeyen çok şey var,"* dedi.

Bu sırada **Cevat Abbas** hemen muhafız takımını çağır-mış ve askerler binayı sarmaya başlamıştı.

Çerkez Ethem, konuşmasını şöyle sürdürdü: *"İsmet Bey'le mizacımız uyuşmuyor, geçinemeyeceğimiz katiyen anlaşılmıştır; onu başımızdan alınız. Yerine daha münasip, daha mülayim bir kumandan tayin edilsin... Her durumda bize suhulet gösterecek bir zat olmalı. Bu takdirde eminim ki her şey düzelecektir..."*

Mustafa Kemal'in cevabı kati ve kararlı olur. *"Bu mümkün değil Ethem Bey! Karşımızdaki düşman muntazam bir ordu-dur; çete onu taciz eder, ızzar eder, lakin mağlup edemez. Binaenaleyh muntazam ordu, bir zaruret-i harbiyedir. Sizin kumandanınıza merbut sarf-mesai etmeniz de bir başka zaruret!"*

Ethem Bey'in parmakları bu sırada titreyerek beline doğru gitmeye başlamıştı. Aslında **Mustafa Kemal'i** öldür-mek amacıyla gelmişti. *"Son sözünüz bu mudur, Paşa?"* **Mustafa Kemal** *"Evet, budur!"* der.

O anda kapı birden açılır ve odaya **Çerkez Ethem'in** aşağıdaki kapıya bıraktığı bir fedaisi girip Çerkezce şöyle der: *"Binayı muhasara altına aldılar kumandanım. Buraya geliyorlar!"*

Fedai kapıda **Çerkez Ethem'e** durumu aktarırken elin-de tabancası, askerlerle birlikte **Salih Bozok** girer içeri.

Çerkez Ethem'in bütün planları suya düşmüştür. *"Öyle olsun Paşam,"* diyerek ayağa kalkar ve adamlarıyla çıkıp gider.

Mustafa Kemal, Salih Bozok'a “*Nerde kaldınız çocuk, çok daha seri olmanız icap ederdi,*” der. Ardından, hem **Salih Bozok'u** hem **Dr.Tevfik Rüştü'yü** ikaz ederek devam eder: “*Şüphesiz fark ettiniz. Ethem Bey'in niyeti halis değildi, zannımca Tevfik Rüştü Bey'in mevcudiyeti, tasavvurunu değiştirdi.*”

Dr.Tevfik Rüştü bu olayı hayatı boyunca unutamamıştır. Bu olaydan kısa süre sonra **Tevfik Rüştü**, 21 Kasım 1920'de **Ali Fuat Paşa'nın** elçilik kafilesiyle birlikte, yanında **Ali Fuat Paşa** ve diğer milletvekilleri **Besim Atalay** ve **İsmail Suphi Soysallı'yla** beraber Moskova'ya gitmiştir.⁷⁹⁻⁸⁰

Çerkez Ethem'in bu suikast girişiminden sonra yüzbaşı **İsmail Hakkı** (Tekçe) kumandasında bir Muhafız Bölüğü kuruldu ve sonraki yıllarda bu kuvvet Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı oldu.⁸¹

Dr.Refik'in Mustafa Kemal Paşa'ya Verdiği Rapor

Mustafa Kemal, Ankara'da çalışmalarına devam ederken Osmanlı Meclisi işgal atındaki İstanbul'da, 12 Ocak 1920'de açıldı. **Mustafa Kemal**, bu meclise Erzurum milletvekili olarak seçilmişti; ancak işgal altındaki meclis'e katılmak istemiyordu. Buna gerekçe olarak da hasta olduğunu gösteren bir rapor gönderdi. **Dr.Refik Saydam, Mustafa Kemal Paşa'nın** böbrek şişmesi ve akciğerde su birikmesi hastalığı nedeniyle seyahat etmesinin sakıncalı olduğunu belirten bir rapor hazırladı.⁸²

Raporda şunlar yazmaktadır: “*Erzurum mebusu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin düçar oldukları iltihab-ı kilye ve hüveyzel'rie dolayısıyla, el yevm tarafımdan tedavi edilmekte olduğunu ve hal-i hazır-ı seyahate gayri müsaid bulunduğunu mübeyyin iş bu rapor, ita kılındı.*

Fi 15 Şubat sene 336

Tabip-Müdavi

Dr. İbrahim Refik”

ONİKİNCİ BÖLÜM

KUVAYİ MİLLİYECİ TIBBİYELİLER

Eczacı Süleyman Ferit'in İşgal Altındaki İzmir'de Verdiği Mücadele

Eczacı **Süleyman Ferit**, Tıbbiye'ye bağlı eczacılık okulundan mezun olmuş ve 1903 yılında İzmir'e gelmiştir. *Gurebayı Muslimin Hastanesi*'nde (sonra İzmir Devlet Hastanesi olmuştur) işe başlamıştı. **Süleyman Ferit**, bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de üyesi olmuştu.¹ O zamanlar *Gurebayı Müslimin Hastanesi*'nin baştabibi operatör doktor **Mustafa Enver Bey**'di. Dr.**Enver Bey** 65 yıl boyunca ameliyat yapmış meşhur bir doktordur ve 1932 yılında vefat etmiştir.²

İşgal altındaki İzmir'de eczacı **Süleyman Ferit Bey** boş durmuyordu. İzmir *Hilal-i Ahmer* başkanlığı yapıyor; İzmir ve Ege'de yapılan Yunan zulümlerini İstanbul'da bulunan *Hilal-i Ahmer* Başkanı Dr.**Besim Ömer Paşa**'ya ve Paris'te bulunan Dr.**Nihat Reşat Belger**'e bildiriyordu. Hatta bu belgeleri Yunan çıkarları doğrultusunda yayın yapan sözde Türk gazeteleri *Köylü*, *Musavat* ve *Islahat*'a da gönderiyordu. Bu yayınlar sonucunda *Uluslararası Tahkiki Fecayi* (Katliam Araştırmaları) heyeti İzmir'e geldi ve eldeki tüm zulüm belgeleri bu heyete verildi. Bu sayede **Süleyman Ferit Hilal-i Ahmer**'in tıpkı *Salib-i Ahmer* (Kızılhaç) gibi çalışmasının serbest olduğuna dair Yunan Komutanlığı'ndan bir izin belgesi aldı. **Süleyman Ferit**'in Kemeraltı'ndaki Şifa Eczanesi de bir gece Yunan askerleri tarafından yağma edildi.³ Bu nedenle **Süleyman Ferit** bir süre için İstanbul'a göç etmiş, 1920 yılı ortalarında tekrar İzmir'e dönmüştür.

Bazı Tıbbiyelilerin İşgal Altındaki İzmir'de Yaptığı İstihbarat Çalışmaları

İşgal sırasında İzmir Askeri Hastanesi'nde görev yapan doktor Binbaşı **Hasan Sükuti Bey** (Tükel, 1880-1962, Cumhuriyet döneminde Erzincan ve Bolu Valisi olmuştur) işgal altındaki hastanede bulunan yaralıları Memleket Hastanesi'ne yerleştirdikten sonra, Yunanlılar tarafından ısrarla istenen Askeri Hastane'yi teslim etti. Hastanenin bütün evraklarını ve hesaplarını Samsun'a gönderdi. İstanbul Hükümeti'ne

karşı güveni olmayan Dr.**Hasan Bey** istifasını vererek serbest hekim olarak çalışmaya başladı ve bu arada hâkim **Fehmi Bey**'in müdürlüğü altında kurulan gizli istihbarat şebekesinin İzmir şubesine girdi. Bu istihbarat şebekesinde Eczacı **Süleyman Ferit**, Jandarma Mülazımı **Mümin**, doktor **Menekşeli Hüsni**, dava vekili **Bekir Behlül**, Posta Müdürü **Naşit** ve tüccar Şamlı **Yaşin Bey** tehlikeleri hiçe sayarak çalışmalara başladı. Bu kahraman istihbarat şebekesi milli direnç ve mücadele ruhunu ayakta tutmaya çalıştığı gibi Yunan ordusunun planlarını **Palamari** adındaki bir İtalyan sayesinde elde ederek Genelkurmay'a teslim etti. **Palamari** adındaki İtalyan daha sonra Yunanlılar tarafından yakalandı ve idam edildi.

Dr.**Hasan Sükuti Bey** de İtalyan ordusundan emekli olan Miralay **Dayınbrozi**'nin teklif ettiği silahları komisyoncu **Petrini** adındaki bir İtalyan vasıtasıyla satın almak için gizli görevle İtalya'ya gitti ve silahları satın aldı.⁴

Bu gizli istihbarat örgütünün *Hilal-i Ahmer* içindeki konunu oluşturan Dr.Binbaşı **Hasan Sükuti**, Dr.Menekşeli **Hüsni**, Eczacı **Süleyman Ferit** ve avukat **Bekir Behlül** Cumhuriyet döneminde de Kızılay İzmir Şubesi'nde çalışmışlardır.

Dr. **Hasan Sükuti Tükel**, 1880 yılında Trabzon'da doğduktan sonra 1904 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. 1916 yılında binbaşı olan **Hasan Sükuti Tükel** 30 Ekim 1924'te ordudaki görevinden ayrıldıktan sonra Maraş Belediye Reisliği, Erzincan ve Bolu Valiliği yapıp 1945'te emekli oldu ve 1962 yılında Ankara'da öldü. Balkan Harbi hatıralarını "*Siyah Örtü*" diğer hatıralarını "*Tatlı ve Acı Hatıralar*" adlı kitabında toplamıştır.⁵

İzmir'deki istihbaratın en önemli adamı olan Jandarma Mülazım **Mümin** (Aksoy) **Bey**'se Yunan subaylarıyla görevi gereği içli dışlı olmuş, bunu bilmeyen Türkler tarafından da adı "*Gâvur Mümin*"e çıkarılmıştı. **Mümin Bey**, Yunan komutanı Miralay **Zafiros** ve Yüksek Komiser **Steryadis**'le yakınlık kurmuş ve bu nedenle gâvurlukla suçlanarak hakaretlere maruz kalmış; ancak Yunan Cephesi'nde olup biteni anında Ankara'ya bildirmekten bir an olsun geri kalmamıştı. Gâvur

Mümin daha sonra Yunanlılar tarafından yakalanarak ölümüne mahkûm edildi; ancak Kurtuluş Savaşı'nın ardından esir Yunan Generali **Trikopis**'le takas edilerek ülkeye döndü. Gâvur **Mümin** sonraki yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görevine devam etti; albay rütbesindeyken Dersim harekâtına katıldı, sonra emekli oldu ve 1948 yılında İzmir'de öldü.⁶

Ödemiş 'Yiğit Ordusu' ve Dr.Mustafa Şevket'in Çalışmaları

Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği haberi geldiğinde Ödemiş'te bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuş ve belediyede bazı gençlerin önyak olmasıyla bir toplantı yapılmıştı. Yapılan toplantıda **Hakkı Paşa oğlu Tahir Bey**, Doktor **Mustafa Şevket**, Avukat **Refik Şevket İnce** (yazar ve gazeteci Emin Çölaşan'ın dedesi), Eczacı **Tevfik**, Hanaylı oğlu **Mehmet Ağa**, ihtiyat zabiti **Şükrü Bey**, **Ali Orhan Bey**, Ödemiş Jandarma Tabur Komutanı **Yüzbaşı Tahir (Özerk) Bey** ve Jandarma Üsteğmen **Ahmet Rifat (Kemerdere) Bey** bir savunma örgütü kurmaya karar vermişti.⁷ Bu toplantıya Bayındır delegesi olarak Hükümet Doktoru **Nazmi Bey** de katılmıştı.⁸ Jandarma Tabur Komutanı **Tahir Bey** bucaklara, köylere ve karakollara "*Yunan İzmir'i işgal etti, eli silah tutan Ödemiş'e*" şeklinde emirler göndermiş, Milli Mücadele için ilk kıvılcımlar atılmaya başlamıştı. **Yüzbaşı Tahir**, kolorduya gönderdiği raporda "*Kuvvetim bir taburu geçti. Adını 'Yiğit Ordusu' koyduk,*" diyordu.⁹

17 Mayıs 1919'da Ticaret Odası'nda yapılan toplantıda düşmanın Ödemiş'e girmeden, **Hacı İlyas** tepelerinde karşılanmasına ve direnişe oradan başlanmasına karar verildi. Dr. **Mustafa Şevket** ise bir seyyar hastane kurarak orada yaralıların tedavisiyle uğraşacaktı.

Kuşadası'nda bulunan İtalyan kumandandan silah yardımını almak için **Refik Şevket** ve Dr.**Mustafa Şevket** 18 Mayıs 1919'da görevli olarak yola çıktılar.¹⁰ Tire'den geçerken **Gökçe'n Efe**, **Celal (Bayar) Bey** ve Jandarma **Yüzbaşısı Sarı Efe Edip**'in Kahra'ta olduğunu öğrenince onların yanına

gittiler. Buradaki görüşmelerden sonra Dr.**Mustafa Şevket**'in yerine Tireli **Akif Bey**'in gitmesi kararlaştırıldı. **Refik Şevket** ve Tireli **Akif Bey** Kuşadası'na gitmişti; ancak İtalyan Kumandan silah vermediği için eli boş dönmüşlerdi.¹¹

Buna rağmen 300 kadar eli silahlı direnişçi gün ağarırken Hacı İlyas Köyü'yle demiryolu arasındaki çıplak tepeye çıkmıştı (Bu tepeye daha sonra İlk Kurşun Anıtı dikildi, köyün adı da İlk Kurşun Köyü oldu). Sabah saat dokuza doğru düşman, Derebaşı istikametinden görünmeye başladı; ancak değil 300 kişinin, 3000 kişinin dahi bu düşmanla başa çıkmasına imkân yoktu. Ama bu 300 Ödemişli hiç korkmadan elinde mavzeri düşmana karşı büyük bir inançla çarpışmaya başladı ve ilk kurşunu 30 Mayıs 1919 sabahı Yunanlılara sıktı. Ateş akşama kadar devam etti. Düşman, sayı ve malzemece muazzam bir kuvvetle ilerliyor, Ödemişliler ise şehit vererek direniyorlardı. Bu sırada arkadan gelen silahsız gençler ölen ve yaralananlardan aldıkları silahla mevziye girip savaşa devam ediyorlardı. Jandarmaların başındaki **Mustafa Çavuş** en öndeydi ve ilk şehit o oldu. Akşama doğru yorgun düşen bu kuvvet yavaş yavaş, çarpışa çarpışa Ödemiş'e, oradan Kiraz üzerinden Alaşehir'e ve Birgi üzerinden Salihli'ye çekilmek zorunda kaldı.

Yunan kuvvetleri bu çarpışmalardan sonra gayet tedbirli hareket ederek ancak 2 Haziran 1919 Pazar günü Ödemiş'e girebilmişti. Dr.**Mustafa Şevket**, kuvvetlerin çekilmesinden sonra, yaralılarla birlikte Ödemiş'e gelmiş ve yaralıların tedavisi için Ödemiş'te kalmıştı. Yunan kuvvetleri Ödemiş'e girince yerli Rumların ihbarları başladı ve direnişçi Türkler yakalanarak hapse atıldı. Ödemiş'te o zamanlar meşhur olan Rum Dr.**Kotrilli**, ertesi sabah hemen Yunan kumandanını ziyaret ederek "*Hoş geldiniz!*" dedikten sonra, Dr. **Mustafa**'nın belediyede halkı Yunan kuvvetlerine karşı örgütlediğini, ilk kurşun atışına onun da dahil olduğunu ve halen Ödemiş'te bulunduğunu söyledi. Bunun üzerine Yunan kumandanı derhal Dr.**Mustafa**'nın getirilmesi için emir verdi. Karargâha getirilen doktoru kumandan bizzat sorguya çekti. Kumandanın sorgusu dayaktan başka bir şey değildi.

Doktorun cesaretli cevaplarına sinirlenen kumandan elini kaldırarak şiddetli bir tokat salladı. Doktor başını biraz eğdiğinden kumandanın parmağındaki altın şövalye yüzük kaşının üstüne rastladı ve oradaki damarı parçaladı. Akan kandan dehşete kapılan kumandan, doktoru daha fazla tutmayarak serbest bıraktı.

Dr.Mustafa Şevket, bu olaydan sonra artık Ödemiş'te kalmanın sakıncalı olduğunu anlayarak eşini İzmir'e götürdü. Karantina semtindeki Madenci İzzet Efendi Sokağı'nda bir ev kiralayıp eşini yerleştirdikten sonra, Alaşehir ve Salihli'de yeni kurulan cephede çalışmak üzere Alaşehir Gureba Hastanesi'nde görev istedi ve binbaşı rütbesiyle bu hastaneye baştabip olarak tayin edildi.¹² Bu sırada İstanbul'dan kaçarak gelen **Dr.Salih** (Tezcaner) Salihli'deki Milli Alay'a katılıp görev almaya başlamıştı.¹³

Dr.Mustafa Şevket Alaşehir Hastanesi'nde görevine devam ederken, Şam ve Bingazi'deyken tanıştığı **Mustafa Kemal**'in isteğiyle Birinci Meclis'e İzmir Milletvekili olarak katıldı. Meclis Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**'nın verdiği gizli görev gereğince Meclis'ten gizlice ayrıldı ve Rodos Adası'na gitti. Rodos'ta İtalyanlardan aldığı silahları gemiye yükleyip Anadolu'ya geçirdi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ödemiş'te Belediye Başkanlığı yaptığı sırada Ödemiş'e içme suyu getirdi. Bu nedenle "*Bengisu*" soyadını aldı.¹⁴

Gebze-İzmit Hattında Görev Yapan Kuvayi Milliyeci Dr.Fahri Can

Ülkenin ve İstanbul'un işgal edilmesinden dolayı büyük üzüntü içinde olan **Dr.Fahri Can**, önceden İttihat ve Terakki'nin Üsküdar Ocağı'na üye olmuş vatansever bir kişiydi. Mülkiye Kaymakamı **Necip Bey**'in oğlu olan **Dr.Fahri Can** 1917 yılında Tıbbiye'den mezun olduktan sonra bir müddet Alemdağ Menzil Hastanesi'nde, daha sonra da Bakteriyolojihane'de çalışmaya başlamıştı.¹⁵

Dr.Fahri, vatani için neler yapabileceğini öğrenmek üzere 5 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerin-

den Kara **Kemal Bey**'i bulur ve ona bu uğurda çalışmak istediğini anlatır. **Kara Kemal**, ona Yenibahçeli **Şükrü Bey**'le Dayı **Mesut**'u bulmasını ve onlarla çalışmasını söyler. Dr. **Fahri Can**, Dayı **Mesut Bey**'i Kadıköy Altıyolağzı'ndaki karakolda bulur. Daha sonra Dayı **Mesut** sayesinde Yenibahçeli **Şükrü Bey**'le buluşur. Yenibahçeli **Şükrü** ondan toplanma yeri olan Kocaeli tarafına tayin yaptırmasını ister.

Dr.**Fahri Bey**, o sıralarda İstanbul'da yayınlanan ve genellikle İttihatçı eğilimindeki kişilerin yazılarının çıktığı "*Zaman*" gazetesinde sıtma, frengi ve verem konusunu "*Üç Başlı Canavar*" başlığı altında, seri yazı şeklinde yazmaya başlar. Gazetedeki bu başlık hükümet tarafından hoş karşılanmaz ve İttihatçılık reklamı yapıldığı düşünülerek polis tarafından evi aranır, kendisinden her gün karakola gidip imza atması istenir.

Dr.**Fahri**, Tıbbiye'de teşrih (Anatomi) dersi hocası ve komşusu **Nurettin Ali Hoca**'dan (Ord. Prof. Dr. Berkol, anatomi hocası, 1882-1955) İzmit tarafına tayininin yapılması için yardım ister. **Nurettin Ali Hoca**'nın önerisi ve İstanbul Sıhhiye Müdürü **Ekrem Hayri Üstündağ**'ın (Cumhuriyet döneminde Sağlık Bakanı) sayesinde 10 Kasım 1918 günü Gebze Hükümet Doktorluğu'na atarur.¹⁶ Bu sayede Dr.**Fahri** artık Yenibahçeli **Şükrü**'nün emri altında Kuvayı Milliye için çalışmalara başlar.

Mustafa Kemal Paşa, Pera Palas'ta kaldığı günlerde Yenibahçeli **Şükrü**'yü çağırmış ve ondan Gebze-İzmit hattını kontrol etmesini istemişti. Yenibahçeli **Şükrü Bey**'in emri altında çalışan Dayı **Mesut** ve Dr.**Fahri** bu hattı kontrol etmeye başlamıştı. Dr. **Fahri**'nin rumuzu "*Küçük Doktor*" olmuştu.¹⁷

Yenibahçeli **Şükrü**'nün kontrolünde olan ve Anadolu'ya kaçacakların başvurduğu İstanbul'daki ilk merkez Üsküdar Sultantepe Mahallesi'nde bulunan Özbekler Tekkesi'ydi. Tekkeye gelenler kapıyı açan kişiye parola olarak "*Bizi İsa yolladı*", diyor, ancak bu şekilde içeri girebiliyorlardı. Tekke'den sonra Anadolu'ya kaçacak olanlar önce Maltepe Atış Okulu'na, oradan da Yalnuzselsvi, Samandıra, Köşeler, Tepeviran, Çal Köyü, Ermiş Köyü, İkizce Köyü, Adapazarı, Do-

gançay ve Geyve'ye ulaşarak Ankara'ya gidiyordu. Anadolu'ya kaçacak kişilerin buluşma yerleriye Çamlıca'da göz doktoru **Esat Paşa'nın** çiftliği, Kartal'da **Ahmet Rami Bey'in** çiftliği ve **Şeref Çavuşoğlu'nun** (göz doktoru Esat paşa'nın yakın arkadaşı) Sarıyer'de kiraladığı yalıydı. Sarıyer'deki bu yalıdan gece sabahlara kadar takalara silah yükleniyordu.¹⁸

O günlerde Gebze'de silahlı Rum çeteleri özellikle Şile'den gelip Türk köylerini basıyor ve talan ediyordu. Bunlar önüne gelen genci öldürüyor, kızlara tecavüz ediyor, kızların çeyiz sandıklarındaki eşyaları ve evde musluk başında bulunan sabuna kadar ne var ne yok hepsini toplayıp arabalara yükleyerek götürüyorlardı. Bu sırada Gebze'de hükümet doktoru olarak çalışmaya başlayan **Dr.Fahri Can**, orada bir dispensar, laboratuvar ve eczane açmıştı. **Dr.Fahri** de baskınlardan sonra gidip zabıt tutmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bu Rum çetelerine "*Yeniköy Çeteleri*" deniyordu. Türk köylülerinin elinde silah olmadığı gibi jandarmanın da yeterli askeri yoktu. **Dr.Fahri Can**, bu işe bir çözüm bulmak için Gebze Jandarma Kumandanı **Nail Bey'i** ikna ederek jandarma deposundaki silahların köylülere tutanak karşılığı verilmesini sağladı. Böylece Rum Çeteleri köylere geldiklerinde silahla karşılaşmaya başlamıştı; ancak gezginci Rum çetecileri ele geçirilemiyordu.¹⁹ "*Yeniköy Rum çeteleri*" seyyar kuvvetler halinde olduğu için bunlarla uğraşacak seyyar bir kuvvet gerekiyordu. **Dr.Fahri Can'ın** aklına o sırada Gebze'de hükümete karşı dağda bulunan Kara Arslan çetesi geldi. Kara Arslan Çetesi de Türk köylerine baskın yapıp haraç alıyordu. **Dr.Fahri Can**, Kara Arslan Çetesi'ne haber göndererek, onların dilediği yerde ve dilediği şekilde konuşmak istediğini bildirdi. Kara Arslan Çetesi'nden birkaç gün sonra şöyle bir haber geldi: "*Dr. Fahri, tek başına, silahsız olarak Muallim Köyüne gelecek ve orada buluşulacaktır*". **Dr.Fahri** bunun üzerine hiç korkmadan tek başına ve silahsız olarak buluşma yerine gitti ve Kara Arslan'a "*Kaptan elhamdülillah Türksün, Müslümansın; fakat sen de Yeniköylüler (Rumlar) gibi köylüyü soyuyorsun. Üstelik Yeniköylülere kış bile demiyor, adeta birlikmişsin gibi hareket ediyorsun. Buna Allah razı olur mu?*" dedi.

"Can Bey, doğru söylersin ama, ben başka ne yapabilirim? Dağdan insem hükümet beni dama sokar, dağda kalsam arkamdaki on iki kişiye ve ailesi olanların ailesine bakmaya, her türlü ihtiyaçlarını temin etmeye mecburum. Bu da gökten inmez.

Yok, kaptan yapacak şeyi ben sana söyleyeceğim. Zaten buluşmamız da bunun içindir. Sen dağda kalacaksın ve Yeniköylü'yü kovalayacaksın ve şimdilik bizimle daima temas halinde olacaksın ve köylüden bir şey almayacaksın, onu koruyacaksın.

Güzel ama, ben ve çetem hava ile mi geçineceğiz?

Sen o tarafı bana bırak. Bir dahaki görüşmemizde her şey hal olmuş olacaktır. Yalnız bugünden itibaren sen bizim Yeniköylülere (Rum çetesi) karşı seyyar kuvvetimiz oluyorsun.

Can Bey, ben Makedonya'da Bulgarlarla çok çarpıştım. Hem sen benim Süleyman Askeri beyle Basra'ya giden Osmancık Alayı'nda müfreze kumandanlığını bilir misin? Ben buyum! Bundan sonra söz, söz!"

Dr.Fahri Can ve **Kara Aslan** bir hafta sonra Köseler Köyü'nde buluşmaya karar verir ve ayrılırlar. **Dr.Fahri Can**, Gebze'ye dönerek durumu jandarma kumandanı **Nail Bey**'e anlatır. **Nail Bey** bu işe çok memnun olur. İş, **Arslan Kaptan**'ın masraflarını karşılamaya kalıyordu. Gebze'nin zengin esnafı olan Akif oğlu **Kadir Ağa**, Ayvacı oğlu **İbrahim Ağa** ve **Hacı Kadir Ağa** gibi kişileri Jandarma Kumandanlığı'na toplayarak durum anlatılır; her ay belirli bir para vermeyi kabul ederler; **Arslan** çetesi de Yeniköylü Rum çetelerine saldırmaya başlar. Böylece **Dr.Fahri Can**'ın sayesinde Gebze'de ilk seyyar milli silahlı kuvvet kurulmuş olur.

Daha sonra Yenibahçeli **Şükrü Bey**'den gelen bir mektupta **Yahya Kaptan** isimli bir zatın Gebze yöresi milli silahlı kuvvetlerinin başına geçirildiği belirtilir. **Yahya Kaptan**, Rumeli'de Bulgarlar ve Sırplarla dövüşmüş silahşor ve kahraman bir adamdır. **Yahya Kaptan** gelir ve Tavşancıl'ı kendine karargâh yapar. Beraberinde 12 kişilik müfrezesi ve ayrıca **Osman Kaptan** vardır. Oturdıkları eve jandarma telefonu bağlanır hemen ve **Nail Bey** bütün karakollara **Yahya Kaptan**'a hürmet etmelerini, onu bir amir gibi tarumalarını emreder. Böylece İzmir işgal edilmeden önce ilk milli silahlı kuv-

vetlerin çekirdeği teşkil edilmiş olur.²⁰ Dr.**Fahri Can**, daha sonra Sarı Arslan Çetesi'yle de görüştü ve onları da Yeniköy çetelerine karşı savaşmak üzere ikna etti. Artık Gebze dağlarında Yeniköy çeteleri rahat hareket edemiyordu.

Dr.**Fahri Can**, Gebze'de İstanbul'dan Ankara'ya gidecek vatansever subay ve diğer zevatın geçişine Arslan Kaptan Çetesi, Dayı **Mesut** ve Yenibahçeli **Şükrü Bey** ile birlikte yardımcı olmuştur. Dr.**Fahri Can** Anadolu'ya geçecekleri Kartal mıntıkası Kuvayi Milliye'sinden Akvıran köyü civarında teslim alıyor ve Adapazarı veya Geyve'ye kadar götürüyordu. Sevk edilecek kafileleri birkaç gün önceden haber alıyor, ona göre yola çıkıyorlardı. Yenibahçeli **Şükrü**, Dayı **Mesut** ve Dr.**Fahri Can** gibi Kuvayi Milliyeciler sayesinde birçok vatansever subay, yazar, mebus, Albay **İnönü**, **Kavaklı Fevzi** (Çakmak) **Paşa** sağ salim Anadolu'ya geçmiştir.²¹

Yahya Kaptan daha sonraları Gebze'de bütün çeteleri kendine bağlar ve iki bine yakın bir kuvveti olur. **Yahya Kaptan** emirlerini Karakol Cemiyeti'nden değil, **Mustafa Kemal Paşa**'dan alırdı. Bu duruma kızan Karakol Cemiyeti mensupları ve Jandarma Kumandanı **Nail Bey** ile Kahraman **Yahya Kaptan**'ın arası bozulur. İstanbul hükümetinin adamları tarafından pusuya düşürülüp yakalanan **Yahya Kaptan** daha sonra kallesçe şehit edilir. **Atatürk**, **Yahya Kaptan**'ın şehit edilmesini Nutuk'ta detaylarıyla anlatır ve çok üzülür.

Dr.Adnan Adıvar ve Halide Edip'in Anadolu'ya Geçmesi

16 Mart 1920 Salı günü İstanbul resmen işgal edilince durumun tehlikeli olduğunu gören **Halide Edip Hanım**, kocası İstanbul mebusu ve Kızılay Derneği Genel Yazmanı Dr. **Adnan Adıvar**'ı Meclis'e göndermemişti. O gün **Rauf Bey** ve **Vasıf Bey** gibi bazı milletvekilleri yakalanarak götürülüyor, kaçan milletvekilleri de Anadolu'ya geçmek istiyordu. Dr. **Adnan Adıvar**'ın kaçtığını öğrenen işgal kuvvetleri **Hilal-i Ahmer**'in Çağaloğlu'ndaki merkez binasını bastılar ve telefonları kesip evrakları yok ettiler.²²

18 Mart 1920 günü **Halide Edip** bir halk kadını kılığına, eşi Dr **Adnan Adıvar**'sa sarıklı hoca kılığına girmiş ve Üsküdar Sultantepe'de bulunan Özbekler Tekkesi'ne gitmişti. Dr. **Adnan Adıvar** burada saklarınaya başladı. **Halide Edip**, hemen evine döndü ve hazırlık yapmaya başladı, amaçları Anadolu'ya kaçıp milli mücadeleye katılmaktı. Özbekler Tekkesi'nde o sırada Manisa mebusu **Reşit** (Çerkez Ethem'in kardeşi), Kırşehir mebusu Keskinli **Rıza Bey** ve eski subaylardan Mavnaoğlu **Nevres Bey** de saklanıyordu. Onların amaçları da Anadolu'ya geçmekti. Ancak bu sırada İngilizlerin tekkeyi basacağı öğrenildi ve tekkeyi boşalttılar. Tekke boşalttıktan hemen sonra İngiliz askerleri tarafından basıldı. Dr.**Adnan Bey** de mecburen Aydın mebusu **Cami** (Baykut) **Bey**'le (daha sonra Ankara hükümetinin Roma temsilcisi olmuştur) Yalnızselvi köyüne gidip **Halide Edip Hanım**'ı beklemeye başladı. 21 Mart 1921 günü **Halide Edip** Üsküdar'a gelince basılma olayını öğrendi ve Kuvayi Milliye ekibince Dr.**Adnan**'ın bulunduğu Yalnızselvi Köyüne kadar getirildi; sonra da eşiyile birlikte yola çıktılar.

Bu sırada Dr.**Fahri Can**'a bu kafilayı karşılaması için haber gönderildi. Dr.**Adnan Adıvar**, Dr.**Fahri Can**'ın Tıbbiyeden hocasıydı, Kara Aslan Çetesi'yle birlikte Akviran'a (Tepeviran) gidip onları aldı. Kafilede Dr.**Adnan**, **Halide Hanım**, **Cami Bey**, **Hüsrev Bey** (Gerede) ve **Bekir Kaleli** vardı. Yolcuları taşımak için uzun manda arabası kullanılıyordu ve bu arabalar köyden köye değiştiriliyordu. Manda arabalarını köylüler bedava taşıyordu. Yola devam ederlerken bir ara bir atlı geldi ve **Fahri Can**'ın kulağına "*Bey, anayolda İngiliz keşif kolları olduğu rapor ediliyor, anayoldan gelmeyin, biraz ileride fundalıklar arasında bir patika yol vardır, o yol selamettir, Oğuz Bey (Yenibahçeli Şükrü) bu haberi vermem için gönderdi*" der. Bu gelen **Arslan Kaptan**'ın yaveri 'Tekgözlü **İsmail**'dir. Patika yoldan geçmiş, Köseli Köyü'ne uğramadan Tepeköy'e gelmişlerdi. Onları Tepeköy'de Yenibahçeli **Şükrü** ve Dayı **Mesut** bekliyordu, kendilerine büyük hürmette bulunmuşlardı.²³ Daha sonra eve çıkıp ocak başında yarım daire şeklinde koyun postlarına yorgun ve bitkin bir halde oturmaya başla-

muşlardı. Yemekten sonra kahveler içilirken Dayı **Mesut** gelmiş ve birkaç defa yutkunduktan sonra *"Beyler, son gelen habere göre yol emin değil. Fakat ben sizleri evvelallah Keltepe'den falan nasıl olsa aşırırım. Yalnız hanımefendi birkaç gün misafirimiz olurlar. Yol emniyete girince de kendileri size iltihak ederler"* der.

Halide Edip gözlerinden çakmaklar çıkarak *"Hayır, Dayı Bey, gidecek olan, geçecek olan tek kişi de olsa o ben olacağım"* der.

Dayı, mahcup halde dışarı çıkar ve kimse bir şey söyleyemez. Dayı **Mesut** işaretle Dr. **Fahri Can**'ı çağırır ve *"Doktorcuğum, ben bu hanımların dilinden pek anlamam, Allah rızası için sen konuş. Bu iş roman yazmaya benzemez"* der.

Bir ara Dr.**Fahri Can** *"Hanımefendi, Dayı'nın hakkı var, onun dediği gibi yapsak daha doğru hareket etmiş oluruz"* der. **Halide Edip**'se *"Doktor Bey ben söyleyeceğimi söyledim. Mutlaka gideceğim, bu yolda hiçbir mani tanımıyorum"* der. Böylece yola çıkılır.²⁴

Bu kafilenin arkasından gazeteci **Yunus Nadi** de Beykoz'da bulunan Kuvayi Milliye'nin temsilcisi eczacı **Ferit**'e başvurur ve daha sonra Yenibahçeli **Şükrü**, Dayı **Mesut** ve Dr.**Fahri Can** sayesinde Geyve'ye gider.²⁵ Bu arada Heyeti Nasiha (Nasihat Heyeti) üyesi olarak **Yusuf Kemal** (Tengirşek) ve Dr.**Rıza Nur** İngilizlerin bilgisi dahilinde, çok kolay bir şekilde Geyve'ye ulaşmıştı. Bu grup önce soğuk karşılanmış; ancak sonunda Ankara'ya gitmelerine izin verilmişti.²⁶

Geyve'de o sırada **Yunus Nadi**, **Halide Edip**, Dr.**Adnan**, Dr.**Rıza Nur**, **Cami Bey**, **Hüsrev Gerede**, **Hüseyin Avni** ve **Zihni Bey**'ler bir arada bulunuyordu. 31 Mart 1920 Çarşamba günü Geyve'de toplanmış olan bu Ankara yolcuları hep birlikte trene binerek yola çıkmışlar, 1 Nisan 1920 Perşembe günü Eskişehir'e ve aynı gün akşamüstü Ankara'ya ulaşmışlardır. Tren istasyona geldiğinde onları **Mustafa Kemal Paşa**, **Ali Fuat Paşa** ve büyük bir kalabalık karşılamıştı.²⁷

Bu arada Kurmay Albay **İsmet** (İnönü) **Bey** de **Atatürk**'ün çağrısı üzerine evinden alınıp önce Özbekler Tekkesi'ne, sonra Maltepe Atış Okulu Müdürü ve Kuvayi Milliye Kumandanı Yenibahçeli **Şükrü Bey**'in karargâhına getirilir.

Orada kurmay Binbaşı **Saffet** (Arıkan) **Bey**'le birlikte er elbisesi giyerler ve ellerine er görev belgesi verilerek yola çıkarılırlar. İnönü kafilesi 20 Mart 1920 gecesi Kurna Köyü'ne varıp konaklar, 21 Mart 1920'de ise ayrılarak Kuşçalı'ya varır. Bu köye daha önceden gelmiş olan Osmanlı Meclisi Başkanı **Celalettin Arif**, **Keskinli Rıza**, Manisa Mebusu **Reşit** ve **Nuri Bey**'le birlikte olurlar. Bu kafile de Arslan Çetesi'nin korumasında 27 Mart 1920'de Düzce'de ve 29 Mart'ta ise Bolu'da olur. Onları Bolu'da Dr.**Fuat Umay** karşılayıp ağırlar; nihayet 2 Nisan'da Ankara'ya varırlar. Onları Akköprü'de **Mustafa Kemal** karşılar.²⁸ **Yunus Nadi**, Ankara'ya gelince çok şaşırır. **Mustafa Kemal**'in kaldığı yer, yani Genelkurmay Karargâhı (eski Ziraat Mektebi) Kalaba köyünde bir tepenin üzerindedir, aşağısında Sarıkışla vardır. **Yunus Nadi**, **Atatürk**'e Ankara'nın kendi üzerinde bıraktığı etkiyi anlatırken şöyle der, "*Ankara, bir boşluk, bir çöl hissi vermekte!*"

Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine "*Öyle görünür, Nadi Bey, öyle görünür. Zaten bu büyük işin zevki de işte buradadır. Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu yıkıntıdan bir teşekkül yaratmak lazımdır. Sen ortadaki boşluğa bakma. Boş görünen o saha doludur. Çöl sanılan bu alemde saklı ve kuvvetli bir hayat vardır. O, millettir. O, Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilattır, işte şimdi onun üzerindeyiz*"²⁹ der.

Dr.Fahri Can, Gebze'de görev yaparken İstanbul Hükümeti tarafından aranmaya başlamış, o da Giresun Hükümet Tabibiyle yer değiştirerek izini kaybettirmek istemişti. Giresun'a gitmediği anlaşılınca da istifa etmiş olarak kabul edildi. İstanbul Hükümeti onu ölü veya diri bulmak için Yunus Ağa Kuvayı İnzibatiye müfrezesini görevlendirmişti. Bunun üzerine dağlara çekilmiş, çeşitli çarpışmalara katılarak yaralanmıştı. İkinci Düzce İsyanı'nın bastırılmasında da görev aldıktan sonra Ankara'ya geçmişti.³⁰

Dr.Fahri'nin arkadaşı Yenibahçeli **Şükrü Oğuz** daha sonra ilk mecliste İstanbul milletvekili oldu.³¹ Bu görevinden önce M.M. (Müdafaayi Milliye) örgütü aracılığıyla Ankara'ya malzeme ve insan kaçıran hareketin içinde olmuştu.³²

Dr.Reşit Galip ve Köycü Doktorların Anadolu'ya Geçmesi

İstanbul işgal edilince, İstanbul Türk Ocağı'nda çalışan on doktor birleşerek bir köycülük projesi hazırladılar. Bunların liderleri Dr.**Reşit Galip**'ti kendisine "*Köycü Reşit Galip*" adını takmışlardı. Dr.**Reşit Galip** (Baydur) ve arkadaşı Dr.**Hasan Ferit** (Cansever) **Bey** 9 Nisan 1919'da Anadolu'ya geçerek Tavşanlı'ya gitti. Arkasından Dr.**Fazıl Doğan** ve Giritli Dr.**Mustafa Bey** Tavşanlı'dan geçerek Emet'e yerleşti. Daha sonraları göz doktoru olan Dr.**Mehmet Ali Bey** de Bozüyük'e gitti.³³ Dr.**Reşit Galip**'in Türk Ocağı'ndan arkadaşı **Hayati Bey** ise Tavşanlı'ya Nahiye Müdürü oldu. Dr.**Reşit Galip** veremdi ve hastalığı ilerlemişti. Arkadaşı Dr.**Hasan Ferit**'in tedavi ve bakımıyla hayatını devam ettiriyordu. Bu doktorlar gittikleri köylerde evlerini dispanser olarak hizmete sunarak fedakârca çalışmaya başlamıştı.

Bu sırada Yunanlılar İzmir'i işgal ettiğinden "*İzmir Reddi İlhak Cemiyeti*" adına çalışmalarda bulunmaları için **Ragıp Nurettin Bey**'den telgraf aldılar ve hemen civar köylerde milli mücadele propagandasına başlayarak Tavşanlı Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurdular. Dr.**Reşit Galip**, Bursa'nın işgaline kadar bu çalışmasına devam etti.

Dr.**Reşit Galip**, köycülük faaliyetleri için şöyle diyordu: "*Ben köylü dostu bir hekimim. Köy muallimleri, siz de köylüye dostsunuz, sizinle müşterek dostumuzun saadetine, refahına ve bunları istihsale (üvertime) götürecek yollara, çarelere dair konuşabiliriz. Şüphe yok ki bizim köylüye muhabbetimiz aynı zamanda vatana muhabbettir. Çünkü köylü vatanın kökü, ana unsurudur, asıl temelidir. O ahlak, sıhhat, fikir ve malumatça ne kadar ileri giderse vatan o kadar kuvvetlenir, yükselir.*"³⁴

Dr.**Reşit Galip** ile arkadaşları Kütahya ve havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular; ancak Kütahya civarının Yunan kuvvetlerince işgali üzerine büyük ümitlerle giriştikleri köycülük çalışmaları altüst olmuştu. Bin bir fedakârlıkla topladıkları tıp alet ve edevatıyla kitaplarını bile kurtaramadan Tavşanlı'yı terk etmek zorunda kalmışlardı. Köycülerden Dr.**Hasan Ferit** Antalya'ya sıhhiye müdürü olarak

tayin edilmiş, **Reşit Galip** de *Hilal-i Ahmer Beşinci İmdat Heyeti*'nin önce ikinci reisi, sonra da baştabibi olarak Burdur yoluyla Antalya'ya gitmişti. Antalya Darülmuallemi'nde (Öğretmen Okulu) kısa süre öğretmenlik yapan **Dr.Reşit Galip Hilal-i Ahmer**'le Söke'ye gitti ve sonra Sıhhiye Vekâleti'nde (Sağlık Bakanlığı) görev alarak Ankara'ya geçti.³⁴

Köycü doktorlardan **Fazıl Doğan** ise Emet'e yerleşti ve 300 atlıdan oluşan bir müfreze oluşturarak Yunanlılara karşı savaştı.³⁵

Kuvayi Milliyeci Diğer Tıbbiyeliler

Düzenli Ordu kurulmadan önce düşmana karşı ilk direnişi gösteren Kuvayi Milliye kuvvetlerinde bazı Tıbbiyeliler gönüllü olarak görev almış ve fedakârlıklar göstermişlerdi.

Batı Cephesi'nde Köşk bölgesinde **Dr.Hayri Bey** yönetiminde bir hastane, Çine'de 57.Tümen Başhekimî **Dr.Galip Bey**'in yardımlarıyla kurulan bir milli hastane ve Nazilli'de **Dr.Rafet Bey** idaresinde bir hastane açılmıştı.⁸⁵ Denizli Cephesi'nde **Dr.Kazım** yönetimindeki bir milli *Hilal-i Ahmer* Hastanesi ise 23 Ağustos 1919 günü açılarak Kuvayi Milliye güçlerine sağlık desteği vermeye başlamıştı.³⁶

Hilal-i Ahmer, İzmir'in işgalinden sonra 3 doktor, bir stajyer ve birkaç hastabakıcıdan oluşan Beşinci İmdat Heyeti isimli bir kafileyi Nazilli'ye göndermiş, orada Yunan zulmünden kaçan göçmenlerin sağlık sorunlarına çözüm bulmak için dispanserler açmıştı. Yunan ilerleyişinin devam etmesi üzerine Nazilli'deki bu hastane Dinar'a nakledildi.³⁷

Ayvalık yöresindeki 61.Tümen'de **Dr.Binbaşı Aziz**, 180. Alay'da **Dr.Bayram Bey**, 171. Alay'da **Dr.Raif Çorum** (Eyüp-oğlu) ve **Dr.Kamil Gören** çalışıyordu. Ayvalık cephesi dağılıp Bandırma Yunanlıların eline geçince **Dr.Aziz Bey** esir düşmüş, **Dr.Raif Bey** ise alay yaveriyle İstanbul'a dönmüş ve burada milli kuvvetlere hizmet ettiği gerekçesiyle divanharb'e verilmişti. **Dr.Raif Bey** buna rağmen yine *Hilal-i Ahmer* aracılığıyla Anadolu'ya kaçıp cepheye gitti. **Dr.Aziz Bey** de esirlikten kurtulup tekrar cepheye döndü. **Dr.Kamil Bey**

ise Alay kumandanıyla Ankara'ya gitti ve daha sonra **Çerkez Ethem** kuvvetlerinde görev yaptı.³⁸

Aydın bölgesindeki **Demirci Efe** kuvvetlerinde sağlık işlerini Dr.**Cevdet** (Akın), Dr.**Ahmet Lebib** (Karan) ve Dr. **Vefik Vessaf**'la (Akan) birlikte bir süre Tıbbiye öğrencisi Denizlili **Salih** (sonra Albay oldu) yürüttü. Soma Cephesi'ndeysen Dr.**Necip** (Aydın) hizmet veriyordu.³⁹ Dr.**Ahmet Lebib** (Karan) de **Demirci Efe**'nin emriyle Ödemiş mıntıkası Balıyamyolu Cephesi'ne gönderilmiş ve orada Kızılay Cemiyeti'ni kurmuş, hastanede ve tabur tabipliğinde çalışmıştır.⁴⁰

Dr.**Cevdet Bey** İstanbul işgal edilince Antalya'ya kaçmış, Burdur'daki 68. Alay'a iştirak ettikten sonra **Demirci Mehmet Efe** kuvvetlerinde başhekimlik yapmıştı. Daha sonra Birinci ve İkinci Konya isyanı'nın bastırılmasında görev aldı. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları, Kütahya-Eskişehir Savaşları'na katıldıktan sonra Büyük Taarruz'da Birinci Ordu Sıhhiye Reis Muavinliği yapmıştır. Harp ve Kılıçlı Liyakat Madalyaları sahibi olan Dr.**Cevdet Akın** daha sonra askerlikten ayrılıp Burdur'da serbest hekimlik yapmıştır.⁴¹

Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Soma mıntıkası tabibi olarak görev yapan Dr.**Necip**, İzmir'in işgal edildiğini öğrenir öğrenmez 1919'da Anadolu'ya geçip Soma'ya gelmiş ve göreve burada devam etmişti.⁴²

Bursa-Yenişehir civarında Rumlarla çarpışan Sarı Efe kuvvetlerinde hekim yoktu. Büyük zorluklarla Bursa'dan bu birliğe katılan Tıbbiye öğrencisi **Nurettin** (Otmar Savcı) Yenişehir'den itibaren bu kuvvetlerle birlikte Eşme ve Uşak taraflarında bir süre hekimlik yaptı.⁴³

Çerkez Ethem kumandasındaki Seyyare birliklerine Ayvalık Cephesi'nden dönen Dr.**Kamil Gören Bey** verilmişti. **Çerkez Ethem**'in, "*Doktor iyi ilaç yapar ve güzel de kahve pişirir*" diyerek kendisine çay ve kahve pişirttiği de olmuştu.⁴⁴

Yunanlılar *Hilal-i Ahmer*'in Alaşehir ve İzmir çevresindeki kuruluşlarında çalışan doktor, eczacı ve hastabakıcılarından oluşan 73 kişiyi tutuklamış olduklarından Sağlık Bakanı Dr.**Adnan Adıvar** karşılık olarak Trabzon'da bulunan Kızılhaç heyetinin tutuklanacağını duyurmak zorunda kal-

mişti.⁴⁵ Yunan işgalinin devam etmesi üzerine *Hilal-i Ahmer*, "İmdat Heyetleri" adı altında kafileler oluşturarak yardımda bulunmaya başlamıştı. Özellikle üç kez işgale uğrayan Gördes'te düşman, hayvanlara kadar her şeyi götürmüştü. Burada yanmamış bir tek ev kalmamıştı, açlıktan baygın durumda olan halk ağaçlardan kurdukları çadırlarda kalıyorlardı. Zor durumdaki halka yardımcı olması için Mebus **Yakup Kadri** (Karaosmanoğlu), **Ömer Lütfi** ve **Reşat** Beylerden oluşan bir *Hilal-i Ahmer* imdat heyeti gönderildi bölgeye.⁴⁶

Kuvayi Milliyeci olarak Bergama'da çalışan Efe Dr.**Fikri**, **Kazım Özalp**'in emrindeki milli kuvvetlerde baştabip olarak çalışmaktaydı. Bergama'yı işgal eden Yunan kuvvetlerine karşı **Kazım Özalp**'in emri altındaki milli kuvvetler 16 Haziran 1919'da bir baskın yapmış ve Bergama geri alınmıştı. Ancak 19 Haziran'da Yunanlılar Bergama'ya tekrar saldırıya geçtiler. Bu sırada baştabip olan Dr.**Fikri** 60 kişilik bir müfrezeyle Kınık'tan Bergama'ya sevk etti ve kendisi de bizzat çarpışarak kahramanlıklar gösterdi.⁴⁷ Menemen'de Yunan işgali sonrası milli mukavemet teşkilatı için çalışanlardan birisi de Dr.**Saim Bey**'dir. 17 Haziran 1919'da Yunanlıların Menemen'de yaptığı katliamı Dr.**Saim Bey** Soma'ya gideyerek **Kazım Özalp Paşa**'ya bildirmişti.⁴⁸

Dr.**Zahit Bey** adındaki bir doktor da İnönü Cephesi'nin güçlenmesi amacıyla carla başla çalışmıştı.⁴⁹

Köycü doktor olarak Dr.**Reşit Galip**'le birlikte İstanbul'dan Anadolu'ya geçen ve Emet'e yerleşen Dr. **Fazıl** (Doğan) 300 kadar atlısıyla bir müfreze kurmuş ve Gediz Muharebeleri sırasında Emet'ten gelerek düşmana karşı savaşmıştır. Bu taarruzda muharebeye iştirak eden kuvvetler, 61. ve 11. Fırkalarla birlikte Emet'ten gelen Dr.**Fazıl Bey**'in müfrezesiydi. Dr.**Fazıl Bey** kumandasındaki kuvvetler önce Gedos'a giderek, Hamidiye Hanı yönünde düşmanı takip etmiş ve savaşmıştı.⁵⁰

Emet Kuvayi Milliye Kumandanı Dr.**Fazıl Bey**, Birinci İnönü Savaşı'na katıldıktan sonra **Çerkez Ethem**'in İsyanı sırasında **Ethem**'in kardeşi **Reşit**'in Yunanlılarla anlaşmak için

yazdığı mektubu elde ederek cephe kumandanına bildirmiş; **Ethem** ve kardeşlerinin ihaneti bu şekilde ortaya çıkmıştı.⁵¹

İstiklal Savaşı'nda Demirci'de büyük kahramanlıklar gösteren Demirci Kaymakamı **İbrahim Etem Akıncı Bey**, anılarında, **Çerkez Ethem**'e bağlı Kuvay-ı Seyyare'nin Demirci ve havale kumandanının Dr.**Fazıl Bey** olduğunu belirtir.⁵²

İbrahim Ethem Bey anılarında, kaymakam olarak Demirci'ye geldiğinde Dr.**Fazıl Bey**'in karargâhına gittiğini, (23 Kanunievvel 1326-1920), 30 Kanunievvel 1920 günü de kasabadan çekildiğini, Dr.**Fazıl Bey**'in emrindeki kuvveti iyi kullanmaya çalıştığını anlatmıştır.⁵³

Çerkez Ethem İsyanından sonra 17 (veya 20) Ocak 1921 günü Demirci'ye geldiğinde Dr.**Fazıl Bey** düzenli orduya katılmıştı.⁵⁴ **Çerkez Ethem** kuvvetleri içinde çalışan Dr.**Fazıl** 8 Ocak 1921'de Emet'ten Batı Cephesi'ne bir tel çekerek "Yunanlılara sığınmayı vatanseverlikle bağdaştıramadığını" ifade edip, 300 kadar atlısıyla 20 Ocak 1920'de Demirci'de düzenli orduya katılmıştır.⁵⁵⁻⁵⁶

Savaştan sonra Dr.**Fazıl Doğan** Ayvalık'a yerleşti ve orada bir okul yapılmasına katkıda bulundu. O okul şimdiki Ayvalık Lisesi'ydi.

Dr.**Fazıl Doğan** yıllar sonra arkadaşı Dr.**Reşit Galip**'in ölümü nedeniyle kaleme aldığı bir yazıda anılarını şöyle anlatır: "...Memleket Cihan Harbi'ni müteakip zalimane bir istilaya maruz kaldığı esnada, Dr.**Reşit Galip** Irak'tan terhislen dönüyordu. **Reşit Galip**'in Dr.**Hasan Ferit**'le artık köylerde çalışmak üzere beni beklediklerini haber aldım. Hemen ilk günkü görüşmemizde, istilanın verdiği elem ve keder acılarından duraklamak yerine sürekli bir faaliyetle çalıştığını ve neleri varsa satarak temin ettiği tıp malzemesi ve bir sürü kitap sandıklarını çivilemekle meşgul olduğunu gördüm. 'Nereye?' diye sordum. 'Anadolu'ya, köylere!' dedi. Duygu ve düşüncelerini bildiğim için hiç itiraz etmeden ve bir sual sormadan onu dinledim. Sonunda o sene sonunda Kütahya köylerine selamete girmiştik."⁵⁷

Bursa'nın işgali sırasında Opr.Dr.**Emin** (Erkul) **Bey** orada görev yapan 56. Tümen Kumandanı Albay **Bekir Sami**'yle işbirliği yapmıştı. İstanbul hükümetinin temsilcisi **Re-**

şit Bey bir gün Albay **Bekir Sami**'yle (Günsav) Dr.**Emin Bey**'in evinde buluşur. **Mustafa Kemal** ve arkadaşlarından ayrılıp İstanbul'a döndüğü takdirde kısa aralıklarla terfi ettirilip paşalık, başkumandanlık, 20 bin altın ve bir adet köşk verileceğinden bahseder. Kahraman Albay **Bekir Sami Bey**, bu alçakça teklifi "*Mustafa Kemal Paşa yola çıkarken kendisine söz verdik, sözüümüzden dönmeyiz*" diyerek reddeder.⁵⁸

Bir başka kahraman doktorumuz Dr.**Enis Fahri Bey** ise İznik havalisi Kuvayi Milliye kumandanı olur ve 56. Tümen Kumandanı **Bekir Sami Bey**'in 28 Nisan 1920 tarihinde gönderdiği telgrafla İznik'te Milli Teşkilat'ın kurulması görevinin onda olduğunu öğrenir.⁵⁹ Miralay **Bekir Sami**, ayrıca İznik Kaymakamı'na telgraf çekerek İznik'e gelecek olan Dr.**Enis Bey** kuvvetlerine yardımcı olmasını ister.⁶⁰ **Mustafa Kemal**, Ankara'dan 18 Ocak 1920'de Dersaadet'te Mevkii Müstahkem Kumandanı olan **Şevket Bey**'e gönderdiği şifrede Dr.**Enis Fahri Bey**'in kendisine başvurduğunu ve bu kişinin Gebze-Kartal havalisinde görevlendirilip gönderilmediğini sorar.⁶¹

Müfreze kurarak savaşan bir başka doktorumuz Maraş savunmasında görev alan Dr.**Mustafa Bey**'di. 22 Şubat 1919'da, Maraş İngilizler tarafından işgal edilince şehrin ileri gelenlerinden bir grup, Elbistan'a giderek Dr.**Mustafa Bey**'in başkanlığında Maraş Sancağı Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı kurdu. 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız, Cezayir ve Ermeni askerlerinden oluşan bir Fransız birliği Maraş'a girdi ve 30 Ekim günü şehri İngilizlerden teslim aldı. Ermeniler, Fransızları coşkun gösterilerle karşıladılar ve masum Türk halkını öldürmeye başladılar. 28 Aralık 1919 Cuma günü kalede Fransız bayrağı dalgalanmaya başlayınca Maraşlılar toplandı ve milli müfrezeler kuruldu.⁶² Bu müfrezeler 20 Ocak 1920'de fiilen Fransızlara karşı çarpışmaya başladı. Çıkan çarpışmalarda Dr.**Mustafa Bey**'le Eczacı **Lütfi Bey** Müfrezesi **Kılıç Ali Bey** yönetimindeki müfrezelere yardım etti. Bu sırada 3. Kolordu Komutanı **Selahattin Bey** takviye birliği gönderdi ve kahraman Maraşlılar 11 ve 12 Şubat 1920'de düşman işgalinden kurtuldu.⁶³

Dr. **Zihni Süleyman Bey** Gerede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı'ydı. Gerede İsyanı'nda asilerden Selanikli **Kör Ali** ve arkadaşları baskın yaparak hükümet konağını ele geçirdi ve kaymakamı tutukladılar. Daha sonra da Dr. **Zihni Süleyman Bey**'i (Ülgen) hapsedtiler. İsyancılar bununla da kalmamış **Mustafa Kemal**'in 18 atlı askerle Bolu'ya gönderdiği nasihat heyetini (Trabzon mebusu **Hüsrev Gerede**, Rize mebusu **Osman Nuri**, Bolu mebusları **Şükrü** ve Dr. **Fuat Bey**) hapsedmiş, elleriyle boyunlarına zincir takarak **Düzce**'ye götürmüşlerdi. Bu kafile daha sonra **Çerkez Ethem** kuvvetlerince kurtarılmıştı. Dr.**Zihni Süleyman** daha sonra akıl ve sinir hastalıkları uzmanı olmuş, Sağlık Bakanlığı Müsteşar Muavinliği yaptıktan sonra TBMM'de 6., 7. ve 8. dönem Bolu milletvekilliği yapmıştı.⁶⁴

Batı Trakya Kuvayi Milliye Teşkilatı'nın kurucuları arasında bulunan Dr. Binbaşı **İsmail Hakkı Bey**, komutan olan Binbaşı **Filibeli Rüştü** ve Komutan yardımcısı **Yüzbaşı Fuat Bey**'le (Balkan) birlikte görev yapmıştı.⁶⁵

Bolu'da 8 Şubat 1919'da göreve başlayan Dr.**Fuat Bey** hem doktorluk yapıyor hem de "*Trakyalı*" adıyla *Dertli Gazetesi*'nde yazılar yazıyordu. Bolu Musiki Cemiyetini de kuran Dr.**Fuat Bey**, vilayette yapılan toplantıda öncelikle **Mustafa Kemal**'in yolundan gidilmesi gerektiğini söylemişti. Dr.**Fuat**, Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve başkanlığını yapmıştı, ayrıca Gerede, **Düzce** ve **Akşehir**'de şubeler açmıştı. İstanbul'dan Ankara'ya giden **İnönü**, **İsmail Fazıl Paşa** ve **Celalettin Arif**'i Bolu'da ağırlamış ve **Mustafa Kemal**'in isteğiyle ilk TBMM'ye milletvekili seçilmişti. Bu sırada **Düzce**, Bolu ve Gerede'de 13 Nisan-26 Mayıs 1920 tarihleri arasında isyan çıkmıştı. Bunun üzerine ayaklanmayı bastırmak, halkın yatıştırılması ve milli mücadeleye bağlanması için bir nasihat heyeti kuruldu.⁶⁶ Bu heyette milletvekilleri **Hüsrev Gerede**, **İlyaszade Şükrü Bey**, **Osman Nuri Özgen** ve Dr.**Fuat Umay** da vardı. Küçük bir müfrezeyle 21 Nisan 1920 günü, yani TBMM'nin açılışından iki gün önce Ankara'dan ayrılan heyet, yolda Bolu'da ayaklanma olduğunu öğrendi. 23 Nisan 1920'de heyet, Gerede'ye 600-700 metre yaklaştığında kuv-

vetli bir ateş altında kalmış ve isyancılar tarafında sarılmışlardı. Asiler önce **Hüsrev Bey'e**, sonra da hepsine birden saldırmıştı. Kafiledelikler yaralı bir halde Gerede'ye götürülüp hapse atıldı.⁶⁷ **Hüsrev Gerede'nin** yaralarını tedavi için gelen ve önceden hapsedilmiş olan Gerede Müdafaa-i Hukuk Başkanı **Dr.Süleyman Zihni'yi** de isyancılar engellemişti. Hapisteki milletvekillerini asmak isteyen asiler daha sonra bu kararlarından vazgeçerek onları ellerine ve boyunlarına zincirler takarak, beşer beşer iki yük arabasına koyarak, bir gece yarısı taş ve sopa saldırısı altında Düzce'ye götürüp hapsedmişti. Tutuklular arasında Gerede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı **Dr.Zihni Bey** de bulunuyordu.⁶⁸⁻⁶⁹ **Çerkez Ethem'in** 26 Mayıs 1920'de Düzce'ye girmesiyle **Dr.Fuat Umay** ve arkadaşları 38 gün süren rehinelikten kurtulmuştu. Bu olay nedeniyle 30 gün süreyle izin alan **Dr.Fuat Umay** isyanın nedenlerini araştırarak **Mustafa Kemal Paşa'ya** bir rapor halinde sundu.

Dr.Cafer Tayyar Bey (Kankat) ise Birinci Dünya Savaşı'nda Ardahan Muharebeleri'nde yaralanmış bir doktordu. İstanbul işgal edilince Kilyos'ta operatör olarak çalışırken görevini bırakarak Adana'ya kaçmış ve orada Marısalı **Ali Bey** ve **Sadettin Baba** teşkilatında çalışmıştı.⁷⁰ Bu sırada Pozantı'da Kuvayi Milliye kuvvetlerinin Fransızlarla yaptığı savaşta **Dr.Said Ali Bey** (Salman) yaralanmıştı.⁷¹

Milli mücadeleye destek veren **Dr.Hasan Rıza** ise Bursa'da çete kurmakla suçlanıp İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde 18 Ağustos 1919'da **Ziya Bey** ile birlikte yargılanmaya başlamış, daha sonra, Malta Adası'na sürgün edilecek kişiler listesine girmişti.⁷²

Müdafaa-i Hukuk Teşkilatlarında Çalışan Tıbbiyeliler

Ülke işgal altına girince kahraman insanlarımız örgütlenmeye ve Müdafaa-i Hukuk teşkilatları kurmaya başlamıştı. Müdafaa-i Hukuk hak, hürriyet ve vatanını kurtarmak isteyen vatanseverlerin hayat ve şereflerini ortaya koyarak yaptıkları şanlı mücadelenin adıdır. Bu teşkilatları kuran,

bunlarda üye olarak çalışan birçok kahraman tıp doktoru olmuştur. İstanbul Kadıköy'deki teşkilata dahiliye uzmanı **Necmeddin Rifat Bey**, Dr.**Hayri Bey** ve operatör **Cemil Paşa** bu gruba katılanlardandır. M.M. grubundaysa Dr.**İhsan Ak-san** görev alır.⁷³

Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti'nin kurucuları arasında da Sıhhiye Müdürü Dr. **Ferruh Niyazi Bey**'in eşi **Saime Hanım** görev almış, Memleket Hastanesi operatörü **Ali Bey** ise Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır.⁷⁴ Kastamonu Gençler Kulübü Başkanlığı'nı yapan sağlık müdürü Dr. **Ferruh Niyazi (Ayoğlu) Bey**, Kuvayi Milliye'ye destek sağladığı gibi, TBMM'nin muhafız taburu ve bando takımı için asker de bulmuştu. Dr.**Ferruh Bey**, İstanbul işgal edilince arkadaşlarıyla Nasrullah Camisi önünde protesto mitingi düzenlemişti.⁷⁵ Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışan Dr. **İbrahim Bey**, defterdar **Ferit Bey**, mülazım evvel **Şevket** ve **Tüfekçi Yakup Efendi**'yle birlikte o sırada İstanbul hükümetinin adamları olan alay kumandanı **Yarbay Mustafa Bey** ve Posta Telgraf Müdürü **Şeyh Ramiz**'le mücadele etmişler ve Ankara Hükümeti'nin görevlendirdiği **Miralay Osman Bey**'i tutuklama girişimlerine karşı çıkmışlardır.⁷⁶ Kastamonu'da daha sonraları çıkmaya başlayan Açık Söz Gazetesi'ne Sıhhiye Müdürü Dr.**Ferruh Niyazi**, Dr.**Fazıl Berki** ve Dr.**Zekai Muammer Tunçman** da milli hareketi destekleyici yazılar yazmışlardır.

Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Dr. **Hikmet Feridun** (Arda) ve Dr.**Tevfik Bey** görev almıştı. Bu cemiyet İstanbul Balık Pazarı'nda çalışıyordu.⁷⁷ Daha önce kurulan Trakya-Paşeli Müdafaa-i Heyeti Osmanî Cemiyeti'nde Dr.**Rifat Osman** görev almış ve Edirne için büyük fedakârlılıklar göstermişti.⁷⁸ 9-14 Mayıs 1920'de toplanan Büyük Edirne Kongresi'nde Dr.**Osman Şevki** ve Dr.**Rüştü Ethem** zabıt heyetinde çalışırken, Dr.**Cevdet Bey** ve Dr.**Rifat Osman Bey** de üye olarak görev yaptı.⁷⁹ Edirne Kongresi kararlarını **Galip Kemal Bey** (Söylemezoğlu) İtalyanlara ve Paris'te bulunan Dr.**Nihat Reşat Belger**'e göndermiştir.⁸⁰⁻⁸¹

Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Dr.Yüzbaşı **Necmeddin** ve belediye doktoru **Arif Bey** görev yapmış ve fedakârlık göstermişlerdir.⁸²⁻⁸³ Yine Konya'da Eylül 1921'de kurulan Türk Cemiyet-i Hayriyesi'nin kurucuları arasında **Dr.Hüseyin** ve **Dr.Nüzhet Bey** de vardı.⁸⁴

Muş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olarak ise **Dr. Hamdi Bey** ve **Dr.Hayri Bey** görev yapmıştır.⁸⁵

Kozan'dan Ermeni baskısıyla kaçanlar ise Kadirli'ye gelmiş ve orada Müdafaa-i Hukuk Derneği'ni kurmuştur. Bunlar arasında **Dr.Ali Bey** de bulunmaktadır.⁸⁶

Vilayeti Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Erzurum şubesini kuran ve destekleyenler arasında **Dr.Tevfik Cimilli**, **Dr.Salim Cimilli**, Sıhhat Müdürü **Dr.Şerif** ve **Dr.Sadi Kumbasar** vardır.⁸⁷⁻⁸⁸

Dr.Ali Naci Duyduk ise mühendis **İbrahim Hamdi**'yle Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Giresun şubesini kurdu ve İzmir'in işgalini protesto eden Giresun mitinglerinin teşvikçisi ve öncüsü oldu.⁸⁹

Dr.Fuat Umay, Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurup başkanlığını yaptı. Gerede, Düzce ve Akşehir'de şubeler açtı. **Dr.Şuayip Nuri Bey** de Bolu'da Kuvayi Milliye'yi kurmaya çalışanlar arasındadır.⁹⁰

Dr.Şerif Cemil (Baydur) Muğla'da 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali nedeniyle yapılan mitingde konuşma yapmış, Muğla'da Kuvayi Milliye hareketi için çalışmıştı.⁹¹ **Dr.Cemil Şerif Baydur** (1894-1967), daha sonra Türkiye'nin üçüncü nöroşirurji ihtisası yapan hekimi olmuş ve ülkemizdeki ilk Türkçe nöroşirurji kitabını (Nöroşirurji Bahisleri) yazmıştır.

Dr.Mustafa Şevket (Bengisu), Ödemiş'te Kuvayi Milliye kuruculuğu yaparken,⁹² **Dr.Kazım Bey** de Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde canla başla çalışmıştı.⁹³

Aydın Kuvayi Milliye Teşkilatı için çalışan **Dr.Mazhar Germen**, 1887 yılında Aydın'da doğmuş ve 1907'de doktor olmuştu. Balkan Savaşı sonrası Soma Redif Tabur Tabipliği yaptı. Daha sonra Gelibolu Muharebesi'nde bulundu ve İzmir'in Yunanlılarca işgali sonrası Aydın'a giderek Kuvayi Milliye Teşkilatı'nı kurdu.

Sarayköy Milli Kuvvetler’de çalışan Dr.**Salih Tevfik** de büyük başarılar göstermişti.⁹⁴

Öte yandan Dr.**Reşit Galip** ve Jandarma Kumandanı **Kemal Bey** Mersin’de Gençler Yurdu’nu kurmuştu.⁹⁵ Dr. **Akif Tevfik Bey** Çorum’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak görev yaparken,⁹⁶ Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde Dr.**Remzi** üye olarak faaliyet gösteriyordu.⁹⁷

Dr.**Ali Yaver Bey**, Safranbolu Müdafaa-i Hukuk Başkanı iken,⁹⁸ Antep Müdafaa-i Hukuk cemiyetinde Dr.**Naci** ve Dr.**Hamit Bey** görev yapmaktaydı.⁹⁹

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde Dr.**Hacı Hasan-zade Ethem Bey**,¹⁰⁰ Tarsus’taki Kuvayi Milliye kurucuları arasında ise Dr.**Aziz Bey** bulunmaktaydı.¹⁰¹

İzmit’te kurulan Türk Varlığı Cemiyeti’nde ise Dr.**Sadık Bey** ve Eczacı **Hasan Behçet Bey** üye olarak çalışmıştı.¹⁰² Ardahan’da yapılan I.(3-7/7-9 Ocak 1919) ve II.Ardahan Kongreleri’ne başkan olarak 3.Tümen Komutanı **Halit Bey** katılmış, üye olarak da Dr.**Hakkı Cenap**, Dr.**Fuat Sabit** ve Dr.**Abidin Ağacıklıoğlu** görev yapmıştı.¹⁰³

Trabzonlu Dr.**Raik Bey**’in **İpsiz Recep**’i Kuvayi Milliye Saflarına Katması

İpsiz Recep aslen Rizeli olup tuz kaçakçılığıyla geçinen bir adamdı; ancak motoru Kefken Adası’nda batınca Kandıra mıntıkasında eşkıyalığa başlamıştı. Eşkıyalık ve korsanlıkla uğraşan **İpsiz Recep**’i Kuvayi Milliye için çalışmaya o zamanlar Adapazarı’nda çalışan Trabzonlu Dr.**Raik** (Raif) **Bey** ve süvari Yarbay **Atıf Bey** ikna etti. **İpsiz Recep** ondan sonra Kandıra bölgesindeki Rum çetelerle savaştı ve ayrıca İstanbul’dan Kandıra yoluyla Anadolu’ya kaçan subaylara, askerlere ve komutanlara yol gösterip yardım etti. Dr.**Yüzbaşı Raif**’le eşi, **İpsiz Recep**’le düzenli ordu arasındaki ilişkiyi sağlamaktaydı.¹⁰⁴

Bir gün, Dr.**Raif**’in eşi Kefken havalisinde kıyıya asker çıkaran Fransız torpidosuyla kahramanca dövüşen **İpsiz Re-**

cep Çetesi'nin yaptığı mücadeleye bizzat bomba atarak katılmış ve büyük kahramanlık göstermişti.¹⁰⁵

İpsiz Recep, iki topuyla İnönü Savaşları'na da katılmış ve büyük başarılar sağlamıştı. Ankara'ya geldiğinde ise bandoyla karşılanmıştı.

Atatürk'ün savaştan sonra İstiklal Madalyası verilmesi için Ankara'ya gelmesini isteyen çağrılarını **İpsiz Recep** reddetmiş ve gelen heyetlere tarlada çalışırken şu kısa cevabı vermişti: "*Paşa'nın ellerinden öperim. Biz sadece görevimizi yaptık. Tilki pazara inmez!*"¹⁰⁶

Antep Harbi'nde Görev Yapan Hekimler

19 Mayıs 1916 tarihinde yapılan *Sykes-Picot Anlaşması*'na göre Musul, Urfa, Maraş, Antep bölgeleri Fransızlara bırakılmış olmasına rağmen, İngilizler 1 Ocak 1919'da Antep'i işgal etmişti. Eylül 1919'da yapılan İngiliz-Fransız anlaşması uyarınca bu kez Fransızlar Musul'daki haklarına karşılık Ekim 1919'da bu illeri işgal etmişti. Öte yandan Ermeniler, Paris'teki Ermeni Heyeti'nin girişimleriyle Doğu illerimizde Ermenistan Hükümeti kurulması için Fransızlardan söz almış, hatta Fransız ordusuna asker olarak girip Antep'e gelmişlerdi. Bu arada bölgedeki Ermeniler de ayaklanmış ve silahlı çatışmalar çıkmıştı.

İşte bu sırada **Dr.Fahri Can**, Gebze-Kocaeli hattındaki çalışmalarını bitirdikten sonra Ankara'ya gitmişti. Antep'te başlayan milli harekete sağlık desteği arandığını duyan **Dr. Fahri Can** hemen gönüllü olarak katılma isteğinde bulunmuş, yedek tabip yüzbaşı rütbesiyle emri çıkararak Antep'e gitmek üzere yola çıkmış ve Maraş'a varmıştı. Maraş'ta mutasarrıf **Remzi Bey**, **Dr.Fahri Can**'a, gideceği yolun tehlikeleri hakkında bilgi vermiş olmasına rağmen yoluna devam etmiş ve 9. Tümen Kumandanı **Hayri Paşa**'yla (sonraları nakliye müfettişi olan **Hayri Paşa**, **Atatürk**'ün Akademi'den sınıf arkadaşıdır) Antep yakınındaki Beyler Bel'i'ne gelmiş, burada Hacıbaba tepesinden bir kılavuz alarak gizlice şehre

girmişti. Bu sırada General **Gouraud** şehri tamamen sarmış durumdaydı.

Şehirde sağlık müdürü ve hükümet tabibi pratisyen hekim **Şehabettin** (Şahap), dahiliyeci ürolog Dr.**İbrahim Söylemezoglu**, Opr. Dr. **Mecit Barlas** (Profesör Osman Barlas'ın ağabeyi) ve eczacı **Nuri** ve **Şerif Bey** vardı. Antep'i içten ve dıştan 1000 kadar vatansever savunuyordu. Fransız kuvvetleriye 15 bin kişiydi. Memleket Hastanesi tahrip edildiğinden Mevlevi Şeyhi **Mustafa Efendi**'nin evi ve Şeyh Camisi hastane haline getirilmişti. Hastanede Dr.**Şahap** (Akın), Dr. **Fahri Can** ve Dr.**Fevzi Bey** elinden geleni yapıyordu. Kuşatma sırasında kloroform olmadığından hasta ve yaralılar kolları bacakları iplerle bağlandıktan sonra bağıra bağıra ameliyat edilmişti. Bütün yiyecekler tükendiğinden halk acı zerдали çekirdeğini suda tatlandırarak ekmek yapmaya başlamış; ancak bu da hıçkırık hastalığına neden olmuştu. Dr.**Fahri Can** bir yandan hekimlik yaparken diğer yandan da cephe-lerde savaşıyor, askerlerin ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışıyordu. Denenen bir çıkış taarruzu da başarısız olmuştu. Antep 11 aylık kuşatmada canıyla başıyla çarpışmış, yiyeceği ve cephanesi tükermiş, açlık nedeniyle teslim olmuştu. Dr.**Fahri Can** ise bu sırada cephe hattından **Arslan** ve **Kartal Bey**'le birlikte kaçıp **Selahattin Adil Paşa**'nın kolidusunda Milli Ordu saflarında görevine devam etmiştir. Daha sonra Baştabip **Haldun Bey**'in davetlisi olarak Ankara'ya gönderilmişti.¹⁰⁷

Antep'in işgal edildiğini öğrenince beş öğrenci arkadaşıyla birlikte İstanbul'dan Antep'e gelen Tıbbiye öğrencisi **Ömer Asım** (Aksoy) da kuşatmayı yarıp, ekim başlarında şehrin 20 km kadar uzağındaki 25.Alay'a katıldı. Onlara yakın mesafede bulunan 27.Alay'ın hekimliğini bu sırada Dr.**Hamit Uras** yapıyordu. Tıbbiyeli **Ömer Asım Aksoy** bu alayda sağlık işlerine elinden geldiği kadar yardımcı oluyordu

Antep ilimiz birçok şehit vermiş halkının kahramanlığı sayesinde Gazi unvanını alarak Gaziantep olmuştur. Dr.**Şahap Akın** (1887-?) aslen Anteplidir ve Şam Tıbbiyesi mezunudur. Antep savunması sonrası çeşitli illerde sağlık mü-

dürlüğü yapmıştır; Harp Madalyası ve İstiklal Madalyası sahibidir.¹⁰⁸

Dr.Mecit Barlas ise (1885-?) İstiklal Madalyası almış, daha sonra Gaziantep'te özel bir hastane açmıştır.¹⁰⁹

Dr.Fahri Can yaptığı mücadele ve kahramanlıklar nedeniyle İstiklal Madalyası'yla ödüllendirilmiştir. **Dr.Fahri Can**, Antep Savaşı sonrasında Cide Hastanesi Başhekimliği'ne atanmış, orada 6 ay çalıştıktan sonra Ankara'da kurulmakta olan Adli Tıp Müessesesi Müdür Vekilliği'ne tayin edilmiştir.¹¹⁰⁻¹¹¹⁻¹¹²

İstanbul'daki Tıbb-i Adli (Adli Tıp) Kurumu Müdür ve Meclis Reisi **Dr.Veliyettin Tahsin Bey**, Milli Mücadele'ye katılmak için 1919'da Ankara'ya gelmiş ve burada Adli Tıp İdaresi'ni kurmuştu. **Dr.Fahri Can Bey** ise, Cide Hastanesi'nden gelerek bu idarede müdür muavini olarak çalışmaya başlamıştı. Adli Tıp İdaresi önce Ankara Vilayet Konağı'nın bir odasında faaliyete başlamış, daha sonra Adliye Sarayı civarında bir binaya taşınmıştır. 1924 yılında Ankara Tıbb-ı Adli İdaresi lağvedilince, müdürü **Veliyettin Tahsin Bey** İstanbul Tıbb-i Adli Kurumu Morg Müdürlüğü'ne, **Dr.Fahri Can Bey** de Müessese Müdür Muavinliği'ne atanmıştı. **Dr.Fahri Can** bilgisini artırmak için 1925 yılında Avrupa'ya giderek incelemelerde bulunmuş, 1940'lı yıllara kadar İstanbul'da adli tabip olarak çalışmıştır.¹¹³ **Dr.Fahri Bey**, daha sonra Deniz Yolları İşletmesi'nde 20 yıl çalışıp emekli olmuş, uzun süre "*Hürriyet Büyüklerimiz ve Şehitlerini Anma Cemiyeti*" başkanlığı yaptıktan sonra İstanbul'da vefat etmiştir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**23 NİSAN 1920 TBMM'NİN KURULUŞU VE
TIBBİYELİLERİN FAALİYETLERİ**

İlk Meclisin Hekim Milletvekilleri

Birinci Meclis'e 66 seçim bölgesinden 337 mebus gelmişti ve bunların 15'i hekimdi.¹ Milletvekili hekimlerin çoğu **Mustafa Kemal**'in arkadaşıydı. Bunlar arasında Trablusgarp'tan tanıdığı Ödemişli Dr.**Mustafa Şevket** (Bengisu), Dr. **Tevfik Rüştü** (Aras), Dr.**Adnan** (Adıvar), Trablusgarp'tan yakın arkadaşı Dr.**Fikret** (Onuralp), Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni birlikte kurdukları Dr.**Mustafa** (Elvan Canteğin) ve Trablusgarp'ta tanışıp birlikte Samsun'a çıktığı Dr. **Refik** (Saydam) vardı. Doktor milletvekilleri hep **Mustafa Kemal**'in yanında oldular ve ona muhalefet yapan ikinci gruba karşı çıktılar.

TBMM'nin ilk milletvekilleri ya şimdiki Ulus semtinde bulunan "*Taşhan*" hanında ya da *Darülmuallimin*'de (Öğretmen Okulu) yatıyorlardı. Bakanlıklar eski Ankara Vilayet konağının daracık kalem odalarında çalışıyordu.² İlk meclis ise *İttihat ve Terakki Kuliibii* olarak yapılan binada toplanıyordu.

Sağlık Bakanlığı'nı ilk Meclis'te 4 Mayıs 1920'den başlayarak Dr.**Adnan** (Adıvar) üstlendi. Daha sonra Dr.**Refik Saydam**'la Dr.**Emin Erkul Bey** bakanlık için seçimde yarışmış, Dr.**Emin Bey** 18, Dr.**Refik** (Saydam) **Bey** 108 oy aldığından sağlık bakanı Dr.**Refik Bey** olmuştu. Dr.**Refik Bey**'in 1921 yılının sonunda istifa etmesi üzerine bu göreve Dr.**Rıza Nur** getirilmiş, daha sonra da Dr.**Fuat** (Umay) Sağlık Bakanı olmuştur.³

Mustafa Kemal'in yanında ilk Meclis'te milletvekili olarak görev yapan bazı doktorlar şunlardır:

Çocuk Esirgeme Kurumu Kurucusu Dr. Fuat

Dr.**Mehmet Fuat Umay**, 1885 yılında Kırklareli'de doğmuş ve gençlik yıllarında hükümet doktoru olarak görev yaptığı Kırklareli'de *Himaye-i Etfal Cemiyeti*'ni (Çocuk Esirgeme Kurumu) kurmuştu. Aynı dernek yıllar sonra Ankara'da 30 Haziran 1922 tarihinde ceplerinden ikişer lira koyan yedi arkadaşıyla birlikte tekrar kuruldu. 1913'te Kırklareli Belediye Tabipliği'ne getirilen Dr.**Fuat Bey**, *Müdafa-i Milliye* Kırklareli şubesinin kurulmasına katkıda bulundu. Mütareke döne-

minde Bolu Hükümet Tabipliği'ne tayin oldu ve Bolu *Müdaf-i Hukuk Cemiyeti*'ni kurarak başkanlığını yaptı. İlk dönemde Bolu Milletvekili (1920-1923), ikinci dönemde ise Kırklareli milletvekili seçildi ve 1950 yılına kadar ayrı şehirden milletvekili oldu. Rusya, Danimarka ve ABD gezileri yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolu'da hükümet tabibi olarak çalışırken Kurtuluş Savaşı başlayınca birinci Millet Meclisi'nde Bolu Milletvekili olarak görev yaptı ve 1922 yılında Sağlık Bakanı oldu.

Batı Cephesi'nde yaralıların tedavileri için Dr.**Fuat Bey**, Rize milletvekili Dr.**Abidin Bey** ve Operatör **Emin (Erkul) Bey** Meclis'ten izin alarak 12 Ocak 1921'de Eskişehir'e gittiler. Daha sonra İnönü Savaşları'na katıldılar. Dr.**Abidin Bey**'se 1926 yılındaki İzmir Suikastı'nda suçlu bulunarak idam edilmiştir.⁴

Dr.**Fuat (Umay) Bey** fakir çocuklara yardım bulabilmek için 1923 yılında ABD'ye gitti; bu nedenle Amerika'ya resmi sıfatla giden ikinci Türk oldu. Dr.**Fuat Umay**, Amerika'da konferanslar verdi ve Kurtuluş Savaşı'nı anlattı. 25 Mart-29 Temmuz 1923 tarihleri arasında yaptığı bu ABD ziyaretiyle 85.072 dolar yardım toplandı. Bu paralarla altı apartman, iki garaj alınmış, Ankara Anafartalar'da Çocuk Esirgeme Kurumu merkezi binası, iki sinema ve Keçiören'de bugünkü Çocuk Esirgeme Kurumu Yuvası kurulmuştur.⁵

Mustafa Kemal Atatürk, böyle bir amaçla Amerika'da bulunan Dr.**Fuat Umay**'a gönderdiği telgrafta şunları yazmıştı: *"Vatanı kurtarma ve özgürlük savaşında şehit düşen kahramanların yavrularını esenli ve mutlu yapmaya çalışan Türkiye Hımaye-i Etfal Cemiyeti eliyle çocuklar ve şehitler hakkında Amerika'da bulunan dindaşlarımın göstermiş ve göstermekte bulundukları yüksek duygu ve insancıl ilgiden olağanüstü memnuniyet duydum. Uzak ufaklardan Türkiye kahramanlarının evlatlarına yardım eli uzatan kişilere özel olarak teşekkürlerimi gönderiyorum. Bugün sayıları yüz binleri geçen kimsesiz vatan yavrularının her zaman anımsanacaklarından kuvvetle umutlu olduğumu arz ederim efendim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal."*⁶

Dr.Fuat Umay ve **Hüsrev Gerede** Çocuk Esirgeme Kurumu'na para kazandırmak için at yarışları düzenlemişlerdi; ancak o sıralar koşu pisti yoktu. İstasyonun arkasındaki alanı en uygun yer olarak düşündüklerinden orayı at koşusu pisti olarak kullandılar ve sonradan oraya şimdiki 19 Mayıs Stad-yumu yapıldı.⁷

Dr.Fuat Umay, sıtmayla mücadele konusunda uğraştığı gibi "*Harika Çocuklar Yasası*"nın çıkmasını sağlayarak **İdil Biret** ve **Suna Kan**'ın yurtdışında eğitim görmelerine de katkıda bulundu. **Dr.Fuat Umay**, 35 yıl süreyle Çocuk Esirgeme Kurumu'nun başkanlığını yaptı ve eskiden "*Kırkkilise*" olarak bilinen bugünkü '*Kırklareli*'nin isim değişikliğini gerçekleştirdi.⁵ "*Umay*" çocukları koruyan bir meleşin adıdır ve bu isim **Dr.Fuat Bey**'e **Atatürk** tarafından verilmişti.⁵

Dr.Umay, frenginin önlenmesi hakkındaki kanun teklifinin yanı sıra Ankara-K.Ereğli yolu için de kanun teklifi hazırladı. 5 Şubat 1921'de Frengi Kanunu kabul edildi. Büyük şehirlerde nöbetçi eczane uygulaması, çocuklara içki ve tütün satılmasının yasaklanmasına ilişkin kanun ve 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olarak ilk defa 1927'de kutlanmaya başlanması **Dr.Fuat Umay**'ın katkıları sayesinde gerçekleşti.

Dr.Fuat Umay 1950'de siyasi hayatına son verdi ve 1963 yılında vefat etti.⁶

Dr. Fikret

Mustafa Kemal, İstanbul'daki arkadaşlarının bir an önce Anadolu'ya geçmesini istiyor ve bir meclis toplanacağını bildiriyordu. Çağrı yapılanlar arasında **Dr.Fikret** (Onuralp) de vardı. **Dr.Fikret** (1887-1946) **Mustafa Kemal**'le ilk kez tanıştıkları Trablusgarp'tan beri arkadaşı. **Dr.Fikret** hemen kendi bildiği yoldan Ankara'ya varmış ve **Fevzi Çakmak Paşa**'yla birlikte Kozan mebusu seçilmişti.⁸ Meclisin açılışında **Mustafa Kemal**'in çevresindeki arkadaşları arasında **Yunus Nadi**, **İbrahim Süreyya**, **Dr.Fikret**, **Dr.Adnan** ve **Celal (Bayer) Bey** vardı. Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nde kısa bir süre görev yaptı. II.Dönem Ertuğrul, III.Dönem Bilecik milletvekilliği yaptı. **Dr.Fikret Onuralp** 16 Nisan 1928 tarihinde

Havuz-Yavuz davasından tutuklanmış, milletvekilliği düşmüş; ancak serbest bırakılmıştı. Dr.**Fikret Bey** daha sonra Paris'e gitti ve 1932 yılında yurda döndüğünde Beyoğlu Hastanesi Baştabibi olarak görev yapmaya başladı.⁹

Dr.Adnan Adıvar

1882 yılında Gelibolu'da doğmuş, 1905'te Tıp doktoru olmuştur. Tıbbiye'den mezun olur olmaz Berlin'e gitmiş ve orada Tıp Fakültesi dahiliye profesörü **Kraus**'un yanında asistan olmuştur. 1909 yılında İstanbul'a döndüğünde ise İstanbul Tıp Fakültesi poliklinik şefliği, iç hastalıkları kliniği doçentliği ve fakülte müdürlüğü yapmıştır. 1911 yılında Trablusgarp'a giderek *Hilal-i Ahmer* hastanelerini denetlemiş, Birinci Dünya Savaşı sonundaysa müderris (profesör) olmuştur. 1917 yılında Osmanlı Devleti Sıhhiye Genel Müdürü olarak çalışan Dr.**Adnan Adıvar**, **Halide Edip Hanım**'la 1917 yılında evlendi. Mütarekenin ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerde son Osmanlı Meclisi'ne İstanbul Milletvekili olarak girmiş ve İstanbul'un işgali sonrası eşiyle birlikte Ankara'ya gitmiş, 23 Nisan 1920'de ilk hükümette Sağlık Bakanı olarak görev yapmıştır. 2 Mart 1921'de Meclis İkinci Başkanı seçilince bakanlığı bırakmış, zaferden sonra elçilikler Ankara'ya aktarılmadığı için yabancı devletlerle ilişkilerin yürütülmesi için Hariciye Bakanlığı delegeesi olarak 1923'te İstanbul'a atanmıştır. 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa etmiş ve Terakkiperver Cumhurluk Fırkası'na girmiştir. Partide 2. Başkanlık görevi yapmıştır; ancak parti 1925'te kapatılmıştır. 1926 yılında eşinin tedavisi için İngiltere'ye gitmiş, **Atatürk**'e yapılan İzmir suikastı nedeniyle 1926 yılında yargılanıp beraat etmiştir. Ayrıca 1926'da İngiltere'de Britannica Ansiklopedisi için Yakın Türkiye Tarihi'ni yazmıştır. 1939 yılına kadar İngiltere ve Fransa'da yaşamış, Türkiye'ye dönmemiştir. Dr.**Adnan Adıvar**, Sorbon Üniversitesi'nin Doğu Enstitüsü'nde Türkçe dersler vererek, **Halide Edip** ise anılarını yazarak geçimlerini sağladılar. Dr.**Adnan Adıvar**, 1939 yılında Türkiye'ye döndüğünde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İslam Ansiklopedisi çeviri ve yazım kurulu başkanlı-

ğına getirilmiş, 1946'da tekrar milletvekili olmuştur. Princeton Üniversitesi (ABD) Dr.**Adnan Adıvar'a** "*Fahri Edebiyat Doktoru*" unvanını verdi. 1950 yılında siyaseti bırakmış, bilimle ilgilenmeye devam etmiş, 1955 yılında ölmüştür. "*Osmanlı Türklerinde İlim*", "*Tarih boyunca İlim ve Din*", "*Dur Düşün*" gibi çok değerli eserleri vardır. ¹⁰⁻¹¹⁻¹²

Dr.Tevfik Rüştü Aras

1883 yılında Çanakkale'de doğdu. Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebi mezunudur. İzmir Gureba Hastanesi'nde bir süre çalıştıktan sonra 16 Şubat 1909'da Selanik İl Sağlık Müfettişliğine atandı ve burada *İttihat ve Terakki* fırkasına girdi. 1911'de *Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye Müfettişi*, 1913'de Sıhhiye Müdürlüğü Birinci Müfettişi, 1915'te Hıfzı Sıhha Müdür Muavini ve 1918'de Yüksek Sıhhat Meclisi üyesi oldu. İlk Meclis'e 1920'de seçilerek Mentеше Milletvekili oldu. Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nde kısa bir süre görev yaptı. Daha sonra 2, 3, 4. ve 5. Dönem İzmir milletvekili olarak çalıştı. 1925-1938 yılları arasında **Atatürk**'ün değişmez Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. 1939'ta Londra Büyükelçisi olan Dr. **Tevfik Rüştü** 1972'de vefat etti. Soyadını **Atatürk** verdi.¹⁰

Dr. Eşref Akman

1863'te Nüvvab'da doğan Dr.**Eşref Bey**, ilk ve ortağitimi Yanya'da yaptıktan sonra 1887'de doktor oldu. Kosova İştip ilçesinde belediye tabipliği yaptıktan sonra ise 1899'da Adana Sağlık Müdürü oldu. Adana'da Kuvayı Milliye'ye için çalışan Dr.**Eşref Bey**, 1918 yılının Aralık ayında Fransızların Adana'yı işgal etmesi üzerine şehrin ileri gelenleriyle birlikte Silifke'ye sürüldü. TBMM açılınca Dr.**Eşref Bey** ailesini Silifke'de bırakarak ilk Meclis'te Adana milletvekili olarak görev almak için Ankara'ya koştu ve hep **Atatürk**'ün yanında çalıştı. 1938'de vefat etti. ¹⁰⁻¹³

Dr. Asım Sirel

1876'da Merzifon'da doğan Dr.**Asım Sirel** 1919 yılında Trabzon Askeri Hastanesi'ne tayin edilmiş; ancak kısa bir süre orada çalıştıktan sonra aynı yıl askerlikten istifa ederek

Müdafaa-i Hukuk Derneği'nde göreve başlamıştı. İlk Meclis'te Amasya milletvekilliği yapmış ve **Mustafa Kemal**'in tarafını tutan birinci grupta yer almıştır. TBMM'de Samsun mebusu olan **Dr.Asım Bey** 14 Temmuz 1920 tarihli Meclis kararıyla izin alarak Amasya'ya gelmiş ve Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışmıştı. 1921'de Batı Cephesi'ne gönüllü olarak katıldı.¹⁰⁻¹⁴ TBMM'de 1, 3, 4. ve 5. Dönem Samsun milletvekilliği yaptı.

Dr. Mustafa Elvan Cantekin

1878 yılında Çorum'da doğan **Mustafa Bey**, Askeri Tıbbiye'de okurken 1903'te sürgün olarak Şam'a gönderildi ve orada **Mustafa Kemal**'le tanışıp *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'ni kurdu. 1908 yılında Tıbbiye'ye geri döndü ve eğitimini tamamlayarak 1909'da tabip yüzbaşı oldu. Afyon Askeri Hastanesi sertabipliği görevinde de bulundu. 27 Mart 1920'de Ankara'ya gelerek milli mücadeleye katıldı ve ilk Meclis'te Kozan milletvekili oldu; daha sonra 2, 3, 4, 5, 6, 7. ve 8. Dönem Çorum milletvekilliği yaptı. 1955'te öldü.¹⁰

Dr.Abidin Atak

1879 yılında Kosova'nın Yakova bölgesinde doğan **Dr. Abidin Bey** 1904 yılında doktor oldu. Balkan Savaşı'na katıldı. Rize 11. Piyade Alayı doktorluğu yaptı ve Bartın Askeri Hastanesi'nde çalıştı. İlk Meclis'te Lazistan milletvekili oldu. 1921'de Batı Cephesi'nde görev yaptı. Hastane yönetiminde becerikli olan Rize mebusu **Dr.Abidin Bey**'le Bursa mebusu **Dr.Emin Erkul** (Seyidoğlu) ve **Dr.Fuat Umay Bey** gönüllü olarak cephede görev aldılar. Daha sonra Düzce Kaymakamlığı yaptı. 1939 yılında vefat etti.¹⁰⁻¹⁵⁻¹⁶

Dr. Mazhar Germen

1887 yılında Aydın'da doğan **Dr.Mazhar Germen Bey**, 1907'de doktor oldu. Balkan Savaşı sonrasında Soma Redif Tabur Tabipliği'nde ve Çanakkale Savaşları'nda görev aldı. İzmir'in Yunanlılarca işgali sonrasında Aydın'a gelerek Kuvayı Milliye teşkilatını kurdu. İlk Meclis'te Aydın milletvekilliği yaptı. Saltanat ve halifeliğin kaldırılmasında etkin rol

aldı. **Fethi Okyar** kabinesinde Sağlık Bakanıydı. 7. Dönem de dahil olmak üzere bütün dönemlerde Aydın milletvekili olarak çalıştı, 1967'de öldü.¹⁰

Dr. Mustafa Şevket Bengisu

Mustafa Kemal'in Bingazi'den arkadaşı olan **Dr. Mustafa Şevket Bey** (1880-1942) ilk Meclise İzmir milletvekili olarak katılmış ve gizli bir görev nedeniyle Rodos'a gittiğinden 8 Ağustos 1921'de istifa etmiştir.¹⁰

Opr. Dr. Emin Erkul (Seyidoğlu)

Memleketi olan Bursa'dan Meclis'e katılan **Dr. Emin Erkul Bey**, **Dr. Fuat Umay**'la birlikte Meclis'ten izin alarak 12 Ocak 1921'de Eskişehir'e gitti ve Batı Cephesi'nde çalıştı.

Opr. Dr. Emin Erkul Bey (Seyidoğlu, 1881-1964), **Atatürk**'ün emriyle mecliste muhaliflere karşı **Selamet-i Umumiye** komitesini kurmuştu.¹⁷ Bu komitede **Dr. Adnan Adıvar**, **Celal Bayar**, **Mahmut Esat Bozkurt**, **Dr. Fikret** (Onuralp) ve **Ali Çetinkaya** gibi 14 Mebus vardı.¹⁸

Dr. Emin Erkul Bey'in düellonun kanunen serbest olmasını isteyen ilginç bir kanun teklifi vardı. Bu kanun teklifini **Dr. Emin Erkul Bey**'e hazırlattıran nedenin öyküsü şöyleydi: **Dr. Emin Erkul**, **Frengi Kanunu** ilk meclisten çıkarken komisyonda bulunan bir milletvekiliyle tartışmaya girmişti. Bu milletvekili kanun teklifi hazırlanırken komisyonda **Dr. Emin Erkul**'la birlikte görev yapıyordu ve kanun taslağı hazırlanırken "*Kadınlar muayene edilmez,*" diye ısrar etmiş; ancak daha sonra varılan uzlaşma sayesinde **frengi kanun taslağına** "*Kat'i lüzum hasıl olmadıkça bakire kızlar muayeneden muaf tutulur,*" maddesi konulmuştu. Ancak kanun teklifi Meclis Genel Kurulu'nda görüşülürken bu milletvekili yine itiraz etmeye başlamış "*Hayır. Lüzum-u kat'i değil, hiçbir zaman muayene olmaz kadınlar!*" diye bağırmağa başlamıştı. **Dr. Emin Bey** de savunma yaparak "*Efendi hazretleri bu taslağı hazırlarken komisyonda beraberdik, bu maddelerde mutabık kalmıştık. Öyle iken şimdi itiraza başladınız. Eğer itirazda devam ederseniz tadilleri kaldırarak maddeleri eski hale getiririz. Lütfen beyhude yere itiraz etmeyiniz*" der. Ancak milletvekili bağırarak "*Terbiye-*

siz herif, edepsiz herif, din düşmanı herif!" diye köpüre köpüre Dr.**Emin Bey**'in üstüne yürür. Dr.**Emin Bey** bir hamlede hasmının üzerine atlar ve *"Sözlerini sana iade ediyorum"* diyerek yumruk atmaya başlar. Bunu gören milletvekilinin diğer parlamenter arkadaşları **Emin Bey**'in üstüne çullanırlar ve onu tartaklarlar. Arkadaşları tarafından zor kurtarılan Dr.**Emin Bey** ve olaya karışanlar Meclis tarafından bir celsede ihraç edilirler. Bunun üzerine Dr.**Emin Bey** bu gibi haller için *"Düello"* kanun teklifi hazırlayarak sunar. Bu kanun teklifine göre hep birlikte bir kişiye çullananlar silahla düello yapacaklar ve bu kanunu bir hak olacaktı. Ancak bu kanun teklifi Meclis Başkanlığı'nca reddedildi.¹⁹

Opr.Dr.**Emin Erkul Bey**'in 29 Nisan 1920'de verdiği kanun teklifiyle fes yerine kalpağın ulusal başlık olduğu (TBMM'nin iki numaralı kanunu olarak) kabul edildi.²⁰ Dr.**Emin Bey**'in verdiği bir başka kanun teklifiyse uzunluk ölçüsü olarak metre'nin kullanılması olmuştur.²¹ Dr.**Emin Erkul Bey** 8 Haziran 1924 ve 12 Ekim 1928 arasında İstanbul Belediye Başkanı olarak çalışmış ve şehirde ilk defa onun döneminde kanalizasyon yapımına başlanmıştır.²²

Diğer Hekim Milletvekilleri

Dr.**Atıf Köse** adında bir doktor Çorum Hükümet Tabibi iken ilk Meclis'e seçilmiş ancak Meclis'e katılmadan istifa etmiştir.²³ Dr.**Ali Haydar** (1880-1939) ise Genç milletvekili olarak ilk meclise katılmıştı.²⁴ Dr.**Suat Soyer** (1879-1942) ilk Meclis'e katılan hekim milletvekillerinden olup Osmanlı Meclisi'nde de Kastamonu Milletvekili olarak çalışmıştı. Frengi Hastalıkları konusunda uzman olan Dr.**Suat Soyer** ilk Meclis'e Kastamonu milletvekili olarak katılmıştır.²⁵

Dr.Mustafa Şevket'in Atatürk'ün Emriyle Gizlice Rodos'a Gitmesi

Mustafa Kemal, Şam ve Bingazi'den arkadaşı Dr.**Mustafa Şevket**'e (Bengisu) bir telgraf göndererek İzmir milletvekili olmasını istemişti. Alaşehir Cephesi'nde Yunanlıların başlattığı yeni bir saldırıdan dolayı yaralı ve ölü sayısı art-

mış, bu nedenle telgraf haberini 10 gün sonra alabilmişti. İzmir'de yeni doğan kızını göremeden Ankara'ya giden Dr. **Mustafa Şevket** henüz meclis çalışmalarına alışmamışken bir öğle vakti gelen meclis hademesi kendisini Meclis Reisi **Mustafa Kemal Paşa**'nın odasında beklediğini söyledi. **Mustafa Kemal** ve Dr. **Mustafa Şevket** odada gizlice görüştüler. **Mustafa Kemal Paşa** İtalyanların bize gizlice silah satmayı kabul ettiklerini söylüyordu. Dr. **Mustafa Şevket**, Bingazi'deyken İtalyancayı da öğrenmişti. Gizli bir görevle Rodos'a gidecek, orada silah alımını organize edecek ve gerekli bilgileri Ankara'ya bildirecekti. **Mustafa Kemal**, doktora bu konuda güvendiğini ve başarabileceğini belirtti. Dr. **Mustafa Şevket** hemen istifa dilekçesini yazdı ve **Reis Paşa**'ya verdi. "Uygun göreceğiniz zaman muameleye koyarsınız efendim," dedi.

İstifanın hemen açıklanması doğru olmazdı. Bu nedenle gizlice Ankara'dan ayrıldı. İzmir'deki ailesinin yanına geldi. Eşini ve iki çocuğunu alıp Rodos Adası'na doğru yola çıktı. 8 Ağustos 1921'de istifası yürürlüğe konmuştu. Rodos Adası'na geldiklerinde önceden adresini öğrendiği bir Türk'ün oteline yerleştiler. Oteli, **Arif Bey** isminde bir Türk işletiyordu. Kendini ona Rodos'a yerleşmek isteyen bir Türk ailesi olarak tanıttı. Zamanla **Arif (Akat) Bey**'in güvenilebilir bir kişi olduğunu anladı ve ilişkilerini sürdürdü. Bu sırada Yunan işgali nedeniyle Rodos'a gelen Türklerin sayısı artmıştı. Dr. **Mustafa Şevket** kiralık bir ev bularak yerleşti. Bu sırada Ankara'ya şifreyle gizli bilgiler gönderiyor ve cevaplar kendisine Marmaris yoluyla ulaşıyordu. Bu konuda elimizde yeterli belge yoktur. Ancak bulabildiğim bir belgede Dr. **Mustafa Şevket**'in 21 Haziran 1921'de gönderdiği gizli bir şifreye **Mustafa Kemal**'in cevabı görülmektedir:²⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Ankara

Kalemi Mahsus Müdiriyeti

27.6.337(1921)

Adet 2/469

Şifre

Marmaris yoluyla Rodos'ta İzmir Mebusu Dr. Mustafa Şevket Beyefendi'ye,

C. 20/21.6.1921 Şifreye:

Sadi Bey'le refakatindeki zatın buraya gelmelerine lüzum yoktur, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

Dr.**Mustafa Şevket** İtalyanlarla iletişim kurduktan sonra yüklü miktarda silah ve cephane bulmuştu. Ancak elindeki para bitmiş, silahları Anadolu'ya götürecektir gemi parası kalmamıştı. Geminin parası için eşinin pırlanta gerdanlığını satmış, para yine yetmediği için **Arif Bey**'den de para istemişti. Dr.**Mustafa Şevket** (Bengisu) **Arif Bey**'in yardımıyla bir İtalyan gemisi kiraladı ve silahları gece yarısından sonra gemiye yükletip bizzat kendisi Anadolu'ya götürerek Rodos'a geri döndü. 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu İzmir'i kurtarınca Rodos'taki Türkler **Arif Bey**'in otelinde toplanarak zaferi kutladılar. Daha sonra Dr.**Mustafa Şevket** ve **Arif Bey** birlikte İzmir'e gittiler.²⁷

İzmir'de **Arif Bey**'e iş bulmak gerekiyordu. Dr.**Mustafa Şevket**, İzmir'e gelişinin üçüncü günü **Mustafa Kemal Paşa**'nın bazı arkadaşlarıyla birlikte İzmir'e geldiğini ve nerede konaklayacağını öğrendi. **Mustafa Kemal** ve arkadaşları Köprü semtinde bulunan Sait Paşa köşkündeydiler. Doktor **Mustafa Şevket**, hem **Mustafa Kemal Paşa**'yı görüp onu kutlamak, hem de fırsat bulabilirse, **Arif Bey**'in fedakârlıklarından bahsedip, şimdilik İzmir'de bir iş kurmasını sağlamak istiyordu.

Sait Paşa Köşkü'ne ulaştığında, **Mustafa Kemal**'le iki dost olarak kucaklaşmaları, etrafındaki kumandanları hayrete düşürmüştü. Paşa, doktoru, kurtuluş düşüncesinin başından beri bu fikrin ve mücadelenin ısrarlı mücahitlerinden ve ideal arkadaşı olarak tanıtmıştı.

İnönü Savaşları'nın muzaffer kumandanı **Miralay İsmet Bey**'le Doktor **Mustafa Şevket** ilk kez burada tanışmışlar ve birbirlerine ilk görüşmede ısınmışlardı.

Köşkün bahçesinde oturdular, kahvelerini içerken, Paşa, doktora, başlattığı milli mücadeleyi ve bugüne kadar vardığı sonuçları özetlemişti.²⁸ Birinci dönem İzmir mebusu Dr.

Mustafa Şevket Bengisu'ya yeşil şeritli İstiklal Madalyası verilmişti.

Dr.Nihat Reşat (Belger)'in Yurtdışından Milli Mücadeleye Destek Vermesi

Nihat Reşat Belger (1881-1961) Tıbbiye'yi bitirdikten iki yıl sonra Dr. **Ömer Şevki Bey**'le birlikte Hindistan'a gönderilerek bulaşıcı hastalıklar, özellikle veba ve kolera konusunda eğitim ve inceleme yaptı. Döndüğünde İstanbul'da kalmasına izin verilmemiş ve Beyrut Hastanesi'ne tayin edilmişti. Beyrut'a gider gitmez tutuklanmış; ancak Beyrut'taki Askeri Hastane'den kaçmıştı. Tutuklanmasının nedeniyse Velihaht **Reşat** taraftarı olarak bilinmesi ve İttihatçı oluşuydu. Dr.**Nihat Reşat**, Beyrut'tan Kıbrıs'a, oradan da Mısır'a kaçtı. Mısır'da **Ahmet Celalettin Paşa**'yla buluşan Dr.**Nihat Reşat** onunla birlikte Paris'e gidip on yıl tıp eğitimi gördü.²⁹ **Nihat Reşat**, Paris'te ünlü Profesör **Vidal** ve **Labbe**'nin yanında eğitim aldı ve 1908'de Türkiye'ye döndü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle anlaşmazlığa düşünce 1913'te tekrar Paris'e gitti. 1919 yılına kadar tıp araştırmalarıyla ilgilenen Dr.**Nihat Reşat**, bu tarihten sonra Türklerin ulusal haklarını savunan "*Echo de l'Orient*" adlı dergiyi Paris'te yayınladı. Osmanlı azınlıklarının Avrupa'daki kindar propagandalarını çürütmek amacıyla bazı arkadaşlarıyla birlikte birçok broşür yazıp dağıtmıştı.

İzmir işgal edildiğinde Yunanlıların yaptıkları zulüm duyulunca olayın incelenmesi için Amerikan hükümeti adına General **Bristol**, İngiltere adına General **Harrington**, Fransa adına General **Charpy** ve İtalya adına da General **Monbelli** İzmir'e gelerek durumu incelemişlerdi. Bu generallerin hazırladıkları raporda İzmir havalisinde Türklerin çoğunluk olarak yaşadığı ve Yunanlıların yaptıkları zulümler yer almış ve raporu hükümetlerine bildirmişlerdi. Bu rapor, o zamanlar çok gizli tutuluyor ve Türklerin öğrenmesi istenmiyordu. Dr.**Nihat Reşat** bu raporun kopyasını bir Fransız dostundan elde etmiş ve *Hilal-i Ahmer*'de çalışan Dr.**Adnan Adıvar** ara-

cılığıyla İstanbul Hükümeti'ne göndermişti. Harbiye Nazırı Mersinli **Cemal Paşa**'yla Harbiye Müsteşarı **İsmet** (İnönü) **Bey** bu başarıdan memnun kalmış ve raporun bir kopyasını Ankara'ya göndermişlerdi.

Bu olaydan sonra Dr.**Nihat Reşat**'ın Paris'e giderek Ankara namına yayında bulunması ve propaganda yapması istenmişti. Dr.**Nihat Reşat**'ın Paris'teki çalışmalarına orada bulunan Hint Hilafet komitesi de yardımcı olunca Fransa'da Anadolu hareketi için kuvvetli bir destek oluşmuştu.³⁰

Londra Konferansı'na hem İstanbul Hükümeti hem de TBMM Hükümeti delegeleri katılmıştı. Ankara Hükümeti'nden oluşan ekipte Dışişleri Bakanı **Bekir Sami, Hüsrev Gerede, Zekai Bey, Yunus Nadi**, Roma'daki temsilci **Cami** (Baykut) **Bey, Mahmut Esat** (Bozkurt) ve gazeteci **Ruşen Eşref** vardı. Heyet Antalya'dan Roma'ya, oradan da Paris'e geçti. Paris'te bu heyete Dr.**Nihat Reşat** katıldı ve 22 Şubat 1921'de Londra'da oldular. Londra Konferansı'nda ilk sözü alan İstanbul Hükümeti adına gelen 80 yaşındaki Sadrazam **Tevfik Paşa** olmuş ve üzüntü içinde "*Asıl sözün Anadolu heyetine verilmesini teklif ve rica ederim*" demiştir. Daha sonra Anadolu Hükümeti adına söz alan Dr.**Nihat Reşat Bey**, Türk tezini Fransızca olarak dinleyenleri hayran bırakacak bir şekilde açıklar. Bu konuşmadan dolayı hitabetiyle ün salmış olan Fransız Başbakanı **Briand**, **Nihat Reşat Bey**'i tebrik eder.³¹

Hüsrev Gerede anılarında Dr.**Nihat Reşat** için şunları söyler: "*Paris'te heyetimize danışman olarak Doktor Nihat Reşat katıldı. Doktor Nihat Reşat Prens Sabahattin yanlılarından, Avrupa'ya kaçmış, Paris'te ikinci kez Tıbbiye'yi bitirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız hastanelerinde çalıştırılmış iyi bir hekim, ateşli bir politikacı olup, ateşkes döneminde ulusal savaş uğrunda konferanslar vererek davamıza hizmet etmiş bir yurtseverdir. Kusursuz Fransızca bildiği gibi çok güzel İngilizcesi de var. Pek sempatik ve kibar olan bu kişiyle iyi arkadaşlık ettik.*"³²

Dr.**Nihat Reşat**, Ankara Hükümeti'nin önce Paris, sonra Londra temsilciliğini yaptı. Londra ve Lozan konferanslarında Türk heyetine danışmanlık yaptı ve daha sonra yaşa-

minı Paris'le Türkiye arasında gidip gelerek geçirdi. **Atatürk** onu Yalova Kaplıcaları'nın başına geçirdi. **Reşat Belger**, daha sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Hidro-Klimatoloji kürsüsünün başına geçti. **Atatürk**'ün siroz hastalığını ilk teşhis eden Dr.**Nihat Reşat Belger** olmuştur.³³ **Nihat Reşat Belger** 1950 yılında, Demokrat Parti zamanında Sağlık Bakanı olarak hizmet vermiştir.³⁴

Tıbbiyeli Öğrencilerin Meclis'e Başarı Telgrafı Göndermesi

13 Ağustos 1922 Pazar günü İstanbul Darülfünun Birliği ve Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Reisi **Hamit** imzasıyla Başkumandan **Mustafa Kemal Paşa**'ya başarılar dileyen bir telgraf çekilmiş ve bu telgraf TBMM'nin 21 Ağustos 1922 Pazartesi günü yapılan oturumunda okunmuştur.³⁵⁻³⁶

Tıbbiye talebesi **Hamit Bey Mustafa Kemal Paşa**'ya gönderdiği telgrafta şunları dile getirmiştir: "*Muhterem Hâşkâr Kumandanımız; İstanbul Darülfünun gençliğinin nazımı bulunan Tıbbiye Gençliği, hulûl eden îydi dinî dolayısıyla vatanın halâsı ve milletin necatı uğrunda istihkârı hayat eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başta heyet-i umumiyemizin perestîşkârı bulunan büyük kalpli kumandan olduğu halde arzı tebrikât ile anavatanı hür yaşatmak için hudut boylarında yıkılmış kulübesi ve sönmüş ocağı önünde ilahî bir imanla düşmandan varlığımızı müdafaa eden din kardeşlerine kuvvet ve Allah'tan mazhariyet diler.*

Haydarpâşa Tıp Fakültesi Talebe Heyeti Umumiyesi Namına Darülfünun Birliği ve Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Reisi Hamit."

Tıbbiyelilerin Öncülüğünde Yapılan Üniversite Grevi

Tıbbiyeliler, milli mücadele aleyhinde konuşma yapan müderrisler olan **Ali Kemal**, **Rıza Tevfik**, **Hüseyin Daniş**, **Barsamyan** ve **Cenap Şahabettin**'in üniversiteden atılmaları için 30 Mart 1922 tarihinde başlatılan üniversite boykotu ve öğrenci hareketlerinin önderi olmuşlardı.

Bu hocalardan **Rıza Tevfik**, üniversite boykotunun başladığı gün olan 30 Mart 1922'de verdiği konferansta "*Türk'ün*

kılıcından başka nesi var? Hâlâ İstanbul'da oturabiliyorsanız bunu büyük devletlerin İslam alemine karşı duyduğu saygıya borçlusunuz" demişti. Bunun üzerine öğrenciler "*Sus namussuz, mil-liyetsiz herif!*" diye bağırmaya başlamış, olaylar çıkmıştı.³⁷ Aynı **Rıza Tevfik**, Sevr Anlaşması'nı imzaladığı ve Robert Koleji'ndeki azınlık ve yabancı öğrencilerin kendisine hediye ettiği kalemi, yapılan arlaşma çok iyiymiş gibi övünerek Robert Koleji'ne armağan etmişti.³⁸ Bu kalem olayı nedeniyle üniversite talebeleri, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı **Yusuf Kemal Tengirşek'e** (eski bir Tıbbiyelidir) barış görüşmelerine katılmak için Avrupa'ya giderken İstanbul'da kaldığı birkaç gün içinde altın bir kalem hediye etmişti.³⁸

10 Nisan 1922'de Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nin ikinci katındaki Marmara'ya bakan konferans salonunda Tıbbiyeli öğrenciler toplandılar. Öğrencilerden **Osman** (Horasanlı), **Reşat Şemsettin** (Sirer), **Sedat, Halil Vedat** (Fıratlı), **Necmettin Halil** (Onan) konuşma yaparak herkesin greve katılmasını istedi. Heyecanlı nutuklardan sonra Tıbbiye oybirliğiyle greve katılma kararı aldı. Kararı Fakülte Reisi (Dekan) **Ziya Nuri Paşa'ya** Tıbbiyeli **Ruhi Refik** (Soyer) eliyle yazılı olarak bildirdi. Tıbbiyenin grev kararı basına yansıyınca **Ali Kemal**, gazetesindeki sütunundan "*Ateş, karşı yakanın baldırı çıplaklaşma da sirayet etti*" ifadeleriyle Tıbbiyelilere saldırdı.³⁹

Tıbbiye talebesi **Hamit Bey** başkanlığında Tıbbiyeli **Necdet**, Tıbbiyeli **Hüseyin** ve Edebiyat Fakültesi öğrencileri **Osman** (Horasanlı) ve **Halil Vedat'tan** oluşan bir öğrenci grubu Darülfünun **Emini** (Rektörü) Dr.**Besim Ömer** (Akalın) **Paşa'nın** evine giderler ve bu profesörler okuldan atılınca kadar Darülfünun'un açılmamasını isterler. Dr. **Besim Ömer Paşa** Milli Mücadele'den yana olduğunu ve sükûnetli olmalarını tavsiye eder. Bir ara öğrenci heyetine sert çıkış yapan Dr.**Besim Ömer Paşa** "*İngilizler bütün bunları takip ediyor, sizin için tehlikeli olabilir*" deyince Öğrenci Başkanı Tıbbiyeli **Hamit Necdet** "*Hocam, bizi tehdit mi ediyorsunuz, sizin burada Harrington'unuz varsa, bizim de orada Mustafa Kemal'imiz var!*" diye bağırır.

19 Nisan 1922'de Ankara'dan **Atatürk**'ün yakın arkadaşları olan Kozan Milletvekili Dr.**Fikret** (Onuralp), İzmir mebusu **Mahmut Esat Bozkurt**, Menteşe mebusu Dr.**Tevfik Rüştü** ve İstanbul mebusu **Usta Numan** imzalı bir telgraf İstanbul'un Ankara yanlısı gazetelerinde yayınlandı. Bu telgrafta mebuslar şöyle sesleniyorlardı: *"İstanbul Darülfünunu Talebesi Arkadaşlarımıza,...tedris (eğitim) için tahsis edilen rahleleri (kürsüleri) suiistimal etmiş olanlara karşı gösterdiğiniz şahamet ve metaneti iftiharla öğrendik, var olunuz. Vatan ve millet sizden hoşnut ve sizinle mübahî olursa yeri vardır. Hürmetlerimizin kabulünü rica ederiz."*⁴⁰

Mayıs ayında tıbbiyenin önderliğinde üniversite öğrencileri bir miting düzenlemiş ve bu mitinge 4000 kişi katılmıştı. Tıbbiyeli Sırrı Bey mitingte yaptığı konuşmada bağımsızlık için sonuna kadar savaşacaklarını ilan etmişti. Bu boykot ve mitingler 4 ay 20 gün sürmüş ve sonuçta Yunan işgalini öven, Kuvayi Milliye'yi suçlayan ve öğrenciler tarafından *"Bağımsızlık, Kutsallık ve Milliyet Duygularına Yabancı"* olarak nitelenen bu hocalar 29 Temmuz 1922'de üniversiteden atılmıştı.⁴¹⁻⁴²

Üniversite öğrencilerinin boykot haberlerini **Rıza Tevfik** kuru gürültü, hezeyan, maskaralık ve şamata olarak değerlendirmiş, işe Tıbbiyelilerin katıldığını öğrenince *"Haaa! Şimdi iş değişti. Bunlar muvaffak olur"* demekten kendini alamamıştı. Çünkü kendisi de meşrutiyet döneminde Tıbbiyeli hürriyet öncülerindendi.⁴³

Rıza Tevfik bir gün dersten çıktıktan sonra Nuruosmaniye'deki bir kebabçıda etrafındaki öğrencilerle güzel güzel konuşurken, öğrencilerden birinin *"Hocam, Anadolu milli hareketine aleyhtarlık sizi antipatik yapıyor, şunları frenleseniz!"* şeklindeki ricasına karşılık olarak utanmadan limandaki düşman zırhlılarını göstererek *"Bunlar buradayken bana bir b.. yapamazsınız"* diyordu.⁴⁴

Darülfünun öğrencileri 12 Nisan 1338'de (1922) *"Darülfünun ve Mekatibi Aliye Cemiyeti"*ni (Üniversite ve Yüksek Okullar Cemiyeti) kurdu ve bu cemiyetin reisi Tıbbiyeli **Hamit Necdet** oldu.

Kuvayi Milliye karşıtı profesörlerden **Ali Kemal**'se "İtilaf devletlerinin kararlarına karşı gelmek yerine itaat etmek lazım gelir" diyordu. Padişah **Vahidettin** de böyle düşünüyor ve haziran ayı içinde İngiliz Yüzbaşı Armstrong'a yeğeni **Samî**'yle gönderdiği mesajda "Mustafa Kemal ve adamları İngilizlerin düşmanıdır. Bense dostuyum. Ne isterseniz vermeye hazırım. Halife olmak haysiyetiyle daima sizin tarafınızı tutarım" diyordu.⁴⁵ Aynı **Ali Kemal** *Peyam-ı Sabah* gazetesindeki köşesinden 13 Nisan 1920'de "Anadolu harekâtını tutan zehirli malîlûkların kafası ezilmeli" derken, 18 Ağustos 1922'deki bir makalesinde "Milli hâkimiyeti TBMM değil, ancak hilafet ve saltanat temsil edebilir" diyordu. 26 Ağustos 1922'de Türk Ordusu taarruz ettiğindeyse **Ali Kemal**, İstanbul'daki gazetede şöyle yazıyordu: "Ankara başımızda oldukça, bu kargaşalıktan bir hayır doğarsa, mesela İzmir, Edirne kurtulursa seviniriz, çıldırırız; fakat akılca, irfanca bu derece yanıldığımız için yalnız kalemimizi kırmak değil, insanlığımızdan bile istifa ederiz."⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Ankara'da çıkarılan ve başyazılarını **Atatürk**'ün yazdığı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde **Ali Kemal**'e 16 Haziran 1920 günü şöyle cevap veriliyordu: "Ali Kemal İngiliz memurlar tarafından satın alınmış alçak bir haindir. Bütün milletçe tanınmış melun bir zavallıdır. Damat Ferit'in mezarını da Türk çocukları ileride birbirlerine gösterek 'Burada yatan melun bir haindir' diyeceklerdir."⁴⁷

Ali Kemal o dönemlerde sürekli olarak hakaretlerde bulunuyordu. Akıbetiyse çok kötü olmuş, 5 Kasım 1922'de İzmit'te linç edilmişti. Buru duyan millî mücadele düşmanları (M. Sabri, Tevfik Rıza, Zeynel Abidin, Artin Cemal gibileri) 6 Kasım 1922'de İngiliz Elçiliği'ne sığındı ve bunları İngilizler Mısır'a götürdü. **Mustafa Kemal Paşa**'nın telgraflarının çekilmemesi için emir veren posta müdürü ve yazar **Refik Halit Karay** ise 9 Kasım 1922 günü İstanbul'dan kaçtı ve daha sonra vatandaşlıktan çıkarıldı.⁴⁸

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**TIBBİYELİLERİN İSTİKLAL HARBİ İÇİN
ANADOLUYA GEÇMESİ VE HİLAL-İ
AHMER'İN FAALİYETLERİ**

Tıbbiyeli Öğrencilerin Milli Mücadele İçin Anadolu'ya Kaçması

Ankara'da TBMM yeni açıldığı sıralarda bazı Tıp Fakültesi öğrencileri ve Harbiyeliler milli mücadeleye katılmak için gizlice Anadolu'ya kaçmaya başlamıştı. Bu durumu **Mustafa Kemal** 9 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle anlatır: *"(...) sonra malumu aliniz tekmil Mekteb-i Tıbbiye talebeleri, Harbiye talebeleri, hocaları ile beraber hepsi buraya firar ediyorlar. Mekteb-i Tıbbiyeliler bayağı bir müfreze halinde Kandıra'ya vasil olmuşlardır. Lakin, zannediyorum ki, diğer zavallı Harbiyeliler, henüz Çamlıca'dan uzaklaşamadıkları sırada belki de kısmen tutulmuşlardır. Çünkü jandarmalar tarafından takibata düşürülmüşlerdir."*¹

Anadolu'ya geçen öğrenci Tıbbiyelilerden Denizlili **Salih** (Sonad) **Aydın** bölgesinde Demirci Efe kuvvetlerinde, **Nurettin Otmar** (savcı) ise Bursa'da sarı Efe kuvvetlerinde çalışmıştır.²

Tıbbiye öğrencilerinden **Nurettin Otmar** (Savcı) **Bey**, **Nail Abdullah Bey** ve 10 arkadaşı Bahariye'deki İngilizlerin deposundan silah ve teçhizat kaçırıp okula getirmişlerdi. Durumun ihbarı üzerine Tıbbiye basılmış; ancak öğrenciler okul subayları tarafından kaçırılmıştı. **Nurettin Bey**, her yerde aranırken A.P.'ye başvurmuş ve A.P. onu Anadolu'ya gönderirken yanına İngilizler tarafından toplatılan top, tüfek, kama ve mekanizmalarının bulunduğu yerleri belirten bir plan da vermişlerdi.³ Yalova'ya gelen **Nurettin** buradan yürüyerek Bursa'ya geçti ve Yenişehir'de **Sarı Efe Edip Bey**'in kuvvetlerine katıldı. Bir süre bu seyyar kuvvetlere hekimlik yapan Tıbbiyeli **Nurettin** daha sonra Eskişehir'e gelmiş ve burada karşılaştığı **Dr.Adnan Adıvar**'ın yardımıyla Eskişehir'den **Dr.Süleyman Enis Bey**'in de bulunduğu kolordu subaylarını götüren trenle Ankara'ya varmış ve Cebeci Hastanesi'nde zabıt vekili sıhhiye çavuşu olarak görevlendirilmişti.

Sivas Kongresi'nden dönen Tıbbiye öğrencisi **Hikmet Boran** arkadaşı **Yusuf Ziya Balkan**'la birlikte Anadoluhisarından Polonezköy'e gitmiş ve sonra Ömerli'deki Kuvayı Milliye karargâhını bulmuşlardı. Burada Alemdar ve Os-

mancık Milis taburları kumandanıyla temas ederek Ankara'ya sevklerini istemişlerdi. Gebze Hükümet Tabibi **Fahri Can Bey**, kendilerine yardımda bulunmuş, Ankara'dan emir gelince diğer subaylar ve tabur kumandanı **Yavuz Osman Bey** ile birlikte Şile-Ağva-Adapazarı üzerinden tehlikeli ve güç bir yolculuktan sonra Eskişehir'e ulaşabilmişlerdi. Anadolu'ya geçen diğer Tıbbiye öğrencileri **Rüsuhi** (Düzceli) ve Zileli **Abdullah Mazhar** (Ataay) da Ankara'ya ulaşmış, yanlarında sıhhiye depolarından kaçırdıkları malzemeyi de getirmişlerdi. 18 Temmuz 1920'de Ankara'ya gelen Tıbbiyelileri Dr.**Adnan** (Adivar) **Atatürk**'ün huzuruna çıkarmış; **Atatürk** onlardan Cebeci Hastanesi'nde subay vekili ve sıhhiye çavuşu rütbesiyle çalışmalarını istemişti. Bu öğrenciler Cebeci Hastanesi'nde aşı yapımında çalışmışlar ve Ankara'da bir yıl kaldıktan sonra okulu bitirmek üzere İstanbul'a dönmüşlerdir.⁴⁻⁵

Tıp, Eczacılık ve Veteriner Okulu öğrencisi beş Antepli arkadaş ise Antep işgal edilince önce vapurla Beyrut'a, oradan da trenle Halep'e geçmişti. Bu beş kahraman öğrenci, Tıp Fakültesi son sınıf öğrencisi Nizipli Dr.**Tevfik Öğüt**, birinci sınıf öğrencisi Tıbbiyeli **Ömer Asım Aksoy** (sonraki yıllarda Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı olmuştur); birinci sınıf öğrencisi Tıbbiyeli **Mehmet Emin** (Onat), Baytar Mektebi öğrencisi **Hayri Bey** ve Eczacılık Okulu öğrencisi **Asaf Erkılıç**'tir. O sırada Halep, Fransız Ordusu'nun ikmal merkezidir. Dr.**Tevfik Öğüt** Nizip'e geçerken diğer iki öğrenci Halep'te kalır. **Ömer Asım Aksoy** ve Dr.**Mehmet Emin Onat** Antep'e hareket eder. Önce Nafak'ta Kuvayi Milliye seymenleriyle karşılaşır. Sorgu sualden geçirildikten sonra yanlarına bir adam verirler ve bir gece Fransız kuşatmasının zayıf olduğu bir cepheden Antep'e girip ve operatör Dr.**Mecit Barlas**'ın emrinde çalışmaya başlarlar.⁶

Şubat 1922'de Askeri Tıbbiye öğrencileri Avrupa'ya gitmekte olan Hariciye Bakanı (eski Tıbbiyeli) **Yusuf Kemal Tengirşek**'i İstanbul Haydarpaşa rıhtımında karşılayıp gösteri yaparlar ve onu okullarına götürerek bir albüm hediye ederler.⁷

Dr.Tevfik Sağlam'ın Ordu Sağlık Başkanı Göreviyle Anadolu'ya Geçmesi

Gülhane dahiliye hocası Dr.Tevfik Salim (Sağlam), Milli Ordu Sağlık Başkanı olarak Dr.İbrahim Tali Bey'in yerine atanınca eşini yanına alarak, bazı eşyalarıyla birlikte İnebolu'ya giden vapura binmişti. Dr.Tevfik Sağlam vapurda gazeteci-yazar Ahmet Emin Yalman ve Dr.Binbaşı Fahri Bey'le tanıştı. Vapur şiddetli rüzgâr nedeniyle İnebolu'da duramamış ve yolcular mecburen Samsun'a gitmişti.¹¹ Samsun'da iki gün kaldıktan sonra bir motorla tekrar İnebolu'ya gitmişler, İnebolu'da da Dr.Tevfik Salim, eşi Naile Hanım, gazeteci Ahmet Emin Yalman ve Binbaşı Dr.Fahri'yle birlikte Kızılay'ın Ford kamyonetine binerek Ankara'ya doğru altı gün sürecek yolculuğa çıkmışlardı.

Dr.Tevfik Sağlam İnebolu'ya vardığında Dr.İbrahim Tali de Ankara'dan İnebolu'ya gelmiş, Batum'daki konsolosluk görevinin başına gitmek için vapur bekliyordu.

Dr. Tevfik Sağlam ve gazeteci Ahmet Emin Yalman Kastamonu'ya gittiklerinde Dr.Sağlam'ın eski arkadaşı ve Askeri Tıbbiyeli Malta sürgünü Dr.Fazıl Berki Tümtürk'le karşılaştılar. Dr.Sağlam onunla birlikte Kastamonu'daki hastaneleri gezdi. Dr.Sağlam ve arkadaşlarını taşıyan kamyonet bu yolculuk sırasında 63 kez çamura saplanmıştı.¹² Dr.Fazıl Berki Bey daha sonra 3. Dönem Malatya milletvekili olmuştur.

Dr.Tevfik Sağlam ve Ahmet Emin Yalman Ankara'ya ulaşınca önce Kızılay merkezinde Dr.Adnan Adıvar'la buluştular. Dr. Adnan Bey o sırada TBMM İkinci Başkanıydı ve Kızılay Derneği'nin Ankara Merkezinin bir odasında kalmaktaydı. Dr. Adnan Adıvar Kızılay'ın açık faytonuyla her tarafa koşturmaktaydı.¹³

Cepheden cepheye koşan ve tehlikeli bölgelerde görev yapan Dr.Tevfik Sağlam 3 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmiş ve Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Başkanlığı görevine başlamıştı; ancak başkumandanlığa yaptığı bazı teklifler uygun görülmediğinden 10 Ocak 1922'de istifa etti.¹⁴⁻¹⁵⁻¹⁶ Dr.Tevfik

Sağlam bunun üzerine önce Diyarbakır sonra Sivas ve Ankara Sarıkışla Hastanesi dahiliye uzmanı olarak çalıştıktan sonra Ocak 1923'te İzmir Askeri Hastaneleri Müfettişliği'ne, daha sonra da Gülhane'ye dönmüştü.

Gülhanelilerin ve Bazı Sivil Hekimlerin Anadolu'ya Geçmesi

Hekimlerin Anadolu'ya geçme işini önceleri A.P. isimli gizli askeri polis örgütü yapıyor, onları tüccar, celep ve çiftçi kılığında kaçırıyordu.¹⁷ Bazı hekimler İstanbul'dan tek başına Anadolu'ya gidemeyince işgal bölgesindeki göçmenlere yardım bahanesiyle *Hilal-i Ahmer "Sıhhi İmdat Heyetleri"* adı altında kafileler teşkil edilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlandı.

Birinci kafile "*Beşinci Sıhhi İmdat Heyeti*" adı altında Dr. Bnb.**Mustafa Feridun Bey** başkanlığında Dr.**Burhanettin Onat**, (daha sonra Atatürk'ün isteğiyle Serbest Fırka'ya girmişti), Dr.**Celal Ramazanoğlu**, Dr.**Vasfi**, Dr.**Cevat Refik**, Dr.**Vefik Vassaf** (Akan), Dr.**İhsan Arif Derman** gibi doktorlardan oluşarak Nazilli'ye gitmişti. Arkalarından Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden Dr.Binbaşı **Şefik**, Dr.Yzb.**Raik** (Taşkasap) ve Dr.Yzb.**Reşit** (Berker) **Beyler** aynı bölgeye yollandı. Nazilli'deki bu heyette daha sonra Dr.**Reşit Galip** ve göz hekimi Dr.**Lütfi Kırdar** da görev yaptı. Bu heyet Nazilli'nin kaybedilmesinden sonra Dinar'a ve Burdur'a kaydırıldı.¹⁸

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden Milli Mücadele'ye katılıp istiklal madalyası alan bir askeri doktor da **Kazım Nuri** (İçgören) **Bey**'dir (sonradan Profesör olmuştur).¹⁹ **Kazım Nuri Bey** daha öğrenciyken gönüllü olarak Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılmıştı. Röntgen uzmanı olduktan sonra Sarıkamış ve Erzurum Hastanelerinde görev yaptı.²⁰

Gülhane Hastanesi'nde çalışan doktoraarsa önce kapalı, daha sonra da açık olarak gönderilen zarflarla Anadolu'ya davet ediliyordu. Bu zarfları alan doktorlar *Hilal-i Ahmer* (Kızılay) İstanbul Temsilciliği binasında görev yapan 2.Başkan

Hamit Bey ya da **Dr.Hikmet Bey'e** başvuruyor, kendilerine vapur parasına ilaveten 25 lira ve bir tanıtma belgesi veriliyordu. Göz uzmanı **Dr.Albay Çorumlu Şevket Enver Tonguç Bey** de bu şekilde Anadolu'ya geçmişti.²¹ Bu sırada Operatör **Dr.Mazlum** (Boysan), kimyager **Vasıf**, **Dr.Şevket Ali** gibi birçok kişi de Anadolu'ya geçmişti.²²

Hükümet Tabibi **Dr.Fahri Can Bey** de bir süre sonra Ankara'ya kaçmış, gönüllü olarak Ayıntap (Antep) Cephesi'ne gitmişti.²³ Trakya bölgesinden Tümen Baştabibi **Asaf Zühtü Bey** de bu arada Anadolu'ya geçmişti.

Kendi istekleriyle Milli Ordu'ya katılan Gülhane stajyer tabip teğmenlerinden **Dr.Sırrı Hasan Alıçlı**, **Dr.Naim Gür-can**, (sonradan general ve GATA Komutanı olmuştur), **Dr.Rüştü Veli** (Buldan) ve **Dr.Hayri Dilaver'**den oluşan grup maceralı bir seyahatle Mudanya üzerinden Anadolu'ya geçmişti. Bu genç doktorlar 1919 yılında Askeri Tıbbiye'den Mülazım-ı Sani (teğmen) rütbesiyle mezun olmuş o zamanlar Fransız işgali nedeniyle Gümüşsuyu Hastanesi'ne taşınarak orada çalışmaya başlayan Gülhane Askeri Tatbikat Hastanesi'nde bir yıl sürecek olan stajlarını yapıyorlardı. Gümüşsuyu Hastanesi'nde kalacak yerleri olmadığından yeni mezun yüz kadar stajyer askeri doktor Maçka'daki şimdi Teknik Okul olan, Kışla'da yatıyordu. Bu stajyer doktorlar sabahları Harbiye'den dolaşarak Gümüşsuyu'na gidiyor ve çeşitli kliniklerde staj görüyorlardı. Şimdi olduğu gibi staj sonrası bu askeri doktorlar kıtalara gönderiliyordu. Stajını hariciye kliniğinde **Dr.Mim Kemal** (Öke) ve **Dr.Murat Cankat'**ın yanında yapmakta olan stajyer tabip teğmen **Sırrı Bey'e** bir gün dahiliye asistanı **Dr.Arif İsmet Çetingil**, (sonradan profesör olmuştur) gelerek bir köşede teşkilata girmek isteyip istemediğini sormuştu. **Dr.Arif İsmet**, Anadolu'daki hareketin temsilcisiydi. **Dr.Sırrı** derhal olumlu cevap vermiş ve teşkilatın emirlerini ondan almaya başlamıştı. Bu arada bakteriyoloji bölümünde staj yapan teğmen **Dr.Rüştü Veli** (Buldan) de teşkilata kayıt olmuştu. Bir gün teşkilattan "**Dr. Sırrı ve Dr. Rüştü Anadolu'ya geçecekler ve bunun için Selimiye'de üsteğmen makineli tüfek subayı Şaban Efendi'yi göreceklidir**" emri geldi.

Ertesi gün Dr.**Sırrı** ve Dr.**Rüştü** Selimiye Kışlası'na giderek **Şaban** Üsteğmen'i buldular ve kendisinden Haziran 1920 sabahı esir elbiseleri giyerek diğer esirlerle beraber Mudanya yoluyla Anadolu'ya sevk edileceklerine ilişkin bir emir aldılar. Dr.**Sırrı** ve **Rüştü**, Tıbbiye'nin bakteriyoloji laboratuvarında gecelemiş ve sabahleyin Selimiye Kışlası'na giderek verilen esir elbiselerini giymiş ancak vapurun gelmeyeceğini öğrenince iki gece daha kışlada beklemek zorunda kalmışlardı. Sonunda 19 Haziran 1919 günü Harem iskelesine yanaşan Hale vapuru görününce **Şaban** üsteğmen esir kılığındaki subayları bir dizi halinde iskeleye getirdi. Bütün esir kıyafetli subaylar sırayla çatananın biraz büyüğü olan Hale vapuruna binip Mudanya'ya gittiler. İskeleye bir subay, kafileye hitaben, "*Efendiler bu tarafa, efratlar bu tarafa!*" diye seslendi bir kısım subay kafileden ayrılmış, trenle Bursa'ya geçmişti.²⁴ Bursa Işıklar'da 56. Tümen kumandanı Miralay **Bekir Sami** onların çalışacakları yerleri belirlemiş; Dr.**Sırrı Bey** 172. Alay'a, Dr.**Naim** (Gürcan) **Bey** 173. Alay'a, kalanlar ise diğer birliklere verilmişti.

9 Temmuz'da Bursa'nın işgali sırasında Dr.**Sırrı Bey** Tophane'deki Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'ne sığındı ve oradaki hekimlerin arasına karıştı. Hastanede görevli bir Rum kadın doktor **Sırrı Bey**'i Amerikan Misyonuna götürüp sığınmacı olarak kabul ettirmişti, **Sırrı Bey** bir rozet ve belge olarak şehirde serbestçe dolaşmaya başlamıştı.

Dr.**Sırrı**, daha sonra Bursa'da Kuvayi Milliye tarafından teşkilata memur edilen bakteriyolog **Lütfü Bey**'le temasa geçti ve onun sayesinde İnegöl'deki eczacı **Ali Bey**'in yanında kalfa olarak çalışmaya başladı. Eczaneye gelen 2.Tümen Başhekim **Galip Bey**'in sayesinde de ordu hizmetine girdi ve sıhhiye bölümünde Dr.Binbaşı **Sait**, Dr.Yüzbaşı **Cemal** (İspahi) ve Dr. **Suphi Beylerle** İnönü Savaşları'na katıldı.²⁵

Dr.**Sırrı** (Alıçlı) zaferden sonra operatör oldu ve çeşitli hastanelerde baştabiplik yaptı. İstiklal Madalyası sahibi olan Dr.**Sırrı Alıçlı**'nın (1897-?) Büyük Harp Cerrahisi isimli bir de kitabı vardır.²⁶

Dr.**Ahmet** (Uras) ve Mısır'dan gelen dahiliye uzmanı **Mustafa Şevki Bey** de bu sıralarda Mudanya'dan Eskişehir'e ulaşip çalışmaya başlamıştı.

Dr.**Cevdet**'in (Alkaya) dahil olduğu 38 kişilik doktor ve eczacı grubu, *Kızılay Sıhhi İmdat Ekibi* olarak *Loyd Triestino Kumpanyasının Ewantino* gemisiyle İnebolu'ya çıkmıştı. Burada Eczacı **Yusuf Bey** aracılığıyla arabalarla Kastamonu'ya geçmişler ve ikinci bir sorgudan sonra hastane göz uzmanı Tosyalı **Fethi Bey**'in (Gözalan) yardımıyla hemen Ankara'ya ulaştırılmış ve oradan cephelere dağıtılmışlardı.

2 Nisan 1921'de Gülhane cerrahi muallimi **Mim Kemal Bey**'in onayı ve tavsiyesiyle stajyer tabip teğmen Taşköprülü **Kemal**, Nesliçli **Naci Selim**, Trabzonlu **Osman Kamil** ve Ispartalı eczacı **Mehmet Hasan Bey** de anatomi hocası **Hikmet Bey**'in başkanlığındaki Kızılay Heyeti'nin 25 doktor ve eczacısıyla birlikte İnebolu'ya çıkmıştı. Burada Dr.**Osman Kamil Bey** isim benzerliği yüzünden alıkonulmuş ve yanlışlık olduğu anlaşıncı geçişine izin verilmişti.²⁷ 19 Nisan 1921 tarihinde İngilizlerden gizli olarak 40 doktor ve 10 eczacı daha İnebolu'ya çıkmıştı.²⁸

Kendilerine davetiye çıkarılan Gülhane muallimlerinden **Mim Kemal**, **Nazım Şakir**, **Abdulkadir Noyan** (daha sonra general olmuştur), **Murat İbrahim** (Cankat) **Bey**'le asistanlardan Dr.**Behçet Hasan** (Anel), Dr.**Ethem Cafer Akat**, Dr.**Cevdet Gönenden**, Dr.**Recep**, Dr.**Raif Gürün**, Dr.**Süleyman Karçal**, Dr.**Halit Baran**, Binbaşı **Ahmet Temelli**'nin, (İsmet Paşa'nın kardeşi) bulunduğu iki kafile *Gülnehal* vapuruyla İnebolu'ya çıkmıştı. Oradan Kastamonu'ya yaya olarak gidip, sonra yaylılarla Ankara Cebeci Hastanesi'ne ulaşmışlar ve buradan birliklere dağıtılmışlardı.

Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Anadolu'ya geçen Gülhane öğretim üyelerinden Dr. **Tevfik Sağlam** (dahiliye hocası), Dr.**Mim Kemal Öke** (cerrah), Dr.**Murat Cankat** (cerrah), Dr.**Abdülkadir Noyan** (dahiliye, hijyen), Dr.**Nazım Şakir** (akliye ve asabiye hocası) ve Dr.**Talat Arif** (Cildiye) Ankara'da Cebeci Merkez Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştı.²⁹ İstiklal Savaşı sonrasında Dr.**Mim Kemal Öke** GA-

TA'da I.Hariciye Kliniği, Dr.**Murat Cankat** ise II.Hariciye Kliniği Direktörlüğü yapmıştı.³⁰

Ağustos 1921'de Dr.**Zeki Faik** (sonraları general ve profesör), Dr. **Ahmet Muhtar**, Dr. **Ferit İhsan** ve arkadaşlarının bulunduğu Kızılay kafilesi de İnebolu'dan Ankara'ya geçmişti.

Dr.**Şükrü Yusuf Sarıbaş** (sonraları profesör), Dr.**Süleyman Fehmi Ayberk**, Dr.**Nüzhet Veysi Atav** (sonraları profesör), Dr.**Kadri Yetkin**, Dr.**Necmi Şar** (sonraları general), Dr. **Abdurrahman Kaman**, Dr.**İsmail Akgündüz**, 1921 Eylül'ünde Gülhane'den Kars tarafına gitmişti.

Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden bakteriyolog **Hafız Sabri** ve Dr.Üstğm. **Fazıl Esin** (sonraları albay) hastaneden verilen 15 kadar mikroskopla İnebolu'ya gitmek üzere yola çıkmış Trabzon'dan Kars'a geçmişlerdi.

Asabiye asistanı Dr.**Nuri Rüştüğ** (Pasiner), Dr.**Cemil Rodos** (Şenerler), Dr.**Hamza Vahit** (sonraları profesör, tüm-general Göğem), Dr.**Abdülkadir** (Dirim), Dr.**Ali**, Dr.**Ali Rıza**, Dr.**Muhtar Davas** ve bakteriyolog **Hasan Bey Ocak** 1921'de İnebolu'ya gelmişler ve burada Latifülmanzar Otelinde misafir olduktan sonra, şiddetli kışta eşyaları katırda, kendileri yaya olarak Kastamonu'ya kadar gelebilmişler, oradan temin edilen araba ve merkeplerle Ankara'ya bir haftada ulaşmışlardı.³¹ Ankara'ya vardıklarında yatacak yer bulamayan bu hekim kafilesi Merkez Kumandanlığı'nda bir odada sabahlamış ve sabahleyin bir kahvehanede rastladıkları hükümet tabibi **Tahir Bey**'in yardımıyla Ankara'nın meşhur İstanbul Eczanesi'nde Dr.**Refik Saydam**'ı bulmuşlar daha sonra da Sıhhiye Reisi **İbrahim Tali** ve yardımcısı Dr.**Hüseyin** ve Kızılay temsilcisi Dr.**Adnan** (Adıvar) **Bey**'i ziyaret etmişler; tayinleri çıkıncaya kadar da Cebeci ve Taşhan Hastaneleri'nde kalmışlardı. Bu sırada Sıhhiye Dairesi Zat İşleri Müdürü olan Dr.**Akif Bey**'in (sonraları Çankırı Milletvekili) terip ve onayıyla birlik ve kurumlara dağıtılmışlardı. Dr.**Abdülkadir Dirim** bakteriyolog olduğundan, önce Polatlı Hastanesi'ne daha sonra da 7. Tümen 2. Alay tabipliğine atan-

muştu.³² Cephedeyse bu doktorların dağıtım işlerini Miralay Dr.**Süleyman Emin Bey** yapıyordu.

Son altı kafiyeyle 127 doktor ve eczacı Ankara'ya gelmişti. Yine bu kafiyelelerle birlikte İnebolu'ya 3059, Samsun'a 1400 balya sağlık malzemesi, hastane eşyası ve hasta çamasırı getirilmişti.

Malta'dan dönen Dr.**Süleyman Numan Paşa** da sürgünde olduğu Malta'dan 1 Kasım 1921'de İnebolu'ya geçmişti. Dr.**Süleyman Numan Paşa** İnebolu'dan Ankara'daki Sıhhiye Reisi Dr.**İbrahim Tali**'ye çektiği telgrafla, "*Geldim, ihtiyarladım. Burada bir hafta istirahat edebilir miyim?*" demiş ve **İbrahim Tali Bey**'den şu cevabı almıştı: "*İhtiyarlığımızı kabul edemeyiz, arzu buyrulduğu gibi istirahat edilmesini rica ederim.*"

14 Kasım 1921'de İnebolu'dan Ankara'ya hareket eden **Süleyman Numan Paşa**, Ankara'ya varınca **İbrahim Tali** tarafından Başkumandan **Mustafa Kemal Paşa**'ya çıkarılmıştı. Dr.**Süleyman Numan Paşa** Ordu Sıhhiye Reisliği yapma isteğini bildirmiş, **Mustafa Kemal Paşa** da ordu sıhhiye reisliği yapacak yetişmiş genç hekimler bulunduğunu, geçirdiği tehlikeli ve yorucu durumlardan sonra kendisinin bilim alanında verimli olacağını belirtmişti. **Süleyman Numan Paşa** bunun üzerine İstanbul'a dönmüş ve Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başlamıştı.³³ Dr.**Süleyman Numan Paşa** ölümüne kadar fakültede hocalık yapmış, 20 Temmuz 1925 günü karaciğer kanserinden, Gülhane'de yapılan bir ameliyat sonrası vefat etmiş ve Sultan Mahmut Türbesi Haziresi'ne defnedilmiştir.

1922 yılı sonuna kadar Gülhane'den Anadolu'ya geçmeyen genç hekim kalmamıştı. 1921 mezunu teğmen hekimler de Sakarya Savaşı sonrası 1922'de Semiramis vapuruyla Mersin'e gitmişti. Buradan trenle Akşehir'e geçen bu genç hekimleri Batı Cephesi Sıhhiye Reisi Dr.**Hulusi (Alataş) Bey** 4. Kolordu emrine dağıtmıştı. Bu hekimler arasında Dr.**Şefik Erdemir**³⁴ ve Dr.**Niyazi Baysan**³⁵ da vardı.

Gülhaneliler ve bazı sivil hekimler Kurtuluş Savaşı için Anadolu'ya geçerken, İstanbul Tıp Fakültesi'nin öğretim üyeleri birkaçı hariç Kurtuluş Savaşı'nın tamamen dışında kalmış ve maalesef Tıp Fakültesi'nin İstanbul Hükümeti'ne bağ-

lılığı devam etmiştir. İşgal döneminde birçok ünlü hocamız statükocu olmuş, işgal kuvvetleriyle iyi ilişkiler içinde bulunmuştu.

Hilal-i Ahmer'in Ankara ve İstanbul Faaliyetleri

Mustafa Kemal Anadolu'dayken, İstanbul'daki *Hilal-i Ahmer* merkezinde çalışan doktorlar Anadolu hareketinin yarı resmi temsilcileri gibiydi. Milli Mücadele öncesi İstanbul Kızılay Başkanlığı'nda 2. Reis **Hamit Bey** (Hasancan) ve Genel Yazman Dr.**Adnan** (Adivar) çalışıyordu.³⁶ Dr.**Adnan Adivar** Ankara'ya gittikten sonra **Hamit Bey**, TBMM'nin İstanbul elçisi gibi çalışmaya başladı.

Daha önce Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda milletvekilliği de yapan Kızılay 2. Başkanı **Hamit Bey** 8 Kasım 1920'de Ankara Hükümeti tarafından Ankara'nın resmi olmayan temsilcisi olarak görevlendirilmiş ve Ankara adına yabancı devletlerle temaslar kurmaya başlamıştı.³⁷ **Hamit Hasancan Bey** Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan Konferansı'na da katılmıştır.³⁸⁻³⁹ Bir ekonomist olan **Hamit Bey**, Osmanlı *Hilal-i Ahmer Cemiyeti* muhasibi ve İkinci Reisi olarak Malta'daki sürgünlerin Anadolu'daki kuvvetlerin elinde bulunan İngiliz esirlerle değiştirilmesi için gereken işlemleri İngilizlerin gözetiminde takip etmişti. Malta sürgünleri Malta'dan İngiliz gemileriyle İnebolu'ya değiş tokuş için giderken 30 Ekim 1920'de İstanbul'dan geçmişti. İşte bu gemiye sadece **Hamit Bey** girmiş ve sürgünlerle konuşabilmişti.⁴⁰⁻⁴¹ **Hamit Bey**, mütareke döneminde **Halide Edip**'le birlikte Amerikan mandasını savunmuş; ancak daha sonra Kuvayi Milliye hareketinin en büyük destekçisi olmuştu.⁴²

Milli mücadelenin ilk günlerinde Cağaloğlu'nda bulunan *Hilal-i Ahmer Genel Merkezi*'nde Ankara'ya yardım için gizli toplantılar yapıyordu. *Hilal-i Ahmer*'in İstanbul Merkez Binası kasasında bulunan 250.000 lira buradaki memurlardan **Tahsin Bey** tarafından Ankara'ya kaçırılmıştı. Bunu duyan hükümet *Hilal-i Ahmer*'in merkezine baskın yaptı. Dr.-**Adnan Adivar** Ankara'ya kaçınca *Hilal-i Ahmer* yeniden ba-

sıldı, telefonları kesildi ve evrakları darmadağın edildi. Dr. **Adnan Adıvar**'dan boşalan umumi kâtipliğe Dr.**Hikmet Gizer** seçildi ve milli mücadele için çalışmalarına devam edildi. Dr.**Hikmet Gizer**, kadın-doğum uzmanlığının yanı sıra *Hilal-i Ahmer*'in gelişimi için Birinci Dünya Savaşı boyunca büyük başarılar göstermişti. İstanbul'daki *Hilal-i Ahmer* merkezi, Ankara'yla yapılan haberleşmelerin merkezi olduğundan gazeteciler haber almak için buraya gelirlerdi.⁴³ Dr.**Hikmet Gezer**, *Hilal-i Ahmer*'in merkezi Ankara'ya taşınuncaya kadar genel kâtiplik görevini başarıyla yapmıştı. Dr.**Hikmet Gezer**, Hindistan'da Milli Mücadele için toplanan paraları almak için iki arkadaşıyla birlikte Hindistan'a gitmiş, dönüşünde *Hilal-i Ahmer* tamamen Ankara'ya nakledilmiş olduğundan İstanbul'da bomboş kalmış ve bu kez bir inşaat firmasında çalışmaya başlamıştır.⁴⁴

Viyana'ya giden Dr.**Celal Muhtar Hoca** Avrupa ülkelerinden *Hilal-i Ahmer* için toplanan paralarla memleketin ihtiyacı olan ilaç, sağlık malzemesi ve o sırada az bulunan şeker gibi maddeleri ucuz fiyatlardan temin edip Türkiye'ye getirilmesini sağlamıştı.⁴⁵ Bu sırada yabancı ülkelerden, özellikle de Afganistan ve Sovyet Rusya'dan *Hilal-i Ahmer*'in Ankara merkezine önemli bağışlar olmuştu.

İstanbul'daki Kızılay Merkezi, halka 3 Nisan 1921'de Anadolu'ya yardım çağrısı yapmış ve 27 Nisan 1921 gününe kadar 155 bin lira toplanmıştı.⁴⁶

Dr.**Adnan Bey** eşi **Halide Edip**'le birlikte Ankara'ya gittiğinde *Hilal-i Ahmer* merkezinde çalışmaya başlamıştı. Ankara *Hilal-i Ahmer* merkezi İstanbul'dan gelen yazar ve subayların ilk uğrak yerlerinden biriydi. O zamanki, Ankara Kızılay başkanlığının yeri dar bir sokak içinde, kapısı camkanlı bir dükkândı.⁴⁷ Dr.**Adnan** bu sırada Meclis Başkan vekili, Dr.**Refik Saydam** ise Sağlık Bakanı olarak görev yapıyordu. Kızılay'ın merkezi Sakarya Savaşı sırasında büyük bir eve taşındı.⁴⁸ **Halide Edip** cepheye gittiğinden bu yeni Kızılay binasında Dr.**Adnan** ve **Yakup Kadri** kalmaya başlamıştı.

İstanbul Hükümeti'nin *Hilal-i Ahmer*'de çalışanlara karşı düşmanlığı devam etmiş, çoğu, Şeyhülislam Dürriyade Es-

seyid Abdullah'ın fetvasıyla idama mahkûm edilmişti. Dr. **Adnan Bey** de Dr.**Basri Bey**'le birlikte Eskişehir'deki *Hilal-i Ahmer* deposunu ulusal güçlere yardım ünitesi haline getirmişti.⁴⁹ Bu sırada Trakya'da bulunan Birinci İmdat Heyeti, Akhisar'da bulunan Dördüncü İmdat Heyeti, Nazilli'de bulunan Beşinci İmdat Heyeti ve Alaşehir'de bulunan Altıncı İmdat Heyeti Ankara'daki Kızılay'a bağlı olarak çalışmaya başlamıştı. Bu imdat heyetlerinin aylık gideri olan 12 bin lira Eskişehir temsilciği tarafından karşılandı. Eskişehir'deki Kızılay deposunda bulunan ve Çanakkale Savaşı sırasında depolanmış olan malzeme ve eşya çok işe yaramıştı. Bu arada Anadolu'dan toplanan bağışlar 120 bin lirayı buldu. Bu bağışlara özellikle Kastamonu ve Elazığ Kızılay temsilcilikleri büyük katkıda bulunmuştu.⁵⁰

Dr.**Adnan Bey**, zaman zaman eski Ziraat Mektebi'ndeki Genelkurmay Başkanlığı harekât merkezine gelir ve cephenin durumunu izlerdi.⁵¹ 1921 yılında Dr.**Adnan Adıvar** Meclis Başkan Yardımcısı'yken Ankara Kızılay Başkanı Dr.**İsmail Besim Paşa**'ydı (1862-1931). Kızılay Başkanı, Dr.**İsmail Besim Paşa**, yardımcısı Dr.**Ömer Lütfi** (Eti) **Bey**'le birlikte cephe için gerekli sıhhiye malzemelerinin dağıtımını ve İstanbul'dan gelen doktorların birliklere atanma işlerini Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Daire Başkanı Dr.**İbrahim Tali Bey**'le birlikte koordine ediyordu.⁵²

Ömer Lütfi Eti (1882-1952) 1921'den itibaren *Hilal-i Ahmer Umumi Merkezi Murahhası* sıfatıyla Milli Mücadele'nin sonuna kadar Ankara'da çalışmış, daha sonra Hastabakıcı Mektebi müdürlüğü ve uzun yıllar (1925-1943) Gureba Hastanesi'nin başhekimisi olarak çalışmıştır ⁵³

O dönemlerde Ankara'daki Kızılay Hanımlar Merkezi Kız Öğretmen Okulu'nda açılmıştı ve başkanlığını **Halide Edip**, yardımcılığınıysa Belediye Reisi'nin eşi **Zehra Hanım** yapıyordu. Bu hanımlar İstanbul'daki Kızılay Sanat Evi'nde hazırlanan el işlerini Ankara'da sergileyerek gelir sağlamaya ve bağış toplamaya başlamıştı. Topladıkları bağışlar 1000 liraya kadar ulaşmıştı.⁵⁴

Sakarya Savaşı öncesinde cephedeki askerler erzak sıkıntısıyla karşılaşınca Kızılay'ın parası borç olarak alınmış, cephedeki askere ekmek gönderilmiş ve bu para daha sonra hükümet tarafından geri ödenmişti.⁵⁵ *Hilal-i Ahmer* 28 Nisan 1935'te Umumi Heyet kararıyla Kızılay adını almıştır.

Ankara *Hilal-i Ahmer* Başkanı **İsmail Besim Paşa** İstanbul'da 1862 yılında doğdu ve Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra önce teşrih muallim muavini sonra da hastalığı nedeniyle dahiliye muallim muavini olmuştur. **İsmail Besim**, daha sonra 6. Bağdat Ordusu Sıhhiye Başkanlığı'na atanmış ve Bağdat Askeri Hastanesi'nin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Daha sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi baştabip yardımcılığı ve Ordu Sağlık dairesinde görev yaptıktan sonra Ankara'ya geçerek *Hilal-i Ahmer* Başkanı olmuştur. Cumhuriyet döneminde 3.Dönem Eskişehir milletvekili olmuş ve 19 Mart 1931 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁶⁻⁵⁷

Dr.**İsmail Besim Paşa** ülkenin en karışık zamanında çok zor görevlerde bulunmuştur. Çanakkale Savaşı sırasında Eskişehir'e **Muhlis Bey**, **Hamid Bey** (Hasancan), **Celal Muhtar Hoca** ve **İsmail Besim Paşa** 30 bin altın ve kâğıt para getirir. İstanbul işgal edildiğinde İstanbul *Hilal-i Ahmer*'i Eskişehir'e bu kez 180 bin kâğıt lira gönderir. Ancak 1920 Eylül'ünde **Çerkez Ethem** ve kardeşi **Reşit**'in hareketleri sıkıntı verecek duruma gelmişti. **Reşit** bir gün hastalık bahanesiyle Dr.**İsmail Besim Paşa**'yı evine davet eder ve *Hilal-i Ahmer*'in paralarından söz açar. **İsmail Besim Paşa**, bunun üzerine Dr. **Hikmet Gizer**'in akrabası **Tahsin Bey**'i İstanbul'a göndererek "Ne yapalım?" diye sorar. İstanbul'daki *Hilal-i Ahmer* Genel Merkezi'nde bulunan **Celal Muhtar Hoca** ve diğer ileri gelenlerin onayıyla Eskişehir'de Kızılay'ın parasıyla Arnavut **Halil Ağa**'dan 2.700 altına bir çiftlik alarak paranın çalınmasını önler.⁵⁸

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

İNÖNÜ, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZDA ATATÜRK VE TIBBİYELİLER

Mustafa Kemal'in Yüzündeki Bir Apsenin Dr.Ömer Vasfi Bey Tarafından Tedavisi

2.İnönü Savaşı sırasında **Mustafa Kemal**'in sol yanağında büyük bir çıban çıkmıştı. Çankaya'da milletvekili doktor arkadaşları Opr.Dr.**Emin Bey** (Erkul), Kozan mebusu Dr.**Fikret** ve Ankara Gureba Hastanesi Başhekimisi Opr. Dr.**Ömer Vasfi** (Aybar) irini bir aletle emerek tedavi etmişlerdi.¹

Opr.Dr.**Ömer Vasfi** Çanakkale Savaşı ve Milli Mücadele sırasında görev yapmış bir hekimdir. 1919-1921 yıllarında Ankara Gureba Hastanesi Başhekimisi olarak çalışmış ve bu sırada **Atatürk** ve annesi **Zübeyde Hanım**'la **Fikriye Hanım**'ın tedavileriyle ilgilenmişti. Dr.**Ömer Vasfi Bey** 1922-1933 yılları arasında Şişli Çocuk Hastanesi başhekimliğini yapmıştır.²

İnönü ve Sakarya Savaşları sırasında KBB uzmanı olan Dr.**Hüseyin Hulki** (Cura) **Bey** de **Atatürk**'ün kulak sorunlarıyla ilgilenip hastalığını tedavi etmişti.³

Dr.İbrahim Tali'nin Moskova Görevi ve Ordu Sağlık Başkanı Oluşu

TBMM hükümeti 1920 yılının Mayıs ayında Moskova'ya bir heyet gönderilmesine karar vermişti. Sovyetlerle ilk defa temasta bulunacak bu heyetin başkanlığını **Bekir Sami** (Kunduh) **Bey** yapmış ve heyete müşavir olarak Dr.**İbrahim Tali** (Öngören), iktisat vekili **Yusuf Kemal** (Tengirşek), Lazistan mebusu **Osman Bey** ve erkânıharp Yarbey **Seyfi** (Düzgören) katılmıştı. Dr.**İbrahim Tali** ve arkadaşları 11 Mayıs 1920'de yola çıkar ve 69 günlük bir yolculuk sonrasında 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşırlar. Görüşmeler 24 Temmuz'da başlar ve 24 Ağustos'a kadar devam eder; ancak Doğu sınırı konusunda bir anlaşma yapılamaz; anlaşma ancak 16 Mart 1921'de imzalanabilir.⁴⁻⁵

Dr.**İbrahim Tali**, diğer heyet üyeleri Türkiye'ye döndüğü halde kendisine verilmiş olan diğer işleri takip etmek üzere 1921 Mart'ına kadar Moskova'da kalır. Bu arada 1-9 Eylül 1920 tarihleri arasında Ankara Hükümeti'ni temsilen Ba-

kü'de yapılan Şark Milletleri Kongresi'ne katılır.⁶ Bu kongrede bir konuşma yapan **Dr.İbrahim Tali**, konuşmasını şöyle bitirir: *"Anadolu, uygarlığa doğru yürüyüşünde son evladı ölene kadar bağımsızlığını korumaya kararlıdır ve Sovyet Rusya'nın kendisine uzattığı eli büyük bir içtenlikle kabul edecektir."*⁷

Dr.İbrahim Tali, Mart 1921'e kadar Moskova'da bulunduğu sırada 27 Aralık 1920'de Petrograd'la ve 3 Ocak 1921'de **Dr.Bahattin Şakir**le görüşür. Hatta **Sultan Galiyev**, **Dr.Bahattin Şakir** ve **Dr.İbrahim Tali** 9 Ocak 1921'de bir evde buluşurlar.⁸

Dr.İbrahim Tali, Rusya'dan martta yola çıkar ve 25 Mart 1921'de Kars'ta olur. 3 Nisan 1921'de **Mustafa Kemal**'in bir emriyle Ankara'ya gelmesi istenir ve 15 Mayıs 1921'de Ankara'da olur. Yeni görevi olan MSB Sağlık Dairesi Başkanlığı'na başlar ve gelişinden dört gün sonra **Mustafa Kemal**'in emriyle 19 Mayıs 1921'de cepheyi teftişe gider. 20 Mayıs'ta **İsmet Paşa**'yı Eskişehir'de ziyaret eder ve daha önce **Halide Edip Hanım**'ın da çalıştığı *Hilal-i Ahmer* Hastanesi'nin tahliye edildiğini öğrenir. Burada hastaneleri, sıhhiye depolarını inceler ve ayrıca cephede görevli olarak bulunan **Dr.Murat** (Cankat)'la görüşür. Bu incelemelerinde askerin kılık kıyafetinin yetersiz ancak erzakların iyi olduğunu tespit eder.⁹

İbrahim Tali, Ekim 1921'de Batum Konsolosluğu'na atanana kadar ve aynı dönemlerde gerçekleşen Eskişehir ve Sakarya Savaşları sırasında MSB Sağlık Daire Başkanlığı görevini sürdürür. **Dr.İbrahim Tali**, **Kazım Karabekir**'e yazdığı 15 Haziran 1337 (1921) tarihli mektupta Eskişehir'de **İsmet Paşa**'yı gördüğünü ve orada üç gün kaldığını, ordunun sağlık durumunu iyi bulduğunu, ekmeğin iyi pişirildiğini, günlük 150 gram et ve 250 gram kuru sebze verildiğini; ancak elbisenin eksik olduğunu belirtir. **İbrahim Tali** bu sırada Ziraat Mektebi'nde kalmaktadır.¹⁰

Dr.İbrahim Tali, **Kazım Karabekir Paşa**'ya yazdığı 28 Ekim 1921 tarihli mektubundaysa cephede yaptığı işleri şöyle anlatır: *"Orduya pek çok doktor celbedebildim. Gülhane'nin muktedir muallimlerini getirterek yüzlerce hayatın kurtulması temin edildi. İstanbul Sıhhiye depoları, Hilal-i Ahmer depoları he-*

*men kâmilten Anadolu'ya nakledildi. (...) Şimdi de Tevfik Salim Bey'i yerime tayin ettirdim. 'Sihhiye riyasetine tayin olundunuz, hemen geliniz,' diye Refet Paşa'ya telgraf yazdırdım. Telgraf da Kemal-i taaccüple imzalandı."*¹¹

Aynı mektupta Dr. **İbrahim Tali** emekli olmak istediğini; ancak **Mustafa Kemal Paşa**'nın teklifiyle Batum'a tayin olduğunu belirtir.

Dr.**İbrahim Tali Bey**, günlüğünde, 29 Ekim 1921 Cumartesi günü, Dr.**Refik Saydam**'la **Mustafa Kemal Paşa**'ya gittiklerini, orada yemek yediklerini, **Mustafa Kemal**'in göğsünden rahatsız olduğunu, harici bir görev istediğini ve bu görev için Batum Konsolosluğu'nun söz konusu olduğunu belirtmiştir.¹² Dr.**İbrahim Tali**, 7 Kasım 1921'de Batum'a tayin olur ve 14 Kasım 1921'de İnebolu'ya doğru yola çıktığında yanında **Yakup Kadri** ve Dr.**Seyfettin Bey** vardır. 20 Kasım günü İnebolu'ya varmasına rağmen hava kötü olduğundan burada beklemek zorunda kalır. Bu sırada İstanbul'dan gelen Dr.**Tevfik Salim**'in (Sağlam) vapuru İnebolu'da duramadığından Samsun'a geçmek zorunda kalır ve 27 Kasım 1921'de Dr.**İbrahim Tali** ile Dr.**Tevfik Sağlam** İnebolu'da karşılaşırlar. Dr.**Tali**, 28 Kasım'da bir İtalyan gemisiyle Batum'a doğru yola çıkar.¹³

İbrahim Tali, Batum Konsolosluğu görevinden sonra 1923'te Dışişleri Bakanlığı Müşavirliği'ne ve 1924'te de elçi olarak Varşova'ya atandı. 1925'te Diyarbakır milletvekili seçildi. **Tali**'ye Öngören soyadı **Atatürk** tarafından verildi ve 1952'te öldü.¹⁴

İlk Şehit Tabibimiz Üsteğmen Bakteriyolog **İbrahim Daniş Bey**

Zile ve Yıldızeli İsyanları sırasında 3. Kolordu kuvvetlerine sağlık hizmeti veren Sivas Askeri Hastanesi bakteriyologu Tabip Üsteğmen **İbrahim Daniş Bey** Yıldız Hanı'nın bir köşesinde (Yenihan civarı) yaralıları tedavi ederken "*Sen Millicilere hizmet ediyorsun*" suçlamasıyla asiler tarafından 25 Haziran 1920'de şehit edildi. Milli mücadelenin ilk tabip şehidi bu genç üsteğmen olmuştur.¹⁵⁻¹⁶

Diğer sağlık subaylarından eczacı Binbaşı **Muhiddin Bey** 11 Ocak 1921 günü 1. İnönü Savaşı sırasında Eskişehir’de; Tabip Binbaşı **Mustafa Lütfi Bey** 24 Temmuz 1921’de Eskişehir-Çiledere’de ve Tabip Binbaşı **Osman İhsan Bey** 5 Eylül 1922’de Salihli çatışmaları sırasında cephede şehit düştü.¹⁷

Sakarya Savaşı Öncesi Ordu Sağlık Başkanlığı’nın Çalışmaları

Ankara’da Askeri Sağlık Genel Müdürlüğü 1920 Temmuz’una kadar Dr.**İbrahim Tali Öngören** tarafından Ordu Sağlık Başkanlığı adı altında idare edilmiş ve bu tarihten itibaren Ankara Sultani Mektebi’nin istasyona bakan bir tek odasında faaliyete geçmişti. Bu dairede hizmetler Akhisarlı Dr.**Enver Celal**, **Çankırılı Akif** (sonradan milletvekili), Dr. **Yarbay Hüseyin Hüsnü**, Dr.**Yusuf Kenan** ve Dr.**Talat Arif Bey** (cildiye hocası) tarafından yürütülmeye çalışıldı. Sağlık Dairesi’nin istatistik şubesindeyse Dr.Bnb.**Hilmi**, Dr.Yzb.**Celal Apti**, Dr.Yzb.**Kadri** ve Dr.Bnb.**Hasan Kadri** (Dirim) ve Dr.Üstğm. **Hamza Vahit** (Gögen) **Bey** (sonraları Gülhane’de profesör tümgeneral) görev yapıyordu.¹⁹ Ankara’da Zat İşleri Sıhhiye Şubesi’nde çalışan Dr.**Abdullah Üresin**, İstanbul’daki Sıhhiye Şubesi’ne ait bütün evrakları ve defterleri Ankara’ya getirerek büyük bir hizmette bulunmuştu.²⁰

Ordu Sıhhiye Müdürlüğü’nün ikmal ve personel konularındaki işlerine Kızılay Derneği temsilcisi Dr.**Adnan Adıvar** önemli yardımlarda bulunuyor ve İstanbul’la olan bağlantıyı sağlıyordu.

Abidin Paşa konağında ise Dr.Bnb.**Hilmi Bey** Cihan Savaşı esirleri konusunda bilgi topluyor ve takip işini yürütüyordu.

Bu sırada Askeri Mevki Kumandanlığı başhekimliğini Dr.**Yarbay Talat** (Cildiye Profesörü Talat Çamlı) yapmaktaydı.²¹

Ayrıca her tümen için iki doktor, bir eczacı, bir inzibat subayı, hesap memuru, dört araba ve dört sedyeden oluşan sıhhiye müfrezeleri oluşturulmaya başlanmıştı.

Ankara Ordu Sağlık İdaresi ülkedeki ve özellikle İstanbul'daki hekimlere milli mücadeleye katılmaları için davet çağrıları göndermeye başlamıştı.

İnönü Savaşlarına Katılan Tıbbiyeliler

Çerkez Ethem, Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra Simav-Kütahya tarafında Yunanlılarla çarpışmış ve elde ettiği başarılar nedeniyle dengesiz hareketler yapmaya başlamıştı. Ankara'ya döndüğünde beraberindeki arkadaşlarıyla Cebeci Hastanesi'nde konaklamış; ancak cepheden gelen yaralıları yatırmak ve ameliyatlarını yapabilmek için oda gerektiğinde kayıtsız davranmış, tek bir oda bile boşaltmamıştı. Vatan sevgisiyle Cebeci'de çalışan ve canlarını üretilen aşılardan kontrolüne bir deney kobayı gibi adayan Tıbbiye öğrencilerinden **Yusuf Balkan** ve arkadaşı **Hikmet Boran**, İncesu'da bir bağ evinde oturan ve **Hikmet**'in daha önceden Sivas Kongresi'nden tanıdığı **İsmail Fazıl Paşa**'yı ziyaret ederek, **Çerkez Ethem** ve adamlarından yakınmıştı.

Kumandan **Ali Fuat Cebesoy**'un babası olan **İsmail Fazıl Paşa** bu sıkıntı ile ilgili olarak *"Çocuklar, üzülmeyin. Bu dava yaşatılacaktır. Ben bunların kumandanları Rafet, İsmet, Kazım ve oğlum Ali Fuat'ı; hepsini tanırım, bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında değersiz kalırlar. O adam başkadır. Göreceksiniz bu davayı mutlaka kazanacak ve bu sıkıntıları ortadan kaldırılabilecektir"* diyerek onları teselli etmişti.²²

1.İnönü Savaşı'nda 10 Ocak 1921'de Dr.**Fikri Şehidullah** idaresindeki 10.Tümen Sıhhiye Bölüğü Eskişehir'de hizmet etmiş, 2.İnönü Savaşı sırasında 1.Tümen'de baştabip **Hayri Kabataş**, 24.Tümen'de Dr.**Mecit Sayan** (general) ve Dr.**Hamza Vahit**, İnönü'de Dr.**Yarbay Galip**, Binbaşı **Sait**, Dr.**Yzb. Suphi** (Arın), 126.Alay'da Dr.**Yzb.Cemal** (İspahi) ve 40.Alay'da Dr.**Cemal** (Berkun) görev yapmıştı.²³ Dr.**Bahir** (İlter) 1. ve 2.İnönü Savaşlarına katılmış, ateş hattında yaralanmıştı.²⁴ Dr.**Naim** (Gürcan) ise Beşinci Süvari Alayı tabibi

olarak 1. ve 2. İnönü Savaşları'na katılmış, daha sonra da Sakarya ve Büyük Taarruz'daki bütün savaşlarda görev almıştı.

10 Eylül 1920 tarihinde **İzzettin Çalışlar** 61. Fırka Kumandanı oldu. Bu fırkanın baştabibi Binbaşı Dr. **Şükrü Bey**'di. 2. İnönü Muharebesi sırasında 27 Ocak 1921'de **İzzettin Çalışlar**'ın tümeninde baştabip olarak **Hazım Bey** görev yapıyordu.¹⁸

Tıbbiyelilerin Ankara'da İlkel Şartlarda Aşı Üretmesi

1919 sonlarında Yunan ordusunda tifo ve kolera salgını olduğu duyulmuş, ordumuza bulaşmaması için Cebeci'de bir aşı hazırlama yeri kurulmuştu. Bu çalışma için Dr. **Tevfik İsmail** (Gökçe) ve bir süre sonra da Dr. **Arif İsmet** (Prof. Çetingil) ve bakteriyolog **Nurettin Bey** (Onur) görevlendirildi.²⁵ Bu arada 1919'da Gülhane Hastanesi'nde bir aşı laboratuvarı kurulması için emir alınmış, Dr. **Fahri Mökay** ve arkadaşları tarafından yapılan aşılar "*serum fizyolojik*" adı altında Kuvayi Milliye'ye gönderilmiştir.²⁶

Bursa yoluyla bin bir güçle Ankara'ya gelen Dr. **Arif İsmet** (Çetingil) ve arkadaşları İstanbul'dan getirebildikleri veba, kolera ve tifo bakterileriyle Cebeci Hastanesi'nin kuzeybatı koridorunda Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir seyyar laboratuvar kalıntısından faydalanarak çalışmalara başlamıştı. Dr. **Arif İsmet** (Çetingil) Milli Mücadele'ye katıldığı için İstanbul Hükümeti'nin divanıharbi tarafından Dr. **Adnan Adıvar** gibi idama mahkûm edilmiş bir doktorumuzdur.

Tevfik İsmail (Gökçe) **Bey** aşığı ekliyor, **Arif İsmet** (Çetingil) **Bey** ise titraj yapıyordu. Tıbbiye öğrencileri **Nurettin Osman**, **Yusuf Balkan** ve **Hikmet Boran** da burada çalışıyordu. Bakkallardan toplanan hardal şişelerinde kültür hazırlanıyordu. Çalışmalar sonucunda ilk olarak veba aşısı yapıldı. Bu çalışma sırasında Tıbbiyeli **Nurettin Osman** laboratuvar etüvünün gaz lambasının düzgün çalışmasıyla görevlendirildiğinden gece gündüz gaz lambasının başında bekliyordu.

Aşı Tıbbiyeli öğrenciler ve Dr.**Tevfik İsmail Bey** üzerinde deneniyordu. Yapılan tifo ve kolera aşıları da aynı şekilde denendikten sonra orduya dağıtılıyordu. **Tevfik İsmail** ve **Arif İsmet Bey** bu sırada sıtma nöbetine yakalanarak 40 dereceye kadar ateşlenmelerine rağmen çalışmalarına devam ettiler.

Dr.**Talat Arif Hoca'nın** İstanbul'dan getirdiği sıhhiye deposu imalathanesi Konya'ya nakledilirken, daha rahat ve emniyetli çalışabilmesi için Aşievi de Sivas'a nakledilmişti. 16 Kasım 1920'de Tıbbiyeli **Nurettin Osman Bey**, Dr.**Tevfik İsmail** (Gökçe), Dr.**Arif İsmet** (Çetingil) ve Dr.**Nurettin** (Onur) sekiz erden oluşan bir kafiyle lüzumlu eşya ve aletleri yanlarına alarak on bir günde Sivas'a gitmiş ve Küllük Meydanı'nda daha önce (1917) Daülkelp (kuduz aşısı yapılan ve tedavi edilen yer) olarak kullanılmış bir evi bakteriyoloji laboratuvarına çevirerek kolera, tifo ve çiçek aşısı üretmeye başlamıştı. Müdür Dr.**Tevfik İsmail Bey**, buranın adını "*Sivas Sıhhi Müesseseleri*" olarak değiştirmiş; müdür muavini Dr. **Arif İsmet Bey** kuduz sorunuyla ilgilenmiş, Dr.**Nurettin Onur** ise aşı hazırlama işini üzerine almıştı. Dr.**Tevfik İsmail Bey'in** hazırladığı veba aşısına Tıbbiye öğrencisi **Nurettin Otmar** da yardım etmişti.²⁷

Tıbbiye öğrencisi **Nurettin Osman Otmar** Savcı (1902-1973), 1902'de Ayaş'ta doğmuş, 1918'de Askeri Tıbbiye'ye girmişti. Milli mücadeleye katıldıktan sonra 1924'te Tıp Fakültesi'nden mezun olmuş ve İstiklal Madalyası almıştı. Fakülteyi bitirince Ankara Cebeci Hastanesi'nde röntgen uzmanı olmuş, daha sonra Strasburg Tıp Fakültesi Radyoloji Enstitüsü'nde başasistan olarak çalışmış ve 1931'de yurda döndüğünde Balıkesir ve Diyarbakır Askeri hastanelerinde görev yaptıktan sonra, 1935'te rahatsızlığı nedeniyle askeriyeden binbaşı rütbesiyle emekli olmuştur. 1944 yılına kadar işyerlerinde tabiplik yapan Dr. **Nurettin Otmar** Savcı halk sağlığıyla ilgili makaleler yazmış, Tabipler Odası'nın çalışmalarına katılmış ve 1973'te hayatını kaybetmiştir.²⁸⁻²⁹

Dr.**Tevfik İsmail Gökçe Bey** (1891-1976) daha önce de Birinci Dünya Savaşı'nda 3.Ordu bölgesinde tifüs mücadelesi

için çalışmıştı. İzmir'in geri alınmasından sonra 152 numaralı hastane ve Merkez Hastanesi dahiliye şefliği yapmış, binbaşı rütbesindeyken askerlikten ayrılmıştır. 1924 yılında Heybeliada Sanatoryumu'ndaki uzmanlık döneminden sonra yıllarca aynı hastanenin başhekimliğini yapmıştır.³⁰

Dr.Nurettin Onur Bey, Gülhane'de Kimya asistanıyken milli mücadele için Anadolu'ya geçmişti. Sivas'taki aşı görevinden sonra Samsun Memleket Hastanesi'ne atanmış, sonra sağlık nedeniyle askerlikten ayrılmıştı. 1926 yılında Paris Pasteur Enstitüsü'nden diploma aldıktan sonra Varşova ve Prag'da çalışmış, 1929'da Ankara Hıfzısıhha Enstitüsü'nde göreve başlamıştı.³¹⁻³²

Dr.Arif İsmet (Çetingil) Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Genelkurmay tarafından Berlin'e gönderilmiş, daha sonra da İstanbul Üniversitesi'nde dahiliye profesörü olmuştur.³³

Bir diğer kahraman doktorumuz **Dr.Zekai Muammer** (Tunçman) **Bey**'dir (1895-1980). İstanbul Bakteriyolojihanе'de uzman olan **Dr.Zekai Muammer**'den 1920 yılında Anadolu'dan Kuvayi-Millie'ye katılması ve aşı getirmesi istenir. O tarihte Anadolu'ya kinin, aşı ve serum gönderilmesi yasaktı. Ancak Ankara Hükümeti ondan yüz bin kişilik çiçek aşısı, kolera ve veba kültürleri temin etmesi istemişti. Sıhhiye Müdürü **Abdullah Cevdet**'in göz yummasıyla laboratuvar-dan dışarı çıkarılması yasak olan aşıları alır ve fırtınalı bir gecede İstanbul'dan bir gemiye biner; yanında yeni evlendiği eşi **Muazzez Hanım**'la birlikte bol miktarda aşı, serum ve deney hayvanı vardır. Zorlu bir deniz yolculuğu sonrasında İnebolu'ya, oradan da Kastamonu'na varır.³⁴ Kastamonu Askeri Hastanesi'nde kaldığı dört yıl süresince serum ve aşı üreten **Dr.Zekai Tunçman**, aynı zamanda *Hilal-i Ahmer* idare heyetinde veznedar olarak çalışıyordu. Birinci İnönü Savaşı sırasında cepheye gönderilmek istenmişti; ama onun yerine Sağlık Bakanı **Dr.Adnan Adıvar**'ın isteğiyle askeri hastane laboratuvarında çalışmaya devam etmişti. Ayrıca o sıralarda Kastamonu'da yayınlanmakta olan "Açıksöz" gazetesinde halk sağlığıyla ilgili makaleler de yazıyordu. İstiklal Mahkemesi Reisi olarak Kastamonu'ya gelen **Mustafa Necati**'yle de

tanışıp dost olmuştu. Kastamonu'da görev yapan Dr.**Avni** (Tan) **Bey** (Sağlık bakanlarından Mete Tan'ın babası) ve Dr. **Fahri** (Ecevit) **Bey**'le (eski başbakanlardan Bülent Ecevit'in babası) arkadaş olan Dr.**Tunçman**, 1925 yılında Paris'e gönderilir ve *Pasteur Enstitüsü*'nde önce BCG aşısını keşfeden Prof.Dr.**A.Calmette**'yle karşılaşp kuduz hastalığı konusunda eğitim görür. Birgün **Atatürk**'ü çok sevdiği köpeği *Foks* ısırınca Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr.**Hüsamettin Kural**'ın emriyle Dr. **Zekai Tunçman** tarafından İstanbul'dan Müstahsır **Hasan** Ankara'ya gönderilir. Müsteşar Dr.**Hüsamettin Kural**'ın köpeği öldürtmek istemesi üzerine Dr.**Zekai Tunçman** akrabası olan **Atatürk**'ün eski yaveri **Cevat Abbas Gürrer**'e köpeğin öldürülmeyip gözlem altına alınması gerektiğini bildirir ve köpek ölmediği için **Atatürk**'e kuduz aşısı yapılmaz.³⁵ 30 yıl boyunca Türk Mikrobiyoloji Derneği'nin başkanlığını yapan Dr.**Tunçman** birçok bilimsel araştırmaları ve ödülleri olan saygın bir bilim adamıdır; 1980'de ölmüştür.³⁵

Mustafa Kemal'in Kaburga Kemiğinin Kırılması ve Cephe Sağlık Başkanı Dr.Murat Cankat

16 Ağustos 1921'de **Mustafa Kemal** Sakarya Savaşı öncesi birlikleri denetlemek için gittiği Polatlı yakınlarındaki Mallıköy İnlerkatrancı yakınındaki bir tepede (sonradan bu tepeye Kemalpaşa Tepesi adı verilmiştir) Sakarya isimli atına binerken ayağı üzengiden kayarak yüzüstü yere düşmüştü. **Mustafa Kemal**'in düşüp baygınlık geçirmesi telaşa neden olmuştu. **Fevzi Paşa** hemen "*Çabuk, bir matara verin!*" diye bağırmış; **İsmet Paşa** ise heyecan içinde etrafındakilere "*Ne duruyorsunuz, hemen bir doktor bulunuz!*" demişti. Bu arada bir süvariye dört nala en yakın kıtaya göndererek doktor istemişti. Biraz sonra **Mustafa Kemal Paşa** kendisine geldiğinde her zamanki gibi emniyet ve tebessümle etraftakileri süzüyor ve "*Yok, yok... Bir şey yok, telaş etmeyin. İşimize devam edelim. Bakınız hiçbir şeyim yok, görüyorsunuz,*" demişti.

Aslında vücudunda bir acı duyuyordu. Üzerine düştüğü taş sol kaburga kemiklerinden üçünü kırmıştı. Acısını bel-

li etmemeye çalışarak ayağa kalktı ve atının başını okşadı.³⁶ O sırada hemen Cephe Sağlık Başkanı Dr.**Murat** (Cankat) geldi ve **Mustafa Kemal**'i muayene etti. Dr.**Murat** yumuşak doku ezilmesi olduğunu söyledi; ancak **Mustafa Kemal**'in ağrısı çok fazlaydı. Röntgen çekilmesi için Ankara Cebeci Hastanesi'ne gidilmesi gerekiyordu. Dr.**Murat** ve yaver **Muzaffer Kılıç Mustafa Kemal**'in bel bölgesini çamurla tutturulmuş iki tahta parçasıyla sardı ve en yakın tren istasyonundan **Mustafa Kemal**'le birlikte Ankara Cebeci Hastanesi'ne doğru yola çıktı. Cebeci Hastanesi'nde Başhekim Dr. **Şemsettin Bey**, operatör Dr.**Mim Kemal**, Dr.**Refik Saydam** ve Dr.**Murat** hemen röntgen çektiler ve sol kaburganın kırık olduğu saptandı. Opr.Dr.**Mim Kemal Öke**, zorlukla bulunan bir geniş bandajı **Mustafa Kemal**'e sardı. Doktorlar iki hafta dinlenmesi gerektiğini söyledi. **Mustafa Kemal** de bunun üzerine "*Allah Kosti'ye yardım ediyor*" dedi. Yine de, bu ağrıya rağmen Çankaya'da bir gece kaldıktan sonra cepheye gitti ve ağırılar içinde Sakarya Savaşı'nı yönetti.³⁷⁻³⁸

Bu sırada MSB Sağlık Daire Başkanı olan Dr.**İbrahim Tali** günlüğüne bu olayın 16 Ağustos 1921 Salı günü olduğunu ve kırık bölgesinde biraz kan biriktiğini, **Mustafa Kemal**'in de gece biraz rahatsız olduğunu; ancak 17 Ağustos günü saat 12'de cepheye hareket ettiğini yazmıştır.³⁹

Mustafa Kemal, Sakarya Savaşı'nı Ankara-Polatlı karayolu üzerindeki Maliköy istasyonunun biraz güneyinde bulunan Alagöz Karargâhı'ndan yönetmiştir. Bugün Ankara-Polatlı karayolu üzerinde seyahat ederken rahatlıkla ulaşabilecek bir yerde olan bu karargâh iki katlı basit bir evdir ve **Mustafa Kemal** evin bir odasında ağırılar içinde savaşı yönetmiştir.

Eskişehir-Kütahya ve Sakarya Savaşı'na Katılan Tıbbiyeliler

Yunan Ordusu 10 Temmuz 1921 günü tekrar saldırıya geçmişti ve Kütahya-Eskişehir Savaşları başlamıştı. 15 Temmuz'da Kütahya'nın Çavuş Çiftliği Köyü sınırlarında bulu-

nan Nasuhçalı Tepesi'nde 4.Tümen Kumandanı kahraman Yarbay **Nazım Bey** ağır yaralanmış hastaneye yetiştirilirken şehit düşmüştü. TBMM daha sonra Yarbay **Nazım**'ın rütbesini albaylığa yükseltmiştir.

15-16 Temmuz 1921'de başlayan geri çekilme sırasında Birinci Tümen sıhhiye Bölüğü tabibi Dr.**Ahmet Uras** ve 31. Alay kumandanı yaralanmıştı. 7.Tümen sağlık desteğini seyyar hastanede bulunan Dr.**Çobanoğlu Fehmi** ve Dr.Selanikli Arabacı **Mustafa Bey** idaresindeki sıhhiye bölüğü yapıyordu. 5.Tümen Sıhhiye bölüğü Alayunt'ta esir düşmüş, hekimleri de kaybolmuştu. Daha sonra geri çekilme nedeniyle Kütahya Hastanesi Haymana'ya, Afyon Hastanesi Sarayönü'ne ve Eskişehir Hastanesi de Ankara'ya taşınmıştı.

Eskişehir Karlıpınar'da çekiliş çok sıkıntılı oldu ve sıhhiye bölüğü esir düşme tehlikesi geçirdi. Bu panik sırasında sıhhiye bölük komutanı Dr.**Süleyman Bahri** tabancasıyla tümen kurmay başkanının yanında savaşa katılmıştı.⁴⁰ Bu sırada 15.Tümen Sıhhiye Bölüğü Baştabibi Dr.**Baha Bey** ve bölüğü esaretten zor kurtulmuş, yaralıları sırtında taşımak zorunda kalmıştı.

15 Temmuz 1920'den sonra Akhisar'dan taşınan bir *Hilal-i Ahmer* hastanesi Eskişehir'de hizmet vermeye başlamıştı. Eskişehir'de ayrıca 1920 Temmuz'unun ortasında açılmış olan 200 yataklı *Hilal-i Ahmer* hastanesi önemli işler başarmıştı. Sakarya Savaşı öncesi Eskişehir Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce Eskişehir *Hilal-i Ahmer Hastanesi*'nin başhekimliğini Dr.**Şemsettin Bey** yapıyordu. Bu hastanede Dr. **Fahri (Işık)**⁴¹ dahiliye uzmanı olarak görev yaparken, Operatör **Cemil Bey** o kadar yoğun çalışıyordu ki günde 83 kol ve bacak kestiği oluyordu.⁴² Bu hastanede birçok Türk kadını gönüllü hastabakıcılık yapmıştı. Birinci İnönü Savaşı sonrası **Halide Edip Hanım** da burada gönüllü hastabakıcılık yapmış ve Ankara'dan gelirken *Hilal-i Ahmer*'in askerlere verdiği hediyeleri getirmişti.⁴³ Eskişehir tehlike altına girince hastane bir nekahethaneye dönüştürülerek Kırşehir'e nakle edildi. Hastanedeki 17 ağır yaralı hasta Dr.**Pertev Bey**'e ema-

net edilerek 120 arabalık bir nakliye koluyla hasta ve yaralılar diğer bölgelere nakledildi.

Kütahya-Altıntaş muharebelerinde başarı kazanan Yunanlılar zafer sarhoşluğuna çabuk girmiş, birliklerimiz Sakarya gerisinde toplanmak için yakıcı güneş altında ve yeteri kadar beslenmeden yaptıkları zorunlu yürüyüş sırasında çok sıkıntı çekmişti. Yorgun askerler su bile bulamıyor, Porsuk Çayı'nın kirli sularını içiyordu. Çaldağı düşmüş, Yunanlılar artık Polatlı yakınlarına kadar gelmişti. Bu nedenle Ankara'ya bir süre ümitsizlik hâkim olmuş, Meclis'in Kayseri'ye taşınması gündeme gelmişti. Bu sırada yaralılar Haymana'da birikmiş ve Dr.**Fuat Derman** ve Dr.**Seyfi Bey** tarafından Çayırılı köyüne nakledilmişti.⁴⁴

İkinci İnönü Savaşı bittiğinde Ankara'da istasyon civarında *Hilal-i Ahmer* tarafından bir hastane açıldı. Hastanenin baştabipliğini Dr.**Hüseyin Dora** (sonraları general) yapıyordu. Bu hastanenin bir binasında subaylara, diğer binasında da erlere bakılıyordu. Polatlı'da bulunan hastanenin başhekimliğini İstanbul'dan milli mücadele için gelmiş olan Dr.**Hamdi** (İpekoğlu) yapıyordu.⁴⁵

Topal **Osman Ağa**'nın 147. Alay'ı büyük zayıflık vermişti. Bu alayın tabibi **Osman Kamil Bey** tek başına kaldığı için bir yığın yaralıyı tahliye edecek bir sıhhiye istasyonu bulamadığından yollarda sıkıntı çekmişti. Dr.**Osman Kamil Bey**, ağır yaralıları cepheye gelen eşek kollarıyla Nallıhan'daki 4 numaralı seyyar hastaneye kadar getirebilmek için ağaç dalları üstüne serdiği örtüleri sedye haline getirmiş ve ağaç dallarını eşek semerinin yanlarına bağlayıp sürükleyerek yaralıları taşımıştı.⁴⁶

Osman Ağa Alay'ının zarara uğramasından sonra 23. Tümen Şerefli Gökgez'e doğru çekilirken sargı yerinde çalışmakta olan Dr.**Süleyman Bahri Bey**, sıhhiye erinin uyarısıyla sarılmaktan kurtulmuş ve sağlık işlerini bir tarafa bırakarak, kaçan erleri mevziye sokmaya çalışan kumandana yardım etmiş, yanında patlayan bir obüsün etkisiyle attan düşmüş ve hayvan tam isabetle vurulmuştu.

7.Tümen'de bulunan Dr.**Fehmi Çobanoğlu**, Dr.**Aziz ve Dr.Mustafa Kemah** emrindeki sıhhiye bölümü ve seyyar hastane Polatlı'ya çekilmişti.

Bu sırada Kolordu Baştabibi Dr.**Galip Bey**, cerrahi müşaviri Dr.**Nail (Karabuda) Bey** (sonraları Sağlık Bakanlığı Müsteşarı), Kolordu Sıhhiye Bölümü Başhekimi'yse Dr.**Şerafettin Bey**'di. Dr.Kastamonululu **Kemal Şükrü (Özsoy) Bey** bir sıhhiye müfrezesiyle Polatlı'da cephenin son istasyonunu teşkil etmişti ve erlere yemek olarak çoğu zaman buğday kavgası veriyordu. 5.Kafkas Fırkası Baştabipliğini ise Dr.**Hasan Kadri (Dirim)** yapmıştı.

Sakarya Savaşı'nda cephe sağlık işlerini Miralay (Albay) **Süleyman Emin Bey** yürütmüş, onun cerrahi yardımcılığını ise muallim Dr.**Murat (Cankat) Bey** yapmıştı. Dr.**Murat Cankat** sıhhiye bölümü ve seyyar hastanelere bilimsel önerilerde bulunmuş, cerrahi müdahaleler yapmıştı.⁴⁷ Dr.**Murat** Sakarya Savaşı'nda at üstünde bir o yana bir bu yana koşturuyor, yaralıları öküz arabalarında taşıyor, çoğu zaman ateş altında yaraları sarıyor ve sanki yokluk içinde mucizeler yaratıyordu.⁴⁸ Dr.**Murat Cankat** daha sonra Gülhane'de profesör olmuştur ve GATA II.Cerrahi Klinik direktörlüğü yapmıştır. Emekli olduğunda İstanbul Tabip Odası Başkanlığı yapan Dr.**Murat Cankat** Hoca Atatürk'ün yakını ve **İsmet Paşa**'nın dostuydu. 1954 yılında vefat etti. Dr.**Murat Cankat**, *Radikal* gazetesi yazarı **Hakkı Devrim**'in kayınpederidir.⁴⁹

İsmail Habib Sevük, Sakarya Savaşı'ndaki durumumuza şöyle ifade eder: *"Sakarya Savaşı'nda yüz binlik düşman karşısında biz ancak elli biniz, onların 350 toplarına karşı bizim 160 topumuz var. Mitralyözlerimiz onların onda biri kadar. Düşmanın 20 tayyaresi var, bizim ancak iki tayyare zar zor uçuyor. Ama Mustafa Kemal ve kahraman Mehmetçik azı çok yapacaktır. Yeni sistemimiz 'Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa var'dır. Hat yarılabilir, çizgidir, sathı yarılabilir, vatandır. Sakarya'da öyle dövuştük. Askerin yüzde 60'ı, subayın yüzde 80'i şehit oldu. Albay şehit, binbaşı şehit, mülazımlar şehit, bir ihtiyat zabiti kumanda ediyor. Duatepe bir abide oluyor."*⁵⁰

Sakarya Savaşı Sırasında Ankara'da Yaşanan Sıkıntılar

Sakarya Savaşı sırasında Ankara'ya akın akın hasta gelmeye başlamıştı. Sıhhiye Reisi Dr.**İbrahim Tali Bey** yaralıları hastanelere yerleştirmeye çalışıyordu. Bu arada Cebeci Hastanesi'ne ek olarak Rum Okulu, Sarıkışla ve bazı camiler hastane haline getirilmiş, artan ihtiyaç nedeniyle Ankara'nın meşhur oteli Taşhan ve Hamamönü'ndeki Yahudi mahallesinde bulunan bazı evler boşaltılarak hastane yapılmıştı. Ayrıca Sarıkışla yakınındaki süvari kışlasıyla Beyaz Kışla hastaneye çevrilmiş, hastalar temizlenmiş ahırlara yatırılmıştı. Cebeci Hastanesi tıklım tıklım dolmuştu. Hafif yaralıları Çankırı ve Çorum'a gönderilmişti. O zamanlar tren Ankara'ya kadar çalışırdı. Ankara'dan sonra yaralıları kağnılarla taşıyor, bu nedenle ancak 4-5 günde Çankırı'ya ulaşabiliyordu ve bu yüzden yaralıların çoğu yollarda hayatını kaybediyordu.⁵¹ Sarıkışla Hastanesi operatörü Dr.**Kemal Sönmez** bu sırada carla başla ameliyat yapmaya devam ediyordu.⁵²

Dr.**İbrahim Tali Bey**'in anılarını yazdığı günlüğünde Yunan birliklerinin taarruzu neticesinde 18 Temmuz Pazarı günü Ankara'ya sabah 820, gece 150 yaralı, 19 Temmuz günü ise 500 yaralının geldiği belirtilir. Ordu 20 Temmuz'da Eskişehir'den çekilir ve *Hilal-i Ahmer* hastanesindeki hafif yaralıları trenle taşınırken 14 ağır yaralı ve 4 ağır hasta mecburen hastanede bırakılır; tedavilerini orada kalan Dr.**Perteve Bey** yapar.⁵³

Sakarya Savaşı'nın on beşinci gününe doğru Ankara'nın içi tıklım tıklım yaralıları dolmaya başlamıştı. Kızılay'ın sıhhi kurtarma araçları, hastaneleri, yeri kurulan pavyonları veya çadırları bu yaralıları tedavi etmeye çalışıyor ve Dr.**Mim Kemal Bey** bazı günler tek başına 20-30 yaralıyı ameliyat ediyordu.⁵⁴ Bu arada güney yönünden gelen üç-dört düşman uçağı istasyon civarına bomba atmıştı. Saldırıları ve düşmanın Ankara'yı ele geçireceği korkusu nedeniyle Kayseri'ye ve Çankırı'ya fazlasıyla göç olmuş, şehirde araç kalmamıştı. Bu sırada Kızılay'ın Başkanlığını yapan Dr.**İsmail Beşim Paşa** bir hastaneden diğerine koşturuyordu.

Bu arada savaş alanındaki yerlerde oturan halk kaçarak Ankara'ya gelmiş ve çadırlara yerleştirilmişti. 22 Temmuz 1921'de işler iyice karışmış ve Ankara'daki dairelerin Kayseri'ye nakledilmesine karar verilmişti. Bu nedenle hafif yaralılar ve ayağından vurulanlar yürüyerek, ağır olanlarsa araba ve kağnılarla Çankırı ve Çorum yönüne yollandı.

Sağlık çalışmalarının belirli bir düzen içinde yürütülmesini sağlamak için hastalık ve salgınlarla ilgilenmesi için muallim Binbaşı Dr.**Abdülkadir Lütfi** (Noyan), yaralıların sevk işleri içinse muallim Dr.**Mim Kemal** (Öke) görevlendirilmişti.⁵¹

Milletvekili hekimler Opr.Dr.**Rıza Nur** ve Opr.**Emin Erkul Bey** Sanat Okulu ve Kız Öğretmen Okulu'nu hastane haline getirerek çalıştılar. Yer yataklarından kurtulmak için terzilerden toplanan paçavralar, bulunan kırpıntı yünler ve taşlar karıştırılarak 2000 kadar yatak ve yastık yapıldı. Aletler yeterli olmayınca pens ve makaslar tencerelerde kaynatılarak kullanıldı. Ankara Eczanesi'nin sahibi **Hüseyin Bey** ilaç vermiş, ancak ilaçları koyacak şişe bulunamayınca rakı ve şarap içenlerden boş şişeler toplanarak ilaçlar içki şişelerine konmuştu. Askere su taşıyacak fiçılar da bulunmuyordu, bunun için de şarap içenlerin şarap fiçileri toplanmıştı.⁵⁵⁻⁵⁶

Dr.**Refik Saydam** bütün resmi binaları hastane yapmak istiyordu. Adalet Bakanı **Refik Şevket İnce**'nin (Emin Çölaşan'ın dedesi) önerisiyle yaralılar evlere alındı ve bu yaralılarla doktor milletvekilleri ilgilendi.⁵⁷ 14 Ağustos 1921'de Ankara hastaneleri tamamen doluydu.

Ankara'da bit mücadelesi için etüv ve buğu sandıkları hazırlanmış; ancak bunların çalıştırılması için gerekli olan yakacak sağlanamamıştı. Cebeci Hastanesi başhekimisi bu nedenle, elli kişilik bir ekiple bugünkü Gazi Orman Çiftliği önündeki bataklıkta bulunan sazlıklardan sazları kestirmiş ve buğu sandıkları çalıştırılmıştı. Hastalarla yaralıların bakımı ve yemek pişirilmesi için oduna ihtiyaç duyulunca Cebeci semtindeki bağ ve bahçelerin asma, meyve ve kavak ağaçları kesilmek zorunda kalmıştı.⁵⁵

Bu sırada sıtma ve tifo vakaları artmış, Ankara'da Dr. **Mısbah** ve Dr. **Bahaeddin Bey** tifüse yakalanmış, Dr. **Bahattin Bey** (Pekdeğer) tifüsten vefat etmiş ve bugünkü Cebeci'deki Tıp Fakültesi'nin olduğu yerdeki şehitliğe gömülmüştü.⁵⁸

Sivrihisar, Akşehir, Konya, Sarayönü ve Bolvadin temizleme merkezleri açılarak erlerin bit sorununa karşı mücadele edilmiş, böylece salgın hastalıklar engel olunmuştu. Batı Cephesi Kumandanı **İsmet Paşa** bu nedenle 20. 09. 1921'de genelge göndererek sıhhiye ekibine teşekkür etmiştir.⁵⁸

5 Ağustos 1921'de **Mustafa Kemal Paşa** Başkumandan, **Refet Paşa**'ysa Milli Savunma Bakanı oldu. Bu sırada *Tekalifiye Milliye Kanunu* çıkarıldı. *Tekalifiye Milliye Kanunu*'yla herkes elindeki gıda ve erzakın yüzde 40'ını; yaylı arabalar, kağnılar, at ve öküzlerinse yüzde 20'sini orduya verdi. Bu nedenle Ankara merkezinde araç bulmak artık çok zor bir hale geldi. Bu sırada Meclis'in bulunduğu Ulus semti ve Çankaya arasındaki yolu **Yakup Kadri** ve **Ruşen Eşref Bey** bir araba beygiriyle nöbetleşe gidip geliyorlardı.⁵⁹ Dr. **Reşit Galip**'se 11 Eylül 1921'de Sağlık Bakanlığı Hıfzısıhha Müdür Muaviniği'ne tayin oldu. Sağlığı bozulduğundan 5 Aralık 1921'de Mersin Hükümet Tabipliği'nde görevlendirildi.⁶⁰

Sakarya Savaşı'nda Kastamonu'da üç günde 700 yataklı hastane kurulmuştu. 30 Ağustos 1921'de Kastamonu Kızılay Kurulu'nun yardımlarıyla Sakarya Savaşı öncesi Bölge Kumandanlığı başhekimisi **Nuri Bey**'in idaresinde Memleket Hastanesi genişletildi ve Sanayi Mektebi'nde 200, Rum Mektebi'nde 200, Kırk Odalı Konak'ta 300 yataklı askeri hastane kuruldu.⁶¹

Bu sırada cephedeki askerin yemek sıkıntısı baş göstermiş, çoğu zaman buğday kavurması yeniliyordu. Duatepe ele geçirilince o akşam Kolordu Kurmay Başkanı'nun davetiyle **Mustafa Kemal Paşa**, **İsmet Paşa** ve **Asım Gündüz** bağdaş kurup yemeğe oturlar. **Asım Gündüz Paşa** bu yemekte gelişen olayı anılarında şöyle anlatır: "*Kolordu Kurmay Başkanı Hayrullah (Fişek) bir akşam yemeği hazırlamıştı. Ortada bir cılız tavuk ile dört beş dilim siyah ekmekten başka bir şey yoktu. Dün-*

den beri ağzımıza en ufak bir lokma girmemişti. Atatürk, Kazım Bey'e dönerek 'Erlere yiyecek ne verebildiniz?' dedi. Kazım Bey şaşırды, durakladı. Kurmay Başkanı'na dönerek,

'Hayrullah Bey, erlere ne verebildik?' diye sordu.

'Efendim, dün sabah tedarik ettiğimiz buğdayı kavurmaları için birliklere dağıtmıştık!'

Mustafa Kemal Paşa biraz durakladıktan sonra ayağa kalktı ve tavuğa el atmadan yürüdü, biz de onu takip ettik, diğer arkadaşlar da ne tavuk ne de bir dilim ekmeğe el sürebilmişti. O akşam hepimiz aç yattık. Çok iyi hatırlarım birkaç gün evvel Çaldağ bölgesinde yaver Muzaffer Bey, Başkumandan'la Fevzi Paşa'ya ancak bir tek yumurta bulabilmişti. Düşman tarlaları köyleri yakmış, bir sefalet ve yokluk bölgeyi kasıp kavuruyordu."⁶²

Sakarya Savaşı'nda sıhhiyecilerin taşıdıkları sedyeler tahtadan yapılmış olduğundan taşınması çok zor oluyordu. Düşmandan ele geçirilen hafif metalden yapılmış sedyeler sıhhiyeciler için bulunmaz bir nimet oluyordu.⁶³

Cebeci Hastanesi yaralılarla dolunca Erkek Lisesi'nin yanındaki barakalara ve kurulan çadırlara 300 yatak yerleştirildi. Kızılay'ın röntgen cihazı barakaya konuldu. Bu arada çadırlardan biri ameliyathaneye dönüştürüldü. Burası daha sonra Ankara Numune Hastanesi oldu.

Sakarya Savaşı sırasında, 25 Ağustos günü Ankara'ya tekrar yoğun bir şekilde yaralı gelmeye başlamıştı. 26 Ağustos'ta bir tren dolusu yaralı geldi ve 29 Ağustos gününe kadar yaralı sayısı 2000'e ulaştı. Bu sırada trenle yapılan yaralı sevkياتında sıkıntılar yaşanıyordu.⁶⁴

Sakarya Savaşı sırasında yaralılar Polatlı'ya getirilip istasyonun karşısındaki düzlüğe yatırılıyordu. Bu düzlükte ağaç ve gölge olmadığından binlerce yaralı güneş altında kavruluyordu. Yaralılar ancak Ankara'dan cephane ve erzak getiren trenlerle Ankara'ya gönderilebiliyordu. Haymana Kaplıcası ve çevresi de büyük bir hastaneye dönüşmüştü.⁶⁵ Sakarya Savaşı, 23 Ağustos 1921'den 13 Eylül 1921'e kadar 22 gün ve 23 gece aralıksız devam etmiş ve Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştı.

Sakarya Savaşı bitince Başkumandanlık Karargâhu'ndan Cephe Sağlık Başkanı Dr.**Murat Bey**'le (Cankat) **Yusuf Akçura Bey** en kanlı çarpışmaların olduğu yerleri görmek için atlarıyla Karadağ'a çıkmıştı. Burada sıhhiye erleri yaralıları topluyor, gece yaralanıp orada kalmış Türk ve Yunan yaralılarını seyyar hastaneye taşıyorlardı. Dr.**Murat** seyyar hastane çadırına girmiş ve çadırdaki yaralıların ilk sargılarının yapıldığını görmüştü. Dr.**Murat**, kanaması durmayan bir yaralıyı fark etmiş onunla uzun bir süre uğraştıktan sonra kanamayı ancak durdurabilmişti. Yarası ağır olanlarla hemen gerideki hastaneye taşınması gerekenleri sıhhiye erlerine bildirmiş, daha sonra kestirmeden Polatlı'ya dönmek için atına atlamıştı. **Yusuf Akçura**'yla yan yana bir yarın kıyısından geçerken hafif bir inilti duydular. İniltinin geldiği yönde üç yaralı Türk askeri yatıyordu. Dr.**Murat** atını hemen mahmuzladı ve *"Bizi buraya Allah gönderdi"* dedi

Yaralı askerlerin yaraları sarılmıştı ve ölümcül değildi; ancak yürüyecek halleri yoktu. Bir Yunanlı doktor insanlık örneği göstererek üç askerin yarasını sarmış, yanlarına su ve ekmek bırakmıştı.⁶⁶ Dr.**Murat** hemen geri dönüp sıhhiyecilere haber verdi. Bu yaralılar bir gündür oradan birilerinin geçmesini bekliyordu. Yaralılar hemen seyyar hastaneye taşındı.

Mustafa Kemal 16 Eylül 1921 akşamı Ankara'ya geldi. Dr.**İbrahim Tali**, **Mustafa Kemal**'i istasyonda karşıladı ve onu yorgun, zayıflamış buldu. 17 Eylül 1921'de Dr.**İbrahim Tali**, Dr.**Refik** ve Dr.**Adnan Adıvar** sabahleyin **Mustafa Kemal**'i muayene ettiler ve kırık kaburga bölgesinde kısmen hassaslık buldular.⁶⁷

Sakarya Savaşı sonrası her kolorduya 50-100 yataklı bir seyyar hastaneyle bir sıhhiye bölüğü, her tümene de bir sıhhiye bölüğü verilmeye başlamıştı.

Ankara'da Savaş Ortamında Yapılan İlk Tıp Toplantısı

Hamamönü'nde Helvacı Osmanağa Hamamı'nın yanındaki hastane eklentilerinden bir binanın üst katında bulunan üç odalı bir dairede kalan Gülhane hocaları Dr.**Hüsa-**

mettin Kural, Dr.Nazım Şakir, Dr.Murat Cankat, Dr.Talat Arif (cildiye hocası, prof.), Operatör **Arif Bey** ve bir kısım asistan yanlarında getirebildikleri kitaplarla bu evde küçük bir tıp kitaplığı oluşturmuştu. Bu kitaplıktan bütün doktorlar faydalanabiliyordu; ancak kitaplık bilimsel anlamda yeterli değildi.⁶⁸

3 Ekim 1921 akşamı **Dr.İbrahim Tali, Dr.Abdülkadir Noyan** (sonra Prof.tümgeneral), **Dr.Hüsamettin Şerif** (Kural), **Dr.Mim Kemal** ve **Dr.Nazım Şakir Bey** bir akşam yemeğinde bir araya gelerek tıp toplantısı yapmayı düşündüler ve toplantıya "*Ankara Hastaneleri Müsamere-i Tıbbiyesi*" adını verdiler.⁶⁹

Müsamere adı verilen bu ilk tıp toplantısı 17 Ekim 1921 Cuma günü Öğretmen Okulu Hastanesi'nde **Refet Paşa'nın** anlamlı sözleriyle açıldı. **Dr.Abdülkadir Bey'in** başkanlığında **Dr.Hüsamettin Şerif, Dr.Nazım Şakir, Dr.Zeki Hakkı** (Pamir) ve **Dr.Tevfik İsmail'den** (Gökçe) oluşan bir heyet tarafından ilk toplantı kalabalık bir toplulukla müsamere şeklinde yapıldı.⁷⁰ İkinci toplantı 21 Ekim 1921'de gerçekleştirildi ve ilginç sunumlar yapıldı.

Bu sırada Sıhhiye Reisi **İbrahim Tali Bey'in** girişimiyle Milli Savunma Bakanlığı'ndan verilen 125 lira ödenekle, basımı daha önce durdurulmuş olan "*Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*" dergisinin ilk sayısı, 1921 Aralık'ında Sıhhiye Dairesi tarafından basılmış ve sağlık kuruluşlarına gönderilmişti. Bu derginin redaksiyonu ve hazırlanmasında Menzil Başhekim Yardımcısı **Dr.Zeki Hakkı'nın** (Pamir,) büyük emeği geçmişti.⁷¹

Dr.Zeki Hakkı, Sağlık Bakanı Dr.Adnan Adıvar'ın emriyle Kuvayi Seyyare Kumandanı **Çerkez Ethem'in** yanında hususi tabip olarak görevlendirildi. **Çerkez Ethem** Milli Kuvvetler'le çatışmaya girip Yunanlılara katılmadan önce **Dr.Zeki Hakkı'yı** çağırıp yaptığı hizmetler için teşekkür etmiş, veda ederken 5 Ocak 1921'de eline bir kese altın tutuşturmuştu. Sonraları Gülhane'de II.Dahiliye Kliniği Profesörü olan **Dr.Zeki Hakkı Pamir** (sonraları general), 1938 Aralık'ında Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü'nün** özel doktoru olarak görev yapmaya başlamıştır.⁷²

Dr.**Abdülkadir Noyan** 3 Mart 1915'te Kandıra'da ortaya çıkan tifüs salgınını kendi geliştirdiği sahra fırınında dezenfeksiyon metoduyla önlemiş ve bu metot "*Abdülkadir Ussulii*" olarak anılmaya başlamıştı.⁷³ Dr.**Abdülkadir Noyan**, 1915 yılında Bağdat'taki 6.Ordu Karargâhı'nda Sıhhiye Reisi olarak göreve başlamıştı. Bu sırada ordunun kumandanı, meşhur Mareşal **Von Der Goltz Paşa**'ydı. **Goltz Paşa** Marmara bölgesini teftiş ettikten sonra İstanbul'dan hasta ve yaralılarla dolu bir vapurla yola çıkmış ve 31 Mart 1916'da Bağdat'a gelmişti. Bu sırada Dr.**Abdülkadir Noyan**, **Goltz Paşa**'ya tifüs aşısı yapmak istemiş; ancak paşanın Alman doktoru tarafından engellenmişti. Paşa on gün sonra tifüse yakalanmıştı. Alman doktor **Yüzbaşı Sandroock**'la beraber Dr.**Abdülkadir Noyan**, **Goltz Paşa**'yı tedavi etmişti; ama hastalık ilerlemiş ve 19 Nisan 1916'da paşanın ölümüne neden olmuştu.⁷⁴ **Abdülkadir Noyan Hoca**, Milli Mücadele için 10 Ağustos 1921'de Anadolu'ya geçmiş ve Ankara Menzil Kumandanlığı Başhekimliği sırasında tifüsle mücadelenin en iyi örneklerini vermişti. Dr.**Abdülkadir Noyan** (1886-1977), mütareke zamanında da Selimiye Kışlası'nda çıkan veba salgınını önlemişti. Sonraki yıllarda profesör ve tümgeneral olan **Abdülkadir Noyan Hoca**, Gülhane Ankara'ya taşınınca, aynı ekiple 1945 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni kurdu ve fakültenin ilk dekanı oldu.⁷⁵⁻⁷⁶

Dr.**Abdülkadir Noyan Hoca**, **Ali İhsan** (Sabis) **Paşa**'nın Haydarpaşa Garı'nda İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürülmesinin tanığı olmuştu. Suriye'deki 6.Ordu Kumandanı **Ali İhsan Paşa** İstanbul'da işgal altında bulunan hükümetten Harbiye Nazırı olması gerektiği mesajını alınca, yaverleri ve o sırada Ordu Sıhhiye Reisi olan Dr.**Abdülkadir Noyan**'la birlikte Nusaybin'den trene binmiş, 2 Mart 1919'da Haydarpaşa Garı'na varmıştı. **Ali İhsan Paşa** dört yıldır görmediği eşi ve çocuğunu görmediği için sevinliyordu; ancak tren Haydarpaşa Garı'na girer girmez İngiliz askerleri tarafından sarıldı ve İngiliz **Yüzbaşı La Fontaine**, **Ali İhsan Paşa**'ya tutuklandığını belirtti. **Ali İhsan Paşa** bir tuzağa düştüğünü anladı. Onu Harbiye Nazırı yapma vaadiyle kandırarak kendi is-

teğiyle kolayca İstanbul'a getirmişlerdi. **Ali İhsan Sabis Paşa**, **Dr.Abdülkadir Noyan'a** "*Lütfen, evime gidiniz, çocuklarımı teselli ediniz*" demiştir. **Ali İhsan Paşa** tutuklandı ve Arapyan Hanı'nda bir süre hapsedildikten sonra 19 Mart 1919 günü Malta'ya sürülen ilk isim oldu.⁷⁷

Dr.Hüsametdin Şerif Kural (1879-1945) o zamanlar İstanbul'da bulunan Gülhane Hastanesi'nden Ankara'ya geçmişti. Ankara Merkez Hastanesi'nde bakteriyolog olarak hizmet ederken Sıhhiye Dairesi 3. Şube Müdürlüğü görevini de üstlenmişti. 1922 yılında İstanbul'a dönmüş ve daha sonra 1929 yılında Sağlık Bakanı **Dr.Refik Saydam**'ın müsteşarı olarak göreve başlamış onun döneminde Sağlık Bakanlığı hizmetlerinde büyük gelişmeler olmuştu. **Dr.Hüsametdin Şerif Kural** 28 Şubat 1938'de Çankaya'da **Atatürk'e** yapılan ilk konsültasyonda bulunan hekimlerden birisidir.⁷⁸⁻⁷⁹

Sakarya Savaşı 13 Eylül'de zaferle sonuçlanmıştı. 13 Ekim 1921'de **Hulusi (Alataş) Bey** 1. Ordu Sıhhiye Reisi, **Dr. Hüseyin Bey**'se 15 Ekim 1921'de Merkez Ordusu Sıhhiye Riyaseti'ne tayin oldu.

Dr.Hulusi Alataş (1881-1964), Garp Cephesi ve Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği yaptıktan sonra Gülhane'de Hazar ve Sefer'de sıhhi hizmet muallimliğine tayin edilmişti; ancak çok geçmeden 1923'te emekli oldu ve İzmir'de serbest hekimlik yapmaya başladı.⁸⁰ İzmir Belediye Başkanlığı da yapan **Dr.Hulusi Bey** daha sonra milletvekilliği yapmış ve 1937'de **Celal Bayar** hükümetinde Sağlık Bakanı olmuştur. **Dr.Hulusi Alataş** Sağlık Bakanlığı sırasında **Atatürk**'ün hastalıklarını müsteşarı **Dr.Asım Arar**'la birlikte takip etmişti.⁸¹

Sakarya Savaşı sonrası 19 Eylül 1921'de **Mustafa Kemal'e** Gazi ve Mareşallik unvanı verildi.⁸²⁻⁸³

Mustafa Kemal'in Böbrek Hastalığı ve Arkadaşı Dr. Fikret Bey'e Bir Latifesi

Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1922'de yine böbreklerinden rahatsızlanmıştı ve Çankaya'da dinlenmekteydi. O tarihte Rusya'daki görevinden dönen Burdur Milletvekili

İsmail Suphi Soysallı, Mustafa Kemal'i ziyaret etmek için Çankaya'ya gitti. Mustafa Kemal yatağında, sırtında hırkasıyla oturmaktadır. Odada o zaman Bayındırlık Vekili olan Diyarbakırlı Pirinçzade Fevzi (Pirinçoğlu), İktisat Vekili Hasan Hüsnü (Saka) ve Atatürk'ün Derne'den arkadaşı Kozan mebusu Dr.Fikret (Onuralp) vardı. Konuşulan konu böbrek rahatsızlığı ile ilgiliydi ve daha çok da Mustafa Kemal Paşa'yla Dr.Fikret konuşuyordu. Bundan sonrasını İsmail Suphi Soysallı şöyle anlatır: "Kendisi (Mustafa Kemal Paşa) Birinci Cihan Harbi esnasında Viyana'ya ve Berlin'e gidip meşhur doktorlara böbreklerini gösterdiğini ve doktorların tavsiyelerinden çok bir şey anlamadığını, memnun kalmadığını kuvvetle ve ısrarla söylüyordu. O kadar ki, konuşma Paşa'yla Doktor Fikret arasında bir münakaşa halini almıştı. Çünkü o vakit Paşa hepimizle çok samimi ve çok arkadaştı. Kendisine senli benli hitap ederdik. Paşa diyordu ki: 'Bırak şu bizim doktorları ve doktorluğunuzu, verin sizin doktor kitaplarınızın böbreklere ait kısmını, üç gün okuyayım, sizinle imtihan olurum.' Doktor Fikret de koca kalın sesini yükselterek, 'Yok, Paşam, o kadar da değil artık! Siz kimseyi dinlemiyorsunuz, kahve içiyorsunuz ve böbreklerinizin de hastalığı geçmiyor,' diye mukabele ediyordu."⁸⁴

Mustafa Kemal'in Cephede Tekrar Hastalanması ve Dr. Hulusi Bey'in Müdahalesi

Mustafa Kemal'in Şubatta ortaya çıkan böbrek rahatsızlığı tam olarak geçmemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın hatıra defterine bakıldığında cepheyi 10 Mart 1922'de teftişi sırasında Bolvadin'de böbreklerinden tekrar hastalandığı ve Dr. Hulusi (Alataş) Bey'in müdahale ettiği görülür. Bu dönemde 15 gün ilaç tedavisi görmüştür.

Not defterinde bu olay şöyle anlatılır: "10 Mart 1922 Cuma: 'Biraz kitap okuduktan sonra yatacağım.' '12 Mart Pazar: Sağ böbreğim hızla mustarip ediyordu. Derhal yatmaya mecbur oldum. Tamamen hastalanmıştım. Doktor Hulusi Bey geldi. Fazla olarak kalbimde ritm bozukluğu olduğunu buldu. 3'te bir tekatte var. Bütün gece mustarip.' '13 Mart Pazartesi: 'Yatakta mustarip.' '14 Mart Salı: Ateş biraz düştü. Hemen Akşehir'e harekete karar ver-

dik. İyileşmeye kadar teftişe nihayet verildi. Akşehir'de tekrar muayene, Dr. Hilmi Bey muayene eder.' '19 Mart: İlaça başladım, 15 gün alacağım.' '23 Mart: Doktor geldi, aspirin verdi. Mustarip oldum.' '26 Mart: Gece yine mustarip oldum, uyandım; tekrar yat-tım. Sabah banyo teskin etti.'"⁸⁵

Mustafa Kemal, Sivrihisar'da bulunan Tümen Kumandanı ve yakın arkadaşı Ayıcı **Arif'i** ziyaret ettiği sırada da böbreklerinden tekrar hastalanmış ve bazı milletvekilleri görüşme yapmak için Sivrihisar'a gitmişti.

Büyük Taarruz'a Katılan Tıbbiyeliler

Sakarya Savaşı sonrası ordunun sağlık kuruluşlarında değişiklik yapılarak her kolorduya 50-100 yataklı bir seyyar hastaneyle bir sıhhiye bölüğü, her tümene de bir sıhhiye bölüğü verildi. Çay ve Akşehir istasyonlarında yaralı yollama komisyonları kuruldu. Ankara İstasyonu'ndaki Kızılay hastanesi 1 Kasım 1921 günü Isparta'ya nakledildi ve başhekimliğine muallim Operatör **Mim Kemal Öke** atandı.⁸⁶⁻⁸⁷ Bu hastane Kızılay tarafından işletildikten sonra 1922 yılı Hazi-ran'ında tüm araç ve gereçleriyle birlikte orduya devredildi.⁸⁸

Bu sırada **Tevfik Salim Bey**'den boşalan MSB Sağlık Daire Başkanlığı'na Dr.**Süleyman Emin Bey** general yapılarak atandı. 5 Şubat 1922'de Batı Cephesi Sıhhiye Reisliği'ne 1.Ordu Sıhhiye Reisi Dr.**Hulusi** (Alataş), onun yerine yani Birinci Ordu Baştabipliği'ne Dr.Yrb.**Yusuf Kenan**, yardımcısı olarak da Dr.Yzb.**Cevat Kerim İncedayı** (sonraları profesör) ve Dr.**Cevdet Akın** getirildi.⁸⁹ Op.Dr.**Celalettin Pırıldar**'sa bu sırada 1.Ordu Hıfzısıhha Müşaviri olarak görev yapmaktaydı.⁹⁰

Dr.**Cevat Kerim İncedayı**, İstiklal Harbi'ne başından sonuna kadar katılmış, bu harpte çete teşkilatında, tabur tabipliğinde, Birinci ve İkinci Ordu ve Garp Cephesi Sıhhiye Reis Muavinliği'nde bulunmuştur. Hizmeti nedeniyle rütbesi yüzbaşılıktan binbaşılığı çıkarılmıştır. Daha sonra Tıp Fakültesi Cildiye Kliniği Profesörü olmuştur.⁹¹

2 Şubat 1922 tarihli *Vakit* gazetesinde bir gazetecinin, fırka cephesini gezdiği sırada Ordu Sıhhiye Reisi Yrb.Dr.**Hulusi** (Alataş) **Bey**'i gördüğü ve Dr.**Hulusi Bey**'in Tıbbiye Mektebi Müdürlüğü'nde bulunduğu halde dağ başında hizmet etmeyi tercih ederek cepheye geldiğinden bahsedilmişti.⁹²

Ali İhsan Sabis Paşa 12 Mayıs 1922'de Isparta'daki birlikleri ve hastaneleri teftiş ederken Ankara'dan Isparta'ya gelmiş olan ve baştabipliğini Opr.Dr.**Mim Kemal** (Öke)'nin yaptığı Kızılay Hastanesi'nin gayet güzel ve temiz bir halde çalışmakta olduğunu görmüştü.⁹³

Afyon önlerine gelen 11.Tümen, 3.Kolordu'ya bağlanmış, bu tümenin sıhhiye bölümünde Bursalı **Arif Bey** başhekimlik yapmaya başlamıştı. Gülhane'den Kızılay kafileleriyle İnebolu yoluyla Ankara'ya gelen **Niyazi Emrullah Boy-san**'sa **Arif Bey**'in yardımcılığına atandı. 36.Alay'da Dr.**Fazıl** (Ersin), 34.Alay'da Binbaşı Dr.**Fazıl** ve Dr.**Rıza Beyler** görev yapmaya başladı.⁹⁴

Ağrı'da bulunan 21. Tümen Sıhhiye Bölüğü Batı Cephesi'ne intikal emri aldığından 30 Öküz, 10 at arabası, 500 yataklık malzeme, iki doktor, bir eczacı ve 50 neferden oluşan personelle baştabip Kilisli Dr.**Mehmet Derviş Kuntman Bey** idaresinde Anadolu'yu bir baştan bir başa yürümüş, imkânsızlıklar içinde tekerlekleri ipler ve tellerle sararak üç ayda Ağrı'dan Sakarya'ya ulaşmıştı. Bu bölük önce Akşehir yakınlarındaki Mevlütlü'de yerleşmiş ve 29 Haziran 1922'de Mevlütlü Mevki Hastanesi adını almıştı. Bu hastane 500 yataklıydı. Baştabip Dr.**Derviş Kuntman**, karyola olmadığından taş, kerpiç ve çamurla sabit karyolalar yapıp üzerine yatak, çarşaf koyarak bu işi çözümlemişti. Bu hastane, alınan emir gereği 15 Ağustos 1922'de Kumrallı'ya taşındı ve Kumrallı Hastanesi adını aldı.

Kumrallı Afyon'a 25 kilometre mesafede, boşaltılmış bir köydü. Kumrallı Hastanesi'nde Dr.**Mehmet Derviş Kuntman**'dan başka Dr.Bakteriyolog Binbaşı **Ziya**, Operatör Yzb. **Nedim Jengat**, Dr.Yzb.**Fuat Bey** ve Eczacı **İsa Bey** de görev yapmaya başladı. Bu hastanenin ihtiyaçları için Çay'da bulu-

nan Birinci Ordu Sıhhiye Reisi Dr.**Yusuf Kenan Bey**'e başvurulmasına rağmen yeterince malzeme sağlanamamıştı. Bu hastaneye Büyük Taarruz'dan iki gün önce **Nurettin Paşa** da gelmiş ve hazırlıkları oldukça beğendiğini ifade etmişti.⁹⁵

Kızılay'ın Mersin'den gönderdiği ilaç ve gereçlerle sıhhiye arka çanta ihtiyacı giderilmiş, ancak ambulans haline getirilen araçlar yedek parça sıkıntısından uzun süre çalıştıramamıştı.

Taarruzda yaralı sayısının mevcut askerin yüzde 20'si olacağı ve günde 2500-3300 yaralı geleceği tahmin edilerek planlama yapılmıştı. 20 Ağustos 1922'de Birinci ve Dördüncü Kolordulara ikişer seyyar hastane verilmiş, 4.Kolordu'nun 2 numaralı seyyar hastanesi Kocatepe'nin güneydoğusunda açılmıştı. Diğer birliklerde de seyyar hastaneler açılmıştı. Yapılan plana göre seyyar hastaneler yaralıları bölgeye gelecek olan erzak ve cephane araçlarıyla geri göndereceklerdi. Ordunun ilerlemesi halinde üç seyyar hastane de birlikleri geriden takip edecekti.

Bu sırada Geyve İstasyonu civarında, Eşme köyünde açılan hastaneyi Opr.Dr.**Gaffar Bey** idare etmiş ve yardımcılığını Dr.Yzb.**Tahsin Pekcan** yapmıştı.⁹⁶ Birinci Ordu'da 1 ve 14 numaralı Seyyar Hastane, İkinci Ordu'da 2 numaralı seyyar hastane, Kocaeli grubunda 14 nolu seyyar hastane, 5. Süvari Kolordusu'nda 5 numaralı seyyar hastane görev yapmaya başladı. Dr.**Behçet Ariel** (1896-?) önce 2 numaralı, daha sonra da 1 numaralı seyyar hastanelerde⁹⁷, Dr.**Ragıp** (Kurtaran) **Bey**'se 2 numaralı hastanede görev yapıyordu.⁹⁸ 14 Nolu seyyar hastane baştabibi olan Dr.**Halit Akın** (1883-?) 12. Tümen Baştabipliği'ne atanarak görevine devam etti.⁹⁹

26 Ağustos gecesi 1. ve 4.Kolordular, düşmana en yakın mesafeye kadar ilerlerken cephenin en önemli ve kritik yerinde 4.Kolordu bulunuyordu. Bu kolordunun başhekimini Dr. Bnb.**Mazlum** (Boysan) **Bey** (sonraları General), muavini ise Dr.**Şükrü Reşit** (Talimcioğlu) **Bey**'di.¹⁰⁰ 5.Kafkas Tümeni baştabibi Dr.Binbaşı **Fazıl Bey** (Erzurum) ve buna bağlı sıhhiye bölüğündeyse Baştabip Binbaşı **Nurettin**, Operatör **Adil Hayri Bey** ve Nasıçlı **Naci** (İltekin) **Bey** görev yapıyordu.

Tümenin 9.Alay'ında Dr.**Abdullah** (Nablus), 10.Alay'da Dr. Bnb.**Zeki** (Balıkesir), Topçu alayında Dr.Yzb.**Şükrü** (Şişman) **Bey**, 131.Alay'da Dr.**İbrahim Ethem** (Kuray) ve 58.Alay'da Dr.**İbrahim Kâtip** (Koşumduk) çalışmaktaydı.¹⁰⁰ Dr.**Nazmi** (Öke) **Bey**'se (Prof. Mim Kemal Öke'nin kardeşi) Cephe Sıhhiye Reis Muavinliği'nde görev yapıyordu.¹⁰¹

11.Tümen'in 127.Alay'ında Diyarbakırlı Dr.Bnb.**Kazım** ve Dr.Üstğm. **İbrahim Şevki Atasagun** (sonraları tümgeneral ve senato başkanı) görev yaptı. 17.Tümen sıhhiye bölümündeyse Dr.**Seyfettin Atalan** görev yapıyordu.¹⁰² İkinci Kolordu'nun 3.Tümen sıhhiye bölümünde Dr.**Ziya İstanköy**, (sonraları general), 4.Tümen'de Dr.Yrb.**Fethi**, 40.Alay'da Dr. Bnb. **Osman** ve Dr.**Nüzhet Şahingür**, (sonraları albay) görev yaptılar.

26 Ağustos'ta, Büyük Taarruz'un ilk günü, topçu ateşiyile 4.Kolordu ileri atılmış, Yunanlıların aylardır tahkim ettiği kuvvetli mevziler bir saat dayanabilmişti. İlk taarruzda 15. Tümen Tınaztepe'yi, 14.Tümen Kılıçaslan Tepesi'ni ve Kalecik Sivrisi'ni almıştı. Bu Tümendeki sıhhiye bölümünde Dr. **Abdullah Hayri Kağan** görev yapıyordu.¹⁰³ Öğleye kadar Birinci Kolordu cephesinde 57.tümen hariç Yunanlıların ilk kuvvet mevzileri ele geçirilmişti. **Fahrettin Altay Paşa** ise süvari kolordusunu 20 kilometrelik dağ yolunu aşp, Ahır Dağları'nın arkasına geçirmek için gece boyunca uğraşmış ve Sincanlı Ovası'na inmişti.¹⁰⁴ Akşama doğru Yunan birlikleri toparlanmış ve bazı mevzileri geri almıştı.

Taarruzun ikinci günü Türk Ordusu Yunanlıları şaşırtacak şekilde kuvvetli bir taarruza başlamıştı. Birinci Ordu Afyon'a girmiş, Sincanlı ovasında ilerlemeye başlamış, Yunan tel örgüleri kesilirken 36.Piyade Alayı'nın 6.Bölük komutanı Üsteğmen **Agâh Bey** ağır yaralandığı halde bölümün önündeki tel örgüyü açmış, siperlerden bölümüyle Kurtkaya'nın en yüksek yerine çıkmış, orada alınından vurularak şehit düşmüştü. **Agâh** üsteğmenin mezarı Afyon'dan Kocatepe'ye giderken yol üzerindedir.

Dördüncü Kolordu, düşmanın çekilmesi üzerine kuzeve doğru kovalama harekâtına girmiş ve bu takip 28 Ağus-

tos'a kadar devam etmişti. 23.Tümen Kumandanı Yarbay **Ömer Halis** (Bıyıktaç) ve kahraman Yüzbaşı **Fahri** (Korgeneral Fahri Belen) at üstünde akşama kadar hücum birliklerini sevk ve idare etmişlerdi.¹⁰⁵ Bu sırada 23.Tümen baştabipliğini Dr.**Ahmet Hamdi** (Öztekin) yapmaktaydı.¹⁰⁶

Taarruzun ikinci günü, 57.Tümen Komutanı kahraman Albay **Reşat Bey** (Çiğiltepe), söz verdiği halde Çiğiltepe'yi alamadığından üzüntüsünden intihar etmişti. 27 Ağustos 1922 sabahı, 57.Tümen Çiğiltepe'yi kuşatmıştı. Bu tümenin sorumluluk sahası geniş ve topçu desteğinden yoksundu. Çiğiltepe çok sarp, kayalık, dikenlik ve çalılıklarla örtülü bir yapıdaydı. Yunanlılar bu tepeye çok iyi tahkimat yapmış ve oldukça kalabalıklardı. 57.Tümen inatçı Yunan savunması karşısında kan ve ter döküyor, ancak bir türlü ilerleyemiyor, her hücumu düşman ateşi karşısında ağır kayıplara uğruyordu. Halbuki Doğu'daki uzak tepelerde top ve tüfek sesleri her saat biraz daha kuzeye ilerliyor, zafer haberleri birbirini takip ediyordu. Saatler ilerledikçe baş gösteren başarısızlık bütün subay ve erlerde düş kırıklığına ve moral bozukluğuna neden oluyordu.¹⁰⁷

Saat 10.30'da **Mustafa Kemal**'le Albay **Reşat Bey** arasında şu konuşmalar geçti:

"Reşat Bey bu önemli tepeyi ne zaman alacaksınız?"

"Komutanım yarım saat sonra alacağız."

"Başarılar diliyorum."

Saat 10.45, **Mustafa Kemal**:

"Düşmanın halen direndiğini görüyorum. Gözümüz o tepede, çok önemli."

"Komutanın düşman tepeye bir tümen yığmış, direniyorlar. Ama alacağız komutanım, mutlaka alacağız."

Saat 11.00, **Mustafa Kemal**:

"Reşat Bey'i istiyorum."

"Komutanım, Reşat Bey size bir mesaj bırakarak intihar etti. Okuyorum komutanım: 'Yarım saat zarfında bu tepeyi almak için söz verdiğim halde sözümlü yapamamış olduğumdan dolayı yaşayamam komutanım.'"

Mustafa Kemal'in gözünden yaşlar boşandı: "*Allah rahmet eylesin, Reşat Bey büyük bir vatanseverdi.*"¹⁰⁸

Reşat Albay, yanından ayrılmayan kurmay başkanının bir telefon konuşması için ayrılmasını fırsat bilip tabancasıyla başına bir kurşun sıkmıştı. Yanındaki doktorun müdahalesine rağmen kurtarılamadı. Cebinden çıkan ufak bir kâğıtta "*Muvaffakiyetsizlik beni hayatımdan bizar etti,*" yazıyordu. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılıp değişik cephelerde dövüşen bu kahraman ve cesur asker sinirlerine hâkim olamamıştı. O sırada Doğu'da düşman mevzileri yarılmış ve birkaç saat sonra onca kahramanın uğruna şehit oldukları **Çiğiltepe** saat 17.30'a doğru alınmıştı.¹⁰⁹

Şehit Albay **Reşat** **Çiğiltepe**'nin makam mezarı Afyon-Sandıklı Karayolu üzerindeki **Çiğiltepe Şehitliği**'ndedir. Buraya ulaşmak için Afyon'dan ayrıldıktan yaklaşık 20-30 dakika sonra Sandıklı yolunda bir yokuşu aracınızla tırmanmaya başlarken sağa dönen dar bir yoldan gidilmekte ve 10 km sonra şehitliğe ulaşılmaktadır. Albay **Reşat Bey** için Sandıklı ilçesinde 27 Eylül 1951'de bir mezar yaptırılmış, uzun süre burada kalan naaşı 30 Ağustos 1988'de Ankara Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir. **Çiğiltepe Şehitliği** 23 Ağustos 2004'te yeniden düzenlenmiş ve sembolik bir açılış yapılmıştır.¹¹⁰

Taarruzun ikinci günü baştabipliğini Dr.**Mehmet Deriş Kuntman**'ın yaptığı Kumrallı Hastanesi'ne yaralıların bir kısmı yaya, bir kısmı da arabalarla gelmeye başlamıştı. Ertesi gün ise bir otomobil kolu üç yüze yakın yaralıyı Çay Ağır Yaralı Hastanesi'ne götürmesi gerekirken Kumrallı Hastanesine götürmüş ve yaralıların tedavileri burada yapılmıştı. Yaralıların bir kısmı Çay'a sevk edilmiş; ancak Kumrallı rampasında tahliye de problemler olmuştu. Bu hastane 1 Eylül 1922'de Afyon'a, daha sonra da Uşak'a, Salihli'ye ve Soma'ya kaydırılmıştır.

Muharebenin beşinci günü 4. ve 5.Kolordular Adatepe'yi almış, düşman bozguna uğratılmış ve "*Başkomutan Meydan Muharebesi*" kazanılmıştı. Bundan sonra İzmir'e kadar süren ileri yürüyüş başlamıştı.

İleri yürüyüş esnasında 34.Alay Baştabibi **Ali Rıza Bey** yaralanmış, tedavisini orada bulunan hücum taburu tabibi Dr.Binbaşı **Emin** ve **Niyazi Bey** yapmıştı. 159.Alay mevziye girerken Dr.**İhsan Bey**'in yanında patlayan top mermisinin isabet ettiği sıhhiye onbaşısı parçalanmış, patlamadan kurtulan Dr.**İhsan Bey** ise adeta cinnet geçirmişti. Dr.**İhsan**'ın şehidin uçuşan organları arasında "Onbaşı! Onbaşı!" diyerek bağıra bağıra koştugu görülmüştü.¹¹¹

23.Tümen'in Taşlıbelen tepesine taarruzu sırasında Kurmay Başkanı **Fahri Bey**'in dirayeti, 31.Alay tabibi **Süleyman Bahri**'nin ve 68.Alay tabibinin fedakârlıkları son derece etkili oldu. Aynı şekilde 15.Tümen baştabibi Dr.Yarbay **Raif Konuk** (sonraları general), sıhhiye bölüğünden Bıyıklı **Hayri**, 45.Alay'da yedek Dr.**Tevfik**, 56.Alay'da Dr.**Şevket Enver Bey**, 38.Alay'da Binbaşı Dr.**Refik Bey**, Topçu Alay'ında Dr.Binbaşı **Remzi Beyler** ateş altında kahramanca çalıştılar.¹¹¹ Dr.**Nefi Saatçioğlu** bu sırada 10.Seyyar Hastane'de ve 15.Tümen'de görev almıştır.¹¹²

Tınaztepe Taarruzu sırasında yaralılar sıhhiye bölümü yardımıyla seyyar hastaneye taşındı. Bu seyyar hastaneyi Akşehirli operatör ve başhekim Dr.**Hamdi Bey** idare ediyordu.

Taarruzun devamı sırasında yaralılar Şuhut yönüne tahliye edilmişti. 28 Ağustos'ta Ürgüp'ten Afyon'a gelen Dr. **Münir Atakan** ve Dr.Bnb.**İzzet Bey** idaresindeki 4.Kolordu emrindeki Ürgüp Hastanesi, Afyon Erkek Öğretmen Okulu ve Hükümet Konağı'na yerleşti. Bu sırada 102 numaralı Akşehir Hastanesi Başhekimisi **Avni Bey** idaresinde çalışmış, yaralıları tedavi etmiş, daha sonra Afyon'a hareket ederek burada bir tren vagonunda çalışmalarına devam etmişti.¹¹³

1 Eylül 1922'de Uşak ele geçirilmiş ve bu arada General **Trikopis** ve kumanda heyeti esir edilmişti. 3 Eylül'den itibaren kolordulara günlük yürüyüş hedefi 40 kilometreyi bulmuş, sekiz gün koşarcasına yol alınmıştı. Yunanlılar geçtikleri köy ve kasabaları yakmış, kuyular öldürdükleri cesetlerle dolduğundan Alaşehir ovasına ininceye kadar su sıkıntısı çekilmişti.¹¹⁵ 4.Kolordu ise sarp ve dağlık arazide yiyecek hiç-

bir şey bulamamış, askerler yanlarında getirdikleriyle idare etmişti.

5 Eylül 1922'de Salihli bölgesinde şiddetli çatışma çıkmış, 11.Süvari Alayı Komutanı Binbaşı **Ali Rıza** (Ülgenalp) komutasında büyük kahramanlık göstermiş; ancak bu alayın doktoru Binbaşı **İhsan Tirablussam** ve Teğmen **Şükrü Bey** şehit olmuştu.¹¹⁴

Birliklerin çarık yedeği azdı. Ayaktakiler parçalanmış, askerin yarısı yalınayak kalmış, yollarda ölen veya kesilen hayvanların derilerinden çarık yapılmaya çalışılmıştı. Hiç dinlenilmeden on beş günde 400 km yürüyüş yapan birlikler elde tüfek, aç ve susuz bir halde insanüstü bir dayanıklılık göstererek hedefe ulaşmış; 9 Eylül 1922'de İzmir'e girilmişti.¹¹⁵

Afyon'da tren vagonunda çalışan Akşehir Hastanesi önce Uşak'a gelmiş, bir süre sonra Alaşehir'e ve daha sonra da İzmir'e ulaşmıştı.

Afyon'daki Ürgüp Hastanesi ise Bursa Ahmet Vefik Paşa Hastanesi'nde, 7 numaralı Sabit Ürgüp Hastanesi adıyla çalışmaya başlamıştı.

5.Kafkas Tümeni'nde çalışan Dr.**Abdullah Ahi Boyabat**'sa seferberliğin sonuna kadar bu birlikte çalışmıştı.

Bandırma yöresinde çarpışmalar şiddetli olmuş, hücum taburu doktoru Dr.**Tahsin** (Pekcan) direkt mermi patlamasından yüz ve çenesinden ağır yaralanmış, Miralay **Vecihi Bey**'le birçok subay er şehit olmuştu.¹¹⁵

Dr.**Mazlum** (Boysan) Dördüncü Kolordu Başhekimliği yapmış ve zaferden sonra Bursa Çekirge'de askeri hastane-nin kurulmasını sağlamıştı. Dr.**Mazlum Boysan** daha sonra 12 yıl Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Reisi olarak görev yapmış ve tümgeneral rütbesiyle emekli olmuştur.¹¹⁶ Dr. **Mazlum Boysan Paşa**, 1938 yılında yazdığı "*Sıhhiye Hizmeti*" isimli kitabında "*Bir ordunun veya ulusun kültürü ve tekniği hakkında bir ana fikir elde etmek isterseniz, sıhhiye hizmetine bakınız*" dedikten sonra bir asker hekim olarak milli, tarihi ve mesleki vazifenin çok büyük, çok önemli olduğunu belirtir ve "*Türk ordusunun sağlığını ve sağlamlığını korumak ve kurtar-*

mak; savaşta ve barışta çirraklerini ve ölülerini azaltmak, hasta, yaralı ve gazilerine iyi bakarak ve çabuk tedavi ederek cephelelerdeki sayısını daima yüksek ve kuvvetli bulundurmak da askeri gayemizdir” der.¹¹⁷

Anafartalar'da sıhhiye reisliği yapan Opr.Dr.**Hüseyin Hüsnü Bey**'se İstiklal Savaşı'nda Konya'da sıhhiye müfettişliği yapmıştır. (Dr.Adnan Ataç'tan alınan bilgidir).

İstiklal Harbi'nde görev alan ve bu nedenle terfi ve takdirname ile ödüllendirilmiş olan 49 askeri tabip vardır.¹¹⁸

TBMM tarafından 11 Ekim 1920'de Afyon Karahisar ve Dumlupınar muharebelerinde bilfiil ateş altında fedakârca hizmetleri geçen ve ödüllendirilen subaylar içinde Tabip Kaymakam (Yarbay) **Asım Bey**, Tabip Kaymakam **Mehmet Nuri Bey**, Tabip Kaymakam **Mehmet Fahrettin Bey** ve Tabip **Süleyman Necati Bey**'in isimleri geçmektedir. 2.Ordu Sıhhiye Reisi Tabip Kaymakam **Mehmet Fahrettin Bey**, daha önce katıldığı savaşlardan dolayı Harp Madalyası, Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası, Dördüncü rütbeden *Mecidi* ve üçüncü rütbeden *Kılınçlı Osmanî* nişanı almış kahraman bir doktorumuzdu.¹¹⁹

İstiklal Savaşı sırasında *Umur-ı Bahriye Müdüriyeti*'nde (Deniz İşleri Başkanlığı) sağlık şube müdürü olarak Tabip Albay **Fuat Bey** görev yapmıştı.¹²⁰

Ankara'da görev yapanlardan birisi de Dr.**Adnan Adıvar**'dır. Garp Cephesi Kurmay Başkanı **Asım Gündüz Paşa** hatıralarında Dr.**Adnan Bey**'i “Dr. Adnan Bey (Adıvar), Milli Mücadele devrinde en zor mevkilerde tam bir feragatle hizmet etmiştir” diye anmıştır.¹²¹

Kurtuluş Savaşı'na katılan bir Kıbrıs Türkü ise Dr. Binbaşı **Osman Necmi**'dir. **Osman Necmi** Askeri Tıp Fakültesi'nden 1914 yılında mezun olmuş ve 1.Dünya Savaşı yıllarında orduya katılarak çeşitli cephelelerde görevler üstlenmiştir. Sakarya Savaşı'na da katılan Dr.**Osman Necmi** 1921 yılında İstiklal Madalyası'yla ödüllendirilmişti.¹²²

Dr.**Baki Bilgili** isimli bir doktorumuz da Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki katkılarından dolayı İstiklal Madalyası'yla ödüllendirildi. Kardeşi **Zeynel Abidin**'se Hürriyet ve İtilaf

Fırkası Genel Sekreteri'ydi ve Kuvayi Milliye düşmanı hareketlerinden dolayı 150'likler listesine girmişti.¹²³

İstiklal Savaşı'na katılıp İstiklal Madalyası ile onurlandırılan birçok eczacımızdan isimleri saptanabilenler ise Eczacı Albay **Muhittin Çersu**, Eczacı Albay **İshak Yeler**, Eczacı Yrb. **Tahir Baştaymaz** ve Eczacı Yrb. **Yusuf Ünlü**'dür.¹²⁴

Dumlupınar Zaferi'ni Mersin'deyken öğrenen Dr. **Reşit Galip**'se duygularını şöyle anlatıyordu: *"Hayatımın en mesut anı Dumlupınar zaferini işittiğim andır. O zaman Mersin'de idim. Vali, zafer haberini bildiren telgrafı evvela bana gösterdi. Derhal bütün halkı toplayarak hemen bir hitabe yaptım. Çok sevinçli ve heyecanlı idim. Bir Türk için bundan büyük gün var mıdır?"*¹²⁵

Askeri doktorlar Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Kurtuluş Savaşı'nda da kumandanlarıyla yakın ilgi ve ilişkide bulunarak bilim ışığı altında onların müşavirliğini yapmışlar ve bu durum arada sevgi ve kaynaşma yaratmıştı.

Zafer Sonrası İstanbul'a Gelen Refet Paşa'yı Tıbbiyelilerin Haydarpaşa'da Karşılması

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra İstanbul'a Türk birlikleri **Refet Paşa** komutasında girmişti. Tıbbiyeliler 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelen **Refet Paşa'yı** büyük gösterilerle karşıladılar.

Refet Paşa'nın geleceğini öğrenen Askeri Tıbbiyeliler 18 Ekim gecesini sevinçten uyuyamamıştı. Tıbbiye yatakhanelerinin penceresinden görünen Sarayburnu açıklarında demirlemiş istila donanması artık Tıbbiyelilerin kalbinde üzüntüye neden olmayacaktı. Tıbbiye koridorlarından artık İngiliz ısıklıkları yok olacaktı. Bütün mektep **Refet Paşa'yı** Haydarpaşa Garı'nda karşılamak ve omuzlayarak fakülteye getirmek istiyordu. O gün botanik sınavı da vardı. Bir taraftan pantolonlar ütüleniyor, kadifeler ve kokartlar yenileniyordu. Tıbbiye'de dört senelik işgalden kurtuluşun bayram havası esiyordu. O günkü anılarını Dr. **Seyfi Nutku** şöyle anlatır: *"Yatakhane herkesten mübareke (işgal) dönemi hatıralarını anlatıyordu. Fenerbahçe Stadyumu'nda maç seyrederken küfür ve tekmelerle kovuldukları günle, işgal altındaki mektep sınıflarında sarhoş düş-*

man askerlerinin naraları unutulmuyordu. Ortalık ağarırken yatakhaneler boşalmış, herkes ayaktaydı. Kalk borusu çalmadan uyanan Tıbbiyelilerin bu sessiz hazırlanışı nöbetçi subayı da ateşlendirmiş, o da hazırlığa başlamıştı. O giünkü sabah yoklamasında harici askeri elbiseler giyilmiş, yüzler traşlı, gözler daha parlak ve heyecanlı, sesler daha hâkimdi. Kahvaltıdan sonra talebeler teneffüshanede ve fakülte önünde gruplar halinde toplanmış, bu mutlu günün hazırlıklarını konuşuyordu. Botanik dersinin hocası Esat Şerafettin Hoca kapıda görünmüştü. Kısa boylu, şişman ve yaşlı haliyle sağa sola sallanarak fakülte kapısına yaklaşırken Tıbbiyeliler etrafını sarmıştı. Hoca Esat Bey 'Nasılsınız?' diye Tıbbiyelileri selamladıktan sonra 'İmtihandan ve her şeyden evvel konuşacağımız bir şey var,' dedi. Arkasından Hoca Esat şöyle devam etti:

'Çocuklar bugün hayatımızın en sevinçli günüdür, Refet Paşa, Anadolu cengâverlerinin temsilcisi, kıymetli Paşamız geliyor, onu karşılayacağız, kucaklayacağız, öpeceğiz, bağrımıza basacağız!' derken sesi gittikçe daha yükseliyor sevinç ve heyecandan gözleri yaşıyordu.

Koşunuz, bahçede ne kadar çiçek varsa, koparınız, her türlü siini, hepsini koparınız, getiriniz!

Oysaki o güne kadar bir çiçeğe değil, küçük bir goncaya bile el sürmek en büyük ceza nedeniydi.

Sonra Hoca Esat Bey devam etti:

'Bir büyük çerçeve yapalım, üzerine bir bez gerelim. Çiçeklerle süsleyeceğimiz sevinç ve minnet sözlerimizi bunun üzerine yazalım!'

Bu sözler Tıbbiyelilerin imtihan heyecanını unutturmuş, bütün bahçedekileri ve haberin tüm fakülteye yayılmasıyla herkesi heyecanlandırmıştı. Ön bahçeden ve bitkiler bahçesinden çiçekler toplandı. İki metre uzunlukta bir metre genişliğinde bir büyük çerçeve yapıldı ve ortasına Amerikan bezi gerildi. Bezin ortasına 'Yaş! Millet Yaşatanlarla Beraber!' sözleri yazıldı. Bu güzel levha çiçeklerle donatılıp bahçe kapısındaki takım üzerine asıldı.

Askeri Tıbbiyeliler Fakülte dışında tabur haline geldiler. Aralarına sivil talebeler de girdi ve hep birlikte 'Yaşasın Mustafa Kemal! Yaşasın Kuwayi Milliye! Yaşasın Mehmetçikler!' diye bağırarak Haydarpaşa Garı'na gittiler.

Garın içi ve dışı binlerce insan tarafından dolmuştu. Perona ve istasyona 'Hoş Geldiniz Kurtarıcılar!' ve 'Yaşasın Ordumuz' gibi afişler asılmıştı.

Sonunda trenin uzaklardan uzun uzun öten ve heyecan yaratan düdüğü işitildi. Kalabalıkta koşuşturmalar, bağrışmalar ve tezahürat başladı. Defne dalları ve çiçeklerle süslenmiş tren yavaş yavaş perona girerken bütün Tıbbiyeliler 'Yaşa! Var ol!' diye bağıldılar.

Refet Paşa topluluğa 'Arkadaşlar, sevgili evlatlarım, sizleri sevgi ve saygı ile selamlarken Anadolu'muzdan ve ordumuzdan kucak kucak selamlar getirdiğimi hatırlatmak isterim,' diyerek bitirdi konuşmasını.

Sözleri bittiği anda bütün Tıbbiyeliler Refet Paşa'yı omuzlarına aldılar ve omuzlarında taşıyarak istasyondan Tıbbiye'ye kadar yürüdüler. Fakülte önünde bütün profesörler, talebeler, halk ve Seririyat hastanesindeki (şimdiki GATA Haydarpaşa Askeri Hastanesi) hastalar Refet Paşa'yı karşıladı. Refet Paşa, yarım saat süren bir konuşma yaptı. Arkasından coşku ve sevgi seli altında fakülteden ayrıldı."¹²⁶

Refet Paşa 23 Ekim'de Tıbbiye'ye tekrar gelmiş ve burada yaptığı konuşmada Tıbbiyelilere şöyle seslenmiştir: "Böyle bir medreseye (fakülte) malik olmak yalnız bu milletin tekelindedir. Nasıl ki yeryüzünün en yüce milleti Türk ise yeryüzünün en cesur gençleri de sizlersiniz Tıbbiyeliler. Gıpta ile söylüyorum, ben sizin huzuru cesaretinizde eğilmek istiyorum. Tıbbiyeliler uzun senelerden beri pek çok şeyler için öldü. Bu milletin tek mil halkı canı sürüklenirken tek mil isyan sedaları bu ocaktan yükselmiştir."¹²⁷

Dr.Adnan Adıvar'ın İstanbul'da Göreve Başlaması

Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasından sonra **Refet Paşa** önce İstanbul'a gelmişti; ancak **Refet Paşa**'yla işgalci devletler arasında anlaşmazlıklar olunca arabuluculuk yapmak üzere Dr.Adnan Adıvar 16 Aralık 1922'de TBMM Hari-ciye Vekâleti mümessili (delegesi) sıfatıyla İstanbul'a gelir ve **Refet Paşa**'dan mümessillik görevini devralır.¹²⁸ Dr.Adnan Adıvar Meclis'teki 2.Başkanlık görevini akciğerlerindeki ra-

hatsızlık nedeniyle bırakmıştı. Fransız bilim adamlarıyla Darülfünun bilim adamları 27 Aralık 1922'de bir toplantı yaparlar ve Dr.**Adnan Adıvar** bu toplantının fahri reisi seçilir. O sıralarda Tıp Fakültesi öğretim üyeleri de İstanbul'a geleceğinden, Dr.**Adnan Adıvar**'ı müderris seçerler.¹²⁹

Dr.**Adnan Adıvar** Milli Hükümet'in İstanbul temsilciliğini yapmaya başladığı için **Mustafa Kemal** ondan zaman zaman kitap istiyordu. **Mustafa Kemal** 13 Ocak 1923 tarihli şu mektubuyla **Adnan Bey**'den birkaç kitap istemiştir: *"Bana faydalı olacağını tahmin buyuracağınız eserleri istiyorum. Bu arada Ziya Gökalp'ın Asrileşmek, Türkleşmek ve İslamlaşmak adlı kitabı ile Victor Berar'ın La Revolte De L'Asie adındaki eserini buldurmanızı rica ederim."*¹³⁰

ONALTINCI BÖLÜM

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN
ÇEVRESİNDEKİ BAZI TIBBİYELİLER**

Atatürk'ün Değişmez Sağlık Bakanı Dr.Refik Saydam

Mustafa Kemal'in değişmez Sağlık Bakanı olan Dr.**İbrahim Refik Saydam** (1881–1942) onunla Trablusgarp'te tanışmış, daha sonra da Samsun'a çıkışından itibaren hep yanında olmuş ve ülkemizin sağlık sorunlarıyla ilgilenmiştir. **Refik Saydam** 1905'te Askeri Tıbbiyyeyi bitirerek tabip yüzbaşı rütbesiyle Silahlı Kuvvetler'de göreve başladı. Askeri Tıbbiye'de okurken arkadaşları ona "*Çırcırlı Refik*" diye takırlırlardı. Temizliği, titizliği, ciddiyeti, pek az şakalaşması, sözlerine, vaadlerine ve randevularına sadık oluşu ile dikkat çekti. Dr.**Refik Saydam** Almanca'yı rahat konuşur, Fransızca'yı da bilirdi. 1910 yılında Almanya'da Berlin Askeri Tıp Akademisi'nde kurs gören Dr.**Refik Saydam** Balkan Savaşı sırasında Çatalca Hadımköy'de kolera mücadelesine katıldı. Bu sırada tifüs hastalığına karşı geliştirdiği aşı uzun yıllar kullanılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli birliklerde görev yapan Dr.**Refik Saydam** 5 Mayıs 1919'ta 9.Ordu Sıhhiye Müfettiş Yardımcısı olarak atandı ve Bandırma Vapuru'yla **Atatürk**'le birlikte Samsun'a çıktı. Samsun'da böbrek ağrısı başlayan, ateşlenen ve sıtmaya da yakalanan **Mustafa Kemal Paşa**'nın tedavisini yaptı. Erzurum, Sivas Kongreleri ve TBMM'nin açılışında bulundu. Dr.**Refik Saydam** 1920 yılında Meclis'e Doğu Beyazıt milletvekili olarak girdi ve 6 dönem milletvekili oldu. 30 Ekim 1923'te ilk Cumhuriyet Hükümeti'nin ilk Sağlık Bakanı olmuş ve bu görevinden 26 Ekim 1937 tarihinde istifa etmişti. Diğer bir deyimle Dr.**Refik Saydam** 12 yıl 7 ay süreyle Sağlık Bakanı olarak çalışmıştı. Onun döneminde Sağlık Bakanlığı teşkilatı kurulmuş ve koruyucu hekimlikle ilgili birçok yasa çıkarılmıştı. Bu arada hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla çeşitli okulların açılmasını da sağlamıştı. Dr.**Refik Saydam** Kızılay Cemiyeti'nin Genel Başkanlığı'na 8 Ağustos 1925'te atanmış ve 14 yıl aralıksız olarak bu kurumumuza hizmet etmiştir.¹

Refik Saydam, Sağlık Bakanı olduğunda toplum sağlıksız bir durumdaydı. Başta çiçek, tifüs, kolera, hummayi racia,

frengi, verem ve sıtma gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklar yaygın, toplumun yüzde 50'si sıtmalı, güney ve güney-doğu bölgelerinde de halkın yüzde 70'i trahomlu idi. Ülkenin sağlık teşkilatı ve bu teşkilatta görev alabilecek yetişmiş sağlık personeli yoktu. Bu nedenle **Refik Saydam** sağlık teşkilatını kurma, hekim yetiştirme, Numune hastaneleri açma, ebe ve sağlık memuru yetiştirme, doğum ve çocuk bakımevleri kurma, verem sanatoryumu açma, sıtma, frengi ve trahomla mücadele, Merkez Hıfzısıhha Müessesesi ve Hıfzısıhha Okulu kurmayı kendine bir görev kabul ederek çalışmaya başladı. Elinde sadece 554 hekim, 560 sağlık memuru, 136 ebe, 69 hastabakıcı hemşire ve 4 eczacı olduğu halde hiç ümitsizliğe kapılmadan ülkenin sağlık sorunlarını gidermek için büyük bir mücadeleye girişti. Fakir çocukların hekim olabilmeleri için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu açtırdı. Ankara'da ikinci bir Tıp Fakültesi kurulması için girişimlerde bulundu. Sağlık Memuru, Ebe ve Hemşire Okulları açtı. Cumhuriyet kurulduğunda ülke genelinde mevcut olan 6437 yataklı 86 hastane sayısı ölümünde 15.000 yatağa sahip 198 hastaneye ulaştı. İthal edilen ilaçların yüzde 60'ı ülkemizde üretilmeye başlandı. Bugün kendi adını taşıyan Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü de onun zamanında kuruldu. Bu enstitüde aşı, serum, muayene ve analizler yapılmaya başlandı. Dr.**Refik Saydam** I.Milli Türk Tıp Kongresi'nin Kongre Başkanı olarak çalışmış ve 1 Eylül 1925 günü Kongrede bir konuşma yapmıştır.²

21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu'nun çıkması üzerine, **Atatürk** tarafından kendisine yaşamına ve karakterine uygun olan "*Saydam*" soyadı verildi. **Atatürk** "*Ben ona niçin Saydam dedim, o içi dışı bir, tertemiz, bir insan pırlantasıdır da ondan*" demiştir.³

Dr.Refik Saydam, **Celal Bayar** Başbakan olunca Sağlık Bakanlığı görevi kendisine teklif edilmesine rağmen kabul etmemiş, bunun üzerine Sağlık Bakanlığı'na Aydın Mebusu **Dr.Hulusi Alataş** getirilmişti.

Dr.Refik Saydam'ın bu hareketine **Atatürk** üzülmüş olmasına rağmen onunla ilgilenmekten geri kalmamıştı. Bu amaçla Çankaya Köşkü Genel Sekreteri **Hasan Rıza Soyak**'ı

görevlendirerek **Refik Saydam**'ın bundan sonraki hayatını nasıl tanzim edeceği konusunu öğrenmek istedi. **Dr. Refik Saydam**, o zamanlar Çankaya'da **Atatürk**'ün yaptırıp kendisine hediye ettiği köşk şeklindeki bir evde kalıyordu ve evin masrafları oldukça fazlaydı. Bakanlıktan ayrılınca geliri azalmıştı. Şahsi otomobili olmadığından şehre gidip gelmesi de zor olacaktı. Bu nedenlerden dolayı **Dr. Refik Saydam**, evini kiralayıp Anadolu Kulübü'ndeki bir odaya taşınacağını **Hasan Soyak**'a söyler. Bunu öğrenen **Atatürk**, **Hasan Rıza Bey**'e *"Bugünden itibaren maaşımdan İnönü'ye verilmekte olan 2000 lirayı 3000 lira olarak ödesinler. Dr. Saydam'a da aynı hesaptan ayda 500 lira versinler. İsmet Paşa'nın vasıtası temin edilmiştir. Dr. Saydam'a da bizim otomobillerden birini tahsis ediniz,"* der. **Hasan Rıza Soyak**, **Atatürk**'ün emrini **Dr. Refik Saydam**'a ilettiğinde **Saydam**'ın gözleri yaşarır. Böylece **Dr. Refik Saydam** taşınmaya gerek duymayıp evinde kalmış ve **Atatürk**'ün kendisine tahsis ettiği otomobili kullanmaya başlamıştı. **Hasan Rıza Soyak**'ın belirttiğine göre **Atatürk**, senelerce **İnönü**'ye de kendi maaşından her ay 2000 lira yardım etmişti.⁴

Ancak **Dr. Refik Saydam**'ın, **Atatürk**'ü Dolmabahçe'de hasta olduğu sıralarda hiç ziyaret etmemesi oldukça ilginçtir. **Atatürk**'ün çevresindekilerin bu ziyareti engellemesinden dolayı **Saydam**'ın ziyaret edemediği belirtilir. **Hüsrev Gerede** anılarında bu konuyla ilgili şunları söyler: *"Dr. Refik Saydam, Gazi'yi hastalığı sırasında ziyaret etmek istediğini, ancak çevresindekilerin kendisini yanına sokmadıklarını büyük bir üzüntüyle anlatmıştı. Bana göre bu yaşamın eskiden beri yakın dostu ve doktoru olan Refik Saydam'a uygulanması doğru olmamıştır. Üziintiisiinde tümüyle haklıdır."*⁵

Dr. Refik Saydam, **Atatürk**'ün ölümü üzerine yeniden kurulan **Celal Bayar** kabinesinde İçişleri Bakanı oldu. 25 Ocak 1939 tarihinde ise Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü** tarafından Başbakan olarak atandı. Üç yılı aşkın süren Başbakanlığı döneminde daha önce olduğu gibi feragat, sabır ve titizlikle çalıştı. 1942 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya konan aksaklıklar nedeniyle Başbakan olarak şu meşhur sözünü cesaretle

söylemiştir: “Gerekirse bu aksaklıkları gidermek için A’dan Z’ye kadar, bozuk olan her şeyi değiştireceğim.”⁶ 1942 yılı Temmuz ayında İstanbul’a gittiğinde bir kalp krizi sonucu vefat etti. Dr.**Refik Saydam** hiç evlenmedi, kardeşlerine karşı büyük sevgi ve bağlılığı vardı. Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü**, Dr. **Refik Saydam**’ın vefatı üzerine yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “Dr.**Refik Saydam**’ı Millet hizmetinde vücudunun son taktini tükettikten sonra kaybettik. ... Dr.**Saydam**, üzerindeki vazife emanetlerini şerefle teslim etmekte mümtaz bir bahtiyarlığa ermiştir. Millet hadimi büyük vatanseveri, Türk Milletinin hatırasına hürmetle tevdi ediyoruz.”⁷ Dr.**Refik Saydam** öldüğünde İstanbul’da ailesinden miras kalan bir yalıyla Ankara’da **Atatürk**’ün kendisine hediye ettiği bir evinden başka serveti yoktu.³

Atatürk’ün Kalp Krizleri ve Özel Doktoru Prof. Dr.**Neşet Ömer İrdelp**

Mustafa Kemal Paşa’nın geçirdiği birinci kalp krizi 11 Kasım 1923 günü eşi **Latife Hanım**’la birlikte Çankaya’da öğle yemeği yediği sırada oldu. Eli göğsüne gitmiş ve sol kolunun dirseğinden göğsüne vuran şiddetli bir ağrıya kıvranmıştı. O sırada sofrada **Latife Hanım**’ın geçirmekte olduğu zatürreeyi tedavi etmek için bulunan Dr.**Refik Saydam**, krize kalp ilaçları ve morfinle müdahale etmiş olmasına rağmen ağrı 20 dakika sürmüştü.⁸

Bu olaydan iki gün sonra **Mustafa Kemal Paşa** bahçede gezinirken aynı şekilde fakat daha hafif bir fenalık geçirdi. Bunun üzerine İstanbul’dan Prof.Dr.**Neşet Ömer İrdelp** çağrılmış ve o da krizlerin çok çalışma ve yorgunluktan ileri geldiğini belirtmişti.⁹

Dr.**İbrahim Tali Bey** anılarında 13 Kasım 1923’te **Mustafa Kemal**’i Çankaya’da ziyaret ettiğini, bu sırada **Atatürk**’ü rahatsız bulduğunu, eşinin de zatürreeden hasta olduğunu belirtir. Bu sırada gelen Prof.Dr.**Neşet Ömer Bey** hastaları fena bulmaz ve **Mustafa Kemal**’e perhiz tavsiye eder. **İbrahim Tali**’nin anılarında bu konuda “Beş senedir perhiz tavsiye edilir, lakin yapmaz,” diye notlara rastlanır. Dr.**İbrahim Tali** 16 Ka-

sım 1923'te İstasyon'daki Direksiyon binasında **Mustafa Kemal**'le iki saat kadar görüşür. O gün de Dr.**Neşet Ömer** İstanbul'a döner.¹⁰

Dr.**İbrahim Tali**, 27 Kasım 1923'te Sağlık Bakanı Dr. **Refik Saydam**'a uğradığında **Mustafa Kemal**'in hafif bir nöbet geçirdiğini öğrenir. Avrupa'dan bir profesör çağırılmasının düşünüldüğünü duyunca bunu destekler ve Profesör **Kraus**'un çağırılmasına karar verilir. Dr.**İbrahim Tali**, aynı günün akşamı istasyondaki çalışma odasında **Mustafa Kemal**'le bir saatten fazla görüşür ve hastalığı hakkında onu teselli eder.¹¹ Dr.**İbrahim Tali**'nin anılarına göre 1923'te çağırılması düşünülen Profesör **Kraus**, bu tarihte değil, ancak 1927'de gelmiştir.

Dr.**İbrahim Tali**, **Mustafa Kemal**'den kan alıp tetkik yaptırmayı düşünür ve Dr.**Neşet Ömer Bey** de aynı fikirde olunca 29 Kasım 1923'te öğleden sonra **Mustafa Kemal**'den kan alınır. Dr.**İbrahim Tali** bu kanı 1 Aralık 1923'te bizzat kendisi yanında götürerek İstanbul'da bakteriyolojik bir tetkik yaptırır. Dr.**İbrahim Tali** 3 Aralık'ta tetkik sonucunun menfi olduğunu öğrenir (Bu tetkikin ne olduğu açık olarak anılarda yok). Dr.**İbrahim Tali Bey**, 5 Aralık 1923'te İstanbul'a döner ve ertesi gün Dr.**Refik**'le birlikte Çankaya'ya çıkar. Bir süre ciddi tedavi yapılması konusunda Dr.**Refik**, Dr. **Neşet Ömer** ve Dr.**İbrahim Tali** anlaşmaya varırlar. O gün öğleden sonra üçü Ankara Tıp Toplantısı'na katılır.⁵ **Latife Hanım** zatürree geçirdiğinden bir süre istirahat için **Mustafa Kemal**'le birlikte İzmir'e gider ve **Atatürk** orada iki ay istirahat eder; Şubat 1925'te iyileşmiş olarak Ankara'ya döner.¹²

Nutuk'u yazarken 22 Mayıs 1927 gecesı **Mustafa Kemal** tekrar bir kalp krizi geçirdi. Bundan iki hafta önce de şiddetli bir göğüs ağrısı olmuştu. O gece Sağlık Bakanı Dr.**Refik Saydam** ve Sağlık Koruma Genel Müdürü Dr.**İsmail Asım Arar** Çankaya'ya gelirler. İstanbul'dan Dr.**Neşet Ömer**'in çağırılmasına rağmen, Sağlık Bakanı Dr.**Refik Saydam**'ın teklifiyle Dr.**İsmail Asım Arar**'ın yanında asistan olarak çalıştığı Berlin Tıp Fakültesi 2.Dahiliye Kliniği Direktörü ve Profesörü **Friedrich Kraus** ve onun hocası Münih Tıp Fakültesi Dahi-

liye Kliniği Direktörü Prof.Dr.**Ernest Von Romberg**, 6 Haziran 1927 günü Ankara'ya gelir.¹³ Dr.**Asım Arar**, Dr.**Neşet Ömer** ve iki Alman profesör birlikte ilk konsültasyonu yaparlar. Krizin sigaraya bağlı göğüs anjini olduğu belirtilerek istirahat etmesi, alkol ve tütünü çok azaltması önerisinde bulundurlar.¹⁴⁻¹⁵

Mustafa Kemal daha sonra kendini iyi hissederek Haziran sonlarında İstanbul'a gitti. Milli Mücadele'den sonra İstanbul'a ilk gidişiydi. **Atatürk**, Ankara'dan İstanbul'a giderken yanında mutlaka kitap götürürdü ve bunlar boş cephane sandıklarıyla taşınırdı. O zamanlar yakınında bulunan **A.Dilaçar** şöyle anlatıyor: *"Atatürk'le birlikte Ankara'dan İstanbul'a gidilirken, kütüphanecisi Nuri, Dolmabahçe'ye götüriilecek kitapları yardımımızla seçer, boş cephane sandıklarına yerleştirir, muhafız alayı erleri de bunları vasıtalarla taşırlardı. Kitapların cephane sandıklarına konulması, derin bir heyecan uyandıran muhteşem bir semboldi: Atatürk kültür savaşımıza fikir ve ilim cephanesi taşıyordu..."*¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın özel doktorluğunu yapan Dr. **Neşet Ömer İrdelp** Hoca, 1882 yılında İstanbul'da doğdu, 1902'de Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Beypazarı hükümet tabipliğine ve sonra Ankara Belediyesi Hastanesi Başhekimliği'ne atandı. 1908 yılında zamanın meşhur hekimlerinden **Mehmet Kamil Berk**'le beraber Paris'e gitti ve orada meşhur kalp doktoru Profesör **Henry Vaquez**'le çalıştı. Dönüşünde, 1910 yılında Üniversite Tıp Fakültesi Birinci İç Hastalıkları Kliniği'nde Profesör **Fevzi Paşa'nın** yardımcısı olarak göreve başladı. 1915'te ordunun hekimleri göreve çağırması üzerine *Kudüs Hilal-i Ahmer Siiveyş Heyeti İmdadisi*'nde çalıştı ve sonra yedek binbaşı olarak 4.Ordu Sağlık Başkanlığı yaptı. Dr.**Neşet Ömer**, Kudüs'te *Hilal-i Ahmer*'de çalışırken yanında çalışanlardan birisi de talebesi Dr.**Asım Arar**'dı.¹⁷ Her ikisi de sonraki yıllarda **Mustafa Kemal Paşa** ve annesi **Zübeyde Hanım**'ın hastalıklarının tedavisiyle ilgilenmiştir.

Dr.**Neşet Ömer**, bu yöredeki tifüs ve tifo salgınlarını önlemek için uğraşırken sıcak memleket hastalıkları üzerin-

de arkadaşları bakteriyolog **Arif Ata**, **Dr. Goldberg**, **Dr. Hasan Ferit** (Cansever) ve **Dr. Seyfullah Bey**'le beraber araştırmalar yaptı ve bulgularını yayınladı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında fakülteye dönerek 1921 yılında iç hastalıkları profesörlüğüne atanmış, 1925 yılında II.İç Hastalıkları Direktörü ve Tıp Fakültesi Reisi (Dekanı); 1927 yılında da Darülfünun Emni (rektör) oldu.¹⁸ **Atatürk**, **Dr. Neşet Ömer Bey**'e Ankara Yenışehir semtinde eskiden su deposunun olduğu yerde bir ev sahibi olmasına yardım ettiğinden Ankara'ya geldiğinde burada kalırdı. **Atatürk**, **Dr. Neşet Ömer Hoca**'yı sever ve onun aleyhinde söz söylendiği zaman, *"Ne karıştıyorsunuz? Adam hoşuna gidiyor!"* diyerek uyarırdı.¹⁹ **Dr. Neşet Ömer Hoca** 1933 üniversite reformunda tekrar rektör oldu ve Cerrahpaşa 1.İç Hastalıkları Kliniği Direktörlüğü görevine 1948 yılında aniden ölene kadar devam etti.

Dr. Neşet Ömer, **Atatürk**'ün vefatından sonra 1938 yılında **Asım Us**'a **Atatürk**'ün hastalığı hakkında şunları söylediler: *"Atatürk'ün hastalığı sene başında deklare oldu. On bir ay sürdü. Bu hastalığın deklare olduktan sonra müddeti, bir, nihayet iki senedir. Atatürk'e rakıyı bırakması için çok defa söyledim. Ara sıra bıraktığı olurdu. Fakat sadece mühim iş zamanlarında bırakırdı. Mesela Halife'yi memleketten çıkaracağı zaman hiç içmedi. Büyük nutku yazdığı zaman altı ay rakıyı terk etmişti. Öyle zamanlarda kendi kendine rakıyı terk ederdi. O zaman bana 'Sen rakı içme diyorsun. İşte içmiyorum' derdi. Bu sözü sadece beni memnun etmek için söylerdi. Atatürk'ün hastalığı rakıdan mı idi? Bunu kati olarak kestirmek mümkün değildir. Vaktiyle sıtma da geçirmiş. Dalığı büyüümüştü. Ölümünden sonra otopsi yapılmasını hükümetin isteyip istemediğini sorduk. Hükümet, istemez ise bizce de ihtiyaç yoktur, dedik. Hükümet de buna liizum görmedi. Atatürk'ün şalışı kusurları olabilir. Fakat onun hakkında söylenecek hiçbir şey büyüüklüğüne hanel vermez. Benim kadar Atatürk'ü uzun zaman yakından observe eden yoktur. Notlarım var. Bunlardan bir gün hatıralarımı yazacağım. Atatürk'ü yirmi sene kadar, annesini de on sene tedavi altında bulundurdum."*²⁰

Bu sözlerine rağmen **Neşet Ömer Hoca**, hatıralarını maa-lesef yayınlamadı.

Dr.**Asım Arar**'sa **Zübeyde Hanım**'la 1920'lerde tanışmış ve 1925'ten sonra **Atatürk**'le resmi ilişkileri olmuştur.²¹ Dr.**Asım Arar Zübeyde Hanım**'la ilk kez Prof.**Neşet Ömer Bey**'in muayenehanesinde tanışıp onu muayene eder, o sırada **Neşet Ömer** bir seyahattedir. İç hastalıkları uzmanı olan Dr.**Asım Arar**, 1918'de Berlin'de iç hastalıkları ihtisasını bitirdikten sonra İstanbul'a dönmüş ve 1925'ten itibaren Ankara'da Umum Sıtma mücadele Reisliği ve Hıfzı Sıhha Umum müdürlüğü yapmaya başlamış ve 1937 yılında Sağlık Bakanlığı müsteşarı olmuştur. **Zübeyde Hanım** ağır hasta olduğu için İzmir'e gitmesini Dr.**Asım Arar** istemiyordu. Ancak **Zübeyde Hanım**'ın ısrarı üzerine hastalığının biraz düzeldiği bir sırada İzmir'e gitmeye karar verildi. İzmir'e giden trende **Zübeyde Hanım**'ın yanında **Salih Bozok**, Dr.**Asım Arar** ve Dr.**Tevfik Rüştü Aras** da vardı.²² Dr.**Asım Arar**, **Zübeyde Hanım** İzmir'de vefat edinceye kadar onun sağlığıyla ilgilenmiştir.

Cumhuriyet'in İlanında Hekim Milletvekillerinin Rolü ve Eski Tıbbiyeli Tunalı Hilmi Bey

Cumhuriyet'in ilanı için önerge veren kişilerden birisi Dr.**Mazhar Germen**'di. Eski Tıbbiyeli **Tunalı Hilmi** ve Dr. **Fikret Onuralp** (Ertuğrul mebusu) de bu önergeyi desteklemişti.²³ Cumhuriyet 29 Ekim 1923 günü akşam saat 8.30 civarında ilan edildikten sonra Cumhurbaşkanı'nın hemen seçilmesi teklifini **Mustafa Kemal**'in arkadaşı Ertuğrul mebusu Dr.**Fikret Bey** yapmıştı.²⁴

Tunalı Hilmi Bey, 1871'de Bulgaristan'ın Eskicuma kasabasında doğdu. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sırasında ailesiyle İstanbul'a geldi. Tahsiline Askeri Tıbbiye'de devam etti ve bu sırada **Abdülhamit** istibdadına karşı "*Genç Mektepliler*" adında gizli bir cemiyet kurdu ve "*Teşvik*" isminde bir gazete çıkararak fikirlerini duyurmaya çalıştı. **Tunalı Hilmi Bey**, Jön Türklere para yardımı yaptığından hapse girdi ve aftan yararlanarak serbest kaldı. Tıbbiye son sınıfında olduğu halde tahsilini tamamlamadan Cenevre'ye kaçtı ve *İttihat*

ve Terakki'nin Cenevre şubesini kuvvetlendirdi. Orada bu kez sosyoloji ve felsefe tahsili yaptı ve 1895'te Cenevre'de "*Mah-keme-i Kubra*" adında bir dergi yayınlamaya başladı. Kendi fikir ve düşüncelerini "*Hutbe*" adını verdiği kitapçıklarda topladı ve ayrıca "*Avrupa'da Tahsil*" isminde bir kitap yayınladı. 1908'de İstanbul'a geldi ve Bayburt'a Kaymakam tayin edildi. Mülkiye Müfettişliği ve Gemlik Kaymakamlığı yaptıktan sonra son Osmanlı Meclisi'nde Bolu mebusu olarak çalıştı. Bu Meclis'te "*Misak-ı Milli*"nin görüşülmesi ve kabulünde büyük hizmeti geçti. Daha sonra Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildi. Buradan kaçmış ancak daha sonra yakalanarak idama mahkûm edilmişti ki yine kaçarak Ankara'ya ulaşmış, TBMM'nin ilk açılışında görev almış ve Bolu mebusu olmuştur. Öztürkçeyi savunan, kadın hakları konusunu ilk kez meclise getiren ve savunan **Tunalı Hilmi**'dir. Bu sırada; "*Memiş Çavuş*" adı altında dokuz kitap yayınladı. Daha sonra II. ve III.Dönem Zonguldak milletvekilliği yaptı ve 1928'de İstanbul'da vefat etti.²⁵

Atatürk'ün Komşusu Dr.Binbaşı Sıtkı Bey

Dr.Binbaşı **Sıtkı Bey**, Selanik doğumludur ve Balkan Savaşı'nda **Mustafa Kemal**'in annesi **Zübeyde** hanımla birlikte Selanik'ten İstanbul'a gelmiştir. Dr.Binbaşı **Sıtkı Bey** önce İzmit'e yerleşir ve daha sonra da Çankaya'da **Atatürk**'e komşu olur (Sayın Eriş S. Ülger'den alınan bilgi). Dr.Binbaşı **Sıtkı Bey**'in Çankaya'daki evi **Salih Bozok**'un evinin yanındaki bir bağ evidir. **Atatürk** bazı akşamlar Dr.Binbaşı **Sıtkı Bey** ve ailesini sofraya davet ederdi.²⁶

Atatürk'ün Böbrek Rahatsızlığı Nedeniyle Dr.Behçet Sabit'le Tanışması ve Ona Bir Kitap Tavsiyesi

Mustafa Kemal çocukluğunda sıtma hastalığı, daha sonra da 20'li yaşlardan itibaren tedaviye bir türlü cevap vermeyen böbrek iltihabı (pyelonefrit) geçirmişti. İstiklal Savaşı'nın hemen sonrasında, 1923 yılında **Mustafa Kemal Paşa**'nın böbrek ağrıları tekrar başlayınca İstanbul'da Ankara

Hükümeti'nin temsilcisi olarak bulunan Dr.**Adnan Adıvar'a** haber verilmiş, o da Dr.**Besim Ömer** (Akalin) **Paşa'yı** arayarak müderris muavini (doçent) Dr.**Behçet Sabit Erduran'ın** Ankara'ya gitmesini istemişti. Dr.**Behçet** (Erduran) İstanbul'dan gemiyle İnebolu'ya, oradan da dönemin başbakanı **Rauf Bey'in** gönderdiği bir otomobille Ankara'ya varmıştı. Dr.**Behçet Sabit, Mustafa Kemal'in** tedavisi için bir yıl süreyle Ankara'da kalmış ve bu sürede Ankara Numune Hastanesi başhekimlik de yapmıştı.²⁷ Dr.**Behçet, Mustafa Kemal'le** olan anısını şöyle anlatır: *"İstiklal Savaşı'nın zaferi sonrası bir davet aldım. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın böbreklerinden rahatsızlığı nedeniyle Ankara'ya çağrıldım. İnebolu-İlgaz yoluyla birkaç gün sonra Ankara'ya vardım. Gazi Mustafa Kemal, bir sezlonga uzanmış, ellerinde bir kitap derin bir nüitealaya dalmıştı. O kadar ki odaya girişimizin farkına varmamışlardı. Büyük Ata okuduğu cildin sayfelerini çevirirken bizi gördüler ve çevik bir hareketle sezlongta doğruldular. Göz göze gelmiştik... Derhal ayağa kalktı ve hürmetle ellerini öptük. Cevat Abbas Bey bendenizi takdim ederken Gazi Mustafa Kemal, 'Benim için buralara kadar zahmet ettiniz, teşekkür ederim doktor' dedikten sonra ilave buyurdular. 'Okuduğum Hint tarihidir, ciddi alaka ile takip edilmesi icap eden bir eserdir, tavsiye ederim, mütalaa ediniz.'"²⁸ **Atatürk**, kitap dostuydu. O'nun ömründe yaptığı en fazla şey okumak ve etrafını aydınlatmaktır.*

Atatürk'ün Dr.Tevfik Rüştü'nün Akrabası Latife Hanım'la Evlenmesi

Dr.**Tevfik Rüştü, Mustafa Kemal'in** Uşakızadelerin kızı **Latife Hanım'la** evlenmesinde arabuluculuk yapmıştı.²⁹ Dr.**Tevfik Rüştü'nün** damadı olduğu Evliyazade ailesiyle Uşakızadeler arasında akrabalıktan dolayı birbirlerini tanıyorlardı. **Mustafa Kemal**, annesi **Zübeyde Hanım'ı Latife Hanım'ı** görmesi için Ankara'dan İzmir'e gönderirken yanında **Salih Bozok**, emir çavuşu **Ali**, Dr.Yzb.**Asım Arar** ve Dr.**Tevfik Rüştü Bey** vardı.³⁰ Dr.**Tevfik Rüştü, Latife Hanım'a** *"Ne sen ona eş olursun ne de Mustafa Kemal sana koca olur"* diyor ancak **Latife Hanım'ın** sert tepkisiyle karşılaşılıyordu. Sonunda

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım 29 Ocak 1923'te sade bir törenle evlendi. Evlilik yürümeyince **Atatürk** bir gün Çankaya'ya Dr.**Tevfik Rüştü'nün** eşi **Makbule Hanım'la Fethi Okyar'ın** eşi **Galibe Hanım'ı** çağırarak **Latife Hanım'dan** boşanacağını bildirmişti.³¹

Lozan Konferansı'na Katılan İki Tıbbiyeli

Lozan Konferansı'na katılanlar arasında iki Tıbbiyeli de vardı. Bunlardan Dr.**Rıza Nur, İsmet İnönü'den** sonra ikinci delege olarak; Dr.**Nihat Reşat Belger** ise basın müşaviri olarak katılmıştı. Dr.**Nihat Reşat Belger'in** yabancı dili çok iyi olduğundan tercüme ve basınla olan işleri de yürütüyordu.

Lozan Konferansı sırasında Karantina Kapitülasyonu konuşulurken Türklerin doktorluk yapamayacağı ileri sürülmüştü. Bunun nedeni de Mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin ısrarıyla Tıbbiyeye hoca olarak alınan Fransız doktor **Gabriel Delamare'nin** Lozan Konferansı'na gönderdiği mektupta, "*Türklerin hekimlik yapmayı beceremediklerini, Avrupalıların Türkiye'de istedikleri gibi hekimlik yapma hakkının sürmesi gerektiğini*" belirtmesiydi. Lozan'daki Türk heyetinden Dr.**Rıza Nur**, Türk hekimlerinin başarılarını savunarak bu yüz kızartıcı koşulun anlaşılmaya girmesini önledi.³²

Bu olayı duyan Tıbbiyeliler, Dr.**Delamare'nin** fakültede verdiği dersleri boykot etme kararı aldılar ve derse girseler de en arkadaki sıralara oturdular. Dr.**Delamare** Galata rıhtımındaki karantina binasını özel konutu yapmış, orada yatıyor ve binanın laboratuvarını da kullanıyordu. Lozan Konferansı'nın şubatta kesintiye uğramasından sonra İstanbul'a gelen Dr.**Rıza Nur**, öğrencilere olayla ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra **Delamare'a** karşı boykot sürmüştür. Lozan anlaşmasında bazı koşullarda yabancıların hekimlik yapması kabul edildiğinden Tıbbiye'de hocalık yapan Dr.**Delamare** ve Dr.**Mouchet'in** Türkiye'de hekimlik yapma hakları saklı tutulmuştur.³³

Atatürk'ten Yurtdışına Eğitime Giden Tıbbiyeli Sadi Irmak'a Anlamlı Bir Telgraf

Cumhuriyet kurulunca bilim adamı yetiştirmek amacıyla yurtdışına öğrenciler gönderilir. Bu öğrencilerden birisi de Tıp Fakültesi öğrencisi **Sadi Mahmut Irmak**'tır (1904-1990). **Sadi Mahmut**, 1904 yılında Seydişehir'de doğmuş ve 1923 yılında Konya Sultani'sini birincilikle bitirmiş, öğrenciyken Konya Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne yazılmıştı. 1923 yılında orta öğretim muallimlik sınavını kazanarak biyoloji hocası oldu ve ayrıca İstanbul Hukuk Mektebi'ne kayıt oldu. 1924 yılında Maarif Vekâleti'nin (Bakanlığının) yurtdışına öğrenci göndermek için yaptığı sınavı kazandı.³⁴ **Mustafa Kemal Paşa**, yurtdışına eğitime giden bu öğrencileri teşvik etmek için her birine telgraf gönderdi. Bu konudaki anıyı daha sonraları profesör olan Tıbbiyeli **Sadi Irmak** şöyle anlatır: "1923'te benim İstanbul Üniversitesi'nde talebe bulunduğum sırada bir ilan görüyoruz: 'Avrupa'ya talebe gönderilecektir' Allah Allah, daha Lozan yapılmış, ama tasdik olmamış... Tam bu sırada lüks gibi gelmesi düşünlünen bir şey, Avrupa'ya talebe... Gidelim bari kendimizi deneyelim... İşte Necip Fazıl, Burhan Ümitlerle beraber o yüz elli kişi arasından on bir kişi seçilmişti. Nereye gideceğimizi bize sordukları zaman dediler ki: 'Hiikiimet nereye isterse'. Benim naçizane adımın kenarına 'Berlin Üniversitesi'ne gitsin' diye yazmış. Yola çıkacağım, o zaman uçak falan yok. Trene binmek üzere Sirkeci'ye gittim. Bir müvezzi benim adımı 'Mahmut Sadi' yi çağırıyor. Bir telgraf... Atatürk'ten bir telgraf 'Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum, alevler olarak geri dönmelisiniz.' Şimdi gel de haylazlık et bakalım..."³⁵

Dr.Sadi Irmak, 1930 yılında Berlin Üniversitesi'nde tıp ve biyoloji öğrenimini bitirerek ülkeye dönmüş ve Ankara'da hükümet tabipliğine başladıktan sonra 1932 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi fizyoloji müderris muavinliğine atanmıştır. 1933 yılındaki üniversite reformunda doçent, 1940 yılında profesör olmuştur. Milletvekilliği, Çalışma Bakanlığı ve Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü yapan Prof. **Dr.Sadi Irmak** 1990 yılında **Atatürk**'ün ölüm günü olan 10 Kasım'da vefat etti.³⁶

Dr.Nazım'ın Ülkeye Dönmesi

Kurtuluş Savaşı sonrası Berlin'e giden **Saffet Arıkan** ve **Nuri Conker** Dr.**Nazım**'la orada görüşürler. Dr.**Nazım** bu sırada Ermeni katillerden tehditler almaktadır. Dönüşte **Nuri Conker** ve **Saffet Arıkan** durumu **Mustafa Kemal**'e anlatır ve öldürülme tehlikesinden bahsederler. Bunun üzerine Dr. **Nazım**'ın ülkeye dönmesine izin verilir.³⁷ Dr.**Nazım**, 1922 yılında İzmir'in kurtuluşundan hemen sonra Almanya'nın Bavyera şehrinden ülkeye döner ve İzmir'e yerleşir. Dr.**Nazım**, daha sonra **Atatürk**'e yapılan İzmir suikastıyla ilişkili bulunarak Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla 1926 yılında idam edilir.

Ankara'da Meclis Binasında Yapılan İlk Milli Tıp Kongresi

1 Eylül 1925 yılında Ankara'da Birinci Milli Türk Tıp Kongresi "*Tıp Encümeni*" denilen bir kuruluş tarafından TBMM binasında toplandı ve kongre 3 Eylül'e kadar devam etti. **Gazi Mustafa Kemal** bu kongrenin onursal başkanı olmuş, açılışı ve bazı toplantıları izlemeye geldiği gibi, sergiyi de gezmiştir. Osmanlı döneminden beri bir bilimsel toplantının ilk kez "*Milli*" adıyla toplanması açısından bu toplantının önemi büyük olmuştur. Kongrenin genel sekreterliğini Dr.**Tevfik Sağlam** yapmıştır. Kongreye öncülük eden ve çalışmalarını başlatan Dr.**Süleyman Numan Paşa** ise (1868-1925) Kongre'den 2 ay önce vefat etmiştir. Kongre ikinci başkanlığını KBB hocası **Ziya Nuri Birgi** (1872-1937) **Paşa** yapmıştır. Kongreye 300'den fazla kişi katılmış ve kongre nedeniyle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın binasında tıbbi aletlerin tanıtıldığı bir sergi açılmıştır. Açılışını Başbakan **İsmet Paşa**'nın yaptığı kongrenin ilk oturumunda Dr.**Besim Ömer Akalın** (1861-1940) ve Dr.**Refik Münir Keskingil** (1881-1940) çocuk ölümleri konusunda konuşmalar yapmışlardır. Kongrenin ikinci gününde daha çok sıtma üzerinde durulmuş ve Dr. **Tevfik Sağlam**, Dr.**Hüsamettin Şerif Kural**, Dr.**Neşet Ömer İrdelp** konuşmuştur. **Neşet Ömer Hoca**'nın konuşmasının

bittiği sırada cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal Atatürk** Cumhurbaşkanlığı locasındaki yerine gelmiş ve kongre üyeleri tarafından ayakta alkışlanmıştır. Kongrede daha çok nüfus politikası, çocuk ölümlerinin önlenmesi ve halk sağlığı üzerinde durulmuştur.³⁸

Atatürk'ün Arkadaşı Dr.Rasim Ferit'in Milletvekili Olması

Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşı olan **Dr.Rasim Ferit Talay**, **Mehmet Ferit Paşa'nın** oğludur. 1888'de Trab-
lusgarp'ta doğan **Dr.Rasim Ferit**, **Atatürk** tarafından 4. Dö-
nem Bursa milletvekilliğine getirilmiş ve bu görevine 5., 6. ve
7. dönemlerde Niğde milletvekili olarak devam etmiştir.³⁹

Fahrettin Altay Paşa, **Atatürk'ün** daveti üzerine Çanka-
ya köşkünde kaldığı sürede tuttuğu günlükte **Dr.Rasim Fe-
rit**'le ilgili olarak şunları yazar: "27 Ekim 1925 Salı günü Köşk'e
isminin *Rasim Ferit olduğunu öğrendiğim şaşı gözli bir doktor ge-
lerek Atatürk'ün elini öptü. 1 Kasım 1925: Dr.Rasim Ferit davette
yine var.*"⁴⁰

Özel Şahingiray tarafından hazırlanan "**Atatürk'ün Nö-
bet Defteri 1931-1938**" isimli kitapta **Dr.Rasim Ferit Talay**'ın 5
Kasım 1931'den 19 Ekim 1937'ye kadar ayrı ayrı olarak 149
gün **Atatürk**'le birlikte olduğu ve **Atatürk'ün** **Dr.Rasim Ferit
Talay**'ı İstanbul ve Ankara'da iki kez evinde ziyaret ettiği bi-
linmektedir.⁴¹⁻⁴²

İstiklal Savaşı gazilerinden **Osman Nuri Koptagel Pa-
şa'nın** torunu psikiyatri uzmanı **Prof.Dr.Günsel Koptagel-İl-
lal** hocamız **Dr.Rasim Ferit Talay**'la tanışmış ve onun kızı
Feyha hanımdan müzik dersleri almıştır. **Prof.Dr.Günsel
Koptagel-İlal** hocamız **Dr.Rasim Talay** ve ailesi hakkında şu
değerli bilgileri vermiştir: "*Rasim Ferit Bey'in erkek kardeşi bir
zamanların ünlü hukukçularından Sadettin Ferit Talay idi. Zama-
nın ünlü, güçlü ve varlıklı ailelerinin birinden gelmişlerdi. Bii-
yükbabam General Osman Nuri Koptagel ordudan emekliliği yak-
laştığı sıralarda Nişantaşı'ndan Osmanbey'e uzanan Şair Nigar
sokakta 47 numaralı evi satın almış, orada oturmaya başlamış, e-
mekli olduktan kısa süre sonra Atatürk'ün çağrısı ile 1935'de Mil-*

letvekili olarak Ankara'ya taşınınca o evi bize bırakmış, biz (anem, babam abların ve ben) orada oturmaya başlamıştık. Şair Nigar Sokak o zamanlar belli ailelerin oturduğu bir mahaldi. Osmanlı'dan modern çağa geçiş mimarisindeki evler ve bir kaç da apartman bulunurdu. Şair Nigar sokağının Baytar Ahmet sokağı ile keştiği yerden sonra Osmanbey'e uzanan, yanında sol tarafta köşede Cemal Reşit Rey'lerin konağı (Cemal Reşit'in babası Ahmet Reşit Bey Osmanlı'nın son zamanlarının Dahiliye nazırlığı da yapmış, Edebiyatta da H.Nazım müstear adıyla bilinen bir kişi idi) vardı. Ondan sonra birbirinin eşi, önlerinde demir parmaklıklarla çevrili bir bölümden sonra evin kapısına varılan birbirine bitişik 5 ev bulunurdu (halen Londra'da bu evlerin benzeri vardır). Evler 5 katlı kargir binalardı. Ön yüzleri (kuzeye bakan yüzler) tahta kaplamalı idi. Bu 5 evden 39 no.da bir Ermeni aile, 41 No.da Sadettin Ferit Bey ve ailesi, 43 No.da Miemduh Şevket Esendal ve ailesi, 45 No.da Avukat Hayri Bey, 47 No.da da Osman Paşa ailesi (yani biz) otururduk.

İşte Sadettin Ferit Bey ailesi ile hem büyükbabamın dostu olması, hem de bizim komşuluk ilişkilerimiz nedeniyle bir tanışıklık vardı. Bizim ailede de müzik ön planda bir konu olduğundan Rasim Ferit Bey'in müzisyen bir kızı olduğunu da hep duyardık. Bundan başka, Rasim Ferit Bey ve ailesi Yıldız'daki Şeyh Zafir ailesinin de yakını idi. Bir akrabalık ilişkileri ya da çok yakın bir dostlukları vardı. Şeyh Zafir ailesi ile bizim de (annemin jinekologu, bizi doğurtan hekim Dr.Bekir Zafir Bey dolayısıyla) oldukça yakın bir ilişkimiz vardı ve onlar da hep Feyha Talay'dan söz edip överlerdi.

Ben Mesut Cemil Bey'den viyolonsel dersi alırdım. Mesut Bey 1955'te Bağdat'a konservatuar kurmaya gittikten sonra Feyha hanımdan ders almaya başladım. Haftada bir gün ders için Dr.Rasim Ferit Talay'ın Yeniköy'deki evlerine giderdim (şimdi Tansu Çiller'in olan yalı).

Rasim Ferit Bey orta boylu, topluca, tıknaz, beyaz saçlı, bir gözüünde biraz ptosis'i olan bir beydi. Oldukça mağrur, belki de sert mizaçlı bir beydi. Geniş bir kültürü ve bilgisi olduğundan hiç şüphem yok. Müzik (hem alaturka, hem alafranga), edebiyat (hem yerli, hem yabancı) ve politika konularında geniş bilgisi ve ilgisi vardı. Eskiden beri evlerinde tanınmış kişilerin katıldığı toplantılar

olurmuş ve ben onlara (haftada bir Feyha'dan viyolonsel dersi için gittiğim günlerde ve onun dışında da babamla beni yemeğe veya toplantılara davet ettiklerinde) gittiğimde bu gibi kişilerle karşılaşmıştım. Örneğin, Feridun Fazıl Tülbentçi (tarihçi), İsmail Hakkı Tekçe Paşa, Abdühak Hamit'in eşi Lüsyen hanım gibi kişilerle orada tanıştım.

Rasim Ferit beyin tek çocuğu vardı, o da Feyha hanımdı. Feyha'yı iyi yetiştirmek için elinden geleni ardına koymamıştı. Onu biraz da erkek çocuk gibi yetiştirdiğini de düşünebiliriz. Feyha bana hiç bebekle oynamadığını, tersine oyuncak olarak tüfek ve tabanca ile oynadığını söylemişti. Ben tanıdığımda Feyha'nın annesi ölmüştü. Baba kız bir kaç ta hizmetkâr ile birlikte Yeniköy'deki yalılarında (şimdi Tansu Çiller'in olan yalı) yaşıyorlardı.

Feyha ilkin küçük yaşta kemençe çalarak müziğe başlamış, sonra viyolonsel ve batı müziğine yönelmiş. Feyha'yı iyi yetişmesi için babası İsviçre'ye Cenevre Konservatuarına göndermiş ve oradan mezun olduktan sonra da iinl  viyolonselcilerin (Gaspar Cassado v.d.) kurslarına devam etmiş. Türkiye'ye döndüğünde, o zamanlar Beşiktaş'ta bulunan İstanbul Belediyesi Konservatuarının Yatılı kısmına öğretim üyesi olarak atanmıştı. Orada Müzik Tarihi ve viyolonsel dersleri verirdi. (Yazdığı "Musiki Tarihi" adlı kitap galiba h    Konservatuarlarda okutuluyor).

*Ben tanıdığımda Rasim Ferit Bey aktif bir çalışma içinde değildi. Ancak zaman zaman (belki de haftada birkaç gün) şehre i-ner, dostlarıyla buluşur ve mutlaka Beyoğlu'ndaki Degustasyon Lokantasında yemek yerdi. Klasik bir İstanbul Beyefendisi olarak e-
vin erzak, nadir yiyecekler gibi şeylerini de Balıkpazarındaki o dönemlerin iinl  Ermis bakkaliyesine şahsen ısmarlar ve bu malzeme Ermis'in kamyonet gibi nakil aracıyla evlerine gönderilirdi.*

Rasim Bey'in her akşam bir rakı sofrası düzeni vardı ve genellikle bazı dostları da konuk bulunur ve sofrta sohbeti yapılırdı. Bu sofralara bazen babamla ben de davetli olurdum. Rasim Bey taramay  kendi elleriyle yapmaya meraklı idi. Mezeleri ve yemekleri de titizlikle seçilip hazırlanmış, klasik rakı sofrası düzeninde olurdu. Bazen yabancı konukların bulunduğu kalabalık davetler de yapılırdı. Feyha Hanım söroptimist olmuştu ve bir keresinde İstanbul'da yapılan bir söroptimist toplantısı vesilesiyle hemen her i  ke-

den gelen kalabalık bir söroptimist grubuna da yalıda bir davet yapılmış, bunda ben de bulunmuştum."

Dr.Adnan Adıvar ve Dr.Rıza Nur'un Yurtdışına Gitmeleri

Saltanatın kaldırılmasından itibaren Meclis içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nın önderlerinden **Kazım Karabekir Paşa, Kazım Orbay Paşa, Refet Bele Paşa** ve **Dr.Adnan Adıvar Atatürk ve İnönü'den** kopmuş ve Halk Fırkası'ndan ayrılarak 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sını kurmuşlardı. Parti başkanı **Kazım Karabekir**, ikinci başkanlar ise **Rauf Orbay** ve **Dr.Adnan Adıvar**'dı. **Ali Fuat Cebesoy** ise parti genel sekreteri olmuştu. Bu parti, Şeyh Said Ayaklanması sonrası İstiklal Mahkemesi kararıyla 3 Haziran 1925'te kapatıldı.⁴³ **Dr.Adnan Adıvar** 1926 yılında **Atatürk'e** karşı planlanan İzmir suikastı nedeniyle tutuklanacağını anlayınca yurtdışına gitmiş, ancak Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılanmış ve beraat etmiştir.⁴⁴

Dr.Adıvar, yurtdışında bilimsel çalışmalar yaptı ve kitaplar yazdı. Paris'te bilim tarihiyle ilgilendi. 1933 tarihinde Paris'teki *Isis Dergisi*'nde ilk bilim tarihi makalesi çıktı. Amerika Birleşik Devletleri'ne de giden **Dr.Adnan Adıvar**, Princeton Üniversitesi'nden "*Şeref Doktoru*" diploması aldı. 1946 yılında ünlü bilim adamı **Einstein**'la görüştü. Matematikçi **Kerim Erim**'den sonra **Einstein**'la görüşen ikinci Türk bilim adamı oldu.⁴⁵

Dr.Adnan Adıvar Paris'teyken "*Osmanlı Türklerinde İlim*" kitabını Fransızca olarak yazmaktaydı. Bu kitap için ihtiyaç duyduğu belgeleri **Dr.Süheyl Ünver** İstanbul'daki kütüphanelerden temin edip gönderiyordu. **Dr.Adnan Adıvar**'sa **Dr.Süheyl Ünver**'e lazım olan belgeleri National Bibliothèque kütüphanesinden temin ediyordu. **Dr.Adnan Adıvar**, **Dr.Süheyl Ünver**'in "*Selçuklu Tababeti*" kitabını yayınlanmadan önce okumuş ve önerilerde bulunmuştu.⁴⁶

İlk Meclis'te yer alan ancak **Atatürk'e** muhalefet eden **Dr.Rıza Nur** da yurtdışına gitmiş ve daha sonra kendisini yücelten, ancak **Atatürk'ü** ve Türk Devrimi'nin kadrolarını küçümseyen ve aşağılayan anı kitapları yazmıştır.⁴⁷⁻⁴⁸

Atatürk'ün Dr.Ziya Naki Yaltırımla Tanışması

Atatürk'ün 12 yıl süreyle kulak-burun boğaz hastalıkları doktorluğunu yapan **Ziya Naki Yaltırım**, **Atatürk'le** tanışmasını ve anılarını 10 Kasım 1951 tarihinde anlatmış ve *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu anıları ortaya çıkaran Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Profesörü **Dr.Yavuz Tanyeri** "Işık" manasına gelen "Yaltırım" soyadının bizzat **Atatürk** tarafından kendisine verildiğini belirtmiştir (<http://www.kbb-bbc.org>) **Dr.Ziya Naki**, 1908 yılında Tıbbiyeyi bitirmiş, Balkan ve I. Dünya Savaşlarına katıldıktan sonra KBB İhtisası yapmıştır. Balıkesir Askeri Hastanesinde çalışırken **Atatürk** ile tanışmış ve onun güvenini kazanmıştır. 1934-38 yıllarında bir dönem Ordu Milletvekilliği yapmış ve sonra da Haseki ve Şişli Etfal Hastanelerinde uzman olarak çalışmıştır. **Dr.Ziya Naki Yaltırım'ın Cumhuriyet Gazetesinde** kendisi ile yapılan röportaj şu şekildedir: *"Kalplerimizde ebediyyen yaşayacak olan Büyük Atanın Türk ulusuna verdiği enerji neticesi istediği ve beklediği gibi dünyanın en büyük milletleri arasına eşit haklarla katıldığımız ve dünya mukadderatı hakkında fikrimizin alındığı bu günde Onun büyüklüğünü, ileri görüşünü bir kat daha takdir ederek 14 üncü ölüm yılında Onu huşu ve saygı ile anarken kendilerine aid pek çok hatıralarım arasında ilk tanımak şerefine nail olduğum gün ile, yaptığım birçok tedaviler arasında büyük takdir ve iltifatlarına nail olduğum iki enteresan tedaviye aid hatıralarımı anlatayım. Sene 1926 Haziran başı. Balıkesir'de Kolordu ve Memleket Hastaneleri Kulak Mütehasssı bulunuyorum. O esnada Gazi, Bursa'dadırlar. Kulaklarından rahatsızlanmışlar, ilk olarak Bursa'daki arkadaşımız Şefik İbrahim Bey, arkasından İstanbul'dan Profesör Sani Yaver Bey çağırılmış. O sırada Bursa'da Gazinin yanında bulunan Kolordu Kumandanım Ali Hikmet Paşa'dan aldığım bir telgraf emri üzerine ben de acele Bursa'ya geldim. Ve hemen Ali Hikmet Paşa'yı gördüm. Gazi-*

nin kulağından rahatsız olduğunu, tedavisi için çağrıldığımı, he-men Başyaveri görmemi istediler. Vakit akşam üstü. Başyaveri ziyaret ettim. Bugün tedavinin yapıldığını, yarın sabah 9 da Sani Yaver Bey'le beraber huzurlarına kabul edileceğimizi, istirahat etmemi söylediler.

Ertesi sabah 9 a çeyrek kala Bursa'da Gazi Köşkinde Sani Yaver Beyle birleştik ve biraz sonra yatak odalarında bizi kabul buyurdular ve muayenemizi yaptık. Sani Yaver Bey İstanbul'a dönecekler, siz tedaviye devam edeceksiniz buyurdular. İki gün sonra Bursa'dan otomobillerle hareket ederek Mudanya'ya geldik. Avrupa Limanlarına gitmek üzere hazırlanmış olan seyyah sergi gemisi Karadeniz'e 6 Haziranda bindik. Sergi gezildi ve öğle yemeği vapurda yendi. Bu esnada vapur Bandırmaya doğru yol alıyordu. Aynı gün, Bandırmadan trenle Balıkesir'e geldik. Balıkesir'de tedavilerine devam ettim. Balıkesir'den İzmir'e hareketlerinden bir saat evvel yaptığım son muayenede kulakları tamamıyla iyileşmişti. Çok memnun olarak İzmir'e hareket buyurdular.

Bu seyahatleri İzmir suikasdine tesadüf eden seyahattir. İşte Gazi Mustafa Kemal Paşayı ilk görüşüm ve ona ilk hizmetim böyle başlamıştır.

Bu ilk görüş ve tedaviden sonra birkaç defa boğazlarından rahatsız olmuşlar. Rahmetli Ziya Nuri Paşa Hocamız ile Profesör Sani Yaver ve Taptas Beyler tedavi ve konsültasyon yapmışlar.

Sene 1932, İstanbul'da Haseki Hastanesi Kulak Miitehassısıyım. Sabah saat 9.30 da mühim bir kulak ameliyatına yeni başlamıştım. Hastane Baştabibi Esad Bey ameliyathaneye gelerek Cerrahpaşa Hastanesinden Neşet Ömer Bey'in telefon ettiğini, beraber Dolmabahçe Sarayına gitmek üzere şimdi beni almaya geleceğini söyledi. Biraz sonra rahmetli Neşet Hoca ameliyathaneye kadar geldi ve sabırsızlıkla ameliyatın neticesini bekledi.

Rahmetli Neşet Hoca ile beraber Cağaloğlu'ndaki muayenehaneme uğrayarak lüzumlu muayene aletlerini aldım. Yolda kendileri vaziyet hakkında izahat verdiler. Birkaç gündür öksürük ve ses kısıklığı varmış: 'Siz kendisini evvelce bir kere tedavi etmişsiniz. Sizi Balıkesir'de biliyormuş. Burada olduğunuzu, bu hastalığı münasebetiyle birisi söylemiş ve sizi istemişler' dedi ve 'Aman Ziya Bey çok hassastırlar, yormadan muayene ve tedavi edelim' diye Hoca dikkatimi çekiyordu. Sarayda Gazinin çalışma odasının önünde-

ki büyük salonda , o vakit Sıhhiye Vekili olarak Refik Saydam sabırsızlıkla bizi bekliyormuş. 'Nerede kaldınız, çok beklettiniz' dedi. Ameliyatta olduğumu söyledim. Merhum Refik Saydam da 'Ziya çok dikkat et, boğazı fevkalade hassastır, sonra çok ıstırap çekiyor' dedi. Hep beraber huzurlarına girdik. Yanlarında Başyaver ve Hususi Kalem Müdürü Hasan Rıza Bey vardı.

Rahatsızlıkları hakkında kendilerinden icab eden malumatı aldıktan sonra muayeneye müsaade buyrulmasını rica ettim.

Atatürk; Refik Saydam ve Neşet Ömer merhumlara 'Doktora boğazımın çok hassas olduğunu söylediniz mi?' buyurdular. Ben de: 'Evet Paşam, müsterih olunuz, sizi yormamaya azami gayret edeceğim' dedim.

Muayenelerini yaptıktan sonra tedavi için ne düşündüğümü sordular. Dahilen alınacak ilaçlarla beraber, mutlaka mevzii tedavi lazım geldiğini, bu suretle kısa zamanda geçeceğini söyledim. 'Arkadaşlarımız çok defa bu mevzii ilaç sürmeyi yaptılar, bu beni çok yoruyor, başka bir tedavi yolu yok mu?' buyurdular. Ben de: 'Evet Paşam, müsterih olunuz, itimat buyurunuz Paşam, sizi hiç yormadan bu tedaviyi yapacağım' dediğim zaman dikkatle yüzüme baktıktan sonra, 'pekala, hazırlayın' dediler. Lazım gelen ilaçlar Ecza-neden gelinceye kadar huzurlarında kaldık.

İlaçlar gelince, boğazın hissini iptal edecek olanı beraber götürdüğüm bir pülverizatöre boşalttım. Sürülecek ilacı da hazırladıktan sonra muayene edilecek sandalyeye oturmalarını rica ettim. Evvelce tedavi yapan arkadaşlarımı klasik usulde Portkoton'a sarılmış pamuğu uyuşturacak ilaca batırarak müteaddid defalar boğaza sokup çıkartmak suretiyle his iptal etmişler. Ben ise, fevkalade hassasiyetlerini dikkat nazarına alarak pülverizasyon ile bu işi daha mükemmel ve etraflı olarak temin ettim. Gazi, hiçbir şey söylemeden ve konuşmadan gözleri ile fasılalı olarak yaptığım bu his iptal hareketini takip ediyor, bu değişikliğin ne netice vereceğini sabırsızlıkla beklediği halinden belli oluyordu.

Boğazın uyuştuğuna iyice kanaat getirdikten sonra, ilaca batırılmış portkotonu hançereye soktum ve lüzumlu yerlere temas ettikten sonra çıkardım. Gazide en ufak bir rahatsızlık hissi, şikayet ve reaksiyon yoktu. Çünkü boğaz çok güzel uyuşmuştu. Oturdüğüm sandalyeden kalkarak 'Geçmiş olsun Paşam' dedim. Hayretle yüzüme bakarak: 'Nasıl?, ilaç sürüldü mü?' buyurdular. 'Evet Pa-

şam, hepsi tamam' dedim. Hayret ve takdirle elimi sıktılar, oturmak üzere yer gösterdiler ve emir buyurdıkları kahvelerimizi içtik. Bu şekilde iki iî gün daha rahat bir tedaviden sonra tamamen iyileşmişlerdi.

-Atatürk'e ait sayısız hatıralarınızdan 'birini daha nakleder misiniz?

-Size ikinci tedavimden bahsedeyim: İstanbulda Haseki Hasetanesinde Kulak-Boğaz Müttehassısıyım. Sabah saat 9.5... Kanlıca'da yazlık olarak oturduğum yalının kapısı çaldı. Bir polis memurunun beni görmek istediğini haber verdiler. Gelen memur, Vali Beyin acele telefonla görüşmek istediğini ve en yakın telefona kadar gitmemi rica ettiğini söyledi. Beraberce yakın olan iskeleye gittik. Vali Muhiddin Bey, 'Çankaya'dan Başyaver Bey sizinle görüşecek, şimdi telefonu oraya bağlayacaklar, kapatmayın' dedi ve aradan çekildi. Birkaç saniye sonra Başyaverle konuşuyoruz. Atanın rahatsız olduğunu, yarınki trenle Ankara'ya istediklerini, Cumhuriyet Bayramı merasimlerine ve Balosuna iştirak etmek üzere elbise getirmemi de ayrıca emir buyurdıklarını söyledi. Bu emir, Atanın ne kadar hassas, hatırşinas ve her şeyi teferruatıyla düşündüğüne bir misaldir.

Ankara'ya çıktığım zaman, köşkün bir arabası beni istasyonda bekliyordu. Doğru köşke gittim ve derhal huzurlarına kabul buyurdular. Çok nazik olan Ata, ilk söz alarak: 'Sizi rahatsız ettik, buraya kadar getirdik. Fakat çok müşkil bir durumdayım. Görüyorsunuz üşüttüm. Sesim birden çok kısıldı. Haydi merasimi idare edeyim. Fakat, Meclisin açılış günü bu sesle imkanı yok nutku veremem, başkasına da okutamam. Ne yapıp yapıp sesi düzeltip beni bu üzüntüden kurtarınız, size güveniyorum. Hemen vakit kaybetmeden muayene ediniz, tedaviye başlayalım' buyurdular.

Gece gündüz köşte kalıyor, günde iki, bazan üç defa tedavi yapıyorum. 36 saat zarfında büyük salahlı olduğundan, 29 Ekim akşamı Cumhuriyet Bayramı şerefine Kordiplomatiğe Ankara Pallas'ta verilen ziyafeti ve gece de Baloyu şereflelendirdiler ve bol bol konuştular. Mecliste açılış nutkunun okunacağı 1 Kasım günü sabah muayenesinde boğazları çok iyileşmiş vaziyette idi. Fakat nutuk esnasında kısıklık yapmasından korkuyorlar ve bunu hiç istemiyorlardı: 'Aman Doktor, bu tehlikeyi muhakkak savacak tedbir düşünmeniz ve bulmanız lazım' dedi. Ben de: 'Nutuk için içtima

salonuna inmeden evvel boğazınıza bir atuşman yapar, bu işi emniyet altına alırız' diye kendilerine teminat verdim. Çok memnun ve müsterih oldular ve hakikaten nutka başlamadan Meclisin üst katındaki Salonlarında bu atuşmanı yaptım ve aşağıya inerken bana da Salona gelip dinlememi emir buyurdular. (O vakit Mebus değildim).

Üziintüsüinden kurtulmuş, tamamen müsterih nutkunu sonuna kadar bir kısıklık, gıcık yapmadan okudu ve alkış tufanı içinde kürsüden indi. Nutkun devamı müddetince benim çektiğim helecami tarif edemem. Salondan yukarı çıkınca, 'Doktoru çağırın' demişler. Huzurlarına girince hakkımda sonsuz iltifatta bulundular. Ben de öyle tarihi bir günde, büyük Gaziyi üzüntüden kurtarmak, nutkunu kendi ağızla okumak imkanını sağlamakla vatani ve mesleki vazifemi yapmaktan mütevellid büyük bir haz ve gurur duydum."

Atatürk'ün Arkadaşı Dr.Mustafa Şevket Bengisu İle Çankaya'da Tekrar Karşılaşması

Mustafa Kemal'in Şam, Bingazi ve TBMM'den arkadaşı olan Dr.**Mustafa Şevket** Ödemiş'te 6 Mart 1927 tarihinde CHP'den belediye başkanı olmuştu. Dr.**Mustafa Şevket**, Ödemiş'e hükümet binası, sebze hali ve park yapmak istiyordu, ancak para sıkıntısı vardı. Ödemiş'e demiryolu yapılıırken İngiliz şirketinin halktan teminat olarak para topladığını; fakat bunu geri vermediğini öğrendi. Bu sorunu çözmek ve paraları geri almak amacıyla Ankara'ya gitti. **Saraçoğlu Şükrü Bey** ve **İsmet Paşa**'yla görüşerek bu sorunun en kısa zamanda çözümleneceğine dair söz aldı.

Ödemiş'e dönmeden önce hükümet binasının yapımı konusunda, bakan ve fırka yetkilisi **Şükrü Kaya**'ya uğradı. **Şükrü Kaya**, Dr.**Mustafa Şevket Bengisu**'nun Ödemiş'teki planlarını takdirle dinledikten sonra bu girişken fırka mutedini, Reisicumhur **Mustafa Kemal Paşa**'yla tanıştırmayı düşündü ve Dr.**Mustafa Şevket**'e "Sizi Reisicumhurumuz Gazi **Mustafa Kemal Paşa Hazretleri**'ne götüreceğim..." dedi.

Doktor hiç renk vermeden kabul etti. Ankara'ya gelmişken eski silah ve düşünce arkadaşını ve liderini bir kere daha görmeyi elbette istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna girdiklerinde, **Şükrü Kaya** doktoru tanıttı. "*Ödemiş Fırka Mutemedimiz ve Ödemiş Belediye Reisi Doktor Mustafa Bey...*" **Mustafa Kemal** sevinçle gülerek "*Ne zamandan beri sizin mutemediniz? Benim Trablusgarp'tan beri mutemedimdir...*" dedi ve iki arkadaş, **Şükrü Kaya'nın** hayretle açılmış gözleri önünde kucaklaştı.⁴⁹

Ödemiş'te Belediye Başkanlığı yapan Dr.**Mustafa Şevket**, 1935'te **İsmet İnönü'den** bir telgraf alır. Telgrafta **Mustafa Kemal'in** Dr.**Mustafa Şevket Bengisu'nun** yapılacak seçimlerde Çanakkale milletvekili olmasını istediği yazılıdır. Sonunda Dr.**Mustafa Şevket Bengisu** 5. Dönem Çanakkale milletvekili olur. Çanakkale Savaşı'nda iki defa ölümden kurtulan Dr.**Mustafa Şevket Bengisu** 1942 yılında Çanakkale'de vefat eder.⁵⁰

Dr.Burhanettin Onat'ın Atatürk'ün İsteğiyle Serbest Fırka'ya Katılması

Operatör **Burhanettin Onat**, Dr.**Reşit Galip'in** Rodos'tan çocukluk arkadaşıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Savaşı'nda görev almış, sonra da Antalya'ya yerleşmiştir. **Atatürk'ün** bir Antalya gezisinde Dr.**Reşit Galip** onu **Gazi'yle** tanıştırır. Dr.**Burhanettin Onat** Serbest Fırka'nın kurulacağı sıralarda İstanbul'a gelmiş ve arkadaşı Dr.**Reşit Galip'in** Yalova'da olduğunu öğrenince onu ziyaret etmek istemişti. Bu sırada **Atatürk** de Yalova'daki köşkte Serbest Fırka'nın kuruluş çalışmalarını yapmaktaydı. Dr.**Burhanettin Onat**, **Reşit Galip'i** Yalova'da bulur ve onunla sohbet eder. Dr.**Burhanettin Onat'ın** Yalova'ya geldiğini öğrenen **Mustafa Kemal** yaverini göndererek Dr.**Burhanettin Onat'ı** akşam yemeğine davet eder. Dr.**Reşit Galip** ve Dr.**Burhanettin Onat** birlikte Köşk'e gittiklerinde yemek odasında **Gazi, Afet Hanım, İnönü, Ali Fethi Okyar** ve 50-60 kişilik bir kalabalığın T şeklindeki masada oturmakta olduğunu görürler.

Gazi, Dr.**Burhanettin Onat**'a *"Hoş geldiniz"* dedikten sonra elini sıkar ve *"Siz Yalova'ya gelirsiniz de bizi görmeden gitmeye kalkarsınız, böyle şey olur mu?"* diye iltifatta bulunduktan sonra sofradakilere onu takdim eder ve İstiklal Harbi'ndeki hizmetlerinden bahseder. Daha sonra **Burhanettin Onat** için *"Aynı zamanda cidalcidir de"* dedikten sonra **Fethi Okyar**'a dönerek *"Size iyi bir mesai arkadaşı olur"* diye ilave eder. **Fethi Okyar** yerinden kalkarak Dr.**Burhanettin Bey**'in elini sıkar ve **Gazi**'ye teşekkür eder. **Gazi**, *"Doktora yer gösterin"* der ve Dr.**Burhanettin Bey** sofranın ortalarında bir yere oturur. Dr. **Burhanettin Bey**, bu ani teklife şaşırır, çünkü onun siyasete girmek gibi bir düşüncesi yoktur. Bu nedenle **Gazi**'ye *"Efendim, müsaade buyurun da ben memleketime kendi mesleğim dahilinde hizmet edeyim"* der. **Gazi**, *"Ne demek, memlekette o kadar münevver insan bolluğu mu var? Sen doktorsun, yalnız doktorluğunla uğraş; o bir hukukçudur, yalnız avukatlığıyla, hâkimliğiyle uğraşsın, böyle şey olur mu?"* der. Dr.**Burhanettin Onat**, bunun üzerine mecburen *"Baş üstüne efendim, emredersiniz"* der ve böylece Serbest Fırka'ya girmek zorunda kalır.

Daha sonra **Gazi**, Dr.**Burhanettin**'e dönerek *"İnkılâbımız yeni bir merhaleye ulaşıyor. Bu yolda yürürken senin gibi seciyesine, namusuna güvendiğimiz arkadaşlara ihtiyacımız var"* der. Dr.**Burhanettin** tekrar teşekkür eder. Bundan sonra **Gazi**, kardeşine dönerek *"Hemşire, siz yeni bir fırka kuruyormusunuz, sizi bu fırkayı kurmaya iten sebepler nelerdir?"* diye sorar.

Makbule Hanım da önceden hazırladığı bir nutku okur. Bu nutukta hükümete karşı eleştiriler vardır. **İsmet Paşa**, başbakan olduğu için bu eleştirilere çok bozulur, ancak belli etmez. Sofra sabah saat dörde kadar devam eder. Dr. **Burhanettin Onat** böylece Serbest Fırka'ya girer, ancak bu parti kısa süre sonra kapanır.⁵¹

Atatürk'ün Denizli Devlet Hastanesi'nde Dr.Tevfik Berkman'la Karşılaşması

Prof.Dr.**Tevfik Berkman** ülkemizde radyoterapinin kurucularından birisidir. Dr.**Refik Saydam** sayesinde yurtdışında ihtisas yapmış başarılı bir bilim adamımızdır. Dr.**Tev-**

fik Berkman 1930-1933 yılları arasında Denizli Devlet Hastanesi'nde mecburi hizmet yaparken **Atatürk** 5 Şubat 1931'de Denizli'ye gelir ve oradaki kuruluşları ziyaret eder. **Atatürk**, Denizli Devlet Hastanesi'ne gelince Almanya'dan yeni gelmiş uzman olarak Dr.**Berkman** kendisine takdim edilir. **Atatürk**, hastaneyi bir süre gezdikten sonra, biraz da yorgunluğun etkisiyle, elektro ve ultraviyole odasına geldiğinde bir şezlonga uzanır. Çevreye göz gezdirdikten sonra ultraviyole cihazını göstererek bu cihazın ne olduğunu, nasıl kullanıldığını ve yararlarının ne olduğu konusunda Dr.**Tevfik Berkman**'a sorular sorar. **Atatürk**, kendisine Berlin Büyükelçisi **Kemalettin Sami Paşa**'nın da böyle bir makine gönderdiğini söyler. Dr.**Berkman**, aletle ilgili bilgileri aktarırken orada bulunan bir yetkilinin *"Bu ışıklar kaç mumluktur?"* sorusuyla Dr. **Berkman**'ın sözünü kesmesi üzerine **Mustafa Kemal** *"Durunuz, ihtisas konuşuyor!"* diyerek Dr.**Berkman**'ın konuşmasının bitmesine imkân verir. **Atatürk**'ün ihtisasa ve bilime ne kadar önem verdiğini gösteren anılardan sadece bir tanesidir bu.⁵²

Atatürk'ün Eski Arkadaşı Dr. Hasan Ragıp Erensel

Çankaya Hususi Kalemi'nde 1933'ten itibaren çalışmaya başlayan **Haldun Derin** anılarında istasyondaki Direksiyon Binası'nda hizmet vermekte olan Çankaya Hususi Kalemi'ne Dr.**Hasan Ragıp Erensel**'in her ay **Mustafa Kemal**'in kendisine yaptığı ufak bir yardımı almak için geldiğini ve bu yardımın Çanakkale Savaşı'ndan beri yaptığı eski hizmetlerin anılması olarak verildiğini belirtmektedir. Dr.**Ragıp**'ın Hususi Kalem'de çalışanların sağlık sorunlarıyla ilgilendiğini belirten **Haldun Derin**, Dr.**Hasan Ragıp Erensel**'in **Atatürk**'ün eski arkadaşı ve doktoru olduğunu, çocukluk ve gençlik çağlarından ve Çanakkale Savaşı'ndan beri **Atatürk**'ün arkadaşı olduğunu belirtir.⁵³

Atatürk'ten Diş Hekimi Sami Bey'e: "Meslek Kitaplarınız Dışında Başka Kitaplar da Okuyunuz"

Diş hekimi Dr.**Sami Günzberg** zeki, bilgili ve başarılı bir diş hekimiydi. Aslen Yahudi olan **Sami Günzberg, Mustafa Kemal**'in ve dönemin önemli şahsiyetlerinin dişçiliğini yapıyordu.⁵⁴ **Atatürk**, İstanbul'da olduğu zamanlar bazen diş hekimi **Sami Günzberg**'in Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde İsveç Konsolosluğu'nun karşısında bulunan sokaktaki muayenehanesine gidip dişlerini tedavi ettirir ve daha sonra öğle yemeğini de orada yerdi. Bazen de **Sami Bey** Dolmabahçe'ye gider **Atatürk**'ü orada muayene ederdi.⁵⁵

Diş Hekimi **Sami Bey**, bir gün Dolmabahçe'ye gittiğinde **Mustafa Kemal** ona mesleği dışındaki konularda sorular sordu ve cevap alamaması üzerine aydın bir kişi olmak için mesleği dışındaki kitapları da okuması gerektiğini anlattı. Bu konuyu Prof. Dr.**Afet İnan**, şöyle anlatır: *"Bir gün dişlerini tedavi etmek için gelen hekime, o sırada benim elimde okuduğum sosyoloji kitabından sorular sormaya başladı. Tabii, buna derhal cevap verecek durumda olmayan diş hekimi, mahcup olmuştu. Ben buna müdahale ederek, hemen kitabı getirdim ve bunun pek yeni neşriyat olduğunu söyledim. Atatürk, bir taraftan işi şakaya getirerek, diş hekimine şöyle dedi: 'Biliyorum siz kendi mesleğinizde en büyük başarıyı gösteriyorsunuz, fakat bunun yanı başında başka meselelerle de ilgilenerek okumanızı teşvik etmek istedim ve bu kadar aykırı bir konuyu bilhassa seçtim,' dedi. Diş hekimi bir dahaki gelişinde bu konuya ait birçok kitap tedarik ederek okumuştur ve bu kez o, Atatürk'e bunlarla ilgili bazı sorular sormuştu. Buna benzer daha pek çok verilecek örnekler vardır."*⁵⁶

Dr. **Sami** 7 Eylül 1935 tarihinde İstanbul Musevi Cemaati Hahambaşısı ve Musevi Lisesi Müdürü Dr.**Davit Markus**'u saat 22.00'de **Atatürk**'ün Florya'daki yazlık köşküne götürüp tanıtmış; **Atatürk** ve Dr.**Markus** beş saat felsefe ve filoloji konularında konuşmuşlardı.⁵⁷

Atatürk'ün İsteğiyle Afganistan'a Giden Prof.Dr.Rıfki Kamil Urga ve Diğer Hekimler

Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkiler Kurtuluş Savaşı sırasında başlamış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan anlaşmayla Anadolu hükümetini ilk tanıyan ülke Afganistan olmuştur. Ankara'ya diplomatik temsilci gönderen ilk ülke de Afganistan'dır.⁵⁸ Afganistan'la olan ilişkilere büyük önem veren **Atatürk**, Afgan Kralı **Amanullah Han**'ı Türkiye'ye geldiğinde içten ve görkemli törenlerle karşılamıştı.⁵⁹⁻⁶⁰ Yapılan anlaşmalar gereği Afganistan'a subay, öğretmen, doktor ve öğretim üyeleri gönderilmişti.⁶¹

Afgan Kralı **Amanullah Han**'ın talebi üzerine Afganistan'da sağlık alanında çalışmalar yapmak üzere **Atatürk** tarafından **Dr.Rıfki Kamil Urga** başkanlığında üç hekim görevlendirildi. **Dr.Urga**, **Atatürk**'le Derne Cephesi'nde birlikte bulunmuştu ve zaman zaman onun sağlık sorunlarıyla ilgileniyordu. 1927 yılında **Dr.Rıfki Kamil Urga** (hariciye uzmanı), **Dr.Refii Barkın** (dahiliye uzmanı) ve **Dr.Fuat Tugar** (göz hekimi) Kabil'e yerleştiler ve daha sonra kendilerine katılan başka hekimlerle birlikte yeni hastaneler ve laboratuvarlar açmaya başladılar. Kabil'in Ali Abad Mahallesi bu hekimlerin sayesinde bir tıp mahallesi haline gelmişti.⁶²

Bu ekip Kabil Tıp Fakültesi'ni kurdu ve ilk dekanı Prof. **Dr.Rıfki Kamil Urga** oldu. Afgan kralı ve Afgan halkı Prof. **Dr.Rıfki Kamil Urga**'yı öyle çok sevmişti ki Kabil'de **Dr.Rıfki** adını verdikleri bir Sanatoryum yaptılar. 1931 yılında bir süre için Ankara'ya dönen Prof.**Dr.Rıfki Kamil Urga**'ya **Atatürk** ve Sağlık Bakanı **Dr.Hulusi Alataş** tarafından çeşitli ödülleri verildi.⁶³⁻⁶⁴ Zamanın Dışişleri Bakanı takdirnamelerinde *"Afganistan'da vazifenizden fazlasını da yaparak yüzüümüzü ağartmış ve iki memleket arasındaki dostluğu takviye için durmadan çalışmış olmanızdan dolayı tebrik ve teşekkürlerimi takdim etmekten bahtiyarlık duyuyorum"* demiştir. **Dr.Rıfki Kamil Urga** bir süre sonra Kabil'e tekrar çağırılmış ve oradaki çalışmalarına devam etmiştir. Kurduğu Tıp Fakültesi ile özel hastaneyi sü-

rekli geliştiren **Dr.Rıfki Bey**, Afganistan'da büyük şöhret yaptı.⁶⁴

Dr.Rıfki Kamil Urga, 1880 yılında Çankırı'nın Çetince Mahallesi'nde (Bugünkü Yenimahalle) dünyaya geldi. 31 Temmuz 1906'da Askeri Tıbbiye'den birincilikle mezun oldu. 18 Haziran 1908'de operatör oldu. Bu sırada açılan imtihanı kazanarak ihtisasını geliştirmek üzere Paris'e gitti. Burada çalışmalarını bitirmek üzereyken çıkan Trablusgarp Harbi üzerine Kızılay tarafından Humus'a gönderilen heyette yer aldı. Sırasıyla Beyrut Merkez Hastanesi, Yassı Viran Hastanesi ve Edirne İkinci Menzil Hastanesi'ne tayin edildi. Daha sonra İzmir'de 4. Kolordu'da görev aldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde ve Suriye Cephesi'nde görev yaptı. Savaş sonrasında İsviçre'ye giderek orada göğüs cerrahisi üzerine çalışan **Dr.Rıfki Bey** röntgen ihtisasını da yapmıştır. O zamanlar İstanbul'da bulunan Gülhane Askeri Hastanesi'nde röntgen öğretmenliği yaparken Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya giden **Dr.Rıfki Bey** Sakarya Savaşı sırasında Ankara'da Cebeci Hastanesi başhekimliği yaptı. Aynı zamanda **Atatürk**'ün özel doktorluğunu da yapan **Rıfki Bey** 1927 yılında Albay rütbesinde ve Askeri Şura Sağlık Dairesi Başkanı'yken Afganistan'da sağlık alanında hizmet yapmak üzere **Atatürk** tarafından görevlendirildi. 17 yıl bu ülkede çok başarılı çalışmalar yaptıktan sonra yaşlılığı nedeniyle 14 Aralık 1944'te Ankara'ya dönüş yapan **Rıfki Bey**'e Afganistan'ın *Sardar-ı Ali*, *Serdar-ı Ala* ve *maarif* nişanları verildi. **Dr.Urga**, 11 Şubat 1966'da Çankaya'daki evinde, 86 yaşında hayatını kaybetti.⁶³⁻⁶⁴ Sakarya Savaşı sırasında *İmalat-ı Harbiye*'de (Silah fabrikası) fedakârlıkla çalışan topçu ustası **Ali Tunalı Bey** (1890-1973) hatıralarında, Sakarya Meydan Muharebeleri'nin en şiddetli yaşandığı günlerde yüzünde çıkan bir apsenin tedavisi için o sırada Cebeci Hastanesi Başhekimisi olan cerrah **Dr.Binbaşı Fikri Bey**'e tedavi olduğunu ve bu doktorun daha sonraki yıllarda Afganistan'a giderek 15 yıl doktorluk yaptığını anlatmaktadır.⁶⁵ Bu aralardaki **Dr.Fikri Bey** büyük olasılıkla **Dr.Rıfki Kamil Urga**'dır.

1933 Üniversite Reformu'nda kadro dışı kalan bazı kişilerle birlikte Monositer Lösemi'yi bulan Prof.Dr.**Hasan Reşat Sığındım** ve Kimya Profesörü **Ömer Şevket Öncel** de Kabil Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başlamıştı. Dr.**Refii Barkın**'ın Prof.Dr.**Mazhar Osman**'a yazdığı bir mektup sonucu akıl hastalıkları uzmanı Dr.**Nevzat Eşref Bengin** de (1887-1948) 1934 sonlarında Afganistan'a giderek çalışmaya başladı. Dr. **Nevzat Eşref Bengin**, Kabil'de ilk akıl hastanesini açtı ve 1939'a kadar orada çalıştı. Daha sonra Dr.**Nevzat Eşref Bengin**'in yerine Bakırköy Akıl Hastanesi'nden Dr.**Cevat Bil** Afganistan'a atandı.⁶² Kabil Tıp Fakültesi'nde anatomi hocası olarak Prof.Dr.**Hamza Vahit Gögen** de bir süre çalıştı.⁶⁶ Dr. **Münir İzzet** de (1872-1935) uzun yıllar Afganistan'da cerrah olarak çalışmıştı.⁶⁷

Kabil Tıp Fakültesi'nde çalışan diğer Türk hocalar şunlardır: Bakteriyoloji profesörü **Zühtü Berke**, Operatör **Nuri Mesen**, biyokimya uzmanı Dr.**Saip Atademir** ve cildiye uzmanı Dr.**Uğur Derman**.⁶⁸

ONYEDİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN YÜKSEK EVLADI
DR.REŞİT GALİP

Mustafa Kemal'in Mersin'de Dr.Reşit Galip'le Tanışması

Mustafa Kemal, Dr.Reşit Galip'le ilk kez 17 Mart 1923'te Mersin gezisi sırasında tanışmıştı. Bu gezide **Mustafa Kemal**'in yanında bulunan yazar ve gazeteci **İsmail Habib Sevük**, Atatürk'ün Mersin gezisini ve Dr.Reşit Galip'le tanışmasını şöyle anlatır: *"Adana'da geçirdiği o heyecanlı ve coşkun günlerden pek memnun kalan Gazi, Mersin istasyonuna ayak bastığından itibaren nereye gittiyse sinirlenip durdu. O zamanki Mersin'in Türkçe bilmeyenlerle dolu olan kozmopolit hali onu her yerde çileden çıkarıyordu. Adana'ya girerken Hataylıların 'Antakya ve İskenderun'u kurtar' deyişlerine karşı 'Kırk asırlık o Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz' diyen şanlı kahraman Mersin'e girerken büyük levhalarla 'Suriye hemşirenizi de kurtarın' diyenlere karşı adeta şaklayan gibi sesle 'Her millet layık olduğu hale nail olur,' deyip geçiverdi. Kendine muhalif olduğu halde hükümet konağındaki kabul merasiminde ileri gelenleri takdime kalkan Mersin mebusunu 'Be adam sen teşrifat memuru musun?' diye haşlamış, ıstakoza çevirmişti. Abani sarıklı belediye reisinin garson gibi hizmet etmesine kızdı. Gittiği mektebin bir Rum zengininin evi olduğunu öğrenince öfkeleni. Evet, Mersin'de her şey aksi gidiyordu.*

Hem ajans için hem de seyahat intibalarını not etmekle mükellef olduğumdan irade mucibince hep yanında bulunuyordum. Diğer yanında da refikası vardı. Gazinin tek siikûnet bulacağı yer Türk Ocağı olabilirdi. Latife Hanım'la bu ciheti fısıldaştık. Fakat Türk Ocağı'na girince de camı sıkıldı. 'Bu eşya buranın değil, bunlar şuradan buradan ariyet getirilmiş, hepsi yerlerini yadırgıyor,' dedi ve Kılıç Ali'ye dönerek emir verdi. 'Söyleyin buraya bin lira versinler.'

En son belediye bahçesindeyim. Türk Ocağı reisi Reşit Galip nutuk verecek. Fakat aksiliğin en son türliüsü orada baş gösterdi. Tertip heyeti yüksekçe bir yere kral ve kraliçe için taht kurar gibi iki yaldızlı koltuk oturtmuş. Gazi bahçeye girip manzarayı görür görmez 'Bu ne rezalet!' diye tahta sandalyeye refikasıyla oturuverdi. Yüzü alev alevdi. Reşit Galip'in işaretleriyle yanına gittim. 'Ne yapalım?' dedi. 'Dur bakalım, Latife Hanım'la görüşeyim,' dedim. Hanımefendi de üzgün. İkimiz birden şefaati ediyoruz. Türk Ocağı

reisinin nutkuna müsaade ederse buradaki Türk azınlığı kuvvetlendirilmiş olur. Bana 'Sen nutku gördün mü?' diye sordu. Ne yapayım, Reşit Galip'ten emin olduğum için 'Gördüm Paşam, hem kısa hem özlü,' dedim. Öfkesi hâlâ dinmeyen sesiyle 'Söylesin öyleyse,' dedi. Doktor söyledi, söyledi. 'Fakat sen bunların hepsinin üstünde, 'ben bu milletin ferdiyim' demekle övünürsün,' dedi. Ani bir sevinç güneşi Gazi'nin yüzünden bütün bulutları uçuruvermişti.

Mersin'den ayrılırken Gazi'nin kompartımanında Adana'ya ait bir nutku okuyorum. Yanında refikasıdan başka Kılıç Ali de var. 'İyi ki nutku söyletmişiz,' dedi ve Kılıç Ali'ye döndü:

'Dahiliye vekaletine bir şifre yaz, Reşit Galip'i Mersin'e mutasarrıf yapsınlar.' İkimiz kompartımandan çıkınca Kılıç Ali'ye 'Yahu,' dedim, 'Mutasarrıflık maaşı pek azdır. Serbest doktorluğuyla gül gibi geçinen adama sakın iyilik yerine kemlik yapılmış olmasın.' Hak veren Kılıç Ali tekrar Gazi'ye giderek doktoru o müşkül mevkie düşmekten kurtardı. Birkaç ay sonra İkinci Millet Meclisi'ne doktoru mebus yaptırtmasının hikmeti buradadır."¹

17 Mart 1923'te Mersin'de Türk Ocağı Başkanı ve hükümet doktoru **Reşit Galip Bey** yaptığı konuşmada şunları dile getirmişti; "Muhterem Büyük Gazi! Sizin karşınızda, sizin zaferlerinizden bahsetmeye lüzum var mı? Onları Grönland'daki Eskimolardan, Afrika'nın yanık ve kızgın çölleri ortasında sam yellerinden haber uman zencilere kadar herkes öğrendi. Biz bugün yalnız sizi aramızda, sizi bu kadar yakın olarak içimizde gördüğümüz için ne kadar büyük saadetler duyduğumuzu anlatmak, bu büyük saadeti daima tekrar ederek daha ziyade mesut olmak isteriz...

Paşa, muhterem Gazi Paşa! Sen bu milletin yalnız müncisi, yalnız bir halaskârı ve yalnız bir kahramanı değilsin, sen bunlardan daha çok büyüksün, sen bu milletin bir ferdisin. Senin en birinci büyüklüğün, bu milletin bir ferdi olmakla iktifa ve iftihar etmekliğindir. Zira bu millet uzak ve yakın mazilerde de hakikaten kahramanlar, halaskârlar görmüştür. Bu millet de bütün büyük milletler gibi tarihinde büyük badireler, met ve cezirler, ak ve kara günler gördü. Böyle günlerde kahramanlar çıktı, hezimetleri galebelere tahvil ettiler. Milli hudutları iklimler aşırı yerlere kadar zafer içinde genişlettiler; dahiler çıktılar, bozulan devlet nizamını düzelttiler, hiikiimet ve milleti vakitsiz izmihlallerden kurtardılar. Fakat onların, o sultan ve vezirlerin hepsi gördükleri işlerle o kadar

mağrur oldular ki artık kendilerini efradı milletten saymayı nefsleri için bir zül, bir hakaret addettiler. (...) Milleti bir hayvan sürüsü ve kendilerini gökten bu sürüyü istedikleri gibi sürüp götürmek için inmiş semavi vücutlar sandılar. Yani artık bu milletin bir ferdi olmaya tenezzül etmediler. Hâlbuki sen, işte bu kadar cihanşümul şanların, şereflerin ve layık olduğun bu kadar yüksek mevkiinle beraber yine içimizdesin, yine 'ben bu milletin bir ferdiyim' diyorsun ve dertleşmek için gelip bizi buluyorsun. İşte bundan dolayı daha ziyade yükseliyorsun. Her büyükten daha büyük, çok büyük oluyorsun. Bu milletin bir ferdi olmakla iftihar eden Mustafa Kemal Paşa, yaşa, bin yaşa!

Sen bu millete mensubiyetle iftihar ediyorsun, fakat biliyor musun ki bu millet de seninle ne kadar müftehirdir. Gel elini, şu etrafında gördüğün halkın kalbine koy, bak, o kalpler nasıl çarpıyor; seni görmek sevincinin verdiği heyecanla ne kadar süratli atıyor... Yaşasın Gazi Paşa!"²

Mustafa Kemal Paşa, Dr.**Reşit Galip**'in bu konuşmasına şöyle cevap verdi: "Aziz Kardeşlerim, Genç ve çok değerli doktorumuz Reşit Bey'in sözleri bence iki görüş açısından ele alınabilir: Birincisi doğrudan doğruya kalbinin, vicdanının ve saygı-değer Mersin halkının vicdanının, benim kalbimdeki duyguları açıklayan ifadeleridir. Buna teşekkürle yetineceğim. Gerçekten saygıdeğer doktorun dediği gibi, benim için dünyada en büyük varlık ve ödül milletin bir ferdi olarak yaşamaktır. Eğer Yüce Allah beni bunda başarılı kılmuşsa, şükür ve Allah'a şükran duygularımı belirtirim. Bugün olduğu gibi ömrümün sonuna kadar milletimin hizmetkârı olmakla gurur duyacağım."³

Dr.Reşit Galip'in Milletvekili Olması ve Faaliyetleri

Mersin'de konuşma yapan ateşli ve cevval Dr.**Reşit Galip**, **Mustafa Kemal**'in hemen dikkatini çekti ve onu Meclis'in ikinci dönem Aydın milletvekili yaptı. Dr.**Reşit Galip** bundan sonra ölünceye kadar **Mustafa Kemal**'in emrinde büyük hizmetler yapmaya başladı ve Atatürkçü düşünce sistemi ve inkılapların keskin savunucusu oldu.

Kılıç Ali hatıralarında Dr.**Reşit Galip**'in milletvekili olmasını şöyle anlatır: "Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü ile

*Trabzon'a giderken tam Sinop limanına girileceği sırada boş bulunan bir milletvekilliği için Atatürk, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e dönerek 'Mersin'de bir doktor görmüştük, ismi Ragıp mıydı, ne idi?' deyince Hamdullah Suphi Bey Reşit Galip hakkında iyi şeyler söyler ve milletvekilliği yolu açılır."*⁴

Dr.Reşit Galip, 10 Ocak 1925'te Aydın Milletvekili olarak meclise girer.

Mustafa Kemal, Yunus Nadi'ye Hilal-i Ahmer balosunda şöyle der: *"Beni dinleyiniz, Reşit'i Mersin'de ben buldum, mühim bir giin gelecek, doktor iş başına geç diyeceksiniz ve bu adam iş görecektir."*⁵

İleri görüşlü **Atatürk**, bu konuda haklı çıkmıştır ve **Dr. Reşit Galip Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevlerinin** kurulmasında önemli rol oynamıştır ve ayrıca Milli Eğitim Bakanı olunca üniversite reformunu yaparak *Darülfünun* yerine çağdaş üniversiteleri kurmuştur.

Reşit Galip, Şeyh Sait İsyanı'nda İstiklal Mahkemesi üyeliği, iki yıl *Türk Ocakları Merkez Reis Vekilliği ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Kâtipliği* yaptı. 19 Eylül 1932'de *Maarif Vekili* (Bakanı) olmuş, ancak 13 Ağustos 1932'de bakanlıktan istifa etmişti. 1934 Şubat'ında zatürree oldu ve 5 Mart 1934 gecesi Keçiören'deki evinde kütüphanesinin olduğu odada, kitapları arasında 41 yaşında öldü.⁶

Dr.Reşit Galip 1893 yılında Rodos'ta doğdu. Babası orada hâkimlik yapıyordu. **Hüseyin Ragıp** isimindeki kardeşi uzun yıllar elçilik yapmıştır. **Reşit Galip**, 1917 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Tıbbiye'deyken *"Ferdayı Temmuz"* adında bir dergi çıkardı ve 1912 yılında Tıbbiye'de Türk Ocakları'nın temelini attıysa da bu cemiyet daha sonra Tıbbiyeliler sayesinde Divanyolu'nda kuruldu. Daha öğrenciyken gönüllü olarak Balkan Harbi ve Kafkas Cepheleri'ne katıldı, Çatalca ve Kafkasya'da Harp Madalyası aldı. Kafkas Cephesi'ndeyken tüberküloza yakalandı ve ölünceye kadar bu hastalıkla mücadele etti. **Dr.Reşit Galip**, Tıp Fakültesi'nde **Akil Muhtar Hoca'nın** muavini ve yetimhane dahiliye mütehassısıyken bu parlak görevi bırakıp köycü doktor olarak Kütahya'ya gitti ve Milli Mücadele'ye katıldı. Kendini bütün varlı-

ğıyla Türk inkılâbına, Türklüğe ve milli davaya veren Dr.**Reşit Galip**, Atatürk ilke ve inkılâplarının keskin bir savunucusu, idealist ve vatansever bir kişiydi.⁷

Dr.Reşit Galip'in Serbest Fırka'nın Kurulmasındaki Rolü

Mustafa Kemal, yanında Dr.**Reşit Galip**'in olduğu bir gün Yurttaşlık Bilgileri kitabının müsveddelerini karıştırırken şöyle bir cümle okur: *"Kabine çekilince, Cumhurbaşkanı parlamento başkanıyla parti başkanlarını çağırır ve danışmalara başlar. Parlamento'nun eğilimine göre bir kabine başkanı seçer."*

Mustafa Kemal bu cümleyi yüksek sesle söylemişti ve o sırada yanında bulunan Dr.**Reşit Galip**'in yüzüne baktı. **Mustafa Kemal**, çok partili bir parlamento olmasını istiyordu. Dr.**Reşit Galip**, durumu kavrayarak hemen atıldı: *"Bu ülkeyi böyle bir rejime kavuşturmak sizin elinizdedir. Bir işaretiniz buna yeter."*

Mustafa Kemal, *"Bu iş belki senin sandığın gibi kolay değildir. Dünyada bir buyruk, bir kararla olmayacak şey demokrasi-dir. Bu iş için aşamalar gerekir"* dedi.

Mustafa Kemal, **Reşit Galip**'e çeşitli ülkelerdeki demokrasi deneyimlerinden bahsettikten sonra ülkede çok partili bir parlamento yapmayı düşündüğünü belirtti. **Atatürk**, başlangıçta tanıdığı isimleri yeni partiye koymayı planlar ve bu yeni partinin başkanı da **Fethi Okyar** olur.

Mustafa Kemal, daha sonra **Reşit Galip**'e şöyle der: *"Yeni partiye Makbule'yi (kız kardeşi), seni filan da koruz."* **Paşa** bunu söylerken gülüyordu. Dr.**Reşit Galip**, işin gelip kendisine dayandığını görünce itiraz etti: *"Paşam, ben sizin olmadığınız bir partiye girmem."*

Paşa'nın yanıtı ise şöyle olur: *"Yurt hizmeti nerde olsa bir-dir. Bir parti kurmak onu yönetmek demek, asla bir post kavgası, bir tutku kaynağı oluşturmak demek değildir. İlk örnekleri en giivendiğim kişiler vermelidir. Tutkular değil düşünceler çarpışmalıdır."*

Böylece Dr.**Reşit Galip**, **Atatürk**'ün isteğiyle **Serbest Fırka**'ya girer ve bu şekilde **İnönü**'nün **Halk Fırkası**'nı denetleye-

cek olan *Serbest Fırka* 12 Ağustos 1930'da kurulur. Ancak giderek hoşnutsuzluklar meydana gelir ve Dr.**Reşit Galip** parti kapatılmadan çok önce ayrılır. **Fethi Okyar** da *Serbest Fırka*'yı 17 Kasım 1930'da kapatır.⁸

Dr.Reşit Galip'in Sağlık, Tarih ve Dil Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Dr.**Reşit Galip** bir doktor olarak sıtma mikroplarının boyanması için yeni bir metot bulmanın yanı sıra "*İnsan Bedeni*", "*Yiyecekler*", "*Dört Azgın Canavar*" ve "*Çocuk Bakımı*" isimli kitaplar yazmış; yabancı bir tıp kitabını tercüme etmiş ve sağlıkla ilgili makaleler yazmıştır.

Dr.**Reşit Galip**, Türk tarihiyle de yakından ilgilenmiş ve araştırmalar yapmıştı. Onun Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı kısa zaman içinde Arkeoloji ve müzecilik büyük aşama kaydetti ve ayrıca "*Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya*" dergisinin çıkmasına önyak oldu. Dr.**Reşit Galip**'in evinde büyük bir kütüphanesi vardı ve burada gece yarısına kadar tarih araştırmaları yapardı. Türk Tarih Cemiyeti'nin hazırlamakta olduğu "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" eserinin Anadolu, Orta Asya ve Çin'e ait kısımları üzerinde çalışmalar yapmış ve 1932 yılında Ankara'daki Tarih Kongresi'nde *Türk Tarih Tezi* üzerine genel savunma hazırlamıştı. Atatürk'ün ortaya koyduğu *Türk Tarih Tezi*'nin keskin bir savunucusuydu. Etiler ve Selçuklular üzerinde çalışmalar yapan Dr.**Reşit Galip**, bir yazısında Atatürk'ün *Türk Tarih Tezi*'ni şöyle özetledi: "*Türk milleti, bütün medeniyetlerin atasıdır. Son asırlara gelinceye kadar insanlığa medeniyet rehberliği yaptı, yine yapabilir ve mutlaka yapacaktır.*"⁹

Böylece yıllardır Batılıların yönlendirdiği ve bilerek işledikleri tarih tezine karşı çıkılıyor ve Türk milletinin eski çağlardan beri medeniyetler kurmuş büyük bir ulus olduğu ortaya konuyordu.

Dr.**Reşit Galip**, 2 Temmuz 1932'de yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde şöyle konuşur: "*Tarih vesikalarla yazılır, vesikalar ise aranmakla bulunur. Bu itibarla 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti' bu vadide bir araştırma ve arayanlar birliğidir. Türk ırkı*

ile ilgili olarak Hipokrat, Aristo, Pline, Calinos gibi eskiler tarafından bu hususta söylenenlerin de ne ilmi ne de tarihi kıymeti vardır. Onları takip eden asırlar filozofları ise ortaya hakiki müsaade ve mütalaa metotlarına uygun tasnif mesaisi koymamışlardır.”¹⁰

Dr.Reşit Galip Ahlatlıbel ve Karalar'da yapılan kazılara devamlı gider ve incelemelerde bulunur; Hititler ve Türk tarihi hakkında gece yarılara kadar kitaplar okur ve olmayan kitapları yurtdışından temin ederdi. Bir gün bir arkadaşına “Paris'teki Bibliothèque Nationale'de Türk tarihini aydınlatacak ehemmiyetli kitaplar vardır. Onları buldukça getirtiyoruz. Şimdi bizim de az zaman içinde çok zengin bir kütüphanemiz var” demişti.¹¹

Bir gün arkadaşı **Halil Şaban Bey** Dr.Reşit Galip'in yanına uğradı. Dr.Reşit Galip ona Hititçe bir gramer kitabı gösterip, “Ben de Hititçe öğreniyorum” dedi. Arkadaşı bunun üzerine “Zor değil mi?” diye sordu. Dr.Reşit Galip şöyle cevapladı: “Bir ideal için zor hiçbir şey olamaz.” Evet, o, bir idealin adamıydı. Amacı Atatürk yolunda Türk milletini bilimde ve sanatta ileriye götürmekti.

Afet İnan, Dr.Reşit Galip'in tarih çalışmaları için şunları söyler: “Dr.Reşit Galip, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin ilk genel sekreteriydi. O, Türk Tarih Kurumu'nun hemen bütün toplantılarına yeni kitaplardan okuduğu taze fikirlerle mücehhez olarak gelir ve inandığı Türk Tarih Tezi'ni kuvvetlendirmek için uğraşırdı. Bu bakımdan kendisiyle fikir ve ideal birliğimiz mevcuttu. Dr.Reşit Galip IV. cildi teşkil eden, Cumhuriyet devri tarihini, o dönemde Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi olan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey ile beraber hazırlamıştı.”¹²

Dr.Reşit Galip, Atatürk'ün dil çalışmalarına da en büyük desteği verdi ve onun emrinde hizmetlerde bulundu. 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda başlayan Birinci Büyük Dil Kurultayı'nda Milli Eğitim Bakanı olarak açış konuşmasını yaparken şunları söylemişti: “Millete verdiğimiz söz, daha yerine gelmedi. Millet önünde içtiğimiz ant, daha tamamlanmadı. Milli kültür toprağı, yabancı unsurlardan henüz kurtulamadı. Türk dili, henüz gerçek kimliğini bulmadı. Onu

sevgi ve sevecenlikle kucaklayın. Onu yeniden ana sütü ile emzirerek; yeni, coşkun, ölümsüz yaşama eriştirin..."¹³

Dr.Reşit Galip'in Türk Devrimi'ne Olan Sarsılmaz İnan- cı

Dr.Reşit Galip, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı Türk Devrimi'nin yorulmaz bir savunucusudur. Her aşamada ve her yerde bu ilkeleri savunur ve asla taviz vermez.

1931 yılında *Türk Ocakları'nın* kapatılmasından sonra bunun yerine kurulan halkevlerinin örgütlenmesini **Dr.Reşit Galip** yapmış ve 19 Şubat 1932'de yurdun 14 kentinde açılış törenleri gerçekleşmişti. Bu nedenle **Reşit Galip**, halkevlerinin kurucusu sayılabilir. Halkevlerinin açılışında **Dr.Reşit Galip** şöyle konuşur: "*Ara sıra, inkılâbın bittiğinden ve her işin artık tabii seyrine bırakılması lazım geldiğinden bahsedenlere tesadüf olunur. Bu görüş, tembel, yorgun ve cesaretsiz ruhların görüşüdür. Biz kaybettığımız zamanları, bizi beklemek niyetini izhar etmeksizin, süratle ilerleyen başka milletlerin peşinden, tabii diye tavsif edilen mecrada salına salına yürümekle kazanamayız. Biz, tedrici tekâmül kaidesini yolumuzun üstünde çiğneyerek ve irfan yolunda tekâmülümiizi inkılâplar şiddet ve süratiyle yapmak, içtimai kanunlara yeni bir kanun ilave etmek mecburiyetindeyiz. Ön saftan ayrıldığımız müddet uzamıştır. Bu madun vaziyete artık daha ziyade tahammül edilemez. Sükûn bulmaz bir iştiaak, yorgunluk tanımaz bir çalışma, gevşekliğe düşman bir irade ile gitmek, mâniaları çatır çatır kırmak, yol kesen menfi ruhu ve bedbinliği nerede bulursak boğarak mesafeleri ışık hızı ile geçmek mecburiyetindeyiz. Bize coşkun hareket ve faaliyetle dolu hayat lazımdır. Hayatı ferdi saadete ermek için değil, son nefesine kadar çalışmak, didinmek, yükselmek ve yükseltmek için sevmek. İşte Türk'ün hakiki ve tarihi şiarı budur."*¹⁴

Dr.Reşit Galip'in Türk Devrimi ve Atatürkçülük için söylediği bazı güzel sözleri şöyledir:¹⁵ "*Türk inkılâp idealizminin cennetine ancak cemiyete samimi ve feragatli ruhla hizmet yolundan gidilir.*

Gazi nesli inkılâpçıdır ve bundan sonrakiler de inkılâpçı olacaktır.

Türk inkılâbı dinlenmeyen bir irade, zapt edilmeyen bir heyecan, yetişilmeyen bir sürattir.

İnkılâp, hiçbir siperinden vazgeçilmeyecek bir cephe, hiçbir adımı geri alınmayacak bir yiriüyüştür. İnkılâbın safhalarını ve merhalelerini satılık bir makine aksanı gibi muhtelif kıymetlerde parçalara ayırmak mümkün değildir.

Atatürkçülük, bilimde ve sanatta, teknik kudrette ve kabiliyette, beden ve ruh sağlığında, Türk milletini örnek bir millet seviyesine çıkarmaktır.

Medeniyet safnıda milletçe layık olduğumuz mevkii almak, yani en ileriye ve en yükseğe varmak. Bunun kadar ruhu coşturan, aşkı hızlandıran ne olabilir.

Dünyada en büyük emelim Türk sanat ve biliminin uluslararası sanat ve bilim şöhretleri yetiştirecek dereceye yükselmesidir. Bunu ölmeden görmek arzusu bana yaşamak ve çalışmak için kuvvet veriyor."

"Türküm, Doğruyum, Çalışkanım" Andı'nın Yazarı Dr. Reşit Galip

Okullarımızda bugün de söylenen "Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam: Küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir. Ülküm: Yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun!" dizelelerinden oluşan "And"ın yazarı Dr.**Reşit Galip**'tir. And'ın yazılış öyküsünü **Afet İnan** şöyle anlatır: "1933 yılının 23 Nisan Çocuk Bayramı idi. O, heyecanla Çankaya köşküne geldiği vakit, Atatürk'ün yanında bana bir kâğıt uzattı ve şunları anlatmaya başladı: 'Sabahleyin ilk bayramlaşmayı kızlarımla yaptım. Onlara bir şeyler söylemek istediğim vakit, bir And meydana çıktı. İşte Cumhuriyet'imizin 23 Nisan çocuklarına armağanı,' dedi. 'Türküm, doğruyum, çalışkanım, yasamı küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk Varlığına armağan olsun.' Bu sözler Türk çocukları tarafından o yıldan beri tekrarlanmaktadır. Vatansever Dr. Reşit Galip, evvela bir baba olarak bu hisleri duymuş, sonra da Milli Eğitim Bakanı olarak okul çocuklarına bu andı içirmişti."¹⁶

23 Nisan 1933'te Çocuk Haftası açılma günü Dr.**Reşit Galip**'in yaptığı konuşma şöyledir: "Çocuklar! Güzel yüzlü, güzel özlü Türk yavruları! (...) Bilirsiniz, daha iyi bilirsiniz ki; her Türk çocuğu anasının, babasının olduğu kadar milletindir, budunudur... Büyük Türk yarınının yapımcıları arasına girmek için şimdiden hazırlanın güzel çocuklar! Daima kulağınızda çınlasın ki, çalışkan olmayan Türk sayılamaz, ahlakı olmayan Türk olamaz!"¹⁷

Atatürk, Dr.**Reşit Galip**'i çok sever ve onu her yerde överdi. İş Bankası'nın Gazi Çiftliği'nde yapılan yıldönümünde şöyle der: "Bu Reşit Galip hem doktordur, hem hukuk doktorudur, hem siyaset doktorudur, hem edebiyat doktorudur ve güzel arkadaşdır!"

İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nın balkonunda ise Dr.**Reşit Galip** için, "Ben bu doktoru çok severim. Reis mevkiinde olanların hissiyatını izhar etmesi doğru değildir. Fakat doktor için bu kaideye, riayete lüzum görmeyerek söylüyorum," demiştir.

Yine başka bir konuşmasında "Reşit Galip, yüksek evlat, kıymetli arkadaş!" demiştir.¹⁸

Dr.Reşit Galip'in Atatürk'ün Sofrasında Yaptığı Hırçınlık

Dr.**Reşit Galip**, yapılan devrimlere derinden inanan ve bu konuda hiç ödün vermeyen bir karaktere sahipti. O yüzden **Atatürk** tarafından çok sevilmiş ve destek görmüştü. Dönemin Meclis Başkanı Orgeneral **Kazım Özalp Paşa Atatürk**'ün sofrasında geçen bir olayı anılarında şöyle anlatmıştır: "1931 yılı sonbaharında bir gece Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında değişik misafirlerle yemek yiyor ve konuşuyorduk. Maarif vekili Esat Bey de sofradaydı. Yapılan işleri anlatırken, kız öğrencilerin kısa etek, kısa çorap ve kısa kollu gömlek giymelerini uygun bulmadığını, daha kapalı giyinmelerini bir tamimle duyuracağını söylüyordu. Sofrada bulunan Dr.**Reşit Galip Bey** 'Yanlış düşünüyorsunuz beyefendi, bu bir geriliktir, kadınlar artık eski durumda yaşayamazlar, inkılâplardan en mühimini kadınlara verilen haklardır, başka türlü Batılılaşmakta olduğumuzu iddia edemeyiz,' diye Esat Bey'e karşı çok sert bir konuşma yaptı. Kemal Paşa, sofrasında vekilin zor duruma düşmesinden hoşlan-

madı, olayı kapatmak istedi. 'Bu konuyu uzatmayalım, burada kapatalım, kısa çorap giymek giymemek çok önemli değildir, sonra tartışırız,' dedi. Reşit Galip 'Af buyurunuz Paşam, bu inkılâp ve zihniyet meselesidir, müsaade buyurursanız fikrimizi söyleyelim,' diye ısrar etti. 'Hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, sizin huzurunuzda bu sofrada inkılâpların zedeleneyeceği icraattan bahsedilmesi küstahlıktır, hoş görülemez,' dedi. Mustafa Kemal Paşa bu sert konuşma karşısında Reşit Galip'e 'Yorgun görünüyorsunuz, madem konuşmalar da hoşunuza gitmiyor gidip istirahat edebilirsiniz,' dedi. Reşit Galip aldırmadı, 'Burası milletin sofrasıdır, kovulmamalıyım, kendimi iyi hissediyorum, kalkmam' diye cevaplandırdı. Mustafa Kemal Paşa işi uzatmak istemedi, 'O halde biz kalkalım, masayı beyefendiye bırakalım,' diyerek kalktı, sofrayı bıraktı ve hemen odasına çekildi. Biz de kalktık ve dağıldık. Reşit Galip, bir süre sofrada yalnız oturduktan sonra, pencere kenarında başka bir koltuğa geçerek sabaha kadar oturmuş. Sabahleyin yaverlerden birine 'Ankara'ya trenle döneceğim, istasyona gidiyorum' diyerek sarayı terk etmiş. Kemal Paşa, gece bir süre kendi odasında durumu izlemiş ve sabah olunca Reşit Galip Bey'in nereye gittiğini sormuş. Aldığı bilgilere göre Reşit Galip'in saraydan ayrılırken, cebinde hiç parası olmadığı için Başkâtip Tefik Bey'den 25 lira borç aldığını öğrenmiş. 'Cebinde beş parası yok ama karakterinden hiç taviz vermiyor' diyerek üzüntüsünü belirtmiş. Ayrıca Tefik Bey'e 'Cüzdanını aç göreceğim, başka paran yok muydu, insan sadece 25 lira mı verir' diye sitem etmiş. Birkaç ay sonra Dr.Reşit Galip Bey Maarif Vekilliği'ne getirildi ve üniversite reformu onun vekilliği süresinde gerçekleşti."¹⁹

Reşit Galip'in sofraya olayını o tarihte Türk Tarih Kurumu Başkanı olan **Uluğ İğdemir**'se şu şekilde anlatır: "Reşit Galip CHP İdare Heyeti'nde, Halkevleri Kolu'nun başkanı idi. Bir akşam Dolmabahçe Sarayı'nda... Bu arada Esat Bey de Milli Eğitim Bakanı -Atatürk'ün Harbiye'den hocası olan Esat Bey- biraz tutucu tarafı olan bir insandı. Çok iyi bir insandı, fakat biraz eski şeylere bağlı bir insandı. Halkevlerinde temsiller veriliyor. Gençler geliyorlar. Amatör temsil kolları var. Sahnede temsiller veriyorlar. Fakat bu arada tabii kadın (aktris) da lazım. Lise öğrencilerinden genç kızlar geliyorlar. Belki bazı dedikodular oldu ihtimal. Esat Bey'in kulağına gitti. Esat Bey bir genelge yapıyor liselere. Halkev-

lerine genç kızları temsil için göndermeyin. Bunu Reşit Galip haber alıyor ve çok iiziiliyor.

İşte o akşam sofrada yanında oturuyormuş Hasan Cemil Bey'in. Reşit Galip bundan bahsediyor. Esat Bey böyle yapıyor filan diye. Herhalde Atatürk de Esat Bey'in ismini falan işitmiş olacak ki 'Ne konuşuyorsunuz?' diye soruyor. Reşit Galip anlatıyor. Diyor ki, 'Paşam, Esat Bey böyle bir genelge göndermiş. Bu yakışksız. Devrimlerimize yakışmaz.' Atatürk 'Benim hocam hakkında konuşmayın' deyince, Reşit Galip zaten biraz içmiş, biraz sertçe konuşuyor Atatürk'le, 'Biz fisebilillah (karşılık beklemeden) çalışıyoruz. Bakın ben yırtık gömlekle dolaşıyorum. Siz bizi azarlıyorsunuz' filan deyince, Atatürk, 'Kalkınız sofradan!' diyor. Reşit Galip, 'Hayır burası sizin sofranız değil, milletin sofrasıdır' deyince de Atatürk, 'O halde ben kalkarım' deyip sofrayı tatil ediyor ve kalkıyor. Reşit Galip, o sırada sarayda kalırdı, yatardı. Ben de sarayda bulunurdum. Sarayda yatmıyordum; ama Tarih Kongresi münasebetiyle saraydaydım.

1931 sonbaharı. Sabahleyin ben saraya geldim. Hasan Cemil Bey beni çağırdı. Dedi ki 'Bu akşam Haydarpaşa'ya gideceksin. Bütün trenleri kontrol edeceksin. Reşit Galip'in Ankara'ya gidip, gitmediğini kontrol edeceksin.'

Hadise şöyle olmuş: Sabahleyin Atatürk uyanınca, Reşit Galip'i sormuş 'Nerededir?' diye. Çünkü biliyor Reşit Galip hassas bir insan. Acaba bir şey yapar mı, falan gibi, kim bilir? Odasına bakmışlar, odasında yatak bozulmamış. Reşit Galip sofradan sonra kalkmış, son vapurla veyahut da hışka bir vasıta ile Kadıköy'e geçmiş. Orada bir otelde kalmış, sabahleyin de berberde traş olmuş ve ilk sabah treniyle, bir marşandizle filan zannediyorum, Ankara'ya gelmiş. Yanında hiç parası kalmamış. Son parasını da berbere vermiş. Ankara'ya geldiği zaman -Keçiören'de oturuyordu- Keçiören'e gitmek için taksi parası dahi yokmuş elinde. Evden vermişler parayı.

Atatürk merak etmiş, 'Reşit Galip'i bulacaksınız,' demiş. Bütün İstanbul polisi ayağa kalkmış. Aramışlar, taramışlar Reşit Galip yok. Onun üzerine beni Hasan Cemil Bey çağırdı ve akşam trenlerini kontrol ettirdi. Ben gittim Haydarpaşa'ya bütün trenlere baktım, Reşit Galip yok.

Ankara'ya geldiğimde Reşit Galip bana olayı anlattı. Bir müddet tabii, Atatürk'le araları açıktı. Sofraya filan çağırılmadı. Fakat bir akşam Reşit Galip'i Atatürk sofraya, Çankaya'ya çağırıyor. Bunu Yakup Kadri de yazmıştır. Yanına oturtuyor. İltifat ediyor. Sonra bir aralık iki asker çağırıyor. Reşit Galip'i sandalyesi ile beraber havaya kaldırıyor. 'İşte biz insanı böyle kaldırır, böyle indiririz' diye takılıyor. Ondan sonra barıştılar ve sonra Reşit Galip 1. Tarih Kongresi'nde gayet önemli bildiriler verdi. Tarih tezinin en kuvvetli bir şekilde müdafaasını yaptı."²⁰

Bu yemek olayından birkaç gün geçince büyük üzüntüye kapılan ve pişmanlık duyguları içinde kıvranan Dr.**Reşit Galip**, Cumhurbaşkanlığı Baş Yaveri **Rusuhi Bey'e** 12 sayfalık uzun bir mektup kaleme almıştı. Mektupta, Milli Eğitim Bakanı **Esat Bey'e** her zaman saygı duyduğunu, ne var ki o akşam sebep olduğu tatsız durum sebebiyle **Atatürk'ün** kendisini affetmesini yazıyor, ayrıca mektubuna ilaştirdiği özel bir mektubun da **Atatürk'e** uygun bir zamanında verilmesini rica ediyordu. **Atatürk'e** yazılan mektup aynen şöyleydi:

"Büyük Gazi'nin Yüksek huzuruna tazimlerle,
Ankara 30.01.1932

Mübeccel Büyük Paşam,

Siz insanların ruhunu, fikrini açık bir sayfa gibi okuyorsunuz.

Size tapınırcasına bir iman, sevgi ve saygıyla bağlı olduğumu teveccüh ve itimadınızı hayatımın kıymeti ölçülmez mazhariyeti saydığımı bilirsiniz.

Kusur ve kabahatimin çok büyük olduğunu biliyorum. Bunun affı ancak sizden istenebilir. Çünkü siz, af ile ders ve ceza vermek mertebelerinden çok daha yükseklerdesiniz.

Sizi üzmüş olmak ızdırabımın dayanılmaz acısını biitün şiddetiyle çektim. Ellerinizi bin kere öperek affınızı dilerim.

Sağlığınız ve saadetiniz temennilerimi candan tekrarlarım, Mübeccel büyük Paşam.

Sizin evladınız Dr.Reşit Galip"

Başyaver **Rusuhi** bir fırsatını bularak mektubu **Atatürk'e** gösterir. Atatürk tebessümle mektubu okur. Başyaver'e "Bu mesele üzerinde fazla durmasın, çalışmalarına sükûnetle

devam etsin, bunu kendisine yazınız” der. Başyaver, **Atatürk**’ün emrini yerine getirir. Dr.**Reşit Galip**’e **Atatürk**’ün ifadeleriyle cevap verir. Olay artık kapanmıştır. Bir süre sonra 4 Mart 1932 sabahı **Atatürk** İstanbul’dan Ankara’ya döner. Dönüşünün akşamı Dr.**Reşit Galip**’i Çankaya’ya davet ederek, gön-lünü alır. Altı ay sonra 19 Eylül 1932 tarihli gazeteler, Dr.**Reşat Galip**’in Milli Eğitim Bakanlığı’na getirildiğini yazar.²¹

Şair ve yazar **Behçet Kemal Çağlar**, **Mustafa Kemal**’in Ankara’ya gelişinde Dr.**Reşit Galip**’in onu karşılamasını şöyle anlatır: *“Dolmabahçe sofrasındaki güzel ve hırçın kafa tutuşundan sonra; Mustafa Kemal’in Ankara’ya döndüğü gün, daha önceden gelmiş olduğu için istasyonda karşılayıcılar arasında idi. Fakat yakın dostları gibi hemen ineceği yerde değil, ötelerde idi. Mustafa Kemal, gözleriyle kalabalık arasında onu aradı, buldu seslendi. O da koştu; gözlerinde iki iri damla yaş vardı. Vefa ile haysiyetle, gururla, gerçek bir insan eğilmezliği ve içliliği ile seven adam.”*²²

Dr.Reşit Galip’in Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversite Reformunu Gerçekleştirmesi

Dr.**Reşit Galip** Milli Eğitim Bakanı olunca birçok ıslahat projesini uygulamaya koymaya başlamıştı. Bu sırada **Ahmet Şevket Elman** isimli bir Tıp Fakültesi öğrencisi fakir olduğundan kitap parası bulmak için **Reşit Galip**’e başvurdu. Dr.**Reşit Galip**’in o gün cüzdanında ancak 30 lira vardı, ancak o, bunun 25 lirasını, azlığından dolayı özür dileyerek öğrenciye verdi.²³ Bu öğrenci ilerde biyokimya uzmanı ve yazar oldu ve Dr.**Reşit Galip**’e olan vefa duygusuyla onun vefatından sonra *“Dr.Reşit Galip”* isimli bir kitap yazdı.

Dr.**Reşit Galip**, Darülfünun’un çalışmaları beğenilmediğinden üniversite reformunu gerçekleştirmeye soyundu. Bu reform oldukça zor bir işti; Cumhuriyet’in ilanından sonra yapılmak istenmiş, ancak bir türlü gerçekleştirilememişti. 1933’te Dr.**Reşit Galip**, Bakanlar Kurulu’ndan yetki aldığı zaman Dışişleri Bakanı Dr.**Tevfik Rüştü Aras**, Dr.**Reşit Galip**’e *“Büyük ve güç bir işi üzerine aldın. Bu konu birçok defalar*

bu kurula gelmiş, fakat cesaret edilememiştir. Bakalım başarabilecek misin?" demiştir.²⁴

Bu konuyla ilgili olarak zamanın TBMM Başkanı **Kazım Özalp Paşa** anılarında şöyle der: *"Darülfünun kendisinden beklenen varlığı ve hizmeti gereği gibi göremiyordu. Mustafa Kemal Paşa, ilerde kurulacak yeni yüksek dereceli eğitim kuruluşlarına yeterli öğretim elemanlarının sağlanabilmesi ve daha iyi eğitim yapılabilmesi için bir üniversite reformu yapmayı düşünüyordu. İstanbul Darülfünunu'nda hukuk ve özellikle tıp fakültelerinde birer otorite olan bazı hocalar vardı. Tıp fakültesi hocalarından bazıları, Mustafa Kemal'in doktorları olarak zaman zaman kendisi ile görüşme imkânını buluyorlardı. Neşet Ömer ve Akil Muhtar gibi tanınmış profesörler Ankara'ya geldiklerinde, bizlerin de sağlık durumlarımızı kontrol ederlerdi. Neşet Ömer Bey'le Akil Muhtar Bey, Ankara'ya bir gelişlerinde beni Meclis'te ziyarete geldiler. Üniversitede, bilimsel alanda yeterli, yabancı memleketlerde yapılan konferanslara katılarak tebliğler verebilen veya başka nedenlerle yabancı ülkelerde tanınan öğretim elemanlarının çok az olduğunu, üniversite öğretim kadrosuna nasılsa girebilen bazı kişilerin kısa zamanda profesör olmaktan başka bir şey düşünmediklerini, bu şartlar altında üniversitenin gelişeceğine, gün geçtikçe daha geriye gittiğini, bu çöküşe bir çare bulunmasını, en kısa zamanda bir reforma gerek duyulduğunu" söylediler. Benden yardım rica ettiler. Kendileri ile beraber Başvekil İsmet Paşa'ya gittik. Konuşmalarımızı Paşa'ya anlattım. İsmet Paşa 'Birdenbire hangi elemanlarla bu işi yapabileceğimiz beni düşündürüyor. Zaten bu konu beni de aşar, Mustafa Kemal Paşa ile görüşelim' dedi. 'Konu üzerinde biraz çalışayım, hazırlık yapayım, sonra Çankaya'ya anlatırım' diyordu."*²⁵

Üniversite reformu için önce İsviçre'den Profesör **Malche** getirilerek Darülfünun'u incelemesi ve bir rapor hazırlaması istendi. Prof.**Malche**, Darülfünun hocalarıyla konuştu, anketler yaptı ve incelemede bulundu. Bu sırada Tıp Fakültesi'nde doçent olarak çalışan **Sadi Irmak** anılarında şunlara değinir: *"Gel zaman git zaman İstanbul Üniversitesi'nde -Darülfünun bir ıslahat yapmak lazım. Fakat bu ıslahat, daha evvel de denenmiş yarım yamalak tedbirler değil. Kabil olduğu kadar, Atatürk'ün her işinde yaptığı gibi kökten bir ıslahat. Bunun için de*

Prof.Malche getiriliyor. Ben de doçent'im, hocayım... Prof. Malche'in sorduğu sualler arasında iki karakteristik soru var:

1-Dersinizin kitabını yazdınız mı?

2-Batı dillerinde yayınlanmış araştırmamız var mı?

*Gerçekçi sualler... Adam elli sene kürsü işgal etmiş, fakat kitabı yok! İşte buna göre... Ve o büyük kütle... O muhterem tanıdığımız ve kendi janrlarında şöhret yapmış olan hocalarımızın pek büyük bir kısmı tasfiye edildi ve tasfiye işi şüphe yok ki Mustafa Kemal'in müsaadesiyle oldu. Ve bu tasfiye edilenler arasında huzuruna kabul ettiği, kendisiyle samimi görüştüğü arkadaşları da var... İnkılâp ve memleket yararı söz konusu olduğu zaman şahsi dostluklar filan onun nazarında yok."*²⁶

Yapılacak reformla Darülfünun'da çalışan bazı hocaları görevlerinden almak gerekiyordu. İşte bu en zor konuydu. Dr.**Reşit Galip** tasfiye edilecek hocalar için **Mustafa Kemal Atatürk**'ün de onayını almak için ona başvurmuştu. Dr.**Reşit Galip**'ten sonra Milli Eğitim Bakanı olan **Hikmet Bayur**, bu olaya tanık olmuştu. 17 Ağustos 1976'da **Arı İnan**'la yaptığı söyleşide **Hikmet Bayur** şunları anlatır: "*Bir gün üniversitede reform yapılırken ve birçok profesör değiştirilirken Dolmabahçe Sarayı'na geldi (Reşit Galip). Sabahı. Atatürk uyanır uyanmaz kendisine haber verilmesini telefonla yaverlikten istemişti. Ben de Atatürk'ün odasındaydım, katib-i umumi (genel sekreter) idim o vakit. Atatürk daha giyinmemişti. O uyandığını öğrenince gelmiş Dolmabahçe'ye. Haber verdiler. Ben çıkmak istedim. Atatürk 'Otur' dedi. Oturdum ve dinledim. Reşit Galip değiştirilecek profesörlerin listesini getirmiş. Şu, şu çıkarılacak diye. Onlar hakkında birçok izahat verdi Atatürk'e. O gittikten sonra Atatürk bana sordu. 'Dikkat ettin mi ne kadar yavaş konuştu' dedi. Ben de 'Evet' dedim. 'Niçin?' dedi. 'Bilmem,' dedim. 'Sen duymayasın diye' dedi. 'Çünkü bu çıkacak olanların arasında tanıdıkların vardır, arkadaşların vardır. O olmasın diye yavaş konuştu' dedi."*²⁷

Üniversite reformu Dr.**Reşit Galip**'in eseri olmuştu. **Atatürk, Reşit Galip** için "*Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi çok güç, çok şerefli bir işi başarmak, ona nasip oldu*" demiştir.²⁸

Dr.**Reşit Galip**, yeni üniversite için Almanya'dan gelen hocalardan Prof.**Schwartz**'a şunları söyler: "*Biz fakir bir mem-*

leketiz. Sizlere layık olduğunuz ücretleri veremeyeceğiz. Fakat Mustafa Kemal'in kurduğu bu genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sizler yeni bir Rönesans devri açacaksınız. Burada doğacak yeni ilmin feyizli ışıkları bütün dünyayı aydınlatacaktır."²⁹

Dr.Reşit Galip bu söylediklerine öyle inanmıştı ki bir gün Türk Tarih Kurumu Başkanı **Uluğ İğdemir**'e şunları söylemiştir: *"Düşün Uluğ! Beş on yıl sonra fakültelerimizin çıkaracağı kitaplar, dergiler, yeni buluşları, yeni araştırmaları bütün dünyaya yayacaklar, dünya bilginleri eserlerinde bizim yayınlarmızı da kaynak gösterecekler. İşte benim ilkiim budur."*³⁰

Dr.Reşit Galip, üniversitenin ihtiyaçları için canla başla koşturmuştur. **Dr.Reşit Galip**'in arkadaşı **Uluğ İğtekin** anılarında şunları belirtmektedir: *"Reşit Galip heyecan içindeydi. Yeni enstitülerin ihtiyaçlarını gidermek, yeni kitaplıklar, laboratuvarlar kurulmasını sağlamak için profesörlerin istediği ödenekleri zamanın Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Renda'dan ısrarla isteyerek kopardığını bilirim."*³¹

Dr.Reşit Galip'in Mustafa Kemal'e Yılbaşında Kitap Hediye Etmesi

Ankara Palas'ta yapılan yılbaşı balosuna **Atatürk**, Meclis başkanı **Kazım Özalp**, **İsmet Paşa**, milletvekilleri, aileleri, ordu erkanı katılmıştı. Gece yarısından sonra Milli Eğitim Bakanı **Dr.Reşit Galip** ayağa kalkarak şunları söyler: *"Hanımlar, Beyler... Bir saat bir çeyrekten beri yeni yıla girmiş buluyoruz. Bu dakikada herkes sevdiklerine en kıymetli hediyeleri vermekle meşguldür. Ben de büyüik reisimize naçiz olmakla beraber kendilerini çok sevindireceğini bildiğim bir hediyeyi takdim ediyorum. Bu armağan geçen yıl Ankara'da toplanan Tarih Kurultayı'nın zabıtları ile İstanbul'da toplanan Dil Kurultayı'nın kararları ve dil işleri derleme kılavuzundan ibarettir..."*

Bu sözler alkışlandıktan sonra **Gazi** armağanı alırken, *"Bu anda duyduğum saadet büyüktür. Kıymetli maarif vekilimizin bu armağanından dolayı teşekkür ederim. Kendisinden ve diğer vekillerimizden her an böyle armağanlar beklerim. Vekil Bey'in naçiz dedikleri bu armağan hakikatte çok değerlidir. Bu değer herkeste ta-*

rafından daha iyi anlaşılması için bu kitaptan bir sahife okumalarımı Vekil Bey'den rica ediyorum" demiştir.

Reşit Galip, "Hepimizin bahtına" diyerek Tarih Kurultayı zabıtlarından gelişigüzel bir sayfa açmış ve okumuştur. Bu sayfada Türk milletinin asri ve medeni bir millet olduğu, bazı gafillerin sandığı gibi 400 çadır halkı ile Anadolu'ya gelmediği, burasının binlerce sene evvel Türk vatanı olduğu anlatılıyordu. Okuma sonrası salonda bir alkış tufanı kopmuştu.³²

Dr.Reşit Galip'in Bakanlıktan İstifası ve Genç Yaşta Ölümü

Dr.Reşit Galip, üniversite reformunu yapmıştı, ancak üniversiteden ilişkisi kesilen hocalar onun hakkında dedikodular çıkarmaya başlamıştı. Bu dedikodular ve söylentiler nedeniyle Dr.**Reşit Galip** Milli Eğitim Bakanlığı'ndan istifa etmek zorunda kaldı. Zamanın Türk Tarih Kurumu Başkanı **Uluğ İğdemir**, **Reşit Galip**'in bakanlıktan ayrılma olayını **Arı İnân**'a 25 Aralık 1976'da şu şekilde anlatmıştır: "Gerçekten İstanbul Üniversitesi reformu çok güç bir işti. Bir defa üniversitenin içindeki, o zaman bir nevi mabut gibi tanınan büyük profesörler, onların etrafındakiler, kolay kolay İstanbul Üniversitesi reformu yaptıracak cesareti vermezdi insana. Hatta Atatürk bir akşam, 'Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi büyük bir meseleyi eline aldı ve onu başarıyor'" demiştir.

Bu heyet profesörlerin üniversitede kalabilmeleri için birtakım ilkeler koydu. Bu ilkeler, profesörün iyi bir hoca olması yanında, yayın yapmış olması, kitabı bulunması ve bu kitapların da bilimsel nitelikte olması gibi ilkelerdi.

Tabii bu arada bazı dedikodular çıktı ortaya. İşte filan atılıyor, falan kalıyor gibi şeyler. Bu sefer üniversite camiası içinden birtakım politika adamlarına tesirler yapılmaya başlandı. Falan kalsın, filan gitmesin gibi. Ve bu politikacılar **Ali Çetinkaya**, **Kılıç Ali** gibi **Reşit Galip**'in arkadaşlarıydı. Fakat **Reşit Galip**, bunların hepsine bir tek şey söylüyordu: "Azizim, ben bu işe karışmıyorum. Bir heyete verdim. Onların ilkeleri

var. Buna uyanları bırakacaklar, uymayanları çıkartacaklar” di-yordu.

Tabii bu arada üniversitede büyük bir tasfiye yapıldı. Profesörlerin aşağı yukarı yüzde 90'ı üniversite dışı bırakıldı. Hatta çok meşhurdur; Fen Fakültesi'nden bir **Ali Yar Bey** vardı, o kalmış. **Abdülhak Hamid**'in bir şiirine nazire olarak, *“Ah! Ne yer ne yar kaldı; Fen'de bir Ali Yar kaldı”* diye bir te-kerleme uydurulmuştu. Bir de üniversitenin Edebiyat Fa-kültesi'ne Devrim Tarihi dersleri konmuştu.

Kerim Erim, üniversite yönetim kurulunda bu kürsüye Dr.**Reşit Galip**'in fahri profesör olarak getirilmesi için bir teklif yapmış ve teklif oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Benim **Reşit Galip** ile birlikte bulunduğum bir gün, **Neşet Ömer** (rektör) bu kararı **Reşit Galip**'e getirdi. **Reşit Galip** o sırada rahatsızdı. Bir hafta yahut on gün evvel-bir yaz ayı i-di-Moda koyunda, bir şarpide baldızı ve çocukları ile bera-ber yelken gezintisi yaparken, birdenbire bir fırtına çıkıyor ve sandal devriliyor. **Reşit Galip**, çocuklarını ve baldızını kurtarmak için denize atlıyor ve kurtarıyor. Fakat kendisi de epeyce yoruluyor. Zaten sakat ciğerli bir insandı. Çünkü 1. Cihan Savaşı'nda tüberküloz olmuş, ciğerinin bir tanesi sa-kattı. Rahatsızlandı ve Kadıköy'de Mühürdar'daki evinde yatıyordu.

Bu sırada **Atatürk** Yalova'da bulunuyordu. Bir gün **A-tatürk**'ün kalem-i mahsus müdür yardımcısı telefon etti **Re-şit Galip**'e. Dedi ki; *“Burada bazı şeyler cereyan ediyor sizin hak-kınızda. Bunu ancak siz gelip halledebilirsiniz. Buraya teşrif etse-niz iyi olur.”*

Reşit Galip, *‘Ben hastayım, çıkamam dışarıya’* dedi. Fakat özel kalem müdür muavini ısrar edip kapattı telefonu. Gide-cek durumda değildi. Fakat sonradan haber aldı ki, buradan bazı dedikodular olmuş. Bu dedikoduların birisi de **Reşit Galip**'e Devrim Tarihi profesörlüğünün verilmesi konusuy-muş.

Reşit Galip, bana gazetelere verilmek üzere bir haber dikte ettirdi. *“Devrim Tarihi Kürsüsü bir tek kişiye inhisar ettiri-lemes. Bu kiirsü Türk aydınlarının kiirsüsüdür. Burada herkes*

ders verecektir. Üniversitenin bana böyle bir kürsüyü layık görmesi, benim için bir şereftir. Bunu iftiharla karşılıyorum" tarzında bir yazı yazdırdı ve gazetelere verdirdi.

Bu haber Yalova'da yayılınca, **Reşit Galip**'e ricalarda bulunup da, ricalarının yerine getirilmemesinden üzülen ve ya alınanlar, **Atatürk**'ün yanında demişler ki, "**Reşit Galip Devrim Tarihi Profesörü oldu. Siz varken, İsmet Paşa varken, Reşit Galip nasıl Devrim Tarihi Profesörü olur? Bu ne küstahlıktır!**" filan gibi. Hatta şunu ilave etmişler: "*Efendim bu sizi de azletti.*" İstanbul Darülfünunu'nda **Atatürk**'ün, **İsmet Paşa**'nın ve **Fevzi Paşa**'nın fahri profesörlükleri varmış, o zaman karar vermişler. Tabii üniversite kanunuyla Darülfünun lağvedilince, bütün bu şeyler, hepsi boşlukta kalmış. Bu tarzda dedikodular olunca, **Atatürk** de '*Öyleyse istifa etsin*' filan gibi bir şey demiş. **Reşit Galip**'in kulağına geldi bu.

Onun üzerine **Reşit Galip**, **İsmet Paşa**'ya hitaben uzun bir mektup yazdı. Yaptığı işlerden, hakkındaki dedikodulardan filan bahsetmek suretiyle istifa edeceğini bildirdi. **İsmet Paşa** mektubu okuyunca çok üzölmü;, '*Eğer Reşit Galip istifa ederse, ben de ederim*' demiş.

Ertesi gün **Reşit Galip**, **İsmet Paşa**'yı Pendik'te karşılıyor. Yalova'dan da **Kazım Özalp** **İsmet Paşa**'yı karşılamak üzere Pendik'e geliyor. İstanbul'dan da rektör **Neşet Ömer** ve Edebiyat Fakölteı Dekanı **Fuat Köprölü** Pendik'e geliyor ve **İsmet Paşa**'yı Pendik'te karşılıyorlar.

Yürüyerek giderlerken, **İsmet Paşa** yanında olan -bir tarafında **Kazım Özalp**, bir tarafında da **Reşit Galip**, arkadan da rektörle, **Fuat Köprölü** bulunuyorlar. **Kazım Özalp Paşa**'ya şöyle diyor: "*Bütün kabahat benim arkadaşımıdır. Bunların hiçbirisini bırakmayacaktı -bağıra bağıra söylüyor- hiçbirisini bırakmayacaktı! Bunlar ilim yapmazlar, dedikodu yaparlar.*"

Yalova'ya gidilmiş, **Atatürk**, **Reşit Galip**'in istifasını kabul etmiş, üzüntüsünü bildirmiş. "*Senin yerine ben şimdi kimi yapacağımı? Hikmet (Bayur) Beyi yapsak, İsmet Paşa sevmez onu. Nasıl olacak bu iş?*" Hatta birtakım iltifatlar yapmış, kendisine bir de kumaş hediye etmiş.

Sonra **Reşit Galip**, kendisine istifa mektubu veren **Neşet Ömer** (rektör) ile **Fuat Köprülü**'yü bir odaya çekmiş ve mektubu yırtmış atmış. *"Siz istifa etmeyeceksiniz, ben istifa ettim"* demiş. Hatta gene **Reşit Galip**'ten işittiğine göre, **Atatürk** bunları bir odaya çektiğini görünce, yaverine, *"Sen git yanlarında bulun. Reşit bunları döver"* demiş.

İşte bunun üzerine **Reşit Galip** çekildi, istifa etti Milli Eğitim Bakanlığı'ndan. Evvela **Refik Saydam** vekâlet etti. Arkasından **Hikmet Bayur** asaleten Milli Eğitim Bakanı oldu. Yani üniversite reformu işi böyle oldu.³³

Dr.Reşit Galip'in Bakanlıktan istifasını duyan ve onun Beyrut yetimhanesinden ve Kurtuluş Savaşı'ndan beri arkadaş olan **Dr.Lütfi Kırdar**, ona şöyle bir mektup yazar: *"İzmir, 20. 08. 1933 Aziz Kardeşim, Sevgili Reşitçiğim. Mevki muhafazası için idare-i maslahatçı bir vekil olmaktan ise idealist bir mütefekkir kalmak daha iyidir. İdealistler şahsi menfaatlerini asla düşünmeyerek yok olmayı bilir, var olabilirler. Dr. Lütfi Kırdar."*

Bakanlıktan istifa etmek **Reşit Galip**'in çok ağırına gidiyordu. Ölümünden iki hafta önce **Atatürk**'ün halkevinde seyretmeye gittiği **Akın** piyesine sadece çok sevdiği **Atatürk**'ü görmek için gitmişti. Orada gördüğü **Kılıç Ali**'ye şöyle demişti, *"Hastayım, müthiş soğuk almışım. Piyesten ziyade Atatürk'ü bir defa göreyim diye geldim. Müsaade et de gideyim fazla kalıp başıma iş açmayayım."*³⁴

Dr.Reşit Galip'in verem ve zatürree hastalığı gittikçe ilerler; artık öleceğini anlayınca demir karyolasını kütüphanesinin olduğu odaya aldırır ve kitapları arasında daha 42 yaşındayken 4 Mart 1934 Pazar gecesi saat 02.30'da Keçiören'deki evinde ölür ve cenazesi Cebeci Mezarlığı'na kaldırılır.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

**ATATÜRK'ÜN DİL, TARİH VE MUSİKİ
ÇALIŞMALARINA KATILAN TIBBİYELİLER**

Çankaya Düşünü

Mustafa Kemal'in en önemli özelliklerinden birisi onun düşünür olmasıdır. O, bir bilim adamı gibi kütüphanesine kapanır, yorulmak nedir bilmeden çeşitli kitapları ve özelliklerle tarih ve dil konularını okuyarak bilgisini ilerletir, ortaya koyardı. Özellikle tarih ve dil üzerine yaptığı çalışmalar şimdiye kadar başka bir devletin cumhurbaşkanı veya başkanının yapmadığı işlerdi.¹ Derin bir tarih bilgisine sahip olan **Atatürk**, "*Türk Tarih Tezi*"ni ortaya koyarak Türklerin Orta Asya'dan itibaren medeniyetler kurmuş büyük bir ulus olduğunu ileri sürmüştü. Ona göre Batılıların ortaya attığı gibi uygarlığın temeli eski Yunan medeniyetine dayalı değildi. Eski Yunan medeniyetinin kökeninde Anadolu uygarlığı vardı. **Atatürk**'e göre bu medeniyetin temeli Orta Asya'da atılmış, oradan Anadolu ve Girit Adası'na geçmiş, nihayet eski Yunanistan'a ulaşmıştı. Bu görüşler "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" kitabında da işlenmişti. 1931 yılında ise 87 sayfalık "*Türk Tarihinin Ana Çizgileri-Giriş Bölümü*" hazırlandı. Kitabın önsözünde **Atatürk** şöyle diyordu: "*Ey Türk Ullusu! Sen yalnız yiğitlik ve savaşçılıkta değil, fikirde ve uygarlıkta da insanlığın şerefisin. Belleğindeki binlerce yılın anısını taşıyan tarih, uygarlık içindeki layık olduğun yeri sana parmağıyla gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel! Bu senin için hem bir hak, hem de bir ödevdir.*"²

Atatürk'ün bu görüşleri Batılılar tarafından şoven olarak nitelense de yapılan yeni tarih çalışmaları onu haklı çıkarmıştır. **Atatürk**'ün ortaya koyduğu Etrüskler ile Türkler arasındaki akrabalığı İtalya'da son yıllarda yapılan genetik çalışmalar desteklemiştir. **Mustafa Kemal**, uzmanlık gerektiren dil ve tarih konularında yılların verdiği savsaklamalardan ve boş inançlardan ülkeyi kurtarmak için okuyor, araştırıyor ve çevresine topladığı Türk ve yabancı bilim adamlarıyla tartışmalar yapıyordu. **Radlov**'un dört ciltlik "*Türk Lehçeleri Sözlüğü*"nü, **Pekarsky**'nin yine dört ciltlik *Yakut Sözlüğü*'nü ya da **H.G.Wells**'in "*Dünya Tarihinin Ana Hatları*"nı elinden düşürmüyordu.³

Bu amaçla *Türk Tarih Kurumu*'nu ve sonra *Türk Dil Kurumu*'nu kurdu. **Atatürk**'ün tarih çalışmalarına katılan hekimler **Dr.Reşit Galip**, **Dr.Osman Şevki Uludağ**, **Dr.Şevket Aziz Kansu** ve **Dr.Süheyl Ünver**'dir. Dil çalışmalarına ise **Dr.Sadi Irmak**, **Dr.Saim Ali Dilemre**, **Dr.Akil Muhtar** ve **Dr. Kemal Cenap Berksoy** katkıda bulunmuşlardır (Dr. Şeref Etker'in katkısı). Bestekâr olan **Dr.Şükrü Şenozan** ise musiki çalışmaları konusunda **Atatürk**'ün sofrasına katılmış ve görüşlerini belirtmiştir. Bu hekimlerimizin bazı anıları ve çalışmaları aşağıda verilmiştir.

Dr. Sadi Irmak'ın Dil Sınavı

Mustafa Kemal'in sofrasına dil ve tarih konuşmaları amacıyla katılan Prof.**Dr.Sadi Irmak**, sofraya ilk katıldığı akşam, orada her zaman bulunan kara tahtaya kalkar. Bundan sonrasını **Dr.Sadi Irmak** şöyle anlatır: "*Mustafa Kemal Paşa; 'Lütfen yazar mısınız, Deniz, Su, Tuz. Bu üç kelimeden garp dillerinde kaç cümle yapılabilir?' dedi. Ben başladım yazmaya, Fransızca, Almanca, İngilizce ikiye ikiye cümle yapılabilir. Atatürk; 'Gelelim Türkçeye, bu üç kelimeden kaç cümle yazılabilir?' diye sordu. Yazmaya başladım. 'Denizin suyu tuzludur.' Baktım başkası da söylenebilir: 'Tuzludur suyu denizin', 'Denizin tuzludur suyu.' Baktık Türkçede altı cümle yapılabilir. Atatürk; 'Şimdi, enteresan güç bir soru daha, bu durum Türkçenin hayrına mıdır, şerrine midir?' dedi. 'Efendim, bu altı cümle esasında aynı şeyi söylüyorlar; ama farklılıkları var, küçük ayrılıklar var. Onun için bir dil zenginliği gibi gelir bana' dedim. Atatürk 'Evet, ama bunun büyük bir sakıncası var' dedi. 'Dil, zenginliğini ne pahasına elde etmiştir? Türkçede kelimenin cümle içindeki yeri oynak kalmıştır' dedi. 'Niçin milletlerarası anlaşmaların metni Fransızca yapılır, bir ihtilaf vukuunda Fransızca metin esas alınır?' diye sordu. Ben de 'Olsa, olsa 19.asırda Fransız hegemonyası, Fransızların kuvvetli bir devlet oluşu bunda hâkim' dedim. 'Hayır' dedi Atatürk. 'Fransız dilinin özelliğidir bunu yapan. Fransız dilinde cümle içinde kelimelerin yeri sağlamdır ve metindir. Öyle ki aradan 50 senelik bir süre geçtikten sonra dahi Fransızca metin okunduğu zaman değişik anlamlara gelmez. Bir anlaşmadan da bu beklenir' dedi."*

Dr.Akil Muhtar ve Dr.Sadi Irmak Atatürk'ün Sofrasında

Prof.Dr.Sadi Irmak, 1930'dan itibaren tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesiyle uğraşır. Sadi Irmak'ın bu çalışmalarını öğrenen Atatürk, Dolmabahçe ve Florya'da, Türkçe ile ilgili yaptığı toplantılara onu da davet ederdi. Prof.Dr.Sadi Irmak'ın, 1935 yılında Atatürk'ün sofrasında geçen bir anısı şöyledir: *"Fakülteden tedavi hocamız Akil Bey'e (Muhtar) 'Terapi' nereden gelir?" diye sordu; işte efendim Fransızcadan aldık. Gene lügatlara bakıldı. Yunancaya giriyor; Yunanlılar bizim değildir diyorlar. Gecenin o geç saatinde çok iyi lisan bildiği söylenen bir Rum papazını getirdiler. Şöyle bir yere oturttu. Terapi nedir? Sorusuna, 'Efendim Rumcadır' dedi. 'Hatta terappeftiki deriz. Bizim Tarabya da oradan gelir' deyince Atatürk, 'Yaa' dedi. Biçare Rum, bir pot kırdığını anladı. Lügata bakıldığı zaman bu kelimenin kök olarak, Orta Asya lehçelerinden gelmiş olması ihtimalinin çok kuvvetli olduğu görüldü. O'nun sofrası bir akademiydi."*⁵

Prof.Dr.Sadi Irmak'ın Atatürk'ün sofrasıyla ilgili olarak anlattığı diğer bir anısıysa şöyledir: *"Akşam saat dokuz civarında girilir ve sabahın beşine, altısına kadar huzurlarında kalıncırdı. Ben Einstein'dan evvel zamanın izafiyetini Atatürk'ün yanında hissettim... Dokuzda gireriz, ta ki bize izin verdiği zaman saate bakarız, saat beş olmuş. İtimat ediniz, bu kadar saat gibi değil de sanki 10 dakika geçmiş gibi gelirdi. Yapacağı telkinleri orada yapar, fakat bizlere de rahatça fikirlerimizi söyleme imkânı verirdi. Bir akşam 'Benim hakiki misyonumu, ne olarak düşünüyorsunuz?' diye bir soru açtı. Verilen cevapları beğenmedi ve 'Ben öğretmenim! Hiçbiriniz söylemediniz!' dedi."*⁶

Prof.Dr.Sadi Irmak'ın Atatürk'ün dil çalışmalarıyla ilgili diğer anılarıysa şöyledir: *"Atatürk sezgiyle ve akılla Türkçenin çok eski ve köklü bir dil olduğuna inanıyordu. Türkçenin köklü bir dil oluşuna dair bu inancı Türklüğe olan coşkun sevgisinden doğuyordu. Birdenbire 'tonalite' sözcüğü nereden geliyor diye bir soru açtı. Bazı arkadaşlar bu sözcüğün Fransızca olduğunu söylediler. Ata, özel kalem müdürü Süreyya Anderim'e bir işaret verdi. Bir iki dakika sonra Fransızcanın etimolojik sözlüğü getirildi. Bu kamusta (sözlükte) 'ton' sözcüğünün Latince'den Fransızcaya geçtiği ve Latinceye de Yunancadan aktarıldığı yazılıydı. Yunanca*

sözlükte ise bunun bir Orta Asya dilinden geçmiş olduğu olasılığından bahsediliyordu. Az sonra Yakutça sözlüğünde ton sözcüğünün ses manasında kullanıldığı anlaşıldı. Bu defa 'şirürji' sözcüğünün aslını sordu. Biz 'Fransızca olarak biliyoruz, ama aslını bilemeyiz' dedik. Atatürk bu sözcüğün eski Türk lehçelerinde 'yargıcı', yani yaraları iyi eden sanat anlamına geldiğini söyledi. O zaman kafamda bir şimşek çaktı. Çünkü şirürji yerine Orta Çağ Almancası'nda 'wundartz' (yara tıbbı) dendiğini hatırladım. Bu tamamı tamamına yarayı iyi eden hekim demekti."⁷

Mustafa Kemal'in "İbn-i Sina" Hakkındaki Görüşleri

Prof.Dr.Sadi Irmak, Atatürk'le İbn-i Sina hakkında yaptıkları konuşmayı şöyle anlatır: "Huzurunda bulunmak mutluluğunu tattığım günlerden birisindeydi (15. 5. 1932). Zihinleri açık tutmak için uyguladığı usulle ani bir soru ortaya attı: 'Bizde çağının zirvesine erişmiş ilim adamı var mı?' 'Var efendim' dedim. 'Kim?' 'İbn-i Sina.' 'Hangi branşta?' 'Tıp'ta.' 'Hangi eseriyle?' 'El Kanun Fi't-Tıp adlı büyük eseriyle.' Baktım. Yüzünde bir memnunluk ifadesi belirdi, sordu: 'Kitabının adını 'Tıp İlmi' veya 'Tıp Fenni' demeyip 'Tıp Kanunu' demesini nasıl izah edersin?' Doğrusu bu soruya hiç hazır değildim. 'Ancak bir tahmin ileri sürebilirim' dedim. 'Nasıl bir tahmin?' 'Kitabına ancak kesinlikle doğruluğuna emin olduğu sonuçları aldığını söylemek istemiş olabilir.' 'Hayır' dedi. 'O zaman herkesin kitabına kanun demesi gerekirdi.' Bir durgunluk oldu. Birkaç dakika sonra beni hayran etmiş olan şu açıklamayı yaptı: 'Kanun ne türlü ilimlerde bahis konusu olur?' 'Pozitif ilimlerde.' 'Bu doğru, yalnız İbn-i Sina'dan önce Tıp'a 'Müspet İlim' diyen olmuş mudur? Tıp bilgilerine ne ad verilirirdi?' 'Tecrübi Tıp İlmi' mevcut olmadığı dönemlerde 'Sezişler', 'Görgü Ürünleri' biraz da 'Mantık Kontrolü' bahis konusu idi.' 'Şu halde İbn-i Sina'dan önce tıbbi, pozitif ilimlerden sayan kimse, mesela Yunan ve Romalılarda görülmediğine göre tıbbi pozitif ilim olarak benimseyen ilk gözlemci ve düşünür İbn-i Sina olmuyor mu?' 'Paşam son derece kıymetli bir gerçeği ve ölçüsünü ortaya koydunuz."⁸

Mustafa Kemal'in Dr.Süheyl Ünver'den "Selçuk Tababeti" Konusunu Yazmasını İstemesi

Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle *Türk Tarih Kurumu* ile ri gelenleri tarafından "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" kitabı hazırlanmaya başlamıştı. **Mustafa Kemal Paşa**, bu kitabın "*Selçuklu Tababeti*" kısmının Dr.Süheyl Ünver (1898-1986) tarafından yazılmasını ister. O zamanlar *Türk Tarih Kurumu*'nda çalışan **Yusuf Akçura** ile Dr.**Reşit Galip**, Atatürk'ün emrini iletmek üzere İstanbul'a gelirler ve Dr.Süheyl Ünver'in hocası Dr.**Akil Muhtar Özden**'e başvururlar. Dr.Süheyl Ünver bu konuyu şöyle anlatır: "(1932 yılında) Bir gün hocamız Dr.Akil Muhtar Bey'i Çemberlitaş'ta Peykhane Caddesi'ndeki 22 numaralı konağında ziyaretlerine gitmiştim. Beni yukarıdaki hususi bürosuna davet ettiler, baktım içeride Türk Tarihi Cemiyeti Reisi Yusuf Akçura ve Reşit Galip Beyler var. Ellerini sıktım. Yusuf Akçura Bey 'Günler var ki İstanbul kazan biz kepçe sizi arıyorduk, nasıl bulacağımızı Akil Beyefendi'den soruyorduk. O bize bulacağını vaat etti, derken siz geldiniz' dedi. Bu karşılaşmadan rahmetli hocamız da memnun oldular.

Beni aramalarının nedeni, yazdırılacak tarihi iki bahis için imiş. Ben Paris'ten avdette oradaki hocam Marcel Labbe'nin bizim müstesna ve nadide yaratılıştaki Akil Muhtar hocamız gibi çok şümullü bir kültüre sahip olduğunu görmüş ve her ikisi gibi mesleğimizin tarihini de merak etmiş ve Türk ince sanatlarına da hız vererek çalışmış ve bazı neşriyatta da bulunmuştum. İşte bunlardan haberdar olarak 'Türk Tarihinin Ana Hatları'na benim de 'Selçuk Tababeti ve Türklerde Resim, Tezhip ve Minyatür Tarihleri' mevzuundaki çalışmamı hocamızın da teşvikiyle istemişler ve ben de o zaman muvafakat etmiştim. Bu sayede 'Selçuk Tababeti Tarihi' hakkında bir eserim oldu ve hâlâ da Türk İnce Sanatları Tarihi üzerinde meşgul oluyorum."⁹⁻¹⁰

Dr.Süheyl Ünver, çalışmalarını monografiler halinde yayınlanmasını istemiş ve kabul edilmişti. Dr.Süheyl Ünver, istenilen iki monografi dışında bilhassa Türk Süslemesi Tarihi için 'Ressam Levni', 'Nakşî', 'Nigari', 'Üsküdarlı Ali', 'Karamemi', 'Fatih Nakışhanesi' ve 'Baba Nakkaş' konularını yazmayı teklif etti ve hemen hazırlıklarına başladı.

Atatürk'ün **Dr.Süheyl Ünver**'in çalışmalarından nasıl haberdar olduğunu huzurunda sık sık bulunanlardan Prof. **Dr.Saim Ali** şöyle anlatmıştı: "*Toplantıdayız. Atatürk'e ilk tab edilen müsvedde olarak 'Selçuklularda Tababet Tarihi' ile 'Türklerde ve Osmanlılarda Tezhip ve Minyatür' bahislerinden oluşan broşürleri sunmuşlar. Pek memnun kalmış. 'Bu Süheyl kim?' diye Sayın Afet (İnan) hanımdan sormuşlar.*" Meğerse bu, tesadüfen **Dr.Süheyl Ünver**'in ilk defa basılarak takdim olunan tebliğiymiş.¹¹

Dr.Süheyl Ünver, kendisine verilen görevi yerine getirmek için hemen çalışmalarına başlamış ve ilk önce **Halil Ethem Elden**'e başvurmuştu. Daha sonra bu çalışmalar için *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'nin toplantılarına katıldı. 3 Mayıs 1933'te yapılan toplantıda *'Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri'* müzakere edildi ve **Dr.Süheyl Ünver** *'Selçuklu Tababeti'* başlıklı yazısını okuduktan sonra üyelerden **Fuat Köprülü** ve **Hikmet Bayur** görüşlerini söyledi ve çok beğendiklerini açıkladı. Bu konu *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında yayınlandı. *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında "*Osmanlı Tababeti*" konusunu ise askeri hekimlerden **Dr.Osman Şevki** (Uludağ) yazmıştı.¹² Prof.**Dr.Süheyl Ünver**, bazı eksiklikleri de tamamlar ve "*Selçuklu Tababeti*" adlı kitabı 1940'ta yayınlanır.¹⁴ Prof.**Dr.Süheyl Ünver**, 23 Kasım 1933'te Tıp Fakültesi Dekanı Prof.**Dr.Tevfik Sağlam** ve Hocası **Dr.Akil Muhtar Özden**'in destekleriyle önce *Tıp Tarihi Kürsüsü*'nü, sonra da *Tıp Tarihi Enstitüsü*'nü ve 1940 yılında *Türk Tıp Tarihi Kurumu*'nu kurmuştur.¹⁵

Dr.Süheyl Ünver, müdürü olduğu *Türk Tıp Tarihi Enstitüsü*'nün bir yıllık faaliyetini içeren "*Tıp Tarihi Enstitüsü 1933-1934 Sene-i Devriyesi Mesaisi Hulasası*" isimli eserini 1934'te yayınlar ve bir tane de **Atatürk**'e gönderir. 5 Mayıs'ta **Atatürk**'ten teşekkür mektubu gelir.

Prof.**Dr.Süheyl Ünver**, 88 yıllık yaşamının 75 yılını Türkiye'de Tıp Tarihi'nin kurulması ve gelişmesi için harcamış ve bu uğurda büyük emek vermiş ender bir bilim adamımızdır. Yaptığı çalışmalar ve eserleri sayesinde *Türk Tıp Tarihi* ve

Türk İnce Sanatları büyük ilerlemeler kaydetmiş ve yurtdışındaki bilim adamları tarafından da büyük saygı görmüştür.

Dr.A.**Süheyl Ünver** sayesinde Tıp Fakültesi'nin 1827'de Hekimbaşı **Behçet Efendi** tarafından kurulduğu ortaya konmuştu.¹⁵ Romanya 9.Beynelmilel Tıp Tarihi Kongresi Bükreş'te toplandığında (5. 9. 1932) Dr.**Süheyl Ünver**, üç tebliğ sunmuş ve bu sırada Bükreş'te Dr.**İbrahim Temo**'yla tanışmıştı. Dr.**Süheyl Ünver**, Tıp Fakültesi'nde İttihat ve Terakki'yi kuranlardan biri olan Dr.**İbrahim Temo**'dan hatıralarını kaleme almasını istedi. Bunun üzerine Dr.**İbrahim Temo**, Romanya Pazarlık'ta bir günlük gazetede anılarını yayınladı.¹⁶ Dr.**Süheyl Ünver**, tezhip, minyatür, süsleme ve resim çalışmaları yanında tarihi şahsiyetlerin mezar taşlarını ve bu arada 1.Sultan Mahmud Türbesi'nde mezarı bulunan İttihat ve Terakki kurucularından Dr.**İshak Sukuti**'nin mezar taşı da yaptırmıştır.

Dr.**Süheyl Ünver**, Atatürk inkılapları için 1957'de; *"Daha inkılaplar bitmemiştir. Ben Atatürk'ün inkılaplarının manasını anlamaya çalışanlardanım. Onun yaptıklarına hayranım"* demiştir.¹⁷

Prof.Dr.**Süheyl Ünver Hoca**'nın *"Emektardan Genç Doktorlara Müjde"* başlıklı yazısında genç doktorlara verdiği öğütlerden bazıları şunlardır:

"Dikkatli ol. Zira karakterimizi onunla yaparız. Dikkatlerimizle..."

"Şöhret peşinde koşma. O sana muhtaç ise senin peşinden gelir."

"Feleğin gözüne çıban olup batmana rağmen ilim ve fazilet yolundan ayrılma."

"Gayet iyi siyaset bil, fakat siyasete girme."

"Her şey boşa gidebilir, çalışmak asla."

"Herkes karşı daima gülümser olmak asaletin ve soyluluğun icabıdır."

Atatürk'ün Dil Çalışmalarına Katılan Diğer Hekimler

Prof.Dr.**Saim Ali Dilemre** (1880–1954), *Türk Dil Kurumu* kurucu üyelerindendir ve *Türk Dil Kurumu*'nun çalışmalarına katılarak Birinci Türk Dil Kurultayı düzenleme kuruluunda görev yapmıştır. Bu amaçla Eylül 1932'de üç kez **Atatürk**'le görüşen Prof.Dr.**Saim Ali Dilemre** 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda başlayan I.Türk Dil Kurultayı'nın ikinci günü, 27 Eylül'de, bir konuşma yaptı. 3 Ekim'de **Mustafa Kemal**'le görüşme yapan Dr.**Dilemre** 1934 ve 1936 yıllarında yapılan II. ve III.Türk Dil Kurultaylarında aktif olarak görev yaptı ve **Atatürk**'ün dil çalışmalarına yardımcı oldu.¹⁸ Prof.Dr.**Saim Ali Dilemre** işlek eklerle terim türetme yöntemini hekimlik diline başarıyla uygulamıştı.¹⁹ Askeri Tıbbiye'den mezun olan Dr.**Dilemre** patolojik anatomi ve adli tıp profesörüdür. Dr.**Dilemre** 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Enstitüsü direktörlüğüne getirildi ve Fakültede 1909–1940 yılları arasında hocalık yaptı. 1936–1940 yıllarında hem öğretim üyesi, hem de milletvekilliği yapan Dr.**Dilemre** Almanca, Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça biliyordu.

Dil Devrimi'nin üniversiteye girmesi 1933 yılında Üniversite Reformu'ndan sonra olmuştu. Anatomi terimlerinin özleştirilmesinde Prof.Dr.**Nurettin Ali Berkol**, Prof.Dr.**Mouchet**, Doç.Dr.**Hamza Vahit Gögen** ve Dr.**Zeki Zeren** görev yaparken, fizyoloji terimlerinin özleştirilmesinde Prof.Dr.**Kemal Cenap Berksoy** ve Dr.**Sadi Irmak** görev yapmıştı. Dr. **Berksoy**, Arapça "*hiücre*" sözcüğü yerine "*göze*" sözcüğünü bulmuş ve bu terimi kamuoyuna Dr.**Süheyl Ünver** tanıtmıştı.²⁰

Prof.Dr.**Kemal Cenap Berksoy** (1876–1949) *Kuleli Askeri İdadisi*'ni ve *Mekteb-i Tıbbiye*'yi bitirdikten sonra 1897'de Fizyoloji Kürsüsü'ne girdi ve muallim yardımcısı oldu. Hocası **Şakir Paşa**'nın ölümünden sonra da Tıp Fakültesi Fizyoloji Kürsüsü'nün başına geçen Dr.**Berksoy** 1933 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Bu dönem içinde Fransa ve Almanya'da da çalışmalarda bulundu. 1933 Üniversite Reformu'nda önce

kadro dışı kaldı, ardından tıp öğrencilerinin boykotu üzerine fizyoloji kürsüsü, beşeri ve genel fizyoloji olmak üzere ikiye ayrıldı ve Dr.**Berksoy** da beşeri fizyoloji kürsüsüne tayin edildi. Genel fizyolojiye ise Prof.Dr.**Hans Winterstein** atandı. **Şakir Paşa** ile başlayan çağdaş fizyoloji eğitimi Dr.**Kemal Cenap** ile devam etmiş, **August Comte-Claude Bernard** çizgisindeki pozitivist fizyoloji anlayışı o dönemde gelişmiştir. Dr.**Kemal Cenap**, o dönemde verdiği mükemmel derslerle tanınmıştır. Ord.Prof.Dr.**Sadi Irmak** da onun öğrencisi olmuştur. “*Ders dinamik, kitap ise statiktir*” diyerek ders anlatan **Kemal Berksoy Hoca** bilim dili konusunda da görüşler ileri sürmüş ve bunları uygulamıştır. Dr.**Kemal Cenap Berksoy**, 1943'te emekliye ayrıldıktan sonra aynı yılın sonlarında milletvekili olarak TBMM'de çalışmalarını sürdürmüştür. Daha önceki yıllarda *Cumhuriyet*, *Akşam* vb. gazetelerde yazdığı sosyal içerikli yazıları ile de tanınan Dr.**Berksoy**, bu toplumsal uğraşını 1949'da ölümüne kadar sürdürmüştür.²¹

Tıp dilindeki terimlerin Türkçeleştirilmesi için *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* bir “*Tıp Terimleri Kolu*” kurmuş ve bu kol Türkiye'deki bütün tıp mensuplarına derleme dizelgeleri göndererek Türkçe terim önerileri istemiştir. Bu çalışmaya Bursa'dan onuncu yıl marşının söz yazarı yazın öğretmeni **Ali Ulvi Elöve** ve Bursa Devlet Hastanesi Göz ve KBB uzmanı Dr.**Şefik İbrahim İşcil** gönüllü olarak katılmışlardı. Dr.**İşcil**, “*gaita*” kelimesi yerine “*dışkı*”, “*teneffüs*” kelimesi yerine “*solunum*” sözcüklerinin kullanılmasını önermiş, ancak o zamanlar İstanbul'dan Bursa'ya onunla görüşmeye gelen bir ordinaryüs profesör bu önerilerine karşı çıkmıştı. **Ali Ulvi Elöve** (Dilci) ve Dr.**Şefik İbrahim İşcil**'in 13.000 terimlik “*Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme*” kitabı 973 sayfa olarak *Türk Dil Kurumu*'na bastırılmıştır.²²

Bandırma Devlet Hastanesi cerrahı Dr.**Memduh Necdet Otoman** ise 1930 yılında “*Gazi'nin Yolu*” adlı bir yapıt hazırlamış, 1933 yılında ise “*Dilimizi Nasıl Onarmalıyız*” isimli ikinci kitabını çıkarmış ve tıp terimlerinin Türkçeleşmesine katkıda bulunmuştur. Trabzon doğumlu olup uzun yıllar Sivas ve Erzurum'da hekimlik yapmış olan Dr.**Memduh Nec-**

det, o yıllarda kendisini **Otaçı Memduh Necdet** olarak sunmuştu. *Yenisey* yazıtlarında “ota” sözcüğü “tedavi” kavramı yerine kullanılıyordu. **Memduh Bey**, soyadı yasası çıkınca **Otoman** soyadını almıştı.²²

Bursa Uludağ’ın Adını Koyan Dr.Osman Şevki

Atatürk’ün Tarih çalışmalarına katılan başka bir hekim de **Dr.Osman Şevki Uludağ’dır** (1889–1964). Tıp tarihi uzmanı, yazar ve besteci olan **Dr.Osman Şevki Uludağ**, 1912 yılında Askeri Tıbbiye’den mezun olduktan sonra Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. Askeri Sıhhiye Dairesi Harp Tarihi şubesinde görev yaparken 1919’da Anadolu’ya geçerek Kurtuluş Savaşı’na katıldı. **Dr.Osman Şevki Uludağ**, *Türk Tarih Cemiyeti’*in çalışmalarına katılmış ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında “*Türk Tababeti*” bölümünü yazmıştır. Eskiden adı “*Keşiş Dağı*” olan **Uludağ’ın** bu adı almasında **Dr. Osman Şevki Uludağ’ın** büyük rolü vardır. 1925 yılında başkanlığını Konya milletvekili **Dr.Osman Şevki Uludağ’ın** yaptığı, Genelkurmay Coğrafya Encümeni’ne bağlı bir kurulun Bursa’ya yaptığı bir inceleme gezisinden sonra hazırladığı raporda şöyle der: “*Bütün dünya bu dağa Olemp der. Biz ise Keşiş Dağı diyoruz. Garbî Anadolu’nun en yüksek tepesine çıktım. Etrafıma baktım; ne keşiş gördüm, ne derviş. Güzel Bursa bir keşişin gölgesi altında mustarıptı. Halk bu ismi sevmiyor; haklıdır. Olemp kelimesi de halkımızın diline uygun değildir. Biz buna, dağın bünyesine en uygun olan bir ismi verelim ve Uludağ diyelim.*”

O yıllarda *Erkânıharbiye* Reisi olan Mareşal **Fevzi Çakmak** ise cevap olarak şunları yazar: “*Uludağ ismi muvafıktır. Harita dairemize emrettik, haritalarını bu suretle tashih edecektir. Orduya da tamim edilmiştir. Ayrıca Dahiliye Vekaleti nezdinde dahi teşebbüs ederek Keşişdağı’na Uludağ denmesi memlekete bildirilmiştir.*”

Osman Şevki Uludağ’ın “*Bursa ve Uludağ*” (1928), “*Osmanlı Tababeti Tarihi*” (1918), “*Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*” (1925) gibi birçok eseri ve 120’den fazla bestesi vardır.²³

Atatürk'ten Dr.Şevket Aziz Kansu'ya: "Doktor Bey Gibi Araştırma Yapanları Profesör Görmek İstiyorum"

Mustafa Kemal Atatürk, 1932 yılında toplanan ilk Türk Tarih Kongresi'nde Türk tarihiyle ilgili tebliğlerin çoğunun yabancı kaynaklara dayanılarak hazırlandığını görmüştü. O, bilimin tercüme yapılarak değil, bizzat araştırma yapılarak ortaya konulacağına inanıyordu. Sadece **Dr.Şevket Aziz Kansu** kendi imkânlarıyla yaptığı araştırmayı sunmuş ve bu nedenle de **Atatürk**'ün dikkatini çekmişti. **Dr.Şevket Aziz Kansu**, 1925 yılında Tıbbiye'nin anatomi kürsüsü içinde kurulan "*Türk Antropoloji Tetkikat Merkezi*"nde çalışan bir hekimdi. 1927'de Tıp Fakültesi Reisi seçilen dahiliye profesörü **Süreyya Ali (Kayacan) Bey**'in asistanıyken antropoloji eğitimi için Fransa'ya gönderilmiş, dönüşünde de antropoloji konusunda araştırmalar yapmıştı. Daha sonra Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevine de gelmişti.²⁴

Prof.Dr.Melahat Özgü, *Türk Tarih Kurumu* Başkanı **Prof.Dr.Şevket Aziz Kansu**'dan dinlediği bir anıyı şöyle anlatır: "*Atatürk, 19-20 Ağustos 1932 gecesi Yalova Köşkü'nde, Afet İnan, Yusuf Akçura, Dr.Reşit Galip, Celal Sahir ve Dr.Şevket Aziz Kansu'nun bulunduğu bir akşam yemeğinde Darülfünun Reformu'ndan söz açarak Birinci Türk Tarih Kongresi'nde kendi araştırmasıyla 'Türklerin Antropolojisi' konulu bir tebliğini sunmadan önce 'İki seneden beri Tıp Fakültesi'ndeki antropoloji laboratuvarında tetkikatta bulunuyorum. Türk tipinin kraniolojik ve antropolojik neticelerini, bana verdiği kanaatleri huzurunuzda cesaretle söylemek istedim'* şeklinde söze başlayan müderris muavini **Dr.Şevket Aziz Kansu**'yu eliyle göstererek, '*Üniversitede Doktor Bey gibi birinci elden araştırma yapanları profesör görmek istiyorum'* demiş ve **Reşit Galip**'e yönelterek '*İlim tercüme ile olamaz, tetkikle olur. Doktor Bey nasıl memleket malzemesini tetkik ederek ilim yapmışsa ben de senden böyle ilim adamlarını almanı istiyorum'* diyerek sözünü tamamlamıştır. **Dr.Reşit Galip**, o zamanlar, *Tarih Kurumu'nun Genel Yazman'ıydı. Atatürk'ün bu sözüyle, Reşit Galip, Darülfünun'u bir reformla üniversiteye çevirecek Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) olarak görevlendirileceğini sezmişti.*"²⁵

İstanbul Tıp Fakültesi 1923 yılı mezunu olan Ord.Prof. Dr.**Şevket Aziz Kansu** (1903-1983) Gülhane ve Tıp Fakültesi'nde staj yaptıktan sonra iki yıllık zorunlu hizmetini Ankara'nın Balâ ilçesinde hükümet tabibi olarak tamamlamış (1924-26) ve İstanbul Tıp Fakültesi'ne iç hastalıkları kliniğinde asistan olarak tayin edilmişti. Asistanlığı sırasında daha önce Cumhuriyet'in Avrupa için açtığı ilk müsabaka sınavını kazandığından izinli olarak Paris'e tıp ve antropoloji ihtisası için gönderilmiştir (1927-29). *Sorbonne Üniversitesi Yüksek E-tütler Okulu Broca Antropoloji Laboratuvarı*'nda Prof.Dr.G. **Papillaut**'nın yanında çalışan Dr.**Şevket Aziz Kansu**, hazırladığı bir tezle devam ettiği antropoloji okulundan diploma (Diplome des Sciences Anthropologique) almıştır. Türkiye'ye dönüşünde birinci sınıf iç hastalıkları uzmanı olmuştur. Tıp Fakültesi'nde açılan bir sınavla antropoloji Doçenti (1929) olmuş, Ankara'da toplanan birinci Türk Tarih Kongresi'nden (2-11 Temmuz 1932) sonra **Atatürk** tarafından *Türk Tarih Kurumu* asıl üyeliğine seçilmiş, 1934'te profesör olmuştur. Darülfünun reformunda kadrosu İstanbul Fen Fakültesi'ne nakledilmiş, ancak 1935 yılında **Atatürk**'ün isteği üzerine Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne antropoloji profesörü olarak getirilmiştir. 1944'te ordinaryüs profesörlüğe yükselen Dr.**Kansu**, bu fakültenin 1942-44 yıllarında dekanlığını yapmış ve 1946 yılında kurulan Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü seçilmiştir. 1973 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. *Türkiye Tıp Akademisi*, *Türk Tarih Kurumu*, *Türk Dil Kurumu*, *Paris ve Roma Antropoloji Cemiyetleri* ile *Alman Arkeoloji Enstitüsü* Aslî ve *Floransa Antropoloji Cemiyeti* muhabir üyesidir. *Türk Tarih Kurumu Başkanlığı*'nda (1962-1973) bulunmuştur. *Kanseroloji ve Ekoloji Derneği* onursal üyesidir (1976).²⁶

Bestekâr Dr.Şükrü Şenozan'ın Atatürk'ün Musiki Çalışmalarına Katkısı

Atatürk, musiki ile ilgileniyor ve bu konuda çalışmalar yapıyordu. Ona göre *"Hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlûkat insan değildir.... Musikisiz hayat zaten mevcut değildir."*

Atatürk, bir Alman gazeteciye *"Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir"* diyerek musikimizde bir yenilik yapmak istediğini ifade etmeye çalışıyordu.²⁷ Özellikle 1934 yılının ikinci yarısında musiki konusunda çalışmalara yönelen **Atatürk**, 1934 Ekim'inde akşam saat 22.00 sularında **Adnan Saygun**'u Çankaya'ya davet eder ve yapılan toplantıda bir şarkının Arapça ve Farsça kelimelerini Türkçeye çevirerek **Adnan Saygun**'dan bestelemesini ister ve şöyle der: *"Efendiler! O sözler Osmanlıcadır ve onun musikisi Osmanlı musikisidir. Bu sözler Türkçedir ve bu musiki Türk musikisidir. Yeni sosyete, yeni sanat!"* der.²⁸ Böylece Türk musikisinin yeni bir sanat anlayışına yönelmesini ister.

Zaman zaman **Atatürk**'ün sofrasında bulunan hekimlerden birisi de Dr.**Şükrü Şenozan**'dır. Doktor olmasının yanı sıra iyi bir müzisyen ve bestekâr olan Dr.**Osman Şükrü Şenozan** (1874-1954) bir akşam sofrasında musiki konusundaki görüşlerini uzun uzun anlatmış, o gece bir şey söylemeyen **Atatürk**, üç ay sonra yapılan bir toplantıda *"Doktor bize bir musiki konferansı yapmıştı, doktora bilhassa teşekkür ederim, çok istifade ettim"* demişti. Dr.**Osman Şükrü Şenozan**, Kastamonu 5.Dönem milletvekilliği yapmıştır.²⁹

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

**ATATÜRK'ÜN HASTALANMASI VE SON
GÜNLERİNDE TIBBİYELİLER**

Dr.Nihat Reşat Belger Tarafından Siroz Teşhisinin Konulması

Mustafa Kemal'in yakınında bulunan Dr.Asım İsmail Arar'ın gözlemlerine göre 1936 yılı sonlarında Atatürk'ün sağlığında bir değişiklik olduğu görülmeye başlanmıştı. Daima halsiz ve yorgun görünüyordu. Karaciğer yetmezliğine ait kaşıntı ve burun kanaması gibi belirtiler, 1937 yılı içinde ortaya çıkmaya başladı. Ord.Prof.Dr.Neşet Ömer İrdelp, Kulak Burun ve Boğaz uzmanı Dr.Ziya Naki Yaltırım (1889-1955), Dr.Refik Saydam, Dr.Hulusi Alataş ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr.Asım İsmail Arar, Atatürk'ün sağlığını takip ediyorlardı.¹

Burun kanaması için koterizasyon (kanayan yeri elektrikle yakma) uygulayan Dr.Ziya Yaltırım sonuç alamıyordu. Ankara Numune Hastanesi'nin cilt uzmanı Marchionini çeşitli merhemler ve ilaçlar uygulamış ancak kaşıntılar devam etmişti.²

Kendisini takip eden doktorlar tarafından bu belirtilerin bir karaciğer yetmezliğinin işaretleri olduğuna yeterince dikkat edilmedi. Burnu kanadığında tampon konuyor, kaşınan yerlere ilaç sürülüyordu. 1937 yılı sonbaharında kaşıntıların karıncalardan olduğu düşünülmekle Çankaya Köşkü ilaçlandı, ancak kaşıntı ve burun kanamaları giderek arttı. Ne muayene için İstanbul'dan gelen Prof.Dr.Neşet Ömer'in ne de devamlı yanında bulunan Dr.Refik Saydam'ın ve diğer doktorların aklına gelmişti karaciğer hastalığı.³

Mustafa Kemal, Ocak 1938'te Bursa'da yapımı biten Merinos fabrikasının açılış törenine katılmak için Yalova'ya geldiğinde bacağında kaşıntılar nedeniyle yaralar çıkmıştı. Yalova Kaplıcaları'nın müdürü eski Jön Türkler'den ve Lozan müşavirlerinden Dr.Nihat Reşat Belger'di. Dr.Nihat Reşat, 22 Ocak 1938'de Atatürk'ü muayene eder ve aralarında şöyle bir konuşma geçer: *"Doktor, kaşıntının sebebinin buldunuz mu?"* 'Evet, efendim. Bu kaşıntının yemek ve bilhassa içmekle ilgisi vardır.' 'Bundan emin misiniz?' 'Efendim kanaatim o kadar kesin ki, bu teşhisimin isabetinde şüphenin gölgesi yoktur. Karaciğeriniz

biraz büyümüş ve sertleşmiştir. İşte kaşıntının sebebi bu karaciğer rahatsızlığıdır.”⁴

Bu teşhis sonrası etrafındakiler telaşlanarak **Atatürk**’ün sürekli doktoru olan **Dr.Neşet Ömer**’i İstanbul’dan çağırırlar ve o da bu teşhise katılır. Burada uygulanan tedaviyle kısmen rahatlayan **Atatürk** 2 Şubat 1938 günü açılış töreni için Bursa’ya gider ve akşam Merinos fabrikasında düzenlenen baloda Sarı Zeybek oynar.⁵ **Atatürk**, ertesi sabah Bursa’dan hareket eder ve Mudanya’dan Ege vapuruyla yola çıkar. Yanında eski arkadaşı **Ali Fuat Cebesoy** da vardır.⁶ Yolda rahatsızlanmıştır; ancak ertesi sabah İstanbul Dolmabahçe Sarayı’na vardığında düzelmiştir. Bursa dönüşü 6 Şubat gecesi Park Otel’de açık havada yenilen yemekte üşür ve 7 Şubat 1938 günü zatürree olur. Zatürree nedeniyle on gün kadar yatakta kalan **Atatürk** 25 Şubat 1938 günü **İnönü**’yle beraber Ankara’ya gider.⁷

Atatürk’ün Son Yılbaşı Gecesini Arkadaşı Dr.Tevfik Rüştü İle Geçirmesi

Mustafa Kemal Paşa son yılbaşı gecesini arkadaşı **Dr. Tevfik Rüştü Aras**’la geçirmişti. **Dr.Aras** bununla ilgili anısını şöyle anlatır: “1938’in yılbaşı akşamı Köşk’e beni çağırmişti. Hemen gittim. Kendisini Köşk’ün yukarı katında kitaplığa bitişik açık salonda buldum. İlk sözü ‘Bu akşam bir tarafa çıkmayacağım. Sen de suare görmekten bıkmışsındır. Yılbaşını burada birlikte geçiririz, olmaz mı?’ demek oldu. ‘Büyük sevinçle,’ karşılığını verdim. Bir hayli süre, geçen yılın olaylarından ve gelecek yılın işlerinden konuştuk. İsmail Hakkı Kavalalı’nın (**Atatürk**’ün Harbiye’den arkadaşı) gelmesi üzerine konuşma gününün haberlerine, havaya ve suya döndü. Bu alanda konu daha genişleyince onun elbise ve çamaşır dolaplarını hep birlikte görmeye gittik, elbiselerinden, gömleklerinden ve kravatlarından bize dağıtıyordu. Bu nedenle hatırıma gelen bir fikri söylemekten kendimi alamadım ve dedim ki: ‘Paşam, mendillerinize, potinlerinize varıncaya kadar bize vermekten hoşlanıyorsunuz; ne olurdu bir ay önce düşünseydik de yeni bir yıl için bütün giyeceklerinizi yeniden ısmarlasaydık ve bu gece başka arkadaşları da çağırarak elbiselerinizi, çamaşırlarınızı ve

gömleklerinizi aramızda kapışsaydık ne kadar çok eğlenirdik. Hepimiz de her birimiz de bu yılbaşı gecesinin anısı olarak sizden bir şeyi üzerimizde taşırdık ve siz de yarın hep yeni giymiş olurdunuz.'

Bunun üzerine: 'A doktor, bunu niçin daha evvel düşünüp söylemedin?' diye hayıflanınca, 'Zararı yok, gelecek yıl böyle yaparız,' yanıtını verdim. Atatürk olumlu veya olumsuz bir şey söylemedi. Bir süre düşünür durum aldıktan sonra: 'Bakalım gelecek yıl la yaşayacak mıyım?' sözleri ağzından dökülüverdi.

Birdenbire her üçümüzü de derin bir sessizlik kapladı. Atatürk, ölümün yaklaştığını içinde duymuştu. Bizim içimize de bu zehirli kuşku düşmüştü. Yine Atatürk bizden önce kendini toplayarak 'Yılbaşı gecesi acıklı şeyler düşünmeyelim ve konuşmayalım,' dedi. Yaz gömleklerini ayırıp bana seslenerek 'Bunlardan da al, yazın Yalova'da yine hep birlikte oluruz da işine yarar,' özendirme siyle hem gömleklerinden almamı istiyor hem de üstümüze çöken üzüntülü durumu gidermeye çalışıyordu. Hatta pijama bile verdi. Kavalalı, neşeli sözleriyle konuyu değiştirdi. Gece yarısı geçinceye kadar şuradan buradan konuşmaya devam ettik.

O gece Atatürk çoğu defa alışık olduğu zamandan önce dinlenmek üzere izin alıp ayrılıncaya kadar acı konuya dönülmedi. Fakat yüreklerimizi sönmez bir alev yakıyordu. Çünkü Atatürk, ölümün yaklaştığını içinde duymuştu ve bunu kendisiyle beraber biz üç kişi 1938 yılının başından beri biliyorduk. Ağaç yaprakları ile beraber açılan sır, bu acıyı diğer arkadaşlara da verdi. Paylaşmak, acıyı azaltır derlerse de bende öyle olmadı. Acı gerçeğe yaklaşmakla ızdırabım azalmıyor, artıyordu. İnandığım insan zekâsının, bilimin güçsüzlüğü içinde çırpındık. Sonradan bu durum çok sürmedi, felaket geldi çattı. Artık içi yanan bütün yurttaşlarımla birlikte bizi ayakta tutan sadece görev duygusu olmuştur. Halkımıza, memleketimize karşı sürececek olan görevimizi yerine getirmek, ona ve onun eserlerine sevgi bağlılığını göstermek; bundan sonraki yaşantımızın başlıca nedeni olsa gerektir. Büyük Atatürk ve zavallı bizler. O Büyük Adam henüz orta bir yaşta iken bu kadar vakitsiz ölmeli mi idi? Birkaç yıl daha yaşayabilseydi neler olacaktı? Ah neler olacaktı?"¹²

Çankaya Köşkü'nde Yapılan Konsültasyon

1938 Şubat'ının sonlarında Çankaya Köşkü'nde Balkan İttifakı Hariciye Nazırlarına verilen yemekte **Atatürk** burun kanamasının durmaması üzerine yemeğe geç katılmıştı. Bu durumdan endişelenen Dr.**Asım Arar** yurtdışından uzman getirilmesi için İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** ve Başbakan **Celal Bayar**'a başvurur. Ancak **Atatürk**, yurtdışından doktor getirilmesini istemez. Dr.**Neşet Ömer İrdelp**, Dr.**Akil Muhtar Özden**, Dr.**Hüsametdin Kural**, Dr.**Naki Ziya Yaldıran** ve Dr. **Asım Arar**'dan oluşan bir konsültasyon heyeti 28 Şubat 1938'de Çankaya'da konsültasyon yapar. Muayenede ayak bileğinde ödem, karaciğerde büyüme ve karaciğerde atrofik siroz başlangıcı saptanır. Konsültasyon raporunda da içki yasağı konur. **Atatürk**, raporu Dr.**Asım Arar**'dan dinler ve şöyle der. *"Bunlar hiçbir şeyden anlamıyorlar. İcap ederse içmeyeceğim. Fakat bunlara hastalığımın rakı ile hiçbir alakası olmadığını da ispat edeceğim..."* **Atatürk** o günden itibaren ölümüne kadar içki içmemiştir.¹³⁻¹⁴

Bu konsültasyondan bir hafta sonra Dr.**Neşet Ömer**'in davetiyle İstanbul Tıp Fakültesi'nin meşhur dahiliye hocaşı Prof.**Frank** 12 Mart 1938 günü Ankara'ya muayene için gelir. Çankaya'da yapılan muayeneden sonra Dr.**Frank**'la birlikte Dr.**Neşet Ömer Bey**'in Kızılay'daki evine giderler. Dr. **Frank Atatürk**'e hiç kan tahlili yapılmadığını hayretle görür ve bunun nederini Dr.**Neşet Ömer Bey**'e sorduğunda *"Atatürk'ten kan almaya çekindik"* cevabını alır. Prof.Dr.**Frank**, **Atatürk** için pre-siroz (siroz başlangıcı) teşhisi koyar ve o yıllarda siroz için ilaç olmadığından vitamin ve çeşitli meyvelerle birlikte ananas yemesini önerir.¹⁵

Prof.Fissenger'in Çankaya'ya Gelmesi

Mustafa Kemal'in hastalığı ilerlemeye başlar. Dr.**Asım Arar**'ın ikazlarıyla Fransa'dan ünlü karaciğer uzmanı Dr.**Fissenger** davet edilir. İstanbul'a gelen Dr.**Fissenger**'i Ankara'ya Dr.**Nebil Bilhan** götürür. Dr.**Fissenger** 28 Mart 1938'de Çankaya Köşkü'nde yaptığı muayene sonrasında teşhis ve

tedavileri doğru bulur ve devam edilmesini ister. Dr.Fissen-ger dönüşte İstanbul'da Tıp Fakültesi'nde bir konferans verir ve Dr.Akil Muhtar Hoca'ya şunları söyler: *"Sizlerin koyduğu teşhisi ben de koydum. Ve tavsiyelerinizi tekrar ettim. Yalnız kabızlık için aşçıbaşıyı çağırttım ve daha fazla selülozlu sebzeler tavsiye ettim. Sonuç için bir şey söyleyemem. Çok büyük bir şefiniz vardır. Kendisine karaciğerinden bahsederken 'Bu uzuv bir ordu-
dur, levazım tedarik eden, orduyu besleyen bir kıt'adır,' diyerek i-
zah etmek istedim. Beni susturdu. 'Bazen orduda levazım teşkilatı
bozulur, lakin orduyu yine beslemek mümkün olur, onları bir ta-
rafa bırakınız,' dedi. 'Ne ise onu anlatınız,' demek istiyordu. Eğer
istirahat eder, içkiyi bırakırsa çok ümit var."*¹⁶

Atatürk'ün Hasta Haliyle Hatay'a ve Sonra İstanbul'a Gitmesi

Mustafa Kemal Paşa, Hatay sorununu halletmek için 19 Mayıs 1938 törenlerinden hemen sonra hasta haliyle trenle Ankara'dan Çukurova'ya gider. Beş gün süren bu yolculukta birlikleri ayakta izlemiş ve yorulunca *"Marş marşla geçsinler"* demişti. Mersin'de iken yemek sırasında burnu kanamış, yanında bulunan Dr.Neşet Ömer telaşlanmış, ancak kanama kendiliğinden durmuştu.¹⁷ Ankara'ya 24 Mayıs 1938 günü dönen **Mustafa Kemal** Ankara'da fazla kalmaz ve 26 Mayıs'ta trenle İstanbul'a hareket eder. Giderken son kez **İsmet İnönü**'yle tokalaşır. Hatay sorununu bir an önce çözmek isteyen **Mustafa Kemal**, gerekirse bu konuda savaşmayı da göze alır. Dolmabahçe Sarayı'na ziyarete gelen Orgeneral **Fahrettin Altay Paşa**'yla **Mustafa Kemal Paşa** arasında şöyle bir konuşma geçer: *"Paşa, biliyor musun ben Cumhurbaşkanlığı'nı bırakıp Hatay'a çete reisi olacağım."* Bunları söylerken gene sıkıntılı hali devam ediyordu. Benim gülümsediğimi görünce, *"Ne gülüyorsun?"* dedi. *"Efendim siz Türkiye'nin çete reisisiniz, Hatay'ın çete reisi bir teğmen olur."* *"Varsa öyle bir teğmen ver bana!"* *"Emredersiniz!"*¹⁸

Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk'ü zaman zaman eski arkadaşı Prof.Dr.Mim Kemal Öke ve özel doktoru **Neşet Ömer İrdelp** ziyarete ve muayeneye gelirlerdi. Ata-

türk'ün bilim adamlarına verdiği önemi gösteren bir olay bu ziyaretlerden birinde gerçekleşmiş ve **Dr.Mim Kemal Öke** bu olayı anılarında şöyle anlatmıştır: *"Bir gece Dolmabahçe Sarayı'nda verilen baloda, gecenin ileri saatlerinde Neşet Ömer Bey'le birlikte Atatürk'ü görüp kendisinden müsaade aldıktan sonra evlerimize dönmek istedik. Onun muayede salonunda olduğunu söylediler. Yanına gittiğimizde onu bir iki arkadaşıyla beraber padişahlara mahsus tahtın yakınında bir koltukta oturuyor bulduk. İznini alarak veda ettik. Gitmek üzereyken bizi durdurdu: 'Bir dakika müsaade edin,' dedi. 'Lütfen doktor, çıkıp şu tahta oturur musun?' 'Aman efendim. Benim ne haddime?' 'Ne demek? Orası, etek öptiirtmekten başka bir şey yapmayan sultanlardan çok sizler gibi değerli ilim adamlarına yakışır.'"*¹¹

Hastalığın İlerlemesi

Mustafa Kemal Paşa'nın hastalığı giderek ilerlemekte ve karnundaki su birikmesi (asit) artmaktaydı. Bu nedenle **Dr. Nihat Reşat Belger**'i çağırttı. **Dr.Belger**, Dolmabahçe'ye gittiğinde **Atatürk**, ayna karşısında vücudunu gözden geçiriyordu. Bu sırada karnunda su toplanmış (asit) ve ayakları şişmişti. **Atatürk**, **Dr.Belger**'e şöyle der: *"Doktor! Bana hep şişmanlıyorsun, diyorlar. Ama ben hissediyorum ki bu şişmanlama normal değildir. İşin içinde başka bir iş var. Bu bir hastalıktır! Doktor! Doktor! Gördünüz, siz odadan içeri girdiğiniz zaman ben aynanın önünde."*

Bu sırada hastalık ileriemiştir. 1 Haziran 1938 günü **Mustafa Kemal Paşa** Savarona yatına geçer ve arkadaşı **Ali Fuat Cebesoy**'u çağırır. **Ali Fuat Paşa** Savarona yatında misafir olarak **Mustafa Kemal**'le birlikte 22 gün kalır.¹⁹ Haziran ayı sonuna doğru Savarona yatı aşırı sıcak olmaya başlar. Yattığı ve dinlendiği salonun havasının serin olması için belirli yerlere kaplar ve leğenler içine buz konulursa da yararı olmaz. Temmuz'un 15'inde ateşi çıkar. Savorana zaten çok sıcak olduğundan 25 Temmuz'da koltuğa oturtularak Dolmabahçe Sarayı'na taşınır.

Savarona yatında o sırada **Dr.Fazıl Canatan** doktor olarak görev yapıyordu. **Atatürk** döneminde Ertuğrul ve Sava-

rona yatlarının, bir süre de Yalova kaplıcalarının doktorluğunu yapan Dr.Fazıl Canatan Atatürk'le sık sık temasta bulunmuştu. Dr.Fazıl Canatan, Atatürk'ün sofrasında konuşulan politika, sanat ve kültüre hiçbir yerde rastlanmasına imkân olmadığını içten bir heyecanla anlatırdı. Beylerbeyi'nde oturan Dr.Fazıl Canatan bir kalp krizi sonucu vefat etmişti (Dr. Müfit Ekdal'ın katkısı.)

Atatürk, bu arada hastalığı hakkında Fransızca bir kaptan bazı bilgiler bulur ve **Ahmet Cevat Emre** bunu tercüme ederek kendisine verir. Artık **Atatürk** hastalığının ne olduğunu öğrenmiştir. 30 Temmuz 1938 cumartesi günü bu konuyu GATA'da çalışan General Prof.Dr.**Süreyya Hidayet Serter**'e sorar ve konuşmanın ikisi arasında kalmasını ister. General Dr.**Serter** anılarında bu konuyu şöyle anlatır: *"Ben, ilk konsültasyonda bulunmamıştım. İkinci konsültasyon için davet aldığım gün, bildirilen saatte Dolmabahçe Sarayı'nda idim. Diğer meslektaşlarımdan hiçbirisi henüz gelmemişti. Daha sonra anladım ki, bana verilen randevu saati diğer meslektaşlarımdan iki saat evvelmiş. Başyaverin refakatinde Atatürk'ün huzuruna çıkarıldım. Kendisi rahatsızlığına rağmen itina ile giyinmiş idi. Zaten çok kritik durumların haricinde kendisini daima zarafetle giyinmiş, traşlı, misafirleri kimler olursa olsun nazik ve kibar ev sahibi hüviyetinde görmeye alışmış idik. Bana yer gösterdi. Ve birkaç afaki cümleden sonra şu suali sordu: 'Sizden bir asker hekim ciddiyeti ile öğrenmek isterim: Sirozun bidayette teşhisi halinde tedavisi garanti edilebilir mi?' Sual, umumi idi. Bildiklerimi arz ettim. Dikkatle dinlerken arada aydınlatıcı yeni sualler soruyorlardı. Hastalığın tedavi sisteminde hiçbir laubaliliğe ve ihmale mütehammil olmadığını huzurunda açıkça ifademden memnun olmuştu. Zannediyorum ki, dudaklarına o harikulade, izah ve ifadesi imkânsız tebessümüyle teşekkür etti. Biraz mağmum ve hatta ümitsiz eda ile: 'Bu sohbetimiz aramızda kalsa memnun olurum' dedi.*

*Bugün, hayatta değildir ve hafızamızın mübarek emanetidir. Zannediyorum ki, eğer ciddi olarak arzu etse ve karar verse idi, hastalığın seyrini muayyen bir noktada tutmak pekâlâ mümkündü. Bu karar da, ancak yalnız kendisinden gelebilirdi."*²⁰

Atatürk'ün ağrılarına yardımcı olmak amacıyla fizik tedavi profesörü **Osman Cevdet Çubukçu** da haftanın belirli

günlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda diatermi tedavisi uygulanmıştı.²¹

Atatürk, hastalığının ilerlediğini ve kötü gidişi fark ettiğinden 8 Haziran 1938'de Dr.Fissenger ikinci kez Türkiye'ye geldiğinde İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**'ya "Bu akşam Dr. Fissenger senin davetlin olsun, onu Florya'ya götür, çay içir, baş başa konuşursunuz. Ama her şeyi, her şeyi konuşursunuz!" diyerek talimat vermişti. **Atatürk**, aynı zamanda artık öleceğini anladığından devlet işlerinin öldükten sonra aksamaması için hazırlık yapılmasını istemişti. Dr.Fissenger de **Şükrü Kaya**'ya "Cumhuriyet'in selameti için icabeden tedbirleri şimdiden alınız" diyerek öneride bulunmuştu. Ertesi gün **Atatürk**, **Şükrü Kaya**'ya "Anladım ya, sen artık Ankara'ya dön, işlerinle meşgul ol" demiştir.²²

Atatürk'ü önceleri sadece Dr.Neşet Ömer ve Dr.Nihat Reşat Belger tedavi ediyorken, hastalığın ilerlemesiyle Prof. Dr.Mim Kemal Öke, Prof.Dr.Akil Muhtar Özden, Prof.Dr. Hayrullah Diker, Dr.Abravaya Marmaralı ve Dr.Kamil Berk'ten oluşan bir heyet takip etmeye başlar. Bu doktorlar zaman zaman bir araya gelip tedaviyi yönlendirirler.²³ Dikkat çeken bir nokta 1933 Üniversite Reformu'nda yabancı ülkelerden gelip Tıp Fakültesi'nde görevlendirilen doktorlardan Dr.Frank hariç hiçbirisinin **Atatürk**'ün tedavisi için çağrılmamasıdır (Dr. Şeref Etker'in katkısı).

Bir gün ziyarete gelen diş hekimi **Sami Günzberg**, Dr. **Neşet Ömer Hoca**'nın haberi olmadan **Atatürk**'ün diş etindeki bir uzantıyı keser; ancak kanama uzun sürer ve durduramaz ve büyük bir telaşa kapılır. Bu nedenle Dr.**Neşet Ömer** Dolmabahçe'ye acilen gelmesi için Dr.**Mim Kemal Öke**'yi çağırır, geldiğindeyse kanama durmuştur.²⁴

Dr.**Akil Muhtar Özden** Hoca anılarında Almanya'dan Prof.**Bergmann**'ın ve Viyana'dan da Prof.**Eppinger**'in geldiğini, birinin çiğ yemiş kürü ve bol kavun ve karpuz önerdiğini diğerinin, ise rendelenmiş elma rejimine soktuğunu, ancak **Atatürk**'ün fayda görmediğini belirttikten sonra 3 Ağustos 1938 günü saat 11'de yapılan, Dr.**Bergmann**, Dr.**Eppinger**, Dr.**Neşet Ömer**, Dr.**Mim Kemal Öke**, Dr.**Mehmet Kamil**,

Dr.Hidayet Serter ve **Dr.Abravaya** ve kendisinin katıldığı konsültasyonda şu neticeye varıldığını belirtir:

"1.Atatürk'te bir siroz vardır. Asit yapmış (karında su birikmesi) ve biraz sub-ikter (sarılık) vardır.

2-Bunun esaslı sebebi alkoldür

*3-Malaryanın (sıtmanın) bir etkisi olmadığını kesinlikle söylemek mümkün değildir."*²⁵

O gün yapılan konsültasyonda tedaviye idrar söktürücü ilaçlar yanında ayrıca sıtma tedavisi için kullanılan kinin ilacının de katılması yönünde karar alınmıştı. Hekimlerin düzenlediği bu tedavi şekli o tarihte siroza neden olan etken konusunda görüş birliği olmadığını göstermektedir. Konsültasyonun yapıldığı tarihte karaciğer biyopsisi yapılamadığından ve ölüm sonrası otopsi de mümkün olmadığından sirozun nedeninin bugün için alkol, sıtma veya virütik hepatit gibi nedenlerden hangisine bağlı olduğunu kesin olarak söylemek zordur.²⁶

Atatürk'ün karnındaki su tedavilere rağmen artmaya ve sıkıntı vermeye başlar. Artık suyun alınması gerekmektedir. Bunun tehlikeli olduğu ve ölümle sonuçlanabileceği dedikoduları üzerine **Mustafa Kemal Paşa** 5 Eylül'de vasiyetini düzenler. Prof.**Fissenger** 6 Eylül 1938'de üçüncü kez çağrılır. Geldiğinde **Atatürk'**ü umduğundan daha kötü bulur.

Atatürk'ün Komaya Girmesi ve Dr.Mim Kemal Öke'nin Son Görevi

Trablusgarp'tan beri tanıdığı arkadaşı Profesör operatör doktor **Mim Kemal Öke** 7 Eylül 1938'de **Atatürk'**ün karnından su alır. Karnından su alınacağı zaman **Atatürk**, **Mim Kemal'e** onun duyabileceği bir sesle şöyle der: *"Haydi bakalım, Trablusgarp'ın Mim Kemal'i! Mustafa Kemal elinde... Suyu nasıl bir iğne ile alacaksın? Yanındakilere hissettirmeden gösteriver."*

Dr.Mim Kemal, iğnenin ucunu gösterir ve *"Lütfen itimat ediniz Atatürk... Lütfen. Trablusgarp'ın Mim Kemal'ine olduğu kadar itimat ediniz. Ne bir şey duyacaksınız, ne de en ufak bir ihtilat tehlike ihtimali var. Üzerinizdeki bu ağır yükü alacağız ve rahat edeceksiniz."*

Trablusgarp'ta Tabip Binbaşı olan **Mim Kemal**'le Kurmay Binbaşı **Mustafa Kemal**'i kader yine karşı karşıya getirmiştir. **Mim Kemal** meşhur bir profesör olmuş, arkadaşı Binbaşı **Mustafa Kemal**'se Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**'tür artık. Prof.**Mim Kemal Öke**, suyu boşaltır ve **Atatürk** rahatlar.²⁷

Atatürk, 26 Eylül 1938'de ilk karaciğer komasına girer. Ekim ayında su alma işlemi tekrar yapılır. Dr.**Mim Kemal Öke** "*Dayanamayacağım*" diyerek bu su alma işleminin Prof.Dr. **Mehmet Kamil Berk** tarafından yapılmasını ister ve o yapar. **Atatürk**, 9 Kasım'da ikinci komaya girer ve 10 Kasım 1938'de saat dokuzu beş geçe vefat eder. Trablusgarp, Sakarya ve Büyük Taarruz'dan arkadaşı Profesör Operatör Dr.**Mim Kemal Öke** hıçkırıklar içinde **Mustafa Kemal Atatürk**'ün önce elini öper ve sonra o güzel mavi gözlerini kapatır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 57 yıl ülkesine adanmış olduğu yaşamı bitmişti. Bu kısa yaşam süresince o yok edilmek istenen büyük bir milleti ayağa kaldırmış ve onu adeta yeniden yaratmıştı.²⁸ **Atatürk**, bu acı gerçeği daha önce Türk milletine belirtmiş ve şöyle demişti: "*Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, ancak Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.*"

DİPNOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI'YA AÇILAN İLK PENCERE: TIBBİYE

- 1 *"Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu"* Adnan Ataç, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1996, Ankara, sf. 5,6
- 2 a.g.e., s 10 Adnan Ataç
- 3 *"Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman"* Cevdet Çubukçu Nadire Berker, Selim Yalçın, Vehbi Koç Vak.Yay., 2003, İst. sf.30-55
- 4 *"Bir Kent Bir İnsan", Yaşar Aksoy, "S.Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları",* Nejat Eczacıbaşı Yay., 1986, İstanbul, sf 63, 64
- 5 *"Türk Basın Tarihi", Hıfzı Topuz* Remzi Kit., 2003, İst., sf 18-21
- 6 *"Açılış Konuşması", Ekrem Kadri Unat* I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yay., 1992, Ankara, sf 3
- 7 *"Denemeler", Adnan Adıvar* Epos Yay., 2001 Ankara, sf 107
- 8 *"Tıp Tarihi Araştırmaları"* Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Süheyl Ünver, Tevfik Remzi Kazancıgil, Caude Bernard, Şakir Paşa, 2003, İst., sf.240
- 9 *"Mirat-Mekteb-i Tıbbiye", Rıza Tahsin, Haz. Aykut Kazancıgil, Dip Not* 233, 1991 Cilt II, Özel Yay., İstanbul, sf 101
- 10 a.g.e., Nadire Berker, Selim Yalçın, sf 58-70
- 11 *"Savaşçı Doktorun İzinde", M.Rıza Serhadoğlu, Remzi Kit., 2005, İst., sf 36*
- 12 *"Osmanlı'dan Günümüze Hayallerin Gerçekleştiği 100 Yıl", Mehmet Altun, İbrahim Ethem Ulagay İlaç San.A.Ş., Türkiye Tarih Vakfı Yay., 2003, İst. sf 15*
- 13 a.g.e., Nadire Berker, Selim Yalçın, sf 65-75
- 14 *"Sıhhiye Hizmeti", Mazlum Boysan, Cezmi Türk, Resimli Ay Mecmuası, İstanbul, 1938, sf. 47*
- 15 a.g.e, Adnan Ataç, sf 28
- 16 a.g.e., Mazlum Boysan, Cezmi Türk, sf 47
- 17 *"Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, Cilt II, 1976, sf 106*
- 18 a.g.e., Mazlum Boysan, Cezmi Türk, sf 39
- 19 *"Tıbbaneden Numuneye", Müfit Ekdal, Zafer Mat., 1982, İst. sf 32-33*
- 20 *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Bülteni, Yeni Binarın Açılışı, Özel Sayı, 28 Ekim 1971, Hava Basın ve Neşriyat Müdürlüğü, 1971, Etimesgut, sf. 5*
- 21 a.g.e., Adnan Ataç, sf 42
- 22 a.g.e., Mazlum Boysan, Cezmi Türk, sf 45
- 23 *"Hayatım ve Hatıratım", Tosyavizade Dr.Rıfat Osman, Çeviren Rahip Kazancıgil, GATA Basımevi, 1998, Ankara, sf 77*
- 24 a.g.e., Mazlum Boysan, Cezmi Türk, sf 40
- 25 *"80 Yıllık Hatıralarım", Cemil Topuzlu, Nobel Tıp Kit., 5.Bas., 2003, sf 70*
- 26 *"Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri" Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, İstanbul sf 5*
- 27 a.g.e., Adnan Ataç, sf. 86-88
- 28 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I sf 72
- 29 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf 76
- 30 *"Nasıl Okudum", Tevfik Sağlam, Nehir Yay., Önsöz, Prof.Dr. Hüseyin Hatemi, Prof Dr. Aykut Kazancıgil, 1991 İstanbul sf 21*
- 31 a.g.e., M. Rıza Serhadoğlu, sf 36
- 32 *"Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a", Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Kızılay Derneği Yay., Beyda Bas., 2000, Ank., sf 193*

- 33 a.g.e., Müfit Ekdal, sf 52
- 34 a.g.e., Müfit Ekdal, sf 57
- 35 a.g.e., Müfit Ekdal, sf 57
- 36 a.g.e., M. Rıza Serhadoğlu, sf 37
- 37 a.g.e., M. Rıza Serhadoğlu, sf 65
- 38 "Kapalı Kutudaki Fırtına adlı Kitap Üzerine Notlar," Şahap Erkoç, Mazhar Osman, Tıp Tarihi Araş., Yüce Yay., 2002, İstanbul sf 45-68
- 39 "Dr. Bahattin Şakir", Hikmet Çiçek, Kaynak Yay., 2004, İst., sf 80
- 40 "İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler", Ahmet Bedevi Kuran, Kaynak Yay., 2.Baskı, 2000 sf 45
- 41 Kemal Özbay, 2. Cilt sf 74.
- 42 a.g.e., Rıza Tahsin, II. Cilt, sf 51, 81 nolu dipnot
- 43 a.g.e., Müfid Ekdal, sf 28
- 44 Yakın Tarihımız Dergisi, 27 Eylül 1962, C: 3, Sayı: 31, sf 155, 156
- 45 a.g.e., Rıza Tahsin, II. Cilt, sf 58, 95 nolu dipnot.
- 46 Ali Haydar Bayat, Hüseyinzade Ali Bey, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, sf 9-25
- 47 a.g.e., Ali Haydar Bayat, sf 33
- 48 a.g.e., Ali Haydar Bayat, sf 335
- 49 a.g.e., Müfid Ekdal, sf 29
- 50 "Şeref Kurbanları" Ali Fahri Ağababa, Yakın Tarihımız Dergisi, Cilt 3, ss 35, 1962, sf 264-266
- 51 "Bir Jöntürk'ün Serüveni", Nazım H. Polat, Şerafettin Mağmumi, Büke Yayınları, 2002, İstanbul, sf 22.
- 52 a.g.e., Ahmet Bedevi Kuran, sf 51
- 53 "Dr. Mehmed Reşid Bey'in Taşkılla Hatıraları Hakkında", Nejdett Bilgi, Tarih ve Toplum Dergisi, Nisan 1992, sf 244-252
- 54 "Tek Adam", Ş.Süreyya Aydemir, 11.Bas., Remzi Kit., 1987, İstanbul, sf.129
- 55 a.g.e., Hikmet Çiçek, sf.33
- 56 "Tanıdıklarım", Hüseyin Cahit Yalçın, Y.K.Y., 2.Baskı 2002, İstanbul, sf 44
- 57 a.g.e., Rıza Tahsin, sf 64
- 58 a.g.e., Hikmet Çiçek, sf.55
- 59 a.g.e., Hikmet Çiçek, sf 82
- 60 a.g.e., Soner Yalçın, sf 63
- 61 a.g.e., Soner Yalçın, sf 141
- 62 a.g.e., Soner Yalçın, sf 142
- 63 a.g.e., Soner Yalçın, sf 68, 69
- 64 "Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü", Taylan Sorgun Kum Saati 2003 sf 114, 115
- 65 "İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey", Ahmet Eyicil Gün Yay., 2004 Ankara, sf 15, 16
- 66 a.g.e., Nazım H. Polat, sf:19, 29
- 67 a.g.e., Ahmet Bedevi Kuran, sf. 280- 283.
- 68 "Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları" Kilisli Dr.Mehmet Derviş Kuntman,, 215 Sayılı Silahlı Kuvvetler Dergisi'nin Ek Kısmı, 1 Eylül 1965, KK İstanbul Askeri Basımevi, Sayfa 11-14.
- 69 "Tıp Tarihimiz Yıllığı I" Süheyl Ünver, İst.Üni.Tıp Fak.Tıp Tar.Ens.Yay. Sayı: 52, İstanbul 1966, sayfa 71, 72
- 70 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf 147

- 71 "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e", **Mustafa Balcıoğlu**, 2004, Asil Yay. Ankara, S 4
- 72 "Sürgünde Üç Ölüm", **Emin Şekip Arslan** Truva Yay., 3.Bas. 2004, İst. sf 72
- 73 "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler", **Emin Demirel**, 5.Baskı IQ Yay., 2004, İstanbul, sf.173-175
- 74 "Teşkilat-ı Mahsusa", **Philip H.Stoddard** 3.Bas., Arma Yay., 2003 sf. 79,160
- 75 "Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları", **Yusuf Sarınoy**, Ötüken Yayınevi, 1994, İstanbul, Sayfa 134-161-177

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İTTİHATÇI DOKTORLARLA TANIŞMASI

- 1 "Atatürk ve Edebiyat", **Sadi Borak**, Kaynak Yay., 2.Bas. 1998, İstanbul, sf. 11.
- 2 "Sınıf Arkadaşım Atatürk", **Ali Fuat Cebesoy** Temel Yay., 2000, İst., sf..27
- 3 "Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal", **Şemsi Belli** Selis Kit., İst., 2005 sf 58
- 4 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü", **Eren Akçicek** İzmir Güven Kit., 2005, İzmir, sf 143
- 5 "Atatürk Hayatı ve Eseri", **Yusuf Hikmet Bayur**, D.T.Yük.Kur.Yay., 1990, Ankara, sf.10
- 6 "Sınıf Arkadaşım Atatürk", **Ali Fuat Cebesoy** Temel Yay., 1999, İst., sf 27
- 7 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt I, sf 28
- 8 a.g.e., **Ali Fuat Cebesoy**, sf.107
- 9 "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Memurları", **Ayşe Aydın** Atatürk Araş.Mer.Der., Cilt 14, Sayı 42, Kasım 1998, Ankara, S 907-922
- 10 "Yakınlarından Hatıralar" (Süreyya Yiğit'in Hatıraları), **Sel Y.**, 1955, İst., sf 53
- 11 "Atatürk'ün Askeri Yaşamında Suriye Günleri", **Rahmi Doğanay**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 55, Mart 2003, Ankara, S: 163-208
- 12 "Devlet Kavgası İttihat ve Terakki", **Taylan Sorgun** Kum Saati Yay., 2. Bas.,2003, İstanbul, sf 84
- 13 "Mustafa Kemal ve İttihat Terakki", **Bekir Tunay** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl 1, Sayı: 1, 1984, Ankara, sf. 236, 240
- 14 a.g.e. **Yusuf Hikmet Bayur**, sf 15
- 15 "Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler", **A.İnan** T.T.K., Ank., 1959, sf.48, 49
- 16 a.g.e, **Ali Fuat Cebesoy**, sf. 113
- 17 "Mustafa Kemal Atatürk", **Şerafettin Turan** Bilgi Yay., 2004, Ankara, sf. 82
- 18 a.g.e., **Ayşe Aydın**, sf.907-922
- 19 "Atatürk'ün Yaşamı", **Uluğ İğdemir** 1. Cilt, T.T.K., 1988 Ankara sf. 9
- 20 "Atatürk'ün Son Günleri", **Cemal Kutay** Boğaziçi Yay., 1981, İstanbul, s.101
- 21 a.g.e., **Afet İnan**, sf. 49
- 22 "Koca Doktor Mustafa Bengisi: ", **Kaya Bengisu** BAB Y., İzmir, 1993, sf.15, 16
- 23 "Atatürk ve Çevresindekiler", **Kemal Arıburnu** İş Ban.Yay., 1995, Ank., 2. Bas., sf.160
- 24 "Efendi", **Soner Yalçın** Doğan Kitap, 2. Baskı, 2004, İstanbul, sf.143
- 25 a.g.e, **Kemal Arıburnu**, sf.160

- 26 a.g.e, Afet İnan, sf 54
- 27 a.g.e Uluğ İğdemir, sf.11
- 28 a.g.e., Afet İnan, sf. 55
- 29 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1, Atatürk'ün Bütün Eserleri Kaynak Yay., Cilt I, 1998, İstanbul, sf. 32
30. a.g.e Uluğ İğdemir, sf. 11
- 31 a.g.e, Şerafettin Turan, sf.84
32. a.g.e, Uluğ İğdemir sf.12
- 33 "İttihat ve Terakki Devlet Kavgası", Taylan Sorgun Beyaz Balina Y, 2001 sf.95
- 34 "Tek Adam", Şevket Süreyya Aydemir Cilt I, Remzi Kit. 1987 sf. 110
- 35 a.g.e., "İttihat ve Terakki", Taylan Sorgun sf. 123-129
- 36 "İttihat ve Terakki", Taylan Sorgun a.g.e., sf.185
- 37 "İttihat ve Terakki", Taylan Sorgun, a .g.e., sf. 274, 281
- 38 a.g.e Fethi Erden,, sf. 166
- 39 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf. 24
- 40 "Atatürk ve Türk Dili Belgeler", Zeynep Korkmaz, Atatürk Kül.Dil ve Tar. Yük.Kur.Yay., 1992, Ankara, sf. 5
- 41 a.g.e., Zeynep Korkmaz, sf. 5
- 42 a.g.e., Afet İnan, sf. 69-73
- 43 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf 30, 31
- 44 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1, sf. 36
- 45 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1, sf.57
- 46 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1, sf. 89
- 47 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt I, sf. 133
- 48 "Mustafa Kemal Atatürk", Şerafettin Turan, Bilgi Yay. Sf.100
- 49 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf. 31
- 50 a.g.e., Uluğ İğdemir, sf. 14, 15
- 51 a.g.e Afet İnan, sf. 64-69
- 52 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf. 41
- 53 a.g.e., Afet İnan, sf 77
- 54 "Atatürk ve Donanma", Raşit Metel. T.C. Deniz Kuv.Bas., İst., 1966, sf.. 208
- 55 "Bıçak Sirtında, Çankaya Köşkü Yılları", Ali Baransel Remzi Kit., İst., sf.123
- 56 a.g.e., Soner Yalçın, sf. 145
- 57 a.g.e., Şerafettin Turan, sf. 85
- 58 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf..43
- 59 a.g.e. Şerafettin Turan, sf. 98
- 60 a.g.e., Şerafettin Turan, sf. 98
- 61 "Atatürk'ten Hatıralar", Anlatan Celal Bayar, Sel Yay., 1955, İst..sf.15
- 62 "İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey", Hikmet Özdemir, Önsöz, Ahmet Eyicil Gün Yayıncılık, 2004 Ankara, sf. 11
- 63 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 3, sf. 209
- 64 a.g.e., Şerafettin Turan, sf. 100, 101
- 65 a.g.e., Hikmet Bayur, sf. S 48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1911-1912 TRABLUSGARP SAVAŞI VE MUSTAFA KEMAL'İN GÖZ HASTALIĞI

- 1 "Atatürk'ün Bütün Eserleri" Cilt 1, sf. 129
- 2 "İki Devrin Perde Arkası", **Hüsamettin Ertürk**, Hilmi Kit., 1957, sf. 77
- 3 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1, Sf. 133
- 4 "Atatürk Hayatı ve Eseri", **Yusuf Hikmet Bayur**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf. 64
- 5 "Küçük Anılarda Büyük Sırlar", **Nurten Aslan**, TekAğaç Eylül Yay., sf. 290
- 6 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", **Kemal Özbay**, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, sf. 82
- 7 "Tıbbi Deontoloji", **Bedi Şehsuvaroğlu** Bayda Basım Yay., İst. 1983, sf. 1
- 8 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü", **Dr.Eren Akçiçek**, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, sf. 303
- 9 "Atatürk'ün Son Günleri", **Cemal Kutay**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1981, sf. 27
- 10 "Sohbetler", **Cemal Kutay**, Sayı 12, Kasım 1969, sf.46
- 11 "Yakınlarından Hatıralar", Sel Yayınları, 1955, İstanbul, sf.106
- 12 "Atatürk'le 30 Yıl", **Nuyan Yiğit**, **İbrahim Süreyya Yiğit**'in öyküsü, Remzi Kitabevi, Eylül 2004, İstanbul, sf. 53
- 13 "Dr.İbrahim Tali Bey'in Günlüğü", **Erdal Aydoğan**, **Şaban Örtak**, Arba Yay., İstanbul, 2000, sf. 2
- 14 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", **Kemal Özbay**, C.I, sf. 83
- 15 "Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları", **Orhan Koloğlu**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, Ankara, sf.73
- 16 "Yakınlarından Hatıralar" (Dr. İbrahim Tali Öngören hatıraları) Sel Yay., 1955, İst., sf.110
- 17 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1, sf.139
- 18 "Yakınlarından Hatıralar" (Dr. İbrahim Tali Öngören hatıraları), Sel Yay., 1955, İstanbul, sf.111
- 19 "Sohbetler", **Cemal Kutay**, sf.140
- 20 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 1 sf.140
- 21 "Türk Hekimleri Biyografisi", **Fethi Erden**, 1948, İstanbul, sf. 95
- 22 a.g.e., **Orhan Koloğlu**, sf. 74
- 23 "Viyana Yolunda Göz Hastası Mustafa Kemal", **Cemal Kutay**, Tarih Sohbetleri 4, Şubat 1967, sf. 42-71
- 24 "Sohbetler", **Cemal Kutay**, Sayı: 12, Kasım 1999, sf. 25
- 25 a.g.e., **Eren Akçiçek**, sf. 133
- 26 "Dr.Hüseyin Hüsnü'nün Not Defterinden Trablusgarp Savaşı", **Mebrure Değer**, Kurtiş Matbaacılık, 1998, İstanbul sf. 26
- 27 a.g.e., **Mebrure Değer** sf. 28
- 28 a.g.e., **Mebrure Değer**, sf. 33
- 29 a.g.e., **Eren Akçiçek** sf. 131
- 30 a.g.e., **Mebrure Değer** sf. 64
- 31 "Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden İtalyan Savaşı", **Mebrure Değer** III. Türk Tarih Kongresi Kongre Bildirileri, İstanbul 1993, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1999, Ankara, sf.411-416
- 32 "Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden", **Mebrure Değer**, a.g.e., sf.66
- 33 a.g.e., **Kemal Özbay** Cilt I, sf. 83
- 34 a.g.e., **Mebrure Değer** sf. 45, 29
- 35 "Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, Mebrure Değer, Dr. Hüseyin Hüsnü'nün Not Defterinden Trablusgarp Savaşı", **Eczacı Ayla Selçuk**, Kurtiş Matbaacılık, 1998 İstanbul, sf. 13-15

- 36 a.g.e., Şerafettin Turan sf.110
 37 a.g.e., Mebrure Değer, sf.10
 38 a.g.e., Müfit Ekdal sf. 53
 39 "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a", Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin Kızılay Derneği Yayınları, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, sf. 59, 60
 40 "Dr.Hüseyin Hüsnü'nün Not Defterinden Trablusgarp Savaşı", Mebrure Değer, Kurtiş Matbaacılık, 1998, İstanbul, sf.11
 41 "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp'da Açtığı Hastaneler", Zuhal Özaydın I. Türk Tıp Kongresi, Türk Tarih Kur.Yay., 1992, Ankara, sf. 87-91
 42 a.g.e., Fethi Erden sf. 99
 43 a.g.e., Murat Uluğtekin, Seçil Karal Akgün, sf.61, 62
 44 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf. 65, 66
 45 "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi", Zuhal Özaydın, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987, sayfa 64-65 ve 155'den aktaran: Hikmet Özdemir, "Salgın Hastalıklardan Ölüm", T.T.K.Yay., 2005, Ankara, sf.279
 46 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf.65-69
 47 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf. 81
 48 a.g.e., Fethi Erden, sf.139
 49 a.g.e., Orhan Koloğlu, sf. 93-102
 50 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf. 89, 90
 51 a.g.e., Fethi Erden, sf.112
 52 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf. 91
 53 a.g.e., Mebrure Değer, sf.12
 54 "Mirat-Mekteb-i Tıbbiye", Rıza Tahsin, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, 1991 Cilt II, Özel Yayınevi, İstanbul, sf. 111 dipnot 263

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BALKAN HARBİNE KATILAN TIBBİYELİLER

- 1 "Tıp Tarihi Yıllığımız I", Süheyl Ünver, 1966, İstanbul sf. 85
 2 "Dr. Bahattin Şakir", Hikmet Çiçek, Kaynak Yayınları, 2004, İstanbul, sf.26
 3 a.g.e., Hikmet Çiçek, sf. 20
 4 a.g.e., Hikmet Çiçek, sf. 22
 5 a.g.e., Hikmet Çiçek, sf. 23, 24
 6 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf. 134
 7 "50 Yıl Önce Ölen 8 Büyük Türk Hekimi için Anma Töreni Kitabı", Ekrem Kadri Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1986, İstanbul, sf. 27-31
 8 a.g.e., Fethi Erden, sf. 155
 9 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, sf. 95-100
 10 "Salgın Hastalıklardan Ölüm", Hikmet Özdemir TTK, Ank.,2005, sf. 58-60
 11 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf. 63
 12 a.g.e., Hikmet Özdemir sf. 65
 13 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I sf. 95-100
 14 a.g.e. Kemal Özbay, sf. 113
 15 "Atatürk Hayatı ve Eseri", Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf. 53

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN SOFYA GÖREVİ SIRASINDA TANIŞTIĞI TIBBİYELİLER VE SARIKAMIŞ CEPHESİ

- 1 *"Mustafa Kemal Atatürk", Şerafettin Turan, Bilgi Yayınevi, 2004, sf. 124*
- 2 *Yakın Tarihimiz Dergisi, 2. Cilt sf.366-367*
- 3 *Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, 1971 İstanbul sf.174*
- 4 *"Kutsal İsyan", H.İzzettin Dinamo, Cilt 1. sf.474, 476*
- 5 *"Atatürk ve Milli Mücadelede Tekirdağ", Mehmet Serez, T.C. Tekirdağ Valiliği Yayınları, 1988, Tekirdağ, sf. 5*
- 6 *Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 1, sf.181, 182*
- 7 *Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 1, sf.174*
- 8 *"Gazi ve Fikriye", Hıfzı Topuz, Remzi Kitabevi, 2001, İstanbul, sf. 54-58*
- 9 *"Zabit ve Kumandan ile Hasbihal", Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet Yayınları, 1998, İstanbul, sf..94*
- 10 *"Bilinmeyen Tarihimiz", Cemal Kutay, Dizerkonca Mat., 1974, İst., sf.272*
- 11 *"Atatürk Hayatı ve Eseri", Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf.66-67*
- 12 *a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf.69*
- 13 *"Sarıkamış 9. Kolordu Kurmay Başkanı", E.Kurmay Yarbay Şerif, İstanbul, Necm-ı İstikbal Matbaası, 1338 eski yazı eserinden ak; "Çanakkale Zaferi'nin 90. Yılı" makalesi, E.General Nurettin Türsan, Müdafaa-i Hukuk Dergisi, 6 Nisan 2005.*
- 14 *"Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları", Kilisli Dr.Mehmet Derviş Kuntman, 215 Sayılı Silahlı Kuv.Der. Ek Kısmı, 1 Eylül 1965, 84. Yıl, Ek Sayı 1*
- 15 *"Çelebi Bizi Unutma", Hüsrev Hatemi, İşaret Yay., 1990, İst., sf. 222-224*
- 16 *"Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi", Mareşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay Basımevi, 2005, Ankara, sf. 315-317*
- 17 *"Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf. 20*
- 18 *a.g.e., Fethi Erden, sf.96*
- 19 *"Sarıkamış Dramı", Alptekin Müderrisoğlu, Kastaş Yay., 2.Bas., sf.478-479*

ALTINCI BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KATILAN TIBBİYELİLER

- 1 *"Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, sf.123,*
- 2 *"Mirat-Mekteb-i Tıbbiye", Rıza Tahsin, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, 1991, Özel Yayınevi, İstanbul, sf.43, 63 nolu dip not*
- 3 *a.g.e., Kemal Özbay, sf.124*
- 4 *"On Yıllık Harbin Kadrosu", İsmet Görgülü, TTK Yay., 1993 Ankara sf.107*
- 5 *Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm, S 350,351*
- 6 *"Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler", Dr.Fatma Özken, www.gallipoli1915.org/-tibbiye.sehit.htm*
- 7 *"Dr.Reşit Galip", Ahmet Şevket Elman, Ankara 1955, sf.278, 294*
- 8 *a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.278*

- 9 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı Hastalıkları ve Ölümü", Eren Akçiçek, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, sf.287
- 10 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.266
- 11 a.g.e., Fethi Erden, sf. 3
- 12 "Salgın Hastalıklardan Ölüm", Hikmet Özdemir, sf.197
- 13 a.g.e., Ahmet Şevket Elman sf.32
- 14 Dr.Fatma Özlem, www.gallipoli1915.com/tibbiye.sehit.htm
- 15 "20.Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları", Adnan Ataç, GATA Basımevi, Ankara 1997
- 16 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.294
- 17 "Salgın Hastalıktan Ölüm" Hikmet Özdemir, sf.195
- 18 a.g.e. Kemal Özbay, Cilt I, sf.139
- 19 "On Yılık Harbin Kadrosu", İsmet Görgülü, TTK Yay., 1993 Ankara Sf.116)
- 20 "Nasıl Okudum", Tevfik Sağlam, Nehir Yayınları, Önsöz, Prof.Dr.Hüsrev Hatemi, Prof.Dr.Aykut Kazancıgil, 1991, İstanbul sf. 23, 24
- 21 a.g.e. Cilt I, Dr.Kemal Özbay, sf.133
- 22 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.180
- 23 a.g.e., Kemal Özbay Cilt I, sf.174
- 24 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.197-297
- 25 a.g.e., Kemal Özbay, sf.174
- 26 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.290
- 27 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.350
- 28 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf.313
- 29 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.286-287
- 30 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.85
- 31 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf.314
- 32 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.286
- 33 "Tıbbaneden Numuneye", Müfit Ekdal Zafer Matbaası, 1982, İstanbul, sf.291
- 34 "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi", Mareşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay Basımevi, 2005, Ankara, sf.318-319
- 35 "Sarıkamış Dramı", Alptekin Müderrisoğlu, Kastaş Y., 2.B., 2004, sf.472-473
- 36 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf.309
- 37 ""En"leriyle, "Tek"leriyle İnebolu", Kamil Tunçoğlu, Bütün Dünya Der., Kasım 2004 Sf.142 ak; Hikmet Özdemir, "Salgın Hastalıklardan Ölüm", Sf.277
- 38 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.151
- 39 a.g.e., Hikmet Özdemir, sf.153
- 40 "Nasıl Okudum", Tevfik Sağlam, Nehir Yay., Önsöz Prof.Dr.Hüsrev Hatemi, Prof.Dr.Aykut Kazancıgil, 1991 İstanbul sf.9-25
- 41 "Ord.Prof.Dr.Tevfik Sağlam Paşa", Saim Polat Bengiserp, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları I, İstanbul, 1995, sf.251-271
- 42 "Tıp Tarihi Yıllığımız I", Süheyl Ünver, 1966, İstanbul, sf.78
- 43 "A.Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", Ahmed Güner Sayar, Ötüken Yay., 2004, İstanbul, sf.99
- 44 a.g.e., Kemal Özbay, sf.232
- 45 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.291
- 46 a.g.e., Ahmed Güner Sayar, sf.98
- 47 "Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir Kazalarında Harp Hastaneleri", Aydın Ayhan, Tıp Tarihi Araştırmaları 10, İst.2001, sf.156-174
- 48 a.g.e., Dr.Eren Akçiçek sf.304

- 49 a.g.e., **Kemal Özbay**, Cilt I, sf.311
 50 "*Türk Hekimleri Biyografisi*", **Fethi Erden**, 1948, İst., sf.30
 51 a.g.e., **Ahmed Güner Sayar**, sf.100
 52 a.g.e., **Ahmet Şevket Elman**, sf.286
 53 a.g.e., **Ahmed Güner Sayar**, sf.101
 54 "*Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman Cevdet Çubukçu*", **Nadire Berker**, **Selim Yalçın**, Koç Vakfı Yay., 2003, İst., sf.89
 55 a.g.e., **Ahmed Güner Sayar**, sf. 99

YEDİNCİ BÖLÜM MUSTAFA KEMAL VE TIBBİYELİLER ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA

- 1 "*Arıburnu'nun Şanlı Müdafaaı ve 27.Alay, 2.Tabur 4.Bölüğünün Hazin Hikayesi*"; **Ahmet Yurttakal**, "*Çanakkale Savaşı*" Editör: **Muzaffer Albayrak**, Yeditepe Yay., 2006, İstanbul, sf. 161
 2 "*Siperin Ardı Vatan*", **Gürsel Göncü**, **Şahin Aldoğan**, MB Yay., İst., sf.41-69
 3 "*Atatürk Hayatı ve Eseri*", **Yusuf Hikmet Bayur**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf. 77
 4 "*Mustafa Kemal Atatürk*", **Şerafettin Turan**, Bilgi Yay., 2004, Ankara, sf. 133
 5 "*Atatürk'ün Yaşamı*", **Uluğ İğdemir**, 1.Cilt, TTK, 1988 Ankara, sf.164
 6 "*Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*", **Metin Aydoğan**, Umay Yay., 2005 İzmir, sf.37
 7 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.89
 8 "*Koca Doktor Mustafa Bengisu*", **Kaya Bengisu**, BAB Yay., No:1, Hür Efe Matbaası, 1993, İzmir, sf.157
 9 "*Çamlıca'nın Üç Gülü*", **Hıfzı Topuz**, sf.49-52
 10 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, Kaynak Yayınları, sf.408
 11 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, sf.429
 12 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, sf.434
 13 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.94
 14 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.96
 15 "*Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*", **İhsan Ilgar**, **Nurer Uğurlu Örgün** Yayınevi, 2004, 2.Baskı, İstanbul, sf.430
 16 "*Yakınlarından Hatıralar*", Sel Yayınları, 1955, İstanbul, sf.111
 17 "*On Yıllık Savaşın Günlüğü*", **İsmet Görgülü**, **İzzeddin Çalışlar**, Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü, Yapı Kredi Yay., 2.Baskı, 1999, İst., sf.122
 18 a.g.e., **İsmet Görgülü**, **İzzeddin Çalışlar**, sf.119
 19 "*Dedem Hüseyin Atıf Beşe*", **Güliz Beşe Erginsoy**, Varlık Y., 2004, İst., sf.259
 20 "*Abdürrahim Tuncak'ın Anıları*", **Mete Akyol**, Milliyet Gazetesi, 26 Mayıs 1981'den ak; **Eren Akçicek** "*Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü*" sf.147
 21 a.g.e., **İsmet Görgülü**, **İzzeddin Çalışlar**, sf.122-123
 22 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.102
 23 a.g.e., **İsmet Görgülü**, **İzzeddin Çalışlar**, sf.126
 24 a.g.e., **Hikmet Çiçek**, sf.142
 25 a.g.e., **Güliz Beşe Erginsoy**, sf.263
 26 a.g.e., **İsmet Görgülü**, **İzzeddin Çalışlar**, sf.127
 27 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, sf.462

- 28 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.102
- 29 "O'nun için Yazılanlar söylenenler" **Fatih Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Şub.** hazırlanan kitap, **Mahmut Yesari**'nin *Tan Gazetesinde* çıkan "*Korku Bilmeyen Adam*" isimli makalesi (sf.59)Başarı Basımevi, 1938, İstanbul, sf.60-61
- 30 "*Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*", **Kemal Özbay**, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, sf.231
- 31 "*Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*", **Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin**, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, sf.227
- 32 "*Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri*", **Aydın Ayhan**, *Tıp Tarihi Araş.*, 10, 2001 İst. sf. 158-159
- 33 **Kemal Özbay** sf.232
- 34 "*Çanakkale Savaşlarında Yaralanmalar ve Hastalıklar*", **Aydın Ayhan**, *Tıp Tarihi Araş.* 11, 2003, İstanbul, Yüce Yayınları, sf. 99-100
- 35 **Kemal Özbay**, sf.317
- 36 a.g.e., **Hikmet Özdemir**, sf.209.
- 37 a.g.e., **Hikmet Özdemir**, sf.210
- 38 "*Zığınder'e'yi Anlamak, Çanakkale Savaşı*", **Tuncay Yılmaz**, Editör: **Muzaffer Albayrak**, Yeditepe Yayınevi, 2006, İstanbul, sf.127
- 39 a.g.e., **Kemal Özbay**, Cilt I, sf.232
- 40 "*Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*", **Aptülahat Akşin**, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964, sf.6
- 41 a.g.e., **Hikmet Özdemir**, sf.17
- 42 a.g.e., **Kemal Özbay**, Cilt I, sf.233
- 43 "*Miralay Süleyman Şakir Çanakkale'den Hatıralar*", Hazır.: **Servet Avşar, Hasan Babacan**, Vadi Yayınları, 2006, Ankara, sf.244
- 44 "*Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anılarım*", **İ.Hakkı Sunata**, İş Bankası Yayını, 2003, İstanbul, sf.134-168-170-189
- 45 "*Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler*", **Dr.Fatma Özlen**, www.gallipoli1915.org/tibbiye.sehit.htm
- 46 "*Erzurum Kongresi*", **Mahmut Goloğlu**, Nüve Mat., 1968, Ankara, sf.165
- 47 a.g.e., **Mahmut Goloğlu**, sf.152
- 48 "*Konuşan Hatıralar*", **Muzaffer Tansu**, 1974, sf.54-55' den ak.; **M.Orhan Bayrak**, "*Çanakkale Savaşları*", Bir Harf Yay., 2005, İstanbul sf.200-201
- 49 **Dr.Fatma Özlem**, www.gallipoli1915.org/tibbiye.sehit.htm
- 50 "*Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri*", **Niyazi İsmet Gözcü**, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, sf. 90, İst., 1938, ak.; **Ahmet Esenkaya, Ceyhan Koç**, "*Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler*", *Çanakkale Araştırmaları Yıllığı*, Sayı: 3, Mart 2005, 18 Mart Üni., sf. 24-49
- 51 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.97
- 52 "*İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey*", **Ahmet Eyicil**, Gün Yay., 2004, Ankara, sf.163,
- 53 "*Efendi*", **Soner Yalçın**, Doğan Yayınları, sf.253
- 54 a.g.e., **İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar**, sf.141
- 55 a.g.e., **İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar**, sf.143
- 56 a.g.e., **İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar**, sf.146 ve 149
- 57 a.g.e., **Ahmed Güner Sayar**, sf.181
- 58 **Kemal Özbay**, sf.76
- 59 "*Sohbetler*", **Cemal Kutay**, Sayı:12, Kasım 1969, sf.32

- 60 "Ölümünün 60. Yıldönümünde Dr.Rıfat Osman Bey ve Edirne", Rıfat Kazancıgil, III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK Yayını, 1999, Ankara, sf.151-157
- 61 "A.Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", Ahmed Güner Sayar, Ötügen Yayınevi, 2004, İstanbul, sf.179

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN 2.ORDU, 7. ORDU VE YILDIRIM ORDULARI KOMUTANLIĞI SIRASINDA BİRLİKTE ÇALIŞTIĞI TIBBİYELİLER VE MONDROS MÜTAREKESİ

- 1 "Atatürk ve Diyarbakır", Şevket Beysanoğlu, 1981, sf.86'dan ak.;Eren Akçiçek, "Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü", İzmir Güven Kit., 2005, sf.30
- 2 "Çanakkale Zaferi'nin 90. Yılı", Nurettin Türsan, Müdafaa-i Hukuk Der., 6 Nisan 2005
- 3 "Atatürk'ün Hatıra Defteri", Şükrü Tezer, TTK Yayını, 2.Baskı, 1989, sf.85-86
- 4 "Atatürk Hayatı ve Eseri", Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf.109
- 5 a.g.e., Şükrü Tezer, sf.38
- 6 "On Yıllık Savaşın Günlüğü", "Orgeneral İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü", İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, YKY, 2. Baskı, 1999, İstanbul, sf.153
- 7 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2, Kaynak Yayınları 1999, sf.44
- 8 a.g.e., İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, sf.176
- 9 a.g.e., İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, sf.223
- 10 GATA Tıp Tarihi Müzesi ve Dr.Adnan Ataç'tan alınan bilgi
- 11 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü", Eren Akçiçek, İzmir Güven Kitabevi, 2005, sf.298
- 12 "Yakınlarından Hatıralar", Sel yayınları, 1955, sf.112
- 13 Atatürk'ün Bütün Eserleri 3.Cilt, 2000, Kaynak Yayını, İstanbul, sf.24
- 14 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf.14
- 15 "Atatürk'ün Anıları", İsmet Görgülü, Bilgi Yay., 3.Bas., 2004, Ank., sf.42
- 16 "Atatürk'ün Anıları", İsmet Görgülü, a.g.e., sf.174, 175
- 17 "Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken", Haldun Derin, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995 İstanbul sf.76, 77
- 18 "Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları", Sadi Borak, 2.Baskı, 1998, Kaynak Yay., İstanbul, sf.89-93,
- 19 Yusuf Hikmet Bayur, sf.135
- 20 "Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları", Ali Fuat Erden, İş Bankası Yay., 2003 İstanbul, sf.151
- 21 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, sf.262
- 22 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.2
- 23 "Tıbbaneden Numuneye", Müfit Ekdal, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul, sf.46
- 24 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", Bedi Şehsuvaroğlu, Hür Yay., 1981, İst., sf.5
- 25 a.g.e., Müfit Ekdal, sf.47
- 26 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf.286-269
- 27 "Koca Doktor Mustafa Bengisu", Kaya Bengisu, BAB Yay., İzmir, 1993, sf.24
- 28 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt I, sf.309
- 29 "Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları", Sadi Borak, a.g.e., sf.100-103

- 30 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.136
- 31 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.137
- 32 "*Gördüklerim ve Geçirdiklerim*", **Ahmet Emin Yalman**, Rey Yay., 1970 İst., C. 1, sf.288
- 33 "*Atatürk ve Edebiyat*", **Sadi Borak**, Kaynak Yay., 2.Bas., 1998, İst., sf.139.
- 34 "*Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*", **Sadi Borak**, a.g.e., sf.117-121
- 35 "*Atatürk'le 30 Yıl*", "*İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*", **Nuyan Yiğit**, Remzi Kitabevi, 2004, sf.417
- 36 "*Siyasi Hatıralar I*", **Ali Fuat Cebesoy**, Temel Yayınları, 2002, İstanbul, sf.85
- 37 a.g.e., **Nuyan Yiğit**, sf.420
- 38 a.g.e., **Şerafettin Turan**, sf.50
- 39 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999
- 40 "*M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*", **Afet İnan**, TTK Ank., 1983, sf. 30
- 41 a.g.e., **Şerafettin Turan**, sf.151
- 42 "*M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*", **Afet İnan**, a.g.e., 1983, sf. 52
- 43 "*Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay*", **Fethi Tevetoğlu**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, sf.623-638
- 44 Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi, **Osman Nebioğlu**, 1961, İst., sf.584
- 45 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.151
- 46 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.149
- 47 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.154
- 48 "*Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*", **Şerafettin Turan**, Türk Tarih Kurumu, 1999, Ankara, sf.6
- 49 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, sf.206
- 50 "*Atatürk'ten Hatıralar*", **Zafer Gazetesi**, Yıl 5, Sayı 1651, 10 Kasım 1953, sf. 2'den ak.; **Ahmet Bekir Palazoğlu**, "*Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Askerliği*", Babil Yayınevi, Ankara, 2005 sf.81
- 51 "*Teofik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri*", **M.Vehbi Tanfer**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1995, Sayı: 33, sf.714
- 52 "*Muslihiddin Adil Taylan Hakkında Not*", **Ali Baltacıoğlu**, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2005, Sayı 2, sf.370, 371
- 53 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2, Kaynak Yayınları 1999, sf.207
- 54 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.156
- 55 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.135
- 56 "*Yakınlarından Hatıralar*", **Sel Yayınları**, sf.113
- 57 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.202
- 58 "*Erzurum Kongresi*", **Mahmut Goloğlu**, 1968, Nüve Mat., Ankara, sf.152
- 59 "*Salgın Hastalıklardan Ölüm*", **Hikmet Özdemir**, sf.250
- 60 "*Dr.Reşit Galip*", **Ahmet Şevket Elman**, sf.279
- 61 a.g.e., **Ahmet Şevket Elman**, sf.353
- 62 a.g.e., **Ali Fuat Erden**, sf.152
- 63 "*İstanbul'un Hekim Şehremini ve Belediye Reislerinin Bu Şehre Yaptıkları Sağlık Hizmetleri*", **Ayhan Yücel**, I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, 1992 Ankara TTK Yayını sf.211-221
- 64 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.160
- 65 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, sf.283
- 66 a.g.e., **Eren Akçiçek**, sf.290
- 67 a.g.e., **Yusuf Hikmet Bayur**, sf.165

- 68 "Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları", Sadi Borak, Kaynak Yay., 1998, 2.Bas. sf.148-150
- 69 a.g.e., Ahmet Eyicil, sf.176
- 70 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf.199
- 71 a.g.e., Nurten Aslan, sf.38
- 72 a.g.e., Soner Yalçın, sf.254
- 73 "Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü", Taylan Sorgun, a.g.e., sf.315
- 74 a.g.e., Fethi Erden, sf.48
- 75 "İki Devrin Perde Arkası", Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kit., 1957 İst., sf.214
- 76 "İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları", Hüseyin Cahit Yalçın, Temel Yay., 2002, sf.17
- 77 "İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey", Ahmet Eyicil, Gün Yay., 2004 Ankara, sf.188
- 78 "Cumhuriyet'e Doğru", Mahmut Gologlu, Başnur Mat., 1971 Ank. Sf.271
- 79 a.g.e., Ahmet Eyicil, sf.191
- 80 "1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi", Turgut Özkanman, Bilgi Yayınevi, 1999, sf.43

DOKUZUNCU BÖLÜM

TIBBİYE VE GÜLHANE'NİN İŞGALİ VE TIBBİYELİLERİN DİRENİŞİ

- 1 "Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü", Hikmet Özdemir, Kocaeli Üni. Yayını, 2003, sf.36
- 2 "Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin öyküsü Osman Cevdet Çubukçu", Nadire Berker, Selim Yalçın, Koç Vakfı Yayını, 2003, İstanbul, sf.89, 90
- 3 "Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü", Hikmet Özdemir, sf.37
- 4 "Dr.Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu", Şeref Etker, Osmanlı Bilimi Araş. Emre Dölen Armağanı, Bölüm 6, Sayı 2, 2005, sf. 35-70
- 5 "Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü", Hikmet Özdemir, sf.38
- 6 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, sf.363
- 7 Kemal Özbay, 2. Cilt sf.129
- 8 Kemal Özbay 2. Cilt sf.131
- 9 Kemal Özbay, 2. Cilt sf.132
- 10 Nadire Berker, Selim Yalçın, sf.90,91
- 11 "Jöntürklerden Sontürklerle Tıbbiyeli", Tahir Hatipoğlu, Otopsi Yay., sf.144
- 12 "A.Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", Ahmed Güner Sayar, Ötügen Yayınevi, 2004, İstanbul, sf.199
- 13 a.g.e., Ahmed Güner Sayar, sf.198
- 14 "Ord.Prof.Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1949) ve Bilime Katkıları", Ülfiye Barlas, Tıp Tarihi Araştırmaları-10, sf.207-220
- 15 a.g.e., Ahmed Güner Sayar, sf.490-491
- 16 "Agonî", Ogün Deli, Lazer Yayınları, 2004, sf.39, 40
- 17 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt 2, sf. 362-363
- 18 a.g.e., Kemal Özbay, Cilt 2, sf.250
- 19 a.g.e., Ahmed Güner Sayar, sf.103

- 20 Atatürk Ansiklopedisi Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, May Yay., Cilt 3, 1971, sf.186-193
- 21 "Milli Mücadele'de Çamlıca'nın Üç Gülü", Hıfzı Topuz, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 2002 sf.37
- 22 "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler", Emin Demirel, 5.Baskı IQ Yayınları, 2004, İstanbul, sf.226
- 23 "Bozkurt Yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri", Ergün Hiçyılmaz, Kamer Yayınları, sf.96
- 24 a.g.e., Emin Demirel, sf.222
- 25 "On Yıllık Harbin Kadrosu", İsmet Görgülü, TTK Yay., 1993, Ankara, sf.203
- 26 a.g.e., Emin Demirel, sf.227
- 27 "Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar", Fethi Tevetoğlu, TTK Basımevi, 1988, Ankara, sf.5
- 28 a.g.e., Hüsamettin Ertürk, sf.224-226
- 29 "Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar", Fethi Tevetoğlu, a.g.e., sf.9
- 30 "Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar", Fethi Tevetoğlu, a.g.e., sf.15
- 31 "Mütareke Dönemi ve Bekiraga Bölüğü", Taylan Sorgun, a.g.e., sf.296
- 32 "Bozkurt" yazarı "Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri", Ergün Hiçyılmaz, a.g.e., sf.105
- 33 "M.M. Örgütü'nün Gizli Faaliyetleri", Kemal Koçer, Özne Yay., Ankara, sf.7
- 34 "Atatürk Kronolojisi", Turgut Özakman, sf. 39
- 35 "Tıbbaneden Numuneye", Müfit Ekdal, Zafer Matbaası, 1982, İstanbul, sf.29
- 36 "Sürgünden İntihara Dr.Reşid Bey'in Hatıraları", Ahmet Mehmetefendioğlu, Tükemat Matbaası, 1992 İzmir, sf. 8-10
- 37 Atatürk Ansiklopedisi, 3. Cilt, sf.76-77
- 38 "Dr.Mehmed Reşid Bey'in Taşakla Hatıraları Hakkında", Nejdett Bilgi, Tarih ve Toplum Dergisi, Nisan 1992, Sayı 100, sf. 244-252
- 39 "İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılanmaları", Ferudun Ata, TTK Yayını, 2005, Ankara, sf.86
- 40 a.g.e., Ferudun Ata, sf.92
- 41 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, 1971, 3. Cilt, sf.267
- 42 "Malta Sürgünleri", Bilal Şimşir, Bilgi Yay., 2.Basım, 1985, Ankara, sf.48-49
- 43 Yakın Tarihimiz Dergisi, Türkp petrol Armağanı, Cilt 2, sf.339-341
- 44 a.g.e., Ferudun Ata, sf.94
- 45 a.g.e., Ahmet Mehmetefendioğlu, sf.70-71
- 46 a.g.e., Rıza Tahsin, Aykut Kazancıgil, sf.56, dipnot 92
- 47 a.g.e., Ferudun Ata, sf.263-272
- 48 a.g.e., Ferudun Ata, sf.172
- 49 a.g.e., Kemal Özbay, 2. Cilt sf.136
- 50 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, Cilt 4, sf.75
- 51 "Cellâtları da Asarlar", Ergün Hiçyılmaz, Altın Kitaplar, 1994 İstanbul, sf.64
- 52 a.g.e., Hüsamettin Ertürk, sf.323
- 53 "Mustafa Kemal Atatürk", Şerafettin Turan, a.g.e., sf.186
- 54 a.g.e., Bilal Şimşir, sf.78
- 55 a.g.e., Kemal Özbay, 2. Cilt, sf.136
- 56 a.g.e., Bilal Şimşir, sf.83
- 57 a.g.e., Turgut Özakman, sf. 101
- 58 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 5, sf. 99-100
- 59 "Türkün Ateşle İmtihanı", Halide Edip Adıvar, 11.Baskı Atlas Kitabevi, sf.40

- 60 "Kuveyt Milliye'nin Kuruluşu", Alev Coşkun, Çağdaş Y., 2.Bas. 1997, sf.154
- 61 "Çamlıca'nın Üç Gülü", Hıfzı Topuz, 2002. Remzi Kitabevi, sf.53-63
- 62 H. İzzettin Dinamo, Cilt 2, sf.222
- 63 "Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri", Kemal Arıburnu, Yeni Mat., Ank., 1951, sf.37,46
- 64 "Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar", Fethi Tevetoğlu, TTK Bas., 1988, Ank., sf.140
- 65 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, 1971, İstanbul, Cilt 4, sf.15
- 66 "On Yıllık Harbin Kadrosu", İsmet Görgülü, TTK Yay., 1993, Ankara, sf.192
- 67 a.g.e., Müfit Ekdal, sf.48
- 68 "Çamlıca'nın Üç Gülü", Hıfzı Topuz, a.g.e., sf.46
- 69 "Gördüklerim ve Geçirdiklerim", A.Emin Yalman, Rey Yay., 1970 C.1, sf.324
- 70 "Çamlıca'nın Üç Gülü", Hıfzı Topuz, a.g.e., sf.47
- 71 a.g.e., Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, sf.16
- 72 "İstiklal Harbimiz", Kazım Karabekir, Cilt 1, Emre Yay., 2005, sf.448-449
- 73 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, sf.85
- 74 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, sf.86
- 75 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, sf.101
- 76 Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt, 5, 2001, sf.122
- 77 Yakın Tarihimiz Dergisi, 9 Ağustos 1962, Cilt 2, Sayı 24, sf.321, 322
- 78 "Çamlıca'nın Üç Gülü", Hıfzı Topuz, sf.76, 77
- 79 "Malta Sürgünleri", Bilal N.Şimşir, Bilgi Yay., 2003 Ank., 2.Bas. 1985 sf.172
- 80 a.g.e., Hüsamettin Ertürk, sf.265
- 81 "Müderris Dr.Esat Paşa", Nejat Ayberk, 8 Büyük Türk Hekimi Anma Kitabı, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1986, İstanbul, sf.42-48
- 82 Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, a.g.e., sf.155-156
- 83 "Esat Paşa", Şeref Çavuşoğlu, Yakın Tarihimiz Der., C:1, Sayı 3, 19 Nisan 1962, sf.227, 228
- 84 a.g.e., Bilal Şimşir, sf.308-312
- 85 "Kutsal Barış", Hasan İzzettin Dinamo, Cilt 2, Tekin Yay., 1996, sf.217-219
- 86 "Gördüklerim ve Geçirdiklerim", A.Emin Yalman, Rey Yay., C: 2, sf.137-140
- 87 a.g.e., Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, sf.108
- 88 "Kutsal Barış", Hasan İzzettin Dinamo, Cilt 2, Tekin Y., 1996 İst. sf.214-217
- 89 a.g.e., Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, sf.135-137
- 90 a.g.e., Kemal Özbay, sf.76
- 91 "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a", Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, sf.191
- 92 "Salgın Hastalıklardan Ölüm", Hikmet Özdemir, TTK Yay., 2005, Ank., sf.92
- 93 a.g.e., Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, sf.170
- 94 a.g.e., Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, sf.175
- 95 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.199
- 96 a.g.e., Bilal Şimşir, sf.404
- 97 "Dr.İbrahim Tali Bey'in Günlüğü", Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Arba Yay., İst., 2000, sf.83-84
- 98 a.g.e., Ahmet Emin Yalman, Cilt 2, sf.155,156

ONUNCU BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL ÇALIŞMALARI, SAMSUN YOLCULUĞU VE İZMİR'İN İŞGALİ

- 1 *"Atatürk Hayatı ve Eseri"*, Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., 1990, Ankara, sf.189
- 2 *"Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü"*, Taylan Sorgun, Kum Saati Yay., 3. Bas., 2003 sf.133
- 3 *"Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü"*, Taylan Sorgun, a.g.e., sf.295
- 4 *"Darülfünun Grevi"*, Kazım İsmail Gürkan, Harman Yay., 1971, Garanti Mat., sf.7
- 5 *"Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü"*, Taylan Sorgun, a.g.e., sf.137
- 6 *"Küçük Anılarda Büyük Sırlar"*, Nurten Aslan, 3.Kitap, Ankara, 2005, sf.60
- 7 *"Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü"*, Taylan Sorgun, a.g.e., sf.216.
- 8 *"Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü"*, Taylan Sorgun, a.g.e., sf.269
- 9 a.g.e., Nurten Aslan, sf.350-351
- 10 *"Gazi Mustafa Kemal Atatürk"*, Veli Yılmaz, Kastaş Yay., 2005, sf. 36
- 11 *"Dr.Bahattin Şakir"*, Hikmet Çiçek, Kaynak Yay., 2004, sf.143
- 12 *"Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları"*, Sadi Borak, a.g.e., sf.150
- 13 *"İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 1.Kitap"*, Sina Akşin, İş Ban. Yay., 2004, İst., sf.92
- 14 *"Türk Basın Tarihi"*, Hıfzı Topuz, 2003, sf.117
- 15 Yusuf Hikmet Bayur, sf.195
- 16 *"Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber"*, Fethi Tevetoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1988, Sayı 13, sf.183
- 17 *"Mustafa Kemal Atatürk"*, Şerafettin Turan, sf.174
- 18 *"1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi"*, Bilgi Yay., 1999, sf.40
- 19 *"Türk Basın Tarihi"*, Hıfzı Topuz, 2003, sf.118
- 20 *"Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, sf.623-638
- 21 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf.200
- 22 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf.230-231
- 23 *"Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları"*, Sadi Borak, a.g.e., sf.153-155
- 24 *"Sohbetler"*, Cemal Kutay, Sayı 12, Kasım 1969, sf.32, 33
- 25 *"Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları"*, Sadi Borak, a.g.e., sf.230
- 26 a.g.e., Nurten Aslan, sf.359
- 27 *"Yakınlarından Hatıralar"*, Sel Yayınları, 1955, sf.115
- 28 ABE, Cilt 2, sf.299
- 29 *"Kutsal İsyan"*, Hasan İzzettin Dinamo, 2.Cilt, sf.41
- 30 *"Atatürk ve Çevresindekiler"*, Kemal Anburnu, İş Ban.Yay., Ank., sf.385, 1976
- 31 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, May Yay., Kemal Zeki Gençosman, Niyazi Ahmet Banoğlu, 1971, İstanbul, sf.264-266
- 32 *"Trakya Müfettişi olduğu sırada Kazım Dirik Cemal Kutay'a anlatmıştır."* Millet Dergisi, Sayı 41, 1946'den ak.; Atatürk Ansiklopedisi, May Yay., 1971-İst.

- Cilt 4 Atatürk Ansiklopedisi, May Yay., Kemal Zeki Gençosman, Niyazi Ahmet Banoğlu, 1971, İstanbul sf.264-266
- 33 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, sf.270
- 34 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 4, sf.263
- 35 a.g.e., Yusuf Hikmet Bayur, sf.303-304
- 36 "İşte 19 Mayıs Gerçeği", Murat Bardakçı, Hürriyet Gazetesi, 22 Mayıs 2005
- 37 "Hüsrev Gerede'nin Anıları", Literatür Yay., 2.Baskı, 2002, sf.24-27
- 38 "Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal", Zekeriya Türkmen, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, sf.90
- 39 "Ata ve İstanbul", Sadi Borak, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay., İstanbul 1983, sf.151
- 40 "İstiklal Harbimiz", Kazım Karabekir, Emre Yayınları, 6.Baskı, sf.486
- 41 "Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji", Ekrem Kadri Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1970, İstanbul, sf.117-118
- 42 "Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları", Sadi Borak, a.g.e., sf.271
- 43 "Hüsrev Gerede'nin Anıları", a.g.e., sf.43
- 44 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", Bedi Şehsuvaroğlu, Hür Yay., 1981, İst., sf.9
- 45 "Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin", Nürdoğan Taçalan, Show Kitap Yay., Aksoy Yay., 1998, İstanbul, sf.10
- 46 a.g.e., Nürdoğan Taçalan, sf.107
- 47 "Kutsal İsyan", Cilt 1, sf.347
- 48 "Bir Kent Bir İnsan S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları", Yaşar Aksoy, Nejat Eczacıbaşı Yayınları, 1986, sf.150
- 49 "Mütarekede İzmir", Nail Morali, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, Aralık 2002, sf.139
- 50 a.g.e., Yaşar Aksoy, sf.155
- 51 "İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu", Rahmi Apak, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf.5,6
- 52 a.g.e., Rahmi Apak, sf.7-9
- 53 "Kalkpaklılar", Samim Kocagöz, Dünya Kitapları, 2005, İstanbul, sf.34-35
- 54 a.g.e., Nürdoğan Taçalan, sf.181
- 55 a.g.e., Nürdoğan Taçalan, sf.182
- 56 a.g.e., Rahmi Apak, sf.10
- 57 a.g.e., Yaşar Aksoy, sf.171
- 58 a.g.e., Rahmi Apak, sf.76
- 59 "Türkiye Cumhuriyeti", Mahmut Goloğlu, Başnur Mat., Ankara, 1971, sf.327
- 60 a.g.e., Turgut Özakman, sf.15
- 61 "Atatürk'ün 19 Mayıs, Samsun'dan Önceki Kurtuluş Planı ve Yahya Kaptan", Atilla Oral, sf.220-229, "Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl", Der: Turgut Gürer, Cumhuriyet Yay., 2006, İst.
- 62 "Nutuk-1", "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Kaynak Y., Cilt 19, 2006, sf.233-246

ONBİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM-SİVAS KONGRELERİ VE ANKARA'DAKİ İLK GÜNLERDE MUSTAFA KEMAL VE TIBBİYELİLER

- 1 "Hüsrev Gerede'nin Anıları", Literatür Yay., 2.Baskı, 2002, sf.165
- 2 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", Bedi Şehsuvaroğlu, Hür Yay., 1981, İst., sf.9

- 3 *"Savaşçı Doktorun İzinde"*, M.Rıza Serhadoğlu, Remzi Kit., 2005, sf.219
- 4 a.g.e., M. Rıza Serhadoğlu, sf.248
- 5 *"1881-1938 Atatürk"*, *"Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi"* Turgut Öz-
zakman, , Bilgi Yay., sf.66
- 6 a.g.e., Turgut Özakman, sf.71
- 7 a.g.e., Turgut Özakman, sf.73
- 8 *"Hüsrev Gerede'nin Anıları"*, Literatür Yayınları, 1999, 2.Baskı, sf.167
- 9 *"Kurtuluş Savaşı Anıları"*, Yunus Nadi, Çağdaş Yay.,1978, İst., sf.102-103
- 10 *"Nutuk"*, Haz.Zeynep Korkmaz, 1.Cilt., Başbakanlık Bas., 1981, Ank., sf.25
- 11 *"Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları"*, Cem Ofset Mat., Haz.Cevdet R.Yu-
larkıran, SISKAV Yayınları, sf.62
- 12 *"Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar"*, Fethi Tevetoğlu, Ayyıldız Mat., Ank., sf.143
- 13 *"Atatürk'le 30 Yıl"*, Nuyan Yiğit, *"İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü"*, Remzi
Kit., Eylül 2004, sf.135
- 14 *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"*, Mazhar Müfit Kansu,
TTK Yay., 1. Cilt, 1997, 4.Baskı, sf.79-80 ve 104
- 15 *"Milli Mücadele'de Erzurum"*, Cevat Dursunoğlu, Kaynak Yay., 2. Bas., 2000
İst., sf.107
- 16 *"Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri"*, Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı,
1999, İstanbul, sf.48-49
- 17 *"Bütünüyle Erzurum Kongresi"*, M.Fahrettin Kırzioğlu, Kültür Ofset Yayını,
Ankara, 1993, sf.241
- 18 *"Erzurum Kongresi"*, Mahmut Goloğlu, 1968 Nüve Mat., Ankara, sf.168
- 19 *"Erzurum Kongresi"*, Mahmut Goloğlu, a.g.e., sf.92, 132
- 20 a.g.e., M.Fahrettin Kırzioğlu, sf.214
- 21 *"Milli Kurtuluş Tarihi"*, D.Avcıoğlu, 3.C., Tekin Kit., 1979, İst., sf.1188, 1190
- 22 a.g.e., M.Fahrettin Kırzioğlu, sf.220-221
- 23 *"Erzurum Kongresi"*, Mahmut Goloğlu, a.g.e., sf.165
- 24 *"İstiklal Harbimiz"*, Kazım Karabekir, Emre Yay., 6.Baskı, 2005, Cilt 1, sf.346
- 25 a.g.e., Mazhar Müfit Kansu, sf.237
- 26 *"Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri"*, Ali Birinci, a.g.e., sf.26, 39, 108
- 27 *"Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri"*, Ali Birinci, a.g.e., sf.31
- 28 *"Kutsal İsyan"*, Hasan İzzettin Dinamo, Cilt 3, sf.245
- 29 *"İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele"*, Sina Aksin, İş Ban.Yay., 2004, İst.
Cilt II, sf.518
- 30 *"Mustafa Suphi"*, Hamit Erdem, 2.Baskı, Sel Yay., 2005, İst., sf.118
- 31 *"Atatürk'ün Bütün Eserleri"*, Cilt 8, 2.Basım, 2004, sf.347
- 32 *"Tarihin Gölgesinde"*, Ali Birinci, Dergah Yay., 2001, İst. sf.203-224
- 33 *"Türk Hekimleri Biyografisi"*, Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.348
- 34 *"Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları"*, Ali Metin, Alkan Mat.,
1967, sf.31
- 35 *"Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri"*, Kemal Özbay, Cilt I,
1976, Yürük Mat., 2.Cilt, sf.134
- 36 *"Üçüncü Meşrutiyet"*, Mahmud Goloğlu, 1957, Başnur Mat., sf.358-359
- 37 a.g.e., Kemal Özbay, 2. Cilt, sf.135
- 38 a.g.e., Mazhar Müfit Kansu, sf.237
- 39 *"Atatürk'ün Bütün Eserleri"*, Cilt 3, sf.339
- 40 *"Üçüncü Meşrutiyet"*, Mahmud Goloğlu, a.g.e., sf.11
- 41 *"Üçüncü Meşrutiyet"*, Mahmut Goloğlu, a.g.e., sf.359

- 42 "Sivas Kongresi Delegatesi ve Heyeti Temsiliye Üyeleri", Hikmet Denizli, Kültür Bak. Yayını, Ankara, 1996, sf.136-138
- 43 "İki Devrin Perde Arkası", Hüsamettin Ertürk, Hilmi Yay., İst., sf.344-345
- 44 "Çamlıca'nın Üç Gülü", Hıfzı Topuz, 2002, Remzi Kitabevi, sf.44
- 45 "Atatürk Hayatı ve Eseri", Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1990, Ankara, sf.281
- 46 "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler", Emin Demirel, 5.Baskı IQ Yay., 2004, İstanbul, sf.254
- 47 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 5, 2001, sf.36
- 48 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 11, sf.198
- 49 "Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi; Doktor Rasim Ferid Talay", Fethi Tevetoglu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, sf.623-638
- 50 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü", Eren Akçiçek, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, sf.310
- 51 "Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları", Ziya Oranlı, Anlatan Ali Metin, Atatürk'ün Emir Çavuşu, Alkan Matbaası, 1967, Ankara, sf.49
- 52 "Kurtuluş Savaşı Anıları", Yunus Nadi, Çağdaş Yayınları, sf.256
- 53 "Gazi Mustafa Kemal Atatürk", Veli Yılmaz, Kastaş Yay., 2005, sf.146-147
- 54 "Türkün Ateşle İmtihani", H.E.Adıvar, Atlas Kit., 11.Baskı, 1994, İst., sf.111
- 55 "Kurtuluş Savaşı Anıları", Yunus Nadi, sf.56
- 56 "Allahın Süngüleri, Reis Paşa", Attila İlhan, İş Bankası Yay., 2002, sf.67
- 57 "Şu Çılgın Türkler", Turgut Özakman, Bilgi Yay., 2005, Ankara, sf.99-96
- 58 "Vatan Yolunda", Y.K.Karaosmanoğlu, İletişim Y., 4.Baskı 1999, İst., sf.116
- 59 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.109-110
- 60 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.158
- 61 a.g.e., Ziya Oranlı, sf.66
- 62 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.124
- 63 "Tek Adam", Ş.S.Aydemir, 2.Cilt, 11.Basım, Remzi Kit., 1990, sf.228-235
- 64 "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları", Mustafa Baydar, Menteş Kit., İst. 1968, sf.298-302
- 65 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.124
- 66 "Konuklar Geçiyor", Hıfzı Topuz, Çağdaş Yay., 1975, İstanbul, sf.13
- 67 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.139
- 68 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.169
- 69 "Vatan Yolunda", Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sf.141
- 70 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.222
- 71 "Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken", Haldun Derin, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995, İstanbul, sf.2
- 72 "Kılıç'tan Kılıç'a", Altemur Kılıç, Remzi Kitabevi, 2005, İstanbul, sf.24
- 73 a.g.e., Soner Yalçın, sf.282
- 74 "Kutsal İsyan", Hasan İzzettin Dinamo, Cilt 3, sf.111
- 75 "Kutsal İsyan", Hasan İzzettin Dinamo, Cilt 3, sf.232
- 76 "Kutsal İsyan", Hasan İzzettin Dinamo, Cilt 3, sf.225
- 77 a.g.e., Soner Yalçın, sf.280
- 78 "Milli Kıyan Milli Mücadelenin İç Yüzü", Rıza Nur, Toket Yay., 1994, sf.109-111
- 79 a.g.e., Attila İlhan, sf.483-489
- 80 "Kutsal İsyan", H.İ.Dinamo, Cilt 5, Tekin Yay., 2000, İstanbul, sf.268-271

- 81 *"Hep Atatürk'ün Yanında"*, Salih Bozok-Cemil Bozok, Çağdaş Yay., 1985, İst., sf.89
- 82 *"Atatürk'e ait Bilinmeyen Yedi Vesika"*, Fahrettin Kırzioğlu, Türk Kültürü Der., Yıl 19, Sayı 164, 1976, sf.475'ten ak.; Dr.Eren Akçiçek, *"Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü"*, 2005, İzmir, sf.176

ONİKİNCİ BÖLÜM KUVAYİ MİLLİYE Cİ TİBBİYE LİLER

- 1 *"Devlet Kavgası İttihat ve Terakki"*, Taylan Sorgun, Kum Saati Yay., 2.Bas., 2003, sf.41-42
- 2 *"Bir Kent Bir İnsan S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları"*, Yaşar Aksoy, Nejat Eczacıbaşı Yayınları, 1986, sf.73-74
- 3 a.g.e., Yaşar Aksoy, sf.173
- 4 *"Tatlı ve Acı Hatıralar"*, Dr.Sücuti Tükel, İzmir Piyasa Matbaası, 1952, sf. 13'den ak.; Yaşar Aksoy, *"Bir Kent Bir İnsan S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları"*, Nejat Eczacıbaşı Yayınları, 1986, sf.178
- 5 *"Tarih Uğrunda"*, Ali Birinci, Dergâh Yayınları, 2001, sf.151-152
- 6 a.g.e., Yaşar Aksoy, sf.180
- 7 *"Kutsal İsyan"*, H.İ.Dinamo, Cilt 2, sf.203
- 8 *"Ben De Yazdım"*, Celal Bayar, Sabah Kitapları, Cilt 6, 1997 İstanbul, sf.73
- 9 *"Kurtuluş Savaşı Günlüğü"*, Zeki Sarıhan, Cilt I, TTK,1993, Ankara, sf.291
- 10 *"Kutsal İsyan"*, H.İzzettin Dinamo, Cilt 2, sf.205
- 11 *"Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey"*, İlhan Tekeli, Selim İlkin, TTK Yay., 1989, Ank., sf.82
- 12 *"Koca Doktor Mustafa Bengisu"*, Kaya Bengisu, BAB Yay., 1993, sf.28-29
- 13 *"Türk Hekimleri Biyografisi"*, Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.221
- 14 *"Kuvayi Milliye'nin Kuruluşu"*, Alev Coşkun, Çağdaş Yay., 2.Bas. 1997, İst., sf.382
- 15 a.g.e., Fethi Erden, sf.59
- 16 *"Mütareke Dönemi ve Bekiraga Bölüğü"*, Taylan Sorgun, Kum Saati Yay., 3.Bas., 2003, sf.123
- 17 a.g.e., Taylan Sorgun, sf.33
- 18 *"Çamlıca'nın Üç Gülü"*, Hıfzı Topuz, a.g.e., sf.40
- 19 *"Kutsal İsyan"*, H İzzeddin Dinamo, Cilt 4, sf.37
- 20 *"İlk Milli Kuvvet Nasıl Kuruldu"*, Dr.Fahri Can, Yakın Tarihimiz Der., 24 Mayıs 1962, Cilt 1, Sayı 13, sf.394
- 21 *"İki Devrin Perde Arkası"*, Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, 1957, sf.219
- 22 *"Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a"*, Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, sf.270
- 23 *"Hüsrev Gerede'nin Anıları"*, Literatür Yayınları, 1999, 2.Baskı, sf.186
- 24 Yakın Tarihimiz Dergisi, 22 Mart 1962, Sayı: 4, sf.99-100
- 25 *"Kurtuluş Savaşı Anıları"*, Yunus Nadi, Çağdaş Yay.,1978, İst., sf.187, 202
- 26 a.g.e., Yunus Nadi, sf.231
- 27 a.g.e., Yunus Nadi, sf.246
- 28 *"Üçüncü Meşrutiyet"*, Mahmut Goloğlu, Başnur Mat., 1970, Ank.,sf.124-132
- 29 a.g.e., Yunus Nadi, sf.261

- 30 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.59
- 31 "Yaşadıklarım Dinlediklerim", **Burhan Oğuz**, Simurg Yay., 2000, İst., sf.29
- 32 "Çerkez Ethem Tamamlanmamış Dosya", **Cemal Kutay**, 2004, Özgür Y., sf.294
- 33 "Dr.Reşit Galip", **Ahmet Şevket Elman**, 1955, Ankara, sf.81
- 34 "Yılların İçinden, Uluğ İğdemir", TTK Bas., 1976, Ankara, sf.95
- 35 "Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü", **Hikmet Özdemir**, Kocaeli Üni. Y., 2003, sf.18
- 36 "Milli Mücadelede Denizli", **Ahmet Akif Tütenk**, Öğretmen Yardımlaşma Derneği Yayınları, İzmir, 1949, sf.34'den ak.; **Zeki Sarıhan**, "Kurtuluş Savaşı Günlüğü", Cilt II, TTK Yayınları, 1994, Ankara, sf.65
- 37 a.g.e., **Seçil Karal Akgün**, **Murat Uluğtekin**, sf.259-260
- 38 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", **Kemal Özbay**, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, sf.384
- 39 a.g.e., **Kemal Özbay**, sf.385
- 40 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.134
- 41 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.7
- 42 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.30
- 43 a.g.c., **Kemal Özbay**, sf.385
- 44 a.g.e., **Kemal Özbay**, sf.386
- 45 a.g.e., **Seçil Karal Akgün**, **Murat Uluğtekin**, sf.263
- 46 a.g.e., **Seçil Karal Akgün**, **Murat Uluğtekin**, sf.26
- 47 "Milli Mücadele", **Kazım Özalp**, TTK Basımevi, Ankara, 1971, sf.26-27
- 48 a.g.e., **Kazım Özalp**, sf.28
- 49 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 6, sf.157
- 50 a.g.e., **Kazım Özalp**, sf.162
- 51 a.g.e., **Kazım Özalp**, sf.164-165
- 52 a.g.e. **Kazım Özalp**, sf.171
- 53 "Demirci Akıncıları", **İbrahim Etem Akıncı**, TTK Bas., 1989, Ank., sf.16
- 54 a.g.e., **İbrahim Etem Akıncı**, sf.19
- 55 a.g.e., **İbrahim Etem Akıncı**, sf.27
- 56 "Çerkez Ethem Olayı", **Cemal Şener**, Etik Yay., 10.Baskı, İst., 2001, sf.113
- 57 "Kurtuluş Savaşının Zorlu Yılları", **İbrahim Artuç**, Kastaş Yay., 2.Kitap, 2. Baskı, Mart 2002, sf.254
- 58 "Dr.Reşit Galip", **Ahmet Şevki Elman**, Ankara, 1955, sf.80
- 59 "Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları", **Muhittin Ünal**, Cem Yayinevi, 2.Baskı, 2002, İstanbul, sf.14
- 60 a.g.c., **Muhittin Ünal**, sf.363
- 61 a.g.e., **Muhittin Ünal**, sf.362
- 62 "On Yıllık Harbin Kadrosu", **İsmet Görgülü**, sf.234-235
- 63 "Üçüncü Meşrutiyet", **Mahmut Goloğlu**, 1970, Ankara, sf.74
- 64 "Üçüncü Meşrutiyet", **Mahmut Goloğlu**, a.g.e., sf.183
- 65 "On Yıllık Harbin Kadrosu", **İsmet Görgülü**, a.g.e., sf.212
- 66 "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası", **Günay Çağlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, sf.20
- 67 a.g.e., "Hüsrev Gerede'nin Anıları", sf.194
- 68 "Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay", **Veysi Akın**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, sf.17
- 69 "İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu", **Rahmi Apak**, TTK Yayuru, 199, Ankara, sf.144-146

- 70 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.132
- 71 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.190
- 72 "**Kurtuluş Savaşı Günlüğü**", **Zeki Sarhan**, C.2, TTK Bas., Ank., sf.53, 497
- 73 Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, Cilt 4, 1971, İstanbul, sf.210
- 74 "**Milli Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler**", **Faruk Söylemez**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1996, Sayı 34, sf.159-170.
- 75 a.g.e., **Zeki Sarhan**, sf.88-89
- 76 "**Kalpakkıllılar**", **Samim Kocagöz**, Dünya Kitapları, 2005, İst., sf.181-182, 198
- 77 Atatürk Ansiklopedisi, Cilt 5 May Yayınları, İstanbul, 1971, sf.113
- 78 "**Trakya'da Milli Mücadele**", **Tevfik Bıyıklıoğlu**, TTK Y., Ank., 1992, sf.142
- 79 "**Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**", **Bayram Sakallı**, İz Yayıncılık, 1997, İstanbul, sf.190
- 80 a.g.e., **Tevfik Bıyıklıoğlu**, sf.275, 293
- 81 "**Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri**", **Zekai Güner**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, sf.16
- 82 "**Milli Mücadelede Konya**", **Ahmet Avanas**, Atatürk Araş.Mer., 1998, sf.69
- 83 "**10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**", **Fahrettin Altay**, İnsel Yay., 1970, sf.226
- 84 a.g.e., **Ahmet Avanas**, sf.227
- 85 "**Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadelede Mut**", **Kemal Çelik**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, Ankara, sf.15
- 86 "**Kutsal İsyan**", **H.İzzettin Dinamo**, Cilt 4, sf.486
- 87 "**Bütünüyle Erzurum Kongresi**", **M.Fahrettin Kırzioğlu**, Kültür Ofset Yay., Ank., 1993, sf.17
- 88 "**Milli Mücadele'de Erzurum**", **Cevat Dursunoğlu**, Kaynak Yay., 2.Basım, 2000 İst., sf.57
- 89 a.g.e., **M.Fahrettin Kırzioğlu**, sf.214
- 90 "**Üçüncü Meşrutiyet**", **Mahmut Gologlu**, 1970 Ankara, sf.182
- 91 "**Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**", **Sıtkı Aydın**, Kültür Bakanlığı Yayını, 3.Baskı, 2002, sf.46
- 92 a.g.e., **Sıtkı Aydın**, sf.119
- 93 "**Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**", **Bayram Sakallı**, İz Yayıncılık, 1997, İstanbul, sf.190
- 94 a.g.e., **Sıtkı Aydın**, sf.168
- 95 a.g.e., **Zeki Sarhan**, sf.99
- 96 "**Üçüncü Meşrutiyet**", **Mahmut Gologlu**, sf.306
- 97 "**Üçüncü Meşrutiyet**", **Mahmut Gologlu**, sf.311
- 98 "**Atatürk'ün Bütün Eserleri**", Cilt 15, sf.323
- 99 a.g.e., **Bayram Sakallı**, sf.244, 248
- 100 a.g.e., **Bayram Sakallı**, sf.201
- 101 "**On Yıllık Harbin Kadrosu**", **İsmet Görgülü**, TTK Yayını, sf.227
- 102 "**Kocaeli Tarih ve Rehberi**", **Rıfat Yüce**, İzmit 1945 Sayfa 118'den ak.; **Sabahattin Özel**, "**Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**", Derin Yayınları, 2005 İstanbul, sf.44
- 103 "**Tarihin Gölgesinde (Dr. Fuat Sabit)**", **Ali Birinci**, Dergah Yay., 2001, İst., sf.203-224
- 104 "**İpsiz Recep**", **Ergun Hiçyılmaz**, Bilge Karınca Yay., İst., 2005, sf.77
- 105 "**İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**", **Rahmi Apak**, TTK Yay., 1993, sf.174-176
- 106 "**Dedem Hüseyin Atıf Beşe**", **Güliz Beşe Erginsoy**, Varlık Y., 2004, İst., sf.45.

- 107 a.g.c., **Kemal Özbay**, sf.440, 441
 108 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.8
 109 a.g.e., **Fethi Erden**, sf.38
 110 **Yakın Tarihümüz Dergisi**, 15 Mart 1962, Sayı: 3, sf.67
 111 "**Antep Harbinde Sağlık Hizmeti**", **Uğur Barlas**, I.Türk Tıp Tarihi Kong., TTK Yayını, 1992, Ankara, sf.287-296
 112 **Yakın Tarihümüz Dergisi**, 21 Şubat 1963, Sayı 52, sf.353
 113 "**Adli Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması**", **Şemsi Gök**, **Cahit Özen**, TC Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Yayını, 1982, İstanbul Nazım Terzioğlu Matematik Atölyesi Baskı Atölyesi, sf.6, 7 ve 60

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

23 NİSAN 1920 TBMM'İN KURULUŞU VE TIBBİYELİLERİN FAALİYETLERİ

- 1 "**TBMM Devleti (1920-1923)**", **Rıdvan Akın**, İletişim Yay., 2001, İst. sf.49
 2 "**Vatan Yolunda**", **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, İletişim Yay., 4.Bas., 1999, İst., sf.114
 3 "**Birinci Meclis'te Muhalefet**", **Ahmet Demirel**, İkinci Grup, İletişim Yay. 3.Baskı, 2003, İstanbul, sf.137
 4 "**İlki Devrin Perde Arkası**", **Hüsamettin Ertürk**, Hilmi Kitabevi, 1957, sf.35
 5 "**Babam Fuad Umay**", **Esin Umay**, Bütün Dünya Der., Nisan 2005, sf. 29-31
 6 "**Dr.Mehmet Fuat Umay**", "**Bir Devrimci Doktorun Anıları**", İş Bankası Yay., 2003, İstanbul, sf.7-11
 7 "**Hüsrev Gerede'nin Anıları**", Literatür Yayınları, 1999, 2.Baskı, sf.205
 8 "**Atatürk'le 30 Yıl. İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**", **Nuyan Yiğit**, Remzi Kit., 2004, sf.176
 9 "**Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü**", **Eren Akçiçek**, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, sf.303
 10 "**Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde görev yapan Sağlık Memurları**", **Ayşe Aydın**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 14, Kasım 1998, Sayı, 42 sf.907-922
 11 "**Hatırladıklarım**", **Zekeriya Sertel**, sf.220, Gözlem Yayınları, 1977
 12 "**Denemeler**", **A.A.Adivar**, Epos Yayıncılık, Ankara, 2003, sf.204-207
 13 "**Atatürk Silifke'de**", **İzzet Aslan**, Töyko Matbaası, Ankara, 1969, sf.48-49
 14 "**Atatürk'ün Bütün Eserleri**", Cilt 9, sf.52
 15 "**Üçüncü Meşrutiyet**", **Mahmut Goloğlu**, 1970. Ankara, sf.138
 16 "**Türk Hekimleri Biyografisi**", **Fethi Erden**, 1948, İstanbul, sf.262
 17 a.g.e., **Ahmet Demirel**, sf.385
 18 a.g.e., **Ahmet Demirel**, sf.386-387
 19 **Yakın Tarihümüz Dergisi**, Cilt 2, Sayı 18, 1962, sf.151
 20 "**Üçüncü Meşrutiyet**", **Mahmut Goloğlu**, 1970, Ankara, Başnur Mat., sf.176
 21 "**Cumhuriyet'e Doğru**", **Mahmut Goloğlu** 1971, Başnur Mat., sf.365
 22 "**İstanbul'da Yapılan Sağlık Hizmetleri**", **Ayhan Yücel**, I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK Yay., 1992, sf.214
 23 "**Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973**", **Kazım Öztürk**, Önder Mat., 1973, Ankara, sf.17
 24 a.g.e., **Kazım Öztürk**, sf.31

- 25 a.g.e., **Kazım Öztürk**, sf.44
 26 "*Atatürk'ün Bütün Eserleri*", Cilt 11, sf.214
 27 "*Koca Doktor Mustafa Bengisu*", **Kaya Bengisu**, BAB Y., 1993, İzmir, sf. 34-37
 28 a.g.e., **Kaya Bengisu**, sf.38-39
 29 "*İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*", **A.Bedeve Kuran**, Kaynak Yay., 2.Bas., 2000, sf.228
 30 a.g.e., **Ahmet Bedevi Kuran**, sf.449-450
 31 "*Anadolu İhtilali*", **Sabahattin Selek**, 2.C., **Kastaş Y.**, 9.Bas., 2000, İstanbul, sf.81
 32 "*Hüsrev Gerede'nin Anıları*", **Literatür Yayınları**, 1999, 2.Baskı, sf.215
 33 "*Atatürk*", **Andrew Mango**, **Remzi Kit.**, 2.Baskı, 2004, İstanbul, sf.630
 34 a.g.e., **Nadire Berker**, **Selim Yalçın**, sf.158
 35 "*Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü*", **Hikmet Özdemir**, **Kocaeli Üni. Yay.**, 2003, Kocaeli, sf.101
 36 "*Siyasi Hatıralar I*", **Ali Fuat Cebesoy**, **Temel Yay.**, 2002, İstanbul, sf.55
 37 "*Darülfünun Grevi*", **Kazım İsmail Gürkan**, **Harman Yay.**, 1971, İstanbul, sf.16
 38 a.g.e., **Kazım İsmail Gürkan**, sf.34
 39 a.g.e., **Kazım İsmail Gürkan**, sf.42-43
 40 a.g.e., **Kazım İsmail Gürkan**, sf.60
 41 "*Cumhuriyet'e Doğru*", **Mahmut Goloğlu**, a.g.e., sf.414-420, **Nadire Berker**, **Selim Yalçın**, "*Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman Cevdet Çubukçu*", **Koç Vakfı Yayını**, 2003, İstanbul, sf.93
 43 "*Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*", **Kemal Özbay**, Cilt I, 1976, **Yürük Matbaası**, 2 Cilt, sf.142
 44 a.g.e., **Kazım İsmail Gürkan**, sf.36
 45 "*Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*", **Turgut Özakman**, **Bilgi Yayınevi**, 1999, Ankara, sf.169
 46 "*Türk Basın Tarihi*", **Hıfzı Topuz**, **Remzi Kitabevi**, 2003, sf.109
 47 "*Türk Basın Tarihi*", **Hıfzı Topuz**, a.g.e., sf.124
 48 a.g.e., **Turgut Özakman**, sf.190

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TIBBİYELİLERİN İSTİKLAL HARBİ İÇİN ANADOLU'YA GEÇMESİ VE HİLAL-İ AHMER'İN FAALİYETLERİ

- 1 "*TBMM Gizli Celse Zabıtları*", Cilt 1, **İş Bankası Yay.**, 1999, İstanbul, SF.24
 2 "*Jöntürklerden Sontürklerle Tıbbiyeli*", **Tahir Hatipoğlu**, **Otopsi Yay.**, 2002, sf.148
 3 "*Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*", **Kemal Özbay**, C.I, 1976, **Yürük Matbaası**, sf. 399
 4 "*Kurtuluş Savaşı Gençliği*", **Zeki Sarıhan**, 2004, **Kaynak Yay.**, İstanbul, sf.150
 5 a.g.e., **Zeki Sarıhan**, sf.166
 6 "*Antep Harbinde Sağlık Hizmeti*", **Uğur Barlas**, **1.Türk Tıp Tarihi Kongresi**, **TTK Yayını**, 1992 Ankara, sf.292-293
 7 a.g.e., **Zeki Sarıhan**, sf.270
 11 "*Gördüklerim ve Geçirdiklerim*", **Ahmed Emin Yalman**, 2.Cilt, 1970, **Yenilik Basımevi**, İstanbul, sf.237
 12 a.g.e., **Ahmed Emin Yalman**, sf.239
 13 a.g.e., **Ahmed Emin Yalman**, sf.240

- 14 "Nasıl Okudum", Tevfik Sağlam, Haz.; Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Nehir Yayınları, 1991, İstanbul, 3.Baskı. Önsöz
- 15 a.g.e., Ahmed Emin Yalman, sf.238
- 16 a.g.e., Kemal Özbay, sf.404
- 17 a.g.e., Kemal Özbay, sf.396-398
- 18 a.g.e., Kemal Özbay, sf.396-398
- 19 "Tıbbianeden Numune", Müfid Ekdai, Zafer Matbaası, 1982, İst., sf.264
- 20 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.123
- 21 a.g.e., Kemal Özbay, sf.396-398
- 22 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, 1976 İst., Yürük Matbaası, sf.303
- 23 a.g.e., Kemal Özbay, sf.400
- 24 "Anadolu Yolunda İki Tıbbiyeli", Yakın Tarihimiz Dergisi, Cilt 2, sf.405-406
- 25 a.g.e., Kemal Özbay, sf.401
- 26 a.g.e., Fethi Erden, sf.15
- 27 a.g.e., Kemal Özbay, sf.402
- 28 "Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi", Turgut Özakman, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara, sf.140
- 29 "GATA 100.Yılında", Dr.Adnan Ataç, 1998, Ankara, GATA Bas., sf.43-44
- 30 "Sihhiye Hizmeti", Mazlum Boysan, Cezmi Türk, 1938 Resimli Ay Mat., İst. sf.51
- 31 a.g.e., Kemal Özbay, sf.403
- 32 a.g.e., Fethi Erden, sf.75
- 33 a.g.e., Kemal Özbay, sf.405
- 34 a.g.e., Fethi Erden, sf.84
- 35 a.g.e., Fethi Erden, sf.45
- 36 "Vatan Yolunda", Y.K.Karaosmanoğlu, İletişim Yay., 4.Bas., 1999, sf.59, 113
- 37 "Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi", Turgut Özakman, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara, sf.125
- 38 "Lozan", Ali Naci Karacan, Milliyet Yayınları, 2.Baskı, 1971, İstanbul, sf.70
- 39 "Moskova-Sakarya Hatıraları", Rıza Nur, Boğaziçi Yay., İst., 1991, sf.399
- 40 "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a", Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, sf.273
- 41 "Malta Sürgünleri", Bilal Şimşir, Bilgi Yay., 2.Basım, 1985, Ank., sf.391-394
- 42 "Hatırladıklarım", Zekeriya Sertel, Gözlem Yayınları, 3.Basım, 1977, sf.94
- 43 "Hilaliahmer'in Kuruluş", Süheyl Ünver, İnkişafı ve Hizmetleri Tarihi Üzerine, Tıp Tarihi Yıllığı II, 1983, İst.Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., sf.84-86
- 44 a.g.e., Fethi Erden, sf.100
- 45 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf.274-275
- 46 a.g.e., Turgut Özakman, sf.138
- 47 a.g.e., Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sf.113
- 48 a.g.e., Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sf.154
- 49 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf.271
- 50 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf.272-273
- 51 a.g.e., Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sf.143
- 52 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.64
- 53 a.g.e., Fethi Erden, sf.94
- 54 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf.178-179
- 55 a.g.e., Rıza Nur, sf.271

- 56 "Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye", Rıza Tahsin, Cilt II, Yay., Aykut Kazancıgil, Özel Yay., 1991, İstanbul, sf.18
- 57 "Tarih Uğrunda" (Türkiye'de Mektep Tarihçiliği ve Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'nin Yeni Neşri), Ali Birinci, Dergâh Yay., 2001, İstanbul, sf.150
- 58 "Tıp Tarihimiz Yıllığı I", Süheyl Ünver, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, No:52, 1966, İstanbul, sf.77-78

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

İNÖNÜ, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZDA ATATÜRK

- 1 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", Bedi Şehsuvaroğlu, Hür Yayın, 1981, İst., sf.10
- 2 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı Hastalıkları ve Ölümü", Eren Akçiçek, İzmir Güven Kimbevi, 2005, İzmir, sf.287
- 3 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.171
- 4 "Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri", Mehmet Perinçek, Kaynak Yay., 2005 sf.51
- 5 "Atatürk, Kuşatış Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi", Turgut Özakman, Bilgi Yay., 1999, Ankara, sf.115
- 6 a.g.e., Mehmet Perinçek, sf.87
- 7 "Mustafa Kemal Atatürk", Şerafettin Turan, Bilgi Yayınevi, 2004, sf.322
- 8 "Dr.Bahattin Şakir", Hikmet Çiçek, Kaynak Yay., 2004, İstanbul, sf.175-177
- 9 "Şaban Ortak, Dr.İbrahim Tali Bey'in Günlüğü", Erdal Aydoğan, Arba Yay., İstanbul, 2000, sf.63
- 10 "İstiklal Harbimiz", Kazım Karabekir, Emre Y., 6.Bas., 2005, Cilt 5, sf.2191
- 11 a.g.e., Kazım Karabekir, sf.2195
- 12 "Şaban Ortak, Dr.İbrahim Tali Bey'in Günlüğü", Erdal Aydoğan, Arba Yay., İstanbul, 2000, sf.82
- 13 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.87
- 14 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak
- 15 a.g.e., Kemal Özbay, sf.385
- 16 "20.Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları", Adnan Ataç, GATA Bas., 1997, sf.73
- 17 "20. Yüzyılda Şehit Olan Türk Sağlık Subayları", Adnan Ataç, a.g.e., sf.73-74
- 18 "İzzeddin Çalışlar", İsmet Görgülü, "Org.İzzeddin Çalışlar'ın Günlüğü", YK Yay., 2.Baskı, 1999, İstanbul, sf.365
- 19 "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri", Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, sf.388
- 20 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.322
- 21 a.g.e., Kemal Özbay, sf.389
- 22 a.g.e., Kemal Özbay, sf.392
- 23 a.g.e., Fethi Erden, sf.53
- 24 a.g.e., Fethi Erden, sf.124
- 25 a.g.e., Kemal Özbay, sf.395
- 26 "Türk Hekimleri Biyografisi", Fethi Erden, 1948, İstanbul, sf.155
- 27 "Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji", Ekrem Kadri Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970 İstanbul, sf.52-64
- 28 "Savcı'nın Halk Sağlığına ve Türk Hekimine Armağanı", Dr.Nurettin Otmar, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, sf.5

- 29 a.g.e., Fethi Erden, sf.194
- 30 "Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji", Ekrem Kadri Unat, a.g.e., sf.54
- 31 "Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji", E.K.Unat, sf. 55-56
- 32 a.g.e., Fethi Erden, sf.163
- 33 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.291-292
- 34 "Türkiye'nin Pasteur'u Dr.Z.Muammer Tunçman", Firdevs Gümüşoğlu, Berfin Yayınları, 2001, İstanbul, sf.14
- 35 a.g.e., Firdevs Gümüşoğlu, sf.50
- 36 "Hatıralarım, Kervan Kitapçılık", Asım Gündüz, 1973, İstanbul, sf.59
- 37 "Sohbetler", Cemal Kutay, Sayı12, Kasım 1969, sf.34-35
- 38 "Şu Çılgın Türkler", Turgut Özakman, sf.321
- 39 a.g.e., Şaban Ortak, Erdal Aydoğan, sf.74
- 40 a.g.e., Kemal Özbay, sf.408
- 41 a.g.e., Fethi Erden, sf.119
- 42 "Türkün Ateşle İmtihanı", Halide Edip Adıvar, 11.Baskı Atlas Kit., sf.183
- 43 "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a", Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Kızılay Derneği Yayınları, Beyda Basımevi, 2000, Ankara, sf.289
- 44 a.g.e., Kemal Özbay, sf.411
- 45 a.g.e., Fethi Erden, sf.126
- 46 a.g.e., Kemal Özbay, sf.41
- 47 a.g.e., Kemal Özbay, sf.413
- 48 a.g.e., Halide Edip Adıvar, sf.191
- 49 "Murat Cankat Hoca", Hakkı Devrim, Radikal Gazetesi, 13 Haziran 2004
- 50 "Atatürk İçin", İsmail Habib Sevük, Cumhuriyet Matbaası, 1939, sf.50
- 51 a.g.e., Kemal Özbay, sf.413
- 52 a.g.e., Fethi Erden, sf.207
- 53 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.71
- 54 a.g.e., Yakup Kadri Karaosmanoğlu, sf.154
- 55 a.g.e., S Kemal Özbay, sf.414
- 56 "Moskova-Sakarya Hatıraları", Dr.R.Nur, Boğaziçi Yay., İst., 1991, sf.178-179
- 57 "Şu Çılgın Türkler", Turgut Özakman, sf.448
- 58 a.g.e., Kemal Özbay, sf.415
- 59 a.g.e., Yakup Kadri Karaosmanoğlu
- 60 "Yılların İçinden", Uluğ İğdemir, TTK Basımevi; 1976, Ankara, sf.293
- 61 "Bir Bahriyelinin Anıları", Celalettin Orhan, Kastaş Yay., 2001, sf.132
- 62 "Hatıralarım", Asım Gündüz, 1973 İstanbul Kervan Yay., sf.83-84,
- 63 "Şu Çılgın Türkler", Turgut Özakman, sf.383
- 64 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.75-76
- 65 "Şu Çılgın Türkler", Turgut Özakman, sf.397
- 66 "Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü", Alptekin Müderrisoğlu, Kastaş Yay., 2004, İstanbul, sf.572
- 67 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.78
- 68 a.g.e., Kemal Özbay, sf.416
- 69 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.80
- 70 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.80
- 71 a.g.e., Kemal Özbay, sf.416
- 72 "Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken", Haldun Derin, 1995, İstanbul, sf.149
- 73 "Salgın Hastalıklardan Ölüm", Hikmet Özdemir, TTK Yay., 2005, sf.285

- 74 "Salgın Hastalıklardan Ölümler", Hikmet Özdemir, sf.180-182, 229
- 75 "Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji", E.Kadri Unat, sf. 116
- 76 a.g.e., Kemal Özbay, 2. Cilt, sf.33
- 77 "Küçük Anılarda Büyük Sırlar", Nurten Aslan, 3.Kitap, Ankara, Mavikuş Yay., Ankara, sf. 357-358
- 78 "Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji", E.Kadri Unat, sf. 94-95
- 79 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.301
- 80 a.g.e., Mazlum Boysan, sf.50
- 81 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.286
- 82 a.g.e., Nuyan Yiğit, sf.198
- 83 a.g.e., Nuyan Yiğit, sf.199
- 84 "Ondan Hatıralar, Atatürk XV Ölüm Yılı Hatırası", İsmail Suphi Soysallı, Yeni Tarih Dergisi Özel Sayısı 1953, sf.47-48'den ak.; Dr.Eren Akçiçek "Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü", İzmir Güven Kit., sf.153-154
- 85 "Atatürk'ün Bütün Eserleri", Cilt 13, sf.72-74
- 86 a.g.e., Kemal Özbay, sf.418
- 87 a.g.e., Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.83
- 88 a.g.e., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, sf.290
- 89 a.g.e., Kemal Özbay, sf.420
- 90 a.g.e., Fethi Erden, sf.184
- 91 a.g.e., Fethi Erden, sf.125
- 92 "İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri", Ali İhsan Sabis, 6.Cilt, Nehir Yay., 1993, İst., sf.118
- 93 a.g.e., Ali İhsan Sabis, sf.165
- 94 a.g.e., Kemal Özbay, sf.421
- 95 "Bir Doktorun Harb ve Memleket Hatıraları", Kilisli Dr.Mehmet Derviş Kuntman, 215 Sayılı Silahlı Kuvvetler Dergisi'nin Ek Kısmı, 1 Eylül 1965, 84. Yıl, Ek Sayı 1, sf.144-145
- 96 a.g.e., Kemal Özbay, sf.423
- 97 a.g.e., Fethi Erden, sf.19
- 98 a.g.e., Fethi Erden, sf.149, 7
- 99 a.g.e., Fethi Erden, sf.214
- 100 a.g.e., Kemal Özbay, sf.426
- 101 a.g.e., Fethi Erden, sf.167
- 102 a.g.e., Fethi Erden,, sf.25
- 103 a.g.e., Fethi Erden, sf.130
- 104 "Büyük Taarruz", İbrahim Artuç, Kastaş Yay., 1986, İst., sf.20-21
- 105 a.g.e., Kemal Özbay, sf.427
- 106 a.g.e., Fethi Erden, sf.178
- 107 "Büyük Taarruz", İbrahim Artuç, a.g.e., sf.105
- 108 "Mustafa Kemal.Olmak", Eren Akçiçek, Toplumsal Dönüşüm Yay., 2004, İst., sf.112-113,
- 109 "Büyük Taarruz", İbrahim Artuç, a.g.e., sf.107
- 110 "Albay Reşat Bey", Halit Çakır, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 386, Ekim 2005, sf.100-103
- 111 a.g.e., Kemal Özbay, sf.428
- 112 a.g.e., Fethi Erden, sf.186
- 113 a.g.e., Kemal Özbay, sf.429

- 114 *"Büyük Taarruzda 11.Süvari Alayı", Aii Rıza Ülgenalp, "Bir Süvarinin Hatıraları", Altın Kitaplar Matbaası, 1980, İst., sf.113, 151*
- 115 a.g.e., *Kemal Özbay, sf.431*
- 116 a.g.e., *Kemal Özbay, 2. Cilt, sf.33*
- 117 *"Sihhiye Hizmeti 1", Mazlum Boysan, Kuruluş, Cezmi Türk, Resimli Ay Matbaası, 1938, İstanbul, önsöz ve sf.11*
- 118 *"Türk İstiklal Harbinde Terfi veya Takdirname ile Taltif Edilen Subaylar" Nusret Baycan, Atatürk Araştırma Merkezi Der., Kasım 1992, Sayı 25, sf.262-265*
- 119 *"Atatürk'ün Bütün Eserleri", 13. Cilt, sf.339*
- 120 *"İstiklal Savaşında Türk Denizcileri", Methi Baydar Dz.K.K.Bas., 2004, sf.25*
- 121 *"Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Hatıralarım" İhsan Ilgar, Ker- van Kitapçılık, 1973, İstanbul, sf.103*
- 122 *"Atatürk'ün Dış Türkler Politikası", Ercan Karakoç, 2.Baskı, IQ Yay., 2004, İst., sf.197*
- 123 *"150'likler", Emin Karaca, Kurtuluş Savaşı Kütüp., Altın Kit., 2004, sf.65*
- 124 *"İstiklal Madalyası İle Onurlandırılan Eczacılar Hakkında Bir Ön Araştırma", Bayhan Çubukçu, V.Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Ank.Üni. Bas., Ankara, 1998, sf.577-584*
- 125 a.g.e., *Ahmet Şevki Yalman, Dr.Reşit Galip, sf.40*
- 126 *"Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşayı İstanbul'da Nasıl Karşıladi", Dr. Seyfi Nutku, Yakın Tarihimiz Der., 25 Ekim 1962, Cilt 3, Sayı 35, sf.261-263*
- 127 *"Kurtuluş Savaşı Gençliği", Zeki Sarıhan, 2004, Kaynak Yay., İst., sf.280-281*
- 128 *"Siyasi Hatıralar I", Ali Fuat Cebesoy, Temel Yayınları, 2002, sf.230-231*
- 129 *"Dr.Aime Mouchet ve Tıbbiyede Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu", Şeref Etker, Osmanlı Bilimi Araş.Der., Emre Dölen'e Armağan, S:2, 2005, sf.42-43*
- 130 *"Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle", Cihat Akçakayalı- oğlu, 3.Baskı, Genelkurmay Bas. mevi, 1998, sf.533*

ONALTINCI BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATATÜRK'ÜN ÇEVRESİNDEKİ TIBBİYELİLER

- 1 *"Ölümünün 40. Yılı Anısına", Dr.Refik Saydam, Sağlık ve Sosyal Yardım Bak.Yay., Ankara, 1982, sf.7-19*
- 2 a.g.e, *Dr.Refik Saydam, sf.40, 44, 50*
- 3 *"Mustafa Kemal Olmak", Eren Akçiçek, Toplumsal Dönüşüm Yay., 2004, İst., sf.307*
- 4 *"Atatürk'ten Anılar", Hasan Rıza Soyak, YKY, 2004, İstanbul, sf.675*
- 5 *"Hüsrev Gerede'nin Anıları", Literatür Yay., 2002, sf.271*
- 6 a.g.e, *Dr.Refik Saydam, sf.16*
- 7 a.g.e, *Dr.Refik Saydam, sf.27*
- 8 *"Sarı Zeybek", Can Dündar, Milliyet Yay., 1994, İst., sf.15*
- 9 *"Atatürk'ten Hatıralar", Hasan Rıza Soyak, YKY, 2004, İst., sf.683*
- 10 *"Dr.İbrahim Tali Bey'in Günlüğü", Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, Arba Yay., İst., 2000, sf.204*
- 11 *"Hatıralar", Hasan Rıza Soyak, sf.683*
- 12 a.g.e., *Erdal Aydoğan, Şaban Ortak, sf.206-207*
- 13 a.g.e., *Hasan Rıza Soyak, sf.683*

- 14 a.g.e., **Can Dünder**, sf.19-20
- 15 "**Atatürk'ün Sağlık Hayatı**", **Bedi Şehsuvaroğlu**, Hür Yay., 1981, İst., sf.13-14
- 16 "**Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Yengisi**", **A.Dilaçar**, "**Atatürk'e Saygı**", Ankara Üni. Bas.,1969, sf.4
- 17 "**Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji**", **Ekrem Kadri Unat**, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970, İstanbul, sf.109
- 18 "**Ord.Prof.Dr.Ömer Neşet İrdelp**", **Osman Barlas**, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 1, İstanbul, 1995, Lito Basımevi, sf.230-233
- 19 "**Atatürk'ün Sağlık Hayatı Hastalıkları ve Ölümü**", **Eren Akçiçek**, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, sf.120
- 20 "**1930-1950 Hatıra Notları**", **Asım Us**, Vakıf Mat., 1966, İst., sf.341-342
- 21 a.g.e., **Bedi Şehsuvaroğlu**, sf.7
- 22 "**Latife ile Fikriye**", **İsmet Bozdağ**, İki Aşk Arasında Atatürk, Truva Yay., 2005, İstanbul, sf.121
- 23 "**Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler**", **E.Semih Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 15, Temmuz 1999, Sayı 44, sf.567
- 24 a.g.e., **E.Semih Yalçın**, sf.597
- 25 a.g.e., **E.Semih Yalçın**, sf.580`
- 26 "**Cemil Bozok, Hep Atatürk'ün Yanında**", **Salih Bozok**, Çağdaş Yay., 1985, İst., sf.97
- 27 a.g.e., **Bedi Şehsuvaroğlu**,sf.58
- 28 "**Her Yönüyle Atatürk**" **Avni Altıntaş**, 2.Baskı, Bakış Yay., 1981, İst., sf.589
- 29 "**Efendi**", **Soner Yalçın**, a.g.e., sf.304
- 30 a.g.e., **Soner Yalçın**, sf.304
- 31 a.g.e., **Soner Yalçın**, sf.305
- 32 "**Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman Cevdet Çubukçu**", **Nadire Berker-Selim Yalçın**, Koç Vakfı Yayını, 2003, İstanbul, sf.94
- 33 "**Dr.Aime Mouchet ve Tıbbiye'de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu**", **Şeref Etker**, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2005 Sayı.2, sf.44-45
- 34 "**Ord.Prof.Dr.Sadi Irmak**", **Ekrem Kadri Unat**, Yeni Tıp Tarihi Araş., 1, İst. 1995, Lito Matbaası, sf.237-229
- 35 "**Atatürk'ü Anarken**", **Sadi Irmak**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Kasım 1984, Cilt 1, Sayı 1, sf.164-166
- 36 "**Ord.Prof.Dr.Sadi Irmak**", **Ekrem Kadri Unat**, a.g.e., sf.227-229
- 37 "**İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey**", **Ahmet Eyicil**, Gün Yay., 2004 Ankara, sf.204
- 38 "**Büyük Önder Atatürk'ün Himayelerinde Yapılan I. Milli Türk Tıp Kongresi**", **Zuhal Özaydın**, III.Türk Tıp Tarihi Kongresi Kitabı, TTK Bas., 1999, Ank., sf.283-293
- 39 "**Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber**", **Fethi Tevetoğlu**, Atatürk Araş.Mer.Der., 1988, Sayı 13, sf.183
- 40 "**10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**", **Fahrettin Altay**, İnsel Yay., 1970, sf.408
- 41 "**Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferit Talay**", **Fethi Tevetoğlu**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, Sayı 21, sf.623-638
- 42 a.g.e., **Eren Akçiçek**, sf.310
- 43 "**Mustafa Kemal Atatürk**", **Şerafettin Turan**, a.g.e., sf.428-430
- 44 a.g.e., **Şerafettin Turan**, sf.442
- 45 **Cumhuriyet Gazetesi Bilim Teknik Dergisi**, 31 Aralık 2005, sf.18
- 46 "**A. Süheyl Ünver**", **A.Güner Sayar**, 2.Baskı, Ötüken Yay., 2004, sf.290-291

- 47 a.g.e., *Şerafettin Turan*, sf.442
- 48 *"Dr.Rıza Nur Dosyası"*, Turgut Özakman, Bilgi Yay., 1995, Ankara, sf.19
- 49 *"Koca Doktor Mustafa Bengisu"*, Kaya Bengisu, BAB Yay., 1993, İzmir, sf.75
- 50 a.g.e., *Kaya Bengisu*, sf.154
- 51 *"Dr. Reşit Galip"*, Ahmet Şevket Elman sf.301, 302
- 52 *"Engelli-Engeli Uzun Yıllar"*, Tefvik Berkman, Selar Ofs., İst., 1988, sf.133
- 53 *"Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken"*, Halidun Derin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst., 1995, sf.36-37
- 54 *"Hüsrev Gerede'nin Anıları"*, Literatür Yayınları 2002, sf.271
- 55 *"Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü"*, Eren Akçicek, İzmir Güven Kıl., 2005, İzmir, sf.124, 311
- 56 *"Prof.Dr.Afet İnan'la bir Konuşma"*, Utkan Kocatürk, Atatürk Araştırma Mer. Dergisi, Sayı 3, 1985, sf.735
- 57 *"Atatürk Bir Dehanın Analizi"*, Nesim Benbaneste, Sümbül Bas., 1982, sf.50
- 58 *"Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri"*, Zeki Sarıhan, Kaynak Yay., 2002, İstanbul, sf.9
- 59 *"Afganistan ve Türkler"*, Mehmet Saray, İst.Üni.Edebiyat Fak.Yay. No:3416, Edebiyat Fak.Bas., 1987, İstanbul, sf.118-122
- 60 a.g.e., *Zeki Sarıhan*, sf.247
- 61 *"Atatürk ve Afganistan"*, Bilal Şimşir, ASAM Yay., 2002, Ankara, sf.354-380
- 62 *"Hüsrev Hatemi, Doktor Nevzat Eşref Bengin ve Afganistan'da Modern Psikiyatri Eğitiminin Başlangıcı"*, Şahap Erkoç, Tıp Tarihi Araş.10. Yüce Yay., 2001, İstanbul, sf.51-63
- 63 GATA Tıp Tarihi Müzesi Prof. Dr.Rıfki Kamil Urga Köşesi
- 64 *"Türk-Afgan Dostluğunun Temelini Atan Çankırılı Prof.Dr.Rıfki Kamil Urga"*, Ethem Yenigürbüz, www.cankirininsesi.com/haberrifatuturga.htm
- 65 *"Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 Yıl"*, Bülent Varlık, Tarih Vakfı Yay., 2005, İst., sf.120-122
- 66 *"Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin İlk 100 Yılında Komutanlık Yapanlar"*, Adnan Ataç, Nuran Özdemir, V.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ank., 1998, sf.444
- 67 *"Mirat-ı Tıbbiye"*, Rıza Tahsin, Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, Dipnot 101 Cilt 2, Özel Yay., İstanbul, 1991, sf.62
- 68 *"Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri"*, Kemal Özbay, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt II, sf.298

ONYEDİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN YÜKSEK EVLADI DR.REŞİT GALİP

- 1 *"Dr.Reşit Galip"*, Ahmet Şevket Elman, Birinci Kitabın 2.Baskısı ve İkinci Kitap, Ankara, 1955, sf.397
- 2 a.g.e., *A.Şevket Elman*, sf.231-233
- 3 *"Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri"*, Ertuğrul Zekai Ökte, Cilt 1, İstanbul 2000, İstanbul Araştırma Merkezi, sf.148
- 4 *"Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları"*, Der.;Hulusi Turgut, 2.Baskı İş Ban. Yay., 2005, İstanbul, sf.230
- 5 a.g.e., *A.Şevket Elman*, sf.227
- 6 *"Yılların İçinden"*, Uluğ İğdemir, TTK Basımevi, 1976, Ankara, sf.95
- 7 a.g.e., *A.Şevket Elman*, sf.18-22

- 8 "Kutsal Barış", H.İ.Dinamo, Cilt 4, Tekin Yay., 2.Baskı, 1996, sf.119-121
- 9 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.178
- 10 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.179
- 11 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.249
- 12 "Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler", A.İnan, TTK Bas., Ank., 1959, sf.199
- 13 "Yılların İçinden", Uluğ İğdemir, TTK Yayını, Ankara, 1976, sf.375
- 14 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.34-35
- 15 a.g.e., Afet İnan, sf.204
- 16 "Atatürk ve Türk Devrimi", Metin Aydoğan, Umay Yay., 2006, İzmir, sf.207
- 17 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.252
- 18 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.227-228
- 19 "Atatürk'ten Anılar", Kazım Özalp, Teoman Özalp, İş Ban.Kül.Yay., 1992, İst., sf.48-49
- 20 "Tarihe Tanıklık Edenler", Arı İnan, Çağdaş Yay.,1997, İstanbul, sf.20
- 21 "Atatürk'ten Mektuplar", Mehmet Önder, 1.Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1994, sf.544-545
- 22 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.37
- 23 a.g.e., Ahmet Şevket Elman, sf.394
- 24 a.g.e., Uluğ İğdemir, sf.124
- 25 "Atatürk'ten Anılar", Kazım Özalp, Teoman Özalp, a.g.e., sf.51-52
- 26 "Atatürk'ü Anarken", Sadi Irmak, Atatürk Araş.Mer.Der., Cilt 1, Sayı 1, 1984, sf.164-166
- 27 a.g.e., Arı İnan, sf.347
- 28 "Türkiye Üniversite Tarihi", T.Hatipoğlu, 2.B., Selvi Yay., Ank., 2000 sf.116
- 29 a.g.e., Uluğ İğdemir, sf.90
- 30 a.g.e., Uluğ İğdemir, sf.91
- 31 a.g.e., Uluğ İğdemir, sf.124
- 32 "Hatıralar", Kılıç Ali, sf.228
- 33 a.g.e., Arı İnan, sf.15-19
- 34 "Hatıralar", Kılıç Ali, sf.231

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN DİL, TARİH VE MÜSİKİ ÇALIŞMALARINA KATILAN TIBBİYELİLER

- 1 "Mustafa Kemal Atatürk, Bilim ve Üniversite", Metin Özata, Umay Yay., 2005, İzmir, sf.5-6
- 2 "Atatürk ve Türk Devrimi", Metin Aydoğan, Umay Yay., 2006, İzmir, sf.228
- 3 a.g.e., Metin Aydoğan, sf.206
- 4 "Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar" Nazmi Kal, Bilgi Yay., 2001, sf.184-186
- 5 "Nutuk'un Türkiye'deki Etkileri", Sadi Irmak, Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50.Yıl Semineri, TTK Yay.,1980, Ankara, sf.185
- 6 "Atatürk'ü Anarken", Sadi Irmak, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1984, Ankara, sf.164-166
- 7 "Atatürk'ten Anılar" kitabından aktaran Nidai Sulhi Atmaca, Sadi Irmak, Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yay., 2004 Ank. Sf.200-201

- 8 *"Atatürk'ün Huzurunda Müşahede Fırsatı Bulduğum Bir Zihin Özelliği"*, Sadi Irmak, Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1984, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Daire Başkanlığı, 1984, Ankara
- 9 *"Dr.Reşit Galip"*, Ahmet Şevket Elman, Birinci Kitabın 2.Baskısı ve İkinci Kitap, Ankara, 1955, sf.287-288
- 10 *"A.Süheyl Ünver, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri"*, Ahmed Güner Sayar, Ötüken Yayınevi, 2004, İstanbul, sf.224-225
- 11 a.g.e., Ahmed Güner Sayar, sf.225
- 12 *"Salgın Hastalıklardan Ölüm"*, Hikmet Özdemir, 2005, Ank. TTK, sf.331
- 13 a.g.e., Ahmet Güner Sayar, sf.227
- 14 a.g.e., Ahmet Güner Sayar, sf.250
- 15 a.g.e., Ahmet Güner Sayar, sf.361
- 16 a.g.e., Ahmet Güner Sayar, sf.579
- 17 a.g.e., Ahmet Güner Sayar, sf.530
- 18 www.tdk.gov.tr/ataturk.html
- 19 *"Bilim Dili ve Türkçe"*, Süreyya Ülker, T.Dili Dergisi, Cilt 16, Sayı 95, 2003
- 20 *"Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi"*, Nidai Sulhi Atmaca, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2004 Ankara, sf.202
- 21 www.saglik-info.com/NETGAZETE/izbirak.asp)
- 22 *"Türk Tıp Dilinin Tarihsel Gelişimi"*, Nidai Sulhi Atmaca, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, 2004, Ankara, sf.203
- 23 www.kenthaber.com/Arşiv/Izbirakanlar/Bursa/Izbirakan-854.aspx
- 24 *"Dr.Aime Mouchet ve Tıbbiyede Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu"*, Şeref Etker, Osmanlı Bilimi Araş.D., Emre Dölen'e Armağan, S.2, 2005, sf.55-56
- 25 *"Türklerin Antropolojisi, Birinci Türk Tarih Kongresi"*, Ş.A.Kansu, Konferanslar Müzakere Zabıtları. TC Maarif Vekaleti Yay., İst., 1933, sf.271-278'den ak.; Melahat Özgü *"Atatürk'e Şerh"*, TDK Yay., Ank.Üni.Bas., 1972, sf.14-15
- 26 www.ttk.gov.tr/yonetim/sa-kansu.htm
- 27 *"İsmet İnönü ve Harika Çocuklar"*, Şefik Kahramankaptan, Ümit Yay., 1998 Ank., sf.30-55
- 28 *"Atatürk ve Musiki"*, A.A.Saygun, Sevdâ Cenap And Müzik Vakfı Yay., 1987, Ankara, sf.44
- 29 www.turizm.gov.tr

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN HASTALANMASI VE SON GÜNLERİNDE TIBBİYELİLER

- 1 *"Atatürk'ten Anılar"*, Hasan Rıza Soyak, Yapı Kredi Yay., 2004, sf.681
- 2 a.g.e., Hasan Rıza Soyak, sf.682
- 3 *"Tek Adam"*, Ş.S.Aydemir, 3. Cilt, 1969, 3. Baskı Remzi Kit., sf.548-551
- 4 *"Tek Adam"*, Şevket Süreyya Aydemir,, 3. Cilt, sf.552
- 5 *"Mustafa Kemal Atatürk"*, Şerafettin Turan, Bilgi Yay., 2004, Ank., sf.662
- 6 *"Siyasi Hatıralar II"*, Ali Fuat Cebesoy, Temel Yay., 2002, İst., sf.262
- 7 *"Tek Adam"*, Şevket Süreyya Aydemir, 3. Cilt, sf.555
- 11 *"Yakınlarındın Hatıralar"*, Sel yayınları, 1955, sf.105
- 12 *"Atatürk ve Çevresindekiler"*, Kemal Arıburnu, İş Ban.Kül.Yay., 2.Bas., 1995, İst., sf.161-163

- 13 a.g.e., Şerafettin Turan, sf.663
- 14 "Tek Adam", Şevket Süreyya Aydemir, 3. Cilt , sf.556
- 15 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hastalıkları ve Ölümü", Eren Akçiçek, İzmir Güven Kitabevi, 2005, İzmir, sf.187-188
- 16 "Atatürk'ün Sağlık Hayatı", Bedi Şehsuvaroğlu, Hür Yay., 1981, İst., sf.21-22
- 17 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.181
- 18 "10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası", Fahrettin Altay, İnsel Yay., 1970, sf.494
- 19 "Siyasi Hatıralar II", Ali Fuat Cebesoy, Temel Yay., 2002, sf.263
- 20 "Sohbetler", Cemal Kutay, Sayı:12, Kasım 1969, sf.43-44
- 21 "Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osman Cevdet Çubukçu", Nadire Berker, Selim Yalçın, Vehbi Koç Vakfı Yay., 2003, İstanbul, sf.162
- 22 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.192
- 23 a.g.e., Bedi Şehsuvaroğlu, sf.6
- 24 a.g.e., Eren Akçiçek, sf.126
- 25 a.g.e., Bedi Şehsuvaroğlu, sf.26
- 26 "Atatürk'ün Özel Yaşamı, Uydurmalar-Saldırıları-Yanıtlar", İsmet Görgülü, Bilgi Yay., 2003, Ankara, sf.160-167
- 27 "Atatürk'ün Son Günleri", Cemal Kutay, Boğaziçi Yay., İst., 1981, sf.111
- 28 "Atatürk ve Türk Devrimi", Metin Aydoğan, Umay Yay., 2006, İzmir, sf.409



DR. İBRAHİM BESİM PAŞA



DR. İBRAHİM TALİ
ÖNGÖREN



DR. İBRAHİM VASÎ BEY



DR. İSMAİL SAİP GIRAY



DR. SÜLEYMAN
EMİN PAŞA



DR. KAZIM LAKAY



DR. KEMAL CENAP
BERKSOY



DR. LÜTFİ KIRDAR



DR. MARKO PAŞA



DR. SÜLEYMAN
NUMAN PAŞA



DR. MAZHAR GERMEN



DR. MAZLUM BOYSAN



DR. MİRALAY HASAN
KADRI BEY



DR. MUAMMER
TUNÇMAN



DR. ŞERAFETTİN
MAĞMUNİ



DR. MUSTAFA CANKÖKN



DR. MUSTAFA HİLMİ
(SAYGUN) BEY



DR. NAZİM BEY



DR. NİHAT REŞAT BELGER



DR. ŞÜKRÜ ŞENOZEN



DR. NİHAT SEZÂİ GÜRAN



DR. NURETTİN OTMAZ
BEY



DR. NURETTİN
(ONUR BEY)



DR. NURETTİN SAVCI



DR. TEVFİK İSMAİL
GÖKÇE



DR. OSMAN ŞEVKİ
ULUDAĞ



DR. ÖMER LÜTFİ Eİ



DR. REŞAT RIZA KAR



DR. RASİM FERİT TALAY



DR. TUNALI HİLMİ



DR. HÜSAMETTİN KURAL



DR. ALEXANDIR ZOEROS
PAŞA



DR. MEHMET FUAT BEY



DR. S. HİDAYET SERTER



PROF. DR. VEFİK VASSAF
AKAN



DR. TUNÇMAN
KASTAMONUDA



DR. ASİM SİREL



DR. FAHRÎ CAN



DR. HİKMET GEZER



DR. MEHMET DERVİŞ



DR. ZİHNİ
BOLU MEBUSU



DR. BEHÇET FEYZİOĞLU



DR. FAZİL BERKİ TÜMTÜRK



DR. HİLMİ OYTAŞ



TUĞG. PROF. DR. ZEKİ
HAKKI PAMİR



DR. BURHANETTİN ONAT



DR. ABDÜLKADİR LÜTFİ
NOYAN



DR. FİKRET ONURALP



DR. HULUSÎ ALATAŞ



TÜMG. PROF. DR.
E. ŞADİ KAVUR



DR. CEVDET AKIN



DR. ABİDİN ATAĞ



DR. CELAL MUHTAR



DR. FİKRİ ALTAN



TÜMG. PROF. DR.
HAMZA VAHİT GÖĞEN



DR. AHMET LEBİB KARAN



DR. ESAT FEYZÎ BEY



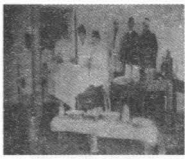
DR. FUAT SABÎ BEY



DR. HULUSÎ BEHÇET



TÜMG. PROF. DR.
NAZİM ŞAKİR ŞAKAR



DR. SADİ IRMAK



DR. İBRAHİM TALİ



DR. TEVFIK SAĞLAM



ADNAN ADIVAR



BÜYÜK İDEALİST ESAT PAŞA



DR. MEHMET FUAT BEY



DR.S. HİDAYET SERTER



PROF.DR.HÜSAMETTİN
ŞERİF BEY



DR.AKIL MUHTAR ÖZDEN



DR.İSMET ÇETİNGİL



DR.MİM KEMAL ÖKE



DR.TEVFİK RÜŞTÜ AVAS



PROF.DR.SERATİ GÜRGÜN



DR.BAHATTİN ŞAKİR



DR.CEMİL BAYDUR



DR.M.ŞEVKET BİNGAZİDE



DR. FAHRÎ CAN



PROF.DR.MURAT CANKAT



DR. FAZIL BEKRİ



DR. NEŞET ÖMER



DR. FAZIL DOĞAN



DR. FEVZİ ÖGET



PROF.DR.RAŞİT TAHSİN



DR. REŞİT BEY



DR. FİKRET



DR. HÜSEYİN HÜSNÜ
(ASKERİ TIBBİYE ÖĞRENCİ)



DR. RIFAT OSMAN



PROF.DR. SÜREYYA
HİDAYET SERTER



ZAFER GÖNLERİNDE
MİLLÎ HÜKÜMETİ İSTANBULDA
LİYAKATLE TEMSİL



DR. GENERAL
TEVFİK SAĞLAM



DR. REFİK SAYDAM



DR. RIZA TAHSİN
(GENCER) BEY



DR. SİRRİALİÇLİ



DR. SÜLEYMAN EMİN PAŞA



DR. VASFİ EDHEM
(ÖNEYERDEM) BEY



DR. VEFİK VASSAF BEY



DR. ZİYANA KILIÇ



DR. VELİYETTİN
TAHSİN BEY



ECZ. SÜLEYMAN FERİT
ECZACIBAŞI



GEN. DR. REFİK MÜNİR
KESKİNGİL



DR. İS - İTTİHAT VE TERAKKİ
İLK KURANILARDAN BÜYÜK
VATANSEVER



OPT. DR. EMİN ERKUL



ÖMER NACİ



PROF. DR. BEHÇET
SABİT RÜÇAN



PROF. DR. CEVAT
İNCECI



PROF. DR. EKREM
ŞERİF EGEL



PROF. DR. HASAN
REŞAT SİĞINDIM



DR. PROF. DR. NİYAZI
İSMET GÖZCÜ



DR. SERVER KAMİL
TOKGÖZ



DR. ZİHNİ ÜLGEN



DR. REŞAT RIZA KAR



PROF. DR. BEŞİM
ÖMER AKALIN

